

Життя
і слово

т III

1895 KH.I-3

4.184 - 5. Ver

21941/1895

С. П. ПЕТРОВ

С. П. ПЕТРОВ

С. П. ПЕТРОВ

С. П. ПЕТРОВ

С. П. ПЕТРОВ

С. П. ПЕТРОВ

С. П. ПЕТРОВ

25 ps

08

ЖИТЄ І СЛОВО

ВІСНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ.

В И Д А Є

ОЛЬГА ФРАНКО.

10.575/III.

ТОМ III.

Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

Л Ї В І В.

З друкарні Інститута Станропійського під зарядом І. Пухира.

1895.

Львівська Філія
Бібліотеки АН-УРСР

Зміст третього тому.

I. Беллетристика.

Гавлічек-Боровський. Царь Лаврін, стор. 1—6.

Гафіз. I. Гей бо, одшельниче! стор. 9.

II. Одшельниче, геть! стор. 10.

III. Призначив мене Господь создатель, стор. 11—12.

Граб Павло гл. Рилєєв К.

Грюн Анаст Наш час, стор. 12—13.

Детлев-Лілієнкрон. I. Покійниці, 333—334

II Голова св. Івана, 334—336.

Із Ізмарагда. I—XXX. стор. 161—163, 321—326.

Із словянської нар епіки I. Мати св. Петра, стор. 7—8.

II. Найбільші гріхи, стор. 8.

III. Невдячні сини, стор. 8—9.

IV. Зрада жінки Грюя Новаченка, 326—333.

Кримський Хв. гл. Гафіз, Фірдовсій.

Мейер К. Ф. I. Гарунові сини, стор. 163.

II. Паломник і Туркєня, стор. 164.

III. Два слова, стор. 167.

Рилєєв К. Сповідь Наливайка, стор. 6—7.

Фірдовсій. Шаг-наме I—IV, стор. 416—429.

Франко Іван. Основи суспільности, повість, ч. I, стор. 77—98, 236—249, 401—415.

" " Сон князя Святослава, драма, стор. 21—45, 182—215.

" " Кам'яна душа, драма, стор. 352—368.

" " гл. Гавлічек, Грюн, Мейер, Із Ізмарагда, Із словянської нар. епіки.

Щурат Василь. гл. Детлев Лілієнкрон.

II. Статі наукові.

Верн Моріс, Євангеліє, стор. 121—136, 286—295.

Заневич Іван. Літературні стремління галицьких Русинів 1772—1876, гл. IV. стор. 99—1.0, 274—2.5, 430—481.

Кримський Хв. Шаг-наме або іранська книга царів, стор. 250—264.

Левіцький Ів. Ом. Модест Гриневецький (життєпис) стор. 313—315.

„ „ Григорій Таркович (життєпис) стор. 465—466.

✓ Схримович Вол. Знадоби до пізнання народніх звичаїв і поглядів правних

✓ Переднє слово, стор. 296—302.

✓ I. Про сільські прозвища, стор. 302—307.

✓ II. Система споріднення і свояцтва, стор. 387—388.

✓ III. Весіле а. вінчанє, стор. 388.

✓ IV. Друге супружество вдови або вдівця, стор. 388—389.

✓ V. Лишанки, стор. 389—390.

✓ VI. Продани, стор. 390.

✓ VII. Приймичі, стор. 390.

✓ VIII. Комірниці, стор. 390—391.

✓ IX. Майор, майорка, стор. 391.

✓ X. Слуги, стор. 391.

✓ XI. Вільний вигін худоби на чужі ґрунти, стор. 391—392.

✓ XII. Толока — царина — загорода, стор. 392—393.

✓ XIII. Спільний винаєс волів, кіз і овець на громадських возо-
нинах, стор. 394—398.

✓ XIV. Ліс і вода, звірина і риба, гриби і ягоди. Копанє, сподє
або пасіка, чертежі, стор. 398—399.

✓ XV. Межа. Руська присяга або відходженє межі від дерию,
стор. 400—401.

Устиянович Корніль. Історичний момент 9. марта 1848 р., стор. 467.

„ „ Руська мова серед молодіжі гімн. в 50-тих рр.,
стор. 467—468.

✓ Франко Ів. Обяви русько-польського антагонізму 1831 р., стор. 111—114.

„ „ Обяви русько-польського братаня 1842 р., стор. 114—116.

„ „ Зразок угроруського москво- і мадярофільства в початку
XIX. в., стор. 461—465.

III. Матеріали історичні і літературні.

Гриневецький М. Лист до гр. М. Оссолінського 1813 р., стор. 169—177.

Данкевич Лука. Незвісний віршик, стор. 468—469.

Драгоманов М. Уваги до листу Костомарова стор. 338—339.

„ „ Освіта на Україні в XVIII в., стор. 343.

„ „ До історії укр. хлопоманії 60-их рр. 344—348.

„ „ Народний театр на Україні, стор. 350.

- Заревич Ф. Листи до В. Шашкевича 1866—1868. стор. 177—181.
- ✓ Костомаров М. Ів. Лист до М. Драгоманова 1877 р., стор. 336—338.
- „ „ Дві шутки. стор. 339—341.
- Краліцкий А. Лист до В. Шашкевича, стор. 181.
- Литвинович Спір. Kto Lach, ma strach, стор. 113.
- Магер Влад. Szlachcie, panie, to nie żart, стор. 348—349.
- „ „ Nie wolno kochać polskości, стор. 349.
- Науменів Ів. Mowa żydowska starozakonnego Rabina, стор. 117—120.
- Новіцький Ів. Увага до пісень Магера, стор. 350
- Таркович Гр. Вірша з р. 1805, стор. 462—463.
- ✓ Українка, Лист до Герцена 1859 р., стор. 341—343.
- Бедзкович. Листи до Б. Кобилянського, стор. 13—19.
- „ Лист до А. Дідицького, стор. 19—21.
- Франко Ів. Сотворенє і бунт ангелів, стор. 136—139.
- „ „ Легенда о Сивидлі і царі Давиді, ст. 140—142.
- „ „ Св. Василій і Евладій, стор. 307—312.
- „ „ Зразок релігійної сатири: пєсїй пієт, стор. 469—476.

IV. Матеріали етнографічні.

Драгоманов М. Нові варіанти кобзарських співів:

- I З записів Ломиковського 1805 р., О. Бодяньського і ки. Цергелева. Крім уваг напечатано тексти „Дворянської жєни“ (3 варіанти) і „Попаді“ (1 вар.) стор. 265—273.

Із уст народу (впорядкував Ів. Франко). А. Пієні.

- I. Співанє і співанки, стор. 46.
- II. Смерть богача, стор. 46.
- VII. Дезертир-опришок Проць Туманюк, стор. 47—50.
- VIII. Проповідь тверезости митроп. Осипа Сембратовича, стор. 50.
- IX. Св. Василій і Евладій, стор. 215—217.
- X. Іван і Маріяна, стор. 369—372.

Б. Легенди.

25. Чому руські свята найпізнійші? стор. 51.
26. Лакома баба, стор. 51.
27. Св. Петро і Павло — молотільники, стор. 52—53.
28. Рабін і ангел, стор. 53—54.
29. Звідки взяв ся огонь у кремені? стор. 217—218.
30. Про грім і блискавку, стор. 218—219, 372
31. Смерть кумою, стор. 219—220.
32. Як чорт баби не пізнав, стор. 220.
33. Чому у жінок довге волосє? стор. 373.
34. Вандрівка до неба, стор. 313—374.
35. Табака і тютюн, стор. 374—375.

В. Казки.

1. Премудрий младенец (параллелі), стор. 220.
4. Щастє й нещастє (література), стор. 221.
6. Кіт і граф Попеловський, стор. 55—57.
7. Царівна-чарівниця і вдячні звірі, стор. 57—59.
8. Чудесна скрипка відкриває братоубійцю, стор. 221—223.
9. Про царівну, з котрою батько хотів женити ся, ст. 375—377.
10. Царівна Оліяна, стор. 377—381.

Г. Новелли і фабліо.

4. Брехач і Побріхач, стор. 60—61.
5. Як Брехач і Побріхач пана обікрали а попа живого вкрали, стор. 62—65.
- ✓ 6. Вандрівка Івана з жидом, стор. 65—67.
- ✓ 7. На дурнях світ стоїть, стор. 67—69.
8. Як солдат сповідав ся, стор. 69—70.
9. Як то циган шукою найів ся, стор. 70.
10. Мій пан завше так робить, стор. 70—71.
11. Лісковий корч свідком, стор. 223—224.
12. Чоловік тіж трьома жінками, стор. 381—384.

Д. Міти і вірування.

13. Будинки і майстри (N. 1—19) подав М. Зубрицький, ст. 71—75.
14. Млини і мельники (N. 1—3), подав тойже, стор. 75—76.
- ✓ 15. 900 причин смерти людської, стор. 224.
- ✓ 16. Як виглядає душа? стор. 224—225.
- ✓ 17. Як душі з того світа вертають ся? стор. 225.
- ✓ 18. Цавки, стор. 384.
- ✓ 19. Не годить ся прясти без посьвіту в хаті, стор. 384—385.
- ✓ 20. Сила цибулі і чеснокау, стор. 385—386.
- ✓ 21. Дитина зиму зїїла, стор. 386.
- ✓ 22. Як окомон з чортом на рушниці помівяв ся, стор. 386

Е. Оповідання про історичні особи і відносини.

1. Король Собеский і жовківські жида, стор. 226—227.
2. Татарські напади на Підгірє (1—3), стор. 227—228.
3. Цісарка Марія Тереса, стор. 228.
4. Цісар Йосиф II. (1—3), стор. 228—233.
- ✓ 5. Панщина на Буковині і Лукіян Кобилиця (1—3), ст. 233—235.
6. Конєць Люблинської унії у Львові, стор. 235.
7. Цісаревич Рудольф, стор. 235—236.

V. Юритика і бібліографія.

Вілобородов О. Столітє вірменської преси, стор. 317—320

Граб П. Слівце на слівце (про Решетнікова), стор. 316—317.

Драгоманов М. Непевний варіант думи, стор. 350—351.

- Охримович Бол. Звідки взяла ся назва Бойки? стор. 143—146.
 Франко Ів. Уваги про походженє назви Бойки, стор. 146—149.
 " " Дві школи в фольклористиці (Wisła t. VII), стор. 149—155.
 " " Апокріф про Адама, стор. 474—476.
 " " Старохристиянська література, стор. 476—479.
 " " Уклінна просьба, стор. 479—480.

VI. Хроніка.

- Ювілей Драгоманова, стор. 156.
 Народні мелодії, стор. 157—158.
 Товариство ludoznawcze, стор. 158—159.
 Згадки про пок Ом. Огоновського, стор. 159.
 "Lud", стор. 480.
 Квєстїонерик Хв. Вовка, стор. 480.

ЖИТЕ І СЛОВО

ВІСНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ

Видає

ОЛЬГА ФРАНКО.

Рік другий.

Книжка 1.

За Январ і Февраль.

Л Ї В І В.

З друкарні Інститута Отавропійського, під надзором І. Пухиря.

1895.

Зміст першої книжки

	стор.		стор.
Із чужих квітників:		7. На дурнях світ сто-	
К. Гавлічек Боров-		іть	67—69
ський, Дарь Лаврін .	1—6	8. Як саддат сповідав ся	69—70
К. Рилєєв, Сповідь На-		9. Як то циган штукою	
ливайка, переклад П.		найів ся	70
Граба	6—7	10. Мій пан завше так	
Із слов'янської нар-		робить	70—71
епіки		Д. Міти і вірування	
I. Мати св. Петра . .	7—8	13. Будинки і майстри	
II. Найбільші гріхи . .	8	(N. 1—19) М. Зу-	
III. Невдячні сини . .	8—9	брицького	71—75
Із Гафіза I—III, пе-		14. Млини і мельники	
рекл. Хв. Кримський .	9—12	(N. 1—3) М. Зу-	
Ан. Грюн, Наш час . .	12—13	брицького	75—76
Із переписки наших діячів:		Основи суспільности, повість	
IV. Листи Федьковича до		Ів. Фрнка	77—93
А. Кобилянського 1861	13—19	Літературні стремління гал.	
V. Лист Федьковича до		Русинів, Ів. Заневича .	99—110
А. Дідицького	19—21	Матеріали і уваги до історії	
Сон князя Святослава, драма-		австро-руського відро-	
казка Ів. Франка	21—45	дження:	
Із уст народу. А. Пісні.		I. Обяви русько-поль-	
I. Співанє і співанки .	46	ського антагонізму 1831 .	111—114
II. Смерть богача . . .	46	II. Обяви русько-поль-	
VII. Дезертир опришок		ського братаця 1842 р. .	114—116
Прощь Туманюк	47—50	III. Іван Наумович — се-	
VIII. Проповідь тверезо-		минарський рабін	117—120
сти	50	Євангеліє, стаття Моріса Вер-	
В. Легенди		на, перекл. Д. У.	121—136
25. Чому руські свята		Із старих рукописів	
найпізніші?	51	IV. Сотворене і бунт ан-	
26. Лакома баба	51	гелів	136—139
27. Св. Петро і Павло		V. Легенда о Сивидлі і	
молотільники	52—53	царі Давиді	140—142
28. Рабін і ангел	53—54	Критика і бібліографія:	
В. Казки		XIII. Відки взяла ся на-	
6. Кіт і граф Попелов-		зва Бойки? В. Охримо-	
ський	55—57	вича і Ів. Франка	143—149
7. Царівна-чарівниця і		XIV. Дві школи в фольк-	
вдячні звірі	57—59	лористиці (Wisl. t. VII.)	
Г. Новелли		Ів. Франка	149—155
4. Брехач і Побріхач . .	60—61	Хроніка (Ювілей М. Драго-	
5. Як Брехач і Побрі-		манова Народні мельо-	
хач пана обікради а		дій. Towarzystwo Ludo-	
попа живого вкрали .	62—65	znawcze. Згадка про пок.	
6. Вандрівка Івана з		Ом. Огоновського)	156—159
жидом	65—67		

Із чужих квітників.

Із Жарла Павличка Боровського.

II.*) Царь Лаврін.

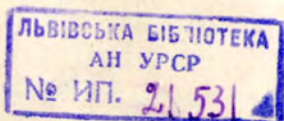
Був собі старенький царь добрячий раз. —
Се було давненько і не близько нас :
Штири гори і три моря сині
Ділять Чехи від тої країни ,
Де він берлом тряс.

У ірландським краю жив той царь Лаврін.
Ей, то гарну казку знаю я о нім!
Сиди по жінко в кухоль варенухи,
А ви хлопці тихо наче мухи!
Я вам розповім.

Доси люд ірландський Лавріна хвалить,
Бо не був він здирця ні захланений жид,
Чужу працю гарбать — мав за сором,
Люд не мучив рекрутським побором,
Бідним давав жить.

Лиш одну мав хибу той предобрый пан,
Що на голярів був дуже злий тиран :
Лиш раз в рік він стриг ся й підголяв ся,

*) Переклад І гл. „Жите і Слово“ І, 60—65.

В довгих патлах і кудлах пишав ся,
Мов кудляч-баран.

Та ще гірш бувало: лиш май кінчить ся
І голярь обголить царські лиця,
Жде на него дивная заплата,
Та не сріблом, але з руки ката:
Шнур, шибениця.

Дивувались люде, гризла всіх та вість,
Що сей царь предобрий мав такую злість.
Та що царь йість, смакують підданці,
Так привикли з часом і Ірландці
Сю глодати кість.

Голярі лиш звикнуть не могли ніяк,
Бо та шибениця кепський має смак!
Та що діять? Терпи, що припало!
Бо для бунту йіх було за мало, —
Бачив сеє всяк.

Тож рік в рік бувало як лиш май почнесь,
Сходить ся на раду цех голярський весь:
Там кидали жереб сумовитий,
Кому стригти Лавріна й голити
Й висіти прийдєсь.

Випав жереб, випав: літом Кукулин
Ме царя голити, удовиці син.
Як почула се вдовиця мати,
Аж вомліла, почала ридати:
„Ах мій Кукулин!“

Послужив цареві... Взяв єго вже кат,
Щоб кроваву плату за ту службу дати.
Аж тут мати крізь юрбище пхаєсь,
Що в сили кванить ся, хапаєсь,
Щоб за ним благать.

„Царю, ах! се син мій, мій єдиний рай!
Пробі молюсь к тобі: милосерде май!
Я-ж без него бідна сиротина!
Эгину радше я сама за сина,
Лиш єго віддай!“

„Царю, пане любий, чиж се людський лад:
Се хлопя невинне щоб повісив кат?“

Муж мій згинув в службі краю твого,
А ти хочеш отсе й сина мого
В мене люто взять?

„Ні, ти нелюд, царю, безсердечний жрець,
Сли що рік нас кличеш на такий ралець.
Пусто, дурно, лиш за царські вуси
Кат невинно чоловіка дусить!
То ти наш отець?“

Тут царя — о диво! — встид тяжкий проняв;
Та ще більш він в серці милосерде мав.
Не розгнівавсь, лиш зітхнув глибоко,
Слізми жалю заперлилось око, —
Зупинить казав.

Всім казав геть вийти, крім Кукулина;
Він іде к цареві блідий як стіна
Царь на троні, зняв свою корону.
„Ну-ко синку, наблизись до трону,
До бальдахина!“

„Присягни й до віку виявить не смій,
Що в волосю бачив на ілаві мойій!
Буде вік твій радісний, не чорний:
Доки жити, будеш ти придворний
Царський брадобрій!“

Рад присяг хлопчина, з волі скористав;
Швидко вчула мати, яким паном став.
Царя голить день в день перед світом;
То царь більше голяря вже літом
Вішать не казав.

Тішили ся люде: добрий царь Лаврін!
Лиш одну мав хибу, тай сю справив він.
Та ще більш, ніж весь народ ірландський,
Цех славетний цидульно-голярський
Тішив ся з тих змін.

Вже голярь на царськім брика оброці;
Радуеть ся мати на кождім кроці;
Вже на фраку ордер промінистий,
Злоті звізди, вишивані листви,
Бритва при боці!

Та що варті звізди, золотистий фрак,
Коли в серці горе наче острій гак :
Що в волосю криє царь патлатий,
Про се вічно як той гріб мовчати
Мусить неборак.

Гусоньки гогочуть, лебеді мовчуть ;
Хто скрить хоче тайну, голярем не будь !
Рот голярський як млинок теркоче,
Що лиш лиш знає, виповісти хоче,
Язичок є ртуть !

„Ах мій любий сину, що в тебе за гриж ?
В день нема спокою і в ночі не спиш !
Ти був втішний, личенько румяне,
А се зблід, все тіло чахне, вяне...
Що тобі ? Скажи-ж !“

„Мамочко ! Для мене ради вже нема !“
„Синку, хто питає, той багато визна.
Є тут в лісі скитник чудотворець,
Усіх людських болів переборець, —
Він твій біль злама.“

Мовив старець в лісі : „Знаю я твій гнет :
Ти голярь, мій синку, а знаєш секрет,
Та не смієш зрадити нікому,
А не буде легше серцю твою,
Аж се скажеш геть !“

„Близь села Віклова при силві двох рік
Є верба душлага вже предовгий вік :
Йій ти шепни в тиху нічну пору
Свою тайну, — скинеш з серця змору :
Се єдиний лік.“

Зараз в ніч голярь наш з дому в путь махнув
Взнать, чи дід рік правду, чи, бува, брехнув ?
Нашентавши все вербі дуплатій,
Що царь криє в кучмі тій кудлатій,
Він здоров вернув.

Швидко після того, як подужав він,
Пир бучний задумав справить царь Лаврін.
З всего краю панночки і пані
Позійждались прошені і звані
К царю на поклін.

Був обід, а потім ряд блискучих заль
Заповнив ся гістьми, — розпочав ся баль;
А на тую радість превелику
Царь замовив чеськую музику,
Щоб гулять не жаль.

З Чехів дома якось не великий слід,
Та за те в чужині повен їх весь світ:
Музиканти, возні, арфяниці,
Комісарі, сірники з Сушиці —
Де їх в світі ніт?

Йшли на баль музики, аж пан Червичок
В поспіху від баса згубив протічок,
А як стали в Віклові край броду,
Зузднів тую превелику шкоду
В устю двох річок.

При вербі дупловій став він, думав щось...
„Чи шукать кілочка? На баль спізнимось!
Прут з верби втни — направлена шкода!“
А що з того вийшла за пригода,
Й в сві би не приверзлось!

Вдрав цареві з басом штуку — ух, ух, ух!
Як на балі смиком дав по струнах рух,
Рявкнув бас, все з далі заглушає:
„Царь Лаврін ослачі вуха має!
Царь є довгоух!“

Тут Червичка з басом вивергли за пліт,
Та вже вішать баса — пізно і не слід...
Так то тайна, за котру на стричку
Мерли хлопці, завдяки Червичку
Розійшла ся в світ.

Що весь світ від баса вже дізнав ся в мить,
Не було резону під волосем крить;
Тож почав наш царь по тому балі
Довгі вуха вже не в футералі,
А явно носить.

А як втих гармідер по якімсь часі,
То царя ще ліпше полюбили всі;
Всім вдалось ще й красше, по лицарській:
Довгі вуха при короні царській
В їх цілій красі

Тут кінчить ся казка. Віват царь Лаврін!
Стриг і брив до смерти єго Кукулін,
Бо не визнав царь, як то донесла ся,
Єго тайна басєви, а з баса
На великий дзвін.

Не такі всі верби, як та в Віклові,
Не такі й басі всі, як Червичкові,
Тож як ме вас чим язык свербіти,
Нашепчіть се, мої любі діти,
Вербі дупловій!

Бріксен ¹²₇—²³₈ 1854.

З чеського переклав
Ів. Франко.

І з Р и л е в а

І. Сповідь Наливайка.

„Шкодá, мій батечку, шкодá!
Не дорікай гріхом пекельним,
Гріхом лютіїшим, надземельним...
Нехай, по твому, впада!
Щоб українському народу
Вернуть загублену свободу,
Край рідний визволить з ярма:
Гріхи Татар, Жидів, Сарматів, —
Злочинства зрадних уніятів —
Візьму на душу, — все дарма...
Шкодá ж страхати! Пекла досить...
А ти дивись та потурай:
Україна гине, пута носить!
Здобути волю — то мій рай...
Ще неня з сестрою вливали
Той дух до серденька міні,
Як над колискою співали
Про час завзятої борні:
Коли Українець перед Ляхом
Не опадлючений був жахом,
Супоні рабства не волік
Гидких тиранів та шулік.
Як вільний з вільним, рівний з рівним,
Братались Ляхи й Козаки,
Та зникло примраком марівним

Оте братання залюбки.
 Мов ненажерних крюків зграї,
 Жид, уніят, Литвин, Поляк
 Мордують нас у наших краї, —
 Опанував народом лях.
 Давно закон дріма в Варшаві,
 Скрізь чути стогін голосний...
 Усе побачивши в неславі,
 Я спалахнув мов нависний;
 Злобі ніщо вже не вгамує;
 Мій зір похмурий та смутний, —
 Душа без вільности сумує.
 Єдина мрія день і ніч
 Слідкує тінню безперіч —
 Не дам я ради сам з собою
 Ні в ріднім затишку степів,
 Ні серед табору чи бою,
 Ні в церкві слухаючи спів.
 — Вперед! — шепоче голос стиха:
 Зотнути ворога час бє! —
 Я знаю — не минути лиха
 Тому, хто першим повстає
 Проти утисників нирода;
 Мене десь доля посила...
 Коли — скажи, чи ким була
 Без жертв осягнута свобода?
 За край я голову складу,
 Заздалегідь все уявляю,
 Але на все хоробро йду
 І жереб свій благословляю! "

З великоруського переклав

Павло Граб.

Із слов'янської народньої епіки.

І. Мати святого Петра.

Вук, Српске Песме I, 208 (133—4).

Святий Петро у рай іде,
 За ним мати бігом біжить
 І говорить стара мати:
 „Стань, зажди-ко, сину Петре,
 Візьми мене в рай з собою!“

Святий Петро відмовляє:
 „Ой верни ся, моя мати!
 Кілький вік ти вікувала,
 А про рай ти і не дбала:
 Ні голодних не кормила,

Ні прагнутих не поїла,
 Нї ти голих водягала,
 Нї ти босих зобувала,
 Нї сліпому не вділила,
 Нї за душу приносила.
 Тільки одно повісемце
 Ти на троє розділила
 І три рази ти вітхнула:
 „Ой ти моє повісемце!
 Куди тобі волочить ся
 Та по горах, по долинах,
 По старецьких по торбинах!“

Ще говорить святий Петро:
 „Ой верни ся, моя мати,
 Зв'язуй кожде волоконце,
 Зв'язуй одно за друге
 Та лізь по них аж до неба!“
 Вернула ся стара мати,
 Ну вязати волоконця,
 Одно вяже до другого,
 Лізе по тих волоконцях,
 Щоб долізити аж до неба.
 Прорвало ся волоконце,
 Впала мати на дно пекла.

II. Найбільші гріхи.

Вук, Песме. I, 209 (134—5).

Серед раю дерево —
 Дивоглядна дафина,
 Дивні плоди родила,
 Злоті віти пустила,
 Злоті віти, срібний лист.
 А під нею постеля
 Всяким квітом встелена,
 А найбільше васильком,
 Рум'яними рожами.
 На ній святий спочива,
 Святий отець Микола.
 Прийшов к нему Ілія,
 Воевода громовий.
 „Вставай, отче Миколо,
 Та ходімо в діброву,
 Та збудуймо корабель,
 Будем душі возити
 З сего світа на той світ.“
 Відмовляє Микола:
 „Спам'ятай ся, Іліє,
 Воевода громовий!
 Аджеж нині неділя,

В неї не слід робити,
 Лиш хрестити, вінчати,
 Русі коси чесати,
 Біле лице вмивати“.
 Знов говорить Ілія,
 Воевода громовий:
 „Вставай, отче Миколо,
 Та ходімо в діброву,
 Та збудуймо корабель!“
 Устав отець Микола,
 Пішли вони в діброву,
 Збудували корабель,
 Перевезли всі душі
 З сего світа на той світ.
 Тільки трьох душ не могли:
 Одна душа грішная:
 Кума у суд водила;
 Друга душа грішная:
 З сусідами сварилась;
 Третя душа найгірша:
 Дівку з розуму звела.

III. Невдячні сини.

Вук Песме I, 204 (123—4),

Породила дев'ять синів мати,
 Породила, сама повдовіла;
 Всіх їїх мати вдова згодувала
 З веретена, з ручної роботи,

Згодувавши вісім оженила.
 Як девятий став синок женитись,
 То він маму у ліс виправляє.
 „Іди, мамо, в зелену діброву,
 Бо до мене сватове приййдуть
 Та тобою гордувати будуть,
 Бо ти в мене стара та недужа.
 Іди мамо у ліси зелені,
 Щоб тебе там дикі звірі зйїли!“
 Пішла мати в зелену діброву,
 Іде шляхом, важкі сльози ронить.
 Здибалсь їй два прохожі хлопці:
 „Помагай біг, бабусю старенька!
 Да се ти так з рана поспішаєш?
 Чи так рано встала хусти прати?“
 Мати плаче, говорить не може,
 За сльозами ледво промовляє:
 „Родила я девять синів любих,
 Сподівалась: поміч міні буде.
 Родила їх, сама повдовіла,
 Вдовуючи всіх їх згодувала
 З веретена, з роботи ручної.
 Осьмерих я їх і поженила,
 А як став ось девятий женитись,
 То девятий в ліс мене відправив,
 Щоб мене там дикі звірі зйїли.“
 Ой говорять два прохожі хлопці:
 „Заверни ся, ти стара бабусю,
 Подиви ся, що синове діють“.
 А як мати назад повернула:
 Девять синів — то девять каменів,
 А невістки — лютії гадюки,
 А гадюки по камінях вють ся.

Із сербського переклав

Ів. Франко.

І з Г а ф і з а.

I.

Гей бо, одшелвице! Нащо, пречистий,
 Нашу розпусту ти гудиш?
 Втиш ся! адже ж за чужі прогрішення
 Ти одвічати не будеш!

Злий я чи путній, — який тобі клопіт?
 Ти аби цього не діяв!
 Будь ти собою самим, а усякий
 Тее поже, що насіяв

П'яні, тверезі — всі милої хочуть,
 Прагнуть із нею з'єднання;
 В кожнім домі, в синагозі, мечеті,
 Всюди оселя кохання.

Щиро я богу оддав ся; тим часом
 Сміло вчащаю й до шинку.
 Хто не второпа, тому лицеміру
 Глузду нема й на зернинку.

Ні, не кажи, що надії на божу
 Ласку не має для мене!
 Звідки ти тямеш, хто там за труною
 Путній або премерзений?!

Я не один благочестя не вдержав:
 Вже ж бо, як я памятаю,
 Батьку Адамові теж довело ся
 Вийти із вічного раю.

Любий сад рая; однак за утіху,
 За влодобання правдиве
 Треба вважати тінистую липу
 Близ золотистої ниви *).

Чашу, Гафізе, і в судную днину
 В руки узять тобі треба:
 Певне, що з шинку помчать тебе миттю
 Прямо до раю, до неба!

II.

Одшелниче, геть! Одійди бо од мене!
 Мене не закликуй до раю!
 Ще в вічності божая воля судила,
 Що я раювання не визнаю.

*) З перських поетів видно, що гуляння-бенкетування бува найлюбі-
 шим задля Перса не прямо на вільнім повітрі, на луці чи в гаю: великої
 принади додає, як що з боку хвилюєть ся нива. У Хейяма, напр., трапляєть ся:

Кохана та вино, та чашник з краю ниви, —
 Три речі ці — той рай, що Ти нам обіцяв.

„Шлях істини“, „шлях самознищення в бозі“ —
 Не сів я там ні зернинки.
 То й з ниви буття не можливо для мене
 Взять й одніі ячмінники.

У тебе все чотки, побожніі справи,
 Молельня, спасенна дорога, —
 А в мене — все рівно: і капище Гебрів*),
 І церква, шинок, синагога.

О, суфі! не бути тому раяннином,
 Хто навіть і drankу діряву
 (Отак, як і я це) лишив у шиночках,
 Оддав за вино у заставу.

Життя-раювання та гурії-дів
 Не будуть утіха для того,
 Хто бідний із рук своїх випустив полу
 Владичиці серця свого.

Гафізе, спусти ся на божую ласку!
 Як тільки вона помагає,
 То ти не турбуйсь про страхіття пекельне
 Та всякіі лжбості рая!

III.

Призначив мене Господь-создатель
 За-для шиньку та утіх.
 Ну, подвижнице: в такім випадку
 Чи ж моя вина та гріх?

О, люди! Навіщо ж гудить-ляють,
 Винуватити вводно
 Тих, кому ще в вічності Перéдеуд
 Призначив кохать вино?!

Лицехіре-суфію! дволичний!
 Ти чернецьку drankу вдяг,
 Вкоротив рукава**), але руку
 Як далеко ти простяг!

*) Гебри — почитателі огню, зостанки староперської релігії.

**) Короткі рукава в одязі суфіїв мали бути ознакою того, що як рукава, так і їх руки не пнуть ся до земних благ.

Ця чернецька дранка-власяниця
 Для морочення очей:
 Щоб рабів Господніх туманити,
 Із путі збивать людей!

Що розпуста! Я отих безпутніх
 Поважаю не на жарт:
 Я-ж на їх обидва істнування
 Соломиночки не варт.

Всі бажання, всі мої хотіння
 Осягають ся в шиньку:
 Манастир та школа наганяють
 В серце чорний нуд-тоску.

По-під кожні двері старцювати
 Ти, Гафізе, не підходь.
 Осушити всі твої бажання
 Зможе тільки бог-Господь.

З перського переклав

А. Кримський.

Із Анастасія Грюна.

І. Наш час.

Хрест поміж двома свічками на зеленому столі;
 Суд засів, важкі думи всім засіли на чолі.
 Бо на суд вони зазвали переступника — наш час,
 За того, що горе, чвари, бунти він несе до нас.

Та не входить переступник: час — не має часу знать,
 На судилищі людському ніколи ему чекать.
 Поки ті ждуть дві години, час вже двісті миль угнав,
 Тільки речника шле свого, щоб панам отсе сказав:

„Не ганьбіть ви час невинний, ви ж себе тим ганьбите!
 Час, то білий лист паперу, ви его лиш плямите.
 Час — неписаная карта, ви — на карті письменна;
 Сли письмо не так то мудре, то чи карти в тім вина?“

„Час, то чарка кришталева ясна, чиста і без скав.
 Хочесь мід вам з неї пити, чом поганий лєте квас?
 Час, то дім; колись був гарний і жилось вигідно в нім,
 Аж як ви в нім поселились, став ся божевільних дім.“

„Час, то поле: засівали ви на нім осет, бурян,
І дивуєтесь, чом жито не зародило ся вам?
Цезарь на такому полі здвиг би слави світлий дім,
Вам же, трусам, лиш тікати в ганьбі є куди по нім.

„Час, то арфа многострунна: як загра на ній неук,
То дразнить лишень собаки навкруги нестрійний гук.
Ну-ко, де Боян між вами, щоб добув з них віщий глас,
Щоб заслухавсь край весь, світ весь, відновилося серце в вас?“

З німецького переклав

Іван Франко.

Із переписки наших літературних і політичних діячів.

IV.*) Листи Федьковича до А. Кобилянського 1861 р.

Початок 60-тих років показує нам Федьковича в повнім розцвіті фізичних і духових сил. Хоча військова служба его не вдовольняє, то про те дає ему багато імпульсів до думання і до поетичної творчости. От тим то всякий новий матеріал до его біографії і характеристики, який нам прибуває з того часу, причинюєсь до поглиблення і розширення наших відомостів про поета, робить нам більше зрозумілими его твори, ріднішою і симпатичнішою его оригінальну і незвичайну особу. В ряді тих матеріалів, надіємось, не остатнє місце займуть і слідуючі листи, достарчені нам ласкаво дром А. Кобилянським, першим із Русинів, що зблизив ся до Федьковича і мав на него не малий вплив не тільки тим, що звернув его на стежку національну, русько-українську, але й тим, що допомагав его думкам і поглядам вибитись на ширше поле європейського гуманізму, під котрого стягом Федькович, помимо всіх пізнійших збочень і декаденцій, все таки витривав аж до смерті. Лишаючи будущому біографови поета визискане всіх біографічних і психологічних подробиць, які містять ся в отсих листах, подаємо поки що текст їх без ніякої зміни, складаючи при тій нагоді дру А. Кобилянському щирю подяку за уділене нам їх для опублікування. Ред.

N. I. Blahorodnyj, Čestnyj Pane! Na 30. t. m. viddavjem usi vid P. Horbalia požučny knyžky v Csik-Seredi na poštu, i jeslyste ich do teper ny distaly, to ich dopevno ny bavom otrymajyte, a ja Vašej lasky prošu, ti knyžky P. Horbalevy z mojov serdečnov podiakov viddaty.

*) Розділи I—III сеї рубрики гл. „Жите і Слово“ I, 116—124.

Ny banujte na mene, šo ja sy Vam z mojim lystom tak opiznyv, ale ja duže slabuju, i vid nimeckoho velykodnia nyni po peršyj raz na hodynku z ližka ustaju, aby do Vas, do P. Morošanky i do Ekhardta po paru sliv napysaty.

Jak borzo ja sy pozdoroviju, i cy ja sy pozdoroviju, toho ny znaju bom moc slabyj, — v Homori distavjem zapalinie šyji, i vid toho času do zdorovja pryjty ne možu. Likarj samyj ny znae, šo myni je, ale pretei daje nadiju, šo z za paru misiacy zdorov budu; — daj Bože, — bo mene ny konče kortyt, na Vengersčyni pohybaty.

Ndem pered vychodom z Čyrnovec, taky i maršem mavjem mnoho nypriyjmnych trafunkiv, tak, šo myni stan vojskovyj, a ny tak stan vojskovyj jak stan oficyrskij vid dnia do dnia urytnijšyj, bo ny pid odnym tonkym kabatom pidle, i duže pidle serce žyvyty, a to bidne slovo: honor — dumajte, šo jyho kto rozumije?

Vy, a može lyš Vy mene rozumijte, kochanyj Panie Kobyljanjskij, — podumajtež sobi teper, jakij mij probutok na sviti? — Na pensiju ny pidu, nie, bo nimci vid čolovika vimohajut, aby z tymy 20ma levamy po bojarsky žyty, — ny znaty vidky, — a vitak čoloviku dolia use zavjazana, i vin, jak to kažuť, ni splyv ni vtonuv. — Ni, Panie Kobyljanjskij, ja darmojidom ny choču — ny možu buty.

A šož teper robyty? — — — Rad by ja, hoj rad do našych krajiv, myžy moji Hoculy povernuty, ale nyma myni tam vidky žyty, nymavše žadnoho prytulku; — pravda, šo mama moja chatku i kavalok gruntu maje, ale mama, chotj z prostoho stanu, vstydae sy nym, horduje i lyš na visotu bhaje (Hospody Bože mene prosty) — a ja lyš v prostim stani ščaslyvym buty možu bo šče lyš v prostim stani dobre serce, honor, poyziju najty možua, a ynde? ridko abo nikoly.

Radjte Panie Kobyljanjskij, anhele mij bláhyj, bo myni hore; nyma žadnoho sposobu, aby myžy Hoculamy prožyty možna? — Nyma, vydyt my sy, — ale Boh batjko, — Serbskij kraj ny daleko, pidu i prystanu u vojaky; — pokynu ja svij kraj, pobanuju, taj perešanu, — a chotj i ny perestanu, to može sy myni chotj si ščaslyvi časy obernut, šom, buvše prostym žovniarom, pry vojsku prožyv;

Bo moji bratia pravym sercem žyly,
I čtyly honor, čtyly Boha, viru,
Ny znaly faľšu, zbytkiv, lycimiru, —
Bo moji bratia — toho sy ny včyly.

Proščajte, kochanyj Panie Kobyljanjskij, šo ja Vam mojav bidov holov zavertaju, ale sercu niby hej lekše staje, jak svoji tosky z dobrov dušev podilyť, abo sy jakomu hodnomu čolovikovy poskaržyt.

Pysalyste do Ljvova? — šo tam čuvaty, šo i jak ste z Vašym slovom zoruduvaly?

Na rešti Vas prošu, myni čym borše vidpysaty, bo moja duša šos viščuje, — cy smertj, cy nyščystie, cy može i ščystie, — sam ny znaju, — vidpyšit, prošu, — hodyna za hodynov budu Vašoho lystu ždaty.

Poklonit sy vid mene P. Horbalevy v dobrim zdorovju, kotroho Vam obom ščyre i serdečne žyčyt Vaš virnyj sluha Fedjkovyč.

S. P. — Ny ošukaly Vy sy v myni?

Kézdi-Vasárhely, $\frac{3}{4}$ 1861. — Adresse: Josef Fedkowicz, k. k. Lieut. der 17. Compagnie des Br. Kellner 41. Infant. Regiments in Kézdi-Vásárhely.

N. 2. Kezdi-Vasarhely, 24.9, 1861. Mylyj Pane Brate! Odni liude pysaly myni z Černovec, šo Ty na mene za toto sy hnivaješ, šo ja na pensiju ny pišov; to dalo myni pravo, Morošanci sy poskaržyty, ny znavšy ji za pidlu osobu. Može buty, šo ona mene ni za šo ny maje, ale toto mene ni raz ny obohodyt, mylyj brate, však ty znaješ, jak mene moja dolia znyvažaje i ny podyvuješ sy, šo ja na rešti odnako rad dobromu jak zlomu.

Ja sy pevne do ničoho ny počuvaju, ale myni žalj na Tebe buło, šo ty mene za stratu moho davnoho duže dobroho tovaryšia Popovyča tak studeno potišyv, i tymu ja do Tebe napysaty bilše sercia ny mav, ale teper mylyj brate, piznav še, jaki to smišni zabahy moji buly, chotiv ja, aby čuži liude moju stratu čuly, bilše sy vže na Tebe ny hnivaju, i mojim žaluvaniem nikomu dokučaty ny budu.

Ty pyšeš, šos na myni ny ošukav sy, — smišna rič, bihme, — ny čytarjes mij lyst do „Slova“? — ny kažeš sam, šo nyretenno vištapaju v naši spravi? — taj sče na myni ny ošukav sy! — a šož by robyty, aby Ty na myni vže raz sy ošukav? — O, Ty visokoho, čystoho, nypojatnoho ducha, — ja z Tobojov odnym zahonom lenuty ne možu i ny zmožu, chiba, šo Ty mene dvyhneš. Ale toho može vže ny potrafyš; čytaj moji poeziji, kotri Tobi teper poselaju, podyvy sy, šo sy v moji dušy dije, — ni, dijalo, — bo tiljko boliu, tiljko nuždovanju, tiljko straty perepalyly vže moje serce, ono bilše ny hrije, bo ono vže studenije, styne, vže sy motaje v pautynu, niby toj šovkovryk, počuvajučy vičnu, vičnu studinj.

Tak mene, mylyj brate, moja neščastna dolia zminyla; ny možu ji vtečy, to naj sy chotj pered nev schovaju v egoizm twerdyj, studenyj jak kaminj, i budu vydyty, čy Ty dlja mene odnakyj zoštašeš, — daj Bože, ale — — — podyvy sy lyš Tvomu svitlomu Chrystu v očy, a budeš najlipše znaty, — a ja pro sebe tiljko znaju, šo moja dolia maj vorožlyva, niž aby ona mala dopustyty, aby na temni dorozy moho žytia myni takij visokyj pryjatelj zasnyjav, jak Ty.

Ty myni žyčyš useho dobra po zabahach mojich, — diakovatyj Ty, brate, — odna koljka bilše abo menše v moje serce, to ny maje

bohato značty. Žalj my takže ny pomalu, šo ja Tvoji liubeznoji rady posluchaty ny možu, ale ny zabudj brate, šo poradyty lekše, jak pomočy; na pensiju ny pišovjem i ny pidu, bo lyš ja znaju, jakij toto hirkyj chlib, chlib? — nevolia! a ja bažaju svobody, svobody, mylyj brate! — Daj myni kawalok chliba siljskoho, daj myni svytu, a zaraz skynu svoji zoločeni šaty, i budu — chlopom, mužykom, ale budu slobidnym. — Však ty pojichav des za hrancyu? — sčasty Bože! — Ty sia visvjatyš, budeš duchovnym, buee tebe cila hromada na rukach nosyty; — cy tiažko by Tobo prypalo, aby Ty mene za Twoho diaka vziev? — ja ny umiju šče, pravda, diačyty, ale mirkuju, šo bych sy borzo naučyv, — o mylyi brate, jakyj že by ja buv sčastlyvyj!

Ale na šo sy myni v taki krasni sny topyty, z reštov ja vže kazav, šo poradyty koždyj znaje, ale dopomočy ny znaje, abo — ny choče; najlipše, jak čolovik sam sobi dopomahaje. Ot vydyš brate, — svatajut za mene divčynu prostu, siljsku, abo jak to kažut: mužyčku. Jak Ty mene za diaka ny ozmeš, oženiu sy na druhu osinju, ozmu pluh zamistj pera, taj budu za stychy borozny po poly pysaty. Bože pomahaj!

Ny hnivaj sy, mylyj brate, — šo bulo, to sy mynulo. Ty pojičhav za hrancyu, navitj jes myni ny napysav, kudy, — ale kuda Ty pohostyv, naj Tebe Hospodj taj Božaja Maty provadyt, bo Ty toho varta, jassnyj sokole; i chotj ja s Tobojov pospolu lenuty ny možu, to Tebe na viky chotj podyvjuvaty budu. Vidpyšy myni chotj raz, koly laska Tvoja, i ny zabudj bidnoho, nyščastlyvoho brata Fedjko v y ča.

Далі находитъ ся переписані рукою Федьковича отсі его вірші: Prečysta Divo, raduj sia Marije; Dumka (Oj vijdu ja z chaty, taj stanu dumaty), Dumka (Jak ja, bratia, raz skonaju), Na mohyli moho brata (Vesna sy vernula, vsi ptašky sčebečut), Sonni Mary, a далі йде приписка:

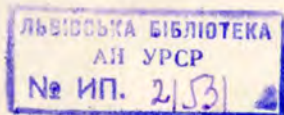
Brate Antosiu! Si moji „sonni mary“ maly poslužyty za proliog do romanciv: „Dobuš“, kotri ja na sposib Herderovoho „Cida“ chotiv uklasty. To sy myni tym časom ny povel, ale jak ny zahynu, to šče ja ymeno mojeho slavnoho krajana povelyčaju. — Plian uže ukladenyj, i do začytia myni ničo bilše ny brakuje, jak lyš Tvoja porada, brate. Koby to nas Hospodj znis do kupy, a za piv rik i mij Dobuš na svit by vistupyv. Mij Dobuš, a ja s nym. Fedjko v y č.

N. III. Theuerer Freund! Hundertmal war ich im Begriffe, Dein meinem Herzen überaus kostbares Schreiben vom 21. Oktober d. J. zu beantworten, doch konnte ich mich nie so recht entschliessen, denn ich kann Dir nichts angenehmes schreiben, und es thut mir wehe, weil Du gar so eine edle Seele bist und mir so viel des Guten erwiesen hast.

Warum hast Du doch deinem Glauben, deiner Heimat abgeschworen, warum, theures Herz, was haben sie Dir gethan? — Ein Land

voll Lieder, voll Poesie verlassen, und in ein Land ziehen, wo der Zehltisch der Altar und das Einmal-Eins das Allerheiligste ist! — Ich kann Dich fürwahr nicht begreifen, lieber, guter Anton, Du bist mir ein ewiges Räthsel, mein ewiges Gegentheil, wie, — solltest Du mir vielleicht deswegen so lieb sein, weil du mein Gegentheil bist? — und bei Gott, ich heuchle nicht, Du kannst es mir glauben, dass ich Dein Freund bin, aber auch dein Verrina, wo du mein Fiesko bist, jener Fiesko des Schiller, der sein Vaterland befreien wollte, um es so recht zu unterdrücken, und auch ich kann Dir nichts mehr sagen, als was dieser Verrina, eigentlich Schiller sagt: den Tyrann wird Fiesko stürzen, dass ist gewiss, — Fiesko wird Genuas gefährlichster Tyrann werden, dass ist gewisser! — Und dieser Fiesko bist Du, theurer Freund, der unser theurer Galizien von der geistigen Tyraney der Pfaffen zu befreien denkt, — denkst Du diess wirklich? — „Höre Fiesko“, — sagte Verrina, — „ich bin ein Kriegermann, verstehe mich wenig auf nasse Wangen, — Fiesko — das sind meine ersten Thränen — Wirf diesen Purpur!“ — O theurer Freund, Du willst deiner Heimat ihr Schönstes rauben, das Vermächtniss unserer Väter, um ihr — was zu geben? eine neue Religion? — eine neue — Schmach der Menschheit, die einzig und allein ihre Feigheit geboren! Und sie soll was werth sein? — nimmer, — werth kann dem Menschen jene Hülle sein, die seine Schwäche deckt, und diese willst Du deinen Brüdern rauben? Du, der Du so edel bist? Du willst deinem Volke nur jene Hülle rauben, die ihm doch doppelt theurer ist, einmal ob ihrer selbst, und ein anderes Mal als ein Angedenken unserer grossen Ahnen. Du wirst es aber nicht, Bruderherz, — „Fiesko — lass hier alle Kronen dieses Planeten zum Preis, dort zum Popanz all seine Foltern legen, — ich soll knien vor einem Sterblichen — ich werde nicht knien — Fiesko! es ist mein erster Kniefall — Wirf diesen Purpur weg!“ — Ich will Dir ja nicht, theurer Freund, vorwerfen, dass Du unserem Glauben abgeschworen, — Du bist vielleicht so glücklich — für Dich, aber jener Mensch ist ein Ungeheuer, der da glaubt, was ihn glücklich mache, müsse auch andere beglücken; erinnerst Du dich noch, wie ich Dir diese Stelle aus Dobuś vorgelesen? und Du hast mir doch dazumal Recht gegeben, und selbst, glaube ich gesagt, dass es kein Glück gebe, welches allen ein Glück wäre? — Doch genug davon, mein lieber, theurer Fiesko — Anton wollte ich sagen, — als Reformator kommst du nach Galizien nicht, zu was denn auch? um deine Freunde zu versuchen — und deine Verrinas zu finden? — Sei glücklich, Bruderherz, denn Du verdienst es, suche aber Dein Glück nicht im Unglück der Millionen. — Verzeihe! — Und nun weiter.

Du warst einmal so gütig, mich um mein Bildniß zu versuchen, hier folgt eins, wie es hier in Kezdi-Vasarhely zu erschwingen möglich war; ich behalte mir aber vor, mein Wort bei nächster

Gelegenheit, wo ich etwa nach Kronstadt reisen werde, besser zu lösen.

Dein Urtheil über meine Gedichte, die ich Dir zu übersenden die Ehre gehabt habe, ist ein zu gütiges, — meine Gedichte sind just eben unter der Presse, und ich werde vielleicht schon recht bald so glücklich sein, Dir ein Exemplar zu verehren, resp. verehren zu dürfen, wenn Du es nämlich gütigst erlaubst; wie man aber sonst meine Gedichte aufnehmen wird, weiss ich nicht, doch hoffe ich das Beste, indem Didycki mir schreibt: Povirjte myni: o vašych poeziach takyj maju sud, ščo i najmenšu pisenjku, jaku lyš napyšete, dostojno — a navitj svjatym obovjazkom jest, napečataniem obnarodovyty. Vy jeste pryrodnyj poet, a ščo lyše napyšete, bude poezija. Vsi my bilše na knyžkach viučeni poety, skoro ny ovladije kotroho s nas hrišnyj duch arogancyi, vsi my ustupym vam prynaležne pervoje mistce, jake prednačertav vam sered naroda Rusy spivackyj jej genij. Majučy to prednaznačenie zapysane v knyzi sudeb vyšnych, vy uže nijak ny v sylach virvaty sia yz čarodijnoho russkoj poeziji kruha, jak ny nach toho do samoj smerty dokazaty Taras Ševčenjko. Vaša dolia i rada-ča velyka: majete spivaty russkomu narodu pivcem jehonajvirnijšym, a molodym poetam Rusy pryvodnykom i obrazom. Budjte lyš virni vsemu tomu, šo v hrudech vašych poezijov hraje, i tvorit po vašomumu vdochovenniju, po ljubvi k narodu iz kotroho vy viišly, i do kotroho dušu vašu sudjba prykovala. Ja z mojej storony nyyspovidnym tым sčastiem raduju sia, jake myni posli druha Vašoho H. Kobyljanj-skoho nyni dostaje sia, ščo možu Vas s čestijov predstavty svjatoj mojej Rusy etc. etc.“

Ja, edler, theurer Freund, Du warst der Erste, der mir den Weg zum Tempel unseres Volkes bahnte, der erste der mich in den Lorbeerhain führte, und ich muss Dir dafür zum Dank heute so bittere Vorwürfe machen, ist das nicht undankbar? — Ja, ich sehe es ein, doch glaube mir, ich konnte nicht anders, denn sonst müsste ich er-
röthen, wenn ich je das Wort „Freund“ niederschreibe.

Du warst mein leitender Engel zum Tempel der Ehre, kannst Du auch nicht zum Tempel des Glückes mich leiten? — Ich bin noch immer und ewig nicht an meinem Ort, wo ich hingehöre, — bist Du mit dem Didycki nicht so bekannt, dass Du ihn vermögen könntest, dass er mir zu einer bescheidenen Stelle, etwa eines Kirchensängers oder Lehrers oder was immer was, verhelfen könnte? Ich verlange ja gar nichts, als ein Stükchen Bröt und das Recht, den Sardak und den Kresak tragen zu dürfen, und dieser Wunsch ist doch bescheiden? In Lemberg wird ja, höre ich, ein Theater (ruthenisches) errichtet, könnte ich vielleicht dort nicht unterkommen? — denn mit meiner Heirat ist nichts, — svatally, svatally za mene, a za prysnyznoho syna daly, — o Schicksal, o Schicksal! bin ich denn nicht einmal so viel werth, wie ein Bauernbursch? — Sagst Du nicht, theurer Anton, dass ich mir eine Kugel durch den Kopfe jage? — oder rathest Du mir viel-

leicht, dass ich die Lira nehme, und durch Galizien singend von Haus zu Haus gehe? Aber die Leute werden mich auslachen, denn ich bin noch jung? — und riskire am Ende, wegen Vagabundiren eingesperrt zu werden. Mit der Lira ginge ich sehr gerne, aber einen Anhaltspunkt muss man doch haben, und Du wirst mir ihn vielleicht verschaffen; wie schade, dass Du nicht Priester geworden bist, Du hättest mich gewiss zum Kirchensänger genommen, — doch auch dieses Glück soll mir nicht zu Theil werden. — Doch da Du schon Priester bist, so will ich Dir wie vor Gott etwas beichten, was mir auf der Seele lastet: Weisst Du, warum ich nicht in Pension gegangen bin? — weil ich da nicht den Sardak tragen und als Sänger von Dorf zu Dorf ziehen dürfte. — Mea culpa!

Die Madame Marossany con sa belle fille fand es nicht einmal der Mühe werth, mir auf meinen Brief, den auch Du gelesen, zu antworten; sie fürchtet gewiss, dass einmal auch meine Bauernnatur nicht zum Durchbruche komme und sie ordentlich schwemme, — doch Du hast mir den gewissen Brief versprochen, warum schicktest Du mir ihn nicht?

Nun schliesse ich mit der herzlichsten Bitte, Du möchtest mir recht recht bald schreiben, allenfalls geschwinder, wie ich Dir geantwortet habe, wo ich Dich so lange auf eine Antwort habe warten lassen, ich habe mich aber nur für Dein lauges Stillschweigen gerächt, nun bitte ich Dich um Vergebung und küsse Dich viel, viel tausendmal hinüber i Deine neue Heimat als Dein Dich innigst verehrender und noch inniger liebender Freund Fedkowicz.

Kezdi Vasarhely am 10/12 1861.

V. Лист Федьковича до А. Дідицького.

Із переписки між Федьковичем і Дідицьким звісний був доси тільки той один обширний автобіографічний лист, із якого головну часть опублікував д. Дідицький в передмові до зладженого ним видання поезій Федьковича 1862 р. Нині ми знаємо, як багато в тій автобіографії було вміщено неправди, та знаємо zarazom, як тяжко приходило ся Федьковичеві писати ту неправду, як багато вона его коштувала. Д. Дідицький оповідав нам, що Федькович в ту пору писав до него досить часто, величав его в своїх листах прозою і віршами, та всі ті листи пізніше попропадали, а декотрі сам д. Дідицький в часах процесу Ольги Грабар понищив. Дякуючи внять таки дру Кобилянському, котрий за дозволом д. Дідицького зняв був копію із одного з тих листів, ми можемо нині подати его текст до прилюдної відомости. Не можемо при тій нагоді не звернути уваги на натики поета в тих листах на его переписку з іншими людьми, про котрих роль в его біографії доси мало або нічого не звісно (Екгард). Може хто небудь із наших земляків,

особливо в Чернівцях і по інших містах Буковини буде мати можливість роздобути хоч дещо з тих листів і подати їх до прилюдної відомости.

Р е д.

Euer Hochgeboren Herr Redacteur! In der Nummer 18 vom $\frac{3}{4}$ d. J. der von Ihnen löblichst redigirten Zeitschrift „Slovo“ be-
liebten Sie Sich über mein wenigcs Dichtertalent so schmeichelhaft auszusprechen, dass ich nicht umhin kann, Ihnen für die gütige Meinung meinen innigsten Dank auszusprechen, — ich hätte auch gewiss nicht ermangelt, es gleich zu thun, meine Versicherung aber, die angenehme Nachricht erst vor einigen Tagen erhalten zu haben, möge mich bei Euer Hochgeboren schuldlos halten. Nur muss ich bedauern Ihnen versichern zu müssen, dass nicht ich derjenige war, der Sie durch den Herrn Theologen Kobyljanski aus Czernowitz um Annahme zur Betheiligung an Ihrer Zeitschrift gebeten. Ich kenne zwar den Herrn Kobyljanski persönlich und achte ihn hoch, diessmal hat er aber seine Freundschaft zu mir etwas zu weit gerückt, und mich, ohne es wahrscheinlich zu wollen, gewissermassen bloggestellt, denn Euer Hochgeboren werden wohl nicht glauben, dass ich so sinnlos gewesen wäre, an die verehrte Redaktion Forderungen zu stellen, die beinahe lächerlich sind. Ihr gütiger Wunsch, dass ich meine Kräfte mit denen der übrigen Förderer ruthenischer Literatur vereinige, hat mich mit Recht stolz gemacht, aber ich kenne nicht die Art und Weise, wie diese Ihre gütige Zumuthung zu rechtfertigen und meinem heissgeliebten Volke mit Lied und Sang eben so ergeben zu dienen, wie ich mit dem Schwerte meinem erlauchtesten Kaiser diene. Wenn die Meinung Euer Hochgeboren also ernst gemeint war, was ich voraussetze, so bitte ich, mir Ihre Güte auch fernerhin nicht zu entziehen, und mir einen Wink zu geben, wie ich mein Bischen nationales Dichter- und Schriftstellertalent am besten anlegen könnte. — Zwar hatte ich vernommen, dass in Lemberg ein galizisches Album redigirt wird, weiss jedoch nicht, ob ich die Ehre haben könnte, mitzuwirken. Sollten Euer Hochgeboren, was beinahe gewiss ist, mit dieser mir nicht einmal dem Titel nach bekannten Redaktion in geistigem Verkehr stehen, so wollen Euer Hochgeboren die Gewogenheit haben, zu erwirken, dass meine beiliegenden zwei Gedichte bei jener Redaktion Aufnahme finden mögen. Dass ich diese Gedichte mit lateinischen Lettern schreibe, soll nicht beirren, denn es wird der verehrten Redaktion des Albums ein Leichtes sein, die Schrift cyrillisch zu übertragen, wogegen ich nichts einzuwenden hätte, da ich Alfabete nur als Mittel nicht aber als Zweck betrachte. Sollte ich der genannten löblichen Redaktion des Albums mit mehreren etwa novellistischen Beiträgen dienen dürfen, so würde ich mich sehr geehrt fühlen; dass ich für meine Leistungen keine Geldentschädigung verlangen würde, versteht sich von selbst, denn mein Stand und die damit verknüpften Einkünfte entheben mich dieser

prosaischen Nothwendigkeit. Genehmigen Euer Hochgeboren nochmals die Versicherung meines Dankes und der Hochachtung, mit der ich bin und stets sein werde Euer Hochgeboren

Ergebenster Diener Fedkowicz Lieut.

Kezdi-Vasarhely, 6/7, 1861.

Adresse: Josef Fedkowicz, k. k. Lieutenant des Br. Kellner 41 Infant. Regiments in Kezdi-Vasarhely. Siebenbürgen.

Сон князя Святослава.

Драма-казка в 5. діях.

О С О Б И:

Святослав, великий князь київський, 60 літ.

Гостомисл, воевода, приближений князя, 50 л.

Запава, його жінка, 30 л.

Овлур, боярин, ізгой, 40 л.

Предслава, його жінка, 35 л.

Діти Овлурові — німі особи.

Путята, боярин, приближений Гостомисла

Кунаш, вояк Гостомисла.

Гарниш, слуга Святослава.

Васюта

Панюта

Трубай

Чурило

Чепіль

} розбійники

Ангел, вояки, розбійники. слуги, народ.

Діє ся в початку XII. віку в Києві і околиці.

Дія перша.

Спальня князя Святослава. В глибині сцени на право ліжко за котарою, на ліво на стіні ікона матері божої в золоті, а перед нею горить лампа. На переді з правого боку столик, з ліва піч з коминком. По стінах висять мечі, панцирі, шоломи і зброя. На столі велика книга. Вхід з переду з лівого боку. Вечеріє.

Ява перша.

Гарниш (у дверех шемече ся, не пускаючи когось до середини).

Не можна тут! Чого вам? Гей, ви, служба!

Се що тут за порядок?

Предслава (за дверми). Ні, я мушу!
(вриває ся до спальні з троїма малими дітьми. Всі вони одягнені в жебрацьку одежу).
 Я мушу до князя!

Гарниш. Нема князя!

Предслав а. То я зажду.

Гарниш. Не тут вам місце ждати.

Тут княжа спальня.

Предслава. Я хіба не знаю?

Не бій ся, ще ти в горах стадо нас,
 Як я тут знала кожний кут! *(Плаче)*

О боже!

Що стало ся зо мною! До чого
 Дійшла я нині! *(Тулить дітей до себе)*

Діти, милі діти!

Ось тут колись бувала мати ваша!

Йій кланялись, давали честь бояре,

Сам князь із нею любо розмовляв, —

А нині що ми всі? Ми жебраки,

Нещасні, без кута, без кусня хліба!

Гарниш. Не розумію, жінко, що ти говориш!

Твоя одежа вказує жебрачку,

Слова ж твої — Та хто ти? І чого

Сюди вдираєш ся?

Предслава. Де князь?

Гарниш. На ловах.

Та швидко верне, ось що лиш не видно.

Предслава. Я мушу бачити его.

Гарниш. Про мене,

Тільки не тут.

Предслава. Ні, тут! Я маю діло

Таке до него — —

Гарниш. Се міні байдуже.

Я твому ділу не суддя. Та тут

У княжу спальню під грізбою смерти

Не смію я нікого допускати.

Предслава. Ти й не пускав мене — і будь спокійний.

Гарниш. Вступи ся жінко! Адже можеш хвилю

Заждати в сінях.

Предслава. Ні вже! Пятій день

Чекаю я і все ніяк не можу

Князя побачить.

Гарниш. Алеж я не можу

Тебе лишити тут! Таж князь як скоро

Тебе побачить, не захоче й слухать

Твої мови, а велить відразу

Тебе й мене закинути в тюрму.

Вступи ся, не доводь мене до лиха!

Предслава. Дарма! Ось тут при огнищі святому
Сідаю. Діти, тут при мні сідайте! (*сідають*)
Тепер не смієш силою мене
Відсіля гнати. Відси я не вступлюсь,
Аж князь прийде. А що потому буде,
Про се міні байдуже!

Гарниш (*заламує руки*) Жінко! Жінко!
Чи ти безумна? Господи, пропав я!
Ось князь надходить! (*В розпучі бігає по покою, ломаючи руки*)

Ява друга.

Ті самі, Князь і два слуги.

Князь (*у дверех, обернений до слуг*) А догляньте коней!
Не зараз до води! Нехай відсапнуть.

Слуга. А витріть добре! Соколи є всі?
Князь. Усі. Я взяв їх під свою опіку.

Князь. Гляди-ж! (*До другого*) А ти приглянь там за хортами!
У Босого скалічена нога.

Слуга. Покличте Власа, щоб оглянув рану!
Я вже казав покликати его.

Слуга. Чи ще що нам прикажете?

Князь. Досить
На нині. Ви втомились. Відпочинь!
А завтра суд у нас! Пришліть міні
Варнаву! Чи полагоджено все,
Що треба?

Гарниш. Я доглянув, пане! Все
Готове: і шатро й лавки й столи.

Князь. А, ти тут! (*оглянувшись і побачив Предславу*)
А се що?

Гарниш (*кидаєсь ему до ніг*) Карай мене
Чи милуй, княже! Се моя вина!
Не міг опертись йій Така могутча,
Що виперла плечима двері спальні,
Мене зіпхнула і вийшла сюди.

Князь. Се хто такий?

Гарниш. Не знаю, пане! Жінка
З дітьми Жебрачка з виду, та говорять
Чудне таке — —

Князь. Гей жінко! Хто ти є?
Ходи сюди!

Предслава (*сидить*). Не встану відси я!
Ось тут при огнищі святому буду
Сидіти, під опікою его,
Аж доки слова не даси міні,
Що вислухаєш річ мою.

- Князь.** Пек! Пек!
Якийсь знайомий голос! Темно вже —
Лиця не бачу, тільки очі чорні
Мов вуглі два там жевріють (*до Гарниша*) Світи!
- Гарниш** (*Креше вогню*). Уперта дуже! А про себе й слова
Сказати не хоче. (*Світить*)
- Князь** (*зо свічкою наближаєсь до неї*) І лице якесь
Немов знайоме. Встань!
- Предслава.** Не встану, княже,
Аж поки слова не даси — —
- Князь.** Се що знов?
- Предслава.** Ти думаєш, що перепреш мене?
Грізби твоєі не боюсь я, княже.
Нехай боять ся ті, що маюгь ще
Що тратити. Я все, що тільки мала,
Все стратила. А те, за чим сюди
Прийшла я, те мене не доторкаєсь,
А лиш тебе.
- Князь.** Мене? А хтож ти?
- Предслава.** Слово!
- Князь.** Вперед дай слово, о котре благаю!
Здуріла жінка! Ну, нехай і так!
Даю те слово.
- Предслава.** Що спокійно все
Те вислухаєш, що скажу тобі.
- Князь.** Все вислухаю.
- Предслава.** Сам на сам зо мною.
- Князь** (*підозрено глядить на неї*)
- Предслава.** Що, славний князь, великий наш герой
Побоюєть ся баби?
- Князь.** Чорт не баба!
Та ну, нехай і так! А то єі
Позбутись годі! Ну, вставай! балакай!
- Предслава** (*встає*). А сему повели — (*показує на Гарниша*).
- Князь** (*сплеснув у долоні*) Ах, се Предслава!
Овлурова — —
- Предслава.** Так, княже, я Предслава!
Нещасного Овлура бідна жінка.
Спасибі, що пізнав мене нарешті,
А то сама я швидко вже не зможу
Себе пізнати
- Князь.** Що з тобою дієсь?
- Предслава.** Щож? Пропадаю! З сими хробаками
Скитаю ся поміж людьми, бідую,
Слізми витаю ранок і слізми
Постелю мочу вечером.

Князь.

Де муж?

Предслава. Хібаж я знаю? Як би не те важне
І пильне діло, що мене до тебе
Сюди пригнало, я б тебе спитала:
Де муж мій? (плаче)

Князь.

Жінко, я его не маю.

Предслава. Ти засудив его, обдер із честі,
З мастку, з всіх заслуг, з усяких прав.
Ти пхнув его могучою рукою
Із сонічних вершин життя людського
В безодню темну, там де вічний страх,
Де мука, ганьба. Він ізгоєм став ся,
Безправним між людьми, мов вовк у лісі,
Без імени, без роду, без мастку.
Все, все відняв ти в него! мов кропиву
З города, вирвав з між людей его,
А ще мене питаєш: Де твій муж?

Князь.

Ну, бачу, горе не зломало ще
Твої вдачі гордої, Предславо!
Язик твій острій, як і був

Предслава.

Бо горе

І кривда люта все остряє его.

Князь.

Про кривду, жінко, говорить не смій!
Твій муж убив Добриню воеводу
І заслужив на смерть. Не мій був суд.
А всіх бояр, що засудив его.

Предслава.

О, так! О, так! Князі святі, безгрішні!
Вони ніколи не скривдять нікого,
Бо як захочуть щось таке зробити,
То все знайдуть услужних, що за них
Візьмуть на душу гріх.

Князь.

Безумна жінко!

Не вже ти думаєш, що блюзнячи
Оттак мій суд і праведні закони,
Осягнеш те, за чим сюди прийшла?

Предслава

(хапає ся за голову). Ох, накіліло в серці моім горе,
Немов отрута й тиснесь на язик!
Та ні! Мовчу вже! Я-ж не задля себе
Прийшла сюди. Пять день уже чекаю
Отам під брамою, щоб бачити
Тебе! Пять день страшної тортури,
Непевности!.. А тут ніхто не хоче
Мене до тебе завести! А діло
Велике, важне.

Князь.

Що за діло, мов!

Предслава. Кажи отсему геть іти! (показує Гарниша)

Князь.

Не бій ся,

Він вірний в мене.

Предслава.

О, у тебе всі,
Всі вірні! Але я не вірю їм.
Як би про мене йшло, міні б байдуже,
А се ж про тебе, княже, діло йде.

Князь.

Про мене? Ну, коли про мене, жінко,
То я зажду до завтра. Що мене
Самого доторкаєсь, се для мене
Не так то важне.

Предслава.

Княже! Богом милим
Благаю тя! Не відправляй мене!

Князь.

Уперта ти, то й я упертий буду.
Веди єі до гридниці, Гарнишу,
Кажи погодувать єі й дітей
І місце дай, щоб мали де проспаться.

Предслава

(паде перед ним на коліна). О княже! Батьку! Вислухай мене!
Се діло — не тебе лишнь самого,
А всего краю доторкаєсь!

Князь.

Так?
Гарнишу! Є ще Гостомисл в палаті?
Сли є, поклич єго. Коли таке
Се діло, то при нім скажи!

Предслава.

Ні, ні!
Ні за що в світі! При слугі отім
Скорійше, ніж при нім.

Князь.

Ти жінко пяна
Або з ума зійшла. Іди, проспись!
Я втомлений і також спати хочу.
Веди єі, Гарнишу!

Предслава

(на колінах). Княже, слухай!

Князь

(відвертє ся). Ні слова більше!

Предслава

(повзе за ним). Тут страшенна — —

Князь.

Годі!

Не хочу слухать! Щож ти став, Гарнишу?
Веди єі!

Гарниш.

Ходить, ходить! Чи-ж завтра
Не буде час сказати все, що треба?

Предслава

(встає ламаючи руки). Пропало все! Я чую, серцем чую.
Пропало все! Добраніч, княже! Завтра —
Щож, може й завтра ще прийдесть сказати
Те, що сьогодні слід було. А може —

Князь.

Добраніч! (Предслава з дітьми і Гарниш відходять.)

Ява третя.

Князь (сам)

Князь.

Тьфу! Ото скажена жінка!
Мов дикий звір із ланцюха зірвавшись

Так і вона тут шарпаєсь і рвесь.
 І що за діло се таке у неї?
 Мене дотичить! Що там може бути
 Між нею й мною? Ну, я не цікавий.
 До завтра не далеко, будем знати!
*(ходить по кімнаті, потім зупиняє ся коло стола і гля-
 дить в кут коло печі, де перед тим сиділа Предслава)*
 Яка страшна вона от тут сиділа!
 Лиця не видно... Сірі лахи, чорний
 На голові платок, лиш чорні очі,
 Мов вуглі два там жевріють в затінку,
 І голос... голос той шпигнув мене
 Від разу в серце, щось таке у ньому
 Збудив... О Боже! Із за неї в тямці
 Зринає образ дорогий, коханий
 Мої жінки. Адже се вона
 Предславу сю любила як дитину,
 Ховала і пестила і навчала
 І за Овлура заміж віддала!
 Я ж сам єї малою ще не раз
 І на руках гойдав і спати клав,
 Як власною дитиною втішав ся,
 Бо власних бог не дав міні дітей!
 А нині що вона? Жебрачка! Жінка
 Ізгоя! *(хапає ся руками за голову)*
 Кілько се одніське слово
 Нещастя, горя, муки в собі має!
 А я й не думав доси так про се!
 Забув про неї засудивши мужа!
(сидить у задумі)

Ява четверта.

Князь і Гостомисл.

Гостомисл. Даруй, мій княже! Вже зовсім зібравшись,
 Щоб йїхати до дому, я почув,
 Що ти вернув із ловів і приходжу
 Тобі добраніч дати.

Князь *(встає, і радісно підходить до него і подає єму руку, котру
 Гостомисл цілує)* Друже мій!
 Спасибі за все добре! Дуже в пору
 Навідався ти. Чи все готове в нас
 Для застрішнього суду?

Гостомисл. Все готове.

Князь. І до бояр гінців я розіслав.
 А вісти не прийшли які?

Гостомисл.

Нічого

Так важного. Лиш жалувались тут
З поблизьких сел боярські тивуви.
Що по лісах розбійницькі дружини
Волочать ся

Князь.

Опять те давнє лихо?

Чи мало ще повішили ми їх?

Прийдесь опять — —

Гостомисл.

Та сі не нападають

На мужиків, лиш на двори боярські
Та на купецькі валки.

Князь.

Значить,

Се мужики.

Гостомисл.

Здасть ся ні, мій княже.

Оружні, в панцирах.

Князь.

Ну, скоро суд

Скінчить ся, ми візьмемо ся до них.

А про Половців не чують нічого?

Гостомисл.

Бог милував, не чуть нічого.

Князь.

Добре.

Так прощай же, друже! Поклонись
Дружині своїй! Але завтра рано
На суд прибудь!

Гостомисл.

Се ж обовязок мій.

Князь.

То то бо й є! Без тебе не зачнуть

А знаєш, нині повернувши з ловів.

Мав я ось тут пригоду незвичайну —

Ну, та про се ми завтра!..

Гостомисл.

Незвичайну

Пригоду.. А не можнаб... сли твоя,

Мій княже, ласка...

Князь.

Ні вже! Я втомлений,

А діло, бачить ся, пuste! Не стоїть

Балакати. Добра піч!

Гостомисл.

Мій поклін!

(Відходить вагуючись і озираючись, чи князь не заверне его.)

Ява пята.

Князь (сам).

Князь.

Розбійники знов завелись. Ну щож,

Прийдеть ся вішати. Вже що як що,

А сего я подарувать не могу.

Тут милосердя, зглядів я не маю.

Пора нам до порядку привикати.

Русь дигаєсь. По тихих хуторах,

По городах укріплених народ

Працює, здобува добро. З далеких
 Сторін, із Греції, з за моря йдуть
 Купці до нас, з Венеції, з Морави,
 Заморські скарби і достатки йдуть
 На Русь... А ті поганці тут гадають
 Під мурами столиці пліндрувати!
 Чужою працею кормитись, нам
 Робити встид по всіх чужих краях!
 Ні, сего я не потерплю ні за що.
 Розбоям, крадіжам не дам ширитись.
 Коб тільки суд скінчивсь! (*Ходить по комнаті*).

Ява шеста.

Князь, Гарниш.

Гарниш.

Ридає дуже

Та жінка, княже!

Князь (*прокидаєсь із задуми*) Га, се ти Гарнишу?

Ридає, кажеш?

Гарниш.

Ми дали їй хату,

Дали їй постіль, подали вечерю...

Дітей погодувала, а сама

Ні в рот нічого. Спать дітей поклала,

Сама ж по хаті біга мов безумна

І наче по покійнику голосить.

Князь.

Не розумію, що се все значить.

Боюсь, що бідна з горя одуріла.

Гарниш.

Міні здаєть ся, княже, що не так.

Вона при розумі, та щось страшне

У неї на сумліню.

Князь.

Муж єі

Колись був моім близьким боярином,

Слугою найвірнійшим уважав ся.

Вона ж при нас ховалась, виростала.

Не диво, що тепер, коли нещастє

Єі зіпхнуло так глибоко, їй

У голові мішаєсь. Ну, та я

Не дам їй пронадати. Гріх мій був,

Що доси якось я забув про неї.

Гарниш.

Вона не нарікає, княже мій,

Не скаржить ся на власне горе. Раз,

Один лиш раз сказала: Прийде час,

Побачить князь, хто вірний був єму.

Князь.

Жаль, жаль говорить се єі устами.

Овлур був вірний, не перечу того.

Та щож робить! В якійсь безумній сварці

Гарниш.
Князь.

Вбив воєводу. Не моя вже сила
Була его від суду вберетти.
О щож він з воєводою сварив ся?
Сего ми так і не дізнались в суді.
Овлур мовчав немов заклятий, ну,
А воєвода, той мовчав як труп,
А більше свідків не було при тому.
Та годі вже, я спать хочу, Гарнишу.
Втомив ся, бігаючи за медведем.

Гарниш *(знімає з князя зброю і верхню одіж, роззуває чоботи)*

Князь.

Чи маю стіл присунути к постелі?
Так, так, присунь! Я в ліжку прочитаю
Ще дещо з сеї книги. *(Лягає, Гарниш присуває стіл з кни-
гою до постелі і ставить на нім світло)*
Добре, добре!

Тепер вже можеш спать іти.

Гарниш *(кланяєсь)*

Добраніч! *(Відходить)*

Ява сема.

Князь *(лежить у ліжку, котара відслонена).*

Ах, слава богу, що по трудах дня
Отак простягнесь чоловік! Заснути б!
Та ні! Помолимося святому богу! *(Бере книгу і мовчки чи-
тає, по хвили)*
А все міні ота Предслава з думки,
Не сходить. Троє дітенят дрібних!
Вона ж їх мати! Як то їй дивитись
На них, як в лахах, у жебрацькім стані,
В недолі, в голоді нераз, слотою
Та снігом биті так ростуть вони!
Що буде з них? О боже! відверни
Оті думки від мене! Затверди,
Замкни від них моє нещасне серце!
Від сих думок, бач, одуріти можна
Міні, чужому! Щож то мусить бути
У серці матері! А я поганий,
Я окаянний і забув про неї!
Закон! Судили! Що значить сказати
Одно маленьке слово те: ізгой!
Невинне слово! Ще здасть ся навіть,
Що ласку чоловікови зробили,
Бо він на смерть, бач, заслужив. Ізгой
Тай годі. А піди ти, зміряй сам
Хоч думкою безодню сліз і горя
Що криє ся в тім слові! *(Читає знов. По хвили замикає
книгу і кладе її на столі)*

Не можу більше! Господи, прости
 Лінивому рабови! Верх бере
 Над духом втома. (*Мовчанка*) От такі маленькі,
 А вже ізгої! Без вини своєї,
 За батьків гріх, а мусять пропадати!
 Ні, ні, не дам! (*Пауза*) А кілька то крім них
 Так само йде! Ізгої! І чиж зможу
 Я всіх спасать? О Господи! Вложив ти
 На мене хрест тяжкий, те князюванє!
 Коли на те твоя святая воля,
 Щоб хрест сей так болючо в саму душу
 Міні вгризав ся, га, нехай так буде!
 Се може й ліпше так! (*Заслонює котару, гасить світло і засипляє*).

Ява осьма.

Яксь час пауза. На сцені зовсім темно. Чути віддих князя і зітханє крізь сон. Насом вирве ся ему крізь сон якесь слово невиразне, раз чути: „ізгої!“
 Нараз сцена розяснює ся ярким світлом, являє ся Ангел і відхиляє котару.
 Видно на ліжку сплячого князя. Ангел бере єго за руку і будить.

Ангел (*стиха*).

Вставай, вставай,

О княже Святославе! Прокидайсь!

Князь (*крізь сон*). Ні, ні, не дам тим дітям пропадати.

Ангел. Вставай, вставай! Не час тобі дрімати!

Князь (*прокидаєть ся*). Га! Що се? Хто тут?

Ангел. Я! Хіба не бачиш?

Князь. Хтож ти такий?

Ану лиш придиви ся!

Князь (*сідая на ліжку*). Знайоме щось в очах твоїх, в лиці,

В устах — скажи ще слово!

Ангел. Пізнаєш?

Князь. Ах, ти се, ти! Моя єдина, любя!

Моя дружино! (*Хоче обняти єго, але зараз же опускає руки*) Ні! Хтось інший ти!

Лице розумне і поважне, щире,

Мов брата мого! Ну, промов ще слово!

Ангел. Пізнав?

Князь. Мій брате рідний! Де се ти — —

Та ні! Ті строгії черти, уста

Так міцно стиснені, ота печать

Рішучости й твердої волі

На твомуу чолі — промов ще слово!

Ангел. Пізнав?

Князь. Мій батьку! Голубе! Якаж се —

Та ні! Ті очи сині як васильки,

Ті ніжні уста, солодкий усміх,

Ті дїтські рученьки, що обіймали

Мене за шию, поки бог покликав
До себе їх — ох, слово лиш промов,
Нехай ще раз почую звук солодкий!
Се я!

Ангел.
Князь.

Се ти! Се ти, моя єдина,
Моя сердечна, незабутна доню,
Котру міні на радість бог послав,
Та на тяжкеє горе та печаль
По трьох роках опять забрав. Ох. дай
Поглянути ще раз на себе! Дай — —
Та ні! Опять нетелище я бачу!
Опять якась кохана, любя постать
Зпинає мов із мгли і за собою
Всю душу тягне, роскiш всю і тугу.
Так хтож ти справді, дивная появо?
Я той, кого ти бачив.

Ангел.
Князь.

І один
І другий, третій і четвертий?

Ангел.

Так!

Я образ всего гарного, що тільки
Зазнав ти на віці. Що лиш було
Для тебе любе і святе й шановне,
Що радувало серце, підносило
Дух до добра, будило ясні думи,
Скріпляло чисті пориви й бажаня,
Все те у мні пізнаєш і найдеш
Чого ж бажаєш ти від мене нині?

Князь.
Ангел.

Приходжу з розказом до тебе. Зараз
Вставай і одягайся і надівай
На себе чорну зброю і оружє,
Сядь на коня і йдє у чисте поле.
Куди?

Князь.
Ангел.

Про се вже не турбуйсь. Твій кiнь
Сам понесе тебе, куди потрібно.

Князь.
Ангел.
Князь.

Кудиж міні потрібно так у ніч?
Ти мусиш їхать красти й розбивати.
Що ти сказав? Не могу вірить власним
Ушам. Скажи ще раз!

Ангел.

Ти добре чув:

Князь.

Ти мусиш їхать красти й розбивати!
Та як же се? Я князь! Я голова
Всіх руських владників! Я, що вважав
За свій найперший обовязок — нищить
Без милости розбійників, злодіїв
У моім краю, я повинен сам — —
Ні, се не може бути! Хтож тебе
Прислав до мене з наказом таким?

Ангел. Поглянь на мене!

Князь (*глядиць, лице его виражає німий перестрах*) Боже!

Ангел. Щож, чи віриш?

Князь. О Боже! Серце в груди наче віск

Потало на той вид!

Ангел. Не думай довго!

І не питай і не міркуй багато!

Вставай і одягай ся, надівай

На себе чорну зброю і оружє,

Сядь на коня і йїдь у чисте поле:

Ти мусиш йїхать красти й розбивати.

Князь. Ні, ні! Не може сего быть! Не можу!

Ангел. Як не послухаєш, страшне нещастє

На тебе впаде і на весь твій край! (*Щезає. В покою робить ся знов темно*).

Ява девята.

Князь (сам).

Князь. Нема его. І темно. Чи се сон був?

Наскрізь мене трівога проняла

І бе лихорадка. Я певно в лісі

Перестудивсь... Та ні, не був се сон!

Я-ж бачив тут... отут... і чув слова...

І тямлю йїх... Мов ostrії ножі

Вони міні у саму душу вбились.

„Не думай довго! Не міркуй багато!

Вставай і одягайсь!“... (*зриває ся з ліжка*)

Дарма! Заснути

Не зможу вже. Якась рука тасмна

Жене мене... Аж душно... Мов ось-ось

Щось висить надімною. Світла! Світла!

(*Креше огонь і запалює свічки*)

„Вставай і одягайсь і надівай

На себе чорну зброю“. Мушу! Мушу!

Не можу не послухатись тих слів (*одіває ся*)

От Гарниша б покликати! Та ні!

Я-ж мушу йїхать красти, розбивати!

Значить — і тайком вибрати ся треба,

Як злодій з власної втекти палати!

Дивнеє диво! Аж холоне серце,

Аж в голові мішаєть ся міні,

А чую, що не можу не послухать,

Що мушу йїхать! Ось і чорна зброю,

Дар половецького грізного хана!

(*Надіває зброю*)

Як раз мов для розбійника! Без жадних

Знаків, лиш сталь тверда, міцна! І меч
 Немов для ката! (*Припоясує его*) Я готов! Іду.
 Коли се дьявольська міні покуса,
 То бачить бог, з яким я чистим серцем,
 Без лакомества, без заміру лихого
 Іду на сю дорогу. А коли
 Від бога наказ сей міні, то най же
 Він і веде мене, куди сам знає. (*Відходить*)

(*Заслона спадає.*)

Дія друга.

Ніч. Гримить і блискає. Ліс, через котрий іде дорога. На переді сцени край дороги великий дуб.

Ява перша.

Овлур (*у шоломі, панцирі, зі спісом у руці і з мечем при боці; надходить із гущавини і стає під дубом*)
 Хоч око виколи! Не видно! Ніч
 Мов сажа чорна. А напевно ж мусів
 Хтось йїхати на тім кони, котрого
 Я переймив! Сідло таке богате,
 Вудила сріблі! Хтось не простий йїхав
 І певно впав з коня. Значить, він мусить
 Деся бути тут. Деся близько. Певна річ,
 Вже добре й те, що я коня дістав,
 Та може би йїздець его для мене
 Був ще ціннійшая добича! Тут
 Край шляху я зажду. Коли він деся
 Тут близько впав, то певно ось туди
 Прийде й міні попаде просто в руки.
 (*Надслухує*).
 Гов! Чути знов, хтось йїде на кони!
 Зближаєсь. Дра йїх? Ні, один мабуть!
 (*підносить спіс і намірюєсь із за дуба*)

Ява друга.

Овлур, Кунаш (*на кони чвалає через сцену*).

Овлур. Стій! Хто ти є?

Кунаш (*шарпає коня*). Ой лишенько! Розбійник!

Овлур (*наближаєсь*). Злізай з коня!

Кунаш (*тне его нагайкою*). Ось на тобі: злізай! (*Бе коня острогами і пускає ся етікати*)

Овлур. А! Ось як ти! Так на тобі за се! (*кидає за ним копем*)

Кунаш (*за сценою*). Ой! Ой! Ратуйте! (*Чути тупіт кінських копит*)

Овлур. А! Значить, дістав!

Тепер чень не втече міні. Там далі
Під мостом пару хлонців моїх є,
То переймуть коня. А може той
Йіздець упав де близько тут? Здавалось,
Що щось мовь гешнуло. Піду, погляну.

(*Відходить*)

Ява третя.

Хвилю сена пуста. Темно. Гримить і блискає. З протинного боку входить князь, спісом нащупуючи дорогу.

Князь.

Ну, злий мабуть розбійник з мене буде!

Лиш що за браму міста перебрав ся —

І як се сталося, що ніхто не бачив,

То й сам не знаю! Брама на стежін

Розчинена була! От би Цоловцям

Або Всеславови набігти! Ну,

Та я про те вже завтра з вартовими

Порозмовляю! Тільки що за браму

Я вибрав ся, аж разом так стемніло,

І грім загоготів і чимсь таким

Повіяло в повітрі, чимсь таким,

Мов запах трупів! Аж міні мороз

Пройшов по тілі. А мій кінь нараз

Як шаринеть ся, як кинеть ся тікати,

Як кинеть ся скакати, та в боки

Немов скажений битись!... Що вже я

З ним бори́кав ся! Відний кінь! страшне

Щось мусів бачити перед собою,

Бо тряс ся весь і так нищав, немов

У вовкових зубах. Аж врешті

Як шаринув ся, я стратив рівновагу

І впав, а він що вискочити міг

Втікати кинув ся і щез за хвилю.

Я впав на пеня якийсь-то головою

І довго там, здаєсь, чмелів я слухав,

Аж поки знов прийшов до себе. Ось

І перша вдача в розбійницькій штуці:

Мій кінь пронав, а голова тріщить.

(*Зупиняє ся край дуба*).

Та деж се я? Хоч око вийми! Темно,

Лишь шум стоїть глухий, мов жоря рев.

Здасть ся, ліс довкола! Так ось видно
 Якесь грубезне дерево. (*Шукає дуб*). Еге,
 Я в лісі. От тобі й талан злодійський!
 Замість піти та рабувати других,
 Я швидко й сам розбійникам у руки
 Попасти можу! Та куди его
 Тепер іти? Хоч вбий мене, не знаю!
 Ще хоч би кінь був, я би попустив
 Їму вудила, най іде як знає!
 А то як раз і кінь пропав! От ще
 Я видумав дурне та неподобне
 Із за пустого сну зриватись з ліжка
 І гнатись з города бог зна куди!

Ява четверта.

Князь (*під дубом*) і Овлур (*у глибині сцени*).

- Овлур. Пропав йїздець, немов піна на хвилі.
 Чи на коні помчавсь, чи де в гущаві
 Сховав ся? Ніч. Куди его тепер
 Нашунаеш? (*Наближає ся до дуба*)
- Князь. От хтось іде! Не вже
 Розбійник?
- Овлур. Що се? Чую голос чийсь!
 А гов! Ти хто тут? Озивай ся! Де ти?
- Князь. От дурень! Наперед питає: хто тут?
 А потім: де ти? Ти б вперед спіймав,
 А потім би дивив ся, що спіймав.
- Овлур. От лишенько моє! Не маю спіса!
 А то б я зараз би відбив тобі
 Охоту роздебендювать оттут.
- Князь. Не маєш спіса? Відний ти небоже!
 Чи маю я позичити тобі?
 Ходи сюда!
- Овлур (*наближає ся до дуба*) Ага, ти тут! За дубом!
 На моім місці!
- Князь. Так ти тут господар?
- Овлур (*кидає ся на него з мечем*) Ти той йїздець, що ось туди
 [промчавсь?
- Князь. Го, го! Як бачу, ти не даром в лісі
 Живеш! Навчивсь лицарства від медведів!
 Хібаж так чесний лицар нападає?
 (*Видобуває меч і відбиває его удари*)
- Овлур (*напираючи дуже*) Я не є чесний лицар! Я плюю
 На честь лицарську! Ось тобі за те,
 Що пригадав міні єї! (*Вдаряє на князя*).

- Князь** (*відбиваючись*) А прецінь
 Рука твоя про честь лицарську знає
 Ще більше ніж твої уста. Ти беш ся
 Як бравий лицарь!
- Овлур.** Смерть тобі за те,
 Що псхвалив мене отак! Ось на! (*Нападає*)
- Князь** (*відбиває*) Га, як господар сего місця, маєш
 Все перший хід! Давай іще, давай!
- Овлур** (*нападає, але слабше*) Чи чорт якийсь! Стоїть немов скала!
 Мої найтяжші, люті удари
 Він відбива, немов пером махає.
 Та ні! Ще є в руках моїх потуга!
 Ось на ще се! (*Нападає, бють ся завзято*)
- Князь.** Й сего міні ще мало.
 Ось дай тепер міні сказати слово!
 Чи так у вас рубають, як у нас? (*Нападає*)
- Овлур.** Ні, ти не чоловік! Ти біс якийсь!
 Таких ударів я ще не видав! (*бють ся*)
- Князь.** Ану-ко так!
- Овлур.** Ще бог поміг відбити.
 А се!
- Князь.** І з сим дамо собі ще раду.
- Овлур.** Ну, а тепер досить уже! Піддайсь! (*Вибиває ему меч з руки*)
- Князь.** От на тобі! Мій меч! Та ні поганче,
 Не дочекаєш того, щоб Овлур
 Тобі піддався живцем! (*Видобуває ніж і хоче пробитись*)
- Князь** (*хапає его за руку*) Безумний! Стій!
 Так ти Овлур? Скажи!
- Овлур.** А вже-ж Овлур.
 А ти хіба чував про мене що?
- Князь.** І не одно!
- Овлур.** Хтож ти?
- Князь.** Про се потому
 Дізнаєш ся. Тепер скажи міні,
 Що ти тут робиш?
- Овлур.** А ось бачиш сам!
 Прогнав мене наш князь, відняв міні
 Все що я мав, усе чим жив на світі —
 Так що-ж міні було тоді робити?
 Я скликав гарних хлопців кільканадцять
 І заснував собі отут у лісі
 Свое осібне князівство.
- Князь.** Свое...
- Овлур.** А так! На їх закони та прикази
 Ми плюємо, а хто з них в наші руки

Попадеть ся, той певно лекший виїде
 Чи то кішенею, чи навіть кровю.

Князь.
 Овлур.

Значить, ти став —

Ватажко розбишак.

Дарма, мій друже! Чоловік хапаєсь
 За що лиш може. А хто тоне, кажуть,
 Той і за бритву вхопить ся рукою.
 От так і я.

Князь.

Ну, богу мому слава,

Що дав міні зустріти ся з тобою!

Овлур.

Чому ж се так?

Князь.

Чи бачиш, я отсе

На тім самому шляху, що і ти.

Овлур.

Се що ти кажеш? Ти б хотів ..

Князь.

Пристати

До твоїх хлопців — се моє бажанє.

Воно мене сьогодні й завело

Сюди в той ліс.

Овлур.

Якаж тебе причина

На се напхнула?

Князь

Князівська неправда.

І я ізгой! Зруйнований мій дім.

Побиті слуги, згибли жінка й діти!

Й моє ім'я з ряду живих істот

Ізмазане, а честь моя і слава

Затоптані в болото. Що на мні —

Се й є моє усе добро! Сей меч,

Се вся моя будучина. Ну, щож,

Приймеш мене до себе? Надіюсь,

Що сам ти бачив пробу, чи тобі

Рука моя і меч придатись можуть.

Дай руку, друже!

Овлур.

Князь (подає руку)

Ось моя рука!

Овлур.

Та хто ти? І за що таке страшне

На тебе лихо впало?

Князь.

Ох, даруй!

Занадто свіжі ще ті люті рани

У моїм серці! Надто ще болить

Моя душа, щоби уста могли

Спокійно все те розповісти!

Овлур.

Бідний!

Я розумію мовчанку твою

І докучать тобі не буду! В нас

Устрій свободний. Хочеш — говори

Ім'я своє і всі свої пригоди,

А хочеш, то мовчи. До твого серця

Нам мало діла!

Князь.

Я перед тобою
Таїтись не гадаю... Тільки нині...

Овлур (*стискає його руку*) Досить, досить! Я розумію!

Князь.

Ну,

А є у вас якийсь закон, якісь
Товариські вузли?

Овлур.

Се, звісно, є!

Весь наш закон — присяга на мій меч.

Присяга, що до смерти вірний будеш

Міні і всему товариству, що

Ні люті муки ані смерть тебе

До зради не наклонять, що мої

Всі накази сповняти меш послухно.

На се міні ти мусиш присягти.

Князь.

А як би не хотів?

Овлур.

То ти мій ворог

І мусиш згинуть, сли втекти не зможеш.

Князь (*звільна цідить*) Значить —

Овлур.

Вагуєш ся, як бачу.

Князь.

Звісно.

Присяга, бачиш ти, страшнее діло,

А чоловік, хоч і ізгой, та все ж

Отсе ступає на нову дорогу.

Страшна дорога! Людська кров, пожари,

Грабованя і сльози...

Овлур.

Га, коли

Боїш ся..

Князь.

Стій! Минуло вже! Нехай

І так! Присягну.

Овлур.

Так і слід! Не бійсь!

Така сама присяга вяже також

Мене. І я для товариства все

Віддять готов в потребі, й тільки те

Розказувать повинен, що для всіх

Вважаю добрим, або що всі ви

Прирадите. Не бій ся! Хоч ізгой,

Ми між собою чесні всі. Та впрочім

Побачиш сам!

Князь.

Досить! Коли вже раз

Пустив ся я на сю дорогу, друже,

То годі вже вертать. Давай свій меч!

Овлур (*виймає з піхеи меч, князь доторкає ся его пальцями. Овлур*
проводить присягу, котру князь повторяє)

Клину ся богом і отсим мечем,

Що буду вірно я служити Овлуру

І товариству, без ваганя все

Сповняти му, що лиш міні прикажуть

І жадні муки ані жадні знади
Мене не склонять до певіри й зради.
(*ховає меч*)

Ну, так тепер ти наш! Тепер ти брат мій!
(*обіймає его*)

Скажи, як звать тебе? Не мусиш конче
Своє імя правдиве виявлять.

Князь. Сли так, най буду я для вас Ставур.
Овлур. Нехай і так!

Князь. А щож, ватажку, нині
У вас вже рішено, куди іти
І що робить?

Овлур. Нічого ми на нині
Не думали. Там кілька моїх хлопців
Сидить під мостом, — прочі розійшлись
По селах.

Князь. І чогож під мостом йім
Сидіти?

Овлур. Бачиш, тут сим шляхом нині
Якісь йїздці незвісніі спішать
То в роздріб, то купками. Всі оружні,
На добрих конях.

Князь. І куди прямують?

Овлур. До Кііва.
Князь. А ти ж не міг пізнати,
Чи з княжої вони дружини може,
Чи деякі чужі?

Овлур. Здаєсь, чужі.
Та з далека пізнати годі

Князь. Диво!
Овлур. От тото й є! Й мене се здивувало
От я й засів ось тут, а хлопців своїх
Під мостом посадив. Бажалось дуже
Спіймати хоч одного з тих йїздців
Князь. І щож?

Овлур. Спіймав насамперед коня —
Весь чорний, срібніі вудила і сідло
Таке богате —

Князь. Ах, се певно мій!
Овлур. А перед хвилю, заким ти тут

Явив ся, я одного з тих йїздців
Поцілів спісом. Скрикнув, бачилось,
Що впав, та я не міг его найти.

Князь. Ну, сли твій спіс его поцілував,
То вже ему не вискочить цілому.

Овлур. Я думаю, він скрив ся десь отут,
Сли впав з коня. А сли не впав, то певно
Его на мості хлопці переймуть.

Князь. А як ти думаєш, що се за люде?
Овлур. Вже що я думаю про них, нехай
 При мні се лишить ся! Се, бачиш, діло
 По троха політичне. Ну, а я
 Ізгой, то що міні вже там мішатись
 В політику! Нехай собі про мене
 І голови ломають!

Князь. А про те,
 Не бійсь, цікавий! І спіймати хочеш
 Одного з тих йїздців.

Овлур (неохітно) От слабість людська!
 Ти знаєш, чоловік як та собака:
 Привикне, кажуть, бігати за возом,
 То біга й за саньми!

Князь. Та цур їм всім!

От краще думаймо, куди б іти,
 Щоби добуть яку добичу нині?
Овлур. Ти може маєш дещо на умі?
Князь. Найшлось би Бачиш, я тепер, в ночі
 Підкравсь під саму кївську браму.
 Представ собі: відперта на стежін!
 Сторожа спить уся немов побита
 Хоч викради весь Кїїв — не почують!
 Ну що, як би ми рушили та прямо
 У княжий двір? Оба дорогу знаєм
 І знаєм там всі ходи й переходи
 Там швидко б ми набрали — —

Овлур. Годі, друже!

Се добра думка, тільки не для мене.
Князь. Чомуж се так?

Овлур. Хоч скривдив князь мене,
 Та всеж таки ему я присягав
 Буть вірним. Хоч служить ему тепер
 Не можу, та про те моя присяга
 Не дозволя ему робити шкоду.

Князь. Тай дивний ти! Чи ж віп завагував ся
 Тебе самого знищити до тла?

Овлур. Да, уї, мій друже! Дуже вагував ся,
 Та щож, не міг інакше. Тут була
 Ціла історія. Колись за дня
 Я розповім тобі — тепер не час.
 Та сли сьогодні йти нам на добичу,
 То ось тобі моя порада! Відси
 Найблизший нам є замок Гостомисла.

Князь. Що? Воеводи княжого?

Овлур. Еге!

Князь. І думаєш, що зможемо до него
 Війти?

- Овлур.** Я вже віддавна маю око
На него. Дещо й підготував. Маю
Надію, що ся штука нам удасть ся.
- Князь.** Нам двом?
- Овлур.** Еге! У мене хлопці добрі,
Та всеж не те, що ти! А там потрібно
Не много спільників, найліпш одного,
Та доброго, щоб вмів мечем рубати.
- Князь.** І думаєш, що я — —
- Овлур.** Ідемо оба!
Я знаю вхід! До замку я піду,
Ти вартувати меш при вході.
- Князь.** Добре!
- Овлур.** Для безпеки я покличу ще
Двох хлопців своїх, щоб за муром замку
На нас чекали.
- Князь.** Добре! Тільки живо!
- Овлур.** Вже північ буде, щоб ми не спізнились!
Ось зараз! *(Співає голосно).*

Іва пита.

Ті самі, Розбійник.

- Розбійник.** Ти се кличеш нас, ватажку?
- Овлур.** Так, я.
- Розбійник.** Се хто при тобі?
- Овлур.** Наш новий
Товариш, а імя его Ставур.
Ти був на мості?
- Розбійник.** Був.
- Овлур.** Спіймали там
Їздця?
- Розбійник.** Спіймали лиш коня самого.
Кров на сидлі, їздця нема.
- Овлур.** Значить,
Їздець десь мусить бути тут. Я спісом
Посяг его. Так, слухай, друже! Зараз
Біжи на міст і накажи від мене —
Вас кілька там?
- Розбійник.** Всіх п'ять.
- Овлур.** Нехай один
Лишає ся на мості вартувати.
А два нехай ідуть шукать ось тут
За тим їздцем. Найдуть его, то взять
Живого, рану зав'яжуть і очі
У него зав'язавши завести
У нашу стоянку.

Розбійник. Гаразд, ватажку!
Овлур. А ти візьми одного ще з собою,
 На коней! Враз пойдете із нами.
Розбійник. Чи за добычею?
Овлур. Еге, в Білград.
 У замок Гостомисла.
Розбійник. Отсе славно!
 Біжу! От буде радість товариству! *(Відходить)*

Ява шеста.

Князь і Овлур.

Князь. Прудкі вони у тебе!
Овлур. Бо я з ними
 Товариш, брат. Вони се добре знають,
 Що я для себе зисків не гребу,
 А де погано. небезпека, там
 Я перший груди наставляю.
Князь. Дивно!
 Сліпий той князь наш, що таких людей
 Так легкодушно відпиха від себе
Овлур. Ти брате не прогнівайсь, а одно
 Тобі сказать я мушу: про князя
 Ти надто так не говори... нечемно.
 Я добре знаю, князь тепер на мене
 Гнівний за ті розбої і коли б
 Мене дістав у руки, то напевно
 Мене б казав повісити без пощади.
 Та щож, тепер я того й варт — розбійник.
 Та князь про те — мій пан! Князеви
 Я присягав, і не позволю, щоб
 У моім товаристві шарпав хтось
 Їго повагу.
Князь. Добре, мій ватажку!
 Спасибі за науку!
Овлур. А тепер
 Зажди ось тут хвилину! Я піду
 По коні. Твій тут недалеко. Як би
 Наспіли хлопці, най заждуть при тобі!
(Відходить).

Ява сема.

Князь (сам).

Ось я й розбійник! Диво! диво! диво!
 Присягою звязав ся не покинуть

До смерти розбійницької ватаги
І слухатти Овлура. Боже! Що се
Зо мною дієть ся? Не вже ж се ти
На віки пхнув мене з престола в сю
Бездоню? *(спирає ся на спіс)*

Ех, та що тут міркувати?
Присяг — пропало! А що далі буде,
На тее божа воля! Дивний сей
Овлур! І скільки літ при мні він був,
А я не міг его пізнати так добре,
Як ось тепер за кілька тих хвилин.
От що значить: недоля спільна! Як
Вона людей зближає! *(надслухує)*

Стугонять
Копита! Йдуть! Се мабуть ті два
Розбійники, що з нами мають йти
До Гостомисла красти! Боже! Боже!
Чи я би був подумав, в сні прибаг,
Що нині в ніч в компанії такі
Пойду — де? до Гостомисла красти!

Ява осьма.

Князь і два розбійники.

1. Розбійник. Гов! Хто тут?

Князь. Я, новий товариш ваш.

1. Розбійник. Як звать тебе?

Князь. Ставур.

1. Розбійник. А відки ти?

Князь. Із Кііва.

1. Розбійник. Боярин, гридень, смерд?

Князь. Боярин.

2. Розбійник. Злі часи, коли Сояре
Позавиділи бідним людям навігь
Злодійського зарібку, і на той
Ідуть!

1. Розбійник. Прийде ся нам онять податись
На чесних горожан.

Князь. А щож, се може
Не було б так і лихо.

2. Розбійник. Звісна річ,
Як би поріг не був такий високий.

Князь. Який поріг?

2. Розбійник. Галуза й шнур конішний.

Князь. Ну, се далеко чень від вас.

1. Розбійник. Далеко!

Сьогодні зловлять нас, сьогодні й висим.
Тут вже дарма проситись.

2. Розбійник.

А у мене
 Ї жінка й діти. Знаєте, нераз
 Така мене за ними дика туга.
 За серце вхопить! Аж кіплю, аж рвусь,
 Щоби піти до них, хоч з далека
 Побачить їх, хоч словечко сказати,
 Одно, одніське перед смертю!

1. Розбійник.

Ех,
 Що то про се й гадати!

Князь.

Та хіба
 Так і не можна?

2. Розбійник.

Звісно, можна б, та
 Ватажко не пускає. Дуже острі
 Тепер сторожі. Виявиш ся з ліса,
 То й зловлять. Дуже острій князь тепер
 У Києві, а вже на нас, злодіїв,
 Розбійників зовсім без милосердя.

Князь.

Погано се.

1. Розбійник.

Для нас погано, певно!
 Та люд по селах і містах за те
 Благословить князя.

2. Розбійник.

Для нас погано!
 Сиди в лісах! Та я вже, сяк чи так,
 Колись та вирвусь! Хоч на певну смерть.
 А вирву ся, щоби рідию побачить.

Князь.

Ей, чень то ще так страшно се не буде!

Ява девята.

Ті самі і Овлур. (За сценою тупіт коней).

Овлур (кличе за сценою). Гей, ви там! Чи готові?

Розбійники.

Вже готові.

Овлур (входить). Гайда на коней! Двадцять кроків з заду
 За нами! Перед замком зупиніть ся
 У скритім місці. На мій свист біжіть
 До мене.

Розбійники.

Ми се знаємо, ватажку (виходять)

Овлур.

І нам пора, Ставуре!

Князь.

Деж мій кінь?

Овлур.

Ось тут край шляху, разом з моім.

Князь.

Ну,

Пора в дорогу! Ти провадь!

Овлур.

Дай руку!

(Бере его за руку. Князь нахупує ратищем. Оба відходять.)

(Заслона спадає.)

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. Пісні.

І. Співанє, співанки.

До Н. І. (вар. Б.) Ој ковала завулечка в вишневім садочку:
 А спустили два јангелі з неба співаночку
 Лик вони јејі спуускали, вони јејі вдали:
 Ісус Христос на престолі, ангели крајами.
 Ісус Христос на престолі, ангели крајами:
 „Не мете ви, грішні душі, в царстві меже нами.
 Ви такојі співаночки нігди не чували,
 А шчо сьвјита, шчо негільі пили та гульали.“
 Ој пришов ја, хло, до рају, тамки зазирају,
 Сьвјикі буком намахујут: Іди там, де грајут!
 Ој пришов ја та до рају лиш сьи подивити,
 Сьвјикі буком, вітрутили, шче хокіли бити.

(В Криворівни косівського пов. записала Целіна Бурачинська в р. 1885.
 Варіант А. гл. Ж. і С. І. 141.)

ІІ. Смерть богача.

Вар. Б. Орав богач на пшеницу голубими воли, —
 Він гадає, шчо не пријде на біду ніколи.
 А јик зачѣла пшеница куколем сходити,
 Лив сьи богач поволеньки на біду сходити.
 Він гадає, шчо не пријде на біду ніколи,
 Шчо јму хатки і не видко с перед оборогів.
 Коло хати обороги, хліба перебіјні (стирті),
 Ременьами, мошанками білі сороківці.
 А јик учув поголоску, шчо хоче вмирати,
 А він зачѣв по сусідах слуги розсилати.
 А він зачѣв по сусідах слуги розсилати:
 „Будьте добрі, сусідочки, јдѣт мене прошчати!“
 А смертєчка милостива лиш јіго потъила,
 Лишило сьи стадо кониј і грошиј могила.
 Заплачѣте за подзвінне золотими грішми!
 Еј Господи милосерниј, јикиј богач грішниј!
 Пірвали сьи посторонки, попадали дзвони,—
 Такиј, лъуде, богач грішниј, паже бог боронит!

(Записано ut supra. Варіант А. гл. Ж. і Сл. І. 142.)

VII Дезертир-опришок Проць Туманюк.

Вам в голові даньці, даньці, а нам не до даньців,
 Али ми си зажурили: кличут у вібраньці.
 А як віjšли із кризенту (Kreis-amt), карти пописцані
 А за тими легіньями, котрі пострижені.
 А як віjšов пан професор, карти жив читати,
 А у карті написано: рекруків давати.
 Ој зібрав пан ровту хлопців, одного гајдука,
 Вони пішли, іспіжмали Процьа Туманюка.
 Заплакали гівчатонька дрібними сльозами:
 Взяли Процьа Туманюка долів облазами.
 Ој плачут молодички, плачут дві гівчині:
 Взяли Процьа Туманюка проч до Коломиї.
 В Коломиї пани Ньинці кальвінської віри
 Взяли Процьа Туманюка до першої міри.
 А як јго відобрали, ни си владували,
 Проценюви молодому черевички дали.
 Черевички јиму дали, в кабатик убрали,
 Кучерики обітьали, карабін завдали.
 Але Проценю Туманюк тим ни пожурих си,
 Бо він хліба коміського тај ни поживив си.
 Ој він того хліба лиш два рази поживив си,
 А за два дни чи за три дни дома вповістив си.
 Ој Проценю молоденькиј си ни збаламутив:
 А як скакав з муру, з вішків, усу варту трутив.
 Јик Проценю Туманюк горівки си нашив,
 Јик із муру з вішки скакав, цалком ровту забив.
 Ој јик скакав з муру з вішків, то зорили зорі, —
 Сховав тверде зелізничко на високі горі.
 Ој у пана Барандика ји в дворі віконце:
 Так устаје пан староста, шчо в полудне сонце.
 Шче сонічко не сьвітило а місяць ни зіjšов,
 Коли Проценю Туманюк в Перехресті віjšов.
 Переночував дома ніч, переднував днину, —
 Ој упали Туманюки в велику провину.
 Ој упали у провину, зробили розбіјство —
 Ој віjšло до Туманюків тверде здекуціјство.
 Убувајте постольита, волоки ремінні;
 А віjšли до Туманюків два жовнири кінні.
 А там тоті жовнироньки јили војувати,
 Шчо ни можут Туманюків у руки гістати.
 Шчо ни можут јіх гістати — шчо кому до того?
 Вони берут із за синів Тумана старого.
 Вони Тумана узьили, до Кутів придали,
 Прикували в криміналі ланьцухом до лави.
 Туман каже: „Ја тут сиджу не копче без вини,

Сисе міні не дивниця, бо за рідні сини.“

Туманьуки гідні хлопці, виї сї на бік дали,

А як пішли в Молдавщину, зимку зимували.

А як пішли в Молдавщину, зимку зимували,

Молдавської удовиці слугу підкликали :

„Як ти слуго шчыро служиш, як ти тижко робиш :

Ходи з нами на Лыччину у Жабје на здобич !

Ходи з нами, побратимку, ни пожиєш смерти ;

Бо не лишень три нас буде, најде сї ј четвртиј.

З нами Семєя Футук піде, хоть не знає звичиј,

Бо він у нас Туманьуків шос грошиј позичив.

А він зичив у нас гроші на Дмитра в вівторок,

А тих грошеј не богато, лишень рублів сорок.“

Ој јик пријшли до Семена, јили го витати :

„Чи би не чыс, Семеночку, гроші нам віддати ?“

— „Ој коли вам треба грошиј, јду ґрунт заложити,

Лиш нај не јду в гајдамаки бити тај стрільити.

А коли вам треба грошиј, іду ґрунт продати,

Лиш нај не јду в гајдамаки бити тај рубати.“

А як јили до Семена мід горівку пити,

Вони јили Семеночка з собов підмавјити.

А кували зазулиці, кували, кували, —

„Ходи-ко ти, Семеночку, на здобич із нами !“

Ој кувала зазуленька меже корчиками ;

Вони Футука Семена з собов підкликали.

У вісокіј полонини отавка зелена ;

Підкликали Туманьуки Футука Семена.

Ој у Процьа Туманьука на-в-хрест порошниці —

„Куди підем, годні хлопці ? Хогім до Марисї !“

А як пријшли до Марисї — „Ба, ци спиш, ци чуєш ?

Пускај в дворок, Марисечко ! Ци сама ночуєш ?“

— „Ој ја вас, годні хлопці, в дворок ни пускају.

Кажіт відти, шчо ји ваше, ја в вікно відају.“ —

„Подај-ко нам, Марисенько, білі сороківці,

Бо ми льуде мології, в руках нам топірці,

Подај-ко нам, Марисенько, паперові гроші,

Бо ми льуде мології і хлопці хороші.

Подај-ко нам, Марисенько, ґвинтові рушниці !“

А вістрілив молод с креса вікном до світлиці.

„Подај шче нам, Марисенько, гроші девјитакі !

Уже тобі ни поможе ровта, Мочернаки.“

А як они Марисеньку пріч обрабували,

Але віјшли на царинку тај приночували.

Марисенька молоденька ни засумувала,

Але до всіх Мочернаків на дух знати дала.

А як она Мочернакам на дух знати дала ?

Мала хлопчика одного тај того післала.

.Иди, синку, по під лісок, таї не бїї си вовків,
 Лиш даї-ко ти в село знати до всіх Мочернаків!"
 — „Ої помаї-бїг, Мочернаки! Як ви почували?
 Туманьки Марисеньку прїч обрабували!"
 Мочернаки хлопці годні креси набивали,
 А як пішли по під лісок, їх позасїдали,
 А вни Семена Футьука по воду післяли.
 Семен Футьук прихилив си с кїнви воду пити, —
 Куля з ліса надлекїла, він упав забитїї.
 Як другїї Мочернак стрїлив з пістольїта з лугу,
 То потрафїв і убив молдавського слугу
 А шче третїї як ізмїрив із креса від лиця,
 То потрафїв і убив Туманьку Грицьа.
 Лиш Проценька Мочернака ручниця схїбила.
 Куля ремїнь проломила, в рубель сїа синїила.
 А як уздрїв Проць Туманьук на себе негоду,
 А він тогди повалив си прїч по за колоду.
 Як дав ногам поле знати таї избїг на покїк;
 Шчїре богу помолив си, шчо від ровти укїк.
 Шчїре богу помолив си, таї вдав си в дорогу,
 Лиш ухопив бордбуг грїшеї, пороху пїв рогу.
 А як він тото ухопїш, 'д горї утїкаїе,
 Мочернаки, годні хлопці, креси набиваїут.
 В головного Мочернака шче червонї очї, —
 А як пішов по під лісок, Тумана заскочїв.
 Як заскочїв Туманьука, сокиров махаїе,
 А Туманьук ни боїт си, бо два креси маїе.
 Як вістрїлив оба креси, пороху пїв рогу,
 То дав тогди поле ногам, а сам без дорогу.
 Еї дав тогди поле ногам таї избїг за покїк,
 Шчїре богу помолив си, шчо від ровти укїк.
 Шчїре богу помолив си таї удав си в тугу,
 А як прїїшов домїв, таї грїмнув ув угол.
 А як він ув угол грїмнув, углї задрижали,
 Там у них трї лїубцї були, всї трї повставали.
 Одна борше заїгаїе, друга даїе їїсти,
 Трета їде питати прїдїбашкї-вїїти.
 Одна борше заїгаїе, солонїну країе,
 Друга їде до віконцїа, Процьа си питаїе:
 „Добрїї вечїр, хлопче годнїї, як же ви остїли?"
 А їкїї ми теперенькї сон поганиї снїли!
 А їа таїїї сон прїснїла, шчо ї не нагадаїу:
 Таїїї їа їїго прїснїла, шчо їа си лупаїу".
 „Ої їївчїно, сеїї ночї на бїдку нам пішло:
 Їїк на здобїч поступали, то шчоє нас переїїшл о.
 У вісокїї полонїнїцїї он там конец стаїї
 Їїк на здобїч поступали, переїїшов нас заїїць".

А у Процьа Тужаньука стодола рублена:
 Заплакала за Проценьком гівчина Олена.
 Ни плач, ни плач, гівчиночко, ни вдавай си в тугу!
 Ми зробили на Проценька кидровеньку трунву.

(В Криворівни пов. косівського в р. 1884 записала Целіна Бурачинська від Василя Івандюка.)

Короткий фрагмент сеї пісні (24 стихи), з значними впрочім відмінками від повисшого тексту, гл. Головацкій, Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, I, 160. Характерний вірш, де жінка не хоче впустити опришків до хати, а подає їм своє добро через вікно, гл. тамже II, 598.

VIII. Проповідь тверезости митрополіта Осипа Сембратовича.

Ци чуєте, льуде добрі, шос хочу казати:
 А ја хочу на громаду пишно заспівати.
 А ја хочу поспівати, ви слухайте льуде:
 На сьім свікі над громаду ни було ј ни буде.
 Ходив до нас митрополіт, варт го похвалити,
 Просив, грозив, наказував горівки ни пити,
 То би ми добре робили, коби-м јі ни пили,
 То би ми си, славні газди, нычѣм ни журили.
 Кобим горівки ни пили, були бих богакі,
 Мали бих богато грошеј, супокіј у хакі.
 Чоловік сьм влив јик свиньї, льиг спати за грубов,
 А там пријшов пес жгівськїј, облизав му губи.
 А ја встају із за груби, хочу јти до хати, —
 Јили мене біз горівки жиди чыстувати.
 А шчо миньї гідно, брідно, шчо ја був пјаницьа!
 Сьміјила сьм тај ругала кожда молодицьа.
 А ми будьїм працьувати, наші жінки прысти,
 А мете ви, песьсьї жиди, своїм драньтьем трысти.
 Ми мусьїли бїдувати і голод терпїти,
 А все тото через жгїв тај через јїх гїти.
 Бо то, брате, в кожїм селі коршма при дорозьї, —
 Пропив газда штири вівци тај чотири козы.
 Бо горівка ізроблена з најстаршого хлїба, —
 А з-за тојі горїлоньки всьа велика біда.
 Ој прошу тьа, леґїнику, ни пїј же горівку,
 Вісватају ја за тебе шчо најкрашчу гївку.

(В Криворівни від Данила Чуперчука зап. ut supra).

Б. Легенди.

25. Чому руські свята найпізніші?

Прийшов раз жид, Поляк і Русин до пана бога, а кожен просив, щоби бог їм сказав, хто має борше своє свято святкувати. Господь бог надумав ся трохи тай каже: Хто з вас борше роззує ся, той буде борше свято святкувати.

Жид, як то звичайно в патинках, тріпнув тай злетіли Поляк в чоботах, зачепив до ноги тай стягнув другий, а Русин бідачесько в личаках, нім порозв'язував шнурки, ремінці, то тамті вже й у друге повзували ся. От так каже господь до них: Ти жиде перший роззув ся, будеш перший святкувати, ти Поляку будеш другий, а ти Русине, щож робити, вже послідний.

І таким то робом Русини святкують на останку свої свята.

(Із збірки невідомо де і ким списаної, мабуть якимсь слухачем учительської семінарії у Львові в початку 80-тих років, а означеної підписом Іван.)

26. Лакома баба.

Раз прийшов Ісус Христос зі своїми учениками Петром і Павлом до одної дуже бідної вдови. Вона прийняла їх у хату, але не мала чим їх погостити. Ісус Христос казав їй що подати зійісти, але вдовиця сказала, що нічого не має. „Пошукай по добре, а що здиблеш, звари.“ Вдовиця здибала ще там десь в кутку жменю муки і зварила затирку. Дала на стіл, але не було чим помастити, а пісна затирка не смакує. „Не маєш там де чого — сказав спаситель — трохи помастити?“ Вдова здибала в фляшці трешки оливи, але не хтіла дати, бо, казала, що то вже хвус (спідня часть, гуща). Але спаситель сказав вилляти. Не було по кілька крапель. А коли розмішали, пороздроблювали ся ті краплі на дуже маленькі і було їх дуже багато. Кілько було тих очок, тільки дав спаситель вдові дукатів. Зійіли гості і пішли дальше.

Вдова, що була така бідна, тепер дуже збогатіла. Її сусіда, богачка, була дуже цікава, чого то вдова стала така богата? Вона була дуже заздрісною. Раз здибали ся вони і богачка зараз запитала тамту за причиною. Вдова всьо оповіла. Не довго по тім зайшов Ісус Христос до того самого села. Богачка довідавши ся про се зараз запросила его до себе. Зварила також затирки, розуміє ся, з найладнішої муки і дуже купа налляла воливи — звичайно, богачка. Вона мислила, що як ліпше помастити, то спаситель більше заплатить. Але спаситель спізнав її хитрість і лакомотство і казав порахувати очка на затирці. Але що богачка дуже багато налляла, зробило ся тільки одно велике око на цілу миску. Спаситель дав їй за то тільки одного дуката.

(З тої самої збірки.)

27. Св. Петро і Павло — молотільники.

Був собі ксьондз. Він так бідно мав сьа, жита мав дозить і ни мав молотників за шчо наньвати, жи-б змолотили йому. Спекла жімосьць паланицю, взяв ксьондз і вкрав ту паланицю і зів. Приїшло двох вандровних і просьватъ його, жи-б спомохчи їх чим. А він каже, жи ни маје чим. Каут: Хоць хлїба кавалок! Каже: Навіть і хлїба ни ма, ни ма кому намолотити. (А то був сьватиї Павло і Петро.) Каут они: Ну, то ми тобі намолотим. — Пішли вони молотити до стодоли, стали, засьвітили сьвічку, Петро тримає сьвічку, а Павло подає снопи і кидає на те сьвітло і жито летит, а полова туди знов. Приходи ксьондз та і так беш шпарку дивить сьа, жи так йому фажно молотять. І приїшов до жімосьць і каже: То — каже — тих двох так фажно молотять! І цынами ни бјут, нї намлинок не сиплять, і чисте збіжа!.. Але вони си намолотилиї там троха йому та і забрали сьа та і пішли далі. А ксьондз ка до жімосьць: Тепер ја ни потребују молотників, будем вобоје молотити. Возьмем сьвічку собі с церкви велику і так будем молотити як тамті. — Взьали сьвічку, приїшли до стодоли, засьвітили сьвічку, жімосьць тримає сьвічку, а ксьондз виліз на запільа, снопи подає. Взьав ксьондз на ту сьвічку сніп кинув, сніп заїгнав сї та і стодола горит. Ксьондз кричит: Івавт! — Лемент, крик, лѹде позбігали сї та і троха вгасили ту стодолу. Каже ксьондз: Мушу ја тамтих двох дігнати. Їм так глатко молотило сьа.. ја їх дожену і поспитају сї, як то молотити так?... Пігнав ксьондз за ними, так летїв, летїв, летїв, дігнав їх, тих двох, і каже: Ја — ка — хтїв молотити так як ви молотили-сьти, і стодола минї згорїла. — А ви каут: Га, ти хтїв-ісь бути такїї мудриї, як ми? Хоць-ісь — каже — сьвашенник, але ти то — ка — ни сповниш, шо ми сповнимо... — А — каже — ја сповнѹ та' як і ви! (так тої ксьондз). Ну — каже — коли-ж ти сповниш так як ми, ходи з нами. — Али їдѹт вони, їдѹт, приїшли так до їдного села, стоїт хатинка, і така бідна та хатинка. Приїшли вони до теї хатинки, не ма там но сама вдовицьа рїдна, а дьїтиї їст богато. Приїшли вони і питајѹть сьа: Де твїї чоловік? — Кае: Чоловіка моо ни ма, бо вже вмер. — Може-б ти нас переночувала? — Каже: Та... хоць ни ма де, хата мала і дьїтиї је, але ночѹјте! — Кае сьватиї Павло: А мои (може)-б ти нам дала шо їсти? — А вона кае: Ну, та шо — кае — сама буду їсти, то і і вам — кае — дам тоо*). — Всинала там шось у миску, поставила там на стїл; Павло і Петро, вони не їдѹть, бо вони сьвати, а ксьондз теленаје, бо ксьондз їдоден. Переночували вони, в-рано повставали, та і та вдовицьа знов їм де-шо готѹје. Та і там зварила гобїдати, вкидала тїсто там на вобїд, дістало сї і тїста то ше їспекла паланицю їдну длѹа дьїтиї; та і вьзала, поставила там під вікном ту паланицю. Али ксьондз узяв та і ту паланицю вкрав. Та і кажи сьватиї Павло до нео, до ксьондза

*) Рада-б душа до рају, та грїхи не пускајѹт — дала-б їсти, та бїда, шо не ма шчо. (Увага старї Гананїнихи.)

до тоо: Видиш, ја тобі казав, жи ти тоо ни сповниш, шчо ми сповня-
ємо! Вона тільки всьоо дльа дьитїї спекла, а ти ј ту взяв-ись.. Те-
пер-же ти сибї јди у свою дорогу, а ми в свою. — І кінець — і ро-
зїшли сьа.

(Від господаря Миколи Кравіцкого, з прозвищем Гананіни, в Берліні,
брідського пів. записав д. 30 іюля 1894 р. Осип Роздільський.)

28. Рабін і ангел.

(Жидівська легенда.)

В давніх часах християне кидали жереб на жидів; на кого випав
жереб, того палили. Одного разу випав жереб на рабіна. Дуже зажу-
рив ся рабін, бо в четвер кидали жереб, а в неділю о 12 годині мали
вже палити чоловіка. Отож коли в п'ятницю під ніч він ішов молити ся
і вертав уже до дому, зустрів єго при дверех якийсь жидок і про-
сить єго, щоби прийняв єго до себе на шабас. Думає собі рабін: „Все
одно, і так уже в неділю буде моя смерть, то візьму сего жидка на
шабас.“ Ото ж пішов той жидок із рабіном на шабас до єго дому. На
другий день перед вечерєю, коли відмовляли вечірню молитву, зачав
рабін плакати. А той жидок, то був ангел, але рабін того не знав.
Коли вони зїли вечерю, каже жидок до рабіна: „Ходімо, почитаймо
троха святе письмо.“ Взяв той жидок і на вгад отворив рабінови та-
ку главу, де була описана подібна історія, яка отсе з ним лучила ся.
Прочитавши єї зачав рабін дуже плакати. Питає ся єго жидок, чого він
плаче? Відповідає єму рабін:

— Дай міні спокій! хіба ти можеш міні в чім допомогти?

Каже до него жидок: — А хто знає? Може я вам і зможу де
в чім допомогти.

Каже єму рабін іще раз: — Іди вже, йди! Що ти міні тут мо-
жеш допомогти!

А жидок опять настає на него: — А може як раз я вам де в чім
допоможу! Лиш скажіть міні, то побачите.

Каже рабін: — Тепер таке вийшло, що кидають жереб, а на ко-
го впаде жереб, того палять.

Каже до него жидок: — Ну, і чогож ви бояли ся міні отсе ска-
зати? Я піду і дам ся за вас спалити.

Прийшло ся на другий день, зібрала ся вся жидівська громада;
вийшов до неї рабін із жидком і пішли всі до монастиря Жиди з ра-
біном лишили ся перед брамою, а жидок пішов до середини. Насупро-
тив него вийшов єпископ і молодший єпископ, узяли єго по під руки і
почали єго опроваджувати по монастирі. Бачить він: стоїть півень, і
питає ся єпископа: — Що се таке? Каже єму єпископ: — Се наш бог.

— А як він називає ся?

Відповідає єму єпископ: — Святий Михайло

Тоді крикнув ангел: — Михайле, кілька піря є на тобі, нехай
тільки християн упаде (т. є. помре)!

І впало їх кілька тисяч штук.

Пішли вони далі. Бачить він, стоїть камінь, викуваний зовсім на подобу чоловіка. Питає ся ангел єпископа: — Се що таке?

Відповідає єму той: — Се також наш бог.

— А як називає ся?

— Ісус (Ісось).

І знов скрикнув ангел: — Вирви ся з місця і вбий християн кілька зможеш!

І той вирвав ся і вбив їх кілька тисяч штук. Бачить єпископ, що се погана справа, хотів уже пустити єго на волю, але ангелповідає: — Ні, я ще не хочу йти на волю! На мене впав жереб і ви мусите мене спалити.

Пішли далі. Бачить ангел, як уже зносять стільниці і огонь паляхкоче. Чує, як кричать із вікон і з дахів: „О, жид іде!“ і сміють ся. І скрикнув тоді: — Ті дві стінц, з котрих християне ззирають ся по вікнах та по дахах, нехай зійдуть ся до купи! — І ті жури зійшли ся до купи і подусили всіх. Тоді побачив єпископ, що біда велика і почав єго просити, щоб ішов собі геть. Повідає до него ангел:

— Не піду геть, хіба тоді. коли міні підпишеш ся, що вже ніколи ніякого жиди не будеш палити.

Відповідає єму єпископ, що не має паперу ані чорнила. Тоді ангел виняв із кішені з за пазухи пергамен і чорнило і перо і дав єму, а єпископ підписав ся на те, що ніколи вже не буде палити жадного жиди. Тоді жидок з рабіном вернув до дому. А коли жиди побачили єго живого, почали кричати до него: „Rebały!“ Тоді рабін справив велику гостину і дав жидкови 200 срібла. та в тім раптом жидок ще так що ніхто й не бачив, куди, а на столі лишили ся ті 200 срібла враз із капшуком.

(Із збірки жидівських казок і оповідань, списаних із уст жидів у Львові ром Г. Бігеляйзенем. З жаргону переклав Ів Франко.)

Яко пробу язики, в якім оповідані жидівські казки, котрі ми друкуємо в руськім перекладі, подаю тут частину тексту повнешої вельми інтересної легенди:

In friherdyke Zachten hobn di Gojim gyworfen Gojrel ofdy Jyiden; of wehmen s'ys gefaten Gojrel, dem ot myn vabrent. Of ajnmul ys ys gefaten of 'n Ruf. Da Ruf ot sech sahr gykrenkt, wahl Donnersztyk ot myn gyworfyn Gojryl, yn Syntyk Sager 12 ys myn schojn gygahn vabrenyn dem Mensch. Aklať ys er gygahn Fratyk zynachts dawynyn. Wen er ys ahajmgygangen, ot sych awidergistellt a Jydaľy leben dar Thyр yn ot ejhm gybejtn, er soľ ym nemen of Schabys. Ot sech der Ruf gytracht ba sech, as als eins, yt schojn saan Tojt san ym Syntyk, wet er sech nemyn dus Jydaľy of Schabys. Aklať dus Jydaľy yt ahajmgygangyn myt dem Ruf of Schabys. Im andern Tug schpeiszynachts ot der Ruf sahr ungyhojben zy wajnen ba der Kawduhly. Dus Jydaľy ys gywejh Elinuwy yn der Ruf ot ys nyscht gywyst. Wy s'obn ugygesn dy wetschary, ot dus Jydaľy gysugt zym Ruf: — Lomer gajhn a bysaľy lernyn! — Ot dus Jydaľy ym aufgymyscht a s'a Sedry, wuz s'ys taky gewejh vyn dy Mansy. Ba dem ot der Ruf sahr ungyhojbyn zy wajnyn. Hot ejhm dus Jydaľy gyfregt, wus ar wajnt? Ot der Ruf ym gyenfert: — Gaj, wus weist dy! Kenst dy den epys helfen? — Hof er ejhm gysugt: — Efschar yl ech ach joh kenyn epys helfen! I т. д.

В. Казки.

6. Кіт і граф Попеловський.

Був наймит і кіт. Був то стариї кіт, моцно довго в господаря служив. І він заслаб. А наймит в стодолі молотив і приходи на полудень до хати, а господиња каже: Возьми його де викинь, бо він уже заслаб, то шчезне в хаті, то буде кипско. — А він взяв тоо кота і приніс до стодолі і каже: Нибоже, лежи тут, бо ї мині колись так приїде. Доки ја здорові, роблю, то мене люблять. — Він його положив в стодолі в соломі і приніс йому трошки в черепочку їсти і він його годував бес цілії тиждень так, і тої кіт одужав. Тимчасом наймит заслаб, ну, лежав їден день, два дньї, три дньї, а наресьті господар каже: Ја тебе буду тримати, годувати, лиш іди собі з хати де-сь там в запілля. — От день, два дньї, десь там занесли їсти наймитові, а на третій день господар каже: Він лежить, ја їму за шчо буду носити їсти? — Лежить наймит цілії день, лежить, нічоо ни їсьть, вже ни дајут, а кіт каже: Но, ратував ти мене, ја тебе буду ратувати. Кинув сьа кіт, от, јак то він знаје, в жеґомосьца на стриху висьать ковбаси — стариї кіт знаје всьї входи, побіг, прибіг, потягнув їму ковбасу, пекльованиї хлїб приніс і кае: На, мајеш, будеш мав на пару день їсти. — Він знов пішов друїї раз, брав там ковбасу чи сало нїс — в нео відбили. Він каже, тої кіт: Знајеш ти, Јіване, мині ту зле, — ја тобі принесу ту шо, в мене відібјут і мене ше вибјут. Іди зо мноју, там је стара цегольня, там је старі пјици (вже не робила та цегольня, стојала пуста), іди зо мноју, ја тебе там заведу, ја там беспечно буду тебе доглядати. — Він јоо там завів на цегольню, там була стара пјиц, він сибі лыг, тої там уже положив його в тім пјицові і кае: Тут будь! — А то було так під містом, јак-би то цегольня була тут у нас, під містом. Він зачав ходити, зачав його живити, носив, носив, досить, жи він їму достарчив на дві неділі харчу, розмајитого, јак то слабії чоловік потребује, то він то всьо їму достарчив, дилікатне і тлусте. Потому каже до нео: Мајеш жити вже на дві неділі досить тоо харчу. — І вже він одужував трохи, а кіт каже: Ја јду, ја тебе мушу вжити. — Він пішов до магазину до цїсарского — јак то колись у замку *) був магазин, а там ґрати, на лыто вітчиняје; польіз до магазину через ґрати, добув сподні їїму фажні офіцирскі, шапку-вуланку, і так старав сьа і ни виволькав жи-би так шматьа гимајни, іно тільки офіцирски витягав, досить його вбрав, јак так ґинеральскіи син, у мундур такиї вбрав. І допіру він каже — вже наймит јак-сь одужав: Ну, вберај сьа в мундур, ја тебе на зальоти поведу. — Але він до нео кае: Јак ти мене на зальоти поведеш? — Каже кіт: Ја тебе роблю крулем. — А він кае до нео: Ъак ти мене зробиш крулем, јак ја по-руску простиї Јіван і ни вміју Јі читати, нї писати?! — А він каи: Ныц, но мене слухај —

*) Замок бродський, що належить до дібр графа Молодецкого.

аби-сь мене слухав, то буде все добре, ти тут будь. — Він пішов до круля — був так круль недалеко — і кажи: Я маю тутай на зальоти припровадити јідного крульовского сина. . Од-жи він пријшов там і обеслечили, жи пријде тој син на зальоти. Він пішов в почі до маґавину, де-сь там до каси, добув — перши то так гроші ни ховали mocno, як тепер ховајут, но так — добув пук наперів і јіму приноси, кае: На, мајеш гроши, жи-би-сь мав, в кишеню. — І каже до нео: Іди до міста і најми собі фіјакер, жи-б був сьльичниј і поради коні, і појдим на зальоти. — І каже до нео: Памнѣтај, як там појдиш — бо ја ни буду с тобоју вогорити, ја буду собі там ходити — жи-би ти знав, шо вогорити. Кажи, як будут тебе питати за мајонток, кажи, жи: ја јест-ем сам јіден і ја мају двір свјі, коні, воли, корови, палац і так далі, всеј мајонток мају (він јото так намовив уже там і тој собі маје в голові) — і кае: Ныіц, 'но мене слухај. — Дупіру вни појхали туди на зальоти тим фіјакром. Як вони там пријхали і вони там зачали сја гостити собі, пили, јіли, сьпівали, — досить, жи тим старим сподобав сја він, був сьльичниј вособа, хоць то був простиј Јіван, али вбрав сја в цысарскиј мундур, мав поставу фажну. А та молода панна думаје собі так у својім дусы: Жи-би ти навіть ни мав нычого, то ја за тебе піду, добре, жи ти татови ісподобав сја добре... І вони јего ни хтѣть пустити: Вже будь тут, будем робити весыльа. А тој кит викликав јео на двір і кажи (они јему передом казали: фіру вісилај до дому, а ти востанеш тут), то він сказав јему тут: Тим-часом поки тутай висыльа ви зробите, то ја піду дља тебе вистарају сја мајонток. — Тој кит пішов у своју дорогу, а вони вже собі зачали сја кохати, вже јіму палаш дала... То потримало до три недыльы, поки те висыльа зробили, теје. Допіру зачали весыльа, поженили сја собі. Але весыльа робить сја, але він такиј смутниј, він собі міркује, шо јак јиго кит покине, то допіру біда буде, він ны-чо ни маје... А кит јіму дав імнѣа таке „Јан, граф Попеловскиј“, як там јео будут питати, жи-би він знав, шо казати. (За то, жи він там лижав у попелі, то він јему таке імнѣа дав „Јан, граф Попеловскиј“.) Допіру тој кит там вишнеколыував: була стара паны, мала добра сьльичні (так јак би то в Поникві, була вдовиця). Дупіру він там пішов, вишнеколыував те господарство — а паны мајонтна дуже була, все: худоба, фільварок такиј — і тој кит там пішов і каже до теј паны: Паны, тут на вас важуть, војско, хоче застрѣдити. — А та каже: Ну, ј шо-ж ја буду робити!? Кит каже: Жи-би-сьте де сховали сы! — А вона кае: Ни знају, чи зараз, чи ны? А він каже: То допіру аж за тиждень вони те-во рихтујуть сја. — Допіру він уже те все вишнеколыував і јде на-зад до Јівана, за три недыльы. І він тогди приходит до нео і каже: Јест! — Кае: Јест? ну, Богу дякувати! — І дупіру вони вже јак поженили сја, вже будут вибирати сја на своје господарство, а ни знајут куди — ко-б ни кит. Даје јему пуг војска, повози круль, музика, повибирали сја, посѣдали, музика граје... Але черезь лыс там було, мое кавалок там було, а він до нео кае: Тутай запини, троха спочивајте, а ја піду наперед, а јак ја пријду, душіро будете јіхати там. — Кит побіг

на-перед до тоо палацу, до теї панї, і кає: Панї, сховајте сьа, бо војско јде і — кає — забје вас. А вона каже: Де-ж ја сховају сьа!? — Каже: Тут јест за тим-во — гај зара був, а в тім гаї дуже моцно груба липа була — там у ту липу јдѣть, нех вас заведут, і там ви виховајете сьа. — Та зара казала сибі, два лѣокаїі жи-б јїї запровадили, а він кає, кїт, до тих лѣокаїів: А сами вернїть сьа на-зад! І як они вернули сьа на-зад, і він їм росказав, кає так: Тут јїде — кає — граф і буде то вьсьо втримувати, тої граф, він називаєть сьа Јан, граф Попеловскїї. Повиходьте вьсьї на-перед, лѣокаїї, фурмани, якіи но слуги жијут у тім палацу, так усьї виходьте і кричїт: јїде наш пан, граф Попеловскїї, вївааат! Вьсьї кричїть на-раз, як буде јїхати. Він дуже вам буде синати грошї, як будите так кричати на-раз. — Од жи як то почули, жи буди синати гроши, так сеї-час усьо сьа зїбрало, хто 'но жив, на-перед. А він побїг на-перед на-протїв своїїх паньства і до нео каже: Ану, машерујмо! Комендеруј, жи-би машерували. — Як мали до теї липи јїхати, напу кроків ше так, напу сьажень ше було, каже: Комендеруј, жи-б на ту липу стрїльали, бо то старе дерево моцно, то впаде, вїтер звалїт, і кого забје. — Як він закомендерував на ту липу стрїльати, цуг војска, так ту липу побїли на дроски і ту паньу там забїли в ті липї. А ті слуги як почули, жи такий галас там, крик у тім гаїку, дальї, летять. А кїт їму сказав: Як будут кричати „вїват!“, жи-би-сь кїдав гроши сьуди-туди, сьуди-туди с по-воза. Ото як попрїлїтали тьї, гльанули, жи тьїлько војска, паньства такогo, як зачали кричати: Јїде наш пан, граф Попеловскїї, вївааат! лемент такиї... але а-ж припровадили јего до палацу, а тої гроши синав сьуди-туди на земљу. Припровадили јего до палацу, позьлїзали молодї, до покоју, подивїла сьа вона, жи сьлїчний маїонток јест, і јїї сподобало сьа моцно. Потому він вијшов, дав по напу греїдарїв кужному жомнїрови і вїтпровадив на-зад до дому, а сами zostали там жити.

(Вїд господаря Гната Романова в Берлінї бродьського пов. в авг. 1894 р. записав Осип Роздїльський. Паралелї до сеї казки гл. Laura Gonzenbach, Sicilianische Märchen N. 65 і нота II, 242.)

7. Царївна-царївниця і вдячні звїрі.

Був то круль і мав три дочкї і ті дочкї були великї вже; і коли они јшли купати сьа, то робили сьа гусками і летїли до ставу, бо то були злї духи. Але був јїден такий молодїї хлопец і хтїв теї најстаршої шматьа забрати. Коли вони прилетїли до ставу, взьали, стрїпїнули сьа і те піра з них сьї повсїпцало і з того піра зробили сьї сукнї. А тої хлопец сидїв за корчем і дивив сьа, котре је теї старшої шматьа, де воно лежить; і вилїз за того корча, як вони повлїзали в воду купати сьа, і теї најстаршої шматьа взьав. Коли вони викупали сьа, повилїзали з води, јїх двї вбрало сьа, молодша і середуща, а најстаршої не було шматьа; тоди вона зачала плакати і тої хлопец почув і пријшов до неї і каже: Як ти за мене пїдеш, то ја тїбї шматьа те вїдам. — І вона јему казала: Пїду, але вїдаї минї

моє шмаття. І тої жії відав шмаття і та зробила сї гускою і втікля до свого дому. Та і тої зачав наглядци їти за неї, де вона полетїла, і заїшов а-ж до жії дому; приїшов до неї і каже: Видиш, яка то ти! Я тобі шмаття відав, а ти втікля і не хоч за мене їти! — Тогди каже жеї мати: Будеш у мене черес три роки служив, нїц не будеш робив, то-но будиш минї три кобилки нас. (А ті кобилки, то були ті дївки жії, вона їх поробила кобилками). І каже: Видиш, які вони тепер мізерні; то за три роки минї маєш їх дуже повпасати, шо-б були глаткі. А коли він їшов за неї до жії дому, то здибав на дорожї, шчо пси лиса кусали. І каже лис до него: Возьми мене вборони, то ја тобі колись у пригодї стану. — І він взяв, пси повідгонив і пси пішли в свою дорогу. І не мав їму лис чим заплатити, шо він його вборонив, але вирвав сибі їден волосок свїй і каже: Коли тобі яка пригода буди, то тої волосок возьмеш, запалиш, то тої сморїд піде по лїсї, то ја до тебе приїду. — Іде він далї, здиває, шо вовки дуже кусали сьа. І каже до него: Розборони нас, то ми тобі коли-сь у пригодї станим! І він їх розборонив і вони їму дали по їдному волоскови по своему і каже: Як коли тобі буде нас тре, то ті волоски запалиш, то ми до тебе приїдем. — Іде далї, здиває: раки дуже на соньцї печуть сьа і кажут до него: Возьми нас повкидаї у воду, то ми тобі коли-сь у пригодї станем. — І він взяв їх в воду повкидав і ті їму не мали чим заплатити і взяв рак свїй вус відірвав і дав їму і каже: Коли тобі буде нас треба, то тої вус припечеш, то ми до тебе прилетемо. — Але він приїшов вже до теї баби і пігнав ті кобилки пасти, і та баба каже до него: Як минї їх вечир до дому ни приженеш, то ја тобі смерть зроблю. — Коли він пігнав ті кобилки пасти, а вона їму так зробила, шо він спати зіхтів — заснув і кобилки повтыкали в лїсїачї ями. поховали сьа від него, бо їм так мати наказала. Коли він виснав сьа, пробудив сьі, таї кобилки нима... Та і він взяв лїсїачїй волосок запалив сьїрником, коли слухає: земля стогне, так лиси до него жинут... Коли приїшли до него, та і кажут: Шо тобі за пригода? розкажи нам! Тої їм розказав, шчо він кобилки нас і їму повтыкали де-сь, не знає де. Тогди як вони пішли по јамах, ті лиси, і ті кобилки в јамах надїбали, зачали кусати, і повигодили с тих јамів. І тої в вечир пригнав ті кобилки до дому. На другїй день рано пігнав він знов ті кобилки пасти, і він лїг та і заснув і ті кобилки повтыкали в вовчі јами. Коли він пробудив сьа, став, кобилки нима! Тогди зачав плакати, але сибі пригадав, шчо має вовчїй волосок. Взяв тої волосок запалив, слухає, аз земля стогне, вовки женут до него... Пригнали до него і питають сьа, шо їму бракує? І він їм розказав, шчо ті кобилки знов десь поховали сьа; і ті вовки пішли по јамах і повигодили ті кобилки знов до него. Вечир він їх пригнав до дому, а мати дуже ті дївки зачала бити, шчо вони добре не ховали сьа від него. На третїй день пігнав знов він ті кобилки пасти; коли вона їму знов так зробила, шо їго дуже сон зморив, і він лїг і заснув і ті кобилки поховали сьа на став, у вочерет. Коли він пробудив сьа, зачав дуже плакати, шо вже кобилки не наїде; але

пригадав собі, що має з рака тої вус. Взяв ін тої вус запалив і тої сморід розійшовся, і дивить ся: дуже багато раків прилетіло до него. І спитали ся, яка йому пригода? Він їм розказав: Уже два рази кобилки-м агубив і найшов, а тепер вже не найду. — Тоді вони полетіли на став і зачали шчипцями їх шчипати, ті кобилки, і пригнали їх до него. Коли він їх до дому пригнав, тоді їх мати дуже била, на що вони дали йому найти ся. Коли він вибув три роки і мав вже ту дочку брати, тоді каже мати до него: Возьми сто моргів льса, викорчуї за їдну ніч і погори і засій пшеницю і принеси мині на сьніданок с теї пшениці дві булки. — Та ї він зачав дужі плакати, та ї приїшла та старша дівка до него та ї розпитала, чого він плаче. Тоді він ї розказав, що має за їдну ніч викорчувати сто моргів льса і погорати і пшеницю засійати і с теї пшениці їїї, матері, на сьніданок дві булки принести. Тоді вона каже: Ни жури ся! Она свиснула і назгонило ся багато чортів і тої льс викорчували і пшеницю засійали і їїї на сьніданок дві булки принесли. Мати кажи: Вже возьмиш їїї, али ше мині їдну річ зроби: їди на гору на високу, там је срібниї заїчик, ізлапай мині його і принеси мині його сюда, то дам тобі свою дочку. Він зачав плакати і вона приїшла до него, та дівка, і спитала ся їго, чо він плаче? Він ї розказав, що має заїчика срібного злапати. І вона свиснула і поназгонило ся знов багато дятків і пішли і злапали того заїчика, а тоді він приніс їїї матері. Тоді каже та дівка до него: Іди до станї, там буди двоє конї стояти в станї; а не бери глаткого, бо глатким не втічем, то-но бери сухого, то сухим хутші втічем. — Коли він приїшов до станї, ї його скортіло таки глаткого взяти коня. Посідали вони на того коня, зачали тїкати; як сї мати оглядїла, рушила з батьком догони́ти і взїли їх дїгнали і взїли, дочку і того хлопця. Коли вони знов змовили ся тїкати, тоді вона сама пішла до станї і взїла того мізерного коня і зачали тїкати. Коли батько ї і мати вглядїли ся за ними, зачали їх доганяти; коли вже блисько були коло них, тоді вона зробила їго гусаком, а сама зробила ся водою і кажи до него: Ти нїц то-но на серединї крути ся в ті водї, а нат край нї-где не плини, бо вони тебе злапають. — Коли вони прилетїли до теї води, зачали тої батько ї і мати ту воду випивати і ту воду випили, тїлько зостало ся пїт крилами пїт тим гусаком, шо він на ті водї сидїв. Тоді батько ї і мати від тої води потріскали і та вода вилїала ся назад. І вона їго зробила знов хлопцем, а сама дівчиною, і полетїли до дому.

(В Боратинї пов. бродського від парубка Янка Пїтруся в авг. 1894 р. записав Осни Роздільський.)

Г. Новели і фабліо.

4. Брехач і Побріхач *).

Був Брехач і Побріхач. Пішли вони си најмати. Најмили вони си в одного ксьондза, а в того ксьондза ни було лиш одна корова. Каже ксьондз: „Ја вас најму, будете оден корову пасти, а оден буде стајњу чистити. Брехач си лишив стајњу чистити, ксьондз став з буком; шо він усе везе гноју з стајні тачками, ксьондз палицев по плечех. Він до стајні — ксьондз у писок. А Побріхач пішов у поле с коровов, а та корова доки 12 готарів (межів, границь) ни облетит, то навіть би нічо ни взяла в рот. Він біжить за коровов, луде јмили, бјут. Приходить він у вечір до дому, питаје си Побріхач: „Добре тобі було дома?“ Каже Брехач: „Добре! Ксьондз стојав цілиј день коло мене, тримав склянку з горівков і порціју, а попадаџа решето з булками. Шо ја, кае, з стајні, а ксьондз порціју горівки мињи у рот сипле. Ја, кае, до стајні, а попадаџа мињи, кае, булку в зуби даје.“ — А тепер тој каже, шо с полџа, каже: „Мињи ше лџише, кае, в поли було, бо-м собі, кае, був узвив крісло, цілиј день јем, кае, сидџв“.

На другиј день вони си помінџили. Каже Побріхач: „Лџише мињи бути дома, јісти булки тај горівку пити цілиј день.“ А Брехач кае: „А мињи лџише јти в поле, та взџити крісло тај сидџити цілиј день.“ Добре, набив ксьондз того дома, а того Брехачџа в поли набили лџуде. Тепер у вечір уни си сходы до куци. „Ану, кае, скаџим оден другому правду!“ — Сказали: „Мене дома бјут, а тебе в поли бјут. Може би ми, кае, с цејі служби утекли?“ Пішли вони шче на вечерџу, повечерџи. Брехач побіг до стајні, а Побріхач став за двері. Каже попадаџа до попа: „Јди, кае, каџи, аби јшли спати, бо там ји, каже гроші! У стајни під середним слупом ји пивниці, вни, кае, зараз плиту відвернут, гроші вкрадут тај з грџими втічут.“ Побріхач ізза дверіј та до стајні! Аж ту і ксьондз віјшов: „Лишџйте, кае, чистити, лџџајте спати!“ Ксьондз собі пішов. Побріхач каже до Брехачџа: „Ходџи-м, кае, тут відкидајмо плиту, тут ји гроші.“ Відгорнули тут плиту, скочив Брехач там до пивниці, набрав грошіј мџв міха, залџз сам у мџх, а цес Побріхач борше вітънг тој мџх, борше ту плиту там назад привернув, мџх на плечі — так тџкаје! Утџк він у поле, каже јему Брехач з міха: „Чикај, кае, брате — станџ, відночињ! Чџ ти кае, так тџжко несеш?“ „А бог би тџ, кае, побив, а ја-ж і тебе в мџшку несу?“ Кџнув мџх до землі, тој вилџз з міха. Лџгли вони спати там в поли таки. Тој Побріхач устав в ночи, мџх на плечі — тџкаје знов. Цес си сфатив — нима ніі грошіј, ніі Побріхача. Віџит у лџіс, у лџісџи вірубав бук, тај все ходит по лџісџи тај буком бје по дубах тај все кае: „Гџј, гџј!“ Нџби він воли гонит. А тој з грџими тџкаје тај каже: „Боже мџј! коби ја, кае, знав на тој слџд! От видко, кае, шо там череду вольџв гонџи — зара ја, кае, ни буду сџі бојати јти.“ Приходить він на тој слџд, дивит си, а то

*) Перші 3 н-ри сеі рубрики гл. „Ж. і Сл“ II, 141—146.

Брехач буком тарашчит по дубах. „Ти шо, кае, мої! воли гониш?“ „Гоньбу, кае, аїа! Ти шо, кае, гадав. шо втечеш від мене з грішми?“

Зараз вони переночували, рано зацьили си дїлити грішми. Подїлили вони си грішми, ни стало Брехачеви три гроші до рівного подїлу. „Приїдеш до мене в рік — ја тобі віддам.“ Приходить Побріхач у рік, а Брехачева жінка кае: „Ади, іде, кае, Побріхач!“ „Ја беру, кае, жінко, лыгају на лаву, а ти скажеш, шо ја вмер“. Уходить тої Побріхач до хати. „Уже, кае, кум небошчик? Іду, кае, купити свічку за їх душу.“ Пішов, купив свічку з воску, прильипив небошчикова до носа, а віск усе капаје јему на нїс, усе јего ниче, а тої умерлиї усе дује. Як догоріла свічка до носа, уже дуже зацьило печи, а він все каже: „Фу, фу!“ Цес, каже: „Вставаї, куме! шо ти, кае, мене дурим?“ Каже: „Ји три гроші?“ „Приїдеш до мене в рік, ја вже, кае, злагодју та тобі віддам“. Приходить він у другиї рік, а Брехач казав таку јаму вімурувати і там себе сховати. Тої приходить: „А де кум?“ „О, тепер, кае, уже кум умерли.“ „Наї піду за їх душу зговорити отче наш — наї бог, кае, приїмаје за мої гроші“. Приводит јего жінка на грїб. „А це, кае, їх грїб?“ Каже: „Цїсе! Ходит він по гробї, таї все руками ј ногами таї все будит, кае: „Бу, бу!“ А тої кричит з гробу: „Игїї, кае, на тебе! Завалиш, кае, јаму!“ А тої узїв, відкидаје тої грїб; відкидав јего: „А ти шо, кае, тут, кае, живиї?“ „Бог би тї, кае, побив! ти мене ј тут најшов?“ „А ји, кае, куме, три гроші?“ „Нїма, кае, приїдете вже в третиї рік, ја вам злагодју таї вам уже віддам“. Приходить він у третиї рік, а він казав собі вже зробити трунву, і ксьондз аби приїшов с процесїев. Тої приїшов за грішми, а того вже вінесли с хати. Каже ксьондз: „Будем брати до церкви јего. Де ж то можна, цего чоловіка ховати в вечір, так јак жида?! Переначује, кае, тїло в церкві, поховаје си, кае, јїго рано до служби“. Берут јїго до церкви, таї тоїїде до церкви, Побріхач. Приїшов Побріхач до церкви, став за двері, церкву замкнули. Приходї в ночи 12 збуїїв ту церкву обкрадати, розбили ту церкву, входї до середини, взїли гроші і усе, шо було в церкві. Кае најстаршї збуї: „Хто цего, кае, трупа перетне на половини шаблев, того будут усі гроші!“ Наї меншїї намахнув си палашем, а тої Побріхач кричит заа дверїї, каже: „Вставаїте вмерлі, будем їсти живих!“ Ти збуїї у двері, гроші кинули. Тої Побріхач ростворив ту трунву, встав тої с трунви. „А видиш, кае! Вже собі, кае, третиї раз смерть робим! Цеї ночи мали тї, кае, порубати живого“. Тепер берут, дїлї сї тими грішми, а тої збуїї најстаршїї каже: „Ану, піди оден си подиви, ци богато, кае, їх там ји?“ Тої збуїї приїшов, втворїје двері, а тої Брехач хап кучьму с цего, таї кае Побріхачеви: „На тобі, кае, це за три гроші буде!“ Приходить збуїї без кучьми, а тої си питаје: „Богато, кае, там їх ји?“ „Там їх, кае, ји повна церква! Ше, кае, ни стало одному три гроші, то звїив з мене кучьму таї тому, кае, доплатив, тому шо ни стало.“

(У Стецеві від селянина Суходиткого 15. авг. 1889 р. записав Михайло Павлик)

5. Як Брехач і Побріхач пана обікрали а попа живого вкрали.

Був оден Брехач і Побріхач, таї уни оба зішли си до купи таї росповідajúт, шо де видів котриї. Брехач каже: „Ја сегодне видів једного птаха, шо јак јайце зніс, то 12 лудїї підїмали і з місца ни могли рушити.“ А Побріхач каже: „То јест правда, бо ја, каже, на власні очи того птаха видів, же јак сїв на оден будинок, то цалком тої будинок під ним си запов, шо лиш трохи верха було видко“. „Більше, каже, нічо-с ни видів?“ Каже: „Видів јем, каже. Видів јем једного чоловіка, же зрубав головку капусти. Було 100 кроків до хати, то він мусів 12 пар волів запрягати, жеби ту голову капусти до хати привезли. То воли 10 раз відпочивали, нім то до хати затыгнули!“ Побріхач каже: „То јест правда і ја тобі вірю. Ја видів самїј сегодне на своїї власні очи, јак тот гаада привіз ту головку капусти до міста на продаж. Але зачїв дощ накрапати, а він ни мав під шьо си сховати від дощю, јак урвав листок с тої капусти і підїмив до гори, то ціле місто скрило си від дощю під листком; але вже ни було кому ховати си, бо вже все місто було під листком.“ Кажут вони оден до одного: „Ми ји оба мудрі, ходїм но ми оба красти, і нам буде добре іти обом“. Кажут они: „Де би ми пішли? Ходїм ми до міста; ја там, каже Брехач, знају једного пана і ми јего обкрадемо“. Каже Побріхач: „Добре, ходїм!“ Приходї вни до того пана, а тот пан був опарканениї парканом на округ і мав 12 псів, же не мож було си до него ніяким способом дїстати. Пішов Брехач до міста і закунив трїла дльа тих псів. Приносит трїло, кинув на другїї бік паркана, де тот пан сидїв, і пси зїли тото трїло і всі 12 потроїли си. Тогди тот Брехач з Побріхачем перелазїјут тот паркан і зїзїјут всіх 12 псів до купи і пересажїјут чїрез паркан 6 на једен бік а 6 на другїї бік паркана (перевїсили). Тепер идут уни до пана, пана обкрадати. А тот пан кілько був самїј, лиш тримав собі једного лїокаја, тот лїокај завжди говорив панови бájкї кожного вечера, бо тот пан лїубив слухати. Лїокаја того вечера десь ни було, пішов собі на місто, на снаїр. Але тот пан кричит на лїокаја, жеби шов јему бájкї оповідати. Тепер каже Брехач Побрехачевї: „Ти стїј тут під вікном, а ја иду до покоју і буду красти, і буду тобі чїрез вікно подавати“. Всунав си Брехач до покоју, а пан питаје си: „Хто там јест? Може ти, Јасю?“ А Брехач каже: „Ја, проше пана!“ (Бо то тому лїокајевї було імї Јасю). І пан каже до того Јасю: „Powiedz no, Jasiu, jakie bajki!“ А Јасю каже: „Прше пана, та јакїї панови буду оповідати?“ „Кажї, јакїї вмієш.“ Каже Брехач: „Було то, проше пана так: був то једен Брехач і Побріхач і приїшли вни до пана, каже, наприклад так јак би до вас, таї тот Брехач здојмив з стїни лїустро таї каже Побрехачевї кріз вікно: На! А тої си не обзїваје.“ Потому узїв образ, здојмив з стїни і каже: На! і вже образ на дворї. Каже тот Брехач до пана: „Прше пана, ци пан сховали кључїк від каси, же мајут там у кутї у покоју?“ А пан каже: „Idź no tam się popatrz, czy ja zamknął, czy nie?“ Пішов Брехач до кута, надїбаје касу ј каже: На! і каса уже на дворї.

Доста того, же віврав усьо, лишень лишив пана в лужку самого, а в покою хоть свшщчн. Кажє пан до того Јасьа: „Ти инчојі ни вмієш, лишень за Брєхачьа і Побрєхачьа казати?“ Кажє: „А јакојі буду, проше пана, оповідати?“ Кажє пан тот до Јасьа: „Јак ти ни знаєш інаціј оповідати, то ідзь собі спати!“ Виходит Брєхачь с покоју, иде до того Побрєхачьа, свого камрата, же јему всьо подавав кріз вікно, і забирајут то всьо, шо накрали і идут в оґрод тим си дїлити на половини. Передїлили всьо — вїшло добре, але јак пришло до бунди, то ни могли си бундов пиридїлити, бо бунда лиш була одна. Кажє Брєхачь: „То моја бунда!“ А Побрєхачь кажє: „То моја бунда!“ Брєхачь кажє: „То минї си належит!“ А Побрєхачь кажє: „То минї си належит!“ І не можут си бундов передїлити. Кажє Брєхачь: „Слухај, камрате, јак тобі си належит, ходїм до пана, ја си запитају, ци тобі си належит, ци минї си належит?“ Кажє Побрєхачь: „Бї си Бога, јак си пана питати, таже нас пан зловит зараз!“ „Нај ловит, нај ни ловит, але ја хочь тојї правди діјти, кому си бунда належит, ци тобі ци минї?“ Идут уни оба, тај кажє Брєхачь Побрєхачьєви: „Ти стїј тут знов під вікном і слухај добре, а ја јду до покоју питати си пана, кому та бунда належит, ци тобі ци минї? Јак пан скаже, же минї, то јєст моја; а јак скаже, же тобі, то буде твоја.“ Всуває си Брєхачь до покоју, а пан питає си: „Хто там јєст? Ти, Јасьу?“ „Ја, проше пана.“ „Со ty chcesz?“ „Ја хцу доказати бајки за того Брєхачьа і Побрєхачьа.“ Пан кажє: „О со chodzi?“ Кажє: „Проше пана так: Уни оба ишли дорогів і најшли бунду; кому, прошу пана, належит си бунда, ци Брєхачєви ци Побрєхачєви?“ А пан кажє: „Таже знає сї, же Побрєхачєви си належит, бо то може хто нибудь збрєхати, але побрєхати то головнїшье, нїж то, шо збрєхати! Но, ідзь спати!“ кажє пан. Виходит Брєхачь с покоју до того Побрєхачьа і кажє до него: „Мајєш рихт, то јєст твоја бунда!“ Але они, шо тепер робїи — вни ни хотїли того пана обїкрасти, лишень хотїли с пана збиткі зробити, аби пан трохи си зжуриє. Де вни јдут досипјати тојї ночи до днѣа? Идут уни оба до кухнї, до того пана, надибајут корито в кухнї і лїзут оба під корито, і накривајут си оба і там ночьујут. Пан досвіта пробудив си, дивит си в покоју, же јєго обїкрано і він ни знає, шо то такого си стало, же він ни чув, јак јїго обїкрали. Устає з лужка, збирає си і ходит по покоју і дуже сумує. Нарєштї уходить до кухнї і також дуже сумує. Але тот пан мав брата ксьондзом у тїм мїстї; јак учьув тот ксьондз, же јїго брата обїкрали, — зачїв си дуже смїјати з него, же він у покоју був, і јїго обїкрали. Кажє тот пан сам до себе: „Боже, боже, ни доста того, же мене обїкрали, але јєщє і мїј брат си з мене смїє!“ Тепер кажє пан: „Коби си хто такїј најшов, жеби мого брата так обїкрав, јак мене, то дарував бим свого половина мајєтку!“ Нараз чує, шєс під коритом запукало, а то тој Брєхачь і Побрєхачь. Пан си зльик, але Брєхачь і Побрєхачь кажут до пана: „Ни бїјте си, проше пана, нас; ми вас обїкрали, але то всьо стоїт у вашїм оґродї і можете всьо собі забрати, вам нїчо ни пропало с того. Але ви кажєте, же ваш брат ксьондз смїє си з вас і кажєте, же хто би јєго обїкрав так јак вас, то дару-

жете половину маітку. Ми ни то шо вашого брата обкрадемо, але ми його до вас живцем принесемо, же він ни буде уже з вас білше сміяти си.“ І пішли они оба в місто. Пішов Брехачь до ставу з міхом і нало-вив повен раків, а Побрехачь купив за 3 ринські воску і чикајут они до вечира, насукали с того воску може так зо 600 свічок. Приходит вечір, чикајут уни до 12-ої години. Приходь до перкви, розбили двєрі, входь до середини, засвітили свічку, потому віспајут усі раки з мішка насеред церкви, і кождоу ракови свічку мижичипці і кожда засвічена. Як си раки розлізли по всіј церкві — стало си видко в церкві, хоть мак збирај. Позасвічували світло і перед усіма свјатими і на престолї; тогди бере Брехачь, убирає си так јак ксьондз на службу божу, вилазьїє на престів і галасує, шо сили маје на цілу церкву. Побрехачь став за двєрі собі і чикає кінци, шо с того маје бути. Віходит тој ксьондз с покоју на двір, дльа себе, і уздрів світло у церкві, подумав: шо то си значит такого, же таке світло в церкві? Входит до покоју, збирає си і летит до церкви, шо маје сили і лишєнь відтворив двєрі, а тут рак с свічков. Ксьондз си хрестит (бо то, јак то давно, і ксьондзи ни знали, шо то раки значьї). Скорит раз, а там рак, скорит другиј, а там рак — доста того, же власне ни було де стати на земљу, бо раків повно. Приходит ксьондз до прєстола, хрестит си, а Брехачь каже: „Ја, јак архангел Гавриїл зісланиј від Господа Бога з свјитими анґєлами за вами, же ви јак добриј пастир добре нарід научали-сте і вас Господь Бог полубив і мене зіслав, жеби вас живцем до Бога занести. Ідіт, і збирајте си борзєнько, бо ја тут чикају на вас з золотим ворком, і будемо відходити в дуже-дуже далеку дорогу“. Приходит ксьондз до дому і каже своїј жінці ј дьїтем, же „ја вас мусьу тепер лишити, же мене Господь Бог полубив за то, шьом добре нарід научав. Зіслав св. архангела Гавр. з св. анґєлами і прислав Господь Бог за мнов золотїј ворок, жеби мене живцем до неба на ложе Авраама занести.“ Попрошчав си ксьондз зи својєв жінков і дьїтьми і убрав си в усьо так јак си до ксьондза патрит і каже жінці: „Ни журіт си, ја за пару днів буду Господа Бога умољувати, же і вас живцем до неба занесут так јак мене.“ Прибігає кс. до церкви. Тогди злазьїє св. архангел Гавриїл з прєстола на земљу і поставїє золотїј ворок від раків, жеби ксьондз там залазьїв. Ксьондз залазит у ворок. Тогди тот св. арх. Гавр. завїзав і каже до ксьондза: „Жебисте були вібачні, бо ми мајєм ити чїрез 12 мостів до неба — може де чїрез котриј міст і гуркне, то мусїте вібачьїти!“ Тогди Брехачь розібрав си с того, ушо був убраниј на службу божу і віходит Побрехачь за двєрі, зїтајут всі раки до купи, задушили світло всьо і то, шо в церкві було, погасили, і бере Брехачь за голову, а Побрехачь за ноги і віносьї на двір. Лишєнь вінесли, розмахали тај гримнули раз у церкву, ј другиј раз чїрез плїт кинули ј доста там, же носили чїрез кількя плотів аж до того пана, нїм дішли Приходь до того паркану пана, перекинули на другиј бік, і вони оба перєлазијут на другиј бік. Берут того ксьондза і несут нидалєко двора, а перед тим двором віросла липа тонка а висока. Віліз Побрехачь на гору тої липи на самиј

верх; як си јмив верха — пригнув јего аж до самого спода. Тогди узвѣли того ксьондза, привјізали до гори ногами а в долину головов до того верха, — як пустили, як тот верх фівкнув до гори тим ксьондзом, а ксьондз каже: ух! Гадав: уже-уже у небі. А липа то до гори то в долину. Гадаје собі тот ксьондз: „Мусівјем бути грішній, же гадајут надомнов, шо робити, ци пустити до неба ци ни пустити?“ Тот Брехачь з Побрехачем сьідајут оба під липу і чикајут на того пана, ным тот пан устане. Як тѣт пан устав, виходит на двір, дивит си, сиди вони оба під липов, а ксьондза нима. Питаје си тот пан јіх, же „ви минї казали, же мојого брата принесете живцем до мене, а ви јего ни принесли“. А вони кажут: „Дивіт, пане, ваш брат ксьондз јест на вашій липі.“ Пан дивит си в гору, а брат јего в мішку на липі. „А ти, брате, де?“ каже пан. Каже тот ксьондз: „Таже ја в небі“. „Та деж ти в небі, каже пан, коли ти на можїй липі“. „Иј, брате, біј си Бога, спусти мене з сеї липи.“ „А видиш, брате; як мене воікрали, а ти си сміјав з мене, же аж по підложї кочив јес си; а најшли си такі, же тебе ни то, аби обікрали, але тебе живцем до мене занесли“. Тогди вілазїє Побрехачь на липу, пригинаје верх до землі с тим міхом, же тот ксьондз у ным був, і розјизује від липи міх, а потому міх розјизује і брата, того ксьондза випускаје. Каже пан: „Видиш, брате, ни сміј си з мене, бо то сміх чоловіка побиваје“. Тепер каже тот ксьондз до того свого брата пана: „Жеби тобі јака пригода си стала, то ја си с тебе ни буду сміјати, а ти зби мої пригоди також си ни тѣшив, бо колис будемо рахунок с того здавати.“

(В Стецеві, снѣтинського пов. 15. авг. 1889 від селянина Антося Швистена записав Михайло Павлик.)

Епізод з викраденем пона гл. Grimm, Kinder- und Hausmärchen II, N. 192 (Der Meisterdieb) і вказані до сего N-о в томі III. паралелі, а також А. Н. Афанасьевъ, Народныя русскія сказки, т. III, 324—344 (8 варіантів) і паралелі тамже, т. IV, 496—502.

6. Вандрівка Івана з жидом.

Був собі Іван і заходив до корчми до жида; тој жид був дужи богатиј, а Іван був бідниј. Пришов Іван, винив півкватирок і кажи до жида: Мошку, на шчо тобі так бідувати! От, мајеш пару грејцарів, іди та ј підемо в сьвіт, будем вандрувати. — Жид дурниј послушав Івана, забрав гроші та ј пішов з Іваном. Але вже ввіјшли далеко, жид гроші маје, јісѣть і пје і Іванови даје, аби Іван не покинув јего. От витягнув Іван у жида гроші досѣть уже, али дивить сѣа, жи жид маје шче досѣть гроші ти ј каже до жида: На шчо нам пішки ходити, купім собі коньї. Жид кажи: На шчо минї коньї? А Іван кажи: Ја таки куплю. Пішов Іван, купив коньа сивого, дав три ринских, сїв на коньа та ј јіди, — жид іде пішки. — Але Іване, мене вже ноги болять, іди ти троха, ја сьяду на коньа. — Даси, каже, двајцѣт ринских, то ј сьядеш на коньа. — Але ја тобі дам десѣть. — Нї, ни дам за десѣть! — Дам тобі пѣтнајцѣть ринских, буду јіхати штири милї. — Дав жид пѣтнајцѣть ринских, сїв на коньа, вїхав штири милї. Іван кажи: Злызај! Жид дивить сѣа, жи ни спас, тре злы-

вати. Їдуть далі, каже жид до Лівана: Але, Ліване, ја сибі куплю ко-
 нья, али ни буду купувати сивого, ја сибі куплю чорного. Пішов жид,
 купив конья чорного, дав п'ядесять ринских; посідали та і їдуть да-
 лі. Їхали вони бес цілиї день і захопила їх ніч у лісі, вони взя-
 ли, коньї пошукати пасті сьа в лісі, наклали вогню і сидять. Але
 Ліван каже до жида: Јди ти до конїї ночувати! А жид кажи Ліванові
 їти ночувати. А Ліван каже: Ја не піду ночувати до конїї, мїї конь
 білії, то ја з-далека виджу, де він ходит, то мого конья злодійї не
 вкрадуть. Як приїдуть злодійї, то ја буду видіти, як будуть брати. Твій
 конь чорнії, то приїдуть, возмуть та і поведуть, бо не видно, де ходит.
 Дивить сьа жид, жи ни спас, і пішов ночувати до конїї. Розвиднило
 сьа на другїї день, посідали вони на коньї і їдуть далі. На другу
 ніч приїхали знов до ліса. — Але, Ліване, міньаємо сьа за коньї! ти
 даї минї білого, ја тибі дам чорного! А Ліван каже: Даси сорок рин-
 ских, то дам. — Але, ти дав три ринских, а хоць сорок! — Але мїї
 конь лїпше, в ночі видно далеко, а твого нї. Коло твого в ночі тре
 почувати, а коло мого нї. — Ја тибі дам дваїцять ринских! — Нї,
 каже, ни дам. — Дам тибі триїцять і свого конья. — Дав жид триї-
 цять ринских Ліванови, свого конья, наклали вогню і сидять. Але
 каже Ліван до жида: Мошку, іди до конїї на нічліг. — Ја ни піду
 до конїї ночувати, мїї конь білії, то ја виджу з-далека, а твій чорнії,
 то не видно. Як злодійї буде брати мїї конь, то ја буду видіти, то
 ја буду кричати — а твоо чорноо зланає, сьаде та і поїде, ти ни
 будиш видіти. А Ліван каже: Ти дурниї жиде, твій конь білії, то зло-
 дїїї з-далека будуть видіти, жи там ходи конь, приїдуть, украдуть та і
 поїдуть. А мїї конь чорнії, ніч чорна, то ни видно, та і злодійї ни
 втрафит. — Але, Ліване, ко-б нам до дїна, то ми будем продавати ко-
 нї. Али тоїї ночі јди переночуї коло моо конья, ја тибі дам десять
 ринских. Пішли вони, попродали ті коньї: Јван звзав за своо п'ядесять
 ринских, а Мошко звзав шітора. Ну, та і їдуть далі, вже Ліван охо-
 чїї, вже гроші маїе досить, вже від жида витягнув досить то за коньї,
 то за нічліг, то за те. Але їдуть вони по-над селом, дивлять сьа, па-
 сять сьа череда гусиї. Јван скочив хутко, злавав двї гуски і сховав
 піт полу. А жид каже: Але, Ліван, на шчо ти злавав? А Ліван каже:
 Ти дурниї жиде, а шчо, буду їєти! Звару, спечу та і їду јів. —
 Але, Ліване, даси минї? — Ти дурниї жиде, або ти ни бачиш, жи
 ходять? — Ну, Ліване, як мине злаваят а будуть бити, ти-би-сь ми-
 не борони? А Ліван каже: Јак будуть бити, то ја буду стоїав, а јак
 пустять, то ја буду тїкав, жи-б мине ни злавали. Пішов жид і зла-
 нав сибі двї гуски. Приїшли до ліса, наклали вогню, поїскубували
 гуси, варать, печуть. Але Ліван скинув с себе свої лахи, там таке по-
 дерте мав драгїа на сибі, і бере те піра, жи поїскубав гуси, і раз від
 разу так тикає в ті лахи те піра, крила привязує до рук з гусиї і
 порохїпїрував, а жид каже: Але, Ліване, на шчо то так? — Ти ду-
 рниї жиде, ја конья не мају, ја тепер буду летіти вже. вже мају кри-
 ла, піра — а ти буиш пішки їти. — Ну, Ліване, зроби минї так, жи-
 би ја летїв за тобою, бо јак ти мене покинеш в лісі, то мене звї-

рі звідьать. — А шо-ж ти минї даси за те? — А шо-ж ти хоч? кажи жид до Лівана. — Даси триїцїть ринских, то ја тиби зробїтьу крила — Але, Ліване, ја тиби дам пїятнаїцїть, а-би-сь минї зробив. — Дурний жиде! ја їму буду за пїятнаїцїть ринских робив... А даси дваїцїть? — Ну, на дваїцїть, вже роби! Взяв Ліван піра, взяв жидів жупан, раз від разу повертів тої жупан, натикав досить піра в жупан, взяв попривязував їму крила до рук, до піг. і сам бере так піт-какує, так руками махає с крилами! Каже до жиди: От, диви сьа, ја вже буду летїти. Але ми, ка, не вилетем так хутко, бо ту лїс, верх дерева зачепим сьа — каже. Лїзьмо на сосни, ти на їдну, а ја на другу, а топіру с сосни ми будим пускати сьа литїти — Ну, Ліване, лїзьмо! — Вилїзли наверх сосон, Ліван вилїз у самїй вершок і кає до жиди: Али ти, каже, диви сьа, як ја буду летїти, то жи-би-сь сїбі зара за мноїу литїв! Али Ліван тамка дивить сьа на жиди, жид на Лівана, Ліван як затраскає руками по гильаках, жид як стрїпне руками до гори, як ногами випреть сьа в гильаки, як пітєкочи в гору, мислив, вже полетит, та ї полетїв а-ж до землї. Як пав на землїу, так всьо піра 'блетїло і жид забив сьа. Ліван хутко спустив сьа с сосни, приїшов до жиди, жид ниживиї. Ліван хутчі до жиди, забрав гроши с кишеньї (вже решту), забрав сьа та ї пішов, а жиди покинув у лїсї. І вже кїнец.

(В Язївчику бродського пов. від господаря Юока Соколовського з прїзвищем Горобець в авг. 1894 р. записав Осип Роздільський.)

7. На дурнях світ стоїть.

Був батько, мав двоє дїтиї, дївку і парубка, а парубок називав сьа Лївась, а дївка Марисьа... Але тої Лївась вибирав сьа косити, як то вот у нас. Насипала їму мати обїдати, а він сьадає ї каже сестрі: Їди принеси минї води тим часом, поки ја пообїдаїу. Али вона взяла абанок, пішла по воду; їде по воду — їде гурльоник з виїцїрки так як то тепер їдуть во) і здибаєть сьа з неїу і каже до неїї: Добри-день, Марисьу! і каже: Знаєш шо, ја їду до воїска, а як приїду з воїска (на три роки їшов, то було в осени, — він сїбі баїку таку сказав перед неїу), то ја с тобоїу воженїу сьа і ти будеш мати хлопцїа, а він уїре. (Може вона хутше буде мати, поки він з воїска приїде — втрутив господар Мик. Кравїцки). Та вчїпила сьа його за шїїу, даваї плакати; плаче ї плаче, жи буде мати хлопцїа і тої хлопец уїре, вона за тим плаче. А тої у хатї чикає, нїма води... І каже: Мамо, їдїть за неїу, де вона подїїла сьа. до сеїї пори нема, а мїні би косити їти. Стара виходи на село, дивить сьа — та плаче. Пїтаєть сьа: Марисьу, шо тиби такоїе? А та зачинає розсказувати. Як та розсказала то всьо матерї, мати вчїпила сьа з друоо боку, сїбі даваї плакати — вже вобидївї плачут. каже Лївась: Тату, підїть-но, може де втопила сьа... Виходит стариї на село: і та плаче і та плаче, тої стоїт, парубок (гурльоник), а вони вбидївї плачут... Приходит стариї і каже: Чоо ви плачите? — Аї, тату, так і так — розсказує те саме, ту баїку, жи було перши. Стариї вчїпив сьа с переду за шїїу і

сибі плаче. Живась чикає в хаті — нима жадного. Виходи він на село, дивить сьа — вони плачут троє. Питає їх: Чого ви плачете? — А та сестра, Марисьа відповідає, як то стало сьа. Але він каже: Відрикаю сьа всього, їду в сьвіт, чи здаблѹ де таких троє дурних, як ті дурні. — Пришов до хати, взяв сибі бохонец хлѣба в торбу на плечи і палку в руки, перехрестив сьа і забираєть сьа, їде в сьвіт шукати таких троє дурних, — доти буде ходити, поки не здібе. От, як зачав він їти, їшов він і їшов, досіть кавалок вішов, приходи він до села до јідного, дивить сьа: на дворі така кльумпа лѹдиј стојіт, і хтѣать тѣгнути вола на хату. А він приходи і на то дивить сьа. А тој господар, жи там у тім силѣ јест, взяв з околоту зробив сніпки і пошив хату і як та хата поросла так житом, як-би на полі було, зелене таке, і він привів вола і хоче тоо вола витѣгнути, жи-би те жито зів там на хаті. А він каи до них: Лѹди, шо ви робити? — А тој господар виступає зі середини і каже. — Ка до них Живась: Ја вас пораджу. Ви витѣгните вола, віл поломит дах і з даху впаде і забѣть сьа. А тој господар каже: Ну, і як-же ми зробимо? — Каже: ја вас пораджу. — А — кае — як порадите? — Возьміть серпа, визьніть те жито і дајте до хлѣва волові і віл зівсѣть (і віл буде жити — Мик. Крав.) А тој кае: Добре ви кажете. — Взяв тој господар ті всѣ лѹди вітпровадив, а тоо Живасьа до хати, јісти-нити јіму за тото і пару грејцарів на дорогу дав (жи јіго розуму навчив — Мик. Крав.). І тој забрав сѣ далі в дорогу, пішов. Али він їде чирезь лѣс — баба мала шінку таку, так як хатина була, але ни було нѣ вікна нѣ нѣчого, а двери були вбернѣані на північ; і вона ходит з рѣшетом по соснінѣ і хоче злапати в рѣшето сонце і занести до хати. Але він приходит і кае: Бабуньцѹ, шо ви робите? А вона кае до нео: Ја, шьоньку, ни мају шьонца в хаті, хочу шьоньянко злапати до хати. А він кае: Ја вас пораджу. Ви не злапајете совьца, а ја вас пораджу, ја вам внесу до хати. — Ну, як ти мнѣ зробиш, ја тибі дам торбу гроші. Ка: Далеко в вас село? Ка: Тутај недалеко јест. Він побіг до села, там до господара напивав сибі, пожичив шилки, долота, сокири; али тој ни хоче псжичити, бо чужиј чоловік, ни знає. Али тој јіму кїлька грејцарів дав на залогу, поки він јіму те принесе на-зад. Тој принѣс, взяв сѣтїну викидав, вирізав вікно, вже сонце је в хаті. Зробив вікно і та втѣшила сьа: вже јест сонце в хаті. І розказав јі: Јди купи скла і склѣара приведи, він тибі вѣстави вікно. Вона втѣшила сьа, жи вже јест сонце в хаті, дала јіму торбу гроші, він забрав сьа і відніс тіјі наржендзѣа і сам далі в дорогу. Вже маје двоје дурних, пішов у сьвіт далі ше, шукати третього. Јде він, їде він сибі, приходи на-ніч до господара, жи-б јего там переночували. Али як він там пришов, розвѣтав сьа, а вони на нео втѣшили сьа, називајут „зѣать“. То насѣ зѣать! Але вони там јего пријмајут, тоје, кобаси смажать, там шінку насмажили і то вони сибі там госьтѣать сьа, але він питає: Ну, мамо, де-ж ваша дѣвчина? А вони дѣтиј ни мали, тіјі старі, мајонток великїј, богачі були — купили сибі маленьку лѣшку, поросѣа, і вони јі нѣ-їде ни пускали, но тримали за пѣцом, там

в запічку по-просту І каже: Ну, де-ж ваша дівчина? — Ка: А је за пјецом. (Вони собі обернули ту льошку за дитину). Ка: Ну, викличти тују вашу дочку, нех ја побачу. А вона — то була маленька льошка, а тепер вже зробила сѧ велика льоха. Ба стара каже: Мариньцѧ, вилѧзај сѧуди, на пѧац! Але та льоха вилѧзаје: хра, хра, хра... Гола така, так як чоловік, жи нѧц ни робѧ, 'но јѧсѧть, спашана така. Те ј душіру він дивѧть сѧа на них, дивѧть сѧа, жи ј ті дурні, та ј він кае: Знајете шо? як хочите, за зѧтьѧ жи-б ја був — а де-ж ја тут сѧльуб возѧму? в вас неѧа нѧї церкви тутѧј, нѧї ксьондза неѧа, і де-ж ми тутѧј поженѧм сѧа?... Ја појѧду до своо села, оженѧу сѧа там і пријѧду тутѧј до вас і буду у вас за зѧтьѧ... А ті старѧ каут: Добре! Бере він. витѧгаје зельѧзѧнѧј вѧз с-пѧт шоѧи, запрагаје конѧї в вѧз і кладут тују свѧнѧу на вѧз. Та ј тој Јѧвасѧ бере мотуска, хоче привѧзати де, бо то далеко јѧхати, жи-б де не злетѧла с фѧри. А та стара зувѧдѧла, мати, каже до нео: Зѧтьѧу, шо ти будѧш з мотуском робѧти? А він каже: Мамо, тре јѧ привѧзати, жи-б де ни вѧтѧкта. А вона кае: Ај, сѧну, де ти мотуском будѧш јѧї вѧзати! Побѧгла до скринѧї, појас таѧїј вовнѧнѧнѧј сѧльѧчѧнѧј вѧнесла, і він тим појасом вѧзѧв і привѧзѧв до драбѧни. Хоче јѧ прикрити соломоју, а вона, стара, каже: Де солому! ја дам полотно, полотном накрѧти! Таѧїј може лѧвсеток полотна, може сто мѧр — На, накрѧј јѧї! Він забрав сѧа, аж појѧхѧв до свого дому. Пријѧхѧв до дому до своо, пѧшов на зѧльоти, посѧтѧв сѧбѧ дѧвѧку, оженѧли сѧа, вѧзѧли сѧльуб, свѧнѧу заѧолов на висѧїлѧ, зробѧли висѧїлѧ фѧјне с тејѧ білојѧ, заѧѧрајуть сѧа вже, појѧдут туди назаѧ обоје, по весѧїлѧ. І кае на дорозѧї до неї: Пѧмнѧтај, як там пријѧдѧш, зара уклони сѧа татовѧ в ноги і мамѧ і кажи: Тату, ја в вас тѧлько лѧйт була, нѧчоо-м не вѧдѧла, а він мене 'но припроѧвѧдѧв до церкви на порѧг, і ја зробѧла сѧа така, јака тепер јѧст. — І вони так с тим појѧхѧли далѧї. Пријѧждѧје туди на двѧр, а вона с фѧри зара ду хати, уклонила старому і старѧ і розѧказала, як сѧа в неју стало. І там зостѧли гѧсподарѧти. Через дурнѧх пријѧшов до гѧсподарѧства, до богѧча пријѧшов.

(В Берлѧнѧ пов. брѧдѧського від гѧсподарѧ Гѧтата Романова в авг. 1894 записѧв Осѧп Роздѧлѧський)

8 Як салдат сповѧдав сѧ.

Жив собі раз одѧ салдат, а був при тѧм злодѧїй. Приходѧт він раз до попа, щобѧ сѧ висповѧдати Коли уклѧк, питае его пѧп: Яѧїй грѧх соѧїлав сѧи? — Маю дуже велиѧїй грѧх! каже салдат. — Яѧїй? Украв сѧм мотузок — каже салдат. — То не велиѧїй грѧх. — Ої чоѧу не велиѧїй! Мотузок був довгѧї а на кѧнци корова. — Так що іншого! — мовѧт пѧп, — то велиѧїй грѧх.

Салдат сповѧдаючи сѧ заздрѧв, шо перед попом стояли два червѧнѧці. Добра нагода, коби лѧш удало сѧ вѧкрасѧ! подѧуѧв собі. Коли уже вѧї грѧхи вѧговорѧв і пѧп заѧѧвши 'му поѧуту каѧѧ бити сѧ в груди, а сам пѧднѧє очѧ до гори до богѧ і вѧдѧвляѧв молитѧу о вѧдпущѧне

гріхів, посягнув салдат помалу другою рукою і украв два червінці з перед попа. Встаючи вже від сповідальниці сказав: — Се один червоний вам батюшка за сповідь! Пішов потім в кут до дяка, котрий лагодився до служби. Піп вбрався і став правити службу, а салдат з дяком співають. Надійшов апостол. Піп сказав: „Премудрость!“ і пішов за престіл. Нім дяк іще встиг знайти апостол, вирвав ся салдат тай крикнув: „Какая премудрость? Показав ся тай сховав ся?“ Піп при службі божій підніс до гори руки при молитві, а салдат каже: „Наш батюшка показує, що у него така велика шапка!“ — при тім розложив руки на вхрест широко як лиш міг. Прийшло причастіє, він вклякнув. Піп дає ему ложечку, а він хап за чашу тай каже: „Що мені по одній ложечці! Я і так пипька не спідав!“ І вихилив чашу до дна.“

(В Сапогові борщівського повіту в році 1883 записав нар. учитель Д. Шимчук.)

9. Як то циган штукою найів ся.

Іде пиган дорогою, а голоден мало не плаче. Дивит ся, а коло одної хати повно людей на подвір'ю столи накриті і люде їдять. А то господар справляв поминки. Циган ввійшов на подвір'є, але ніхто не дає ему йісти. Йде він до голови по розум. Взяв потайки камінь в пазуху тай кличе господаря. Виходит господар тай каже: Що хочеш цигане? — Я маю дуже пильний інтерес до панотця (а бачив, що панотець був у гостині в хаті того господаря); випросіт їх сюда, я маю їм щось сказати. — Побіг господар до панотця і каже: — Якийсь циган має до вас пильний інтерес. — Священник виходит тай каже: — Що хоч цигане? — А циган виймає камінь і питає: — Прому еґомостя, що би такий кавалок срібла коштував, як би так хотів продати? — Священник подумав собі, що циган направду має тільки срібла, тай міркує: — Тепер буду богачем, бо циган не знає ся на сріблі тай мені продасть дешево. — Але щоба другі люде не знали, що він купує срібло, сказав до цигана: — Я те ер не маю часу, ви ходіт до хати тимчасом та сідайте коло мене, а потім по поминках зайдете до мене. — Сідає циган коло панотця, їсть курку, пє вино. Найів ся, напив ся до сити. Потім встав панотець і забирає ся до відходу. Вийшли на улицю. Панотче! — каже циган, — що би такий кавалок срібла коштував? — Ану покажи! — Та я не маю, але я лиш хотів знати! — Панотець розсердив ся та до цигана, а він в ноги. Так то циган похарчував ся за дурно.

(Записано ut supra)

10. Мій пан завше так робить!

Раз їхав пан чвірков до поблизького міста в гостину. На дворі лютив ся великий вітер. Пан хотів (вибачте!) плюнути, для того звернув ся в бік і плюнув. Вітер ханнув слину і поніс по через конів по-

вітрию і та упала далеко на дорозі перед кіньми. Пан думав, що то він так далеко уміє плювати, для того спробував ще раз, потім обернувшись до локая сказав: — Видиш, як я далеко плюю. Як ми прийдемо до міста і будемо на вечері в пана тамошнього а я схочу плювати, то тобі скажу: Локай, створи двері! то ти створиш і скажеш: Мій пан завше так робит. — Приїхали вони до пана і стали вечеряти Пан схотів плювати, для того звернувшись до локая і сказав: Створи двері! Локай створив і каже: Мій пан завше так! Тимчасом панови не вдалася штука, бо слина не полетіла через двері і до другого покою, але впала таки на подолок одній панні, котра в сусідстві сиділа при столі з паном. Пан дуже ся завстидав і крикнув до локая: Лжеш, дураку! Я так завше не плюю, лиш мені тепер так ся притрафито!

(В Станіславові в р. 1883 записав Д. Шимчук)

Д. Міти і вірування.

13. Будинки і майстри.

Нижче поданий матеріал списаний переважно в Мшанци староміського повіту, а також по трохи в сусідніх селах: Галівці, Михнівці, Бистрім, Ілоскім і Головецьких горішних. Тутки „майстром“ називають теслю, того, що ставить будинки, хочай в новітніх часах називають так і других ремісників. Давнійше мужик понайбільше все сам собі ладив, то й не знав інших майстрів крім того, що ему ставив „хижу“. Будинку не поставити собі газда сам, треба вже конче кликати майстра. Правда, знав селянин деколи ще одного майстра, але того звав ковалем; до него йшов поострити або унадити плуг, усталили топір, зладити мотичку, серп, зробити свердел чи латник. От і все, чого мужик потребував від коваля. Про майстрів і ставлене будинків задержалося до тепер много вірувань і оповідань у простолюді. Що можна було учути і записати, подаю нижче.

1. Коли перше дерево, що его стинають на будинок, завіситься на друге, не хвалять собі сего, бо певно буде горіти. Коли про се оповідали, оден газда завважав: „То справедлива річ“, а другий додав: „Наша хижка через се, що перше дерево завісилось на, аж за третого покоління, вистоявши 90 літ, згоріла“

2. Коли хто рубав дерево, а побачить в нім стрілу врослу з боку в гору, вирубує її, бо таке дерево нечисте. Тодги в хижі „лукат“, „стрілять“, а се на зле ворожить. Як „тріскає“, се уважають за знак, се щось віщує: або буде огонь, або хтось з челяди умре. Як за столом „лукат“, то умре газда, если коло печи, то газдиня, межи вікнами, то хлопці, як коло полиць, то дівки, а коли „стів пукат“, то малі діти. Нераз дусне як в бич, особливо в рокове свято, як на Святий вечір і Різдво. У Лесьового Николая на Святий вечір два рази дусло, так він і повідає до свого сусіда: „У нас щось нового буде!“ І так ста-

до ся. Коло Великодня умерла его жона, а ще молодейка була і тридцять літ не дожила.

3. Як перша тріска, коли майштер зачинає тесати, упаде від луба до землі, буде мерлець; як тим боком, що від дерева - весіля. Як упаде на двір за трам, буде мерлець або „чкода“, як до середини будинку, весіля. Як топір за першим разом дасть огню, буде горіти.

4. Коли вже дерево приладили, роблять завязини: затагають трам (підвалини). Каміня не годить ся підкладувати під трам, хіба сумаць (кусень відтатого або відрізаного дерева, ковбицю), бо би на будуче ішло „як з каменя.“ Тому й не дають під будинок фундаменту, про що він с часом влазить уземлю. Коли вже виставлять будівлю, підкладають під угли і на звязинах більші плити. На завязини просять і священника, Коли скінчить ся відправа, закладують повздожні трами на поперечні в вирубані карби. Перед завязинами будинку, коли майштер вирубує карби, затинаяє трам на людей, на худобу, або інше, що тогди увидить, щоби ему не шкодило

5. Павло Гудз, дяк і писарь в Плоскім ставив будинок. Майстер мав уже затагати платов тай мовить до Павла: „Чи хочете, Павле, тепер мати чкоду, чи пізнійше? Тепер буде мала. Дайте пів кварти горівки“. Павло не хотів і чути о тім, а его жона в плач: „Та я дам 10 чи 12 покладків і заплачу горівку“. Взяла дубельтову фляшку в пів кварти, принесла горівку тай поставила перед майстра. А він не пив єї, ай хухнув у фляшчину, накрив рукою, тай відступив ся в зад. За малу хвилю фляшчина розлетіла ся на половину, а теля в хизи хіба підскочило, тай згибло. (Оповів Федьо Гудз в Мшанци 7. іюля 1891.)

6. Коли новий священник прийде до Нижанкович, на певно умре ему в короткім часі жінка. Тамовні міщане тямлять там уже пять священників, що їм померли жінки, скоро з попереднього місця до Нижанкович перебрали ся. Перед о. Дашкевичом ніхто не подавав ся на сю парохію, аж він зважив ся на се і до кількох місяців повдовів. В Гусакові кождому священникови веде ся добре 14 до 16 літ, а відтак вже мусить конче якесь нещастє приключити ся. О. Левицькому мовили міщане в Гусакові, коли 14 літ там пробув: „Ми вас любимо, але радимо подати ся де інде, бо в нас так і так.“ І він пішов до Ярославя. О. Вігошинському добре вело ся, але прийшла нещаслива смерть, а о. Хомицький в 16. році свого пробування в Гусакові повдовів. Таке вже заложенє.

7. В Михнівци недавно ворожив майштер, бо підчас завязин держав топір хвилю вістрьом до себе до твари. А Олекса Бобець вер у Кубая в Бистрім топір за трам Кубайі оба, отець і син, померли скоро оден по другім, як вже будинок поставили, а стара Кубайка відкачувала на него: „Кобись був не метав за трам топір, були би оба не померли.“ Виставивши будинок Кубайі стинали на околі явір, а сусіди їм не радили, і оба погинули. На той явір лазили передше хлопці і попадали. Як стяте дерево падало, бігла сусідська свиня в другий бік, а єї забило. З під явора вибігла панія в жупані. Коби були не стинали, були би не померли. (Зап. в Бистрім 1894 р.)

8. В карби, де трам на трамі опирає ся, кладуть крейцарь на четверо розрубаний в чотирьох углах по одній четвертині і чорного едбабу, а біда не приступить, а також, щоби чорна худоба множила ся. В Зарудю кладуть також живе срібло в пірю, щоби все множило ся, олово, барвінку на весіля, вовну, овес, сіль, вербу, біле дерево подібне до трепети, крейду і вугля, щоби всяка худоба множила ся і біла і чорна. На середині хижі втикають в землю хрестик з верби, іви або білого дерева. Як хто ставить на поли кошару на візці, втикає на середині в землю хрестик з верби.

9. Як би майстер плюнув у руки, коли починає роботу, вержуть ся блощинці, а як би хто хотів їх вигнати, треба голому оббігнути будинок перед тим, як би мав іти де на празник, і мовити через вікно з наддвору: „Чи дома свахи?“ а з середини відповідають: „Нема! пішли на празник до Липя, чи де інде.“ Свердани (сверцки) мечуть ся, як є нова глина в печі. Добре принести гороховянки і розстелити, всі свердани злізуть ся на ню і можна їх винести. Не буде сверданів, як вложити ся кість з коня в спід печі, коли єі бє ся. Не треба їх бити, бо би дуже намножили ся, лізли би в страву, в постіль. Як свердан в ухо залізе, то чоловік умре; коли вилізе на припічок, не палять єго, бо би лізли в вухо.

10. Коли саджа велика висить з повали над отвором печі, буде того року велике, дорідне зерно. Де був у хижі мерлець, а ще старший, там до року не миють стін, бо повідають, що душечка де в шка-ралусці сидить, то здерши шкаралушку вигнало би ся й душу.

11. Майстер з Риботич будовав повіство на Бабині (Головецько горішнє). Він повідав тамошному священикові: „Коли будете ставити що, уважайте, щоби майстри не поставили зам одвіря обернувши дерево в долину; най ставлять в гору, як в лісі росте. Також не приста-вляйте нічого з півночі, як будинок скінчений.“

12. Майстер мусить „знати від себе“, знати ся з нечистим, щоби єму не шкодило. Коли починає роботу, треба завернути на лівій руді міхавка (обшивку рукава) на-руб. то галки нема. Повідають нераз: „Він добрий майстер, до всього приватний, але не знає від себе.“ Такий і не бере ся до великої роботи. Се й є причина, що хто будь не возьме ся до нової роботи, ані в старій будівлі не підійме ся робити які нові перерібки. В Михнівці домагав ся священик від майстрів, що направляли помешканє, щоби вирубали єму в сліпій стіні вікно, однак ніхто не брав ся до сєго. Так він взяв сам топір у руки і затявши раз стіну, сказав: „То на попа“, за другим разом: „То на понадю“ а за третім разом: „А то на єго діти“. Початок зроблено, майстри за хвилину вирубали вікно.

13. Хто рубат боз від того умират. О. Курило в Липю (турецького повіта) велів паламарьови вирубати боз в городі. Він рубаючи боз так собі примовлював: „Бзе! не роби мені зле, як би піи не ка-зав, я би тя не рубав“. А в Бистрім ломили хлопці боз на палички, то руки їм поломило. Аж матері їх віднесли боз на місце і хлопцям подало.

14. Робив Гриць зі Скородного з сином Луцьом кого будівлі в Лютовищох. Недалеко від них ставили риманівські майстри стайню. Гриць десь відійшов, а Луць тесав дерево. Приходить 'д ньому риманівський і питає ся: „Хто майстер?“ — „Я“, мовить Луць, — „А чому ти зле тешеш? Подиви ся на топір з того другого боку!“ Теше Луць далі, а не може. Приходить Гриць, дивить ся: зле! „Ти певно пив горівку?“ Повідає Луць, що не пив, так само й люде повідають. (А любив добре напийти ся, нераз без пам'яті лежав) „А був ту хто?“ „Та був риманівський“. — „Іди Луцю, сядь си!“ За якийсь час відійшов риманівський, тай став рачки. А Гриць мовить до людей: „А дивить люде, тамка сива кобила пасе ся!“ Прийшли братанічі риманівського просити Гриця, щобн его пустив. Так він і зробив. За те поставили дві гальби пива. (Зан. 1891 р.)

15. Той сам Гриць зі Скородного ставить сего року з Луцьом попівство в Плоскім. Луць довбав дерево долотом, котре держав в лівій руці, а в правій топір і обухом бив в долото. Якоєс топір відскочив і затяв его вістрьом в чоло, а долото вискочило з руки, упало і протяло ногу. Однак кров не текла, бо не пустив. Як він се зробив, не хотів повісти, а навчив ся сеї штуки від Вилгелема, Німця (колоніста), майстра з Бандрова. Робили разом в Лютовищох; Вилгелем унив ся і повів Луцьови, як не пустити крові. Вилгелем упав раз на погарці в Мшанці в яму, з відки добували нафту, потовк ся і покалічав. Кров доти ішла, доки єї не увидів. Зараз стала.

16. Один молодий газда з Мшанця таке оповідав про сего Вилгелема. Бандрієць давали верьх на нашій церкві. Наш отиць рубали поліна на оборі і так їх ноги заболіли, що уклакли, так на колінцях влізли до хижі. Післяли мене до Вилгелема. Він прийшов, зняв капелюх, прикляк, закрив, бо щось мовив, і вітцю подало, бо пішли тої хвилі до роботи.

17. Наяв Ліницький Іван з Мшанця Москальового Павла ставити будинок, а було се 1854 року. Тогди було межн людьми тісно, т. є. голод, і Павло був слабій з голоду. Попоївши не робив, а лежав. Гидить Іван, що робота іде Павлови пияво, наяв Зарічного, а Павла гадав відправити. Тогди мовит Павло до Івана: „Як би не сьвятий огник, то би тісний чоловік ігнб.“ Ліницький напудив ся, тай Павла не відправляв і оба з Зарічним доставили будинок.

18. Петро Грицуна ішов до Лютовищ, а від Йося везли дерево на Завадку (присілок Мшанця) на хижу для Шулима, Йосьового тєстє. Приїхали в поточину, а за нею був пліт, де тепер хижа стоить. Майстер, Федьо Братчик з Бандрова, питав ся, куди розгороджувати. Петро як раз надійшов, став, тай показує: „Туди“. А майстер: „Туди? га! най буде туди! та я розгороджу.“ Грицуна пішов до Лютовищ, звідтам зійшов хорий, тай за кілька днів помер.

19. Про подібну притоку смерти свого вітця оповідав Федьо Цмай 10. дек. 1887 р. ось що: „Мій отиць гендлювали. Раз якось ішли з (Старого) міста. А тогди жидище будував коршму, що й те-

перь стойть. Наладжене дерево показувало, що коршма буде не велика, без зайзду. Отиць били трохи напiti, тай мовлять до жида; „Чуєш Йосю! На що ти таку кучку будуєш? Таж тобі треба завизну коршму будувати. Прийде хто в село, то ти село рунтуєш, пів села зйде, зак де примістить ся. А так будеш мав зарібок і люде будуть спокійні!“ Жид рад тому дуже, признає: „Дай вам Боже здоровья, добре повідате!“ А майстром був Попович з Плоского. Якось він не злюбив тої бесіди, тай повідат: „Я не пайімав ся на таку коршму, а на хижу.“ А отиць йому: „Та най ти що доверже.“ Попович юж і трамя потесав і хотів затягати, але жид порозкидував. Били там люде, жид виіс горівки, тай почав частувати. Пив до майштра, а Попович повідат: „Чого пєш до мене. от майштер Михайло пий до нього!“ Коби-ж били тато не пили горівки, а то випили, тай там си найшли біду. То було в пятицю. До неділі держали ся, а в вівторок легли. Довідав ся о тім Попович та переказував через стару Подолячку: „Най ту жона зйде“. Але вона не дала знати. Пак бесідував: „Мене Бог не буде карати, він мені на ціле літо причинив роботи“. В вівторок розналили ся, прийшли баби болячки мастити. Мати розшибала ся, зійшли й до єгомостя. Якись у них ліки були, за фляшчину дали пять ринських. Та нич не помогло. Смерть тота (1865 р.) была зрадов, бо ходили аж до вівтірка. Треба далі ради глядати. Трик Іван побігли в середу в Лімну до Уріяна. То був такий правдивий опирь. Християнин як встане, зараз папір бесідує, а опирь заникословить так, що слухати годі. Такий бив в Хашові Пенена, що бесідував: „Няй ся моя душа по смерти і с псом йість, коби мені теперь добре жити било“. Лише стрик прийшли, пішов Уріян до комори, подивив ся у книжку, приходить до хижі тай мовить: „А то Іване Михайла стерло: завязували пустиню, та си напасть найшов. Школа, що-сь борше не пришов!“ — „Ба! та хто таке знав!“ — „Та зажди до завтра, то ти повім, як буде!“ А він юж знав, як є, але не хотів стрика пустити через Магуру, бо юж ніч была. На другий день виішов з комори, тай повідає: „Іди домів, юж пропало, і сьвітло спіочи з церкви забрали.“

Не завадить тутки примітити, що в Лімні була народня школа ще перед 1820 роком, а протє ворожилынки там все вводили ся і теперь ще виводять ся.

Михайло Зубрицький.

14. Млини і мельники.

1. Мельник тавож мусить „знати від себе“, бо би в млині не сидів і не переночував би. Котрий знає, то оберне колесо і камінь в гору, повість: „Іди!“ і іде, „Стань!“ і стане. Таке знав зробити Ламанців Штефан з Мшанця. Раз якось був Москалів Іван в долішнім млині і повів, що в млині Бсга нежа. Був там тогди мельник, Ламанців

Штефан, Макарів Михайло і Луциків Петро з Галівки. Тогди мололо ся Лукачового збіжа. Єго верло коло копані, ремінь розірвав ся на нім на трое, шпінка розстегнула ся і упала на землю. Штефан дав єму ради такої там, а то було би зле з ним було Луциків Петро, коли здибле ся з Іваном, все му нагадає: „Як то било тогди, Іване, в млині?“ А Іван відповідає: „Я тогди дурний був!“

2. В Станівцях (Буковина) був у Літінгера в паровім млині майстер, невеликий ростом, щось зо два роки. Відтак хотів більшої платні, так пан не хотів дати. Як відходив, повів: „Я ще ту прийду.“ Приняли нового. Пішов він раз під копаню з сьвічкою мастити колесо. Там єго гет розірвало і потерло. Літінгер взяв давнього, а тот ходив і потемки і нич му не стало ся.

(В 70-их роках ішла більша часть парібків з Мшанця на зарібок в Буковину. Робили там понайбільше по горальнях і заробляли великі гроші. Тими грішми силачували відтак дома довги, або вкладавали в газдіство. Оден такий робітник оповів висше наведену приключку 1894 р.)

3. Був Федьо Цмай з Михнівця в млині. Повідат до других: „Я йїду домів“, а якийсь другий чоловік повідат до нього: „Ні! днесь не вийїдеш!“ Однако Федьо пер ся, що вийїде, бо і він брав ся, що щось знає. Вийїхав в поле, а далі ані суди Боже, бо міцний вітер спер го і все завертав. Зняв він з себе кожух, сірак, шапку і ходак в лівої ноги, тай мовить: „На! того пильнуй!“ Приїїхав домів, коні лишив на слугу, а сам чим борзій вбіг до хижі. А ще жив його тесть, старий Швед. Розповів старому вшитко, а тот повідат: „Чи ти не даш ми спокійно умерти?“ Аж слухають, в сінюх млин меле. Тогди Швед мовить до заляканого зятя; „Не бій ся, гадки не май! Відступи ся сім кроків в задгузь, верзь раз відлів топором обухом.“ Цмай так зробив і ударив того чоловіка в млині, що з ним пер ся, в чоло. З млина взяли го ледви живого і везли до Шведа, щоби відробив, але не довели живого — умер на дорозі. (Зап. 14. апр. 1893 р.)

Михайло Зубрицький.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

VIII.

В салоні пані Олімпії говорі, брязкіт вилок та пожив об тарілки, голосні вибухи сміху, то знов чути чийсь голоснішу промову, переривану окликами одобренья або запереченья.

Товариство зібралося троха численніше, ніж думав Адася. Крім Едзя Чапського, брата будучої Адасевої нареченої та ще трьох молодих обивательчуків, з котрих один пан Тадей Розвадинський був товаришем Адася з віденського Терезіанум, другий Альфонс Дзержикрай здобув власне у Відні докторат прав і готовився на політичну кар'єру, а третій пан Еміль Доленга не скінчивши гімназії проживав у багатого батька і тільки періодично приїжджав до Львова, щоб подихати міським повітрям, — приїхав ще молодший брат Едзя, що власне скінчив рільничу школу в Дублянах, далі пан Калясантий, звісний у обивательських кругах тільки під сим іменем, котре в додатку навіть не було його власне, а мало характеризувати тільки його вірменське походження, мужчина статний, підсадоватий, літ 35, добрий знавець коней і кінського спорту, котрий нараз почув охоту до писателства і журналістики і отсе вже від року помагав керувати опінією в одному шляхетсько-демократичнім щоденнім письмі. До сеї чисто шляхетської компанії пристав доволі несподівано ще один плебей, та такий, звісно, котрого присутність ані крихти не женувала товариства. Се був один із ліпших львівських адвокатів і хоча його родова назва Васоні дуже ясно говорила про його хлопське походження, то про те з постави і вигляду був він найновіший елєгант і джентльмен, а з переконань чистої крові аристократ.

Пані Олімпія серед сего товариства чула ся в повні щасливою і свободною. Зразу її хозяйське серце троха було защеміло на вид тих трьох фіакрів, котрими причивали гості; вона бояла ся, чи вистане їй чим угостити їх як слід. Та се трівало тільки хвилю. Коротка розмова з Гапкою — і плян кампанії був уложений. Тепер гостина кінчила ся і пані виділа, що її гості зовсім вдоволені. Той вид підніс іще, побільшив її радість, що лила з самого почуття близькості своїх людей, з почуття рівнорядної, благородної компанії. А до того ж її материнське серце радувало ся на вид Адася, котрий в тій компанії був зовсім свій чоловік, поводив ся з усіма як з рівними, а з деким навіть

(нпр. з Дублянчиком і дром Васонгом) як старший і вищий і у всіх очевидно мав пошану і щирю сімпатію.

Тільки один о. Нестор серед сеї компанії силів як еорона між павами. Після першого представлення, при котрім усі гості за чергою подавали єму руку, дехто промовив до него пару слів а потім усі его покинули, він засів собі в куток софи і там не то дрімав, не то над чимось думав, зложивши руки на колінах і ненастанно без голосу шевелячи безкровними губами. ані Олімпія кілька разів підходила до него, сідала при нім, заговорювала то про се то про те, — він відповідав їй чомно, але з місця не рушав ся, до компанії не мішав ся і в загальній розмові не приймав участі. „Що вже міні старому! — мовив він, махаючи рукою. — Що я їй можу сказати такого, чого вони... теє то... Прошу вельможної пані мною не турбувати ся.. я вже собі... так собі... послухаю.. дуже цікаво...“

Та пані Олімпії хотіло ся мабуть чогось більше. Вона по якімось часі підійшла до него з Едаєм Чапським, котрому мабуть наговорила дещо про о. Нестора, та сей молодий джентльмен очевидно не мав великої охоти входити в якусь глибоку знайомість зі старим, мовчазливим поном і сказавши кілька банальних фраз про гарцу околицю і стародавній сад при торецькому дворі, „roleсіє сіє“, т. є. полетів до свого товариства.

Та про те присутність мовчазливого і ніби дрімаючого о. Нестора не псувала гармонії і доброго настрою товариства. Всі були в веселім настрою вже по приїзді, а випивши по чарочці лікеру, щоб сполоскати дорожню куряву, (хоча сим разом, йдучи з Адасевого фільварку, де вже вперед пообідали, до двора, не дуже то багато єї й налипались), а потім по чашечці чорної кави, сиділи якийсь час у сальоні при відчинених вікнах та віддихали. На дворі стояла жара. Була третя година, пора, коли навіть у саду не легко йтити добру тінь; в сальоні, де продувало крізь розчинені вікна і двері, було холодніше. Розмова зразу була троха лінива. Гості більше курили, дехто гоїдав ся в кріслі, опершись ліктями о поруче та пускаючи клуби диму. Тільки пані Олімпія ширяла сюди й туди, то щось наказуючи прислузі, то звертаючи на щось увагу Адася, то поправляючи щось на столику або заводячи якусь розмову з сим або тим із товариства. В товаристві всі були їй знайомі крім молодого Дублянчика. Звісно, що коло Едая і Дублянчика вона найбільше припадала як коло братів тої, з котрою й вона бажала бачити свого сина в парі не менше самого Адася. Як віртуоз перебираючи мов від нехотя пальцями по клавішах уміє видобути з них завісїгда гармонійні звуки, так і вона снуючись поміж гістьми, оживляючи своїм рухом, своєю присутністю ціле товариство, вміла все таки непомірено, завісїгда в відповідній хвили підходити до обох паничів Чапських, уміла кождому в делікатній і здавалось, зовсім наївній, ненаміреній формі не то сказати, не то піддати таку думку, таке виображене про себе, про Адася, про їх вдачу, уподобаня, стан мастковий і т. д., які їй видавали ся для єї ціли відповідними і в їх очах найкористнішими. З молодим Дублянчиком вона

почала було говорити про тутешні врожаї, та покмітивши, що єго далеко більше інтересує полювання, прийнялась розписувати єму багатство дичини в лісі єї сина та розповідати про ловецькі пригоди свого покійного мужа. Старший Чапський був більше практичний. Він проявляв, по думці своїх родичів, правдивий геній фінансовий, кінчив якусь вищу школу торговельну у Відні і служив тепер при однім львівськім банку — не з потреби, а для виправи в банкових ділах, хоча, звісно, pobирав за се добру плату. Він інтересував ся всячиною: і економічним побутом селян та сусідніх дідичів і натуральним багатством землі, і домашніми промислами і відносинами кредитовими. З ним розмовляти було для пані Олімнії доволі трудно, тож вона звичайно старала ся переводити розмову з Едзьом на інші теми, розпитуючи єго зручно про їх фамілійні відносини. Паньства Чапських вона колєсь знала, з єго матір'ю була навіть у приятини, то довго літ не мала приємности з ними бачитись. „Нещастя родинні... довголітня слабість графа небіщика... вихованє сина... журба о веденє господарства, тай так проминули мої літа!“ мовила вона зітхаючи. „Ах, як би я рада побачити ще раз вашу маму! Що за красавиця була! А яке серце золоте!“ — додала сердечним голосом пані Олімнія. Едзьо сказав, що мама єго з Люсею в сих днях мають бути у Львові, то чомуж би й пані графиня не могла приїхати? Се ж зовсім не далеко і певно не зробить пані ніякої ріжницї в господарстві! Пані Олімнія прийняла єю відомість з великою радістю і дала слово, що певно, певнісінько прийїде, щоб уцілувати дорогоу Мільцю і єї прекрасну донечку. О, я чула, що донечка в маму вдала ся, що всіх чарує своєю красою, що проявляє незвичайні спосібности! Ні, вже хоч би там що, а я мушу поїхати, відновити так дорогу для мене знайомість!“ Пан Едвард, хоч економіст і фінансист, був формально очарований тою сердечною щирістю і тою глибиною благородного чутя, яку проявила пані Олімнія.

Та звільна розмова в салоні ставала ся живішою, голосішою і загальнішою. Два найстарші і найповажніші з поміж присутних панів (звісно, не числячи дра Вассонґа, котрий в таких товариствах ніколи не виїграв се на чільну роль і сій скромности в значній часті завдячував свою популярність в аристократичних сферах) звели розмову на єю дорогу; довкола них громадило ся звільна все більше цікавих, котрі інколи втручували й свої уваги, поки в кінці всі присутні в салоні не прилучили ся до сего кружка. Розуміє ся, крім о. Нестора, на котрого тепер справді вже ніхто не звертав уваги і котрий спокійно сидів собі в своїм кутику, похитуючи головою та шевелячи губами і немов жуячи щось своїм беззубим ротом.

— Я завсігди стою на становищі народнім! — з патосом та без пересадної горячости голосив пан Калясантий, ходячи здовж по салоні по-під руку з дром Альфонсом Дзержикраєм. — Уважаю се за свій святий обовязок стояти на таких становищі. По за становищем народнім, на ґрунті космополітизму нема для нас спасенія. Пропадемо, щезнемо безслідно!

— Се дуже гарно з вашого боку, — мовив др. Альфонс, — і я думаю, що на тім пункті кождий мислячий чоловік з вами згодить ся. Та все таки те народнє становище треба б троха докладнїйше пояснити. А то як же се? Адже й „Towarzystwo Demokratyczne“ в р. 1846 голосило те саме, що стоїть на становищі народнім, а тайком організувало різню шляхти. Голословне киданє такого широкого терміну має в собі багато небезпечного, і се власне я вважаю хибою тої газети, при котрій ви працюєте.

— Смію запевнити пана доктора, що помиляєтесь. Я готов зараз завтра предложити вам скільки хочете номерів газети і показати в них статі, де докладно виянює ся, як ми розуміємо народнє становище.

— Не смію твердити, щоб такого виясненя в вашій газеті не було — крий боже! Мусить бути, що се я/ такий недбалий читець, що не міг сего ніколи дочитати ся, — не без іронії мовив др. Альфонс.

— Я також мушу признати ся до того самого гріху! — додав Едзьо Чапеський. Се до живого діткнуло п. Калясаного; немов би хтось устроїв єму за пазуху пучок кропиви, так він кинув ся і тяжко сапаючи сів охляп на мягкім кріслі.

— Ну, панове, — скрикнув він патетично, — се вже з вас якась сторонничість говорить. Для того, що моя часопись (в патетичнім запалі він любив говорити „моя часопись“, хоч не був єї властителем ані редактором, а тільки звичайним співробітником і слухачі єго добре знали о тім) має демократичну вівіску —

— Скажіть радше: демократизм на вівісці! — шпигонував Едзьо.

— Вивішений демократизм — додав Дублянчик.

— Прошу, панове! — поважно і з докором скрикнув п. Калясантий. — Я не дав вам причини до того, щоб ви жартували надомною! Дуже прошу! Тут справа поважна. Для того, що моя часопись має демократичну вівіску, ви вважаєте себе в праві глядіти на неї крізь партійні окуляри, не розбираючи близше, яка властиво суть єї провідних ідей. Скажу отверто — се не є властива дорога! Се не по обивательськи! Се навіть не патріотично, бо виступаючи против такої газети спиняє ся zarazом хід тих ідей, котрі вона хоче ширити і котрі також я, я, мої панове, як мене всі тут знаєте, цілковито приймаю за свої.

— Отсе власне интересно! Власне цікаво! — радісно скрикнув др. Альфонс сідаючи також на кріслі насупротив Калясаного. — Прецінь раз маємо перед собою чоловіка, котрий сміло і явно говорить, що поділяє в повні ідеї і тенденції газети, — значить, зможе і певно схоче й нас усіх познайомити з тими ідеями, втаємничити нас в них, коли просте читанє тих друкованих слів і речень, котрими день у день заповнена ся газета, зовсім до сего не вистарчає.

— Пан доктор усе ще зволють іронізувати, — якось жалібно сказав п. Калясантий. — Я сим оружем не воюю і на іронію іронією не

буду відповідати. Приступлю прямо до річи. Страшить вас демократизм моєї газети —

— Алеж не страшить! Чого нам его бояти ся?

— Ну, антипатичний вам, мовлячи загально. Аджеж так? Але кілька ж то разів ми вияснювали, що сей демократизм в нашім розуміню від демагогізму далекий як небо від землі! Ми демократи і думаємо, що при кінці XIX. віку кожний розумний і чесний чоловік мусить бути демократом.

— Спасибі за комплімент! — сказав йідко др. Альфонс кланяючись Калясантому. — Значить в такім разі я, що з гордістю називаю себе аристократом не тільки з уродження, але і з переконань, по вашому буду перозумним і нечесним чоловіком.

— Тільки терпцю, докторе! Тільки терпцю! Тільки порозуміймося! Вислухайте мене, а т-ді робіть свої уваги. Коли я згадав про демократизм, то я з гори зазначив, що его не слід мішати з демагогізмом. Здасть ся, не потрібно б і толкувати, а треба, бо в остатніх часах у нас аж надто часто мішають одно з другим. Аджеж недавно ще в Варшаві появилась була людова „демократична“ газета, котра як свій основний постулат до суспільности ставила „podporządkowanie wszelkich interesów interesom chłopskim“ Се значить — шляхта, міщане, патріотизм, література, наука — все на бік! Хлоп іде! На престіл з хлопом! Я не вмію ні читати ні писати, а мене хотять на польського круля обібрати! Тямите сю казку? Отсе звало ся у нас демократизмом, правдивим, патентованим демократизмом, а на ділі се прецінь ніщо інше, як брутальний, простісінький демагогізм, охлократія з усею єї огидою прибрана в метафізичну фразу.

— Ну, однако! Пан Калясантий остро виражає ся! — замітив Едзьо.

— Слухай, Кайцю, — промовив Тадзьо, котрий доси мовчки сидів і курив сігаро за сігаром та прислухував ся в ріжні боки розговорам, поки в кінці остатній не прилучив ся до нашої купки, — бачу певний регрес у твоїх манерах. Памятаєш, у віденьськім Джокей-клубі ти інакше говорив. Ти був повний джентльмен. А тепер — fi donc! впадаєш у патос! горячиш ся! аргументуєш! Ні, як бачу, газетарська компанія слібеїзувала тебе, ось що!

— Друзе мій, — відповів п. Калясантий, — твоя критика щира і з доброго серця плыве, але даруй, що я поки що не зверну на неї уваги. Звісно, чоловік живе, то й мусить з ріжних печів хліб йісти. На все свій час. Був час на Джокей-клуб, на турф, на перегони і кінські касина, — тепер прийшов час на що інше. І у тебе те саме буде.

— О, Тадик уже й тепер за чим іншим озирає ся! — промовив пан Еміль. — Знаєте, він на серію підготовує собі ґрунт для кандидування до сойму з курії більших посілоств у н-ськім повіті! І вже має шанси.

— А, gratулюємо! gratулюємо! — роздались оклики з усіх боків.

— Передчасно, други мої, передчасно! — з гумористичною повагою промовив Тадзьо.

— А знаєш, Тадик! Ідея! Адже між нами тут є аж чотири твої майбутні виборці. А в цілій окрузі, здається, всіх виборців 24. Значить, маєш тут перед собою шесту частку свого виборчого округу. Ну, що? Скористай з нагоди! Скантуй нас для своєї кандидатури! Спропагуй нас для своїх ідей! Виложи перед нами своє політичне credo! Адже кандидатську мову вже маєш готову і бодай в головних зарисах умієш її напам'ять.

— Справді ідея! Славно! — озвалися голоси. — Ну-ко Тадик, вилитай з кандидатською промовою! Витовкмачай своє profession de foi!

Тадзьо виступив на середину і випрямився.

— Панове! Я не від того. Тільки застерігаюсь... Мілько не розуміє мене: я кандидатських промов не укладаю і не вчуся. Profession de foi — добре! Але коли foi, то foi. Віра, то віра. Коли вірите в те, в що я вірю, то вибирайте мене, а не вірите — воля ваша. Але аргументів від мене не жадайте. Віра не потребує аргументів. Найдурні та ограничені голови бавлять ся аргументами. Між розумними людьми вони не потрібні. Руштоване не потрібне при готовій будівлі.

— Браво, Тадик, браво! Зачинаєш бути філософом! — скрикнув Адаєш.

— І то власне тоді, коли відкинув логіку! — злобно додав пан Калясантий.

— Мое profession de foi коротке і ясне: я шляхтич, рільник і Поляк. Значить, політика моя мусить бути шляхетська, аграрійна і польська. Чи маю вияснити, що заключає ся в кождім із тих постулатів?

— Можеш не мучити ся, — втрутив п. Калясантий. — Се ще в XVIII. віці вияснили Торговичане.

— Торговичане! — з сарказмом повторив Тадзьо. — То не джентльменський маневр, Кайцю! Назву сю окричали, кождий при цьому слові думає собі бог зна що злого, зраду, продажність, підлоту... А за тим шумом пустого слова тратить ся властивий зміст річи. Чи Торговичане хотіли того самого, що я хочу, чи розуміли так само нашу справу, як я розумію, сего ані я не знаю, ані ти не знаєш, ані ніхто з нас не знає. А таким словом ти тільки поломиш уяву слухачів і не даєш їм розумови нічого істинного.

— Браво, Тадик! Бравіссімо! — загукали паничі.

— Алеж се безсумнівний парламентарний талант.

— Ов, Кайцю! Зрізав тебе!

— О, здрибніла наша нація! — промовив Едзьо крізь ніс, персіфлюючи вірменський виговір. — Пан Калясантий дід як йїхав чвіркою, то носом браму відчиняв, а пан Калясантий внук дає собі ніс натягати на старі літа!

— Ах, Едзю! — трошка сердито промовив пан Калясантій. — Ти певно думаєш, що ти сказав щось дуже нового і дотепного.

— О, зовсім ні! Але й старі дотепи можуть не раз добре характеризувати наше молоде покоління.

— Годі вам, годі! — почули ся голоси. — Дайте скінчити Тадзюві!

— Міні ніщо й кінчити! — мовив Тадзю сідаючи. — Коли говорю: шляхетська політика, то розумію се не так, щоб шляхта мала всю політику визискувати на свою користь. І овшім, най користають і інші стани, але під одним умовом: тільки через шляхту! Тільки з рук шляхти мусять вони приймати всякі добрі встанови, всякі пільги, всякі користи. Тільки від шляхти повинні виходити всякі внески в тім дусі. Коли нешляхтич поставить якийсь внесок, що йде до загального добра, шляхта повинна або вбити его в зароді, відкинути а *limine*, або адоптувати, підняти на своїх руках, пустити в світ під своєю фірмою. Вei верстви повинні привикнути до того, щоб уважати шляхту за свого опікуна, добродія, за одинокий політично дозрілий і сильний елемент, за одиноку силу, котра спосібна до дійсної, позитивної політичної роботи.

Знов роздали ся брава, тим разом уже зовсім не іронічні і не жартовливі, а др. Альфонс горячо стиснув руку свого будущего товариша по політиці.

— Слухай, Тадзю! — сказав він. — Мій комплімент! Я доси не знав тебе.

— Надіюсь, що пізнаємось, — промовив Тадзю кланяючись і стискаючи его руку. — А коли я рільник і хочу вести політику аграріюну, то що се значить? Чи се значить, щоб у нас міст вовсім не було? Фабрик не було? Промислу не було? Противно! Розвій міст і промислу і фабрик пожаданий для нас, але не пожадана перевага тих елементів. Я рільник, значить, я консерватист в справах політичних і суспільних. А консерватист, се ще не значить безоглядний прихильник *status quo*. Ні, тільки прихильник основ, основних принципів того ладу, в котрім шляхта в справді шляхтою, в чолом, в основою суспільности! Міста, промисли, фабрики — се супроти нас елементи революційні, а радше деструкційні і для того ми мусимо держати їх кріпко з означених для них рамах, прикрювати їх розвій так, щоб він ішов рівнорядно з нашими інтересами, але не підкопував їх.

— А як гадаєш, друже, — запитав нараз Калясантій, — що буде трудніше: чи винайдене формули для такої політики, чи квадратура круга?

— Зовсім ні! Зовсім се не таке трудне завдання! — спокійно відповів Тадзю. — Тільки не треба кермувати ся ніякими доктринами, ніякими теоріями, а йти за фактами, опирати ся на фактах, вести політику реально. Впрочім що тут говорити? Власне таку а не іншу політику диктує нам наша третя основна догма — польськість. Ми мусимо винайти формулу такої політики, бо інакше нам грозить загибель яко

народови. Міста, промисл, фабрики — нехай і так, що в польських руках, а все таки се сили космополітичні. Національність в них, то тільки зверхній полиск. Не містами, не фабриками, не конторами стоїть польськість, а шляхтою. В одній шляхті заховав ся і живе той дух польський — вольний, лицарський, тривкий і незнищимий, котрого не знищили ані розбори, ані повстаня, ані теорії демагогів, ані переслідування. Той дух виплодив польську літературу, польську штуку, але найсильніше, найкраще він проявив себе в польській політиці XIX. віку.

— Чудесно! Чудесно! — шептала пані Олімпія, котра сидючи в фотелю під вікном з великим вдовolenем слухала сеї промови.

— Ну, Тадик! — скрикнув Едзьо, — маєш намі голоси. Іди, нехай тебе бог благославить!

— А я не можу зовсім згодити ся на твої дедукції, — промовив пан Калясантий.

— Наша нація завжди протестує! — опять промовив крізь ніс Едзьо.

— А, розумію! Тадзьо перервав твою промову! Відний Кайцьо! Ну, та се нічого не шкодить. Можеш тепер скінчити.

— А може забув що мав сказати? — промовив Мілько.

— Перепрашаю! Я ніколи нічого не забуваю. А що Тадзьо перервав мене, се навіть ліше. Навіть ліше для мене, бо буду міг яркїше висказати свої погляди.

— Чи також кандидуєш з ними? — перебив др. Альфонс.

— Зовсім ні! Коли виясню свої погляди, то не для жадного інтересу, а для того, що їх маю! Що не дармо жив на світі, а думав ся до чогось, а се, мої панове, не кождий може про себе сказати.

— Очевидно єму здає ся, що говорить до своїх товаришів редакційних! — злобно замітив Адає. — Поцтивий Кайцьо!

— Демократизм, м і панове, — докторальним тоном розпочав пан Калясантий, — се по мойй думці скріплене, убагородилене цілого народа. Так, демос, то не онтой хлоп лишень, не робітник лишень, не водонос лишень, не урядник лишень, — то весь загал, весь народ, крім хіба пануючої династії. А що у нас Поляків пануючої династії своєї нема, то можна сміло сказати, що ми наскрізь демократична нація, що ми всі демократи.

— Welche Wendung durch Gottes Fügung! — здивував ся наївно Дублянчик, але пан Калясантий, не перериваючи своїх виводів тягнув далі:

— Що наш демос не є одностайна, безформна маса, рівно вимішене тісто, з котрого хто які хоче такі коники може ліпити, се чейже розуміє ся само собою. За нами тисячолітня історія і вона не пройшла для нас дармо. Ми не є демос примітивний, ми високо-культурна нація з розгалуженими, зріжницьованими національними і суспільними елементами. Наш демократизм поступовий а не регресивний! Він не домагає ся від нас, щоб ми знівели всі здобутки нашого 1000-літнього розвитку,

стовкмачили в одну масу те, що зріжницювало ся відповідно до ріжних функцій суспільно-політичних. Ні, наш демократизм не каже нам товчи в одній ступі і цвіт і пень і корінь нашого гарного національного дерева. Що цвіт, то цвіт, що пень то пень, що корінь то корінь. Демократизм каже нам обіймати все те з однаковою любовою, але без преділецій, без іллізій, що направимо будову дерева, коли обрубасмо з него гниляки, потопчемо весь цвіт, обпалимо все листя.

— Якийсь ботанічний демократизм! — жартував Едзьо.

— То не ботаніка, пане Чапський, а тим менше річ придатна до жартів, — відрізав п. Калясантій. — Тут власне варто б подумати. Наш демократизм не перепиняє нам власне бачити управління серед польського народу шляхти яко вельми важного, історично коначного і суспільно зовсім живучого чинника. Що більше, наш демократизм каже нам прямо бачити в шляхті найважніший, рішавий чинник польського народнього життя, основу польської суспільности. Бо питаюсь вас тільки, чим буда би нині польська нація без шляхти? Хто знав би, хто тямив би про Польщу на світі, як би сини польської шляхти не зросли пів кулі земної своєю кров'ю, не перебігли в дожді і в шир усіх країв Європи, не заповнили всіх кутів світа своїми жалями і скаргами і піснями і тугою і надіями? Як би шляхта польська не рвалась раз у раз до відродження вітчизни, не конспірувала, не дипломатизувала, не гнала в Сибірі та в казематах, не руйнувала ся повстаннями і тисячними добровільними жертвами? Отсе наш демократизм, отсе правдивий, характерний польський демократизм!

— Дуже гарні слова, братіку, дуже гарні! — промовив Тадзьо, плещучи Калясантого по плечі, — та тільки будь ласкав, скажи нам, чи всі твої товариші демократи почувають ся до тих самих думок?

— Всі чи не всі, але є й такі.

— То то, що не тільки не всі, але можна сказати, що більша часть їх зовсім інакше думає.

— Позволю собі сему заперечити! — живо перебив п. Калясантій. — Власне в останніх часах настав основний зворот в поглядах. Не тільки демократи, але навіть соціаль-демократи, се насіне наскрізь космополітичне і зразу вороже польському патріотизмови, тепер чим раз більше рішучо стають в ряди польських патріотів. А се, мої панове, колосальна перемога власне нашої ідеї, нашого розуміння демократизму. Бо по моїй думці се певне, що хто раз стане польським патріотом, той думаючи логічно не може бути ворогом польської шляхти, а коли тільки раз почне єї толерувати, то швидко мусять дійти до того, що признає єї чільне, кермуюче і основне становище в польських народах.

Тут демократично-шляхетські виводи п. Калясантого були перервані появою Гапки і Гадзини, котрі на обширних тацах несли чашки чаю, горнятка сметанки, цукор, булочки, свіже масло і всякі прибори потрібні для підвечірку. Не забуто й про ром та вино. Пані Олімпія зараз метнулася застелювати стіл і уставляти все в порядку. Гапка і Га-

дина прислугували їй. Впрочім і самі гості без усяких церемоній і лишні запроси самі приставляли собі крісла, сідали де кому було до вподоби, брали собі що кому смакувало. Се вже так від давна тут було заведено: свободне товариство, без примусу, без церемоній, немов зовсім кавалерське: хоча тут була й дама, то вона також любила сю свободу і сама чула ся при ній свободною.

Підчас підвечірка розмова не то що не втихла, але стала загальнішою, живішою, більше гамірливою, хоч розприсла ся на кілька купок. Пані Олімпія взяла під свою опіку о. Нестора, сама подала ему склянку чаю з вином, сама розкроїла булку, помазала єї маслом, сама навіть принесла маленький з оріхового дерева столик, на котрім поставила все перед о. Нестором і пильно usługувала ему підчас підвечірку. При тім і сама підвечіркувала і вміла се робити так зручно, що єї майже материнська опіка над о. Нестором не так дуже впадала в очі, тим більше, що весь час пані Олімпія вела полупештом якусь живу розмову з о. Нестором. Вона розпитувала его, як ему подобав ся Едзьо і его брат, а коли о. Нестор відповів їй ні те ні се, почала широко оповідати ему про їх матір, про їх дім, їх багатство, про красоту і посаг панночки, що мала вістати єї невісткою, не забуваючи додати й того, що по єї думці дім єї і Адасів фільварок на обох паннів зробили добре вражінє. О. Нестор слухав усе те рівнодушно, хитав головою та голосно сербав чай із чашки; видно було, що думки его не слідять за ходом слів пані Олімпії, а тривожна хмара, що час від часу набігала на его чоло, свідчила, що его уява мов ластівка довкола гнізда кружить і літає довкола его покоїку, де він лишив незамкнене вікно від саду і непохованих дещо цінних панерів та готових грошей.

Пані Олімпія бачила се дуже добре, але їй байдуже було про турботи о. Нестора, їй хотілось мати его тут, між гістьми, і задля того вона готова була знести і его незручність та безпомічність і его неввагу. План єї був дуже простий і натуральний. Вона хотіла показати своїм гостям у своїм домі скромну та тиху іділлію, гармонійне жите матері з сином і з старим духовним, знавшим єї мужа, по троха другом єї дому. Дехто з гостей, особливо др. Васоні знав впрочім, що пані графиня доволі діяльно опікує ся о. Нестором, помагає ему льокувати его капітали і зводити рахунки; кілька таких справ, а особливо справа вкрадених і пропавших книжочок щадничих перехідила через его руки, хоча, звісно, він не знав докладно суми маєтку о. Нестора і цінів его не більше як на яких небудь десять або п'ятнадцять тисяч. Знаючи добре маєткові відносини пані Олімпії і Адася він підозрівав, що пані графиня тому панькає ся з тим „старим полуїдіотом“, що надієсь чогось по его смерті, та, звісно, єї всі думки він ховав для себе, а коли молодий Дублянчик, помітивши таку делікатну дбалість пані о. о. Нестора, завів про се розмову з дром Васоніом, той пустив ся перед ним гарячими словами величати щирість, доброту та великодушність пані Олімпії, котра, мовляв, причиняє собі труду і заходу з сим старцем головню шануючи память свого мужа, котрий з о. Нестором був у вели-

кій приязни. А коли Дубляничк згадав про маєток о. Нестора, про котрий десь щось почув, др Васоні з видом знавця сказав, що се мітологія, що маєток той зводить ся до кількох тисяч гульденів — очевидно річ, що для пані графині, одної з заможнійших обивателек в сьому півніті, сестри двох графів Лісовницьких, що числять ся до перших магнатів у краю, з котрих один є від часу конституційної ери маршалком сусідного повіту, послом до сейму і до ради державної і шамбеляном цісарським, а другий — ну, се звісний мільонер гр. Станіслав Лісовницький, а сестра єї є за паном Краснобродським, також багатим поміщиком, — значить, для пані графині сей мізерний капіталік бідного попа не може становити ніякої принади, ніякого мотиву до оказування єму такої доброти. Тільки вроджене благородство душі, вроджена ангельська доброта може піднести ся до того ступня саможертви. О, я знаю паню графиню досить давно і можу вам сказати, що се ідеальна жінщина! Правдивий тін старопольської матрони. Погляньте лишень, як скромно, ошадно вона жие! Котра пані у нас, маючи такі засоби як вона, згодилась би так жити? І для чого? Одиноко тільки з любови для сина, котрому хоче лишити батьківську фортуна повну, ненарушену, захищену в цілости як дорогий клейнот! О, пане, я маю найглубше поважане для єї жінщини!

Молодий Дубляничк приймав усі ті слова радісно, віруючим серцем. Мати поручила єму виразно розглянути самому, розвідати ближше відносини Адася і єго матери, а оповідане дра Васоніа прямо зворушило єго чутливе серце. Під впливом того оповідання він почав звільна перефарбовувати цілий сбраз, котрий утворив собі був про Торки з перших вражін і деяких случайно зачутих оповідань, особливо йідкого на язик п. Калясаного. Все почало тепер перефарбовувати ся на рожево: з бідности, котрої не міг не завважити панич вирослий у достатку, ставала тепер умисна скромність і ошадність, з неладу — безпретенсіональність, з комедії — ширість і невимушена сердечність. Навіть та погана руїна на місці правдивого двора, оті опалені купи румовища порослі кропивою та бзом, що раз у раз немов лице жерця зазирали крізь вікна до сальонику, видались єму тепер родовою, шановною реліквією. Розставши ся з дром Васоніом він вийшов із сальону на подвірє а відтам у сад, щоби в тіни дерев подихати свіжим, запахущим повітрем. Переходячи по при стайню, в котрій нині рано пані підслухала була розмову Гадни з Параскою, він почув там також якийсь шелест у соломі і різкий, не то болючий, не то ласкавий крик Параски. Молодеча цікавість заставила єго заглянути до стайні, та в тій хвили очі єго якось przypadково обернули ся до супротивленої офіцини, де находило ся помешканє о. Нестора. Молодий панич, звісно, не знав сего і тим більше здивував ся, коли побачив, що в сінях тої офіцини мигнула знайома єму фігура Адася і моментально сховала ся за дверми, котрі швиденько замкнули ся. Сей вид остудив єго цікавість що до дівочого викрику в стайні і він звільна, нерішучо пішов у сад, голосно скрикнувши фірткою та брязнувши клямкою.

В салоні тимчасом скінчило ся питє чаю, зі стола посипратувано, гості одні курили, другі переглядали альбоми або сиділи на кріслах та канапах. Розмова йшла свободна, різнобарвна і легка, поки п. Калясантий з Тадзєм і дром Альфонсом онягь не звели єї на політичну тему.

— Все те дуже гарно, Кайцю, що ти нам говорив, — сказав Тадзє звільна піднячи слово по слові і пускаючи клуби диму з сїгара, — як би не одна твоя хиба, дуже важна хиба!

— Яка? — скрикнув п. Калясантий.

— Доктрінерство, любий мій, доктрінерство. Пристрасть до пустих слів. Заслонюване практичних справ і відносин такими словами. Говориш: демократизм, а виявляєш погляди, против котрих і ми нічого не маємо. При чім же тут демократизм чи загалом який небудь ізм? Говориш: народне становище, а потім додаєш: поступ, XIX вік. По що тих фраз?

— Ну, Тадзє! Так дуже лишні вони не є, — промовив пан Калясантий.

— Не тільки лишні, але прямо шкідливі. Бо в них криє ся підхлібство для певних елементів, котрі супроти нас є прямо елементами перевороту. Бо йдучи з такими словами в табір людей, котрі в них вірять, ти прямо робиш сам себе якимсь Валенродом, а се значить, демократизуєш сам себе.

— Ну, сего вже занадто!

— А я в повні годжу ся з Тадзєм, — промовив Едзєо Чапський. — І я також хотів звернути твою увагу на деякі такі суперечности в твоїх поглядах. Ти нам тут говориш про поступ XIX віку. Даруй, брате, але я мушу на той поступ дивити ся дуже скептично.

— Ну, се можна, та все таки треба признати — —

— Нічого я не признаю! — різко мовив Едзєо. — Що маю признавати? Зелізниці? Телеграфи? Машини? Коли мірилом поступу візьмемо те, що для чоловіка найвище, найціннійше — єго особисте щастє і вдоволенє, то я скажу, що XIX вік виявляє не поступ, а регрес. Ніколи ріжницї і противенства між сильними і слабими, багатими і бідними, ситими і голодними, освіченими і темними не були такі страшні та болючі. Головно: болючі. Ми змякли, збабили, зробили ся чуткими та первовими, а наш вік з усіх боків валить на нас таке, що тільки дразнить наші нерви, заострює а не гартує їх. І коли дехто скаже, що давнійші віки не були щасливійші, то я єму скажу, що грубо помиляє ся. Може в них не було того, що б ми тепер назвали щастєм — се так, се признаю. Та було щось інше: було найвше розумінє щастя і наївна, дїтська віра в можливість, близькість того щастя. А отсего то іменно у нас нема. Ми виострили розум як бритву і поперед усього підрізали ним власну наївність і віру. Само понятє щастя ми покраяли, пошматкували, розаналізували хемічно так, що з него нічого не лишило ся. Ну, а тоді, звісно, прийшов розум і сказав: ніякого щастя нема і бути не може. Що чоловік єго бажає? Е, се для дійсности не указ.

Я можу бажати — сховати місяць до кішені, та що з того. От те бажане щастя з одного боку, невідгасле, але ще скріплене, вирафіноване, заострене, а з другого боку ота абсолютна невіра в можливість щастя, се й є той внутрішній розрив, котрим усі ми хоруємо. В першій половині сего віку Гейне сказав: *Der grosse Riss des Jahrhunderts ist durch mein Herz gegangen*. Нині той розрив поглибився і захопив усі наші серця. Чи се знак поступу, знак поліпшення відносин? Ні, не можу сему вірити!

— Тільки без патосу, любчику, тільки без патосу! — процидів звільна п. Тадей. — Чого ж горячити ся? *Der grosse Riss des Jahrhunderts* не перепиняє тобі добре йісти, добре травити, пенсію получати і любити ся всіми дарами божими.

— Се все тільки зверхня маска щастя, але не щастє. Та й що то за щастє! І для такого щастя варто було людскости тисячіліт працювати, мучитись, кров лити і терпіти! Спасибі за ласку!

Едзьо зробив зрезігновану і згїрдну міну. Потім оживився і почав опять спокійніше.

— Або і наш мужик! Яке добро принесла ему славлена цивілізаційна праця XIX. віку, лібералізм, знесенє панщини, рівноправність, конституція і всі оті глупі новочасні видумки? Чи в сути діла він скористав що небудь? Думаю, що ніхто з вас не заперечить мені, коли скажу, що не то що не скористав, але дійшов прямо на край руїни. Мужик є елемент консервативний — не з преділекції, не з темноти, але з konieczности. Він мусить бути консервативним або перестанє бути самим собою. Сего вимагає сама природа его занятя, его соціальної функції. І що ж? Навіть найзавзятійші ліберали і соціалісти бачуть, нині, що тільки в панщизиннім стані він властиво був тим, чим повинен бути. Вирвавши его з того стану, силою випхнувши его з батьківської опіки нана і пхнувши его в космополітичну товкїтїю конкуренції інтересів економічних і переворотових ідей, панове ліберали випхнули его з границь его природи. Виперли ріку з єї натурального ложиська, а потому дивують ся, що часть єї заливає поля, друга часть напоеє багна та мочари, третя підриває дороги, а нема кому гнати млинів та носити кораблів. Хотіли зробити мужика поступовим, цивілізованим, рівноправним, і з жахом бачуть тепер, що з него робить ся пролетарій або дрібний буржуа, лихвар або червоний революціонер, що він тратить основи релігійні з серця, тратить віру батьків, скидає батьківську одєжу, цурає ся своєї мови, своїх пісень, обрядів та звичаїв і масами мов сарана кидає ся бігти за море, до Россії, в світ за очі. Алеж се прямиєнікї наслідки ліберальної господарки, ліберальних ідей, і треба бути таким сліпорожденним та недогадливим, як панове ліберали і демократи всяких відтінків (він з притиском підніс те слово „всяких“), щоби сего не бачити.

Пан Калясантий почув шпильку.

— Так щож по твоему? — запитав він. — Чого треба для такого мужика? Чи маємо завернути его назад у блаженну приставь панщини з усіми єї добродійствами?

— От бачиш, що ти вже зовсім перейшов на газетярський розум, брате Кайцю! — мовив Едзьо. — Коли я не можу засмакувати в лібералізмі, так по твоєму я вже панщини хочу. Се ще не логіка! Певно, воно б ліпше було для нашого мужика вернутись опять під крила свого природного опікуна, а навіть з народнього погляду ліпше б ему було не тратити своїх питомих старих прикмет для нових цивілізаційних набутоків нераз дуже сумнівної вартости. Та що з того! Я знаю, що колеса історії на зад не вертяться, хоча рівночасно знаю й те, що вони нераз попадають у блудний безконечник і по довгім блуканню вертають назад на те місце, відки вперед вийшли. Отже по моїй думці і тепер вони котять ся в такім блуднім безконечнику, а наша річ, річ мислячих людей, політиків і праводавців — направити те зле, що доси від самого 1848 року а по части ще й перед тим наробили нерозумні доктринери а то й прямо ворожі нам елементи. Аджеж і без завертання панщини праводавець має тисячі способів, щоби привернути шляхті ту натуральну опіку над мужиком, яка йій з природи і з традиції історичної належить ся!

— Ну, против сего я нічого не маю, — промовив п. Калясантий, — і думаю, що іменно се й є основна, провідна думка нашого автономічного праводавства, о скільки тісні рами того праводавства позволяють тій думці уявити ся на ділі. І того будь певний, що власне ми, демократи народові кождий крок на тій дорозі витасмо і будемо витати з найбільшою радістю і до єго виконання завісїди готові помагати.

— Ну, признаю ся, що о скільки мене тішить твоя заява, о стілько смутить те, що між демократами доси мало я стрічав людей, котрі б хотіли не то що поділяти, але хоча ближше зрозуміти сю думку.

— Для мене се зовсім ясне, — промовив др. Альфонс. — І не тільки ясне, а іменно потішаюче. Бо яка різниця між нашим демократом а консерватістом? Майже завісїди така, що консерватіст — чоловік практичний, близький народа, репрезентант певних ясно означених інтересів, а демократ — доктринер, ідеолог, Prinzipienreiter, у котрого замість знання діла є ідеї нахапані з книжок, замість розваги — запал, замість інтересів загальних — широкі фрази. І то власне в них потішає мене, бо хто між ними є щирий і розумний, той приставлений до практичної роботи швидше чи пізнійше мусить вилічити ся з демократичної фразеології і перейти до нас. Іменно істнованє таких демократів і оті їх метаморфози, се в моїх очах найкрасший доказ безпідставности у нас демократизму в європейськім значіню того слова.

— А конечности демократизму в тім значіню, як я єго виложив, — триумфально скрикнув п. Калясантий.

— Нехай тобі й так! — сміючись згодив ся др. Альфонс. Арістократ і демократ подали собі руки. Загальне браво роздалось на вид сеї згоди. Всі весело заговорили, заходили по сальоні, бачучи такий щасливий кінець сего словесного турніра. Навіть скромний а на дні душі скептичний др. Вассоні розігрів ся і попросив о голос. Усі замовкли, біліша часть зібраних обступила довкола бесідника.

— Я би й не забирав голос, — промовив він повагом, — бо до meritum розбіраної тут справи не маю що так нового додати. Але мене склонює до сего інша річ. Не тямлю вже, як се ми нині попали на сю політичну тему, та я дуже рад, що таку дразливу і важну тему обговорено тут так спокійно, обережно та зріло. І хто се говорив? Чи старці, посріблені сивизною, загартовані важкими досвідами життя? Ні, се молоді люде, репрезентанти світлої і благородної молодіжкі, що ще тільки лагодять ся вступити на поле практичної діяльності. Без підхлібства, панове, без компліментів, але моє серце росте, коли слухаю ваших промов, виникаю в ваші думки. Не пережила свого віку, не скінчила своєї ролі та верства, котра має таку молодіж! І щасливий народ, котрого провід та молодіж з часем мусить обняти! Вірте міні панове, міні, що стикаю ся з ріжними верствами суспільними і з природи моєї професії мушу входити в найтайніші скритки і пружини їх ділання, їх змагань і інтересів! Вірте міні, коли вам скажу, що з між усіх верстов нашої суспільности все таки найбільшу суму честности, інтелігенції, спосібности, благородного і пераз піднеслого способу думання я нахожду в нашій шляхті. Не ідеалізую єї, бачу єї хибі та хто ж на світі без хиб? Але я порівнюю суму єї добрих прикмет з сумою хиб і бачу на боці перших величезну перевагу. Порівнюю суму єї добрих прикмет з сумою таких же прикмет у інших верствах і бачу ще більшу перевагу. Тут сказано було слово, котре я з цілої душі мушу повторити, піднести і скріпити, я, хлопський син: шляхта, то основа нашої суспільности, то єї кренкий пень, пишна корона, запахуючий цвіт і спілий плід. Без шляхти наша суспільність не існувала б, ми були б безсильною жертвою найізду. Наші мужики і маломішчане, то тільки корінь — дуже потрібні і позиточні часті рослини, але всеж такі такі, котрі тільки в глибині землі, в тиши і темноті можуть відповідно сповняти свою суспільну функцію. Що крім шляхти підносить ся або силуєсь піднести ся у нас по над стан мужицький, се або та кора дерева, що криє собою єго благородну серцевину і хоронить єї перед ворожими вливами внішніх обставин, або по просту паразити. І нехай хто що хоче говорить про підкопанє, руїну, упадок, дегенерацію шляхти, я опираючись на живім досвіді запевнюю вас: неправда се! Не може се бути! Хочь ворожі обставини, ворожі впливи новочасного лібералізму і капіталізму поробили декуди болючі шерби і виломи в тім нашім народнім клейноті, то душі єго, суті єго, єго серцевини вони не рушили. Вона здорова і сильна і — надіймось! — швидко зможе залічити, вирівнати понесені шкоди. І головню: вона знає, повинна і мусить знати, всім естеством чути, що вона є основою всеї суспільности, що в єї руках, на єї плечах спочиває вся (удушниця польського народа, і се мусить їй додати сили, витривалости і відваги до праці.

Ся промова талановитого адвоката викликала правдивий ентузіазм серед зібраних. Пані Олімпія перша горячо стиснула єго руку, прочі почали цілувати ся з ним, хоча, звісно, не без певної протекційности, котрої др Васоні удавав що не замічає.

Та нараз ся шумна, радісна сцена була перервана досить несподіваним, хоч, здавалось, досить натуральним способом. О. Нестор, про котрого, бачилось, усі цілковито забули, почав якось нервово і трівожно оглядати ся довкола себе, мацати руками, видавати якісь глухі носові звуки, далі встав і шепчучи щось без голосу, поспішно направив ся до дверей.]

— Куди ви, панотче? — ласкаво запитала пані Олімпія підійшовши до него і беручи его по під руку.

— Та.. так собі... Прошу не безпокоїтись... Я тільки на хвилю...

І добуваючи всіх сил, немов гнаний якоюсь внутрішньою силою він вийшов із сальону.

Всім гостям зробило са якось дуже ніяково. Йім було прикро за паню дому, а йій за гостей. Усі прийняли сю виходку старого попа за знак протацтва, притупленого почуття делікатности і браку доброго виховання. Пані Олімпія оглянула гостей, очима благаючи дарувати старому, німичному чоловікови сю неделікатність. По хвиливі мовчанці вона промовила, немов навізуючи до тої мовчазливої просьби.

— Бідний старий! Що вже діяти, треба від него не одно знести. Але при тім золоте серце! Представте собі панове: має невеличкий капіталень і думає зробити з него фундацію для бідних. Я, звісно, піддержую в нім сю думку і надіюсь, що вона дійде до ладу. Не легка то річ. Знаєте, старий чоловік, а говорити зь ним прямо о тім, щоби зробив тестамент, якось не випадає. Ну, та я не трачу надії.

— Отсе вам, панове, новий примір того, що я говорив, — мовив далі др Вассон. — Се вже тільки такий близький знайомий пані графині, як я, може вам сказати, кілька дійсної абнегації, материнської печальности і щирости і справді обивательські далекоглядности жаве під отсим дахом, уявляє ся в тім зворушуючім образі старого, знеможеного пароха і обивательки, що шануючи его приязнь до єї шкільного мужа бере на себе/труд — зовсім безкористно заходити, доглядати і пильнувати его. І прошу панів, сей образ крім чисто людського значіння має й іншу, політичну вагу. Адже сей старий, німичний, адитиніліа руський піп — чиж то не вірний образ того руського пугана, котре такою важкою раною ятрить ся в нашім народнім тілі? Дитиняча розумом, капризна, без виховання, без манер Русь ота все таки має добрі, благородні задатки в душі; при добрій принуці, терпливости і систематичнім приводі вона може послужити для добра загалу. Та ось тут панове, на примірі нашої пановної господні ви повинні вчити ся, як треба підходити до розвязки сего дразливого питання. Нехай собі Русини капризують ся, нехай кидають ся, кричать про рівноправність, шумлять про свої мині кривди! Ми будьмо розумніші від них, дунаймо за них, дбаймо за них, не випускаймо йїх зі своєї опіки, не переставаймо робити йім добро, а певно — —

Не докінчив. Двері від сальону отворили ся з лускомом і в них показав ся о. Нестор — блідий як стіна, тремтячий, ледво живий зо

страху. Він порушував ротом, махав руками, видно хотів кричати, хотів щось страшене виявити, та не міг видобути голосу з горла. Пані Олімпія, що весь час его неприсутности була неспокійна, то виходила до сіней, то заглядала в вікно, то щось шептала з Адасем, котрий власне задиханий прибіг відкись із саду, тепер прожогом кинула ся до него з піднятими руками, так немов би хотіла заткати ему рот в разі як би хотів крикнути.

— Бійте ся бога, отче! — мовила вона з дійсною трівою, — вам що таке? Що стало ся? Сідайте, ось тут! Господи, ви зовсім як самі не свої! Нате, напийте ся води!

О. Нестор нетерпливо замахав руками, та про те сів і напив ся води. Его тривога троха немов охолола, і він не крикнув, а тільки промовив майже шепом до пані Олімпії, котра сіла при нім так, що заслонила его від гостей, котрі таким робом зовсім не могли чути їх розмови. По пані Олімпії видно було, що й вона не менше зворушена і стрівожена від о. Нестора.

— Ах, пані! — стогнав о. Нестор. — Недаєте!... Я... десь... загубив...

— Що? Що ви загубили?

— Ключ! Ключ!

— Який ключ?

— Від мого помешканя.

— Ключ від вашого помешканя? Аджеж ідучи сюда ви замкнули помешканє і взяли ключ із собою?

— То то й є! І міні так здавало ся і я сидів спокійний. Аж нараз перед хвилию мацаю до кішені: нема ключа. Щось мене мов пальцем ткнуло. Я пішов до свого помешканя — —

— Алез отче! — перебила его пані Олімпія, що вся смертельно бліда і холодна слухала его шептаного оповідання. — що ви видуєте! А дивіть лишень; онде на софі ваш ключ лежить!

— Що? Мій ключ? — скрикнув о. Нестор. — Не може бути! Я ж перед виходом шукав его докладно!

Пані Олімпія замість відповіді витягла ключ із кутика софи, де він був запхав ся під подушку, певно випавши о. Несторови з кішені підчас сидження і подала его переляканому о. Несторови. Той узяв его тремтячою рукою і довго дивив ся на него, немов не вірячи власним очам.

— Не може бути! Не може бути! — шептав він. — Я-ж добре шукав, а головню, я бачив...

Та пані Олімпія вже не дослухувалась, що він бачив. У салоні йшла метушня. Адась пригадав гостям, що пора забирати ся на фільварок, де їх ждуть з вечерею, і всі повставали і почали прощати ся з господинею дому.

— А я, Адасику, дякую тобі за вечерю, — мовив др. Васоні.
— Не час міні гаятись. Діла! Мушу прямо відси поспішати до Львова.

— Га, не смію задержувати пана меценаса, знаючи, що у пана час дорогий, — з делікатною резігнацією мовив Адась.

— А може ще дехто з панів схоче поїхати зо мною? — обернувся др. Васоні з запитом до товариства. Оба брати Чапські зголосилися бути его товаришами.

— Отсе й чудесно! — мовив др. Васоні. — Сядемо всі на одного фіакра.

— О, не маєте потреби тіснити ся! — скрикнув Адась, котрий уперед уже надармо просив обох Чапських, щоби лишили ся на вечерю і котрого вони дуже перепросили вимовляючи ся тим, що вже нині нічю може приїхати їх мати і дуже б їй було прикро, як би їх не застала у Львові. — Можете панове взяти два фіакри. А котрі панове лишають ся, з тих часть може схоче пішки полем проспацерувати ся відси до фільварку. Се близьенько, тепер уже холодніє, вітрець подихає від ліса — чудесно тепер у полі.

— О, ми всі йдемо! Всі йдемо! — закричали гості.

— А по вечери я відвезу всіх гостей своїм повозом до Львова, — додав Адась.

На тім і стало. Всі гості попрощали ся і виїшли. Адась поцілував маму в руку і шепнув їй до уха пару уриваних слів, а потім прожогом побіг на подвірє, щоби провадити гостей через подвірє в сад, відки йшла стежка на луку, далі на полеву дорогу, через місток, а опісля піднімала ся доволі круто, звиваючи ся тонесенькою гадюкою попереk буйного пшеничного лану, попереk другого лану з картофлями до фільварку.

Др. Васоні лишив ся в салоні остатній, крутив ся немов забув або згубив щось, а очима нильнував паню Олімпію і навіть украдкою давав їй якісь знаки.

— Панове Чапські, — сказав він до обох паничів, що ждали на него в дверех салону, — прошу йти і сідати, я зараз виходжу. Я ще маю словечко...

Паничі не дослухуючи пішли до фіакрів, що стояли близько виїздової брами і не віддрягаючи коней пасли їх по травниках. А др. Васоні лишивши ся з панею Олімпією сам у салоні наблизив ся до неї і почав полушептом:

— Прошу вельможної пані, я хотів — —

— Пст.. перепрашаю! — шепнула пані і озирнула ся, шукаючи когось очима. Очевидно вона шукала о. Нестора, але его не було в салоні.

— Ах! — промовила вона якось нетерпливо, а потім обертаючись до дра Васоніа говорила до него:

— Ну, прошу пана меценаса, чим можу служити?

— Перепрашаю.. Може то не делікатно з мого боку... але я маю поручене, виразне поручене з виділу шляхетського казино предствити вельможній пані справу пана графа Адама. Хоча він і познолітній, та все таки... виділ уважаючи на его ім'я, на его знамениту сімю не хотів поступати з ним відразу беззглядно.. Знають вельможна пані, яка се неприємна історія...

Меценас мняв ся на місці, та пані Олімпія слухала его досить нетерпливо, очевидно думка її занята була чимось зовсім іншим.

— Не знаю, коханий меценасе, чи добре розумію вас, о що тут ходить? — сказала вона, усміхом маскуючи свою нетерпливість.

— Думаю, що пан Адам сказав пані графині о тім гоноровім дові, о тих трех тисячах гульденів, з котрими він залягає. Речинець умовленої сплати вже минув. Після регуляміну виділ повинен був уже вивісити его ім'я на чорній таблиці, але я, знаючи, як неприємно було би се пані графині і ще декому, просив, а навіть формально поручив ся —

— Спасибі вам, пане меценасе, щире спасибі! — промовила пані, стискаючи руку дра Васонга. — Знаю вашу щирість і доброту. А що до того довгу будьте зовсім спокійні. Думаю, що Адаєс завтра сплатить его.

— Завтра? — здивував ся др. Васонг. котрий знав добре грошеві клопоти графині і Адаєс, що ще нині по дорозі, не знаючи о его делікатній місії, жалував ся перед ним, що не має грошей на живна.

— Так, завтра! — коротко і рішучо промовила графиня. — Adieu, коханий меценасе! Щастливої дороги!

— І відки се вони думають до вавтра роздобути таку суму грошей? — міркував др. Васонг сідаючи на фіакра. — Бо щоби сей старий скупиндрия так для неї розщедрив ся, се трудно припустити. Ну, та побачимо, побачимо!

Ще гості не зовсім щезли з виду, ще в саду чути було гомін відходячих, а при брамі ще лагодили ся до їзди фіакри, коли пані Олімпія від дра Васонга прямо полетіла до офіщини, де жив о. Нестор. Вона відразу, як тільки відвернула ся від остатнього гостя, зробила ся немов зовсім не та. Щез її масстатичний спокій, щезла свобода і веселість. Лице облила блідізь, тонкі губи розхилили ся і тремтіли нервово, по всім тілі пробігала якась холодна дрож. Страшенна нетерпачка гнала її, смертельна трівога, щоб сподівана буря не захопила ще відходячих гостей, щоби ся гарна гостина не скінчила ся скандалом. Вона формально бігла до дверей офіщини. І мала щастє. Ще хвилинка і було б за пізно. В сінях офіщини вона лицем до лица зустріла ся, мало що чолом об чоло не вдарила ся з о. Нестором. Сей був зовсім мов безумний, пищав, кричав, ломав руки, стогнав із глибини душі.

— Боже мій! Отче Нестор! Що вам таке? Що стало ся? — скрикнула пані Олімпія, ніби не хотючи, а про те твердо і рішучо загороджуючи ему вихід на подвірє.

— Пропав я! Пропав! — стогнав о. Нестор. — Обікрали мене!

— Та хто? Як? Коли? — вся тремтячи допитувалась пані.

— Ах, пустіть мене! Нехай кричу гвалт! Нехай збігають ся люди! Се не може бути! Кілька хвиль тому... В білий день... Аджеж се нечуване...

О. Нестор задихав ся, уривав слова, упадав під вагою страшної новини так що ледво держав ся на ногах.

Пані Олімпія хоч сама видимо перелякана і до глибини душі збентежена сею новиною, взяла его за руки і лагідно виводила опять до его покою, посадила на канані і сама сіла насупротив него. Тільки тоді почала говорити — лагідно, стиха, розумно і спокійно, немов уколюючи до сну переполошену нічним привидом дитину.

— Бійте ся бога, отче! Не робіть скандалу! В вашім власнім інтересі так ліпше буде. Розкажіть докладно, що стало ся? Поміркуємо разом, що робити. Не бійте ся! Се ж не може бути, щоб так середудня в мойім домі...

— А от же видно що може бути! — перебив їй о. Нестор. — І як се стало ся, я їй доси не розумію. Ще сидючи отам у вас у сальоні я пригадав собі, що лишив вікно незамкнене. Приперте з середини та не защепплене. Щось мов пхнуло мене. Дай, думаю, піду та защеплю. Стереженого бог стереже. Підходжу до помешканя — двері, оті сінешві защепплені з середини. Господи, се що значить? Я глянув на вікно свого передпокою — заперте і з середини заслонене фіранкою. А тямлю добре, що коли ми обое виходили, то фіранка була відслонена. Я так і обімлів на ногах. Оспішаю що духу у фіртку та в сад та довкола офіцини, щоб заглянути крізь отсе вікно, але з за вугла чую стук у моім покою, брязкіт замка. Я до вікна — воно також заперте з середини і заслонене моєю реверендою. Що духу вертаю назад, приходжу до дверей — заперті. Трібую їх — не замкнені. Вхожу в сіни, до дверей свого покою — замкнені. Я до кішені, за ключем — нема ключа. Тоді я мов одурілий пішов до сальону, а там ви дали міні ключ. Що про се думати, га? Чудо якесь чи пряме злодійство? І чне?

— Отче коханий! Не спішіть ся посуджувати нікого! — говорила пані Олімпія, котра з дрюжю в тілі слухала сего оповідання. — Я нічогосінько не знаю, крім того, що по вашім приході побачила ключ на софі. Ну, але щож далі?

— Діставши від вас ключ я зараз поспішив сюди. На перший погляд усе було в порядку, замки цілі, все на своїм місці, тільки ось тут у шуфляді грошей нема.

— А ви певно тут їх лишили?

— Тільки що перед приїздом гостей я перерахував їх і списав на картонці паперу. Хотів сховати, та ви прийшли і я лишив їх отут.

— І багато їх було?

— Пя... пять...

— Пятьдесят ринських?

— Е, де там! — скрикнув о. Нестор. — Пя... пя...

Его уста немов не годні були вимовити суму.

— Пять сот?

— Ні, пять тисяч! Ось глядіть! Ось картка! Картку лишив, цінні папери лишив, тільки готівку взяв.

— То ніхто інший не зробив, як тільки Цвях! — по короткім розмислі спокійно і рішучо промовила пані Олімпія.

— Цвях?

О. Нестор механічно повторив се ім'я, але рівночасно витріщився на паню своїми поблеклими очима.

— Певнісінько він! Гапка ще рано сказала міні, що він був тут ранісінько і нахвалявся перед нею, що з вами порахуєся.

— І чому ж міні па... пані сего не сказали?

— Я вас не хотіла страшити. Впрочім я казала Гадині пильнувати за ним. Ну, та хто такого злодія упильнує? Певно підглянув, що вікно в вашім покою не заціплене тай скористав з нагоди.

— Але як же він міг замкнути сінешні двері з середини?

— Ну, отче! Се вже мусіла бути ілюзія. Двері були тільки заціплені, а вам здавалося, що вони замкнені з середини: в перестрахи ви не могли їх відразу отворити, а потому перно й не трібували вже.

О. Нестор оиять видивився на неї довгим, дитинячо-безпомічним та довірливим поглядом. Здавалось, що він готов повірити словам пані Олімпії.

— Але вікно? Коли Цвях вліз ним до середини, то по що б его замикав із середини?

— Ну, але тепер, як ви війшли, воно було замкнене з середини, чи ні?

— Не знаю. Прошу поглянути.

Пані Олімпія підійшла до вікна. Воно справді було заслонене якоюсь старою реверендою і заціплене з середини, та пані Олімпія одним зручним рухом відімкнула его і отворила до половини.

— От і бачите! — сказала вона, — я так і знала! Воно тепер отворене. Все тут ясне. Злодій вліз вікном, замкнув его за собою і за-

слонив, щоб ніхто з надвору не бачив, що він робить у середині, а упоравшись виліз опять тим вікном, і розуміє ся, не міг уже замкнути его за собою.

— Але щож то брязкало замками і скрипіло ключами власне тоді, коли я стояв отут коло вікна?

— І се може бути ваш привид. Хіба що би злодій мав другий ключ. Та се трудно припустити. Ну, та в усякім разі слухайте моєї ради. Я вам раджу як рідна сестра. Будьте тихо! Не робіть крику. Я тимчасом дам знати до війта, до жандармів і ще сеї ночі, сего вечера вони зненацька зроблять ревізію у Цвяха. Будьте певні, що завтра ваші гроші віднайдуть ся.

— Ах! Ве... ве... вельможна пані! Які ви ласкаві! Які ви добрі! Нехай вам бог за... заплатить за...

— Годі, годі! — скромно мовила пані Олімпія. — Тільки будьте спокійні! Я йду і зараз усе зроблю, що треба. Пять тисяч, се сума! Се великі гроші. Вони не сміють пропасти. Ну, прощайте, отче! Господи, як міні прикро, що вас у моім домі таке нещасте спіткало!

І вона вийшла. Тут же при сінешних дверех їй зустрів ся Гадина, котрий не то підслухував у сінях їх розмову, не то щось там вапратував на подвір'ю просто дверей. Побачивши его пані Олімпія окинула его таким лютим поглядом, немов би він зарізав єї найлюбійшу дитину, а потім підхилиючи двері до покою о. Нестора і підносячи голос так, щоб і Гадина міг чути, вона кликнула:

— А замикайте ся добре, панотче! Майте ся на бачности! Добраніч, добраніч!

(Далі буде.)

Ів. Франко.

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

VII.

Так розвивала ся і упала перша проба самостійних поривів літературно-народніх між галицькими Русинами. Для самостійної праці в тодішній політичній системі не було місця; вона могла б була утримати ся хіба лиш тогді, коли б годна була іти опором против уряду і висших кружків відданого урядови духовенства. Але до того вона була за слаба; залежні від властей представителі народнього руху швидко почувли на собі їх тяжку руку і раді-не-раді мусіли притихнути; літературне жите завмирало; гадка про відроджене народа на народніх основах тратила ґрунт під ногами і здавалась пустою, безнадійною мрією. „Не грай ся золотов надієв, нам грузь орать, в болоті сіять“, — сими словами поета мож би виразити положене, в якім знайшли ся молоді руські патріоти після своєї першої, невдавної ся боротьби.

Се вже само собою було фактом дуже сумним. Ще сумніше було те, що їх противники — висше духовенство — не знали нічого на місце їх змагань поставити. Бо як система політична, котра їх зробила такими як вони були, так і вони були сильні лиш в неґації і слабо були спосібні до позитівної діяльності. В спілці с тою системою, а властиво в єї службі вони годни були звічечити нові змагання молодого покоління, убити віру молодой інтелігенції в свої сили і підорвати в неї духа ініціативи; але піднести ся до високости власної діяльності вони не були годни, бо і в них дух ініціативи був підорваний, віра в свої сили убита і лиш віра в силу уряду і правившу ним систему сильна.

В тій вірі вони вирости, в ній протекла їх молодість і проминала їх старість; в ній вони дослужили ся почестей і пошанівку і з нею вони віддавали і себе і свій нарід на услуги урядови, бо лиш він і єго могуча сила могла — так вони думали — виратувати від коначної загибелі те, що ще лишило ся з колишньої славної бувальщини народа. З сего становиска і молодечі пориви Маркіянового кружка видавались їм небезпечними і грішними, бо дразнили ту могучу силу і впоювали їй недовіре до народа.

А ся сила була, а по крайній мірі показувалась, справді могутчою. Вона вміла в цілій монархії утримати хоть на око мертвий супокій саме в таких часах, коли в цілій майже Європі все варило ся і кіпіло; а там, де, як в Галичині, і в єї межу вривав ся несупокій і відзивались небезпечні для неї стремління, вона вміла придавити не

лише слабенькі початки народнього руського руху — се би ще не велика штука, — але і революційну польську пропаганду, хоть правда, що аж по довголітній, тяжкій і завзятій боротьбі. Вона немилосердно нищила все, що хоть би з далека заносило самостійною мислю і діяльністю, і була може ще страшнішою за-для того, що на місце убитого життя не ставила ніякого життя іншого, ніякої іншої ідеї.

На щож при таких обставинах могла придати ся самостійність мисли і діяльності, публичне житє, спосібність до ініціативи? Хіба ж не були вони навіть небезпечні вже за-для того одного, що могли звернути ту могучу силу против народности, котра і так ледви дихала?

Ба, — як би система політична, котрої уряд держав ся, могла бути вічною, як би житє людськості мож так як годинник зупинити і сховати до скрині між старі іграти, то може б воно так і було. Як усі суспільні веретви і народи, так і Русини мусіли би покоритись перед неминуchoю судьбою. Де все вже наперед і на віки упорядковано, де все має призначене для себе місце і де для заспокоєня кожної публичної потреби і функції чи то народньої чи суспільної є від давна назначені урядові сторожі, сповняючі волю абсолютного самодержавця, — на що там справді ще і самостійної діяльності самого народа, на що самостійної, творчої мисли? Але діло власне в тім, що житє дужше від усяких систем політичних і державних. Воно зуміло продерти ся крізь найменчі щілиники і шпари, котрих в тій системі було так багато, і не дало ся на смерть задушити.

Щоби почати від Галичини, то катастрофа 1846 року, котра завершила побіду держави над революційною польською пропагандою, видвинула на перше місце питання мужицьке і справу знесення панщини і поставила її в можливо різкій формі. Мужики не агітували, не конспірували і багато не говорили, — противно, вони виступили в обороні уряду і тих засад, котрими він кермував ся; вона стояли твердо на тім ґрунті, на котрім стояв сам уряд; але помімо того всі почули і зрозуміли, що мужики убиваючи польську революцію зробили свою і що перед дряхлим деспотичним урядом стало грубе, неокресане, але грізне і живе питання, котре домагало ся скоро і рішучо полагожденя.

Але окрім сего суспільного питання стали поволи впливати на верх також інші питання, національні і державно-політичні, котрі також домагали ся полагожденя.

Так наприклад в Угорщині боротьба з віденським абсолютизмом не втихала властиво ніколи від часів Йосифа II. В тій мірі, як сей абсолютизм ріс і кріпшав у німецьких провінціях Австрії, росла і змагала ся опозиція феодально-конституційних елементів, котрі ніяким способом не хотіли підчинити ся австрійському бюрократичному централізму і против тенденції зрівняня всіх провінцій під рукою самодержавного монарха чим раз виразніше стали розвивати принцип поділу власти між народом а королем.

Централізм той мав ще одну характеристичну ціху національно-політичну, бо містив в собі також виразні стремління германізаторські. Для народів з нерозвитою культурою, з слабою народньою літературою, яким був також нарід мадярський, стремління ці були тим більше небез-

печні, що дотеперішнім язиком урядовим в Угорщині був язик латинський, — стремління германізаторські отже о стілько були поступові, що на місце язика мертвого ставили язик живий, котрим окрім того говорив один із найвищих цивілізованих народів. Малярські патріоти скоро побачили, що в тій нерівній боротьбі треба — поминувши її державно-політичну сторону — против живого але несприятливого язика поставити з свого боку також язик живий, хоть не так високо образований. Се вони й зробили і поставили против німецького язика свій питомий язик — малярський. Против об'єднуючого принципу германізації поставили вони об'єднуючий усі угорські країні принцип малярізації. Почавши від 1836 року, коли Стефан Сечені перший раз заговорив на соймі в Прешбургу по малярськи, угорський сойм сотворив в кількох роках цілий апарат законів мавших усі народности в Угорщині в як найскоршій часі змалярізувати і против одполитої німецької народности поставити таку-ж одполиту народність малярську. В тій цілі мав язик малярський в соймі, в уряді і суді, в церкві і школі бути язиком урядовим усіх народів, котрі жили в угорськім королівстві.

Але против сего розмаху малярського централізму, рідної дитини централізму німецького, підняла ся знов опозиція всіх народностей немаларських, переважно словянських, котра потягнула за собою також і словянські народности Австрії, бо централізм сей менше мав аргументів за собою як німецький. Язик его не був язиком культурного народа як німецький і винародовляючи підневолені собі народи не давав їм в заміні за утрату народности навіть того, що давав язик німецький, а на томісць був ще менше толерантний і ще більше зарозумілий як німецький. Не дивниця отже, що словянські народности в Угорщині, котрі як раз в тих часах з великим запалом і енергією забирали ся до розвитку своїх питомих народних літератур, рішучо підняли ся против нового гегемона, котрий окрім грубої фізичної сили не приносив с собою нічого. Передовсім Хорвати, між котрими жив і діяв зв'язний Людевіт Гай, не хотіли терпливо піддати ся претенсіям малярським. Почала ся сильна агітація за тим, щоби против ухвал угорського сойму виступити на соймі в Загребі, а кровавий спосіб, в який Мадяри опозицію сю придавали і собі більшість на сім соймі забезпечили, розбудив ненависть Хорватів і загалом Словян до найвищого ступня. Стали до опозиції Сербі, Словаки а навіть Русини, а з другого боку також і Румуни в Семиграді почали обзивати ся за політичним і народним рівноуправлінням.

Однакож рух словянських народів не ограничив ся на опозиції против малярських претенсій. Він в рівній мірі звертав ся, хоть зразу дуже неспішно, так само як і малярська опозиція також против централізму и германізму віденського. Літературна і політична діяльність Чехів — о скільки о сій остатній могла бути в часах абсолютизму бекіда, — а спеціально праці таких людей як Добровський, Юнгман, Шафарик, Паляцький і поетична діяльність Коляра спроваджували поводи словянські народности з поля сентиментальних згадок про давню славу бувальщину, з фантастичних нераз мрій про внутрішню єдність

і солідарність словянських народів на поле практичніших поглядів державно-політичних, котрі сходилися в тім остаточнім переконанню, що вони становлять в Австрії переважну більшість, що Австрія повинна бути державою словянською. Правда, ясно і виразно гадка ся не була властиво нігде поставлена, але в поезії і беллетристиці, в критиці і науці вона пробивала собі дорогу, а неозначеність і невизначеність її, котру мож було собі веіляко толкувати, власне найбільше полохала пануючу систему політичну, котра все жите публичне рада би була спровати до того, щоби зовсім нічого не діяло ся під її накованем, щоби жадні гадки ані стремління не тільки не випливали на верх, але навіть не рили ся в головах підданих, обовязаних лишень до послуху і покорі.

За то доволі ясно і виразно представляв ся перед очима пануючої системи рух між австрійськими Німцями, котрі з нею хіба лиш в ти однім згоджували ся, що так само бажали гегемонії німецької народності над не-німецькими народами і можливо сильного державного централізму. Зрештою стремління їх а пануючої системи були собі діаметрально противні і взаімно себе виключали. Тісна політична звязь між Німеччиною а австрійсько-німецькими країми перенесла також до німецької Австрії той сильний рух, який панував у Німеччині, де переважна більшість мислячої інтелігенції попірала парламентарних борців за політичну і релігійну свободу і ані цензура ані поліція не годна була стримати той рух на границях Австрії. А хоть дома розвиток літературний тих мислей був зовсім придушений, то за те с тим більшою енергією підносили австрійські Німці свої скарги, жадання і стремління за границями Австрії. Ся літературна еміграція сотворила цілу австрійську літературу котра в поезіях, кореспонденціях, брошурах і поважних працях домагаля ся свободи, освіти самоуправи і всяким можливим оружем переконання, злости, сатири хотіла звалити деспотизм і вибороти для Австрії новий період свободи і щастя. С тої літератури мали переважний вплив на австрійських Німців дві книжки, а іменню „Spaziergänge eines Wiener Poeten“ Анастазія ґріна (кн. Ауерсперґа) і барона Андріана „Oesterreich und dessen Zukunft“, перша на молодіж задля свого ентузіазму для свободи, а друга на старше покоління тим, що давала готовий образ нової, зреформованої, конституційної Австрії (Die Gegenwart V. Leipzig 1850).

Так отже навіть під залізною покрішкою неперебираючого в середствах абсолютизму реальні обставини життя показали ся дужшими як увесь той скомплікований апарат, якого кожда деспотична система, а спеціально тодішня австрійська, уживала на то, щоби те жите придувати і убити.

Про всі ті а разу смиріні і несміливі, але чим дальше тим більше голосні прояви ріжнородних опозицій тодішній уряд був дуже докладно поінформований (Pillersdorf, Rückblicke auf die polit. Bewegung in Oesterreich in den Jahren 1848 und 1849. Wien 1849), і навіть дуже їх бояв ся, але не годен був здобути ся на енергію, щоби ухилити їх або знищити, і може для того, що, як каже Піллерсдорф, не хотів по-

вільними реформами і концесіями дати ся пірвати на дорогу революції, що революцію яко насильний переворот і реформи яко відповідаючи духови і потребам часу перемену існуючого порядку уважав яко тайних союзників, котрих наконечною метою єсть розклад держави. Се не зовсім так. Уряд не то, щоби не хотів, — він по prostu не міг, не був спосібний до жадної позитивної праці чи то в обороні своїх інтересів чи на користь змагань і стремлень підневолених ним народів. Потрібних для сего енергії, творчої сили і спосібности до порядкування запутаних справ державних не стало в Австрії ще від смерті Йосифа II. Франц I. був монарх, котрому всякі гадки про реформи були противні, але котрий по крайній мірі знав, чого хоче. Він поволи, злегка, але консеквентно перепроваджував і перепровадив ту гадку, що воля монарха в державі — все, а нарід — ніщо, і що бюрократія є тільки німий апарат до переведення тої волі, і яко такий також не сміє мати ані власної ініціативи ані власної мисли. В такій, так сказати аберактивній чистоті і так логічно принцип самодержавія мало де був переведений. І як довго найвища, абсолютна воля жила і сама цілим державним механізмом поводила, так довго той механізм ішов доволі гладко і часом робив навіть вражінє живого організму. Але по смерті творця тої системи, котра була олицетворенєм єго індивідуальности, не стало тої оживляючої волі, і ціла система звела ся поволи на ні-на-що. Центральний уряд, котрий по нім переняв в спадщині цілий той державний апарат, не знав, що з ним зробити, хоть апарат той так був штучно зложений, що двигав ся майже сам собою. То ж уряд на тім і ограничив ся, що все житє державне і публичне старав ся з небувалим упором затримати на тім становиску, на яким воно було в хвилі смерті небіщика. Він нічого з него не відбрав, але і нічого не додавав, бо бояв ся, що найменча порошиночка, котра би до того штучного апарату дістала ся, могла би єго зупинити або розсадити. Рін працював багато, але не зробив нічого. Жив з дня на день і тішив ся, коли нинішня днина минула так як вчорашня, а о то щоби на затрішню днину мати який небудь вплив, зовсім не старав ся. Нормував, табелював, ревідував ще більше як давнійше, але лишень для форми, а в суть річі ніколи не входив, бо бояв ся, що може би треба що переіменити. Струя публичного житя з єго потребами, котрі чим раз більше прояснювали ся, перепливала через задеревілі пальці постарівшої держави. Правителі виділи се, знали се, а помію того пальці не могли ані так заперти ся, щоби тої струї не перепустити, ані так широко розтворити ся, щоби їй дати спокійно переплисти. Час перегнав поліцію. Цензура не допускала в краю до жадного обяву мисли, котрий виходив по за унормовану міру. Вона заказала половину заграничної літератури, а в книгарнях мож було найти кожду заказану книжку, так що образовані люде кормили ся майже виключно заграничною літературою. Публичне шкільництво було майже зовсім відвернене від потреб часу і стояло на такім низькім ступні, що кождий, хто скінчив офіціальні школи, мусів усебе дома на-ново зачинати учти ся. Тримали вправді від року до року конечність реформи шкільництва в евіденції; від року до року

чути було, що комісія наукова радить над пляном науки, але все кінчило ся на нарадах і лишало ся по старому. А в справах національних, про котрі ми висше згадували, панувала крайня апатія і пасивність; уряд навіть не думав о тім, щоби існуючі національні антагонізми вирівнати, поладити і народам своїм уможливити якесь розумне пожитє побіч себе, або допускаючи їх до висшого державного життя утихомирити ніх і дати будившій ся їх молодій енергії розумний і для держави хосенний відплив. А в Галичині толерував колонізацію і навіть ішов їй їд руку, о скільки апатія его на те позволяла. Коли додати до того глибоке невдоволенє всего австрійського мужицтва без ріжниць народностей, безпринципність в справах економічних і зовсім зруйновані фінанси, то будемо мали який-такий образ всего того, що крило ся під покривкою поверховного супокою. Бо лиш на утриманє сего поверховного супокою звернена була вся енергія і діяльність уряду. Най там на споді діє ся, що хоче, аби лиш з верха бут супокій! Тут уряд був справді грізний і страшний і не давав ніякої пощади. Але помимо того весь той супокій висів лишень на волосочку і сам уряд навіть в тій своїй незavidній функції починав тратити віру в себе. Він знав, що супокій той тримав ся лиш чисто механічним натиском і що лиш так довго трівав, як довго тріває натиск. Бо під давлєнєм тим як зерно під каменем усі намічені повисше питання публичного життя кїльчили ся і пускали паростки, — а хоть та могуча механічна сила вдержувала і калічила нормальний їх розвиток, то се було не лиш великою шкодою для них, але і для держави. Тимчасом вони все ж таки не тільки не гибли, але, хоть з великими перешкодами, розвивали ся далі, і ані одного з них тота могуча сила не годна була побороти. Навіть руської справи, найслабшої з поміж них, вона не поборола рішучо, на віки.

Як довго таке нездорове положенє могло би само собою продержати ся, і чи опозиційні стремління могли би були с часом вирости по над давившу їх урядову силу і так чи сьак взяти єї в свої руки і собі підчинити, тяжко сказати. Факт є, що не вони єї dokonали, тай ледви чи могли би були dokonати, бо все ж таки в порівнянї з ними вона дула безконечно сильніша. Звалила єї а їх піднесла одна із тих політичних несподіванок, котрі від часу до часу проносять ся з Франції по цілій Европі перевертаючи все, що їм по дорозі попаде під руки. Вихор 1848 року, що скинув з трону орлеанську дїнастію, здоївмив ся і над Віднем і ось — тота могуча сила похитнула ся і упала. В днях 13, 14 і 15 марта, по серед уличних демонстрацій, не дуже навіть крївавих, абсолютизм уступив місце конституційній німецькій опозиції. Оголошено знесенє цензури, свободу печатї, заведенє народньої гвардії і врешті наданє конституції!

В тій однакож хвили, коли устав механічний тиск упавшої системи, всі ті назбиравші ся за попередніх часів питання і справи, суперечні між собою і з державою, піднесли від разу голову, шукаючи кожда без огляду на других і на державу, лишень для себе заспокоєнїя і свободи.

Ми можемо тут застановити ся ближше лишень над рухом, котрий викликала віденьська революція в Галичині, бо іменно сей рух мав рішучий вплив на політичне становиско нового уряду центрального в справах галицьких, а що для нас найважнійше, на становиско Русинів галицьких і на все те, що в 1848 році і пізнійше по руськи печатало ся, що отже менче або більше підходить під понятє їх літературних стремлінь.

Зруйнованє давньої системи піднесло в Галичині безпосередно по перших днях віденьської революції передовсім самих лишень Поляків. Як з під землі, у всеоружю своєї сили виросла тут під боком Русинів побита перед двома роками революційна пропаганда польська. Без жадного майже заходу вона опанувала весь край і забирала ся ним верховодити. Вона хоть побита, не була пририта; а яка у неї знаменита спосібність до самостійної діяльності, се вона недавно показала в своїй довголітній конспіраторській боротьбі с тільки що упавшою урядовою системою. Вона свої борби не виграла і не вона урядову систему повалила; але з тої борби вона вийшла виправлена до публичного життя, завзята, загартована, скроплена свіжою кровю мучеників за єї ідеали. Вона не була пририта і підкошена як Русини, знала чого хотіла і не перебирала в средствах, щоби взяти те чого хоче.

А ідеалом єї, як давнійше так і тепер, було відбудованє польської держави в границях 1772 року. Ніякі трудности, ніякі перешкоди не годни були зломати віру в можливість а навіть конечність сего відбудованя. Навіть трагічна катастрофа, котрою закінчила ся почата нею революція 1846 року, єї не дуже отверезила. Вона побачила виправді ту велику ненависть, яка против єї планів жила в придавленім панщиною народі без ріжниці народности, але ненависть тоту вона уважала або яко викликану штучною агітацією австрійської бюрократії, або сподівала ся, що знесенєм панщини, против котрої вона агітувала вже близько 20 літ, вона зможе ненависть ту перемінити в зичливість а навіть позискати мужика для своїх планів. На землях колишньої Польщі більшість була не польського походження але руського; як же в часах, коли вся цивілізована Европа признавала принцип народности і рішучо виступала против підневолення одного народа другим, підневолювати тоту не-польську більшість, котра про відбудованє Польщі нічого чути не хотіла? Як народови польському, котрий тим власне зєднував собі європейські сімнатії, що виступав яко нарід підневолений в обороні свободи всіх народів, усправедливити перед очима Європи загортанє другого народа під своє панованє? Але і се пропаганду революційну не зражувало. Вона помагала собі тим, що в землях колишньої польської держави не признавала іншого народа окрім польського. Третя-ж перешкода, а імено конечність відорваня країв належних колись до держави польської, а спеціально Галичини, від Австрії, не входила поки-що в рахубу, як се з дальшого представлення побачимо.

Змінялись хіба лишень способи, котрі мали довести до ціли. В даній хвилі мартова революція у Відні оживила значно єї надії; показувалась можливість цїйти до ціли при помочи революційного за-

колоту, який тепер вчинився в цілій Європі, і польська акційна партія зараз же постановила спожиткувати користну ситуацію.

Правда, перші кроки, які вона зробила тепер у Львові, були на перший погляд доволі смиренні. Але причина тому була та, що тяжко було розглянути ся відразу в ситуації; о понеханю остаточного ідеалу не було навіть бесіди. Чим далі однак, тим ідеал тот виразніше впливав на верх, аж поки в адресі з 6. цвітня 1848 не зарисувався зовсім виразно.

Постараюся, о скільки мож, прослідити всі фази, які 1848 переходила революційна пропаганда в Галичині, — як вона, станувши до борби з самим урядом, зачепила зараз за перешкоди, котрі їй стали на дорозі, і який се вплив мало на стремління, котрі становлять предмет сеї праці.

Скоро вістка про пригоди віденські надійшла до Львова, постановлено внести як найскорше на руки губернатора адрес до трону і жадати таких змін в адміністрації Галичини, котрі би відповідали „потребам часу“. Через два дні, 17. і 18. марта укладано всілякі проекти, поки з редакції „Dziennika mód“ Кульчицького не уложено документу, відомого під назвою „адресу з 18. марта“.

„Від двох літ“, — відзиває ся адрес до цисаря — „не скликувано в Галичині сойму. Нема отже єдиного органу, через котрий край міг би свої скарги і бажання занести перед престол Вашого Величства. З тої причини мусять підписані властители маєтностей і жителі Львова удати ся до Тебе. Найяснійший Монархо, в інтересі гаразду краю, в інтересі утримання порядку і правного розвою поступу відповідаючого нинішнім часам в тій вірі, що усунеш причини недолі краю і вислухаєш справедливі і нинішнім часам відповідаючі бажання. Мудрих постановлень Найяснійшого Монарха очікували ми завжди з довірем; тимчасом пригоди остатніх часів упали на нас грізною тучею; а коли де потреба як найсильнішого розвою народньої сили, то певне в Галичині, де нещасні пригоди 1846 року спроводали між властителями а підданими розділ такий великий, що грозить цілковитим розв'язанням усіх суспільних зв'язей. Політичні пропеси, несправедливі і неприродні перешкоди, котрі ставлено розвою і уживаню народнього языка, народнім звичаям і свободному висказови мисли, безпідставні і нічим не оправдані переслідування, на котрі тутешні крайне виставлені зі сторони урядників, перенятих ненавистю до них — все те викликало роздраження, котре конечно треба як найскорше усунути..“ В тій цілі петенти жадають:

1) Гварантованя польської народности, отже знесеня всіх обмежень, котрі єї свободному розвиткови стоять на перешкоді — заведеня польського языка в школах, судах і урядах політичних

2) Окремої адміністрації провінціальної.

3) Загальної політичної амністії.

4) Ревізії конституції становой і репрезентації всіх верств жителів у соймі, котрий як найскорше має бути скликаний.

- 5) Знесення цензури і заведення прав репресійних.
- 6) Загального як найскоршого уоруженя міст в цілі утримання су-покою і порядку, безпеченства осіб і власности.
- 7) Надання закона муніципального опертого на як найширшій підставі.
- 8) Загального заведення шкіл народніх.
- 9) Публичного і устного судівництва з судами присяжних.
- 10) Цілковитого знесення панщини і всіх підданийчих повинностей, бо галицькі властители маєтностей хочуть їх своїм дотеперішнім підданим подарувати, а также цілковитого знесення підданийчого стосунку і обохільних служебництв існуючих до тепер між властителями а підданими, і рівночасного упорядкованя посілоостей.
- 11) Цілковитої рівности горожанської і політичної перед правом жителів усіх верств і віроісповідань.
- 12) Обсадженя урядів тутешніми країнами, родовитими Галичанами, а виключеня некраянів.
- 13) Військо краве має стояти в краю, має мати народню інституцію і офіцирів країянів.

Се — після гадки петентів — горячі бажаня краю, а лиш найкорше сповненє їх „може відвернути небезпеченства, котрі грозять спокоеви, порядкови, житю і власности і забезпечити моральний і матеріальний гаразд краю.“

В неділю рано 19. марта почали підписувати адрес у Кульчицького. Коло першої години пляц перед домою Кульчицького заповнив ся людьми. котрим що пів години відчитувано адрес з балкона по польськи і по німецьки, а Ян Добжанський і Дзержковський промовляли по кілька раз до зібраного народа обясняючи поодинокі пункти петиції. Підписувано адрес также на університеті, котрий яко окрема корпорація удав ся з петицією до губернатора.

Депутация зложена з Тадея Васілевського, жидівського рабіна Когена, Льва Сапїги, Яна Добжанського, Франца Смольки, Томи Кульчицького Марцеля Громадзінського, Антона Козірадзкого, Лелігдовича, Едварда Подлеського, Кароля Нікоровича, вибраних в домі Кульчицького, а дра Стронського, адвоката Петра Романовича, богословів Кирила Цуркевича і Теофіля Криницького, Кирила Ягнера, Щасного Нівінського, Йосифа Шмідта, Целецького і Фредра (два о татні студенти академії технічної) вибраних на університеті, мала з цілою громадою підписуючих дивинути ся о 6. годині вечером з дому Кульчицького до губернатора. Підписів зібрано кілька тисяч.

Несупокою не було жадного, хоть народа зібрала ся незвичайно велика громада. Помимо того однаков львівський бурмістр Фестенбург уважав за відповідне починити на всякий случай кроки осторожности, і зробив се в спосіб доволі оригінальний. бо, як каже Dziennik pogodowy, заїмпровізував о пів до шестої з III. части міста огонь, котрий скоро погашено, бо згоріла лиш якась шона, але військо, котре висту-

шило було нібито до гниення огню, вже не уступало і цілий гарнізон заняв усі пляци в місті. На пляцу перед готелями Жоржа і Дрезнера, де власне був колосальний стиск людей ждавших 6-ої години, станули гузари, котрих нарід привитав окликами: „Най живуть наші братя гузари! най живе наша піхота!“ що військо, як офіцери так і прості жовніри, прийняли дуже радо.

О 6. годині дигнула ся депутація до губернатора, а за нею кілька тисяч народа рядами, тримаючи ся за руки. Ціла та маса людей переходила по при уставлене при цілій дорозі аж до губернатора військо — піхоту, кавалерію і артилерію. Супокою ніде не нарушено.

Коли депутація прийшла до губернатора, вийшов граф Стадіон на балькон і освідчив зібраним масам народа, що зараз вислухає депутацію і зараз дасть їй відповідь. Пів години тривала нарада, і через цілий час чекали всі ті величезні маси народа з завмираючим серцем на те, „яке западе рішенє, яка заблизне надія.“

В кінці губернатор знов показав ся на бальконі, окружений членами депутації, і освідчив, що петицію предложить монархови, що комісія до уформованя гвардії завтра буде зложена, що тутешніх політичних арештантів каже зараз за порукою 2 горожан пустити на волю, при чім завізвав нарід до спокою і порядку і висказав надію, що ціла справа скоро і щасливо полагодиць ся.

„Най живе Стадіон! віват! віват!“ було відповіду народа на сю промову губернатора. Зараз же ілюміновано ціле місто; значна часть людности заняла ся увільненєм і поміщенєм політичних арештантів; вертаюче до касарнів військо витали окликами: „най живе військо!“ Аж до самої півночі ходили маси людей улицями, при чім молодіж університетська утримувала порядок.

Ціле місто було щасливе з несполіваного успіху; кождий, хто підписував адрес, був переконаний, що всі бажання петиції властиве так як би вже сповнили ся.

Радість була дуже велика, але — дуже коротка. Бо до тої гармонії між урядом а польською людністю, котру після промови гр. Стадіона зібрані перед губернаторським двірцем маси народні вважали вже яко довершену, а властиве сказавши до тої переваги польської людности над урядом, котра із виконання бажань петиції сама собою впливала, було ще дуже далеко — по врученю петиції дальше навіть, як перед єї врученєм.

Хвиля вручення адресу була рішуча; від того, як обі противні сторони, депутація іменем мас людности польської і губернатор іменем уряду, в тій хвили собі пестунили, залежав в значній мірі весь дальший розвиток драми, котрої початком було власне врученє адресу. Обі сторони були в великій непевности; жадна з них не знала докладно, кого має перед собою, чи єї противник в даній хвили представляє яку реальну силу чи ні; за депутацією стояли, правда, незлічні маси народа, але коло того народа стояли також маси війська; а чи в даній хвили не зайшла у Відні, в головній квартирі обох стоявших против

себе сторін, яка нова несподіванка, котра би могла мати рішучий вплив також на львівські справи, жадна з них не знала. Все залежало від зручного використання хвили через одну або другу сторону. Коли вірити Дзєннікови народовому, то обі сторони не дуже добре розуміли одна одну; голос губернатора дрожав, коли він говорив з депутатами, він видимо був заполоханий і неспокойний, але рішуча помилка оказалась все таки по стороні депутатів. Вони мали за собою не тільки огромне збіговиско народа, котрий хоть держав ся супокійно, та в кожній хвилі міг перейти в револютуючу масу, але мали за собою — що важнійше — побіду Віденьців з 13. 14 і 15 марта, стояли отже перед губернатором все таки яко побідителі і могли не чекаючи поки прийде з Відня відповідь на адрес, зараз таки жадати значнійших реальних уступок. Найважнійшим ділом з їх становиска було, щоби меже урядом а піднявшюся людністю сотворити — хоть тимчасово — якогось признаного самим урядом посередника, котрий би іменем тої людности міг був з урядом зносити ся і стати гей би правним єї репрезентантом, так як се зроблено було в Празі і в Відні. Тимчасом єдиною концесією, котру дістала депутація від занепокоєного губернатора, було випущєне політичних арештантів і обіцянка формування гвардії. Вона, хоть мала між собою писателів, забула навіть закладати зараз таки знесеня цензури, хоть цензура у Відні вже була знесена, так що опісля окрема депутація мусіла просити о позволенє на видавництво Дзєнніка народного, котрий однакож мусів зложити дуже високу кавцію і аж до 26. марта виходив під цензурою. Тож „годить ся закинути депутації“ — каже Дзєннік нар. але вже геть-геть *post festum*, бо доперва 17. червця — чому, взявши повномочіє своє з рук кількатисячного народа, котрий урочистим тодішнім виступленєм обсадив був обширні пляци перед вікнами губернатора і чорніючи ся одною стороною вздовж нової улиці аж по Галицьке, а з другої від огневої сторожі аж по шкарпи додавав великої ваги кождому слову, котре говорили депутати, — чому депутати не освідчили губернаторови, що суть повномічними посередниками тих мас і хочуть. аби за таких були признані. Судивши по дрожащім голосі, який тої днини чулисьмо з уст Стадіона, не мож ані хвилини сумнівати ся, що як би котрий з депутатів був рішучо о то упімяув ся, був би дістав відповідь, що губернатор кожним разом дуже радо буде їх видітияко посередників народа у себе, лиш аби не сам нарід. Мали б ми отже управлений комітет і можна би було справедливо сподівати ся, що всі справи народн. були би скорше посували ся наперед. Тимчасом рішуча хвиля минула. Прохолонувши з вражінє вчорашньої днини Стадіон пятав ся на другий день депутатів не без клопоту: „чи має в них видіти гостей приватних чи може вони яка — корпорація“? і на тім, що мав з ними діло лиш як з особами приватними, попрощав ся з ними.

Се були перші непорозуміня, котрі псували вчорашню гармонію, хоть понедіток 20. марта проминув також зовсім супокійно. На місце Фестенбурга іменований зістав бурмістром граф Агенор Голухов-

ський; молодіж академічна почала організувати ся як гвардія під начальством своїх професорів; отворено записи до гвардії народової, — кождий хто записав ся, припинав собі білу кокарду по знак порядку і супо ою. Ентузіазм ріс; вечір в театрі товариство польських і німецьких артистів і жінки з білими кокардами відспівали гимн народній, при чім публіка за кождою строфою з запалом плескала в руки; губернатора, коли показав ся в своїй ложі, повитали голосними окликами радости, котрі кілька раз повторяли ся. Майже через цілих два дни Стадіон був між Поляками дуже популярний. Ілюмінація міста випала ще краще, народа було ще більше на улицах, як в неділю; молодіж академічна, уже по части узброєна, затягнула на університеті варту і патрулювала по улицах для удержання порядку. По рогах улиц поприбивано відозву взиваючу до порядку і згоди; „хто против того, той зраджує край“. А урядова *Gazeta Lwowska* з 20. марта славила день 19. марта як початок політичного життя в Галичині, як першу прояву горожанської свободи признаної волею монарха, — і почувала ся щасливою, що ві всіх верствах суспільности настрої через оба дни був спокійний і розважний, що ані на хвилику не ослабло сильне привязане до цісарської династії.

Але в ночи з 20. на 21. марта поприбивано урядову відозву, в котрій губернатор каже, що поступуванє жителів столиці може викликати непорозумінє між мужиками, котрі можуть собі невірнo толкувати причини і значінє того поступуваня; що треба конєчне уникати всего, що би мужиків могло непокоїти і по селах стати ся причиною хибних поглядів на положінє; що він з провінції отримав уже донесеня о ширевю фальшивих вістей і для того забороняє жителям Львова всяких політичних сходин на публичних місцях або по домах, всяких публичних походів, промов на улицах або місцях публичних а також дальшої ілюмінації міста, котра для біднійших є великим тягаром а легко може викликати непорядок, і взиває їх, щоби загалом занекали всего, що викликати може збіговиско людей.

(Далі буде.)

Іван Заневич.

МАТЕРІАЛИ і УВАГИ

до історії австро-руського відродження

1772—1848.

Праці Головацького, Дідицького, Коцовського, Павлика, Заневича кинули вже без сумніву багато світла на історію нашого народного і літературного відродження в Галичині. Та про те багато ще питань і подробиць в тій історії лишило ся непрояснених головню через брак докладних даних. Офіціальні архіви судові і адміністраційні в тих часів ще закриті для науки, а ті рукописні та устні відомости і матеріали, які заховали ся в приватних руках, занадто уривкові, нераздрібні і случайні, так що тільки систематичне їх збирання, публікування і вияснювання може звільня поповнювати наше знання про тодішні відносини. Бажаючи заохотити нашу інтелігентну громаду до дальшого збирання таких матеріалів ми розпочинаємо під сею рубрикою публікувати тих причинків, які в протягу останніх літ назбирали ся у нас. З гори зазначаємо, що в отсій публікації лишаємо на боці справу шкіл і народньої освіти, для котрої у нас також є зібраний доволі багатий матеріал, та ми задля браку місця мусимо відложити его публікацію на пізнійше. Не думаючи зі свого матеріалу укладати ніяку систематичну цілість ми не в'яжемося при его публікуванню ніякими хронологічними рамками, а подаємо частину за частиною в міру того, як можемо єї прилагодити до друку.

I. Обяви русько-польського антагонізму 1831 р.

По думці польських патріотів у 30-тих роках Русини в Галичині не почували ще ніякого національного антагонізму до Поляків. Не мовить ся про мужиків, — сих тоді ніхто не питав о голос, — але о руській інтелігенції, спольщеній і в значній часті солідарній навіть з польськими патріотичними ідеями і планами. Чимало руських поповчів було в польській повстанню 1831 р. (в тім числі й високо талановитий Ів. Федорович, пізнійший дідич Вікна, пов. скалатського і в 1848 посол до сойму конституційного); вони побігли туди, щоби проливати свою кров за Польщу, а в додатку мусіли від своїх польських товаришів зносити насміхи та прозвища в роді „ruskich Galilejczyków“ Коцовський, Жите и знач. Маркіяна Шашкевича, Львів 1886, стор. 6). І пізнійше Русини беруть участь в польських конспіраціях 1833—1836 (гл. Руска Бібл. III, стор. XVIII, *Sala Geschichte des poln. Aufst.* 97 і д.). Виступлене М. Шашкевича і его товаришів зро-

було на якийсь час зворот в тій справі; значна часть молодіжи руської відчувши в душі інший ідеал — піднесенє рідного народу на єго власних основах, відвернула ся від польських планів (Заневич, Стремління і т. д. Ж. і Сл. II, 435). Зворот сей не трівав довго в первісній силі, хоч і не пропав ніколи до разу; реакція против народньої мови і живого змісту того руху, який розпочав Шашкевич, опять пхнула якусь часть молодіжи 40-вих років у обійми польщини: Наумович в семінарії пише польські вірші а в р. 1848 виступає як ярий польський патріот; Скоморівський яко семінарист також 2. апр. 1848 вигає руською віршею „братей повернувших з неволі“, т. є. польських революціонерів, що в наслідок амністії вернули з вязниць Шпільберґа та Куфштейна (Зоря 1886, стор. 339—340).

Та про те не можна признати вірною думку польських патріотів, що русько-польський антагонізм розпочав ся аж 1848 р. під впливом інтриг Стадіона і бюрократів. Не зовсім вірна й та думка, котру висказав д. Заневич, що антагонізм розпочав ся в часі діяльності Шашкевича і руської трійці у Львові. Д. Коцовський на підставі записок Бродовича і других матеріалів зовсім вірно вказує на існуванє давньоїшій в значній частині по півніськой антипольської традиції, котрій зовсім не суперечило формальне, поверхове спольщенє руського поповіства з погляду на мову і звичайі. Так само вірно замітив д. Коц., що ся антипольська традиція більше свідомої частини руського поповіства вже тоді, довго перед Погодіном, органічно вважала ся з sui generis московфілством (Коц. ор. сіт. 63, 67 і др.). Що так було не тільки при кінці XVIII в., при живій або конаючій Польщі, але і в початку 30-их років у Галичині, в більше як пів столітя по прилученю сего краю до Австрії, се бачимо з того кількома свідками ствердженого факту, що справа польського повстання 1830—31 р. серед руської молодіжи в семінаріях духовних у Львові і Відні побіч горячих прихильників стрітила також не менше горячих противників Спіридїон Литвинович, тоді питомець у Відні, мав прямо денунціювати перед поліцією тих своїх товаришів, про котрих знав, що тягнуть за повстанєм (Б. Дѣдицькій, Ант. Добрянскій 10—21; Р. Библ. III, ст. XVIII). Про завзяті спори між руськими питомцями на тему повстання 1831 р. згадує й на іншій місці. В. Коцовський (М. Шашкевичь, 68). Отже інтересно було б знати, які аргументи приводили противники повстання. О кілько ми чули, дещо з подань і денунціацій С. Литвиновича збереглось доси але опубліковано не було нічого. Троха глубше в хід думок і симпатій тодішніх Русинів противників повстання дозволяють вглянути зразки пісень, укладаних Русинами а висміваючих польське повстанє — польською мовою; вони були опубліковані д. Коцовським (Зоря 1885, стор. 191). До сих шматків я можу докинути один цілий текст пісні подібного рода, хоч уже не насмішливої а повної ненависти.

Рукописний текст єї найшов ся між старими паперами, що лишили ся по старім дякоучителю Горбацкім, котрий перед кількома роками в глибокій старості умер в Малитині золочівського пов. Текст написаний в 30-роках на старій пошарпаній картонці паперу і має титул:

A r y i a

Kto Lach, ma strach :
 Car zdrajców żwawo przypiera,
 Wolność zmyśloną wydiera
 Obrońcom praw — lby pustych paw,
 Wyniszcza dumy szczeret.
 Paszkiewicz niech żyje!
 Na zgubę — na czyje?
 Lachow, Lachow, Lachow, Lachow !
 Hop, hop! Hop, hop! Hop!

Lach drżał, by strzał
 Pierś mu nie skruszył spodloną
 Krzywą przysięgą złożoną.
 Zmykając w tył Moskala bił
 Wysłanym pismem w świat.
 Paszkiewicz niech żyje itd.

Więc znay: twóy kray
 Zdradą okropną znękany
 Przyjdzie pod wszech Rossii pany!
 A próżny plan w zapale dan
 Ochłodzi Sibir w czas.
 Paszkiewicz niech żyje itd.

Одиноке сучасне свідоцтво про сю пісню зберіг нам пок. Николай Устиянович у своїй автобіографії напечатаній в черновецькій „Родимім листку“ (1880 стр. 10). Оповідає він там, що автором сеї пісні був той же Сп. Литвинович, пізніший митрополіт, що пісня ся була у Відні друкowana в р. 1832 у о. Мехатаристів, але уряд заборонив її ширити. Можемо сумнівати ся о правдивости сеї звістки, а то ось в яких причин. Устиянович подає, що друкowana пісня „Kto Lach, ma strach“ обіймала 4 сторони 80; очевидно не міг се бути наш текст, котрий, як бачимо, має всего три куплети, хіба би ми хотіли припустити, що наш текст не є повний. Друкowanego тексту доси не відшукано ані одного екземпляра і Устиянович подав опис его очевидно також лиш із наслуху. Та головна річ, Устиянович написав свою звістку вживши ся вже в новішій прасові відносини, а забувши о тім, що в 1832 р. в Австрії видрукуване і пізнійше сконфісковане якогось твору було прямо неможливим, що тоді панувала система превентивної цензури, при котрій видрукуване вірша в роді повисшого було зовсім неможливе.

Та відкидаючи можливість появи сеї пісні в друку ми не потребуємо подавати в сумнів прочих вказівок Устияновича. Що пісню сю не зложив Поляк, сего мабуть не треба й доказувати. У автора її, Русина, дуже інтересно нам побачити той скептицизм до польської свободи

(„wolność zmysłową“), котрий не знає чи є впливом ретроградства чи справді критичного відношення до спеціально-польських свободолюбних змагань. Повстанє польське являєсь для автора пісні впливом польської гордості, а не якогось права; право національності на самостійне політичне існуванє для него не існує. В рефрені він висказує сильну, майже дику радість над згубою Ляхів. Автор очевидно легітиміст; признаючи як незрушений факт те, що Поляки присягли на вірність цареві російському, він уважає упадок повстаня карою за се зломане присяги. Се дає нам заразом основу думати, що пісня була зложена швидко по упадку повстаня (сентябрь 1831 р.) — швидко, бо рішуче прилученє Польщі до Росії, т. є. скасованє „конгресової“ конституції і автономії „королівства“, котре стало ся зараз з початком 1832 р., не є ще для автора доконаним фактом, він грозить ним Полякам як консеквенцією їх зради, але грозить в часі будущім. Йідко сатирична є замітка про те, що Поляки „zmykając w tył“ били Москалів у депешах і кореспонденціях висланих у Европу. Що се систематично роблено ще й пізніше, в часі повстаня 1863—64 р., признав отверто один із фабрикантів таких депеш, краківський публіцист Ст. Козьмян в недавно виданій вельми інтересній книзі „Rzecz o roku 1863“.

Отсе коротенький аналіз тої пісні, котра як характерний документ з ранньої доби розбудження нашої національної свідомости в усякім разі заслугує на увагу.

II. Обяви русько-польського братаня 1842 р.

Від сеніора львівської ради міської, д. Аполінарія Стоковського, бувшого урядника Тов. кредитового земського у Львові, що брав участь в польських конспіраціях 1842—46 рр., чув я ось яке оповіданє про тогочасні відносини між польською молодіжю університетською а руськими семінаристами. „З руськими семінаристами жили ми дружно. Вони бували на наших сходинах, запрошували нас до себе. Між ними в році 1842 визначували ся особливо Хомінський і Громадка. Напущанє 1842 року устроєно в мурах семінарії виставу театральну, на котрій і я був присутний. Танцістр Пардіні був режисером, костюми визичено семінаристам із польського театру. Вистава складала ся з кількох сцен, переважно імпровізованих. Представляли ярмарок, руське весіле і вибір рабіна. В сцені весіля особливо знаменито грав свою роль війт. Коли прийшлось єму нир. чистити нагорівшу свічку, то він насамперед втикав пальці за пахуху і отирав їх о голе тіло, потім прикладав їх до рота, а послинивши знімав „злудія“ зі свічки. Вибір рабіна відбувався в такий спосіб: до старого рабіна приходять куна жидів з молодим кандидатом на рабінську гідність і просять его, щоби проекзаменував кандидата. Він велить їм усім втишити ся, виносить величезну книгу і кладе єї на стіл. Кандидат стоїть і тремтить. Старий рабін муркоче щось, бере ножа, зажмурює очі і втикає его вістрем у книгу, щоби хто не думав, що він як небудь присторонно хоче екзаменувати кандидата.

Отворивши книгу ножем він муркотячи читає, читає в ній, а потім каже:

— Ну, сину, ось тут стоїть таке питанє: чому когут коли піє, то очи зажмурює?

Кандидат увесь стрепенув ся, хапаєся за пейси, за бороду, махає головою і охає, що таке трудне питанє випало на его долю. Їго товариші полушентом підповідають ему — один глушійше від другого, що очевидно серед слухачів справляє вибухи сміху. Далі кандидат надумає ся, цостує ся і говорить:

— Heiliger Cadyk! Я думаю, що когут піючи для того замикає очи, бо він уже сю пісню вміє на память.

— Добре, сину, добре! — каже рабін. Знов з попередніми церемоніями розгортає ножем книгу в іншій місці і помуркотівши завдає друге питанє:

— А скажи міні, чому пес, заким положить ся спати, мусить обернути ся довкола?

Знов турботні жести кандидата, підповідання жидів, аж поки по глибокій розвазі кандидат не здобуває ся на відповідь:

— Heiliger Cadyk! Пес для того се чинить, бо шукає, чи дехто не поклав ему подушки під голову.

— Добре, сину, дуже добре!

Слідє третє питанє такого самого глибоко філософічного змісту:

— Коли два пси біжать за заяцем, один із них білий а другий чорний, то перед котрим заяць дужше тікає?

Відповідь гідна такого питання була така:

— Заяць дужше тікає перед білим, бо думає, що сей роздяг ся до сорочки, щоби швидше за ним бігти.

Коли кандидат зтак знаменито відповів на всі три питання, старий рабін признавав его спосібним бути рабіном і его наслідником. Жиди піднімали радісний крик, заводили танєць довкола ново вибраного, котрий витав їх віршованою промовою. Не треба й додавати, що ціла вистава крім ролів хлонських ведає ся в мові польській.

На тім представленю був присутний ректор семінарії і деякі каноніки, а також численна світська публіка з міста, звісно, тільки прошена.

Додам іще, що д. Стоковський з великим ентузіазмом згадує про віршу Михайла Попеля, участника польських конспірацій 30-тих років, арештованого в Самборі 1836 р., товариша Ценглевича. М. Попель, Русин з роду, засуджений був 1842 р. на довголітню тюрму в кріпості, з котрої увільнила его аж амнестія 1848 р. В тім році видав він по руськи лат. буквами агітаційний листок „Ochlaszenyje M. Popela“. Пізнійше був він бурмістром Самбора, де живе й досі. Вірша его, написана в 30-тих роках по руськи на взір таких же віршів Ценглевича, мала титул „Русин на празнику“. Була се довга поема, мала около 600 стихів і була ще в 40-вих роках вельми популярною серед руської

і польської молодіжи, котра переписувала єї дрібнісіньким письмом на малих свистках паперу. Позаяк вірша ся доси ніде не була друкована, для того подаю тут бодай ті невеличкі єї фрагменти, що зберегли ся в пам'яті д. Стоковського і виражаю при тім бажанє, щоби хто небудь у Самборі зволив видобути повний єї текст від автора, поки той ще живє. Д. Стоковський подіктував міні тільки ось які уривані шматочки з неї. Початок вірші, котрий тоді служив за оклик привитання між польсько-руськими конспіраторами, був такий:

На здоров'є вам, братове,
На погибель ворогам!

З дальшого контексту д. Стоковський нагадав отсей куплет :

Ей та много, та многонько
Погадати маєм ми,
Тільки тихо і тихонько,
Щоб не вчули вороги.

Одним із найсильнійших місць поеми була слідуєча тірада против Німців:

І дивіть ся: з тамтих сторон,
Де ані добрешуть пси,
Не долетить чорний ворон,
Не допіють когути,
З тамтих сторон в край наш впасти,
Ко-би стічня, ко-би дич,
Мордувати нас з напасти,
А наш хліб як їджд, так їджд!
Але почкай, пся голото!
Хоч нас вже зі шкіри дреш, —
Взяв-сьє срібло і золото,
Але коси не возьмеш.
Бо як Русин, шапку в бакир,
В руці косу вже підніє,
То триста ти дідьків в матір!
В мишу діру Німче лізь!

Хоча отсі рядки не показують в д. Попелю великого поета, то все таки вірша єго має для нас не мале значінє як документ історико-літературний і я ще раз уклінно прошу всіх, хто мав би можливість добути єї повний текст, як також евентуально інші твори д. Попеля і єго товаришів, щоб зволили переслати нам їх до опублікованя.

Іван Франко.

III. Іван Наумович — семінарський рабін.

Навязуючи до повнішого оповідання д. Стоковського ми подаємо віршовану промову Ів. Наумовича, виголошену при аналогічній okazji мабуть в р. 1847. З усього видно, що власне йому довелося грати роль такого кандидата і бути вибраним на рабіна; сю гідність, сполучену з фахом роблення обойчиків для питомців, він справляв цілий рік. З того року походять крім низше надрукованої ще дві его вірші, уложені польсько-жидівським жаргоном. Текст їх, що зберіг ся між паперами о. дек. Івана Озаркевича в Болехові і був ним переданий д. Остапови Терлецькому, переданий нам сим шан товаришем до опублікування. Рукописи о. Озаркевича не мають дати. Та, котру низше передруковуємо, зложена з 4 карток (2 піваркушів) зложених в 4-о і незшитих; стор. 1 містить титул, стор. 2 і 8 порожні; папір пожовклий, письмо поруділе, мабуть таки ще з 40-вих років, хоча рукопис захований зовсім добре.

I. Ф.

Mowa żydowska starozakonnego Rabina

nowo obranego Chaima w czasie ostatnich zapust, miana przez Naumowicza samego Rabina przy installacyi na oną posadę.

Z życzenia kahalów na dniu dzisiejszego
 Mam objąć miejsców dziady mojej,
 Który tu długo pod Jankła imieniem
 Byli Rabinem w żydowskie plemieniu.
 Win to usłużnym dla wszystkich bywał.
 Bo wszystkim zgrabnie karków obszwał.
 Jam z łaski Boga i z Duwidem synem
 A moim wojcem — jest wielkim rabinem.
 Do niego żydy jak pszczoły do wulu,
 Bo grzebie w bublech jak u futrze mulu.
 Wszystkie do niego jechają żydkowie,
 Bo wun co nie wie, to nigdy nie powie;
 Ale u niego mądrościów tak duży,
 Jak by po deszczu kroplów uw kaluży,
 Jak liściów w lasu i mrówków na polów,
 Jak w stawów rybków, a gwiazdów pod chmurów,
 Jak pi pod chajder żydowskich bachurów,
 Jak na łąków trawów, a na pole zbożów,
 Jak na manewrze żołnierzów w obozów.
 Duwid, mój wojcy, — a, to wielki głowy!
 Jego pochwale słów nie staje w mowy.
 Win swoje mądrość wielkie nieuroku
 Kazaniem pokazał już tamtegi roku
 Talmudy, Tenachy, Sanhedry, Gemury
 Siedzi mu w głowie, jak w przewetów szczury.
 Przytem jest doktorem bardzo znamenitym:

Wszystko kuruje wodem z okowitem.
 Win tak dla chłopów, jak miesiąc dla gwiazdy:
 Świeci im w kryszmi, że wesoly każdy.
 A jego żony a moje mamunie,
 Ryfki na imię — to obraz babunie
 Nieboszczki Sury, co zawsze mówiły:
 Wnuczki mój Chaim to rabin prawdziwy.
 Dla tegi teraz na święty zapusty,
 Gdy ludzieh jedzą i pośny i tłusty
 I piją dobrze na zdrowie swych kumów, —
 Muszę wyjawic mojego rozumów.
 Rozum jest w glowie, jak orzechy w lupy,
 Albo jak jajki w swojej skorupy.
 Ale to czasem choć wielki jest lupy,
 We środku ziarko zgnilo się ukrywa,
 Albo i w jajki choć białe skorupy,
 Smierzące białki — cha, fe! spoczywa.
 Ale mój rozum, choć maluczki glowy,
 Już napełniony z mądrości bublowy:
 Gamury, Kryszmy, Miszle, Thilim, Toiry,
 Sanhedry, Kallety, Talmudy, Misznajry,
 Bereszit, Waikra, Bamibra, Jaisze,
 Jeszaje, Miche, Meluche, Jeremie,
 Dibne, Jomim, Amois, Habakik, Baruche,
 Daniel i wszystkie żydowskie babruche.
 Nad chleba, wody, mięsy i żodkiewki,
 Nad kugle, macy, masły i marchewki.
 Nad sery, lokszyń, smetany, czosnyeczki,
 Nad cybulki i mięsów iz młodegi byczki —
 Wszystkie w tej glowie i pejsy się chowa,
 Co wymyśleć może głów Salamonowa.
 Nie wszystkie dobre co wielkim i grubem!
 Czy więcej mięsów ma kury z czubem?
 A ząbki z czosnyk choć małej wielkości,
 Tyle ma smaków i przyjemności!
 Posłuchajcież pijaństwo (sic! am. państwo) ten wniosek mądrości,
 Od którego miszlenia bolą mię już kości!
 „Kto ma grube gardło, ten basem spiwuje;
 Szczupak ma grube gardło, bo rybów zjaduje,
 A czemu szczupak z basem nie spiwuje?
 A między rybów, co szczupak schwytyje,
 Małeńkie żabów — tak z basem śpiwuje!“
 Tak moje głowy, choć chude i cienkie,
 I moje wzrostów niskie i małeńkie —
 Pełne rozumów i mądrości wielkie.
 Dla tegi kahały widząc me zasługi,
 Ze w bubblech grzebie przez czasy tak długi,
 Godnegi wojcy mię uznał rabinem,

Wieniąc me głowy sławy wawrzynem.
 Opatrzność jakieś, co żydziemi włada,
 Dzisiaj i na mnie ten urzędy wkłada;
 Ona rozsądzi, co kegi należy,
 Wierzyć nauczy, co sama nie wierzy.
 Tak z historyjków to jest nam znane,
 Które ja czytał w książki pozłacane —
 Ażeby się dobrze wydala już wcale,
 Muszę przedstawić ją w oryginale

A nebe

Tu wyższy władzy, to każdy mi przyzna,
 Co żydów chroni, najbardziej rabinów, —
 I z szczerem sercem to każdy mi wyzna,
 Ze niema ludziów nad żydowskich synów, —
 Ów wyższy władzy natchnął tegi kahal,
 By mnie Rabinem zrobić się nie wahal.
 Także o państwa odbiło się uszów,
 Jak wysokie wylazł moje wielkie duszów.
 Ja dobrze widzę, jak z awansy megi
 I tu się już cieszy kompanie całego,
 Ino że z pychów nikt tegi nie głosi:
 Oto Reb Chaim niech sam nas poprosi!
 Na co to ukrywać, zawijać w kożuche
 Kiedy to już widać z poruszenia brzuche!
 Nu, to nic nie szkodzi! Z panem Chaimem
 Można zostawać, choć on już Rabinem.
 Ale ja przecie i pomimi tegi
 Chce się zalecić rodu szlacheckiego;
 W imieniu cały tegi zgromadzenie
 Składam wam najprzód nasze życzenie.
 Najprzewielebniejszy Rektoratu nasze,
 By Bóg błogosławił zamysli wasze!
 By pod waszym dozorem Alumny ruskiegi
 Były ozdobow kraju całego!
 Teraz się zwracam do moich kolegi,
 Bym im wynurzył życzeni megi.
 Jaśnie wielmożny, jaśnie oświecony,
 Jaśnie jaśniejszy, złotem pozłocony,
 Którego jasności jaśniej jaśnieje,
 Jak gnot włożony w kaganek z oleje,
 Któregi czoło z samego rozumy
 I z książęcegi już się łyszcze dumy,
 W któregi pieniędzy jak u rybów włosów,
 Któremu krzyczy zawsze tysiąc głosów.
 Vivat, niech żyje książęce familie
 Naszegi książę prince de la Thullie!

I ty margrabia, Pan millionowy,
 Co gubisz miliony jak konie podkowy
 I z mości Princesem to jeździsz w Londynie,
 W Paryżu, w Rzymie, w Widni, w Lisa-bylinie,
 Od którego dobra procenty zapłata, —
 Żyj z mości Xięciem długie dla nas lata!
 Pan Tarabanowicz, co pijać nie każe
 Oprócz wódki z miodem, jaką sobie smaży —
 Ze ón ma słuszość, tom doszedł na sobie,
 Bo to od wódki i w brzuchu rajwachu i glupstwo w czubie.
 Jak to zwyczajnie dzieciństwo płoche,
 Tak i ja dzieckiem raz się upił trochę.
 Miał ja dwa grajcarey,
 Kupił za grajcar bulki, za grajcar piwy:
 Jak się piwy rozegrzali,
 To po brzuchu hurkotali.
 Przyszedł ja do domu — rejterady,
 Siadam za drzwi na gnoim
 Z tem piwem ze swoim:
 Przyszli wieprzowe żone i mnie wywrócili,
 I piwy wypili.
 Przecież Wac Panów w to całkiem nie wgląbi, —
 Wszak i ón czasem trocha się utrafi.
 Vivat nakoniec wszystkich urzędników:
 Szwajcary, lokaje, Marszałki, Stolników!
 Vivat i wszystkie nasze podwyższony
 Firmariusze, diakowe, co dobrze łykuje,
 Duktorze i te, co w cerkwi lampów zapaluje,
 Wszystkie szmaciarzy, co brudów zmywuje
 I po muzołach świeczki dostarczuje!
 Niech żyją wszyscy, co tu dzisiaj razem,
 Niech będzie ta chwila radości wyrazem!

ЕВАНГЕЛІЇ.

Статя Моріса Верна.

Християнська теологія завжди дбала про те, щоб виказати походження, взаємні відносини та історичну вартість чотирьох євангелій, прийнятих до біблійного канону. Та тільки від коли поновились студії екзегетичні в кінці остатнього століття, до сих питань приступлено з незалежністю, невідомою в давніші часи, і можна було сподіватись порозуміння вчених, що бажали віднайти умови, при яких повстали євангелії. На жаль, так не сталося: не вважаючи на глибокі праці людей з поважною ерудіцією, потрібна проблема тільки що згадана нами не може вважатись за розгадану. Отже нашим завданням буде не так виклад здобутків, як визначенє в ясній і безсторонній формі основ (методу) дослідю, стілько ж трудного як і цікавого.

І. Аналіз євангелій, їх взаємні відносини.

Розкривши Новий Заповіт знаходимо чотири чималі писання названі Євангелія (що має значити виклад доброї звістки про Ісуса Христа), поставлені під іменами св. Матвія, св. Марка, св. Луки і св. Івана, апостолів або апостольських учеників. Ми почнемо аналіз сих книжок з другої книжки св. Марка. Робимо се з тої рації, що план сеї книжки найпростійший і найлекший для розбору з усіх чотирьох писань. і що більшість учених згожуеться уважати сю книжку за раніше редаговану, ніж три інші.

Євангеліє по св. Марку починаєть ся з розповіді про те, як, згідно з обіцянками пророків, прийшов чоловік на ім'я Іван, щоби приготувати новий лад. Сей чоловік чинив на березі Йордана хрещене на знак каяття і покути, і великі юрби люду збігались до него; але він тільки звівач прихід когось більшого від него. Незабаром являєть ся на сцену і ся друга величя особа: се Ісус, родом з Назарету Галілейського. Коли він приймає хрещене, небо розкриваєть ся, святий дух спускаєть ся на него в постаті голуба і голос з гори сповіщає, що він єсть коханий син божий. Після сего Ісус іде в пустиню і витримує спокусу Сатани. Коли Івана Хрестителя забрали в темницю, Ісус прийшов у Галілею і там подав добру звістку, себ то, що хутко має настати царство боже або царство Мессії. Він призиває своїх слухачів приготуватись вірою і каяттем. Не гаючись він хоче прибрати собі скількох товаришів або учеників. Отож він походяючи понад берегами Галілейського моря, т. є. Генесаретського озера, звертаєть ся по

черзі до двох гуртів братів, перше до Сімона Петра та Андрія, потім до Якова та Івана, синів Зеведеєвих, і вони, покинувши зараз свою роботу, прилучають ся до него. В таким товаристві вступає він у місто Капернаум і в суботу здійсмає річ серед синагоги, там навчає авторитетним тоном і се робить вражінє на зібраних. Там же, в самій синагозі, біснுவатий чоловік в голос обявляє, що Ісус є син божий, Мессія. і тоді Ісус дає тому доказ виганяючи біса. Слава про таке чудо не могла не розійтись широко, хоч з него тільки починав ся довгий ряд дивних уздоровлень. Вийшовши з синагоги Ісус в хаті Сімона і Андрія гоїть тещу Сімона Петра, що хорувала на пропасницю. У вечері до него приводять з ріжних сторін слабих і біснуватих, а він їх гоїть і виводляє, але наказує вигнаним злим духам не сьвяляти про те, що він єсть Мессія. Потім він іде показувати свою місію ратунку в ріжних місцях Галілеї, промовляючи в синагогах та виганяючи злих духів. Навіть один прокажений прийшов до него, вірячи в єго надприродню силу; він єго вигоїв справді, але не бажаючи занадто великої слави наказав єму мовчати. Тільки ж чоловік той не міг встояти перед бажанєм прославити своє надзвичайне вигоєнє і після того юрби людю починають так обступати Ісуса, що він уже мусить шукати собі за тишку. Однак через скілька днів він одважуєть ся вернутись до дому (запевне в хату Сімона та Андрія) в Капернаум; зараз же збираєть ся юрба перед оселею і їй Ісус звіщає добру звістку. Дуже тяжко було достунитись до Ісуса тим людям, що принесли до него на носі паралізованого; вони не могли дати ради, поки не пробили стріхи і не спустили ліжка на шнурях в ту хату, де був Ісус. Тоді Ісус, зрушений таким доказом віри, перше одпускає слабому гріхи, а потім гоїть єго. Паралізований встає і несе привселюдно сам свою постіль на плечах. Знов же на закиди книжників, що дьувались, як то може чоловік присвоювать собі право прощати гріхи, Іс є відповів, покликуючись на свою мессіаньську гідність. Прийшовши на беріг озера він стрічає на митниці певного Леві, сина Алфеевого і наказує єму йти за собою. Той чоловік сидів за столом в товаристві митарів і гультьйів, отже книжники й фарисеї гудили Ісуса за те, що він водить ся з такими, але він відповів їм, що єго послано визволяти не праведників, а грішників. Так само й на доріканя, чому він не постить так твердо як ученики Івана Хрестителя та люде фарисейського ученя, він відмовляє, що женихові товариші будуть постити тоді, коли жениха вже не буде з ними. При іншій спосібности, з приводу того, що ученики єго зривали колоски в суботу, він обявляє, що син чоловічий або Мессія єсть пан над суботою. Сей раз він знову виразно вказує на свою мессіанську гідність. Він вражає в край своїх ворогів, фарисеїв та Іродіян, себ то людей близьких до Ірода Антипи, вигоївши в суботу серед Капернаумської синагоги сухорукого чоловіка (св. Марка I, 1—III, 6).

Так виложена перша частина діяльности Ісусової. З самого початку книги встановлена єго мессіанська гідність, спершу надзвичайним явищем, що сталося зараз по хрещеню і признанем вигнаних злих

духів, потім его власними заявами, потвердженими чудами. Гоючи скрізь людей чудом Ісус справджує тіп Мессії обіцяного у пророків, при чім сповіщає, що царство божє, щасливий і спокійний лад настане після сучасних злиднів і лихолітя. Центром его діяльності є Капернаум, галілейське містечко на березі Генесаретського озера. Відси Ісус виходив у сусідні міста. Его претенсія на гідність Мессії вражата в край книжників, фарисеїв і прихильників Ірода Антипи, так що вони замислили відобрати ему жите.

Далі сцена ширшає трохи і дія стає виразнійшою. Ісус в супроводі своїх учеників подаєть ся до Галілейського моря; за ним іде величезна юрба, що зібралась не тільки з близьких сторін, але й з Юдеї, з Ідумеї, з Переї і з фенікійського берега; через такий натовп Ісус мусить завжді мати на поготові човна, щоб не бути скинутим у воду натиском юрби. Настала хвилиня, щоб організувати міцнійше справу євангельської проповіді; для сього Ісус встановлює товариство дванадцяти учеників, що мають ему помагати і робити місіонерські вандрівки, владаючи силою виганяти злих духів. Після сего він вертає до дому в Капернаум. Там він має діло з одного боку з юрбою, що обступає его не даючи навіть обідати, з другого боку з книжниками, що доказують, ніби він виганяє злих духів силою Сатани, врешті з братами матір'ю, що вважають его за божевільного і хотять відбити его від апостольства. Він же обявляє своїй родині, що він зрікаєть ся єї для духовної родини зібраної его словом. Книжникам він каже, що попадають в непростимий гріх проти Духа Святого, ображаючи его посланців. Потім сівши в човен він звертаєть ся до юрби, згромаженої на березі, з промовою про близькість царства божого та про те, як его приймають різні стани слухачів. Потім він перейїздить озеро і не зіходить на беріг. Він спав, коли страшенна буря заграла навколо човна, грозячи розбити его. Коли ученики, що були з ним, розбудили его, він наказав розлютованій негоді втихнути. Прибувши на східний беріг озера, в сторону Гадарени, Ісус при надзвичайних обставинах уздоровлює там одного надто небезпечного біснуватого; юрба злих духів, що вибрала собі житло в тілі сего нещасного чоловіка, вступає в стадо свиней, свині рантом казять ся і кидають ся в воду. Чоловік же, вернувшись до розуму, сповіщає в Декаполі про своє дивне уздоровленє. Тим часом Ісус перейїздить знов озеро і вертаєть ся в Капернаумську околицю. Вернувшись він чинить два чуда: гоїть кровоточну жінку, що торкнула его за одежу, і воскрешає дочку одного старшини з синагоги. В Назареті, своєму рідному місті, Ісус був прийнятий холодно. Потім він посилає своїх учеників на проповідь, по парі. Євангелист відзначає тут, що царь Ірод Антипа почувши, яка слава йде про Ісуса, зо страхом вимовив думку що се певне не хто інший як Іван Хреститель, що був покараний смертю по наказу самого царя. Він казав: „Се той Іван, що я віддав на страту, тепер воскрес!“ Приходять апостоли здати справу Ісусови зі своєї місії і він йде з ними на човні в самотнє місце; але юрба прагнучи слова божого догавляє їх ідучи берегом озера. Ісус зглянувшись над нею каже їй промову, потім годує єї дивним спосо-

бож. Після того він доганяє, йдучи по воді, своїх учеників, що поїхали човном наперед, і знов ступає на беріг у своїй улюбленій стороні, де его приймають з великою радістю: за те він гоїть там багато хорих. Але книжники й фарисеї, що прийшли з Єрусалиму, дорікають Ісусови і его ученикам, чому вони не дотримують встановлених законом очищення; Ісус відважно одрікає, що сираважний бруд — се той, що в серцевині в людині. Але Мессія мусить показувати силу своєї дивної помочі і за границею жидівської сторони, так як то робив колись пророк Ілія; отже ми бачимо, що Ісус гоїть у фенікійській стороні молоду біснувату язичницю. Вертаючись в Галілею через Декаполь він гоїть глухонімого. Потім знов він чинить чудо, аби нагодувати юрбу, що прийшла за ним з далека не взявши з собою харчів. Прийшовши в Віфсаїду він робить видющим одного сліпого (гл. III, 7—VIII, 26).

В сьому розділі ми не знайшли ні одного цілком нового елементу. Мессія провадить своє завдане пропаганда та уздоровлювання, розширюючи круг своєї діяльності. Галілея і всі близькі околиці бачать его дивну владу; але ж тільки простий люд, прагнучи релігійної науки, збираєть ся навколо лікаря і учителя, що пеклуєть ся про всі страждання; люде ж влади духовної і політичної осужують его на смерть. Ми не гаючись приступимо до оповідання про остатні події.

Ісус прибувши в околицю Цезареї Филипової наказує Петрови об'явити его мессіанську гідність, говорячи іменем своїх товаришів, але їм він радить мовчати і звичає, що він мусить стерпіти великі муки, бути відданим в руки народної старшини, врешті вмерти, після чого воскресне. За кілька днів після сього він змінює вид (преображаєть ся) в присутности Петра, Якова та Івана на високій горі; Ілія і Мойсей являють ся поруч него; потім він знову словичає про свою наглу смерть. Вернувшись до істинних своїх учеників він гоїть біснувату дитину, говорить про силу молитви і вказує на привілеї дані дитячій простоті. По дорозі в Юдею він вимовляє свою думку про розвід. Він напірає на те, що накази божі мусять виконуватись і заявляє, що бездоганність є в добровільній бідності і в саможертві, що за них буде дана найкраща надгорода. Проти світових гордоців виявлених навіть в его найближшому околі, він виставляє сумні перспективи і страждання, що чекають его і на які він іде без вагання. В Єрїхоні він робить видющим одного сліпого, що привітав его, називаючи сином Давидовим, себ то Мессією. Надійшовши близько Єрусалиму він посилає своїх учеників за ослем і виїздить у столицю при допомозі юрби, що об'являє близький прихід царства божого. Другого дня він проклинає фігове дерево, що має лист рясний та не має плоду — видиму емблему тодішнього юдейства, потім очищає храм виганяючи з него купців. Запевне такі демонстрації викликали гнів власті. Але коли жреці, книжники і старшина жидівська спитали в него, з якого права він все те чинить, Ісус відповів гідно, боронячись тільки іменем і памятю Івана Хрестителя. Потім зводячи в одно порівнянє всю історію ізраельського народу, він прилюдно каже, що він коханий син „власителя виноградників“ і що виноградарі стратять его, так як замучили перше добрих слуг посла-

них раніше до них від господаря, себ то пророків. Коли ж у него питають, як мають жиди відноситись до римської влади, він обявляє, що єї треба поважати не ображаючи божого закону. Він встановлює доктрину воскресення і будучого житя, обявляє, що божий закон складається з подвійного наказу: любити бога і ближнього, підносить надзвичайну владу Мессії, суворо ганить книжників і похваляє щедрість одної бідної вдови, що позбавила себе конечне потрібного, аби наділити інших. Коли ученики попросили его вимовити своє почуте до єрусалимського храму, вихваляючи его красу, т. він пророкував его близьку руїну, пригоди, через які мусять перейти ученики, страшні події і знаки, що віщуватимуть початок царства небесного і поворот Мессії, що зійде з небес на хмарах; в кінці він радить всім триматись на поготові. Ісус знає, що его мучитимуть підчас свята Пасхи, що мала настати через день, і він почина готуватись до того. Він в голос хвалить ту жінку, що вилила єму на голову дорогі пахощі. і каже, що то вона бальзамувала его зарані. Він сідає з учениками до стола йісти пасху в кімнаті, що якийсь невідомий дав їм на розпорядок, прибравши єї для свята. Звістивши з початку, що він загине через зраду одного із своїх дванадцяти учеників, він встановлює замість обряду Пасхи жидівської новий обряд, де хліб являє его власне тіло а вино его кров, „кров нової спілки, пролиту за многих“. Зробивши се і знаючи добре, або скоріш довідавшись від бога про долю, що его чекає, він іде в сад Гефсиманський і там переживає напад страшених моральних мук. Врешті зрадник Юда приводить гурт посланих від жидівської влади; Ісус віддає ся їм в руки не боронячись і ученики покидають его. Приведений перед начальника духовенства, Ісус відповідає на питання зібраних жерців, старшин і книжників або закопників. Не по правді обжалуваний в тому, ніби він обявив, що зруйнує храм, він обявляє урочисто на питанні великого жерця свою гідність мессіанську і обіцяє, що хутко прийде знов на хмарах в світлі слави. Така мова була принята за образу бога і збір обявляє, що Ісус заслугує на смерть; тут уміщена сцена відречення Петра. Се було в ночі; другого дня з ранку жидівська власть вимагає від римського прокуратора конфірмації єї вироку. Ісус тільки сказав римській влади, що він „царь жидівський“, себ то Мессія. Пилат не бачучи жадної рації карати его, піддає ся тільки примусові і скоріш допускає смертельний вирок, ніж сам видає его. Принявши різні знущання від воєків, Ісус іде на муки і его распинають. Его смерть відзначена була надзвичайними явищами, темрявою, розідранням завіси в храмі. Ісус в голос вимовляє слова одного псалма, де Мессія каже, що бог его покинув, і конає з голосним криком. Римський центуріон дивлячись на се признає, що Ісус „син божий“. При Ісусові у сю тяжку годину не було нікого окрім кількох жінок, що дивились з далека. Один сенатор прихильний его справі виговорює чесний погріб для его тіла. Другого дня жінки, що були при Ісусові до кінця, ідуть до гробу з пахощами для тіла, але знаходять гріб порожній і стрічають ангела, котрий каже їм, що Ісус воскрес і має явити ся ученикам у Галілеї (гл. VIII, 27—XVI, 8).

Здаєть ся, що наш аналіз, хоч і дуже скупиий, показує виразно план і тему другого євангелія. Ми одрізнили в ньому три розділи, але їх можна звести на два, еднаючи в купу два перші. Ми маємо тоді писане історико-догматичне. Перша его частина показує Ісуса в Галілеї і в поблизьких країнах в ролі Мессії, себ то надзвичайної особи з такою назвою, про яку звіщали старі писаня. Мессія сей обіцяв прихід „царства божого“ і чинив чуда гоючи слабих. В другій частині розкажує ся, як Мессія добровільно, знаючи що его чекає, пішов з Галілеї в Єрусалим і терпів там страшні муки, сповняючи тим спразу визволення, все згідно з обіцянками пророків.

Ми можемо не гаючись перейти до розбору євангелія по св. Луці, що планом своїм надзвичайно нагадує план єв. св. Марка, але одрізняєть ся від него чималими додатками і численними змінами. Се євангеліє починаєть ся з передмови такої інтересної, що єї конче треба тут навести. „Довідавшись, каже автор, що чимало людей взялось скла-дати оповідання про події, що стались серед нас, так як ми їх чули від людей бувших з самого початку свідками і діячами божого слова, я вважаю своїм обовязком теж прослідити все від початку, о велебний Теофіле, і списати для твого вжитку доладним способом, щоб ти знав напевне, як маєш дивитись на ті речі, яких тебе учено“ (єв. Луки, гл. I, 1—4. Се значить, що письменець мав перед очима проби євангелійської історії; він зовсім не відмовляє їм усякої вартости, але вважає, що він може зробити краще, дякуючи додаткам і змінам, що мати муть певне значінє; між єї проби ми не можемо не поставити власне друге євангеліє, себ то св. Марка. Отже придивімось, до якої міри єв. Лука заховає, до якої міри збогачує або змінє текст свого попередника?

З самого початку єв. Лука дає нам дуже цікавий вступ до євангелійської історії; є се поява ангела Гавріїла жерцеви Захарії, батькови Івана Хрестителя; далі йдуть так звані сцени благовіщення та одвідин, спів Марії, вродженє Івана і спів вложений в уста Захарії. Йосиф, законний і признаний батько Ісусів, і Марія вибирають ся з Назарету Галілейського в Віфлеєм юдейський, щоби там записатись нащадками Давидовими згідно з указом імператорським. Марія там родить сина, ангели в небі співають ему хвалу, а пастухи сповіщені від бога приходять одвідати его. Ісус, обрізаний по закону, був понесений у храм, де его повитав Симеон і пророчиця Анна. Потім его родичі знов подались у Назарет. Вірні звичаю ходити що року святкувати Пасху в Єрусалимі вони водять туди кожний раз Ісуса. і він там, маючи дванадцять літ, показує свою надприродню освіту в розмові з книжниками (гл. I, 5—II, 52) Дійшовши до сего ми завважаємо, що єв. Лука далі тримаєть ся плану св. Марка, роблячи при тому значні зміни не тільки в подробицях стилу, але нераз і в фактах. Пятнадцятого року панування Тіберія Іван Хреститель починає проповідувати хрещенє й каєтє в долині Йорданській. Тут єв. Лука розвиває тему тої проповіді, що у св. Марка тільки зазначено; тут же, при спогаді про хрещенє Ісуса він подає его генеалогію по признаному батькови і дово-

дять єї до Авраама і навіть до Адама. Сцена спокуси Ісуса через діавола розказана з додатками невідомими св. Маркови. Ще в Назареті Ісус починає свою службу пояснюючи текст Ісаїї, що справді є програмою тої месіянської діяльності, яку він повинен провадити в Галілеї. Погано прийнятий своїми земляками він іде жити в Капернаум. Призване Сімона Петра, Якова й Івана тут зовсім змінено оповіданням про дивний лов риби, поставленим в початку ніби для пояснення. Св. Лука перестановляє два епізоди св. Марка: навчання на морському березі і вибір дванадцяти апостолів. Це дало єму привід, щоб вставити дуже до ладу догматичну промову з прославленням убожества, з докорами багатству, з радою любити своїх ворогів, з порівнянням людини слухняної науці Ісусовій з людиною, що збудувала оселю свою на скелі; ця промова відбувається не на березі морському, а в полі, де збиралась величезна юрба. Після сего доктринального викладу св. Лука уміщує один епізод невідомий Маркови, але се властиве тільки нова форма уздоровлення молодого біснуватаї, що розказане у Марка (VII, 25 і далі): ми говоримо про уздоровлене здалека раба римського центуріона; Ісус хвалить віру сего не-Ізраеліта. В іншій місцевості званий Наїн він непрошений ніким, а так, зглянувшись, вертає до життя молодого хлопця, єдиного сина вдови. Св. Марко не має сего, так само як і розповіді про людей посланих від Івана Хрестителя до Ісуса. Натомість Марко умістив між остатніми сценами з життя Ісуса епізод про жінку, що зливала дорогі пахощі на голову Ісусові і мала собі дяку за те; Лука змінив значно розповідь сего випадку і заставив Ісуса дати відпущення гріхів сій людині, виставлений жінкою непевних звичайів. Ми бачимо, що весь сей розділ написаний дуже вільно проти того взірця, який, думаємо, був перед очима письменця. Далі згода зазначена нами відновляється скрізь, окрім тих уступів, де оповідається про прихід до Назарета. Св. Лука зважав за краще поставити се на іншому місці, як ми бачили вище; він теж розсудив поминути додаток про страту Івана Хрестителя по наказу Ірода Антіпи. Він навіть зважився на значнішу жертву, а власне залишити частину з св. Марка VI, 45 – VIII, 26, чи то через те, що в ній є скільки уривків невеликої вартости, чи може скоріш тим, що хотів зашадити місця, щоб розвинути річі невідомі єго попередникови. Отже для того, хто зважив причини переробок, переставок та скорочень знайдених в перших главах єв. Луки, буде зовсім легко пояснити пропуск, на який ми вказуємо, і зовсім не треба вдаватися до цілком неймовірної гіпотези, ніби Лука мав такий примірник св. Марка, де не було згаданого розділу.

Тільки що розібрана частина євангелія св. Луки (гл. III, 1 – IX, 17) відповідає, в цілому, єв. Марка I, 1 – VIII, 26; тут як і там річ іде про діяльність Ісуса як Месії, в Галілеї і в близьких до неї країнах. Сповідю св. Петра починається друга частина євангельської історії, присвяченої мукам Месії в Єрусалимі і тому, що було зараз перед ними. Знову св. Лука тримається тексту св. Марка і переказує єго на кількох сторінках, змінюючи з легка. Потім раптом залишає єго

приводить купу промов та подій зовсім невідомих другому євангелію. Ся частина третього євангелія має таку спеціальну вдачу, що деякі автори призволяли розбирати її окреме як Подорож з Галілеї в Єрусалим. Уривки, що слід там відзначити, ось які: апостоли ходять накликати огонь небесний на самарянське село; посилане семи-десяти учеників; об'явлене головних повинностей по закону і після сього притча про доброго Самарянина; гостина у Марти й Марії; притча про недоброго друга; похвала віри в бога і тримання себе на готові; притчі про вірного слугу і про фігове дерево, що господар не зв'язуєть ся рубати его, хоч воно й неплідне; уздоровлене в суботу слабої жінки і чоловіка з водяною; рада просити на бенкети убогих і сірому; притча про запрошених, що не прийшли, про милосердя боже, що готове прийняти розкаяного грішника; притча про блудного сина, про невірнього управителя; оповідане про вбогого Лазаря і про богача; вдячність виговного самарянського прокаженого; покарання неправого судді, по наказу Ісуса; випадок з Закхеем у Єрїхоні і притча про таланти.

Коли порівняти спокійно й уважно розділ св. Луки IX, 12—XIX, 27 і св. Марка VIII, 27, X, 52, то приходить ся зробити такі уваги: третє євангеліє очевидячки взяло свою оправу з другого, елементи его знаходять ся у св. Луки більш-менш в токому самому порядку, особливо з початку; однак св. Лука не вагаєть ся взяти який уривок і поставити его в кінці книжки, як то видко при епізоді св. Марка X, 35—45, що являєть ся з чималими змінами і в зовсім іншому виді у св. Луки XXII, 24—32. Далі, з цілого оповідання св. Лука заховує тільки один стіх (порівн. св. Марка X, 1—11, і св. Лука XVI, 18); або знов св. Лука, способом противним тільки що згаданому, вибирає з остатнього розділу другого євангелія (оповідане про муки) деякі події і ставить їх перед приходом в Єрусалим; так він робить там де річ іде про головний закон (Марка XII, 28—34): там дата змінена і разом з тим додано пояснене про те, що таке значить ближній (Лука X, 25—37). Теж саме і з словами про неплідне фігове дерево з другого євангелія (Марка XI, 12—14, 20 і далі), що змінились в притчу про неплідне фігове дерево і господаря, що показує велике милосердя (Лука XIII, 6—9). — Часто можна знайти у св. Марка яке слово коротке, що св. Лука бере за тему, щоб широко єї розвинути; ми не можемо входити тут у подробиці, а тільки вкажемо на те, що гарна притча про десять мін (св. Лука XIX, 11—27) є влистиве переведена в подію шема з св. Марка XIII, 34. З сього ми можемо вивести, що розділ св. Луки IX, 18—XIX, 27 має в собі дуже багато оригінально розвинутих уступів, головню про молитву, віру, тримання себе на готові, відпущення гріхів, боже милосердя, божу ласку, але треба не вагаючись одкинути гадку підтримувану деякими екзегетами, ніби св. Лука визначує певний план подорожі, по якому ми можемо слідити за Ісусом від Галілеї до Єрусалиму. Се так тільки здаєть ся, коли ж приглянутись ближше, се зникає; дійсно епізоди й промови йдуть одно по другому і чіпляють ся одно до другого без жадного поступання, так що не можна

визначити точок подорожі. Ми закінчимо тут сей ряд спостережень, даючи на увагу, що на сих сторінках ми доказали, що св. Лука дуже добре знав ті уривки (св. Марка, VI, 45—VIII, 26), які, могло здаватися з початку, він зовсім лишив на боці (св. Марка VIII, 11 і 15 можна віднайти у св. Луки XI, 6 і XII, 1). До сего ми додамо, що ми вже вказали на уздоровлене з далека раба римського центуріона, як на нову версію уздоровлення описаного в другому євангелію (порівн. Луки VII, 2—10 і Марка VII, 25—30).

Так ми доходимо до глав присвячених остатнім подіям і воскресенню Ісуса (Луки XIX, 28—XXIV, 53). На сих сторінках третє євангеліє переказує досить вільно оповіданє Марка, тільки збогачує єго чималим числом елементів; знов же ми знаємо, що Лука виймає скільки епізодів, не так щоб незначних, і переносить їх в раніший період, часом навіть переміняючи їх цілком. Ми спинимось тільки над сценами воскресення. Св. Марко тут говорить дуже коротко. Виходячи від головної теми, св. Лука змінє і доповняє свого попередника. Він запевняє, що жінки подають ученикам дивну новину, що Ісус явив ся перше двом із них по дорозі в Еммаус, потім одинадцяти апостолам та іншим ученикам. Воскреслий Господь подає своїм ученикам пораду, як вони мають сповняти те високе призначенє, що випало їм, і здіймає ся на небо, запевнивши так поспіх своїй справі.

Тепер ми маємо спромогу здати собі справу докладно з того, що можна назвати способом праці автора третього євангелія. Згідно з тим, що обявлено в передмові, він користувався як джерелом признаної вартости писанєм ранішим, де говорить ся про однакові речі, а власне нашим канонічним євангелієм св. Марка; се писанє він, можна сказати, вложив у своє, тримаючись в загалі єго плану і часто передаючи цілі єго уступи з невеличкими змінами. Але поруч з тим він доповнив єго в трьох головних пунктах: 1. подіями ранішими від громадської діяльності Ісусової, т. є. сценами з дитинства; 2. сценами воскресення; 3. збором порад, найбільше що до молитви, віри й милосердя. Розбираючи науково ці частини можна заважати, що св. Лука, хоч і дуже уважний часами при наслідуванню свого попередника, так що може здатись боязким компілятором, навіть переписчиком, однак уміє бути зовсім вільним і незалежним, коли перестановляє розповіді та епізоди, або, що далеко важніше, змінє їх. дає їм новий напрям і значінє, а то й зовсім до основи переробляє їх. Тим чином він сповнив своє завданє „дослідити все від самого початку“ і дати повне оповіданє, вартє, щоб єго прийнято за правдиве. Що значить однак вираз: „списати (євангелійські факти) доладним способом“? (сі слова завели на непевну путь богато критиків, що надто дбали про те, аби знайти у св. Луки такий спосіб роботи, як у істориків XIX віку, легко забуваючи про ті звирці, які мав перед собою письменець, себ то книги історичні Старого Заповіту, а власне оповіданє про блуканє Ізраєля в пустині і картина славних діл Іллі та Єлисея. Справді, у св. Луки нема нічого похожего на лад, коли під сим розуміти логічну еволюцію, основану на документах. Він дає тільки збір фактів та доктрін,

призначений для вжитку побожної громади, для гурточка вірних або й просто для одного віруючого, яким мав бути отой Теофіл, що для него св. Лука, як сам признає, почав і довів до кінця свою працю.

На остатніх сторінках у св. Луки ми бачимо, як сей письменець назирає на те, що історія євангельська є тільки справджене і сновнене св. Письма. Господь при стрічі в Еммаусі так говорить: „Люде безумні! думки неймовірної до всего, що казали пророки! Чи не мусіло статись, щоб Мессія пройшов усі муки, аби увійти в свою славу?“ Далі євангелист провадить: „Потім починаючи від Моїсея і доводячи всіми пророками він розяснив їм у всіх писаннях все, що де про него говорилось“ (Луки XXIV, 25—27). Трохи далі письменець вертається до сеї самої ідеї і наводить іменню Псалми, що мають би то, поруч з Законом Моїсєвим та Пророками віщувати докладно історію євангельську (Луки XXIV, 44 і далі).

В сих вказівках була ціла програма нового євангелія; се євангеліє справді було основане на тільки що згаданій нами темі і дійшло до нас під назвою євангелія по св. Матвію. Автор сего писання запевне мав перед очима св. Марка і св. Луку, переробляв їх і прилажував так, щоб як найпевніше досягти своєї апологетичної і теологічної мети. В загалі ми скажемо, що св. Матвій узяв оправу у св. Марка, а матеріал для розвитку доктрини у св. Луки. Він бажає за прикладом св. Луки дати євангеліє дитячих літ, але мабуть уважає, що спосіб, якого взяв ся его попередник, не досить відповідає тому завданню, яке він узяв сам на себе. Отже при основній події, дивному народженню Мессії в Віфлємі, він згадує цілий ряд справ, властивих тільки єму: генеалогічне дерево Йосифа що сягає до Давида, не через незначного Натана, а через Соломона і всю лінію царів юдейських; появу ангела Йосифови для звістки, що его жінка стала вагітна від Духа Святого і має породити Спаса-Мессію; прихід магів; втека в Єгипет; різню дітей немовлят у Віфлємі по наказу Ірода; поворот святої родини і оселення її в Назареті в Галілеї. Всі отсі випадки справджують достоту програму визначену в св. Письмі; письменець вказує місця, які він має на думці, пояснюючи їх формулою: Така-то річ сталась, аби справдилось слово, що Господь вимовив через такого-то пророка (св. Матвія, гл. I і II.). Далі перше євангеліє йде за св. Марком, але вживаючи чималої волі в порядку і в трактуванню епізодів і беручи від св. Луки елементи доктрини, власне те, що він доложив нового до історії євангельської. В першім розділі присвяченім мессіанській діяльності Ісуса в Галілеї (св. Матвія III, 1—XVI, 12) ми відзначимо ось які пункти: обяснене причини, чому Ісус прийняв хрещення від Івана Хрестителя; спокуса в пустині представлена в іншому порядку ніж у св. Луки; оселення Ісуса в Капернаум оправдане мессіанічним пророцтвом; уміщене при початку діяльності Ісуса великої догматичної промови, що визясняє становище християнства проти жидівства і визначає специфічну вдачу нового ладу. Сей виклад зветь ся „нагріня проповідь“; се плід довгого розмислу і з него можна вивести, що Церква мала тоді вже всі способи для діяль-

ности, виразно розуміла свій догмат і напрямок, в якому мусіла поводитись. Для цієї проповіді чимало елементів узято від св. Луки, але вони зв'язані й опановані одним систематичним поглядом, що надає їм далеко більше значіння. Письмовець вже так віддалився від жидівства, що дивить ся на него упередженим поглядом, як напр. тоді, коли підсуває Біблії слово ще більш чуже єї духови ніж єї букві: „Ненавидь ворога твого.“ Св. Матвій бере на себе вібрати в дальших главах усі дивні уздоровлення Ісусові, так як вібрав усі навчання в цілні промови, справжнє казанє *ex cathedra*; епізоди поділені по їх натуральному подобенству, але зовсім без уваги на натуральний зв'язок між ними, і як би хто хотів зв'язати їх між собою і завести в якийсь дневник, то зустрів би неможливости й труднощи безконечні. З сим в загалі згожують ся всі критики. Всі промови Ісусові закругляють ся так, що творять повні і досить упорядковані виклади, розяснюючі той чи інший пункт християнської доктрини: такі, напр., поради Ісуса ученикам послання на місію (гл. X), промови викликані посланцями Івана Хрестителя і критичні уваги фарисеям (гл. XI. і XII.), ряд притч про царство бже (гл. XIII, і далі). Починаючи від сповіді св. Петра, св. Матвій не має більше причини, щоби змінити порядок євангельського оповідання, прийнятий его попередниками; але й далі він виславляє на вид елемент доктринальний, як то видно в промовах присвячених визначеному понятю про царство бже і виясненю деяких спорних пунктів (гл. XVIII, XIX, XX.). Цікаво було б прослідити докладно щб св. Матвій бере у св. Луки, що лишає у него а що докладає свого. В сценах остатніх днів догана книжникам та фарисеям і опис остатнього перелому, що має закінчити теперішній лад, написані ширше і багатіше змістом ніж у двох попередніх письменців (XXIII, XXIV, XXV). В сценах воскресеня відзначимо цікаву подробицю про римську сторожу, поставлену при гробі; се має яснійше доказувати, що Ісус дійсно ожив. Згідно з св. Марком, св. Матвій переносить в Галілею те вібранє, де Мессія подає остатню пораду своїм ученикам. Він визначає програму діяльности християнського місіонера такими словами: „Ідіть і навчайте всі народи, хрестячи їх іменем Отця, Сина і Святого Духа.“ Між уривками властивими євангелію по св. Матвію, корисними для виясненя его характеру і для розуміння его тенденцій, ми вкажемо на уздоровленє двох сліпих (IX, 27—31), що має оправдувати остатнє реченє сказанє на відповідь посланцям Івана Хрестителя: „Сліпі бачать (XI, 5); отже се тільки нова форма уздоровлення розказаного у св. Марка (VIII, 22—26); св. Матвій поставив тут двох сліпих замість одного, як він зробив і з єрїхонським сліпим (порівн. св. Марка X, 46—52, до св. Матвія XX, 29—34) і з геразьким бісцуватим (порівн. св. Марка V, 1—17 до св. Матвія VIII, 28—34), як він зробив, ще при більш памятних обставинах, подвоївши осла, на якому Ісус виїздив у Єрусалим, для того, щб бути що до слова вгідним з мессіянським пророцтвом (св. Матвій XXI, 2—7). Притча про лихе віде та добре збіжє і єї поясненє сценою страшного суду (XIII, 24—30 і 36—50) служать для закінченя притчі про сівача;

діявол являєть ся тут ворогом Мессії, що хоче перешкодити єго діяльності, — тема розвита в четвертому євангелії. Св. Матвій занятий дуже питанням про остатню долю християнської церкви і вертаєть ся до него власне в знакомитій картині в гл. XXV, 31—46. Ми спогадаємо ще дивну ходу св. Петра по воді (XIV, 28—31), чудові обіцянки дані сему самому апостолови (ти єси Камінь, і на сьому каміні я збудую церкву мою, XVI, 17—19), дивний спосіб заплати довгів Христа і св. Петра єрусалимському храмові (XVII, 24—27). Св. Матвій бере у св. Луки притчу про загублену вівцю, але поправляє кінець, де грішник неначе ставить ся вище над праведного. Там де св. Лука написав троха необачно: „Більше радощів у небі з одного грішника, що покаяв ся, ніж з дев'яност дев'яти праведників, що не мають потреби каятись“ (св. Луки XV, 7), св. Матвій ставить натомість доктрину не таку щедрю але певнішу, хоч теж освічену тим самим глибоким почутєм божого милосердя: „Нема призову мого батька, що на небесах, на те, щоб хоч один із сих малих загинув“ (XVIII, 14.) Для тої самої причини він залишає притчу хоч і як чулу про блудного сина і замінює її притчею „про немилосерного слугу“ (св. Матвія XVIII, 23—35). Через подібну рацію він жертвує оповіданєм про лихого богача і Лазаря, так як раніше вже переробив доріканє, що св. Лука кидає богачам (порівн. св. Луки VI, 20—25, до св. Матвія V, 3 і далі). Він виразно показує прихильність до безкеного життя (св. Матвій XIX, 20—12). Слово вже записане у св. Марка (X, 31): Багато перших стануть останніми, а останніх першими, стає темою притчі про робітників, де ті, що прийшли перше, були поставлені на рівні з іншими здаєть ся, має натякати на становище язичників у церкві християнській (св. Матвія XX, 1—16). Скільки слів св. Луки про вітає зроблене Хрестителеви дають привід до цілої притчі (порівн. св. Луки VII, 29—30, до св. Матвія XXI, 28—32). Притча св. Луки (XIV, 16—24) про запрошених, що не хотять прийти на весільний бенкет, списана з деякими новими подробицями, власне з характерним додатком про людину викинуту за двері за те, що прийшла не в весільній одежі, в чому можна пізнати нерозкаяне жидівство, глухе до всяких покликів (св. Матвія XXII, 1—14). Поводінє книжників і фарисеїв зганено з нечуваною острістю (гл. XXIII). Від св. Луки (XIII, 25—27) взята тема гарного оповідання про десятеро дівчат (св. Матвія XXV, 1—13), притча про міни робить ся притчею про таланти (порівн. св. Луки XIX, 12—27, до св. Матвія XXV, 14—30). Св. Матвій пише в такий час, коли розрив християнства з жидівством рішив ся так безповоротно, що єму приходить ся з крайньою твердістю одкинути жидівство. „Царство боже буде вам одібране — обявляє Ісус представникам жидівства, — і буде дане тому народови, що вироблятиме з нього плід“. „Багато прийде від сходу й від заходу і сяде поруч з Авраамом, Ісааком та Яковом у царстві небесному, тим часом як сини царства будуть кинуті геть у темряву“ (св. Матвія XXI, 43, і VIII, 11—12). Щоб оцінити все значінє такого засуду, слід порівняти в сих двох місцях редакцію

першого євангелія до редакції св. Луки (XX, 9—19 і XIII 15—29).

Нема чого провадити далі аналіз, бо вже й так, сповідаємось, досить ясно доказано, що автор першого євангелія єсть письменець догматичний і систематичний, що перобив твори своїх двох попередників для зовсім виразного навчання релігійного. Що св. Лука зробив з св. Марком, те св. Матвій зробив своєю чергою з св. Марком і з св. Лукою. Виходить, що всі євангелія, св. Марка і св. Луки і св. Матвія, все то писання історико-догматичні, де розказані різні обставини месіанської, діяльності Ісуса Назарянина під час его апостольства в Галілеї і під час остаточної події, що відбула ся в столиці жидівській.

Четверте з наших канонічних євангелій, євангеліє св. Івана, збудоване на такій же основі, як і три перші. Про се вже і сам его автор вважає потрібним сповістити виразно при кінці свого писання, та се й кидаєть ся в вічі кождому читцеві: „Сі речі написані для того, аби ви вірили, що Ісус є Мессія, син божий, і що через сю віру ви одержите вічне життя в імя его“ (св. Івана XX, 31). Головна причина, задля якої новий письменець взяв ся за перо, була та, що він хотів показати в Ісусові-Мессії виражене вічного божого Слова, уважаючи, що се завдане було не досить добре виконане его попередниками. Отже взявши вказівки подані у св. Марка, св. Луки і св. Матвія, він їх розставляє інакше, перероблює й змінює з неймовірною вільністю. Ся вільність не вразила християнської церкви і писане назване євангелієм св. Івана було поставлене на рівні з трьома тільки що розібраними творами. Ми теж не маємо чого дуже бентежиться Тут головна річ догмат, се безперечно; але ми вважаємо, що й у інших євангеліях основою вже теж був догмат християнський, і що вони зовсім незрозумілі, коли на них дивитись не як на твори теологічні та спекулятивні. Коли св. Лука переробив св. Марка, аби виставити в справжньому світлі доктрину про божу ласку, коли св. Матвій знов узяв ся до роботи своїх попередників, щоби категорично встановити принципи нового ладу заведеного християнством, то такі попередники мусіли добре надаватись новому письменцеві, мусіли служити просто збіркою користних матеріалів авторові, що писав на чолі своєї праці: „В початку було Слово (Logos); се слово було з богом, бувши богом само; воно від самого початку було з богом. Через нього стало ся, що всі речі були створені і ніщо з того, що з'явилось для життя, не було зроблено без него. В ньому було життя і життя було світлом людям; але світло світило в темряві і темрява не прийняла его“ (св. Івана I, 1—5). Ми маємо дивитись на поєдинок вічного божого світла, в постаті Ісуса назаретського, Мессії, з силою зла в образі жидівства. Вже св. Матвій говорив про жидівство безжалісно суворо, а св. Іван, поставлений ще далі від початків християнської громади, не бачить там нічого окрім диявольської супротивної сили.

Євангеліє по св. Івану, надзвичайно студіюване від 60 літ, легко пройти швидким аналізом, дякуючи тому, що автор постарав ся звести євангельську історію на мале число епізодів, даючи головне місце

поважному розвиткові доктрини. Св. Іван лишає на боці надприродне народження, не признаючи за ним значіння, але звертає увагу на свідочство св. Івана Хрестителя про те, що Ісус є Мессія (I, 6—35). Власне в самого околя Івана Хрестителя і до певної міри по его раді Ісус вибирає собі перших учеників, Андрія (порівн. св. Марка I, 16—20) та другого, що зостав ся не названий; до сих двох прилучились Сімон Петро, Пилип і Нафанаїл. Після стрічі з Іваном Хрестителем Ісус був голосно признаний в его околі — те, що св. Петро об'явив потім, при кінці діяльності Ісуса (св. Івана I, 35—52). Ісус переходить зараз в Галілею і в місті Кані, по просьбі матері, чинить чудо; письменець каже, що се було перше чудо, яке він вчинив: він змінює воду в вино. Здавалось би, се просто для допомоги людям, що запросили его; але значіне сеї зміни запевне те, що от Ісус устанавляє замість жидівства, що видихалось і стало питєм без жадного смаку, поживне вино євангелія (II, 1—11). Після короткого пробутку в Капернаумі Ісус іде в Єрусалим задля „Паски жидівської“ і там зараз робить те очищенє храму, яке інші євангелія ставлять при кінці его діяльності. В загадкових виразах сповіщає він, що справжній божий храм єсть він сам, що его мають знищити Жиди, але він має воскреснути по трьох днях. Під час свого пробутку в столиці він чинить скілька чудес і викладає сенаторови, на ймення Нікодимови, таємниці відродження і ратунку, що дають ся за віру в сина божого посланого з неба на сей світ, щоб визволяти его від згуби (II, 12—III, 21). Ученики Ісуса оселяють ся „в землі Юдейській“, де займають ся хрещенєм поряд з св. Іваном Хрестителем, і той признає се діло зовсім законним. Тим часом Ісус зважаєть ся повернутись в Галілею після річей фарисеїв; дорогою він спинаєть ся біля криниці Якова в Самарії, просить води у одної жінки, заводить з нею неначе диспут теологічний, при чому має нагоду звістити наближенє служби божої „духом і правдою“, і Самаряне приймають его дуже щиро. Після повороту у Галілею Ісус іде в Кану де виконує з далека спіленє сина царського начальника війська, що живе в Капернаумі; се нова версія уздоровленя раба центуріоніоного, що розказане у св. Луки (VII, 1 і далі) і у св. Матвія (VIII, 5 і далі), а йїх оповідання не що інше як замінене оповіданє про уздоровленє виконане, по св. Марку (VII 24—30), над біснуватою дівчиною Сіро-Фенікіянкою (св. Іван III, 22—IV). Вчинивши се „друге чудо“ в Галілеї Ісус іде знову в Єрусалим, бо трапилось якесь не означене близше „жидівське свято“, і там уздоровлює біля ставу Бетседи (Віфесда), при Овечих воротах, і то в суботу, одного паралізованого, що був слабий тридцять вісім літ; се уздоровленє — нове виданє того, що розказували інші євангелія (порівн. св. Марко III, 1—6, II, 3 і далі, св. Лука, XIII, 10 і далі). Ісус об'являє своє право робити в суботу покликаючись на приклад невгамовної роботи свого батька, себ то бога; він користує з сеї нагоди, щоби розказати про свої зовсім особливі відносини з богом. Раптом переносимось „на той бік Галілейського моря“ і письменець позичає у св. Марка (св. Марко VI, 45—52) уступ про те, як Ісус прилучаєть ся до своїх уче-

ників, перейшовши по воді. Тим часом зацікавлена юрба перепливає озеро на човнах і приходить за Ісусом в Капернаум; тоді Ісус звертає ся „до Жидів“ з містичною проповідю, де він розвиває ту тему, що він єсть хліб життя посланий з неба і що хочаби мати вічне життя, треба йісти єго тіло і пити єго кров. Зараз після сих промов св. Іван подає в властивій єму формі знакомиту сповідь св. Петра (св. Івана V, 1—VI, 71). Видно, через які зміни перейшла під пером автора четвертого євангелія перша частина євангельської історії, що розповідає про апостольство і мессіяничну діяльність Ісуса. Тим часом треба зауважити, що сей письменець тільки посунув далі те вільне обертання з уступом св. Марка, якого вживали св. Лука і св. Матвій; особливе св. Матвій цілком переіменив лад епізодів і впорядкував великі догматичні промови. Під сими двома зглядами св. Іван, здаєть ся, брав приклад з такого видатного прецедента, з тою ріжницею, що він вибирає мале число випадків або чудес тіличних і привязує до них свої навічання, зложені з погляду містичізму часом надто тонкого.

Обійшовши Галілею, Ісус іде крадькома в Єрусалим задля „свята жидівського, що зветь ся Намети“; раптом він одкриваєть ся. прилюдно протестує проти лихих замірів своїх противників, обіцяє схід Святого Духа на тих, хто вірує в него, обявляє, що він є світло світа і вдаєть ся в різкі напади на „Жидів“, звучи їх силами діавола. Виголосивши своє вічне передістигування, Ісус мало не був укаменований. Се не завадило єму вздоровити хутко після того одного сліпого з роду (порівн. св. Марка VIII, 23—26), і се став єму приводом до промови про моральну сліпоту людей, що вважають себе видющими. Ісус виставляє себе врешті добрим пастухом, що віддає своє життя за стадо. Після свята Посвяти в Єрусалимі Ісус звіщає, що він з богом складає одну особу; ся заява викликає гнів серед „Жидів“, після чого Ісус відходить на той бік Йордану. Єго хутко викликають звідти звісткою про тяжку слабість одного з єго друзів, Лазаря в Віфанії, місті близькім до Єрусалиму; але Ісус навмисне гаїть ся, щоба skutок єго дивної сили міг показатись при зовсім виключних обставинах. Перед великим збором він воскрешає Лазаря, що вже три дні як умер і тіло єго почало гнити. Сам чудотворець поясняє се чудо, називаючи себе самого „воскресенем і життям“, і тим доводить до краю лють своїх противників, себ то жидівську старшину. Поки він скільки днів ховаєть ся від їх лихих замірів, вони беруть ся остатнього способу, щоби позбутись єго (св. Іван VII, 1—XI, 57).

Найбільше характерний епізод сего розділу, се воскресенє Лазаря; автор четвертого євангелія хотів, щоби діяльність Мессії, всеможного лікаря терпінь людських, закінчилась вчинком надзвичайного оживлення; замість вірців поданих попередниками (св. Марко V, 22—24 35—43; св. Лука VII, 11—17), св. Іван дає сцену, де приймає участь близький Ісусови чоловік, справжня історична особа. Але імя Лазаря було взяте з притчі св. Луки, що зветь ся притчею про лихого богача (св. Лука XVI 20), а воскресенє Лазаря — се тільки переведена в діло заява, що стоїть в тому самому місці: „Коли вони не

слухають Мойсея і пророків, то не впевають ся, хоч би навіть який мертвий (а тут діло йде власне про Лазаря) воскрес" (св. Лука XVI, 31). Окрім усього того св. Іван робить Лазаря братом двох жінок, згаданих в однім епізоді св. Луки (X, 38—42). Коли дослідити старанно всі елементи, що увійшли в епізод воскресення Лазаря, то з того виходить дуже ясне світло для розуміння процесу складання євангельських оповідань.

Остатні сторінки, присвячені кінцевій драмі, починають ся сценою помазання, що діється в Віфанії, в хаті воскресшого Лазаря, і головною особою є тут Марія, сестра Лазарева (порівн. до св. Івана XII, 1—8, оповідане св. Марка XIV 3—8); як риси властиві четвертому євангелію ми визначимо пропуск усіх вчинків і промов між урочистим входом у Єрусалим і тайною вечерею (порівн. св. Марка XI, 11—XII, 37); замість них маємо тут оповідане про Греків прозелітів і містичну промову Ісуса про значіння його смерті (св. Івана XII, 20—36); сцена обживання нін є переведенням в діло одного навчання, поставленого вже у св. Луки в такі самі обставини (порівн. св. Івана XIII, 2—16, до св. Луки XXII, 24 і далі і св. Марка X, 41 і далі); установка ветері замінена довгими навчаннями про взаємну любов, про наслідки смерті Ісуса, про зісланє св. Духа, про проби, що ждуть учеників. Ріжниця між св. Іваном і його попередниками, яка найбільше вражала теологів усіх часів, се незгода що до часу, коли умер Ісус; три перші євангелії кажуть, що він святкував у-в-остання Паску перед смертю, четверте ж говорить, що він був розпятий в той самий день, коли мало бути заколото пасхальне ягня. Се, здається, треба вважати за форму ще виразнішу спільної їм усім ідеї, що спогад про спокутну смерть Месії мусить стати на місці жидівського свята. Тільки там, де три перші ставили установу вечері в прочуванню мук, що мали настати другого дня, євангеліє св. Івана показує самий факт, що рішив упадок давнього звичаю; емблемою сього факту стало потім християнське свято; іншими словами, смерть Ісуса постановлена просто і безпосередно на місце жидівської Паски. В сценах воскресення ми зазначимо особливо дивні лови риби на Генесаретському озері, сей неначе додаток до євангелія (гл. XXI, сцена взята у св. Луки V, 1 і далі). Частина четвертого євангелія присвячена мукам Ісусовим і тому що було зараз перед ними, складається з св. Івана XII, 1—XXI, 25.

Із старих рукописів.

IV. Слово ѡ сотворенію аггѣлз ѡ архаггѣлз ѡ прочіихъ безплотныхъ силахъ.

Тѣди Творецъ неій љди сотвори ѡко ѡ землю, сѣнце, мѣцъ, звѣзди на небѣ, а потомъ створи Бгѣ, предвѣчнаю мѣдрость, слаги свои аггѣлз, архаггѣлз, херувими, серафими, начала, власти, прѣтоли, господствѣа, сили. Сотвориа девѣть чиновъ на хвалѣ свою, а десѣтій чинъ ѡгненній. Батаналаз вѣлѣхъ слаги вѣій першій і найстаршій вѣлѣхъ воевода. И дѣлѣхъ ѣмѣхъ вѣлѣхъ Бгѣ десѣтѣю часть в небѣ. Тогда ѡній Батанала помисѣла: азъ поставѣю прѣстолъ сѣбѣ на горахъ високихъ на воздѣсѣхъ подъ небомъ и вѣдѣхъ подѣвенъ Бгѣхъ внишемъ. Но Бгѣ Створитель знаѣхъ его помисленіе. Тогда Бгѣ творецъ розгнѣвалѣхъ на Батанала. В той часъ ѡгнь предъ нимъ возгорѣтъ сѣмъ, ѡкрѣстѣхъ его вѣрѣхъ вѣліа, ѡгнь ѡ лица его воспѣлетъ сѣмъ. И возгрімѣхъ ѡко и ѡволоки стали трѣскати, явилѣхъ сѣмъ градѣ, ѡгненній стрѣлѣ, молніа, вѣскавици великіа. В той часъ зѣмѣлѣхъ сѣмъ Батаналаз, сталѣхъ теменѣхъ ѡ спѣлѣхъ з неѣсѣхъ зѣ всѣмъ хоромъ своимъ. И летѣлѣхъ аггѣлѣ его с неѣсѣхъ мѣ днѣхъ и мѣ нощіхъ. Видѣчи тоѣ дрѣгѣхъ хори і вѣстрашили сѣмъ предвѣчнаго Бгѣ творца. В той часъ архаггѣлз Михѣлазъ поднимѣхъ ѡволоки, на немѣже Бгѣ предвѣчній сидѣлѣхъ, возопѣхъ гласомъ вѣліимъ: Вонмимъ! Вонмимъ! Стѣа стѣхъ! В той часъ вѣкрѣпиа аггѣлѣ и рече имъ: Возмѣмо Бгѣ неѣсѣнаго на помощъ! Видѣчи тоѣ аггѣлѣ и собрали сѣмъ вси ко стѣомъ архистратѣгѣ Михѣлазѣ и запѣлѣхъ пѣснь аггѣлѣсѣхъ: стѣ! стѣ! стѣ! Господѣ Саваѡдѣхъ ісполнѣхъ ѡко и землю слави его. Ѣто тоѣ значить соѡоръ архаггѣла Михѣла. И поставѣа Бгѣ творецъ архаггѣла Михѣла на неѣсѣхъ старшимъ чиновначѣльникомъ, воеводою неіймъ, а Батанѣхъ істрѣтилѣхъ із неѣа, и сталъ дѣяѡломъ, неіпрѣителемъ дѣіевнимъ. И такѣхъ, братѣа, не хотѣлѣхъ Батаналазъ вѣти аггѣломъ прѣскѣтѣлѣмъ, и за тоѣ оучинилѣхъ сѣмъ темнимъ. Такъ и ми, хрѣтіанѣ, не вѣдѣмо гордѣе, аѣмъ мо не вѣрженіе вѣли изъ црѣствіа неіаго, ѣкѣхъ Батанѣхъ изгордѣлѣхъ вѣлѣ на неѣсѣхъ ѡ спѣлѣхъ изъ лика аггѣлѣскаго. Бгѣ, предвѣчнаю мѣдрость, не терпѣтъ горѣха гордомъ члѣвѣхъ, а смиренномъ благодѣть дѣетъ, а гордимъ противѣтъ сѣмъ. Ікѣхъ члѣвѣхъ заіпорохѣи в ѡкѣ не можѣтъ держати, такъ

грѣшник не может в царствѣ нѣсномъ жити. Бѣсѣ нашимъ слава во вѣки аминь.

І отсю коротеньку легенду виймаємо з рукописної збірки о. Іллі Яремечького Білашевича. Аналогічні тексти звівні були доси тільки з рукописів північно-великоруських. Порфір'єв опублікував три версії свої легенди з рукописів бібліотеки Соловецького монастиря (И. Я. Порфирьевъ, Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ. СПб. 1877, ст. 83—89). Нема ніякого сумніву, що всі ті оповідання основані на тій, що списане в Палей (пор. Палей толковая по списку сдѣланому въ Коломнѣ въ 1406 г., трудъ учениковъ Н. С. Тихонравова, Москва 1892, стовпці 73—75 і близьку до сего тексту зерсію соловецької Палей з поч. XVII в. у Порфір'єва, ор. cit. ст. 84—85). Коротший текст Палей виданий А. Поповим по 3 рукописам московської Синодальної бібліотеки з XV—XVII в. має тільки маленький і з звязку вирваний шматок свої легенди (А. Поповъ, Книга бытія небеси і земли (Палей историческая). Москва 1881, стор. 2). Думаю, що не без інтересу буде прослідити, що є спільне, а що ріжне в тих чотирьох текстах; се дасть нам понятє про процес зросту апокріфічних легенд на словянським ґрунті.

Після коломенської і соловецької Палей ангели сотворені були першого дня разом з небом і землею; текст Попова нічого не згадує про їх сотворенє; наш текст кладе їх сотворенє в четвертий день разом з сонцем, місяцем і звіздами. Всі три Палей кладуть на четвертий день бунт Сатанаїла, котрий був „старѣйшина 10-му чину ангель“. Чини той в Палейх не названий спеціально, а тільки сказано, що „10-ий чинъ, иже въ дѣмьны преложима ся“ (Толк. Палей, стовпцець 1). Текст Білашевича має тут характерний додаток, що 16-тий чин був огняний і що Сатанаїл був перший і найстарший воевода в небі і мав десяту часть неба під собою. В Палейх він являєть ся тільки старшиною одного чина і нічим більше. Причиною бунту Сатанаїла в Палейх виставлена зависть по поводу красоти сотвореного богом світа; Сатанаїл бажав узяти в свою власть землю і панувати на ній як бог; текст Білашевича тут неповний. Натомісць текст сей подає мелодраматичний опис упадку Сатанаїла і його ангелів, коли тимчасом по текстах Палей се стало ся доволі тихо: Сатанаїл і його ангели „аки пѣсокъ просуша-ся с небеси.“

Характерною для тексту Бѣлашевича є дальша подробиця, що Михайл „підняв оболон, на котрім предвѣчний сидѣ“. Акція Михайла

в Палєях ограничує ся на викрик „Воньїм!“ Що до судьби стручених анхелів у Палєях находимо більше подробиць: одні крізь землю „проразѣша ся в преисподная“, другі розсипали ся по землі, а инші зависли в повітрі. Соловецька Палєя подає ще більше подробиць, бо тільки тепер, а *posteriori* додає, що Сатана був первісно „приставникъ земному чину и блюденіє землі приємъ отъ Бога“ (Порф. *op. cit.* 8) і що тільки по струченю десятого чина ангелів бог задумав на те місце сотворити новий десятый чин — людей. На основі сего тексту розвили ся дальші легенди, найдені Порфїрьевим у соловецьких рукописах. І так ркп. XVII в. ч. 1138 оповідає, що Сатанаїл приступив уже до виконання бунту, „сотворилъ собѣ престолъ на облацѣхъ сѣверныхъ і вознесе ся и бысть тогда воевода чину ангельскому“. Бог посилав Михаїла, щоби віпхув єго з престола, але Михаїл прийшовши до него „видѣ на немъ божество велико и не смѣ на него и зрѣти“. Тільки опісля, коли бог зияв з него божество, Михаїл за другим разом „видѣ єго яко проста человекъ и удари єго скипетромъ и спаде ся престолъ єго и поїде сатана долу и со всѣми силами“ (*op. cit.* 86).

Від сего розуміння ще один крок до дійсного двобожія, зроблений в третім тексті, опублікованім Порфїрьевим. „Сгда сниде Богъ и нача ходити по водѣ и узрѣ на водѣ птицу, плаваєть яко гоголь. И рече Богъ: ты кто еси? Птица же рече: Азъ есмь богъ. „А азъ кто есмь?“ Птица же рече: Ты Богомъ Богъ. Богъ же рече: Ты от куду бѣ? Птица же рече: Азъ есмь отъ нижнихъ. И рече Богъ: А азъ отъ куду? Птица же рече: отъ вышнихъ. И рече Богъ: Дай же ми отъ нижнихъ. И поїре птица в море и согна пѣну яко илъ и принесе Богу. И взя Богъ илъ в горсть и распространи сюду и овоюду и бысть земля. И повелѣ Богъ изсякнути рѣкамъ і источникамъ. И взя Богъ птицу и нарече имя єму Сотонаїлъ, и буди ты у мене воевода небеснымъ силамъ, надо всѣми старѣйшина. И сотвори богъ потомъ небесныя силы, и бысть всѣхъ 12 чиновъ“ (*op. cit.* 87—88).

Що і ся версія легенди, безсумнівно дуалістично-богумільського характеру, звісна була в Южній Русі, на се маємо докази в тім, що вона майже живцем перейшла в уста нашого народа (гл. Чубінський, Труды II, 359—360; М. Драгомановъ, Малорусскія нар. преданія, 88—91, тамже і болгарська версія стор. 429—330). Про весь обширний круг дуалістичних легенд вийшли в остатніх часах вельми замітні праці А. Н. Веселовського Разысканія въ области русскаго духовнаго стиха XI—XVII, СПб. 1889 і М. Драгоманова ще нескінчена праця в болгарському виданю Сборникъ за народни умотворения. тт. VIII і X).

V. Слово ѿ Екидла ꙗко пророчици и ѿ Дѣд ꙗко цр҃с.

Дѣдъ цр҃хъ пророкъ Господень їмѣаше похоть великъ: егда сѣдѣаше, исхождаше сила его из него, и полагаху сосѣдъ, капляху во сосѣдъ. Но еденъ днь еденъ равъ ѿтеръ зелѣемъ и поверже. И зйде г҃ска и зѣде зелѣе и знесе їйце, и зъ їйца того прйде женскій полъ. И ктайнкъ повѣли цр҃с Дѣдъ. Дѣдъ же поразмѣ что сотвори и повѣлъ ѿное дитѣ скрити въ земаю оугорскю, и воспиталъ ю тамо и даде ю наѣченію книжномъ, ї кисть мѣдра всего свѣта и красна ї мѣдростію пріять земаю оугорскю и царствовала въ Римѣ. И смотрѣше рѣчи пророческія, како рече Гд҃ь: ѿ плода чрева моего посаджу на прѣтолѣ моемъ, — ї нїи пророчества смотрѣше, что глетъ. Їма въ ен Мрїа, а за мѣдрость ен нарекоша Екидла. Надѣаше ся ѿна, яко ѿ нея хоцет родити ся Хс, и хранише дѣвство свое лѣтъ пятдесятъ, дондеже видѣху ѣ коваръ великихъ еденъ сонъ. Тогда разсмѣ Екидла, яко нѣсть таа, иже надѣхса, ижъ ен ся родилъ Хс ѿ нея. Собралъ ся вси коваре и рекоша: Пойдемъ ко царици и повѣжмо сонъ той, ижъ видѣхомъ сѣа ноци. И пришедши рекоша: Госпоже наша! Видѣхасмо сѣа ноци сонъ дивенъ ми коваре твои. Екидла рече: Мои коваре, повѣжете ми сонъ той, хоцѣ его разсмѣти. Въ той часъ рекоша вси коваре: Госпоже наша, видѣхасмо ѣ сѣнцій сѣа ноци. Екидла рече: повѣжете ми, какова сѣнца? Рекоша ен: ѡ-е сѣнце ясно сїяюще, ѣ-е сѣнце трижды помрачающе, ѣ-е сѣнце червоно, ѡ-е сѣнце ѿколо мрачно, ѣ-е сѣнце варно насилно... того влѣсти, ѣ-е сѣнце снѣжны свѣщѣ имѣще, ѣ-е сѣнце крикаво зрачно, посреѣдѣ рѣкъ имѣще, ѣ-е сѣнце ѿ всѣхъ страшно и трепетно, ѡ-е сѣнце варно горячостю. Въ той часъ рече Екидла: Ото коваре мои, посадохайте мене! Ото тихъ ѣ сѣнцій — ѣ родоу: ѡ-е сѣнце то естъ родъ болгарскій, ѣ-е сѣнце то естъ Греци, ѣ-е сѣнце то сѣтъ Фрази; изйдеъ ѿ нихъ члвкъ двоероденъ, имѣ емѣ вѣдетъ Константинъ, той сотворитъ великъю рать по земли, и ѿѣвитсѣ емѣ въ кай крѣ на нѣсехъ, и сотворитъ цр҃тво въ Греци и нареѣтъ Новій Іерусалимъ, и мѣти его ѿѣвитъ крѣтъ Хв; ѡ-е сѣнце то сѣтъ... дѣе. ѣ-е сѣнце то естъ родъ сарацинскій, ѣ-е сѣнце то сѣтъ Сириѣне, ѣ-е сѣнце то естъ родъ жидовскій: прйдеъ ѿ того народа жена именемъ Марїа, ѿна родитъ сѣа ѿ нѣбесъ и нареѣтъ їма емѣ Іс; дѣю его

родит и дѣюю прѣсѣдет, евоже естѣ прѣстол ѿко и под-
ножїе земаля. И зѣвѣст сѣ людїе и князи и сѣдїи и предасть его
оученикѣх его на распятїе и оумретѣх и погребѣтъ его, але ѿн
воскреснетѣх и раздѣштитѣ пекло и правѣцѣх ї ѿцѣх вискочидит. А
потом вознесет сѣ на ѿко и вставит вї мѣжїи и тїи закон
нїх разорятѣх и его законѣх оутвердятѣ, и того законѣх восцар-
ствѣтъ ѿ востока до запада и ѿ сѣвера до юга. Тогда еврей-
скїи (мѣ. оугорскїи) князи рекоша: оумолкни госпоже нїша, смол-
кни, тако ты оупрошаем! Ци можетѣх тоє вїти, жеєи зїйшоа
с небесѣх и народил сѣ ѿ двїи и разорилѣх закон нїх? Тогда Еви-
видла рече: ѿ безсѣмїи роде нашѣх! Великим чѣдїи не дивитѣ
сѣ. Поманїтѣ, на чем ѿко ѿбѣси, на чем земаю оутвердїи? Я
се закон ваш не на добро вам естѣ. И азѣ надѣях сѣ доселѣ,
нжѣ ѿ мене хоцетѣх народити сѣ Хсїи и храних дѣтѣо свое ѿ лѣтъ,
а нїтѣх познахѣх, яком нїкстѣ таи. ѿ-е сѣнце то сѣтъ вѣрїи правїи;
ѿ-е сѣнце то естѣ род кѣсѣрманскїи, Ягарїане, Тѣрки, Татарѣ.

Апокриф сей, винятїй із тої-ж збірки о. Яремецького-Білашевича
о кілько можу судити по титулах звїсних мїні староруських легенд
про Сїбілї, не находить ся в рукописних збірках, а бодай досї не
був звїсний в науцї. В старїй Руси було кілька писаних оповїдань
про Сїбілї, котрі дуже часто переписували ся. І так в двох руко-
писних збірках, Царьского і Толстого, находят ся ось які статї про
Сїбілї: У Царьского рукопис ч. 344 „Сказанїе о 12 Сивиллах“, те саме
мабуть ркп. 392 з додатком виривкїв із тексту сїбілїнських пророцтв
о страшнїм судї і о муках Христових, те саме (без тексту пророцтв)
ркп. ч. 421. В ркп ч. 344 находить ся „Сказанїе о десяти Сивиллах“,
а в ркп. ч. 404 „Сказанїе о Сивиллах“ — (гл. П. Строевѣ, Ру-
кописи славянскїя и російскїя принадлежащїя Ив. Ник. Царьскому.
Москва 1848). В збірцї Толстого (тепер петерб публ. бібліотеки) стрї-
чаємо в ркп. ч. 129 „Прорицанїе Сивиллѣ о Спасителѣ“ (гл. К. Калай-
довичѣ и П. Строевѣ, Обстоятельное описанїе славяно-россійскихъ
рукописей, хранящихся въ Москвѣ въ библиотекѣ гр. Ѳ. Андр. Тол-
стова. Москва 1825, т. I). Здасть ся, що те саме оповїданє находить
ся також в ркп. ч. 217 (таже т. II); натомїсць в ркп. ч. 65 і 140
находить ся „Слово о 12 Сивиллах“, котре в другїм із сих ркп
приписане якомусь „мудрецу Маркусу“. Аналогічні тексти находят ся
також в ркп. Румянцевського музею. Всї ті оповїданя вяжуть ся з ста-
рокрїясиною традицією про пророчицю Сїбіллю, про 10, 12, в кінцї
6 Сїбілѣ, під котрих іменем у Греків і Римлян їстнували збірки про-

роцьких віршів. На лад тих сібіллінських віршів зложені були, починаючи з II. віку перед Христом, жидами (головно александрійськими) а опісля христіянами обширні поеми, в котрих популяризовано жидівські а потім християнські ідеали та ожидания серед Греків та Римлян. Із сих поем дійшло до нас 12 книг тав. *Oracula Sybillina* (про їх тексти, рукописі, виданя і значінє гл. *Otto Zöckler, Die Apokryphen des alten Testaments nebst einem Anhang über die Pseudepigraphenliteratur, München 1891, стор. 477—484*).

Що до нашого тексту, котрий, здається, не стоїть у жаднім звязку з тими поемами, знає тільки одну Сібіллю і робить її чудесно вродженою (з гусячого яйця заплідненого людським сіменем) дочкою царя Давида, замітимо тут, що поставлене народа болгарського на першім місці в викладі сну бояр показує досить виразно на болгарське походженє легенди. Імя Сібіллі Марія натякає, здається, на якийсь звязок сеї мітичної постаті з іншою пророчицею Марією, сестрою Аарона, про котру говорить ся в однім рукописі віденської надворної бібліотеки (ч. 11.336 „*Maria prophetissa sosor Aharon, ejusque Liber secretorum*“). Варто замітити, що поряд з Давидом поставлена була Сібілла в тексті вельми популярного латинського гимну про страшний суд, зложеного Яковом де Тоді (*Jacopone de Todi*), котрого перший куплет має ся так:

*Dies irae, dies illa
Solvat saeculum in favilla,
Testis David et Sybilla.*

Чи і який заходить звязок між усіма тими творами, не думаю рішати. Що легенда наша зложена доволі пізно, в XIV або XV віці, про се свідчить згадка про Турків і Татар, хоча автор, бачить ся, не знає ще про завойованє Царгороду Турками.

Ів. Франко.

Критика і бібліографія.

XIII. Звідки взяла ся назва Бойки?

I. На сю тему вивязала ся недавно полеміка між двома галицько-руськими філологами, Ів. Верхратським і Ом. Партицьким (гляди фейлетони „Дѣла“, чч. 255, 256, 263, 264 з 1894 р.).

Почин дав Верхратський, котрий в студії, напечатаній наперед в Ягічевім „Archiv für slavische Philologie“ а відтак переведеній в „Дѣла“, поставив нову, самостійну гіпотезу що до походження назви „Бойко“. Він уважає те слово за чисто-руське і виводить его від партикули „бойе“, котра по его думці є характерним признаком бойківського діалекту. Назву тую надали Бойкам сусіди через передразнюванє їх бесіди, так само, як Лемків прозвали тим іменем через передразнюванє їх характерної партикули „лем“. Против Верхр. виступив Партицький, котрий боронить гіпотези Шафарика-Добровеського і твердить, що назва „Бойки“ є кельтицького походження і є тільки зміненою назвою старинних Бойів (Boi). Крім тих двох гіпотез є ще третя, Вагілевича-Петрушевича, після котрої слово „Бойко“ є утворене від прикметника „бойкий“ = відважний, хоробрий.

Я далекий від того, щоби запускати ся в критику тих гіпотез або в яку небудь полеміку в сего поводу; я тільки хочу подати до публичної відомости кілька фактичних подробиць, котрі вязуть ся з тою справою і можуть в часті причинити ся до улекшення розвязки поставленого в заголовку питання.

Оба учені, проф. Верхратський і проф. Партицький згідно константують, що назва Бойко уважає ся у нас згідною, образливою; проф. Партицький підносить яко річ загально звісну, що Гуцули відносять ся до Бойків з погордою і ненавистю та що між тими двома гірськими племенами існує родова ненависть, витворена вже в давніх часах історичними відносинами. Отже в тій справі уділо ся мені записати в селі Сенечолі *) долиньського повіту, кілька інтересних співанок — коломийок, котрі в повні потверджують повисші спостереження обох наших учених. Ось текст тих співанок:

- 1) Ой Гуцули Гуцулоньки, де-сьте-Бойка діли,
Ци-сьте его іспекли, ци сирого зїли?
Ой ми Бойка не пекли ни сирого йїли,
Пішов Бойко в полонину, там го вовци зїли.

*) С. Сенечіл лежить в глибоких горах, на угорській границі, над жерелами річки Мізунки, допливу Свічі.

2) Умер Бойко на холяру, Бойкови дзвонили,
Як ся Бойко схопит з лави ледви го йімили.

3) Тікав Бойко з Коломиї, тай впав у помні,
Мусіли го ратувати дівки чорнобриві.

В першій співанці схарактеризована коротко але досадно ненависть Гуцулів до Бойків, у другій зелізне здоров'я і живучість, а в третій неповоротність і нехарність Бойків. Інтересна річ, що ті намішливо-сатиричні коломийки співають ся самими-ж Бойками, або точнійше сказавши, Рерховинцями, котрих звичайно називають Бойками; бо самі Бойки ніколи не називають себе тою назвою і уважають візневагою для себе. Самі Бойки зовуть себе найрадше і найзвичайнійше по-просту „людьми“, часто також „руською вірою“ або Русинами. Себе, Русинів, уважають Бойки за щось вишого і ліпшого від інших народностей, з котрих люблять насмівати ся в різних приказках (анекдотах) і приповідках. Видко се також і з слідуючої коломийки, записаної мною в. с. Сенечолі:

Породила вівця Німця а Жида кобила,
А Русина молодого дівка чорнобрива

Хотяй отже Бойки називають себе також Русинами, то назві „Русин“ надають вони ще спеціальне значінє, для відріжнення мешканців підгір'я і низин від мешканців гір. Після їх думки не вони самі, але мешканці „долів“ суть „справедливими Русинами“*). Тих „справедливих Русинів“ прозивають вони також насмішливо „борщівниками“, себ-то людьми, що живлясь ся переважно борщем.

Того, щоби Бойки відносили ся з ненавистю до Гуцулів, я не міг до тепер ніде зауважити, так що ненависть і погорда Гуцулів для Бойків була би одностороння. Натомісьць доволі неприязно відносять ся Бойки до Угорських Русинів котрих прозивають Гарібами, Блахами (се бто Влахами, Волохами — від їх волоського, широкого крою одяжі) або також Гуняниками (від того, що одівають ся в волохаті, воння і гуні). Саміж Угорські Русини зовуть себе Руснаками; галицьких Русинів прозивають Поляками а Галичину Польшою.

Через те, що проф. Верхратський виводить назву „Бойки“ від частини „бойе“, уживаної Бойками, частиця тота набирає більшої ваги і стоїть того, щоби над нею більш застановити ся. Хотяй мені гіпотеза Верхратського видає ся дуже імовірною і єго аргументація більше переконуючою, між непевні виводи проф. Партицького, все-ж таки мушу проф. Верхратському зробити два тяжкі, по мойій думці, закиди. Поперше проф. Берхр замало застановляє ся над частицею „бойе“, а по друге,

*) Николай Устиянович в примітках до своєї повісти „Страшный Четвер“ зазначає, що Бойки назвою „Русь“ означують околиці Галича.

те що о тій частинці довідуємося з його студії, не зовсім точно і вірно, а преці на тій частинці спочиває майже цілий тягар гіпотези! Я хочу отже подати деякі спростовання до того, що проф. Верхр. о партикулі „бойе“ говорить. Перейду цілу річ по пунктам.

1) Передовсім частиця, про котру іде річ, виголошує ся трохи не так, як би виходило з транскрипції Верхратського: проф. Верхр. пише всюди „бойе“, отже через одну йоту, коли між тим в усіх знаних мені бойківських селах (а знаю їх много, а між ними суть і такі, в котрих був і проф. Верхр. для студій діалектологічних) все і всюди в виголошуваню того словечка чути дуже виразно подвійну йоту, так що те слівце треба писати „бойє“, а латинським алфавитом „bojje“. І справді і у Желехівського (Словар, I, ст. 37.) і у Огоновського Ом. (Studien auf dem Gebiete der ruthen. Sprache, ст. 160.) стоїть написано „бойє“, „bojje“ а не „бойе“. Стілько що до звукового (фонетичного) боку того слівця. Тепер перейдім до його значіння. Верхр. уважає те слівце за „Bejahungspartikel“ і переводить: бойе = ja, jawohl. Огоновський знов, а за ним Желехівський переводять: бойє, = wirklich bei Gott! (Ioco cit.) і уважають те слівце за „interjectio“ (чувствительник). Після моїх спостережень оба ті толковання не зовсім точні і вірні.

Слівце „бойє“ уживають Бойки в кількох споріднених між собою значіннях. В головнім значінню слівце „бойє“ = справді, по правді, на правду; wirklich, wahrlich, in der That, отже щось більше, ніж проста Bejahungspartikel, як думає Верхр., бо для простого потакування уживають Бойки частиць: „ая, айно, айнояк“, однак з другого боку „бойє“ значить щось менче як „бігме“, бойківське „бігме“ = bei Gott, ja so mir Gott! і не є зовсім формулкою присяги, як думає Огоновський. На всякий спосіб не є се interjectio, як поясняють Желехівський та Огоновський, а тільки adverbium. Приміри, взяті з уст народа: „Тото вже бойє злодій!“ = се вже справді великий злодій. „Чи правда тото, що бив тя Максим? — Ай бойє, казало ма життя не збавив“.

В другім значінню уживає ся у Бойків слівце „бойє“ яко частиця питайна (adverbium interrogativum): „бойє?“ = чи справді? чи на правду? не вже? wirklich? in der That? Примір: „Бойє дав ти жуковину?“ = Чи справді дав тоді перетінь?

Наконець слівце „бойє“ уживає ся також яко частиця пригадочна (Erinnerungspartikel) на означенє, що бесідуючий щось собі пригадає: „бойє!“ „ага — бойє“, „а-бойє“ = ага правда! правда — правда! німецьке: ah ja! ah so! Примір: „А бойє, ци-сь взяв сокиру?“ „Казала, бойє, Олена, би-сь купив її заплітки“ = Ага правда, казала же Олена і т. д.

Хочу ще сказати два слова про етимологічну конструкцію того слівця. По мойій думці вона є дуже проста: слівце „бойє“ є конгломератом трьох слів: бойє = бо і є = бо + и + єсть — отже „буквалний перевід“ того слівця значить: так бо і єсть, denn es ist

wahrlich so. Конструкція Огоновського, після котрої слівце „бойє“ утворилося через стягнене і скорочене слів: „Богу ей! = ей Богу, є натягнена і фальшива і довела его до фальшивого заключення, що „бойє“ значить! „wirklich bei Gott“.

14/XII. 1894 р.

Володимир Охримович.

II. До повисших уваг д. Охримовича позволю собі додати ще кілька слів, котрі можуть послужити дальшим матеріалом для перевірки порушених тут питань.

Поперед усього позволю собі заквестіонувати спостережене, немов би Гуцули відносили ся до Бойків з погордою. Знаючи з особистих вандрівко досить добре Бойківщину, а по троха також західний окраєць Гуцульщини, т. є. власне той, де Гуцули стикають ся з Бойками, можу сказати, що ані у Бойків до Гуцулів, ані у Гуцулів до Бойків якоїсь спеціальної погорди я не замітив. Міні здає ся, що наші вчені піднесли се спостережене троха необережно. Не між Бойками і Гуцулами панує взаємна нехоть і відраза; вона властива є жителям Підгір'я і До-лів до гірняків — зарівно Бойків як і Гуцулів.

У однім із дальших н-рів Житя і Слова я подам збірку пісень і оповідань о Гуцулах, записаних мною на Покутю а висміваючих найріжнійші прикмети Гуцулів. На Підгір'ю, а не між Гуцулами повстали й пісні та оповідання сатиричні про Бойків, в тім числі й ті, котрі приводить д. Охримович і котрі зв'яні вже були зі збірки Головацького (гл. его передмову, Нар. п'єсни I, 717—722). Пісні ці зв'яні на всім Підгір'ю, а приведена д. Охримовичем під ч. 2 — прямо вандруюча, бо стрічає ся нпр. між Краков'яками в такій формі:

Umar Maciek, umar i lezy na desce,
Gdyby mu zagrali, podskoczył by jesce.

Ся співанка є немов би відгомін широко розповсюдженої по світі а також і у нас пісні про живого мерця (гл. про неї Н. Сумцовъ, П'єсни о живомъ мертвецѣ, Киевская Старина 1894, т. XLIV стор. 440—458). Пісня ч. 3 тільки случайно удекорована Бойком; в Нагуєвичах її співають так:

Ој ішов ја с Коломији тај ипав у помији,
Та не дали загинути дѣвки чоғноброви.

Очевидно, що крім невинного юмору віякої сатири тут нема. На-смішливі пісні і оповідання про Бойків наведу в дальших книжках „Житя і Слова“ в рубриці „Із уст народа“. Тут додам ще, що не всі пісні про Бойків подіктовані погордою Підгірян до тих сусідів; зв'яна в Устияновича співанка:

Ој піду ја меже гори там де жијут Бојки,
Де музика дрібно граје, скачут по леґојки. —
вказує їх як веселий, танечний народ.

Пісня ж, на котру д. Охримович покликаєть ся як на доказ ненависти між Гуцулами і Бойками, вже на перший погляд являє ся витвором не-гуцульським (автор чи співак обертає ся до Гуцулів у другій особі), але власне підгірським і є йідкою інсинуацією зверненою зарівно против Бойків як і против Гуцулів.

Як собі вяснити оту нелюбов між Підгіряними і Бойками (а також Гуцулами, Лемками)? Я думаю, що вяснене історичне, немов то ся нелюбов є відгомном іншого походження Бойків, досить проблематичне. Не ходячи далеко за примірами вкажу на таку ж нелюбов між польськими „гуралами“ і долинянами; на тій нелюбві основана перша популярна польська людова оперета: *Krakowiacy i Górale*. Аналогічних примірів по всім світі можна найти дуже багато. Міні здаєть ся, що найпростійше вяснене лежить в ріжниці способу життя і ступня цивілізації.

Гірниaki у нас як і де інде з давна провадили жите більше скотарське ніж рільниче, заховали до наших днів багато таких архаїзмів в мові, одежі, способі життя, формах сім'ї, звичаях і віруваннях, приладах господарських і т. і., котрі на долах давно пережили ся і попали в забуте. Наведу тут тільки деякі, більше звисні річи, як викручуване живого огню, замилюване до бронзових оздоб і прастарі форми металургії у Гуцулів, свобідне пожитє родинне і низький ступінь половой моральности у них же, що їм у Покутян головню з'єднало назву „погана Гуцулія“. У Бойків також є чимало таких культурних пережитків, котрі разять Підгірянину. як нпр. курні, чорні та нехарні хати, чорні, в маслі варені сорочки, жите великими сім'ями (задругами) в спільній хаті, відмінний від підгірського одяг, довге на плечі спадаюче, іноді заплітане в коси або завязуване вузлами волосє і т. і. Дуже вірно замітив Тайлор (*Anfänge der Cultur*), що між племенами а навіть частинами одного племена, котрі ріжнять ся між собою ступнем культури, повстає звичайно така нелюбов, при чім племя, котре поступило далі в культурі, приписує запізненому, темнійшому між іншим також таємну, магічну та чародійську силу. Що наші Підгіряне приписують власне таку силу Бойкам і Гуцулам, опираючи ся впрочім на тім, що в горах задержало ся доси далеко більше віри в таку темну силу ніж на долах, — се діло досить звисне і буде ще більше стверджене матеріалами, котрі ми є часом опублікуємо в Ж. і Сл.

Виходило би з того, що нелюбов Підгірян до Бойків може не мати нічого спільного з назвою „Бойки“, що згідний відтінок міг перейти з людей на назву, котра первісно могла не мати такого відтінка. А в такім разі гіпотеза Партицького про кельтське походженє сеї назви (се ще не значить, що й самих мешканців наших гір) вида-лась би міні більше правдоподібною, ніж вивід д. Верхратського. Коли справді є сліди, що Кельти-Бойї були в наших горах, то їх назва могла лишити ся в пам'яті люду, хоча самі Бойї й потонули в хвилях історії. Пізнійші поселенці, що засіли сю землю, не називали себе Бо-

ями, але Підгіряне, давніші сусіди Бойів, називали їх імям своїх же братів-Русинів, що засіли в горах. Таким способом вияснилось би те дивне явище, що Підгіряне називають гірняків Бойками, а ті й чути не хочуть про сю назву.

Що до філологічної гіпотези д. Верхратського, то він тільки в 278 ч. „Дѣла“ висловив єї докладно і до тих его виводів я хочу додати пару слів. Д. Верхр. відкидає вивід частині „бойе“ (боје) з бо-і-є, але виводить єї з бо + ння містоіменного е (того самого, що лежить в основі еге = е + е) аналогічно до того, як з бо + а утворилося боя, а з ба + а повстало бай. Д. Верхр. додає, що частинцю бойе стрічав також в формі бойе в значіню = ја, richtig! (бойе, маю ще купити соли!), але форму з одною йотою і з наголосом на о вважає одиноко правильною, котра тільки при помочи тзв. людвої етімології була приведена в звязок з бо-і-є, з котрим на ділі не має нічого спільного.

Сей вивід видаєсь міні зарівно бистроумним, як і вірним. Що ж до аналогій приведених д. Вера, то частині боя міні не лучалось ніде чути, що ж до частині бай, то єї уживають в Нагуєвичах, але тільки як контракцію з уживаного також ба-ая. Частинця ая уживає ся також сама (єз ба, але коли єї поставимо в звязок з гупулським а-јік (а-як) і з підгірським а-як-же, то хто знає, чи не ближшою буде етімологія єї з а-як? Пок. Огоновський виводив єї з а-і-а, а-ј-а.

Що до частині ббје, ббје, ббјје, то я чув єї зарівно в горах (Долин пов. долиньського, Климець пов. стрийського, Урич тогож пов., Смільна пов. самбірського) як і на Підгір'ю. В Нагуєвичах (пов. дрогобицького) уживаєть ся форма ббје (найчастіше в звороті: та бо й ббје = ganz richtig! ja freilich!). Цікаве те, що частині сеї уживають в значній частині Підгір'я (пов. самбірського, дрогобицького, стрийського), а не уживають в значній частині властивої Бойківщини. Немає єї в східно-полудневій Бойківщині сумежній з Гуцулами. О. Небиловець з Перегинська (пограниччє калузького пов.), що живе там уже кільканадцять літ, запевняв мене, що там того слова не чув ніколи. Так само не чув я єго в пов. турецькій і на пограниччю лїського, т. є. власне там, де після думки д. Верхратського мала первісно повстати назва Бойків.

Звісно, те, що я або хтось другий не чув сего слова, ще не можна вважати повним доказом; може хто небудь інший і чув єго. Та поки що я позволяю собі ставити скромний знак запитання що до географічного розширення частині бов. Сей бік питання може тут бути рішачий, бо коли б показало ся, що частинця бое уживає ся не у всіх Бойків, а надто ще у значній частині Підгірян і Долян, то правдоподібність гіпотези д. Верхр. значно б ослабла.

Не потребує, здаєть ся, й додавати, що ся головна гіпотеза (походженє назви Бойко від боје) не є нерозривно звязана з другою, додатковою гіпотезою д. Верхр., що прозівка „Бойки“ повстала „на межині, там де стикають ся Бойки з Лемками“. Міні здаєть ся, що ся

друга гіпотеза д. Верх. не удержить ся, а то головню тому, що власне такої межовини між Бойками і Лемками зовсім нема. Завважив се вже пок. проф. Копервицький, обїздячи наші гори, що о кілька між Бойками і Гуцулами видно різкий контраст і в мові і в одежі і в способі будовання хат, о стільки між Лемками і Бойками такого контрасту нема, так що понад усім горішнім Сяном, від Сянока аж до Дидьови бачимо ненастанні повільні переходи і відтінки від Лемків до Бойків — і в одежі і в способі будовання хат і в діалекті. Міні доводилось жити пару разів по кілька неділь в Дидьові (крайний захід турецького пов., тоді ще село се належало до ліського пов.), але ані частини боє, ані якогось особливого передразнювання Лемків я там не чув. Подаю ті свої спостереження з усякою резервою; було б пожадане, щоб д. Верхратський не обмежив ся на висказаню і дотеперішнім мотивованю своєї гіпотези, але доповнив те мотивованє в зазначенім тут напрямі. Кождий новий матеріал поданий в тім згляді розширить наше знанє рідної мови, поглибить пізнанє рідного народа.

Ів. Франко.

XIV. Дві школи в фольклористиці.

(По поводу сегого тому „Wisły“)

Подавши в попереднім річнику Ж. і Ст. (I, 150—169) перегляд змісту перших шести томів „Wisły“, подаємо тепер огляд сегого тому, що вийшов в р. 1894. Метод редакційний в сьому томі такий самий як і в попередніх: в кождім зошиті (титул називає чомусь *Wisły* письмом місячним, коли вона є чвертьрічником!) іде ряд статей наукових і матеріалів, потім ряд тзв. „poszukiwań“, т. є. запитань і відповідей на певні спеціальні теми, а в кінці відділ бібліографії та хроніки. Із статей оригінальних, поміщених в т. VII. найважніші і найобширніші є: д-ра Бігеляйзена „Ze studjów nad pieśniami i obrzędami weselnymi“, Вол. Бугеля „Źło ludowe „Balladyny“, studjum folklorystyczne“, Л. Кшивіцького „Rola zwierząt w pojęciu pierwotnej umysłowości“ і К. Матиаса „Nasze sioło, studjum etnograficzne“.

Статя д-ра Г. Бігеляйзена „Ze studjów nad pieśniami i obrzędami weselnymi“, се тільки один уривок обширної праці сего ученого про обряди весільні. Тут показано сліди тзв. рабінницького подружжя (Raub-ehe) в піснях і обрядах найрізнійших народів, починаючи від малоруського і польського. Метод автора показав ся нам досить поверховим; обрядів весільних в різних місцевостях і у різних народів він не роздивляє як органічну цілість, але вихаує з них тільки ті моменти і подробиці, що підходять до єго з гори заложеного плану. А план сей — показати, що в піснях і обрядах весільних проявляє ся однотайність духа людського у всіх частях і племенах, — мотивований теоретично дуже слабо. „Коли в кількох місцевостях находимо звичай зароджений самостійно, то се є свідoctво однородної вдачі людського ду-

ха" (ст. 321). Чи справді так? Нам здає ся поперед усього, що для доказання однородности людського духа є тисячі інших, ближших і зовсім переконуючих способів; що натомісць такі річи, як звичайі, обряди, пісні і т. і. яко витвори історичні до такого доказу зовсім не надають ся. Бо по якій же се логіці ш автор може з кількох місць, племен або народів заключати о всіх, о цілій людськості? І по чім він пізнає звичай, пісню, казку „зароджені самостійно“? На іншим місці (ст. 323) автор говорить о племенах, „котрі можемо вважати зовсім незалежними від себе“. Чи є такі племена на світі? І коли ми не раз не бачимо ниток, що вязуть одні племена з другими, то хіба-ж се доказ, що таких ниток нема й не було? Др. Бігеляйзен стоїть видимо в своїй праці на ґрунті тзв. антропологічної школи і попадає в той сам основний блуд, якого допускає ся та школа, трактуючи явища історичні так, мов би то були явища природничі. Найгіршим доказом хибности сеї методи є її абсолютна безплідність, бо зводячи всю безконечну різнородність явищ етнологічних до спільного іменника — однакової природи людської, школа ся замісць вияснити нам ту різнородність явищ — замазує їх і потопляє в однім сумерку загальних фраз. А при тім іще одно. Підшукуючи сотки і тисячі фактів і явищ однакових або похожих, ся школа зовсім ігнорує виємки, факти недохожі. Др Бігеляйзен процітував у своїй статі кількадесят чи кількасот примірів весіль, де пан молодий приходячи до дому молоді мусить поборювати певний опір, окупувати ся, грозити, сварити ся і т. і. А чи може др. Бігеляйзен сказати на певно, що нема весіль, де би сеї подробиці не було? Чи шукав він за такими примірами? А прецінь же всякий доказ, коли має бути важний, мусить видержати пробу також а contrario. Замітимо в додатку, що автор любує ся в цїтатах часто лишніх для річи. І так у своїй праці він приводить без ніякої оговорки цїтат із Ор. Міллера, котрий пояснює весільні обряди своїм уявленням громово-мітологічним способом. Також обширний цїтат із Спенсера о строгім панованню церемоній серед первісних людей (ст. 317 — 318) видаєть ся нам зовсім невним і суперечним з многими обсерваціями над житєм найнижше розвитих дикарів. Строге панованє церемоній чи то певного рода звичасвого права є власне признаком певного і то доволі високого ступня культури (найкращим типом може тут служити старинний Єгипет); житє диких Бумшенів або Готтентотів супроти сего є образом райської свободи.

З того самого погляду заслугує на увагу обширна статя нашого земляка Володимира Бугля „*Thou ludowe Balladyny*“ Титул сей не відповідає змістови статі. В драмі Словацкого „*Balladyna*“ старша сестра вбиває молодшу із за малих і описля дія переходить на інші мотиви; д. Буглевич ходило о мотив чудесної соплки зробленої чи то з кости убитого, чи з тростини або верби, що вироста на єго гробі і котра описля своєю грою видає убійцю. Баллядина Словацкого сего мотиву не має, хоча автор оснував її на литовській людській балладі з сего круга, перевіршованій Ходзьком по польськи.

Д. Бугель зібрав дуже значне число варіантів сеї казки та про те не досить ясно сформулював собі тему своєї праці. Він називає її „чудесною сопілкою“, хоча з одного боку в многих із поданих ним варіантів нема мови про сопілку (в вар. сіверським стор. 347 є скрипка, в вар. словацьким стор. 354 говорять прямо явір, коли его рубаять, в вар. голяндським (стор. 355) говорить квітка, в вар. негрським (стор. 360) говорить гриб, в вар. бразилійським (ст. 567) співає трава, в вар. португальським (ст. 567) говорить рожа, в вар. неаполітанським (579) промовляє запинка, в занзібарським (579) говорить якась часть одежі, в французьким співає палець убитого (ст. 665), в англійським волосе вбитой, напята як струна на арфі (668), в драмі китайській видає убійцю полумисок зроблений з кости вбитого (672) і т. д.). а з другого боку фольклористика знає й інші роди чудесних сопілок і загалом чудесних інструментів, котрі не мають нічого спільного з отсим кругом оповідань та пісень (нпр. сопілка, що всіх заставляє танцювати). Не сформулювавши ясно теми (чудесне відкриття таємного проступка) д. Бугель не міг опанувати того багатого матеріалу, которого достарчили ему численні збірки. Він раз порядкує его по національностям (нпр. польські варіанти, котрі вважає зовсім похожими до себе (ст. 352), хоча безпосередно перед тим (ст. 351) наведений із Теппена мазурський варіант належить не до круга тем о злих сестрах. а до круга тем о лихих братах), то знов старає ся уловити вандрівку теми чудесної сопілки від одного казочного чи баллядового циклю до другого (лихі сестри, лихі брати, лиха мачуха і т. д.). Та остаточно, не держачи ся ніяких виразних географічних ані хронологічних границь д. Бугель не находить ніякого прямого виводу з нагромадженого матеріалу, а за те випускає ось яку полемічну тіраду:

„На полі фольклору борють ся тепер дві партії: одна вихована Бенфеєм, старає ся прийняти всім людским мотивам, а особливо казкам ордер староіндійський або буддійський і немилосердно натягає їх і валкує, щоби тільки прикроїти їх до форми ніби то індійського первотвору; друга під проводом Г. Гедоза і А. Ланга, що іменує себе антропологічною, признає, що частина переказів і легенд, особливо церковних, є дарунком сходу, але більша часть творів людской поезії повстала під впливом відносин культурних і економічних. А що відносини ті часто помимо соток миль віддалення якихсь кількох місць укладають ся в них аналогічно, то треба признати, що нераз один і той сам мотив був утворений рівночасно в кількох місцях і відтам розходив ся навкруги.

„Розумієть ся, антропологічна школа має всі шанси побіди. Є вірування, котрі чоловік мусить собі витворити на основі здобутків свого знання і пізнання світа, а що се на певних ступнях культури у різних народів є однаково, то розширюване таких вірувань є майже виключене. Так нпр. анімізм і метемпсіхоза, котрим завдячує свій початок і наша казка, належать до загально-людських здобутків; не будемо припускати, що віра в духи розходила ся з Індії до Австралії і Капланду, але скажемо, що всі народи на певнім ступні розвою кусіли творити собі бо-

гів, божків і сотки духів. А що вже найнижші народи починають творити собі сяку таку літературу, то попускаючи поводи фантазії убирають свої вірування в шату поезії, і таким робом в кількох місцях повстають подібні байки, загадки, пісні. Зовсім треба відкинути думку про вандрівку там, де ходить о відтворені в поезії відносин життя, загально-людських. Хто раз в життю чув або читав руську рекрутську пісню, той її не забуде. Але нехай розкриє першу ліпшу збірку народніх пісень іспанських, французьких або хорватських, а зараз надіoble так само чулі і сумовиті пісні такогуж змісту. Однакові житєві умови витворили подібні пісні" (стор. 672—673). Досить сеї виписки. Д. Бугель на іншій місці, саме перед отсею теоретичною тірадою, говорить сам собі: „Треба нам тут поступати як найосторожнійше!“ А тимчасом майже кожде речене в повисшій уступі є що найменше неосторожне, бо майже кожде фактично невірне. Неправда, мов би то Бенфеєва школа зводить усі народні оповідання до Індії та до Буддизму; вона дуже добре відріжнює твори побутові, саморідні, від вандруючих, хоча й радить як найбільшу обережність при признаванню певних творів саморідними. Вона далека від того, щоб усі вандруючі теми всеконечно доводити до Індії; сам Бенфей у вступі до Панчатантри признає нпр., що звірячий епос і байка прийшли до Індії з Греції, а пізніші досліди зробили вельми правдоподібною ту думку, що до Греції ті твори прийшли з Єгипту, з Фенікії та Вавилону, одним словом від семітської раси (гл. Leveque, *Les fables esopiques de Babrios*). Навіть між творами церковно-легендовими вона не силкуєть ся все тягти до Індії і загалом вандрівку всіх людських творів вона не підтягає під якусь апіорну схему, а стараєсь віднайти її сліди при тих самих великих історичних шляхах, якими йшла цивілізація з пра-старих центрів освітніх: Вавилону, Єгипту, Індії, Фенікії, далі Греції й Риму. Власне Бенфейівська школа дослідом дрібних фактів літературного та духового життя, в тім числі й мітології в її найширшій значіню, показує, що впливи тих великих огнищ освіти на всю людськість були далеко глибші й ширші, ніж се думано до недавна. Та звісно, з упадком Риму не скінчила ся ота промінююча сила центрів цивілізаційних; не були єї позбавлені й пізніші, такі як греко-візантійський, арабо-магометанський, західно-феодальний, іспансько-жидівський і т. д. Рівнобіжно зі звісними історично (правда, не раз звісними дуже недостаточно) міжнародними зносинами політичними та торговельними йшли також писемні і устні зносини літературні та духові, котрі й полишали сліди на духовому обличчю народа. От тим то тзв. антропологічна школа з гори признаючи такі річи, як казки, новелли, вірування та виображення людові витворами в кожнім краю самостійними, незалежними від історичного розвою народа, невідлучними проявами людської природи так як які небудь функції фізіологічні, від разу ставить себе по за границями науки індуктивної та аналітичної. Поклик на відносини культурні і економічні, котрі буцім то укладають ся в різних далеких від себе сторонах аналогічно, є так само фальшивий, бо ми не знаємо народа, у котрого би відносини культурні і економічні укладали ся незалежно від впливів других народів.

Те що д. Бугель говорить про анімізм і метемпсіхозу, є також свого рода „неосторожність“, делікатно кажучи. Можна би ще згодити ся на Тайлорові виводи про первісну форму людської релігії, тав. анімізм, т. є. віру в загальне одушевлене всего, що є в природі. Та метемпсіхозу д. Бугель підсунув обік анімізму зовсім *per nefas*; про загально людський фазіс віри з метемпсіхозу, в переходжене душі людської в тіла інших істот жаден учений не думав твердити, а Тайлор прямо сумніває ся, чи у племен арійських така віра в загалі існувала коли небудь (Tylor, *Anfänge der Cultur* II. 8). Та д. Бугелю потрібна була така вивертка для того, бо для виясненя повісти про чудесну сопілку він підшукав собі іменно „загально-людську“ віру в метемпсіхозу. Душа вбитого перейшла в сопілку чи в що іншого і говорить із неї! По що було д. Бугелю сеї спеціальної теорії метемпсіхози, коли для его ціли вистарчив би був і старий анімізм, сего не берусь казати. Важніше ось що: коли казка про чудесну сопілку оперта на такім загально-людськім доісторичнім (у племен арійських крім індійських брахманців та буддистів історично незвіснім) віруваню, як метемпсіхоза, то відки ж се пішло, що майже всі звісні нам варіанти казки про чудесну сопілку живуть доси в Європі, у народів високо цивілізованих, що д. Бугель крім китайської драми (доволі компетентний учений Коскен тільки з великим ваганєм притягає сю драму до круга нашої повісти) найшов усього тільки 2 чи 3 варіанти сеї повісти записані в Африці та Бразилії, а не найшов ані одного в класичнім краю метемпсіхози — в Індії? Коли б погляд д. Бугеля на характер сеї казки і віру в метемпсіхозу був правдивий, то одна і друга повинна б бути найбільше звісна у народів диких, що живуть ще в фазі анімізму, так як у них доси ще практикує ся подружє пуналуанське, лічене при помочи хуханя та злизуваня і т. і — річи, з котрих цивілізовані народи заховали тільки невеличкі, темні зо-станки. Оттак і у цивілізованих народів повинні б бути тільки темні сліди сеї повісти, котрої основа так чужа їх цілому світоглядови!

То бо то й є, що тав. антропологічна школа, раз засівши на своїм догматі „загально-людськості“ не турбує ся тим, що ся догма веде єі до многих суперечностей і абсурдів. От хоч би й тема оброблена д. Бугелем! Один неупереджений погляд на зібраний ним матеріал міг би єго переконати, що головна річ, о котру тут ходить, не є чудова сопілка, а чудесне викритє таємного, страшного проступка. До сеї теми відносять ся два цікли оповідань; у однім сам убитий виявляє убійцю (свідчать части єго тіла: патець, сопілка зроблена з кости, скрипка зроблена з грудей, волосє натягнене на смик або в кінці дерево, тростина і т. і., що вирости на гробі трупа і, так сказати, віссали в себе єго соки, зробили ся частиною єго істоти, в другім убійцю виявляють свідки, на котрих покликала ся вмираючи єго жертва і о котрих ніхто б з разу не подумав, що вони можуть свідчити (журавлі Ібіка, німецька балляда з рефреном *Sonne du klagende Flamme*, у нас перекотилише або лісковий корч). Оба ті цікли оповідань, в котрих чудова сопілка є приставкою случайною а не есенціональною, мають характер кримінальний і по своїй суті являють ся впливом не первісних, а

цивілізованих відносин; значить, не можна вважати їх творами вселюдськими, випливом однакової всіди людської природи, а кінче треба бачити в них явище історичне, властиве певній групі народів, що стоїть на доволі високім ступні цивілізації, при котрій уби́ство чоловіка являє ся страшенним проступком, котрий піднімає против себе не тільки людське чутє, але і всю природу, бентежачи єї віковичний порядок і покликаючи небо і землю до свідощтва против убійці, тим більше, коли вбійця сей—близький свояк або приятіль, а вбійство сповнене було з ненацька, потаємно і для самолюбної ціли. Не з метемпсіхозою „ростинною та кістяною“ стоїть у звязку наше оповіданє, а радше з тим кругом поглядів і вірувань старинних та середньовікових, з котрого виплили суди божі, поєдинки для оправданя невинности і такі кримінальні звичайї, як той, що підозреного о уби́ство заставляли доторкати ся труна вбитого в тій думці, що при дотику вбійці з ран трупа потече кров. Міні здаєть ся, що таке виясненє основи єї казки і бли́зше і природнійше, ніж видумана д. Бугелем *ad hoc* теорія метемпсіхси, і притім толкує добре, чому казка ся так широко розпо-всюджена в Европі, де довгі столітя власне панували такі погляди на бже правосудє, а так слабо розпо-всюджена в інших частях світа, особливо у народів близьких до первісного стану, де по теорії антропологічній власне повинна би бути найпопулярнішою. Ті скупі єї сліди в Бразилії та на Невольничім узбережю, котрі наводить д. Бугель, можна вияснити занесенєм із Европи, котрого в сфері вірувань, оповідань і т. і. маємо не десятки, а сотки примірів. Я зупинив ся трохи довше над розбором теоретичної основи статі д. Бугеля, та виказуючи єї похибки, подіковані становищем тої школи, до котрої він себе причислює, я не думаю відмовляти єго праці всякої вартости. Він зібрав старанно багатий матеріал, силкував ся розложити єго в певнім порядку і при кінці своєї праці зовсім удачно полемізує з перестарілою мітологічною школою Грімма та Макса Міллера. В загалі у д. Бугеля видно велике читанє в європейській літературі фольклористичній і коли тільки єго теоретичні погляди на характер і метод фольклору прояснять ся та поглиблють ся, можна мати надію, що в нїм здобуде наука широго та талановитого робітника.

Переходячи до дальшого змісту VII. тому „Wistý“ мушу додати, що все сказанє доси про тзв. антропологічну школу не має на цілі відмовити їй усякого значіння в науці, а звернене було тільки против апріорного і догматичного прикладуваню єї методи до явищ, котрі вимагають іншого трактованя. В певних границях, поступаючи індуктивно і критично, школа ся має повне наукове значінє і великі заслуги; досить буде сказати, що до єї основателів належать такі коріфеї сучасної науки, як Морган, Тайлор, Спенсер, Леббок і др. Та тільки ті вчені поступали індуктивно, обертали свій дослід головню на племена нецивілізовані та дикі, а ствердивши у них більш або менше загальні певні звичайї, привычки, погляди, віруваня та встанови зближували з ними аналогічні явища в житю цивілізованих народів, котрі назвали цивілізаційними пережитками (survivals), переносячи сей Дарвінівський

термін в сферу історії цивілізації. В такім дусі і таким методом посту- пає польський учений Л. Кшивіцький, ктрого інтересну статтю „*Rolla zwierząt w pojęciu pierwotnej umysłowości*“ находимо в розбированім томі „*Wisły*“. Ся статя вирізняє ся дуже користо від двох попередніх власне своїм науковим характером і критичним духом автора. Він зби- рає багатий запас свідощів етнографів та подорожних, щоби схаракте- ризувати погляд на звірів у нецивілізованих племен Америки та Австра- лії, вказує на деякі зостанки подібних поглядів та вірувань у народів цивілі- зованих, та не забуває застерегтись, що ті погляди у нас можуть не по- ходити безпосередню від наших доісторичних предків (стор. 254). Звісна річ, вони не перестануть бути пережитками давнійших ступнів культу- ри навіть тоді, коли викажемо (як нпр. зробив д. Щурат з віруваннями нашого люду в „інклюза“) їхнє книжне, літературне походженє.

Крім сих праць оригінальних находимо в тім томі „*Wisły*“, як і в попередніх, велике багатство цінного матеріалу. На особливу увагу заслугують А. Юшкевича Опис литовського весіля (переклад з рос- сійського), К. Матіаса опис польського села, Олехніевича ха- рактеристики антропологічні шляхтянок, селянок і міщанок з губ. люблин- ської, Сярчинського описи стройів, страв та печив людових з губ. келецької і т. д. В сьому томі докінчено друкувати переклад цінної книжки Тенпена про вірування Мазурів. Та найбільше причинків подано в „*Wisły*“ до опису польського весіля. Причинки такі подали: Яніна Богдановичівна з Холмщини, Ш. Ястшембовський, К. Ма- тіас (з Саудеччини) К. Райський (з пов. влощовського), Сем- бжицький (з Мазурщини), В. Татар (з пов. мєховського), М. Ва- вженецкий. Сюди ж відносить ся ніби оригінальна, хоч на дуже вбо- гім і слабо перетравленім матеріалі оперта студія Яна Віторта про „віно“ (*Morgengabe*), оперта головню на книжці німецького вченого Вейнгольда. З дрібнійших причинків мусимо піднести безпретенсіональні але завше цінні бібліографічні вказівки, виписки та уваги д. Рафала Любіча; в VII. томі є їх як між розправами, так і між „пошукуваннями“ кільканадцять. „Пошукування“ дійшли до 20 рубрик, в котрих грома- дить ся загалом цікавий, та іноді занадто вже дрібний, часто більше куріозний ніж важний матеріал для будущих спеціальних студій. В від- ділі критики і бібліографії варто піднести Карловича розбір праці Кшивіцького про Курнів, Грабовського розбір книжки Вінтера і Зібрта „Історія краю в краях чеських“. Крчека перегляд змісту „*Archiv für slavische Philologie*“ і т. д. Відділ географічний вів, як звичайно, д. Налковський, і, як звичайно, дуже основно і займаючо.

Ів. Франко.

Хроніка.

Ювілей 30-літньої літературно-наукової праці М. Драгоманова обходили д. 17. декабря 1894 р. руські радикали у Львові. Того дня скликане було до Львова і відбуло ся в ратушевій салі народне віче, потім завязало ся народно-просвітне товариство „Поступ“, до котрого зараз записало ся около 100 членів і котрого першим почесним членом іменовано М. Драгоманова, а в кінці відбув ся в тійже залі літературний вечерок, на котрім звеличано праці і заслуги Драгоманова. Ряд промов розпочав М. Павлик виясняючи, що почин до сего свята дали товариші і прихильники Драгоманова на Україні, котрим самим нині не вільно вшанувати імя і заслуги знаменитого писателя і вченого в его рідній Україні. Опісля промовив др. Ів. Франко, виясняючи популярно значіне наукових праць ювілята про Україну і для України, отже головно таких, як збиране і вияснюване устної словесности народньої, вияснюване питання про становище української літератури в єї відношенню до російської та про дальший єї напрям, вияснюване становища укр. народа серед его словянських і несловянських сусідів, а в кінці его многоцінни праці популярно-наукові, в котрих він знайомить український народ зі здобутками європейської науки на полях досі у нас майже зовсім не тиканих (історія політичних і соціальних інституцій, історія релігій та сполучених з ними питань етичних та філософічних). Бесідник підніс в працях ювілята як їх найціннішу прикмету живе чуте до потреб часу і широких мас народніх. Потім М. Павлик в обширній промові розповів головні дані з біографії ювілята, доповняючи характеристику подану попереднім бесідником даними про публіцистичну і політично-національну діяльність ювілята. Потім відчитано довгий ряд привітних листів, віршів та телеграм з різних сторін України та австрійської Руси. Далі промовляли селяне Новаковський і Сандуляк, представники молодіжі Степаник (Краків), Лукіянович (Львів) Копач, один Поляк іменем польських радикалів з Перемишля і Чех Розвода (по чеськи), а також пані Н. Кобринська, підносячи плодотворність ідей і праці Драгоманова також для піднесеня і проясненя жіночого питання. І. Ф.

Народні мельодії. В руських часописах уміщена була огся відозва, котру вважаємо своїм обовязком тут повторити :

Вже більше сімох десятків літ. т. є. від часу духового відродження народів словянських, трудилися і трудять ся наші і чужі люде над збиранєм русько-українських етнографічних матеріалів і заходи ті полишили по собі значні сліди в численних публікаціях з тої ниви, от хоч би вказати на томи видань Чубінського, Головацкого, Куліша, на збірники Павлього, Залеского, Драгоманова, Рудченка, видання Коль-

берга, краківської Академії Наук і багато-багато других. Опубліковано найрізноманітніші матеріали, тисячі текстів пісень, значне число казок, повірок, приповідок, легенд і іншого матеріалу, — один лиш напрям творчості народу полишено майже облобом, невідкритим ширшому світові, а то — мелодії народніх пісень.

З соромом мусимо признатись, що доси матеріал мелодій пісень народніх публікували за нас — іменно в Галичині — майже виключно чужі люде, як Залеский (Вацлав з Олеска) і Кольберг; з наших же людей хіба припадково хто зачепив за ту справу, та й то не етнограф-спеціаліст, а борше який композитор, що з багатого скарбу пісень народніх брав матеріал до популярних „Вязанок“, „Складанок“ (попурі) або й до більших вокальних композицій. Тимчасом ніхто в нас не звертає уваги, що тоті перли народньої творчості — мелодії народні — зникають майже з кожним роком під напором порядків новочасної культури, та що крайній нині час, уратувати, о скільки можна, від загибелі цінний той матеріал.

Відчуваючи сю конечну потребу, завязали ся підписані в комітет, котрий поставив собі за задачу: публікувати систематично мелодії народні в періодичних випусках під заг. „Русько-українські народні мелодії“.

Видавництво буде ведене в той спосіб, що кожний випуск чи том становити буде для себе окрему цілість, а містити буде, для уникнення монотонности, пісні різних категорій, по поділу Михайла Драгоманова. — Звертаючи головну увагу на мелодії, ми друкувати будемо при кожній пісні всі доступні нам варіанти її мелодії з докладним означенем місцевости, де тота пісня співає ся на таку або іншу нуту, і з поданем осіб, хто пісню співав і її записав. Натомісць, текст повний будемо подавати лиш один (варіанти тексту не будуть узгляднені, але при кожній пісні будуть показані ті збірки, де находить ся ще і текст або его відміни).

Комітет має в своїх руках кілька сот народніх мелодій (отже матеріал, котрий міг би вистарчити вже тепер на кілька томів) і докладає всіх заходів, щоби І-ий том того видавництва як найскорше побачив світ божий. Однак щоби видане було, о скільки можна, повне і докладне і щоби обнімало при кождім мелодії як найбільше число доступних нам варіантів, звертає ся комітет з просьбою до дорогих наших Земляків, іменно до тих, котрі посідають збірники народніх мелодій, або котрі хоч би кілька пісень (т. є. мелодій з текстами) з уст народу записали, щоби зволіли свої рукописи надіслати як найскорше комітетови, до рук о. Ніжанковського, а то як для доповнення приладжуваного до друку І-ого тому, так і до дальших випусків. Хто би з Земляків готовий свій збірник мелодій передав був уже давніше третім особам, тих просимо уповажнити нас, щоби ми могли зажадати від дотичних осіб звороту тих рукописей. Вкінці просимо всіх співлюбивих Земляків наших, іменно тих, що живуть на провінції і мають нагоду почути рідну пісню просто з жерела т. є. з уст простого люду, щоби

пильно при нагодах записували мелодії пісень з текстами і надсилали нашому комітетові. Для записуючих пісні подаємо увагу, щоби тексти пісень записували зі співу а не з диктовання і щоби по можності старалися віддати в тексті як найдокладніше виговор льокальний. Хто би переняв з уст народу багато пісень і знав їх докладно виспівати, а не вмів їх записати під ноти, того просимо удатись до знайомих осіб музикально-образованих, котрі можуть того зробити, або навіть згодоситись (на випадок пробування у Львові) до нашого комітету, а ми пісні запишемо під ноти.

Думаємо, що Земляки наші, маючи на увазі велику вагу задуманого нами видавництва, не приймуть байдужно сего нашого поклику, а подадуть нам з кожного огляду помічну руку. Всі рукописи, відтак кореспонденції і можливі запитання в тій справі, просимо надсилати на руки о. Остапа Ніжанковського у Львові, ул. Городецька ч. 33 а. Близкі дані що-до ціни і го тому і услів'я евентуальної передплати оголосимо пізніше. Всі рускі часописи просимо о повторене нинішньої відозви.

У Львові дня 9. н. ст. грудня 1894.

О. Остап Ніжанковський. Ф. Колесса. Д. Січинський. Д-р Ів. Франко. О. Роздольський. М. Павлик. Б. Лепкий. С. Яричевський. Є. Калитовський.

Towarzystwo ludoznawcze. В часі зйїзду польських літератів і журналістів у Львові літом 1894 р. піднято думку, порушену вже давніше у Львові, щоби заложити фольклорне товариство в дусі ухвали запавшої перед двома роками в Кракові на зйїзді польських лікарів і природописців. Вже в початку 1893 р. купка людей у Львові заходила ся коло виконання сеї думки і навіть вироблено статут товариства, головню старанєм дірєктора М. Рибовського і дра Неміловича. Та коли намістництво задля формальних хиб сеї статут відкинуло, справа якось затигла ся. Дякуючи починови звісного любителя і знавця народовідання д-ра Яна Карловича з Варшави, а також голови антропологічної комісії при краківській Академії Наук проф. Бодуена де Куртене, зібрала ся купка людей, що інтересують ся етнографією і фольклором, в помешканю проф. А. Каліни і уложено нові статуту, котрі вже одержали потвердженє намістництва. В статутах тих сказано, що нове товариство має мати назву „Towarzystwo ludoznawcze“, місце єго пробутку є Львів, а ціль єго — наукове слідженє людю польського сусідніх а також публікованє зібраних о нім відомостів. До сеї ціли мають служити такі способи: 1) зібраня, відчити, виклади і розмови, 2) збиранє всяких відомостів що служать до пізнання людю, 3) розповсюжуванє зібраних відомостів у часописях і інших виданях а також при помочи власного органу і власних видань, 4) запомаганє праць літературних, видань образових, описуючих та представляючих люд а також усяких інших праць на тім полі. 5) закладанє бібліотек і музейів, 6) іменованє делегатів для збирання потрібних відомостів в даній околиці, 7) завязуванє відділів товариства по повітах, 8) творенє секцій

наукових в нутрі товариства. Товариство складає ся з членів дійсних, основателів, почесних і кореспондентів. Членами можуть бути також жінки. Основателем тов стає всякий, хто зложить на цілі товариства відразу 200 корон. Члени звичайні платять вписового що найменше дві корони і річної вкладки 8 корон. Заряд має право поодиноким членам знизити вкладку. В разі розв'язання товариства маєток его переходить на антропологічну комісію при краківській Академії.

Видавництво руських матеріалів етнографічних. На однім з останніх засідань філологічної секції наукового Тов. імені Шевченка, що відбуло ся під проводом проф. Верхратського, обговорювано справу видавання руських етнографічних матеріалів, котрих в останніх часах назбирала ся значна маса в наших товариствах і приватних руках. По оживленій дискусії, в котрій крім голови секції і референта Макарушки забирали голос проф. Коцовський, др. Франко, Копач, Маковей і проф М. Грушевський, а також проф. Громницький іменем заряду товариства, ухвалено відкладати що року по 150—200 гульденів на видаванє матеріалів етнографічних, відповідно впорядкованих, особними книжками. Книжки ті мають виходити незалежно від Записок товариства. До першої книжки вйдуть тексти пісень рекрутських, зібрані і впорядковані д. О. Маковеем.

Пок. проф. Огоновський. При кінці минушого року понесла українсько-руська наука і література велику страту через смерть Омеяна Огоновського, довголітнього професора руської мови і літератури на львівськім університеті, автора многих цінних праць літературних і наукових, з котрих особливо „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ і „Исторія рускои литературы“ (4 части в 6 томах) здобули єму почесне і тривке місце в ряді словянських учених і причинили ся чимало до розширення і угрунтованя відомостів про наш народ і его духове житє в Словянщині. Честь єго памяті!

Запросини до передплати на другий річник

Житя і Слова.

Житє і Слово в р. 1895 виходити буде в такім самім форматі і обемі, що й доси. Крім праць розпочатих у першій річнику посідає редакція багатий матеріал етнографічний і історично-літературний, котрий міг би вистарчити на много літ. Передплата лишає ся та сама, що й доси, тільки для Росії ми найшли можливим установити передплату не 12, як доси, але 10 рублів річно. Ціна поодинокі книжки для Росії лишає ся 2 рублі

Ново прибуваючі передплатники можуть набути ще перший річник за 5 гульд. брошурований а за 6 г. оправлений (оба томи враз). На пересилку треба осібно долучити 25 кр.

Екземпляри висилають ся тільки за гроші. Реклямації незаплачених н-рів не будуть узгляднені.

Всіх, котрі доси зволили підпирати наше видане передплатою, працями та присилкою матеріалів, просимо, щоб не забували про нас і далі, а особливо щоб приєднували нам нових пренумерантів. Кінчаючи перший рік видання з значним дефіцитом ми тільки в надії на численнішу ніж доси передплату зважуємо ся видавати „Житє і Слово“ ще рік, уважаючи се потрібним для нашої науки і літератури. Надіємось, що й публіка признає сю потребу і оцінить наші змагання.

Редакція.

Житє і Слово виходить 10-аркушовими книжками раз на 2 місяці. Передплата виносить в Австрії 5 гульд., у Росії 10 рублів. Ціна поодинокі книжки з пересилкою 1 гульд. (2 рублі).

Адрес редакції і адміністрації: Львів, ул. Глубока, 7.

За редакцію відповідає Іван Франко.

ЖИТЕ І СЛОВО

ВІСТНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ

Видає

ОЛЬГА ФРАНКО.

Рік другий.

Книжка II.

За Март і Априль.

Л Ї В І В.

З друкарні Інститута Станіславського, під надзором І. Пузира.

1895.

Зміст другої книжки

стор.

Із чужих квітників :

Із Ізмарагда I—X.	161—163
К. Ф. Мейер І. Гарунові сини	163—164
ІІ. Паломник і Туркена	164—167
ІІІ. Два слова	167—168

Із переписки наших діячів :

VI. Лист М. Гриневецького до гр. М. Оссолінського 1813 р.	169—177
VII. Листи Ф. Заревича до В. Шашкевича 1866—1868	177—181
VIII. Лист А. Краліцького до В. Шашкевича	181

Сон князя Святослава, драма-казка Ів. Франка (конець)	182—215
---	---------

Із уст народа. А. Пісні.

IX. Св. Василій і Евладій	215—217
---------------------------	---------

Б. Легенди

29. Звідки взяв ся огонь у кремені?	217—218
30. Про грім і блискавку	218—219
31. Смерть кумою	219—220
32. Як чорт баби не пізнав	220

В. Казки

1. Премудрий младенец (параллелі)	220
4. Щастє й нещастє (література)	221
8. Чудесна скрипка відкриває братоубійцю	221—223

Г. Новелли і фабліо

11. Лісковий корч свідком	223—224
---------------------------	---------

Д. Міти і вірування

15. 900 причин смерті людської	224
16. Як виглядає душа?	224—225
17. Як душі з того світа вертають ся?	225

Е. Оповідання про історичні особи і відносини

1. Король Собєський і жовківські жиди	226—227
2. Татарські напади на Підгірє (1—3)	227—228
3. Цісарєва Марія Тереса	228
4. Цісарь Йосиф II. (1—3)	228—233
5. Павщина на Буковині і Лукіян Кобилиця (1—3)	233—235
6. Конець Люблинської унії у Львові	235
7. Цісаревич Рудольф	235—236

Основи суспільности, повість Ів. Франка	236—249
---	---------

Шаг-намє, перекл. Хв. Кримського. Передмова	250—264
---	---------

Нові варіанти кобзарських співів, подав М. Драгоманов.

І. З записів Ломиковського, Бодянського і Цертелева	265—279
---	---------

Літературні стремління гал. Русинів, Ів. Занєвича	274—285
---	---------

Євангеліє, стаття Моріса Верна, перекл. Л. У.	286—295
---	---------

Знадоби для пізнання нар. звичайів і поглядів правних Вол. Охримовича	
---	--

Передне слово	296—302
---------------	---------

І. Про сільські прозвища	302—307
--------------------------	---------

Із старих рукописів

VI. Св. Василій і Евладій	307—312
---------------------------	---------

Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження

IV. Модест Гриневецький, Ів. Ем. Левіцького	313—315
---	---------

Критика і бібліографія:

XV. Слівце на слівце, П. Граба	316—317
--------------------------------	---------

XVI. Століте вірменської преси, О. Білобородова	317—320
---	---------

Із чужих квітників.

Із Ізмарагда*).

I.

Добру науку приймай, хоч ві і від простого чуєш;
Злої-ж на ум не бери, хоч би й святий голосив.

II.

Хто має мудрість, а з неї
Ближнім не хоче вділити,
Той має скарб многоцінний —
В міх шкурятиний зашитий.

III.

Мудрість захована,
Золото в скритку

*) Ізмарагдом звав ся в старій Руси збірник статей та притч моралізу-ючих, уложених більше або менше систематично; ціль того збірника була дати читачеві курс практичної філософії і християнської етики. Збірник сей повстав на Руси в XIV. віці з матеріалів почасти руських, а по части грецьких. В збірці тій побіч багатства млявої фразеології та візантійської риторика стрічаємо чимало коштовних перлин правдивої поезії, котрі так і просять ся, щоб їх для новітньої публіки передати в новій поетичній формі. Чинячи се я йду за примірами таких майстрів світової поезії, як Гердер, Гете, Рюккерт і др., котрі видовлювали такі поетичні перли з таких діл як Коран, Тальмуд а то й коментарії до сих книг.

Одноковісінько
Суть без пожитку.

IV.

Книги — морська глибина:
Хто в ню впуриє аж до дна,
Той хоч і труду мав досить —
Дівнії перли виносить.

V.

Не високо мудруй,
Але твердо держись,
А хто правду лама,
З тим ти сміло борись:
Не бажай ти умом
По над світом кружить,
А скорійш завізьмись
В світі праведно жить.

VI.

Як запорохи чоловік
Знести не може у очох,
Так гордості в душі людській
Не зносять Бог.

VII.

Два йіздці були раз: митарь і вельможний фарисей;
До мети взяли ся бігти — хто допаде, той чи сей?
Ся мета — житє у небі. Щоб до неї дочвалать,
Фарисей запряг два коні: „Чеснота“ одного звать,
Щіст, молитва, дари вбогим. Хто був другий кінь? А, ба!
Гордість, злобная обмова і гидка самохвальба.
Шарпиули оті два коні — сей сюди, а той онтам,
Розірвали віз на двоє, аж йізdecь пропав і сам.
Тимчасом убогий митарь шкапу „Смирність“ як запряг,
То помалу, але певно до мети свій віз дотяг.

VIII.

Гнів, се огонь. Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полумя лютує ясне;
А перестань докладувати дров, —
Як стій загасне.

Як моряки в час бурі все з судна
У море мечуть, щоб судно влекшати,

А стихне буря — жаль їм стане страт,
Почнуть тужити —

Так і гнівний у лютому розпалі
Не тямить, що здорове, що боляче;
А гнів мине — згадавши, що накоїв,
За ціно плаче.

IX.

Хоч би й мертвого міг гнівливий воскресить,
То Бог его за гнів его відкине;
В гнівливе серце помисл злий як нетля в світло лине,
Сама згорить, а світла не згасить.

X.

Хоча б ти і муки тяжкі потерпів,
А брата свого не любиш,
То все ж ти на вічне житє не доспів,
Лиш дармо дочасне загубиш.

Переклав Ів. Франко.

Із Конрада Фердінанда Мейера.

І. Гарунові сини.

До своїх синів Ассура, Шегербана і Ассáда
Мовить Гарун: „Діти, ваша днесь міні потрібна рада.
Як багдадський трон засів я тьма врагів на мене бе!
Як ви скріпите державу, впевните житє моє?“

Рік Ассур стрункий, огнистий: „В поле рушу я з полками.
Тешу машти! Пну вітрила! Вкріплю море кораблями.
Коні вчу! Мечі кую я! Побудую ряд твердинь.
Ти пан моря і пан суші, сел, містечок і пустинь.“

Хитро щось Ассáд міркує і розсудно промовляє:
„Я твій сон безпечним зроблю, бо турбота сну збавляє.
Здайсь на мене! Поліційне міністерство дай міні!
Я підслухаю всі шепти, всі зігханя голосні.

„Шипкарям і голярям я настановлю добру плату:
Будуть доносити, хто любить вас, а хто не любить, тату!“
Гарун усміхнувся і мовить до найменшого: „Щож ти
Шегербане? Як міркуєш доходити до мети?“

„Тату, — мовить наймолодший запалівши, — слід мабуть,
Щоб твоєї крові крапля тепла впала поміж люд!
Міліонів долю маєш ти в руках отут на світі:
Кривда се на ближніх твоїх, — муть за се тебе судити.

„Щоб сплатить твій довг великий, що зріс в верх до громів близько.
Дай міні втонуть глибоко в темнее жття ложисько.
Не шукай мене! Пронав я! Ні харчу не или ні вьюк!
Житиму як найбільшійший тільки з праці власних рук.

„Молот, кельню взявши в руки мулярем хочу я статись,
В твого щастя фундаменти сам бажаю вмуруватись!
Адже чаром сильний дім той, буде він віки трівать,
Сли щось любе, дорогее в фундамент замурувать.

„Слухай! З вулиці бе гомін аж до твоїх ось патат!
Завтра буду я в тім тлумі, рівний їм, товариш, брат.
Де клинуть тебе піддані, — поздоровить хоч один;
Де ненавидять обдерті — любить хоч один як син.“

II. Паломник і Туркєня.

Ген то на Ливані в монастірі
Спочивав я по важкій дорозі.
Звільна йдучи хідником холодним
Я спинив ся при старім малюнку,
Що в осібний красувавсь каплиці.
Дивний чар дихнув на мене з него!
Хоч мальовано по візантійськи,
Та яснів в нім тихий блиск любови:
В двері раю паломник вступає,
А при ньому молода Туркєня
Рука в руку йде і око в око.
„Що значить отся чарівна казка?“
Запитав я брата Анаклета,
Що мов тїнь усюди повз за мною.
Похиливши очі сей відмовив:
„Се, мій пане, не чарівна казка,
Але душеполезна легенда
Списана на давнім пергамені
Для потїхи всім християнам вірним.
Паломник сей — мученик побожний,
А Туркєня — мучениця божя;
Він умер каїнем, бучем вбитий,
А вона — припавши до порога“.

Я казки люблю як Шегербан той,
 Як Шегеразада балакуча!
 То й прошу черця: „Скажи, панотче,
 І міні легенду сю спасенну!“
 Радо вволив Анаклет тій просьбі.

„Раз, літ тому дуже, дуже много —
 Так написано на пергамені,
 Що ще хлопцем вивчив ся основно —
 Ишли побожні до святого гробу
 І минали град Дамаск трівожно,
 Не спочивши, не йівши, не пивши,
 Бо Христа ненавидять в Дамаску!
 А шумить колодязь край Дамаску,
 Де львиная голова з пашеки
 Широко рознятої пускає
 Зимню, погожую водицю.
 Там отся Туркенья воду брала.

„Без фаті, житєм нашіють очи —
 Літ п'ятнадцять чи шіснадцять мала, —
 Оттака Туркенья там край студні
 Збан високий звільна наповняла.
 Паломники всі єї минали
 В низ похилі потупивши очи, —
 Бо жінки турецькі чари діють.
 (Та зламав Христос їх вражу силу!) —
 Лиш один прохожий молоденький,
 Майже хлопець, спраглий, відлучив ся
 З товариства, к молодій Туркені
 Наближаєсь і напить ся просить.
 Звільна збан зняла вона, напив ся,
 Звільна збан взяла вона на тімя,
 Йде до дому. Перед брами зводом
 Обернула голову враз з збаном,
 Бо все чула кроки за собою.
 „Хлопче, стережи ся сеї брами!
 Щоб не був тобі се вхід до смерти!
 Бо зрадливі мої чорні очи,
 А Христа ненавидять в Дамаску!“

„І ступає по під брами зводом
 І тінистими йде вулицями,
 А все чує кроки за собою.
 Відчинила двері свого дому
 І замкнула, та в своїй світлиці
 Бачила очима духа свого,

Як лежав хлопчина на порозі,
На порозі перед входом дому.

„А як рано загоріло, вийшла
До хлопчини, гірко докоряє:
„Хлопче, геть іди з сего порога,
Щоб не був тобі порогом смерти!
Не хочу́ бути винна смерти твоїй!
Бо зрадливі мої чорні очі!
Всі побють тебе палками нині,
Всі закидають тебе каменем,
І пролеть ся кров твоя до смерти!
Бо Христа ненавидять в Дамаску!
Геть, вандрівче! Проч, жебраче впертий!
Чуженице! Бузувіре клятий!
Ось уста цілую. Ну, тікай же!“
Він хитнув відмовно головою,
І гнівна пішла собі Туркєня.

„А як змрік заправ, Туркєня вийшла
Знов до хлопця, що підлиив весь кровю
З многих ран, і гнівно докоряє:
„Геть, вандрівче! Йди, жебраче впертий!
Чуженице! Бузувіре клятий!
Бо зрадливі мої чорні очі
І Христа ненавидять в Дамаску
Не хочу́ бути винна смерти твоїй!
Змию я твої кроваві шрами,
Обцілую ті глибокі рани, —
Лиш зречись розп'ятого на дереві!“
Він хитнув відмовно головою,
І з плачем пішла собі Туркєня.
Та ввійшовши у свою світлицю
Відчуває ухом духа свого
Паломника тихее стогнанє
На порозі перед входом дому.
Довго сон їй не спускавсь на віі,
А в кінці здрімила й сон уздріла.

„Бачить: шниль стрімкий і страх високий,
Горі ним з побожними піснями
Ідуть ся путники до брами раю.
Передом один — святий страдалець,
Перед ним всі з честю чоло хияють.
Ось Христос стоїть у зводі брами:
„Ти вйди! Ти кров пролив за мене!“
Та вйти ніяк не хоче путник.
„Спасе, тут я ляжу на порозі,

Буду ждати, аж вона прибуде,
Аж прийде вона, моє бажанє.
Рука в руку, око в око вступить
У твій рай вона зо мною в парі,
Християнка, не Магометанка.“

„В сні се чувши залилась сльозами
Так рясними, що аж пробудилась.
Раптом скочила вона з постелі.
Зі ста сходів дому в низ злетіла:
Не було вже хлопця на порозі,
Лиш чорнілась кров'яна калюжа
При рожевім соняшнім свитаню.
Вона вклякла на твердім порозі,
І сльозами рясними камінь мие,
Теплі груди до каміня тисне,
Тисне міцно, мов дочутись хоче,
Чи не беть ся серце у каміню.
Та не беть ся серце у каміню,
Лиш у неї бесь, ледви не трісне.“

„Ось стук кроків. Се вертали тії,
Що за браму винесли мертвого
Боязко поріг вони минали,
Коли глянь: дівчина на порозі!
До дівчини — а рона без духа.
На порозі молода Туркєня —
Християнка, не Магометанка — “
Доповів брат Анаклет побожно.

III. Два слова.

По над беріг Палестини Сараценка молодая
День в день ходить, „Лондон? Лондон?“ корабельщиків питає.
„Лондон!“ просить. Все на дармо. Та не тратить духа, ні!
Аж на корабель бажаний човник перевіз єї.

Радісно вона вступила на той поклад корабля.
Небо й море. І не гляне, де там рідная земля.
„Лондон!“ все одно питає і шукає і глядить
Там де в хвилях пурпурових сонце хилить ся спочить.

„Джільберт?“ мовить Сараценка в сутолоці містовій,
А юрба смієсь і кпить ся, поки жаль не стало їйї.
„Джільбертів сотки тут в місті!“ Та вона спішить, спішить...
„Зійдж, напий ся! Покріпи ся!“ Ні, їйї власних сліз досить

„Джільберт!“ „Чи ж ніщо, лиш Джільберт? А як звесь? Ану згадай!“
 „Джільберт!“... Гей, се Джільберт Бекет, що ходив у святий край,
 Що там довго сох в неволі у пустині десь мабуть,
 Аж дочка еміра тайком єго визволила з пут.

„Паломниче Джільберт Бекет!“ гомін Лондоном несесь.
 Бач, виходить їй на зустріч, той, кого люд кличе весь,
 І веде в свій дім подругу, що так дивно віднайшов.
 Так два слова на край світа вірну заведуть любов.

З німецького переклав
 Ів. Франко.

І з Р а м ш е в а.

XI.

Завісу тьми на віки знято,
 І от без ляку бачу я,
 Що прахом зникло житні свято,
 Як перша мрієнька моя.

Хай мертвий мертвого хоронить,
 А ми покиньмо ту журбу!
 Хіба дитина сльози ронить,
 Нікчемні сльози на гробу?

Мерця підняти ми не в силах, —
 Шкода ж о тлінові тужить!
 Поки є капля крови в жилах,
 Гей нум боротись, мислить, жить!

Хай ловлять привид усолоди
 Страхополохи навісні, —
 Серцям кохаючим — негоди
 В уділ лишили ся одні.

XII.

Не щастя мусів я натхтути
 Тобі, голубонько, о ні!
 Ти вся злилась слізами отрути,
 Хоч не вказала сліз міні.
 Хай зараз шарпають катюги,
 Ридання вимучать саму, —
 Не здатна ти заплакать з туги
 Чи докір кинути кому.

До купи ланцюгом ми скути;
 Мене геть хвиля однесла,
 Та звязків тих ні бурі люті
 Ні ти порвати не могла.
 Мою любов проклявши, часом
 Ти все хапала ся розбить,
 Та до грудей припавши разом
 Знов присягала ся любить.

Із російського переклад
 Павло Граб.

Із переписки наших літературних і політичних діячів.

VI. Лист Модеста Гриневецького до гр. М. Оссолінського з р. 1813.

Між рукописами бібліотеки Оссолінських у Львові знаходить ся досить споре число томів, у котрих містять ся виписки та колектанеа основателя тої бібліотеки, графа М. Оссолінського. Ті колектанеа, в котрі входять виписки з друків або зі старих рукописів, копії документів, памфлетів, віршів і т. і., а також деякі оригінальні старі папери, змісту історичного, літературного та бібліографічного, варті того, щоби їх докладно перешукати. Се значно влекше знаменитий каталог рукописів, що від кількох літ друкуєть ся під доглядом директора бібліотеки дра Кентшинського. До тих колектанеїв Оссолінського належить також том 280, у котрім находимо між іншим цінним матеріалом також слідуєчий лист одного з перших що до часу вчених галицьких Русинів, Василянина о. Модеста Гриневецького, доктора богословія і професора догматики та полеміки християнської на університеті львівській. Про жите сего вченого Василянина містимо далі докладнішу відомість, а тепер скажемо тільки дещо про єго лист до Оссолінського. Лист сей, що заповнює дві картки in folio доволі щільного письма, писаний по латині. В згаданім рукописі маємо не оригінал, але очевидно тільки копію, тай то не копію всего листа; пропущено що найменше початок, що відносив ся до особи адресата, а переписано тільки саму наукову часть листа. Друкуємо текст сей по латині справляючи правопись (в рукописі множество слів починає ся без потреби великою буквою), а далі подаємо єго руський переклад і деякі свої уваги до тексту.

І. Ф.

Responsa.

Quoad quaedam puncta proposita ab Excellsmo ac Illmo Comite Ossoliński Leopoli die 18. Julii 1813 data.

1. Ratione typographiae slavonicae Celsissimi Principis Constantini Konstantynowicz Ducis Ostrogensis, ex qua a-o 1581 prodiverant impressa Biblia slavonico idiomate litteris cyrillicis; tum quoque opera ascetica S. Basilii Magni a-o 1594. Num videlicet haec typographia fuerat prima in oris Russiae, et 2-do, quo eadem typographia devenit?

Typographiam illam fuisse primam non ausim affirmare et quidem propterea, quia typus ille Ostrogensis, tam ille quo sacra Biblia sunt impressa, quam etiam quo impressa sunt praefata opera S. Basilii, est satis nitidus, qualis certe primitivus non fuerat; et certe infrascriptus in monasterio Dobromiliensi viderat librum Evangeliorum impressum sed adeo hirsuto typo, ut vix a mediocri scriptura differat. Hoc dolendum tantum circa dictum librum, quod frontispicio careat, ac proinde annus et locus ejus impressionis sciri non potest. Praeterea 2-do clarissimus historiographus Schlözer in suo Nestore Russische Annalen Parte 1. pag. 107 refert, „quod prima versio slavonicorum Bibliorum facta fuerat per medicum Skorina, quae edita fuerat Pragae ad Varsaviam a-o 1517.“ Porro hanc editionem infrascriptus nunquam viderat, et de illa nihil dicere potest nisi hoc, quod si illa litteris cyrillicis impressa fuerat, ergo non est verosimile, ut Russi ab a-o 1517 ad 1581 etiam alibi artem typographicam exercere non attentarent. Denique 3-tio hoc est certum, quod ante annum 1554, dum Gallias et Italiam perlustraret quidam nobilis et potens Russus Bożydar de Guryk Podhoryczanin, supradicto anno 1554 pervenit Venetias et ibi videns novam artem typographicam jam bene invaluisse, ideo cum ejusdem artis peritis convenerat, ut imprimerent Missale slavonicum litteris cyrillicis, quod etiam factum est praedicto a-o 1554 Venetiis, ad cujus libri Missalis correctionem adhibitus fuerat quidam hieromonachus Pachomius Nigromontanus. Et hoc Missale habetur in bibliotheca monasterii Leopoliensis ad S. Georgium, in quo supra expressa historia legitur, et typus ejus parum nonnihil a scriptura manuali differet. Dum ergo per supradictum Bożydar Podhoryczanin praedictum Missale in oras Russiae illatum fuisset, certe non est verosimile, ut Russi in patria sua artem typographicam ante typographiam Ostrogiensem non attentarent.

Quod vero concernit alterum punctum ejusdem quaesiti, quo videlicet typographia Ostrogiensis translata fuerat? R. quod hoc certum sit, quod fuerat translata ad monasterium Dermanense, quod fundatum fuerat a praelaudato Principe Constantino; siquidem in hoc monasterio impressus est liber ecclesiasticus dictus *Οκτωρχος*, anno 1603. Cui libro praemissa est longa praefatio, in qua pag. 10 sunt etiam laudes praelaudati Constantini Ducis Ostrogiensis, et expresse

dicatur, quod ille non solum monasterium Dermanense liberaliter fundaverat, verum etiam eidem monasterio typographiam donaverat, ut pro utilitate Christianorum ibidem libri imprimerentur, quapropter pro ejus longaeva vita omnes Orthodoxi impense Deum orare debent. Praeterea etiam hoc notatu dignum est, quod praedictus liber *Οκτωρχος* est ipsissimis litteris impressus, quibus praecedenter a-o 1581 impressa erant Biblia Sacra Ostrogoiae, et habetur ille liber in bibliotheca monasterii Leopoliensis ad S. Georg. Quorsum autem eadem typographia ex monasterio Dermanensi (in quo procerto haec a multis annis non habetur) translata est? infrascripto de eo non constat; hoc tantum Religiosi ex Volhynia narraverant, quod in praedicto monasterio Dermanensi hucusque adhuc ingens est numerus librorum russicorum manuscriptorum, qui a suo fundatore sibi donati erant.

Alterum punctum respicit cantum ecclesiasticum Russorum, nempe unde ille derivandus venit? et num quasdam notas musicas fixas et a quonam introductas habet?

R. Russi sicuti religionem Christianam a Graecis, ita etiam hymnos ecclesiasticos a Graecis mutuarunt, ita tamen, ut quoniam soni graeci ad leniter sonantia vocabula graeca applicati, stridulis passim vocabulis slavice non bene respondebant, ideo etiam soni ecclesiastici ruthenici passim a graecis illico in iisdem hymnis discrepare coeperunt. Graecorum enim soni semper affectatam quandam melodiam spirant, cum e contra Russorum soni propter magis sonantia vocabula multo intensius resonent. Quia vero in iisdem sonis constantia quaedam et uniformitas esse in ecclesia debebat, ideo imprimis Graeci ante inventas notas musicales in Occidente jam certa signa sonorum super singulas syllabas vocabulorum ponebant et juxta haec signa exacte canebant. Certe Michael Heineccius in suo opere *Abbildung der alten und neuen griechischen Kirche*, Lipsiae a-o 1711 edito, parte III, pag. 269 signa cantus Graecorum ponit sex sequentia: $\circ$, $\smile$, $\rangle$, $\angle$, $\equiv$, $\ominus$. Ab initio ergo etiam Russos in suis

libris, in quibus hymni ecclesiastici continentur, eadem signa tonica Graecorum adhibuisse procerto constat, siquidem infrascriptus ante aliquot annos in bibliotheca monasterii Lauroviae circuli Samborensis (quod fundatum est a Leone Principe Haliciae et Vladimiriæ a-o X-ti 1292 do, cujus foundationis originale instrumentum hucusque possidet) vidit manuscriptum antiquum, in quo hymni ecclesiastici descripti sunt, et super singulas syllabas vocabulorum supranotata signa tonica adnotata habentur.

Quia vero supradicta signa tonica Graecorum, post inventas notas musicas in Occidente Russis parum commoda esse videbantur, ideo coeperunt suos hymnos ecclesiasticos notis musicis ut, re, mi, fa, sol, la, quinque lineis ordinarie distinctis subicere. Quis vero primus hoc facere attentavit? id plane ignoratur. Habentur enim codices manuscripti valde antiqui, in quibus hymni ecclesiastici cum supradictis

notis musicis descripti habentur, in quibus tamen iidem hymni notis passim musicis diversis subjecti cernuntur. Ad tollendam ergo hanc diversitatem post inventam artem typographicam incumbendum fuerat, et hoc praestitit hieromonachus Josephus Horodecki, membrum monasterii Leopoliensis ad S. Georgium, in *Irmologio* seu hymnorum ecclesiasticorum melodio, impresso Leopoli in typographia ejusdem monasterii anno 1700, quod apparet ex propria ejusdem Josephi Horodecki confessione, quae ad calcem ejusdem libri impressa legitur. Et quia haec multa in se seitu digna continet, ideo lubet hic eandem e slavonico sermone in latinum verbatenus transferre.

Benevole libri hujus perlustrator!

Scio quod postquam acceperis in manus tuas librum hunc et vides, quod hoc opus in ecclesia Russica sit novum novoque artificio editum, desiderabis etiam rescire artificem seu editorem ejusdem operis. Satisfaciendo ergo desiderio tuo habeto illum!

Ego peccator hieromonachus Josephus Horodecki, peregrinus Hierosolymitanus, dum a nativitate mea habuissem annos 15, abivi in monasterium et factus sum monachus, et illico coepi navare operam artificio typographico, eoque praecipue occupabar. Postea juxta desideria mea accepi a Deo amante episcopo Leopoliensi Josepho Szumlański, qui me ad ordinem presbyteratus promoverat, testimoniales atque benedictorias litteras et sic juxta vota mea coram Domino emissam peregrinationi me dedi. Perveniens autem ad sanctam magnam Dei civitatem Hierosolymas ibi sepulchrum Domini adoravi et dein in flumine Jordanis me ablui; vias quoque magni maris (NB. mare magnum etiam in S. Scriptura appellatur mare Mediterraneum) tum quoque Aegyptum, Alexandriam et alias insignes civitates meridionalis Palaestinae perlustravi, prouti etiam occidentales regiones Hispaniam, Italiam, Venetias etc. Manuductione autem Altissimae Dextrae in meam patriam sanus redii et non cunctando accessi prae-laudatum episcopum, debitas eidem gratias persolvendo, quod ejus benedictione suffectus tanta itinera incolumis absolverim. Post haec rogatus sum a superioribus monasterii Leopoliensis ad cathedram Sti Georgii, ut artificio meo fusorio conficiam typographiam ad imprimendum *Irmologium* (id est librum hymnorum ecclesiasticorum). Ego autem minime parcendo mihi, licet post tanta fatigia itinerum, accinxi me huic operi, et adjuvante gratia Dei illud ad finem perduxim, impressionem videlicet *Irmologii*, opus sane genti Russicae mirabile. Quod postquam perfecissem, multum gavisus sum et ad Dominum Deum meum dixi: Domine Jesu Christe, Fili unigenite Patris sine principio, qui tuo sanctissimo ore dixisti: quia sine me nihil potestis facere! Domine mi! Domine! fide dictorum tuorum in anima et corde meo penetratus, advolvo me tuae bonitati, quod me indignum servum tuum effecisti dignum librum hunc *Irmologium* non tantum incipere, verum etiam perficere, sit nomen tuum sanctum benedictum in saecula saeculorum Amen. Hieromonachus Josephus Horodecki, peregrinus Hierosolymitanus, fusor et typographus mp.

Notandum autem venit, quod hanc typographiam cautus ecclesiastici monasterium Sti Georgii die 23 decembris 1707 anno vendidit confraternitati Staupigiane Leopoliensi ad ecclesiam Assumptionis in coelum, et quidem pro summa 2.000 flor. pol., prouti registra testantur antiqua ejusdem monasterii. Sed in eodem monasterio etiam antea libri imprimebantur, sic a-o 1688 impressum erat Psalterium in 4-to, similiter a-o 1645 impressum fuerat Euchologion vulgo Trebnik, qui libri in bibliotheca ejusdem monasterii integri habentur.

Praeterea etiam in monasterio Sti Onuphrii Leopoliensi in lingua slavonica impressi sunt Sti Joannis Chrysostomi libri 6 de sacerdotio opera Athinogenis hegumeni cum suis confratribus et quidem a-o Dni 1614.

Insuper Leopoli habuit post annum MDCXXX insignem typographiam slavonicam quidam civis Michael Sloska, apud quem fere omnes libri ecclesiastici impressi et hucusque passim leguntur. Unde apparet, quod Leopoli erant olim plures typographiae et non sola Staupigiana. Haec ita se habere in fidem me subscribo. Datum ut supra. Modestus Hryniewiecki Ord. S. Basilii M. St. Th. Doctor, Theol. dogmatt. et polemicae caes. reg. publ. ord. Professor mp.

В руській перекладі се значить:

Відповіді на деякі запитання вельможного і пресвітлого графа Оссолінського, завдані у Львові 18-го іюля 1813 р.

1. Що доторкаєть ся словянської друкарні вельможного князя Константина Константиновича Острожського, воеводи Острожського (власиво Київського!), в котрій в р. 1581 вийшла друкована Біблія мовою словянською а кирильськими черенками, а також в р. 1594 аскетичві писаня св. Василя Великого, питанє: чи ся друкарня була перша на Руси, а 2. куди вона поділа ся?

Відповідь. Я не смів би твердити, щоби ся друкарня була перша, а то тому, що сей Острожський друк, як той, котрим друкована свята Біблія, так і той, котрим випечатані згадані твори св. Василя В. — досить гарний, яким певне не був первісний друк. Певне те, що підписаний бачив у Добромильській монастирі книгу Євангелія, друковану, але так нехарактерним друком, що мало чим ріжнила ся від звичайного письма. Жаль тільки, що ся книжка не мала титулової карти, так що годі було дізнати ся про рік і місце її напечатаня. Надто ж 2. славний історик Шлецер у своїм Несторі (Russische Annalen, т. I, ст. 107) подає, що „першого перекладу словянської Біблії довершив лікарь Скорина і видав его в Празі, передмісті Варшави*) в р. 1517.“ Що правда, сего виданя підписаний не бачив ніколи і ні-

*) Нині нема вже сумніву про те, що Біблія Скорины видана була в Празі чеській, гл. Владиміровъ, Францискъ Скорина.

чого о нім не може сказати, хіба те, що коли воно було друковане кирильськими черенками, то не подібне се до правди, щоби Русини від р. 1517 до 1581 не пробували друкувати книжок також де інде. В кінці по 3. певне ще те, що перед роком 1554, коли один шляхетний і багатий Русин Божидар з Гурська Подгоричанин йїздив по Франції і Італії, а в згаданім році 1554 прибув до Венеції і побачив там уже гарно розвитку нову штуку друкарську, змовив ся з людьми виравними в тій штуці, щоби видрукували Служебник словянський кирильськими буквами, що й було зроблено в згаданім уже 1554 році в Венеції; до коректури сеї книги Служебника приставлений був певний монах Пачомій Черногорець. І сей Служебник є в бібліотеці львівського монастиря св. Юра, і в нім розказана вся отся історія, а черенки єго хіба не много дечим ріжнять ся від ручного писаня; значить, коли той Божидар Подгоричанин привіз сей Служебник до руського краю, то певне годі припустити, щоби Русини в своїй вітчизні не хапали ся до друкарської штуки ще й перед друкарнею Острожською.

Що ж доторкаєть ся другої точки сего питання, іменно, куди поділа ся Острожська друкарня? відповідаю: певне те, що була перенесена до Дерманського монастиря, котрий був заснований знаменитим князем Константином: власне в тім монастирі видрукувана була книга церковна звана Октоїх в р. 1603. На початку сеї книги маєть ся довга передмова, в котрій на стор. 10 виписано також похвалу згаданого вже ки Константина Острожського і сказано виразно, що він не тільки волюкодушно заснував Дерманський монастир, але також подарував сему монастиреви друкарню з тим, щоби для пожитку християн друковано там книги і що за те всі православні повинні горячо просити єму у Бога довголітнього життя. Надто й се ще варто зазначити, що згадана книга Октоїх видрукувана такими самими черенками, якими перед тим в р. 1581 видрукувана була св. Біблія Острожська, і знаходить ся та книга в бібліотеці монастиря св. Юра у Львові. Куди-ж ся друкарня поділа ся з Дерманського монастиря (де від многих літ єї на певне нема), про се низше підписаному нічого не відомо. Се тільки оповідали монахи з Волиня, що в тім Дерманськім монастирі ще й доси знаходить ся величезна сила руських книг рукописних, дарованих монастиреви єго основателем.

Друге питання йде про руський спів церковний, а іменно відки він походить і чи має які усталені музикальні ноти, а коли має, то ким запроваджені?

Відповідь. Русини як релігію християнську від Греків, так само запозичили від Греків і гимни церковні. Та позаяк грецькі тони, прилажені до лагідно-звучних грецьких слів, не добре відповідали хриповатим подекуди словам словянським, то й церковні тони руські почали подекуди відрізняти ся від грецьких навіть в тих самих гимнах. Бо грецькі тони завжди укладають ся в певну чутливу мелодію, коли противно тони руські задля дзвінкійших слів роздають ся з далеко більшою силою. Та що в тих самих тонах повинна бути в церкві певна постійність і одностайність, для того насамперед Греки ще перед

винайденем нот музикальних на заході надписували вже по над подинками складами слів певні знаки для тонів і після сих знаків співали доладно. Звісно те, що Михайло Гейнеке в своїй книзі (*Mich. Heineccius, Abbildung der alten und der neuen griechischen Kirche. Leipzig im Jahre 1711, Bd III, Seite 269*) приводить 6 знаків співу грецького, котрі виглядають ось як (гл. стор. 171) значить, можемо сказати на певне, що й Русини зразу в своїх книгах, у котрих містять ся гимни церковні, уживали тих самих грецьких знаків тонічних. І справді вище підписаний бачив перед кількома роками в бібліотеці Лаврівського монастиря (котрий був оснований Львом, князем Галицьким і Володимирським в р. 1292 і доси посідає оригінальний документ сеї фундації) стародавній рукопис, в котрім є переписані гимни церковні, а по над подинковими складами слів находять ся приписані повисші тонічні знаки.

Та коли на заході винайдено ноти музикальні, а згадані вище грецькі знаки тонічні видали ся Русинам недогідними, то й вони почали свої церковні гимни підписувати під ноти музикальні *ut, re, mi, fa, sol, la*, розставлені по порядку в пяти лініях. Хто перший почав се чинити, сего на певне не знаємо. Бо-ж походять ся рукописні книги дуже старі, в котрих мають ся гимни церковні підписані під згаданими тут нотами музикальними, а є й такі, в котрих ті гимни бачимо підписані під нотами музикальними подекуди відмінними. Отож коли винайдено штуку друкарську, треба було постарати ся о усуненє сеї різнородности. Сего й доконав монах Йосиф Городецький, член львівського святоюрського монастиря, в своїй Ірмологіоні, т. є збірнику мелодій гимнів церковних, друкованім у Львові в друкарні того-ж монастиря в р. 1700, як се видно з власного оповідання того ж Йосифа Городецького, котре читаємо надруковане при кінці тої книги. А позаяк се по-слісловіє має в собі багато дечого такого, що варто знати, для того радо перекладаю єго тут дословно з мови слов'янської на латинську:

„Ласкавий читачу сеї книги! Знаю, що коли дістанеш до своїх рук отсю книгу і побачиш, що се діло нове в церкві руській і видане новим скуством, побажаєш також пізнати художника чи то видавця сеї книги. Отож для заспокоєня твого бажання на тобі єго!

„Я грішний монах Йосиф Городецький, паломник єрусалимський, маючи 15 літ від роду пішов у монастирь і зробив ся монахом і від тоді ж почав прикладати свою працю до друкарського діла, котре особливо мене займало. Опісля, сповняючи своє бажанє, взяв я від боголюбивого єпископа львівського Йосифа Шумлянського (він же посвятив мене перед тим і в чин священничий) листи з посвідченєм і благословенством і відтак, сповняючи свій зарік даний перед Богом, я подав ся в дорогу. А прибувши до святого великого міста божого Єрусалиму я поклонив ся там гробови Господньому, потім скунав ся в ріці Йордані, а потім перейшов шляхами великого моря, (великим морем також в письмі святім називає ся море Середземне) далі Єгипет, Александрію і інші знамениті міста полуденної Палестини, а далі також західні краї: Іспанію, Італію, Венецію і т. і. Та от ведений найвисшою Правицею вернув я

здоров до своєї вітчизни і не гаючиь ставив ся перед згаданим уже єпископом, складаючи єму повинну подяку за те, що споможений єго благословенством я без ніякої шкоди перебув таку велику дорогу. Опісля запросили мене зверхники львівського монастиря при катедрі св. Юра, щоб я яко вмілий відливач черенок зладив друкарню для друкованя Ірмологіона (т. є. книги гихнів церковних). І ото я, зовсім не поблажаючи собі, хоч і по такій трудній подорожі, прийняв ся за се діло і при помочи ласки божої довів єго до кінця, т. є. друк Ірмологіона, діло без сумніву дивне для руського народа. А скінчивши єго я вельми врадував ся і оттак сказав до Господа Бога мойого: „Господи Ісусе Христе, єдинородний сину безначального вітця, ти, що своїми святими устами сказав: „бо без мене нічого не зможете вчинити“ — Господи мій, Господи! силою твоїх слів пронятий до глубини душі і серця, піддаю ся твоїй доброті за те, що ти мене, негідного слугу твого, вчинив гідним не тільки розпочати отсеу книгу Ірмологіон але також докінчити! Нехай буде благословенне твоє святе ім'я на віки віків, амінь!“ Громомах Йосиф Городецький, паломник єрусалимський, відливач черенок і друкар, рука власна“.

При тім треба зазначити, що єю друкарню пот церковних монастирь святоюрський д. 23. декабрия 1707 р. продав братству Ставропігійському у Львові при церкві Успенія Богородиці, а то власне за суму 2.000 злотих польських, як про се свідчать стародавні записні книги сего монастиря. Та вже й перед тим друковано книги в тім монастирі, а власне в р. 1688 Псалтирь in 4-to, а також в р. 1645 видруковано тут Евхологій або Требник; ті книжки мають ся в повних примірниках в бібліотеці тогож монастиря.

Надто також у монастирі св. Онуфрія у Львові були друковані мовою словянською св. Івана Злотоуста шість книг О священстві, заходом Афіногена ігумена з братією єго і то власне в р. 1614. Крім того у Львові по році 1630 мав знамениту словянську друкарню певний міщанин Михайло Сльозка, у котрого видрукувані були майже всі книги церковні, котрі й доси ще декуди уживають ся. З сего бачимо, що у Львові було більше друкарень, а не сама тільки Ставропігійська. Для запоруки, що се все так і є. підписує ся. Дано як висше. Модест Гриневецький, зак. св. Василя Вел., др. св. теології, ц. к. публичний звичайний професор теології догматичної і полеміки, рука власна. —

До повисшого листа, котрий свідчить про досить широкі літературно-антикварські інтереси і чимале знанє Гриневецького, додамо тут деякі уваги. Вартість єго лежить не тільки в тім, що єго автор знає і говорить з власного досвіду і автопсії, але також в тім, чого він не знає. І так інтересно, що він (а також Шлецер) не знали ще про існуванє першої словянської друкарні Фоіля в Кракові. Що Скороина друкував свою Біблію в Празі під Варшавою, се повторяв за Шлецером ще й Греч; спростував се трохи чи не перший Шафарик (*Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen 1826, ст. 152*). Що ж до Божідара, то наш учений допустив ся

грубої помилки, котру не знати як і пояснити супроти его власних слів, що Службник 1554 є в бібліотеці св. Юра і що він, значить, бачив его. Що се не зовсім так, переконає нас дійсний текст передмови сего Службника, котрий виданий був не Божидаром, а его сином Віцентієм, і був повторенем Божидарового видання Службника, що вийшло в Венеції 1519 р. Ніде в передмові не сказано, щоби сей Божидар був Русином, а читаємо там тільки ось які характерні слова: „Сего ради и азъ грѣшній и мнѣши въ челоуѣцехъ Божидаръ Вуковичъ отъ Гюрикъ Подгоричанинъ... бывшу ми тогда въ западныхъ странахъ италъскихъ, въ славѣнѣмъ граде Венетіани, Богомъ наставляемъ и възревновахъ поспѣшеніемъ святого Духа, трудолюбивѣ потыщахсе съставити форми, въ еже быти угодна въсакому прочитающому, и списахъ душеполезніе книги сіе литургіе, въ нихже божественна и безъкровна жрътва съвършається, на просвѣщеніе божественнымъ црквамъ“ і т. д. (И. Каратаевъ, Описаніе славяно-руськихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами, т. I, 122, пор. також стор. 45). Вже сама назва Вукович і сербська правонись передмови (ь зам. ѣ) моглиб були переконати Гриневецького, що Божидар не міг бути Русином. Шафарик (ор. cit. 152) називає его воеводою і вчислює також друки его і его сина. Про Ірмологій виданий Городецьким в р. 1700 згадував о. Петрушевич у своїй „Сводной лѣтописи съ 1700—1772“ (стор 19), підносячи власне цікаве послісловіє видавця. Одинюкий екземпляр сего Ірмологіона, який міні лучило ся бачити (власність капітули руської в Перемишлі), не має передмови.

VII. Листи Федора Заревича до Володимира Шашкевича.

Отсі листи подаємо з копій буквально списаних із оригіналів в році 1885 по смерті Володимира Шашкевича. Б. Л.

1. *Львів 29 Счня 1866.* Пане Редакторъ! Не могуци побачитися зъ вами, мушу вамъ листомъ сказати те, що устно не могу.

Я обнимаю сего тыждня иншу роботу, то-жъ тяжко на мене припаде, написавшись 8 годинъ денне, и принявши иншу еще роботу, за котору мене нагороджати мусять и будуть — не могу ніякимъ свѣтомъ дещо для вашого письма *) робити — а знаєте сами, що я не въ тѣмъ пѣрью, абы мѡгъ одкинути те, за що дадутъ грошѣ. Отже упереджаю васъ объ тѣмъ, абы не привести васъ въ заводъ — и кланяюся добрымъ здоровьѣмъ. *Федоръ Заревичъ.*

2**). *Львів дня 22. Червня 1868.* Вельми шанобний пане Володимірь! Годилося було вже Вамъ одисати; та справді троха лїнив-

*) Тут бесіда о літературній часописи „Русалка“, котру почав з початком 1866 року видавати Бол. Шашкевич. В „Русалці“ були надруковані Заревича писаня: повістка „Дві сестри“ (н-ри 1 і 2) і оповідане „Німа“ (н-р 3). *Б. Л.*

**) Сей лист, як і всі дальші з 1868 року, адресовані: „Wladimir Szaszkiewicz, absol. Jurist, Derewnia, l. P. Żółkiew. — *Б. Л.*

ство такій мене здержало — але ось уже й пишу, коли не перебють мене якимъ чортомъ бюровимъ. Листъ ваш до Головецького я віддавъ и не знаю ніякого одвіта. Доти я написавъ 22. с. ж. Сьогодні с. в. 25. кінчу, коли зможу. Головецький казавъ Вамъ уповісти, що не лишилося въ нѣго ані крихіточки зъ вашого скюртука, иначе то вінъ самъ бувъ би доділавъ кляпи.

Дальше передавъ я Целевичеві вашу волю про видавання ділъ небіщика батька вашого, а радше я подиктувавъ ему дословно все, що ви объ сѣму писали, и казавъ тоті слова передати семинаристамъ.

Пишете Ви до мене, чи я виківчивъ обіцяні речі для вашої збірки. Нітъ, побратиме, але напишіть мені, коли думаєте видавати на певно, то я злагоджу доконче. Зъ „партичкавами“ я не заходжу собі в літераськихъ речахъ ні кришки — шкода псамъ білого хліба *).

Я писав до Васъ листъ — и це не малий, та дивно мені, що ви про нѣго не згадуєте — певно не дістали его й де рукъ. Коли его перехопили які цікаві люде, то плохо воно сталося — тамъ троха й розговорився бувъ — хоча нічого такого дурного, аби було за що встидатися.

Що би вамъ еще на боржі такого написати? Хіба збрехати — нітъ — не годиться. Якъ у сѣму листі, который не дійшовъ до васъ, такъ и въ сѣгоднішнім знова повторюю, що годі намъ обомъ спати и нічого не робити. Ми, коли маємо ще силу и надію, дещо для нашої народнїї справи зробити, то лишъ приходить намъ не сидіти, а нітъ, то насъ пригребуть и кури — Але, се одложимо ще на часъ який — ри здайте прифуюнокъ **) свій — я ожениюся — та тоді — Здорові були! Вашъ другъ Ф. Заревичъ.

3. Львів 28. Серпня 1868. Володимірь!

Коротко пишу: Prawda will fallen ***) — можемо ві взяти — я поділавъ кроки — Firma ist gut — прийдьте якъ найскорше — або „roginiemo“. Вашъ Ф. Заревичъ.

4. Львів 29. Вересня 1868. Пане Володимірь! Пишу до Васъ о новині, котора Вамъ може и придасться: Голуховскій піде прічъ, а віроятно, ніби певно, на ёго місце прийде Адамъ Потоцький. Чи воно лучше для плянівъ нашихъ, не знаю, ви сами лучше розпізнаєтеся; а коли що зъ того можете користати, то ось робіть, якъ знаєте.

*) Свою злобу на „партичкаків“, на „валебну громаду“ виявляє Заревич також в VI-ім листі, пишучи о завязаню „Просвіти“. Громада під той час не дружила ся з Заревичем. бувшим 1867 р. редактором „Руси“. Впрочім Заревич не зовсім „не заходивъ собі в літераськихъ речахъ“ з „партичкавами“, коли в „Правді“ в н-рі 14 з 15. цвітня 1868 р. друкувалось его оповідане „Вітренниця“. — Б. Л.

**) Вол. Шашкевич приготавляв ся тогді до другого екзамену (Prüfung) правничого. — Б. Л.

***) Тут мова о літературній часописи „Правда“. — Б. Л.

Я не робю тепер нічого, одно, що бюро мене дуже запрятує*), друге, що не могу нічого, хоча би й воля. Я, брате, морально хорий и дуже. Зъ асекурацією дуже плохо стоїть, великі втрати, а теперъ на нині вигорівъ Станіславівъ страшенно, маємо певність уже, що десть, леда день, розійдеться львівське Заступництво до чорта; а ти, Федю, будешъ гольцяпакою знова. Немає долі тай усе пропало — що теперъ зачну — не знаю. Якъ не прийде який *deus ex machina*, то „ро-гініємо“... Клишковичъ уже пасе кози на селі — „Слово“ куліє — каца-півъ и Миськва в трубу пускає — отъ не буде далій и съ кимъ дер-тися. „Co to będzie?“ Більше не пишу бо годі. Прихильний *Ф. Заревичъ*.

Не плачу**) бо не є грошей! Довги мої вже войну мені видають и препогано зо мною — Чи вилізу я коли? Ого!

5. *Львів дня 14. Листопада 1868.* Пане Володимире! На вашъ листъ зъ дня 11. с. м., который дійшовъ мене нині, одвічаю, хоча не маю що. Я до нічого не втручаюся, нічого не роблю, нічого не знаю, нічого не маю — стративъ місце при асекурації, слабій такій добре на.... и конецъ. Отже даруєте, що нічого вамъ донести не могу. Якъ приїдете до Львова, то або буду въ шпиталю, або може нігде — або — Богъ знає, де. А *propos* — де моє ліжко ви зложили? — Я не маю ніякого, а якъ остану тутъ, то би здато ся. Мій адресъ до асекурації. Прощайте! *Ф. Заревичъ*.

6. *Львів дня 16. Грудня 1868.* Пане Володимире! Прочитавши лише що Вашъ листъ, я й сейчасъ одписую, бодай тільки, що могу и знаю. За раду добру я вамъ щиро дякую — знаю, що се зъ доброї душі радите — але що-жъ, коли обстановки мої не ведать єї вчинити. Зо мною осьъ якъ: Місце я діставъ при банку***), за касиєра на про-винцію, до Долини. Зъ Лавровськимъ я подобрівъ зовсімъ и черезъ него я те місце діставъ, та ще бачусь, вінъ и кавцію дасть за мене. У Січни маю відбіхати до Долини и обняти місце, котре дає: 500 зр. пенсії, 250 зр. на мешканє и бюро, а окрімъ сього іще зо 300 зр. про-візії відъ забезпечень банковихъ. Місце отже добре. Оге-жъ про місце вже би й журби не було, та що иншого запиняє. Разъ, я слабій и то такій добре — відай с.....ка гуляє въ мені; а друге не маю съ чимъ навіть и рушитися зі Львова, а банкъ ажъ на місци и то *decursive* платить. Вигідне то и добре місце, та якъ до него забратися — коби хочъ здоровъ бувъ я. Правду сказавши, я самъ и виненъ — дожидавъ грошей, ходивъ за місцемъ, прозябився зъ кілька разъ и наробивъ собі лиха. Пішовъ би я до шпиталю, та вгріачу лежачи тамъ місце, и вийду голий и безгрішний — то лучше такъ замучитися. Я въ такімъ поло-

*) Заревич був тогді урядникомъ при асекурації (*Azienda Assicuratrice*). — *Б. Л.*

**) Т. є не франкує листа. — *Б. Л.*

***) Т. зв. рустікальнім, заложенім заходами и при участі Русинів: митрополита Литвиновича и Юліяна Лаврівського. — *Б. Б.*

женню, якъ той, що єго на смерть осудили, а дожидає вінъ, чи такій не подарують!

Про дівку мені згадуєте — вже по дівці — скінчився танець, а вь мені вже догарає. То-жъ про те и байдуже що говорити. Я напруживъ останнихъ часів усі сили, аби де грошей добути и вилічитися, та ба! не йде, бо родина и не відписує, жиди зовсім ворогливими стали хрестови, чужі люде для себе мають — а ти, Федю, сиди та грій ся! Отъ таке діло, батьку, треба здохнути, коли який чортъ чоловікови не подасть руки. Коби чоловікъ здоровъ, то би може де заняв яку женитьбу и видерся, а такъ то годі и тоі зачати. Отъ на такімъ разу і Ви би порадили, я би бувъ до Васъ приїхавъ и десь найшовъ изъ вашихъ сторонъ яку дурну, що би дала грейцарівъ — а такъ — пррр! говъ! Але буде того про мене.

Ви згадуєте за Дольницького. Він недавно приїхавъ і бувъ у мене, я єму казавъ, що Ви якесь тамъ діло у нєго маєте — він обіцявъ писати. Послі сєго я й не бачивъ єго більше.

Питаєте за „Просвіту?“ — Завязалася и було зібранне на стрільниці, безъ богослуження, бо попи не хотіли дати „ляхоманамъ“ Бога побачити. На першому зібранню було до 80 членівъ а зо єго публіки. Вахнянинъ бувъ головою и отворивъ засідання досить „икаво“ базікаючи. По єго слові вибрали на часъ засідання Товариницького старого за предсідателя — и зачали говорити, хто що любивъ. Говоривъ Січинський*) дуже ярко, але фантазувавъ надто. И Вахнянинъ и Січинський говорили про книжки популярні. По Січинськимъ говоривъ Заревичъ. Той, полявши студеною обох попередниківъ, зачавъ розгадувати о практичнихъ способахъ, якъ ширити просвіту міжъ народамъ — прийнявъ за першу задачу товариства и интелігенції постаратися о добрі книжки для шкілъ народніхъ, и указавъ системъ конечний, після которого учебники складатися мають; за другу задачу назначивъ товариству, підняти и укріпити интелігенцію, розширити красорічиву літературу и зробити своє „руське“ домашнімъ у руській, по польски говорячій хаті. Валебна „громада“ казила ся, що я говоривъ и то досить добре и довго, кривила носи и дурні вочи завертала, але старшина слухала и дала наконецъ браво.

По сєму вибрано вь видѣль: Дра Огоновського, Дра Сушкевича, Дра Комарницького, Вахнянина, Борковського, Михалєка, Коссака, маляря Устяновича и єще когось тамъ. Огоновський не прийнявъ оформовану президентуру, Ильницький членство виділу по закаві „ради школьної“, котора своїмъ членамъ вь яке небудь товариство вступати наказала. Президентомъ оставъ Вахнянинъ, віце Сушкевичъ. Говоривъ такожъ дуже красно пінтъ Заячковський зъ Стрийського — проче незамітне. Отъ и все, що знавъ, написавъ я — більше о Львові не

*) Січинський Андрій. — Б. Л.

знаю, бо нікуди не ходжу. Хоча маю часъ, однако дуже мало або нічого не роблю, хіба читаю, що зловлю.

Може відки де сими днями який гріш упаде, то візьмуся лічити, а доти „на кобуре“ еще буде. Напишіть, за скоро не маєте що лучшого робити, а пишіть що много. Не хворуйте, дома кланяйтеся добримъ здоровьемъ и „бодрствуйте“. Вашъ прихильникъ *Ф. Заревичъ*. Адресъ мій № 651 $\frac{2}{4}$.

VIII. Лист Анатолія Кралицького до Володимира Шашкевича.

(З копії списаної з оригіналу в році 1885 по смерті Володимира Шашкевича. — *Б. Л.*)

На Горі Чернецкой, 16/28 Янвря 1866.

Ваше Благородіє, Милостивый Государь!

Невладѣя знаніємъ грамматическихъ засадъ Вашей впрочемъ хорошей газеты для народа*), я не въ состоянні исполнити данного мною приобѣщанія, которое сдѣлалъ я прежде, чѣмъ видѣлъ 1-ое № Вашей газеты. — О чѣмъ увѣдомити Васъ считаю себѣ долгомъ совѣсти, чтобы Вы присылая мнѣ почетный экземпляръ, необременяли себя излишними издержками. Впрочемъ примите выразъ особеннаго моего почитанія. Вашъ покорный слуга: *Ан. Кралицкій*.

*) Бесіда тут о „Русалці“. — *Б. Л.*

Сон князя Святослава.

Драма-казка в 5. діях.

Дія третя.

Спальня в замку Гостомисла. Ніч. При дверях два хлопці зі смолоскіпами, перед іконою лампа.

Ява перша.

Гостомисл, Путята, бояре, вояки, слуги.

(Слуги виносять із сусідньої комнати оружжя, мечі, кульбаки, ратища і подають Гостомислови, а той роздає їх по черзі боярам та воякам).

Гостомисл (до вояка). Тобі меча потрібно?

Вояк.

Так, меча!

Гостомисл (дає). Ось на! Гартований в Тматорокані!

Носи его на славу! (Вояк відступає на бік, пальцем трібуючи вістре)

Ось є панцир!

Кому потрібний?

Путята.

Дай міві! (Бере і надіває)

Гостомисл.

Ось спіє!

Вояк.

У мене ще не має спіса!

Гостомисл.

На! (дає)

Ну, всі в'оружені?

Путята (озираєсь).

Здаєть ся всі.

Гостомисл. Значить ся, можна вам в дорогу.

Путята.

Дуже

Пора. Вже північ близько

Гостомисл.

Много вас?

Путята.

Тут двадцять. На подвір'ю ще дві сотні,

А сотня ріжними шляхами вже

До Кіива у роздріб подалась.

Гостомисл. Се добре. Думаю, що тої сили

Досить для нас. (Зближаєсь до Путяти і клепче его по плечи.)

Ти, друже мій, веди

Сей відділ! Плян весь нашої роботи
Тобі вже звісний.

Путята. Що вже й говорить!

Гостомисл. Яка безсмертна слава жде тих смілих,
Що діло се сповнять, про се я також
Тобі й вам всім не буду говорити.
А іншу річ скажу: весь княжий двір,
Всі скарби на Половцях ним здобуті,
Усе те ваше. Я для себе з того
Ні зерна не візьму. Одного тільки
Міні потрібно, щоб дістати в руки
Самого Святослава, хоч живого,
Хоч би й мертвого.

Путята. Що лиш буде можна.

Ми зробимо, щоб виконать твій плян.
Боюсь лишень —

Гостомисл. Нічого вам боятись!

Путята. Ти знаєш, воеводо, ті Кіяне
Дурний народ! Вони за Святослава
Готові у огонь і воду. Ну ж
Дізнають ся, ударять на тривогу!..

Гостомисл. Не бійте ся! Дізнають ся тоді,
Як буде все готове і ніхто
На світі вже не зможе розробити
Того що зроблене.

Путята. А в брамі міста

Не спинять нас?

Гостомисл. Сьогодні сторожами

На білоградській брамі є мої
Повірники. Вони є з нами в змові
І пустять вас, як тільки шепнеш їм
Моє ім'я. А містом сміло йдїть
Простісінько до княжого двора.
Там завтра суд; хто вас побачить, зараз
Подумає, що судова сторожа.

Путята. Гаразд! Коли все виконане буде
Так гарне, як твій плян і як усе,
Що доси зроблено, то завтра може
Всеслав могутий вже засісти на
Великокняжому престолі.

Гостомисл. Ну те

В дорогу! Поспіх, лад і згідність в ділі,
Рішучість тут і смілисть нам потрібні.
Нехай провадять вас щасливі зорі!
(*Бояре, вояки і слуги відходять.*)

Ява друга.

Гостомисл, два отроки з похіднями.

Гостомисл (до одного хлопця). Віддай єму ось другу похідню!
(Хлопець дає)

Запри ті двері! (Хлопець запирає двері збройівні).

Поможи міні

Знять панцир і оружжя! (Хлопець помагає)

Положи

Ось тут на столику мій меч! Тут обік

Постав мій панцир! Шолом де?

Хлопець (вносить із сусідньої кімнати). Ось є.

Гостомисл. Постав на панцирі! Чекай! Ті кінські

Хвости, то знак воєнний! Йіх міні

Не треба завтра Завтра суд, то треба

Заткнути на шолом мирний знак — га, га!

(Видобуває зі скрині китицю з піря і застромляє на шолом.)

Ось як! Ся китиця із піря, знак

Спокою, а й вона для мене завтра

Повинна бути щитом! (До хлопця)

Ну, що ти став?

Чого так витріщивсь на мене? Ти

Повинен бути у мене і глухий

Як стовп, сліпий, німий і глухий, чуєш?

Хлопець. Так, пане.

Гостомисл. Де є булава моя?

Хлопець (показує на стіну). Чи ся?

Гостомисл. Ні, се воєнна! А міні

Потрібно тої, що з дзвінками, що

Держу на вічах та на судах княжих.

Хлопець. Вона у скрині. Нині ваша пані

Давала нам єї почистити.

Гостомисл (виймає зі скрині булаву і потрясає нею, вона дзвонить.)

Так!

І се моє оружжя буде завтра!

Таким оружжем жаден полководець

Не вигравав ще битви з так могучим

Противником, як завтра вчиню я. (Кладе булаву на столі обік меча, до хлопців)

Тепер ідіть і спіть. А завтра рано,

Лиш засвітає, збудите мене.

І будьте всі готові до дороги,

Бо рано в Кіїві нам треба стати.

(Хлопці кланяють ся і виходять.)

Ява третя.

Гостомисл (сам ходить по покою).

Готове все! Заставлені всі сіти,
Обсаджені стежки, нап'яті луки.
Сам бог, здаєсь, не вирве з рук моїх
Отсего звіря! Ще сю ніч він спить
На пухових перинах, ще колишесь
Безпечно у колиці слави й влади
Великокняжої, і сам не знає,
Що вже при корени его сокира!
О, завтра він пізнає все, та буде
Вже пізно! Мов залізним обручем
Я обкрутив его, приснав его
Славу тню бачиєть, вколисав его,
І здушу, здушу, як дитя в колиці.

Ява четверта.

Гостомисл і Завава (входить у нічному уборю зі свічкою, котру ставить на столі.)

Гостомисл. Ти ще не спиш, Зававо?

Завава.

Щож то? Чим ти

Мене вважаєш? Чи ж то я не жінка
Твоя? Чи не дружина? Чи ж то, пане,
Не обов'язок мій допомагати
Тобі у твоїх замислах?

Гостомисл.

Так ти

Ще й доси в кладовій була?

Завава.

А вжеж!

Хібаж я можу допустити, щоб слуги
Без мене там порядкували? Ну,
Вони б міні ладу там наробили!

Гостомисл (цілує єї в чоло) Моя ти славна господине!

Завава (обіймає его).

Що там!

Втомилась троха, та за те так рада,
Що все зробилось швидко і порядно.
Всіх вояків я хлібом наділила
І мясом на дорогу. Се для діла
Не менше важне, як хороша зброя.
Голодний вояк сил не має, тратить
Охоту й віру в добру вдачу діла.

Гостомисл. Чи бач, як гарно ти про се міркуєш!

Запава. Я чую, друже мій, що вся росту.
Здаєсь, летіти б рада десь кудись, —
Так тішусь тим, що ти нарешті зваживсь
На се велике діло.

Гостомисл. Сли дасть бог
І діло вдасть ся — а що вдасть ся певно,
Про се вже й я не сумніваюсь нині —
То в тім найбільш твоя заслуга буде.
Ти видумала плян, ти підняла
Мою слабую волю, ти прогнала
Мій страх...

Запава. Бо ви мужчини як воли:
Впряжуть вас у ярмо, то й тягнете,
І не подумаете навіть, що
У вас є сила більша десять раз
Ніж того, хто запряг вас.

Гостомисл. Ви-ж жінки
Як овади: літаєте кругом і жалите.
Часом здаєсь, що тільки кров ссете,
А інколи уколи ваші нас
Наперед гонять — к щастю або згубі.

Запава (*сміючись бє его по плечи*). Встидайсь, старий! І як ти можеш так
Балакати мавши жінку молоду,
Хорошу — аджеж я хороша, правда?

Гостомисл (*обнимає єї*). Моє ти сонце ясне!

Запава. А в додатку

Ще й князівського роду! Аджеж мій
Отець повинен був сидіти нині
Там, де той клятий Святослав сидить!
І я повинна вині бути.. (*затулює очи*)

Гостомисл. Запаво!

Голубонько! Не плач!

Запава. Не гнівайсь, друже!

Ти знаєш, силою віддав мене,
Безрідну сироту та беззахисну,
За тебе Святослав. Ти знаєш, як
Я плакала, як рвала ся від тебе,
Як проклинала день своїх уродин.
Людей і світ і бога і его,
Їго, грабівника мого наслідства!
Не гнівайсь, друже! Я дурна була!
Минуло ся. Тебе пізнавши ближше
Я полюбила зо всіх сил тебе
І бачу нині в тобі пана свого
І мужа й бога й пімсту за все те,
Чим був затрутий вік мій молодий.

Гостомисл. Моя ти бідна запахує квітко!
Як рад би я тобі здобути все,
Все, що ти стратила!

Запава. І ти здобудеш!
Я знаю, що здобудеш! Лиш нехай
Удасть ся те, що статись має завтра!

Гостомисл. Ну, та щоб те вдалось, міні потрібно
Спочити троха! *(Бере з вікна клепсидру і заглядає)*
Бач, вже північ, люблю!

А я втомив ся нині! Добрий шмат
Важкого діла нині я зробив.
Спочити треба, щоб на завтра мати
Знов свіжі сили.

Запава. О, і я втомилась
Чимало! Та боюсь, що не засну
Спокійно сеї ночі! Кров моя
Шалено б'єть ся в жилах, мов огонь
Горить, коли подумаю, що завтра,
Так швидко вже, за п'ять, за шість годин
Рішитись має те, над чим так довго
Працюємо обое.

Гостомисл *(роздягає ся)*. Я думками
Вперед не забігаю, мріями
В будуще не вгризаюсь, та за те
Холодним розумом міркую, що
І як робить, щоби дійти до цілі.
Для того кров у мене супокійна,
Та тіло й мозок відпочинку просять.
(Лягає на ліжко і заслоňuje ся котарою.)

Запава. Ну, спи! А рано я тебе розбуджу. *(Роздягає ся, гасить
свічку і також лягає. В кімнаті майже зовсім темно,
тільки маленька лампа в головах у Запави перед іконою
блимає. Хвилю тихо. Здалека чути гуркіт грому. По-
тому за сценою притишений стук кроків. Запава ворух-
нується на своїм ліжку за котарою.)*

Запава. Спиш, Гостомисле?

Гостомисл *(крізь сон)*. Сплю! А що таке?

Запава. Здаєсь, немов по снігах хтось ходив.

Гостомисл. То певно вартовий.

Запава. Ага, та правда!

А я й забула, що сю піч у нас
У замку варта!

Гостомисл. Ну, так спи!

Запава. Добраніч!

Ява п'ята.

Ті самі, Овлур.

(Довгу хвилину на сцені пусто. Тиша. Звільна і без шуму відхиляють ся двері, входить Овлур у збруї, босий і без стукку, ледви чути, помаденьку робить кілька кроків наперед потім стає і звільна розглядає ся по кімнаті, щоб розпізнати, де що є. Нараз Запава кидаєсь на ліжку і кричить страшенним голосом.)

Запава. Ах!

Овлур (*моментально присідає і ховає ся за стінку ві ліжка*)

Гостомисл (*переляканий*). Господи! Запаво! Що тобі? (*Виглянуло ся з за котари*).

Запава (*прийшовши до себе*). О Боже! Вся дрожу! О Боже! Боже!

Гостомисл. Та що таке?

Запава. Поглянь, нема нікого

У кімнаті?

Гостомисл. Та бог з тобою, жінко!

Хто має бути?

Запава. Не стоїть ніхто

При дверех?

Гостомисл (*глядиць*). Хтож би там стояти мав?

Запава. Високий лицар, весь у чорній збруї.

Гостомисл. Та нікогісінько нема! Поглянь сама!

Запава. Ох ні, ні-за-що в світі! Доси ще

Трясу ся вся!

Гостомисл. Та що таке? Скажи!

Запава. Значить, се сон був, та такий страшний,

Що серце похоло, вся душа

Мов прут сухий розломана на двоє.

Гостомисл. Ну, шож тобі таке страшнее снилось?

Запава. Я тільки що заснула, ба, здавалось,

Що ще й зовсім не сплю, коли се враз

Тихенько відчинились двері і війшов

Високий лицарь весь у чорній збруї.

Ішов нечутно, мов повітрем плив.

Серед кімнати став, зирнув довкола,

А потім в мене впер огнисті очі.

Я мов мертва лежу, дихнуть не можу,

Гляджу на него й мучу ся згадками.

Хто се такий? Нараз з лица єго

Спада візір і бачу — ох, і доси

Мороз по мні проходить!.

Гостомисл. Та впокій ся!

Се-ж сон, мара!

Запава. Боюсь, щоб та мара

Не віщувала нам якого лиха.

Бо слухай: в лицарі тім пізнаю
 Покійного вітця. Та-ж борода,
 Ті вуси, тільки очі в десять раз
 Яркіш горять, аж серце прошибають.
 Глядів на мене, далі звільна-звільна
 Покивав головою. Аж тепер
 Я вздріла, що лица на нім нема,
 Лиш кість. Підняв у гору праву руку
 І помахав, мов звав мене до себе, —
 А та рука була зовсім без мяса.
 А бачучи, що я лежу, він звільна
 Почав зближати ся до мене — ах!
 Тоді я скрикнула і пробудилась.

Гостомисл. Се дивний сон.

Запава. Зовсім він вбив мене,
 Зломав мою всю силу.

Гостомисл. Ну, так зараз
 Нема чого єму і піддаватись.

Запава. Ні, Гостомисле! нам якесь страшне
 Нещастє грозить.

Гостомисл. Шож, се божа воля.

Запава. Пропасти нам. Не даром батько мій
 Мене до себе кличе.

Гостомисл. Ну, вже й батько!
 Уже й кличе! Все се тільки плід горячки,
 Непевности, тривоги, крови гра.

Запава. Ні, ні, ні, ні! Я чую се, я знаю!
 Не вдасть ся нам те завтрішнє діло.

Гостомисл. Ну, жінко! Се вже здай зовсім на мене.

Запава. Пропадеш ти, пропаду й я з тобою.

Гостомисл. Я думаю, пропаде швидше князь.

Запава. Я-ж думаю: покинь свій плян, відклич
 Свою дружину, поки час!

Гостомисл. *(кидаєсь на ліжку)* Запаво,
 Чи ти здуріла? Покидать? Відкликать?
 Тепер, коли вже замахнувся топір
 І впасти мусить? Ні, се неможливе
 Тепер покинуть, се значило-б зрадить
 Себе самого, видати себе

Запава. На згубу і не стрібувавши бою.
 Ні, друже! Шенни лиш своїй дружині,
 Що відкладаєш до другого разу
 Се діло!

Гостомисл. Не послухають мене.

Запава. Послухають! Лиш ввій їм пояснити.

Гостомисл. А хоч послухають, то що? За два,
Три дні Всеслав з дружиною прибуде,
Так як умовлено було між нами.

Запава. Пошли гонця, щоб зупинив его!

Гостомисл. Ні, любо! Все се ти пусте говориш!
Занадто много я пружин порушив,
Людей занадто много втяг в те діло,
Щоби могло втаїтись від князя.
Сли завтра не вів'єм его у руки,
То завтра-ж він про се дізнатись може,
І певно нас тоді не пощадить

Запава. Значить, пропасти нам! Я добре знаю!

Гостомисл. Запаво, серце! Сном марним не муч
Себе й мене! Хто знає ще, чи він
Значить що небудь. А коли й значить,
То може власне не таке, як ти
Ворожиш? Може батько твій тобі
Хотів вказать: лиш сміло йди тим шляхом,
Котрим ідеш! І стань на тее місце,
Де я стояти мав!

Запава. Нехай і так!

Дай бог, щоб так було, як ти говориш!

Гостомисл. Вспокійсь! Не бій ся! Все ще добре буде.

Я чую се, бо розум мій міні
Говорить, що усе я обчислив,
Про все подумав, все устроїв так,
Що діло мусить вдати ся. Тепер
Позволь заснуть міні й сама засни!

(Обов заслонюють котари. Но хвили чути сонне сапане Гостомисла. Запава ще якийсь час неспокійно кидаєсь на ліжку. Потім тихо. Овдур підносить ся і звільна прямує до дверей. При дверех нащупує столик, на котрім лежить булава. Приглядаєсь їй і бере в руку. Булава дзвонить. Овдур швидко ховає єї за рукав, вона дзвонить сильно, та він з булавою вибігає.)

Ява шеста.

Гостомисл, Запава.

Запава (прокидає ся від брязкоту дзвоників, сідає на ліжку, відхиляє котару і вдивлюєсь довкола, потім говорить стрівоженим голосом, зразу тихо, потім дужше)

Ей! Гостомисле! Чуєш, Гостомисле!

Гостомисл (крізь сон). Чи чорт якийсь! Хоч гинь, не дасть заснути!

Запава. Прокинь ся друже мій! Тут щось непевне!

Гостомисл. Ну що таке? Знов бабський сон якийсь.

Запава (таємничо). Тут є чужий хтось.

Гостомисл (зриває ся і сідає на ліжку). Що? Чужий хтось тут?

Запава (як висше). А ти ж хіба не чув?

Гостомисл. Що мав я чути?

Запава (як висше). Як хтось дзвонив твоєю булавою?

Гостомисл. Моєю булавою? Що тобі

Причуло ся?

Запава. Ні, друже мій! Сим разом

Я добре чула Булаву твою

Хтось мав тепер в руках, вона дзвонила.

Гостомисл. Не може бути! (вискакує з ліжка і на помічки йде до столика)

Тут вона! Та гов!

Се що таке? Її нема!

Запава. Я чула,—

Гостомисл (злий). Їй, зашовчи ти вже з своїм: я чула!

Чекай, я пошукаю! (Бере ляльку з перед образа і шукає)

Ні, нема!

Се що за диво?

Запава. Тут хтось був чужий!

Буди всіх слуг!

Гостомисл (бе палкою о шолом, на той стук по хвили вбігає слуга)

Ява сема.

Ті самі і слуга (вбігає).

Гостомисл. Де варта замкова?

Слуга. Мабуть вартує.

Гостомисл. А у сінях є хто?

Слуга. Та я там був.

Гостомисл. І незвичайного

Нічого ти не бачив?

Слуга. Ні, не бачив.

Запава. Ти певно спав?

Слуга. За дня втомив ся, пані,

То, грішний чоловік, здрімав ся троха.

Гостомисл. Отто то й є! На вас і сподівай ся!

На брамі варта, в коридорі варта,

А тут з моєї спальні біс якийсь

Вкрав булаву.

Слуга. Вкрав булаву?

Гостомисл. Ось тут

Лежала, та з дзвінками!

Слуга. Та з дзвінками!

Бігме не бачив!

Запава. Ти б не бачив певно,

Як би й тебе хто вкрав!

Гостомисл.

Бігай, буди
Всю варту, всіх, хто в домі є! Шукайте
По всіх усядах! Сли чужий який
Тут злодій був, то ще втекти не міг
Із замку, ще тут мусить бути. Живо!
(*Слуга вибігає.*)

Ява осьма.

Гостомисл і Завава.

Гостомисл (*поспішно одягає ся*). Ну, се нечуване! Се диво! Ще
В житю міні подібне не траплялось!

Завава (*також одягаєсь*). А я вспокоїлась!

Гостомисл. Після чого?

Завава. А тямиш? Після мого сну страшного.
Тепер я бачу: се не був мій батько.
Се в полусні я мусіла побачить
Отого злодія

Гостомисл. Тай справді! От
Який я дурень! Тільки б встать було
Та пошукать, він мусів тут десь бути.

Завава. І певно все те чув, що ми з собою
Балакали.

Гостомисл. Се ще пусте. Богато
Не зрозумів він з того. А хоч дещо
І зрозумів, то що він нам пошкодить?
Я надіюсь, за хвилику будем мати
Его в руках.

Завава (*надслухує*). Ось вже ведуть его!

Ява девята.

Ті самі, слуга, вояк.

Гостомисл. Ну, що?

Слуга. Ось вартовий із брами.

Гостомисл. А,

Ти бачив щось?

Вояк. Страшенне щось, мій пане!

Гостомисл. Страшенне? Що таке, говори!

Вояк. І сам не знаю, як вам се сказати.

Як тільки наші рушили в похід,
Заперто браму, я засів у будці
Над брамою тай троха задрімав.

Гостомисл. Отсе то й є! Така то в мене варта!
Все з того й почина, що задрімаєсь.

Вояк.

Втомив ся, пане, я за дня страшенно !
 Не витримав, хвилинку головою
 Склонивсь на стінку Прокидаюсь — що се
 За диво ? Крізь густу нічну тьму
 Виразно бачу: по подвірю хтось
 Мов вартовий помалу малу ходить
 Сюди й туди. Не чути стуку кроків,
 Не чути віддиху, не чути нічого,
 А ходить, ходить, ходить... Придивляюсь :
 Високий лицарь, весь у чорній зброї,
 З довжезним ратищем, з мечем при боці.
 Я помертвів увесь. За горло щось
 Немов здавило. Я з гори хотів
 На него копем кинути, та де там !
 Рука мов здеревіла. Наче стовп
 Стояв я в будці і очей не міг
 Від него відвести. Мов чорна хмара,
 Отак ходив він по подвірю.

Готтомисл.

Ну,

І щож в тім є таке страшне ?

Вояк.

Не знаю,

Та я увесь мов помертвів.

Готтомисл.

І щож

З ним далі сталось ?

Вояк.

Так з годину може

Ходив.

Готтомисл.

Ну, варт ти сто різок, мій друже,
 Що за той час не взяв ся на відвагу
 І не зловив его.

Вояк.

Ні, пане ! Я

Не трус, та тут не просте щось було.

Я й думать не посмів о тім, щоби

На сю появу руку міг підняти.

Готтомисл.

Ну, ну, кажи, що далі сталось ? Де
 Вона поділась ?

Вояк.

От тепер як раз

Страшне приходить ! Якось та поява

Зайшла за угло, так що тільки крихту

Я міг ві ще бачить. По хвилині

Вертає й бух, розділюєсь на двоє.

Чи то сама на двоє розкололась,

Чи друга подібнісінька поява

З землі десь виросла чи з неба впала,

Сего не знаю. Бачу — їх вже дві.

Шугнули по за угло і пропали.

В тій хвили чую з корідора крик

Слуги, що се злодії.

ОСТОМИСЛ.

Чом же ти
Не біг за ними, не тримав?

ВОЯК.

Куди ж я
Мав бігти? Ми оба з отсим слугою
Оббігли замок весь довкола — де там!
Нема й душі живої!

ГОСТОМИСЛ.

А на мурі
Від заходу хіба не має варті?

ВОЯК.

Ах, правда! Ё! Про неї ми й забули!

ГОСТОМИСЛ.

Віжіть! Чень там стоїть хто розумніший,
Що не підшитий трусом!

Ява десята.

Ті самі, 2. вояк (впадає без духу).

2. вояк.

Пане, пане!

ГОСТОМИСЛ.

Щось робить ся не добре коло замку!
Ну, що таке?

2. вояк.

Якісь чужі появи
Мотують ся. Ось тут від ліса, в корчех
Я чув, як коні форкали. Потому
Якісь дві постаті немов гадюки
Підповзли аж під мур і щезли.

ГОСТОМИСЛ.

Що?

2. вояк.

Від ліса? Корчами? Де тайний вхід?
Чи є там вхід який, про се не знав я.
Та постаті там щезли. Та мабуть
Про тайний вхід вони не знали також,
Бо швидко я побачив їх опять
В долині поміж корчами.

1. вояк.

А тих

2. вояк.

Не бачив, що снувались по подвірю?
Ні, тих не бачив! На подвірє я
І не дививсь. Я з ока не спускав
Тих там у корчех. І не розумію,
Чого вони там чатували?

ГОСТОМИСЛ.

Чом же

Ти не сполошив їх, не постріляв?

2. вояк.

Я ждав, що дальш робитимуть вони.

ГОСТОМИСЛ.

І що-ж робили?

2. вояк.

Та нічого пане.

Лишень нараз — я на момент кудись
Зирнув, аж бачу, вже чотири їх
Снуєть ся там. На коней посідали,
Легенький свист роздався, і штири їх
Мов штири хмари рушили і щезли.

Гостомисл. Куди погнались?

2. вояк.

Бачить ся, у ліс.

Гостомисл. Значить, розбійники! Та диво тільки,
Що на таку відвагу підняли ся!
І мусів хтось такий між ними бути,
Що добре знає замок сей. Ну се
Ми вислідимо! Гей, біжіть, будіть
Усіх, хто в замку є! Вони далеко
В почи лісами не пойдуть. Швидко
За ними рушимо в погону. Вже
Світатиме за хвилю, то їх слід
Побачимо по зшибаній росі.
Ану, спішіть! (*Слуги і вояки відходять.*)

Запава.

І ти тудиж?

Гостомисл (*надіває панцир і шолом*).

А вжеж!

Не бій ся, не спізнюсь до свого діла.

Удасть ся нам аловити їх, то добре,

А ні, то се відложим на потому.

Запава.

Я тимчасом зготую вам сніданє. (*Обоє відходять.*)

(*Заслона спадає.*)

Дія четверта.

Ніч. Під кінець дії починає світати. Поляна серед густого ліса. В глибині сцени кілька колиб з гадузя та кори, на серед сцени огонь горить. Над огнем висить котелок, в котрім варить ся м'ясо. Коло кітла пораясь один розбійник. Кілька розбійників сидить коло огня, інші лежать у колибах так що видно їх голови.

Ява перша.

Васюта (*кухарь пораясь коло кітла*), **Розбійники** (*при огни*).

Панюта. Ну, що, Васюто! Швидко вже там буде Вечеря? Ми втомились спати час.

Васюта. Ще хвилюк потерпіть. І так ватажка Нема.

Чепіль. А деж він дів ся? Далі ніч Минє! Ми стілько сел оббігли, стілько Страху найілись, а єго нема.

Васюта. Страху найілись? Ну, значить, ви ситі.

Чепіль. А щоб такий був ситий ти і князь І ті вояки, що їх нині стілько Довкола шляєсь, наче м'я із ними Розсипав ся!

- Васюта.** Які вояки? Аджеш
Війни нема у нас! Хіба Половці
Напали несподівано?
- Панюта.** Та де там!
Се наші. Дивно тільки, що в ночі
Юрбами в Київ йдуть, наче тайком
Прокраднують ся.
- Чепіль.** Щоб вони сказалися!
Мене захопили на чистім полі,
Ще й з бараном. Я думав, що погоня
І в балку кинув ся на сліпо. Сам
Не знаю, як ребер не поломав
Та голови о скали не розтріскав.
- Панюта.** І я бояв ся в разу, і сховав ся
В корчі. Та швидко я переконав ся,
Що йім до мене мов не має діла.
Спішать, щось шепчуть. Се не княжі люде.
- Васюта.** Гей, братчики! Се щось несамовите!
А наш ватажко! Де він? Аджеш ще
Як вийшов відси вечером, то й досі
Ніякої не дав про себе звістки.
- Панюта.** Ну, не такий він, щоб у небезпеку
Та самохітно йшов.
- Чепіль.** А хто є з ним?
- Васюта.** Не знаю. Бачить ся, із наших пять
З ним вибралось, та жадного ще доси
Нема.
- Панюта.** А гов! Чи чувш? Щось тріщить
У лісі!
- Чепіль.** Коні тупотять!
- Васюта.** Погоня!
- Панюта** *(зриває ся і свище, з колиб вибігає кільканадцять розбійників.)*
Розбійники. Що? Що таке?
- Панюта.** Хтось йде. Розбіжіть ся
По лісі вартувать! *(Розбійники біжать і щезають у лісі.
З глибини ліса чути триразовий свист.)*
- Чепіль.** Еге, се наші!
- Васюта.** На конях? Наші? Се не може бути!
*(За сценою чути гомін, переклики, далі входять два роз-
бійники провадячи звязаного Кунаша. У него завязані очі,
на одесжі видно кроваві плями.)*

Ява друга.

Попередні, два розбійники, Кунаш.

Трубай *(кричить за сцену).* Попутай коней, най пасуть ся! Збрую
І сідла повдіймай! *(обертає ся на сцену)*
Здорові братя!

- Розбійники.** Здорові й ви!
- Васюта.** Се що за диво? Ви
На конях мов бояре!
- Чурило.** Ну, а щож?
Хіба се гріх? Нехай і не бояре,
Та на боярських конях!
- Панюта.** Де-ж се ви
Уполювали?
- Трубай.** На містку, на шляху,
Що в Київ.
- Панюта.** Певно се від тих вояків,
Що нічю шляли ся?
- Чурило.** А вже ж, від них!
П'ять коней вполювали і одного
Невольника (*До Кунаша*) Гей, ти! Давай, нехай
Тобі розвяжу очі! (*Розв'язує очі*).
- Кунаш** (*копає его ногою так що розбійник аж паде на землю.*)
Ось тобі
- За се!
- Чурило** (*зриває ся і хапає за сокиру*).
Ах, псе! Ти так міні? Стривай!
Ось я тобі покажу! (*Замахуєсь*).
- Трубай** (*зупиняє его*). Стій, безумний!
Хіба забув, що се ватажків плінник?
Що він казав нам берегти его?
- Розбійники і Васюта.** Ватажків плінник? Ну, а де-ж ватажко?
- Трубай.** Еге-ж! Ватажко коп'єм зранив
Его, зіпхнув з коня, то ми відтак
Коня спіймали, а потім найшли
Отсего панича у корчах.
- Кунаш.** Люде,
Чи нелюди! На що я вам потрібний?
Пустіть мене!
- Чурило.** Го, го, який прудкий!
До любки певно квапиш ся? О, маю
Надію в бозі, що ще сеі ночі
Повиснеш тут на дубовій гіляці.
- Кунаш.** Пустіть мене! Я ж вас не заціпав!
Я не із княжих. Скарбів ні добра
Не маю, — по щож вам мене тримати?
- Трубай.** Тай справді, нам тебе до хрину треба.
Та що, небоже, наш ватажко нам
Казав тебе зловити, завести
Сюди і берегти, аж поки він
Не вернеть ся.
- Кунаш.** Щоб він пропав, проклятий!
У мене кожда хвиля дорога!

- Чурило.** О, скорше сам пропадеш ти, поганче!
Кунаш. Та розв'яжіть мене! У мене рана
 Болить. Я вмиру, заким его дождусь.
- Панюта.** Давай, я гляну, що за рана в тебе.
 Се справді не по божому так мучить
 Чужого чоловіка. *(Розв'язує ему руки, огладає і перев'язує его рану. Поки він поряєть ся коло Кунаша і той лежить на землі, тихо стогнучи, розбійники розмовляють.)*
- Васюта.** Ну, а ватажко? Де він? Що з ним дієсь?
Трубай. Го, го, ватажко наш сьогодні хват!
 Таке придумав, що не знаю й відки
 Воно взялось!
- Розбійники** *(обступаять его)*. Ну що? Ну що? Скажи!
Трубай. Та, перше те, що на отих вояків
 Рішив ся сам напасти. Адже-ж їх
 Там сила їхала, то як би всі
 На нас ударили, було б нам круто.
- Васюта.** Зовсім безумний чоловік! І по що
 Чіпати їх, сли нас не зачіпають?
- Трубай.** Та се не все! Десь в п'ятні, серед ночі
 Товариша нового роздобув,
 Якесь страшило чорне, все закуте
 В зелізі. Ми поглянули на него,
 То аж мороз по нас пішов. Мара,
 Чортяка! А ватажко мов здурів
 Із радости. Се — каже нам — новий
 Товариш наш, Ставур.
- Розбійники.** Ставур! Якийсь
 Боярин!
- Трубай.** Хто его там знає! Ждеш
 Годину, поки вицідить слівце.
 Я все своє говорю, що се чорт.
- Васюта.** Ну, бог з тобою! Що се за страхітя
 Балакаєш? У мене аж мороз
 По шкурі дре!
- Трубай.** Та слухайте лишень,
 Що далі сталось! Одурів зовсім
 Ватажко наш і разом з тим Ставуром
 І з нашими двома пішов — *(перериває і надслухує)*
- Розбійники** *(нетерпливо)*. Куди?
Трубай. У Гостомислів замок красти.
- Васюта** *(плеще в долоні)*. Боже!
- Розбійники.** Вони пропадуть там!
Чепіль. Сьогодні я
 Слідив довкола Гостомисла замку, —
 Там війська повно.

Васюта. О, се певно зрада!
 Пропає ватажко наш!
Трубай (*надслухує*) Гей! Чуєте?
Розбійники (*слухають, що притулившись до ух, що прилягли до землі*) Так! Йдуть! Коні стугонять!
Трубай. Ватажко
 І той Ставур і наші два на конях.
Панюта (*до Кунаша*). Не бійсь, небоже! Рана не тяжка.
 Сідай ось тут і будь спокійний! Наш
 Ватажко добрий чоловік (*до розбійників*)
 Ну, хлопці!
 У ліс! Хтось йде! На свої місця! (*Розбійники розходяться. На сцені лишаються тільки Панюта, Васюта і Кунаш. Та коли розбійники обернулися в інший бік, Кунаш зривається і одним скоком зезає за сценою.*)

Ява третя.

Васюта, Панюта, потім розбійники і Кунаш.

Васюта. Ой батечки! А де наш полоняник?
Панюта. Го, го! Так ось який він птах! (*Кричить*) Гей-гей!
 Агов, хлопята! (*Кілька розбійників вбігає*)
 Плінник наш утік!
 Віжіть, шукайте! (*Розбійники розбігаються. По лісі шум, зрускає галля, крики. По хвили розбійники ведуть за руки Кунаша, що скажено боронить ся, бє ногами і кричить*).
Кунаш. Пустіть мене! Я мушу, мушу бути
 У Кіїві ще сеї ночі!
Чурило. Будеш
 У чорта на гостині, вражий сину! (*Бє его.*)
Панюта. Еге, небоже! Ти втікати трібуєш?
 Се, знай, у нас не звичай! Ну-ко, хлопці,
 Візьміть его і прив'яжіть до дуба,
 Щоб був спокійний!
Кунаш. Іменем господнім
 Благаю вас, пустіть мене! Самі ви
 Не знаєте, що робите, коли
 Мене ось тут тримаєте в неволі.
Розбійники. Ходи! Не час балакати з тобою! (*Тягнуть его він кричить.*)
Панюта. Щоб не кричав, то зав'яжіть і рот! (*Розбійники і Кунаш відходять.*)
Васюта. Ну, що его до Кіїва так тягне?
Панюта. Панич! То звісно, краще ночувати
 У Кіїві у теплих подушках,
 Нім між розбійниками в лісі.

Васюта.

Ні,

Здасть ся, тут щось інше! Щось там є
 У него на душі. Я трібував
 Їму заглянуть в очи. Мов ті миши
 У пастці, так ті очи бігають
 У него неспокійно, ні на хвилю
 Не міг я їх спіймати. Так і видно,
 Що він боїть ся, щоб їму крізь очи
 Хто в душу не заглянув.

Панюта.

Слухай! Свист!

Васюта.

Га, наші йдуть! Чень ватажко! (За сценою чути гомін
 розбійників.)

Панюта.

Так!

Се він! Ну, богу слава! А то справді
 Безумне діло він сю ніч почав!

Ява четверта.

Ті самі, Овлур, Князь, розбійники.

Розбійники (кричать). Гурра! Ватажко наш! Гурра!

Овлур.

Ну, годі!

Не надто верещіть! Погоня йде
 За нами!

Трубай.

Е, ми тут не боїмося
 Ніякої погоні!

Чурило.

Особливо,

Як ти при нас.

Овлур.

Ну, годі! Супокій! (сідає на колоді при
 огни, розбійники обступають его докола, князь віддалік під
 дубом) Що, всі ви тут?

Розбійники.

Усі.

Овлур.

А не було

Кому за дня якої де пригоди?

Розбійники.

Бог милував.

Овлур.

А що, того йїздця

Найшли, що я ранив?

Трубай.

Найшли.

Овлур.

Де ж він?

Панюта.

Я оглядів і завязав порядно
 У него рану — не страшна ні раз.
 Та він за те пустивсь було втікати.
 Ну, хлопці зараз тут его зловили.
 Та силою прийшлося его тягти.
 Усе кричить. Пустіть мене! Я мушу
 До Кііва, сю ніч ще мушу бути.

Ну, я й казав его для безпеки
 До дуба делікатно привязати
 І рот ему легенько завязати
Овлур. Ведіть его сюди! *(Кілька розбійників виходять а по хвили ведуть звязаного Кунаша з завязаним ротом.)*

Ява пята.

Ті самі і Кунаш.

Овлур. Здійміть із рота
 Ту повязку! *(Розбійники знімають. Кунаш важко відди-
 хав і глядить довкола мов остовпівлий)*

Панюта *(туркає его в плече).* Ти сину як зовеш ся? *(Кунаш мовчить.)*
Кунаш. Ну, се ватажко! Говори до него.

Ти їх ватажко? Слухай ти ватажку,
 Пусти мене! Чого від мене хочеш?
 Я не займав тебе, спокійно їхав
 Дорогою. У мене діло пильне.
 Я мушу перед світом ще дістатись
 До Кіива.

Овлур. Помалу, синку мій!
 Ще мавш час. До рана ще не близько.
 Як звать тебе?

Кунаш. Кунаш.
Овлур. А чий ти муж?

Кунаш. Я воеводи Гостомисла муж.
Овлур. Отсе то й гарно! Так я й міркував.
 А можна нам спитать, чого так пильно
 До Кіива тобі потрібно?

Кунаш. Се
 Не ваше діло.

Овлур. А як би ми дуже
 Тебе просили —

Кунаш. Навіть не трудіть ся!

Овлур. А як би я так приказав тобі?
Кунаш. Ти? Смерде! З твоїх розказів смію ся.
 Не твій слуга, щоб мав тебе я слухать.

Овлур. Не забувай небоже, що ось тут
 Я пан, я самовладний царь у лісі,
 А ти в моїх руках.

Кунаш. То вбий мене!

Овлур. Твої смерти я не потребу,ю,
 А хочу правду знать: чого сю ніч
 Так много уоружених у Кіів
 Пойіхало? Я знаю, що вони
 Всі Гостомислом вислані.

Кунаш.

Се знаеш!

Овлур.

А не чував, що завтра княжий суд?
Так що, що суд?

Кунаш.

А князь на суд виходить

Овлур.

Окружений дружиною і військом.
На стільки війська має князь при собі.
Вас кілька сот поїхало, — так много
Для суду не потрібно.

Кунаш.

Се вже діло

Князя і воеводи. Князь казав,
А воевода робить.

Овлур.

Брешеш, брате!

Кунаш.

Брешти ти сам, коли міні не віриш.

Овлур.

Чекай, не тої зараз заспіваш!

Гей, хлопці! Чоботи здійміть із него

І голими ногами у огонь

Ветроміть. Як припече его, то він

Співатиме, аж любо буде слухать

(Розбійники починають порати ся коло Кунаша.)

Кунаш.

Ватажку! Стій! Не муч мене! По що

Тобі мої муки? Так і будь,

Я розповім усе.

Овлур.

Отак найліпше.

Кунаш.

Я ж думаю, що князь сей, Святослав

І вам усім немало досолів.

Та ж ви розбійниками не родились,

Вас викинено з дому, із громади,

Вас княжі люди гонять, тровлять, мов

Тих звірів диких, а кого понадуть,

То вішають без жадної пощади.

Васюта *(покиває головою)*. Се правда, правда! Дуже прикра річ!

Кунаш.

Значить, яке ж вам діло обставати

За сим князем? І чи не ліпше вам

Іти зо мною враз і з Гостомислом?

Овлур.

Іти? Куди?

Кунаш.

У Київ Знайте, люде,

Що Гостомисл задумав нині рано

Велике діло доконать. Сей князь,

Старий наш кривдник Святослав ще нині

Повинен згинуть.

Розбійники.

Боже! Он що дієсь!

Кунаш.

Так, мусить згинуть! Не втече від смерти.

Мов звір у сіль, так він опутаний

Довкола хитрощами Гостомисла.

Оті оружні, що сю ніч стяглись

У Київ, всі вийдуть безпечно в город,

Бо брам пильнують Гостомисла слуги.

Відтак простісінько у княжий двір
Усі ідуть, та так, щоби Кіяне
Не завважали. Се народ дурний,
А Святослав у них як рідний батько.
Ну, та тепер вже не спасуть єго,
Бо скоро лиш з своєї спадьні князь
У сини вийде, тут єму й аминь.

Овлур.

Придумано не кепсько! Ну, а що,
Як би про се дізнали ся Кіяне
І вдарили б у дзвін свій вічевий
І вас усіх посікли б на капусту?
Яка тоді вам користь?

Кунаш

Ну, й на се
Ми приготовані. То запремось
У княжому дворі й боронимось,
Нехай нас облягають. День чи два
Ми видержати можемо облогу,
Аж поки поміч не прийде.

Овлур.

Яка?

Кунаш.

Могучий князь Всеслав із новгорода.

Овлур.

Так ось кому ви Кіів продали!

Кунаш.

Волиємо Всеслава-чародія
Ніж сего скупиндриягу без душі.

Овлур.

А все ж сей скупиндрияга нас водив
І на Половців і в Литву і всюди
Своїм мечем писав він руську славу!
Сей скупиндрияга зад завів у краю —
А кільки вас повішав!

Кунаш.

Овлур.

Щож, небоже!

Таке вже наше ремесло нещасне:
Гуляй, поки гуляєш, а попадеш
У руки — не прогнівайсь, на гиляку!
А ось бояр приборкав він, се правда!

Всім воеводам, дукам крил притяв,

Ну, та за се єму лиш дякувать.

Кунаш.

З тобою говорить, то треба б, бачу,

Найісти ся гороху! Чорт з тобою!

А ось до сих людей я обертаксь.

Послухайте мене, брати! Ходіть

Зо мною, допоможіть нам скинути

Сего князя! Подумайте, за се

Яка вам надгорода буде! Ви

З розбійників від разу зробитесь

Приятелями нового князя!

Ви обдаровані багатим скарбом,

Свобідні від усіх старих провин

Від разу зробитесь панами! Дурень.

Хто не зуміє користати з хвили.

Васюта. Та й справді, братчики! Чого нам думать?
Чудесна нагода трапляєсь нам!

Чепіль. Щож, я готов.

Трубай. І я піду, сли тільки
Ватажко з нами.

Розбійники. Е, сли так, то й я!

І я! І я!

Овлур (*по хвилевім ваганню*) Так ось як хлопці? Ви
Готові йти скидати князя старого?

Васюта. Яке нам діло до князя, ватажку?
Старий чи молодий — одно нам лихो.
Та ось трапляєсь нагода — проскочить
Із сего клятого життя назад
Між люде. Ось що!

Розбійники. Так, так, так! Се діло
Для нас велике!

Овлур. Щож, не хочу я
Стояти вам на перешкоді, діти.
Коли така вже ваша воля —

Розбійники. Так!

Овлур. То й я йду з вами.

Розбійники. Славно! Славно!

Кунаш (*хоче стиснути его руку*). Дай

Свою правницю, мій ватажку любий!
Тепер я бачу, що ти муж як слід.

Овлур. Стривай! з тобою ще розмова буде.
Скажи, коли ось так ми прийдемо
І схочемо пристать до вас, то може
Не схочуть нас пустити?

Кунаш. Чом не схочуть?
Я-ж буду з вами.

Овлур. Ну, ми ж купую

Не підемо, а треба розділитись.

Кунаш. Се правда, щоб не зуздрили Кіяне!

В такому разі треба вам усім
Запам'ятать клич тайний: Гостомисл.
З тим кличем наші всюди вас приймуть.

Овлур. Отсе то гарно! За отсе спасибі!

Ну, а тепер хлопята — —

Розбійники. Що таке?

Овлур (*встєє з сиджєня*). Візьміть отсего зрадника, на шиур
І на гилю!

Васюта. Що? Ти би хтів — —

Овлур (*громовим голосом*) Мовчать!

Я ще ватажко ваш! Беріть его!

Чурило (*підходить до Кунаша*). А видиш, що я добрей був пророк!
(*Остовілого Кунаша виводять з шнуром на шиї*)

Овлур. Тепер же слухайте, що вам скажу.
Всі враз до Ківа рухаймо! З тим
Кличем, що нам той зрадник передав,
Ми вкрутимось між них. Нам треба конче
Спаси князя, пекельний замір їх
Перевернуть. Спішімо! (*Коли розбійники стоять нерішучі*)
Щож, чи ви

Не розумієте, що Святослав
Побачивши, що ми, розбійники,
Єму лишились вірні, скорше нам
Дарує всі провини, ніж отой
Всеслав, братоубійця і дерун?

Розбійники. Се правда! Ти розумно радиш нам!
Веди нас! Всі з тобою йдем! Гурра!

Овлур (*підходить до князя, що весь час стояв під дубом осторонь, криючи своє зворушене*).
А ти Ставуре що про все те скажеш?
Мовчши? Чи не подобалось тобі
Все те?

Князь (*кидаєсь єму на шию*) Мій друже! Я іду з тобою!

(*Заслана спадає.*)

Дія пята.

Муром обведене подвіре княжої палати. В глибині сцени видно фронт палати з ганком, до котрого йде ся сходами. З правого боку кулією представляють причілок княжої гридниці, з лівого боку вихід до стаєн. Світає, а в протягу дії робить ся цілком день.

Ява перша.

Предслава боязливо вижиляє ся з за угла гридниці і озирає ся по подвір'ю, потім виходить далі все ще держаючи ся близько стіни.

Предслава. Мої дітусі сплять. Мої біднятка!
Набідувались, голодом намлились,
Від стужі натряслись, в слоті намоклись!
О Господи! Вже рік життя такого!
Страшений рік! Нечувана покута
За гріх несповнений! Помилуй нас!
Скінчи сю пробу! Сил моїх уже
Не стане! Серце трісне в мойій груди!

(Поступає троха далі все озираючись.

Нема нікого! Як же се? Чи то
Зловіщий сон манив мене? Та ні!
Всю ніч я й ока не студила. Дика
Тривога била, мучила мене —
І не пуста тривога! Я виразно.
Виразно чула стук копит і брязкіт
Оружя, кроки, голоси глухі
Отут і тут і тут, кругом сих стін!
Вони тут є — чекають — похов лись,
Готові на страшне, прокляте діло.
О Боже! І не вжеж нема ратунку?

(Наближуєсь до ганку)

Князь спить, не знає, що довкола него
Чатує зрада, що мов дикий звір
Чинить уже, щоб скочити з крийівки
І розірвать его. Сьогодні суд, —
О, так! Я добре чула, як змовлялись
Ті зрадники, Добриня й Гостомисл:
В день суду буде смерть для Святослава.
Добриня не дожив, та смертю ще
Своєю люто він помстивсь на мні
І на нещаснім мойім чоловіці.
Та другий ворог наш же й не спочивав.
Я добре знаю, він на нині все,
Все приготував, щоб сповнити зраду.
Нещасний князь! Немов орел у клітці
Безсильний, беззахистний він попаде
В ворожі руки! Боже! З ним пропаде
Й моя надія! Таж від Гостомисла
І від Всеслава нам не ждять добра!
Та щож! Бажала я спасти князя,
Та завзялась зла доля! Вчора вже
Остатніх сил добула, вже здавалось,
Що ціль осягнена — аж ні! А нині?
Чи вже за пізно? *(Хвилю мовчить і думає)*

Певна річ, сей двір
Обступлений довкола, відси в город
Жива душа дістати ся не може.
В палаті слуг не много, тай і з них
Хто зна, чи деякі не є у змові
Із Гостомислом. Господи, хто зна,
Чи вже в тій хвили діло їх прокляте
Не сповнене? *(Вбігає на ганок)*

Га! Все одно! Біжу
В палату, в княжу спальню знов вірвусь.
Сли князь живий — остережу его.

Тут є підземний хід із сих палат
Аж на Дніпро, туди втекти він може.
А неживий — то най і я загину! *(По тихо входить у палату.)*

Ява друга.

(За передньою правою кулісою чути скрип важкої брами і калатане дерев'яних засувів. По хвили входять на сцену Гостомисл уоружений, Запава по жіночому вбрана, та з кольчугою на грудях і з списом у руці, а за ними парами воєки, Путята, Овлур, розбійники і князь.)

Гостомисл. Тихенько! Не стучіть! Не гомоніть!

Справляйтесь жваво! Чи постягані
Всі відділи, що крились через ніч
В церковних огорожах та садах?

Путята. Здаєть ся всі.

Гостомисл *(побачивши розбійників)*

А се ось що за люде?

Путята. Кунаш здобув нам несподівану
Підмогу: розбійницьку дружину
Підмовив, щоб ішла нам на підмогу.

Гостомисл. Се славно! *(До розбійників)* Гей, ви люде, а вам звісно,
Чого ви тут прийшли?

Васюта *(виступає наперед)* Одно нам звісно:

Робити те, що ти прикажеш, пане.

Гостомисл. А як би се небезпеченством пахло?

Васюта. Ми там у лісі смерти що година
Привикли в очі заглядать, то вже
І відучили ся єї боятись.

Гостомисл *(кличе его по імені).* Гаразд, хлопята! От люблю таких!

А чи не з вас котрий пожартував

Сю ніч у мене в замку?

Васюта. Ні, мій пане.

Сю ніч Кунаш, твій вірний муж, між нас
Зблудивши, розповів нам, що за діло
Задумав ти. І нам той князь старий
Ненависний, бо наших без ліку
Замучив та побив, зовсім зо світа
Зігнати нас завзяв ся. І ми всі
Від разу радісно пристали к ньому.
Прийшлось готуватись в дорогу, щоб
На час поспіти.

Гостомисл. Ну, а деж Кунаш?

Васюта. Від нас він рушив у другу ватагу, —

Я надіюсь, що надійде ось-ось,
Бо наші всі, будь того певний, пане —
По твоїм боці стануть.

Гостомисл.

Много вас?

Васюта.

Всіх тридцять мужа. Та ще пять пішло
Із Кунашем.

Гостомисл.

Ну, гарно! А тепер
Обставте двір! Щоб з гридниць в палату
Ніхто не смів ходити, ані з палати
Не випускати душі живої! Браму
Запріть! На всіх рогах кріпку сторожу
Поставте! (*Путята, вояки, розбійники з Овлуром і князем
відходять. Часть їх уставлює ся під вікнами, при грид-
ниці і в лівих кулісах, а головна купа, з Овлуром і кня-
зем обсаджує танок. На переді сцени лишають ся Госто-
мисл і Запава.*)

Гостомисл.

Ну, здасть ся, все як слід!

Доходить до мети все наше діло.

Запава.

Здасть ся! І сама се бачу. Та про те
Немов кліщами зимними стискає
Тривога груди мою! Ой Гостомисле!
Боюсь чогось! Боюсь, щоб у самій
Остатній хвили вся твоя робота,
Весь труд твій не розвіяв ся як дим!

Гостомисл.

Жіноче серце і жіночий ум!
І бачить же сама на власні очі,
Що все як слід іде, що наш противник
Немов залізним обручен з усіх
Боків обхоплений, що город спить
І не спасе его — та ні! У неї
Важніший глупий сон! Вона боїть ся
Тих мар пустих, що сплodiла в ночі
Стривожена уява.

Запава.

Мужу, мужу!

Ти не кепкуй із моїх снів! Таж знаєш,
Що булава твоя пропала! Се ж
Не сонні мари вхопили єї.

Гостомисл.

Ну, що ж, якийсь злодюга. Важне діло!
Ти тут гляди! (*показує на палату*)

Скрізь наші! Ми тепер

Цілої Руси долю держимо
В своїх руках! Ще хвиля і великий
Престол порожний буде, і піде
По всіх країнах руських шум і гомін!
Зворушить ся від моря аж до моря
Народ. Подумай! Встануть супротивні
Могучі хвилі, а ми поверх них
Понесемось. Лиш з Гостомисла рук
Прийме великокняжю корону
Наслідник Святослава! Ось що я

Держу в руках! На се я довго літ
Трудив ся, се я підготовлював,
До того йшов і біг і пова і дер ся.
Тепер держу сей плід моїх зусиллів, —
Сам Бог міні его не вирве з рук!

Ява третя.

Ті самі і Предслава. *(З разу чути за сценою ві крик, потім вона
появляє ся в дверех палати.)*

Предслава *(за сценою)* Нема его! Нема! Убили! Вкрали!

Завава. Га, що се? Крик якийсь в палаті?

Гостомисл. Справді,

Голосить хтось. *(Обов ідуть до ганку)*

Предслава *(з розпущеним волосем, ломаючи руки вибігає з палати)*

Нема! Нема! О Господи! Се що?

Вояки. Стій! Хто ти є? Не вільно далі йти!

Предслава. Пустить мене! Убийці! Розбишаки!

Чи вже поквапились? Чи вже зробили

Своє прокляте діло?

Гостомисл *(підходить до неї)* Жінко, хто ти?

Предслава. Я знаю, хто ти! Гостомисл! Постій,
Не бійсь мене! Дай руку, най погляну,
Чи є ще свіжа кров на ній? *(Хоче хопити его за руку,
Гостомисл цофає ся в зад.)*

Гостомисл. Якась,

Здаєть ся, божевільна. Жінко, слухай!

Що сталося там в палаті? І чого

Ти так кричала?

Предслава. Ти мене питаєш?

Сам ліпше знаєш. Нелюде поганий,

Скажи, де князь?

Гостомисл. Де князь? Хіба его

Нема в палаті?

Предслава. Каїн! Каїн! Каїн!

„Хіба я, Боже, сторож брата мого?“

Скажи, ти вбив его чи заховав

В яку тюрму підземну?

Гостомисл. Схаменись,

Що ти говориш, жінко? Ми князя

Не бачили. Він певно спить іще.

Предслава. О, певно спить, та вічним сном! У спальні

Нема его, нема й сліду по нім.

Гостомисл *(збентежений)*. Не може бути! Ти мабуть не знаєш,

Де княжа спальня! Стій! Держить єі

Ось тут! Не дайте їй кричати! А я

Піду погляну сам.

Запава.
Путята.

І я з тобою.

Я думаю, що добре б і міні
Ще з кількома піти. Не може бути,
Щоб князь отак з палати щез в ночі.
Він мусить бути тут. Сховав ся може.
Ану зо мною двадцять наших! Треба
Перешукать усю палату.

Предслава.

Юди!

Пішли Христа шукать! Та ні, нема
Его! О Боже! Чи ти чудом виніс
Его в ночі із сеї западні?

*(Гостомисл, Запава, Путята і їх дружинники входять у палату.
Розбійники лишають ся зібрані довкола князя і Овлура.)*

Ява четверта.

Князь, Овлур, Предслава, Розбійники *(Розмова веде ся уривано,
шептом.)*

Овлур *(обнімає Предславу)* Голубочко моя!

Предслава *(перелякана)*

Геть, геть від мене!

Овлур. Предславо! Що, не пізнаєш мене? *(Відхилив візір.)*

Предслава. Овлур! Мій милий! *(кидаєсь в его обійми — та зараз
вириває ся і відтручує его)*

Геть від мене, геть!

Ти тут! Між Юдами, що присяглись
Князя убить, свій край продать чужому?

Овлур. Ми тут прийшли, щоби князя спасти.

Предслава. За пізно вже! Нема его.

Овлур.

Чи справді

Нема в палаті? Ти шукала всюди?

Предслава.

Нема у спальні. Що де інде він
Не заховавсь, се певно. Не такий він,
Щоби ховатись в хвилі небезпеки.
Він радше б вийшов з голими грудьми
Поміж мечі і списи, ніж ховатись.

Овлур.

Так деж він є?

Предслава.

Чи справді не брехав

Сей Гостомисл? Чи справді він его

Не вбив, не вкрав, не закував в кайдани?

Овлур.

Ні, любя. Він недавно тут прибув,
І ми всі враз у двір сей увійшли.

Предслава.

Сли так, то я зовсім не знаю, що
І думати.

Князь *(підходить до них)* Так слухайте мене!

Овлуре, не теряй ані хвилини:

Бери із наших половину, йди

До брами, Гостомислову сторожу
 Нападьте нагло, муж на мужа, всіх
 Дусіть, коліть, щоб жаден ані крикнув.
 Тоді біжіть у город, бийте в дзвони,
 Зовіть народ, ведіть его сюди.
 А я вже буду тут робить що треба.

Овлур.

Князь.

Та князь! Де князь? І що ми без князя?

Не бій ся! Лиш роби, що я казав!

(Овлур, Предслава і часть розбійників відходять наперед сцени в кулісу на право. По хвили чути там у сутінку глухий лоскіт, приглушені викрики і стогнання. Потім тихо.)

Ява пята.

Князь, Розбійники на ганку. потім Гостомисл і Завава.

Завава *(ломаючи руки виходить із палати).*

Пропало все! Сповнились сні мої!

Князя нема, він спас ся, він утік!

Пропали наші голови! О горе!

Гостомисл.

Зававочко, мовчи! Кріпи ся духом!

Іще ж не страчена надія! Ще

Путята перешукує палату.

Не може бути, щоб князь в ночі, у спальні

Дізнався о всім, щоби з двора утік

Так щоб ніхто его й не запримітив!

Князь *(стає перед ним і зникає візір)* Не може бути? А бачиш, що
 [утік!]

Га, зрадники! Утік не знаючи ще

О твоїй зраді! Втік у темну ніч,

По божому показу. Гей же, хлопці!

Візьміть їх зараз, пов'яжіть і рот

Заткайте кожному, щоб не кричали!

(Гостомисл і Завава остовнілі з перестрахи, а поки можуть отямити ся, вже розбійники зтикають їм роти і в'яжуть руки.)

Розбійники *(з переляком).* О Господи! Се князь! Ставур — се князь!
 Падуть перед ним на коліна.)

О князю наш! Змилосоєрдись над нами!

Не погубляй нас!

Князь.

Встаньте! Не лякайтесь

Нічого! Ще нам грозить небезпека!

Розбійники

(встають) Все, все для тебе ми зробить готові.

Остатню крови крапельку проллем,

Щоб на твоє прощєнє заслужити.

Князя.

Сих двоє треба заховать! Сюди

Ведіть їх у отсю комору темну!

(Кілька розбійників відводять Гостомисла і Запаву до палати, князь говорить до них)

Два вас при них лишить ся. Скоро б з них

Котре металось, стукало, кричать

Хапалось, бийте в голову обухом! *(Розбійники з Гостомислом і Запавою щезають у сінях палати)*

Тепер три пари з вас хапайтесь живо!

До сих сіней дверей провадить трое.

Позамикайте їх! При кожних дверех

Ставайте два і підопріть плечима,

А бердиші в руках держіть. Нікого

Не випускайте, доки тільки можна.

А хто б протис ся, бийте в лоб обухом!

(Кілька розбійників знов входить до палати).

Князь. Тепер ідіть по двох і замішайтесь

Між тих, що по під вікнами вартують!

Нікого з Гостомислових людей,

Тих що в палаті є, не випускайте!

Хто б ліз на двір, валіть обухом в лоб!

Ну, а про мене й агадувать не смійте!

(Часть розбійників сходять з ганку і розсипає ся по під вікна).

Князь. Ну, много нас ще тут лишилось?

Васюта.

Десять.

Князь *(замикає візір)*. Га, скоро що, будемо боронитись! *(За сценою чути голосне бите в дзвони, далі крики, гомін і тупін)*

Го, го! Працюють наші вже по місті! *(кричить)*

Тепер, хлопята, бачність!

Ява шеста.

(За сценою дзвони, глухий гомін. В нутрі палати чути стук, бігання. Гримаять до дверей.)

Путята *(за сценою)* Гей, воєводу Гостомисле! Що се?

У місті дзвонять!

Князь *(кричить у сіні)*. Так, у місті дзвонять.

Путята *(за сценою)*. Се хто говорить? Що за чорт замкнув

Ті двері? Одчиніть там із сіней!

Розбійник. Заждіть, бо десь ключі нам загубились!

Путята *(в середині)*. Ломайте двері!

Розбійники. Стійте! Не ломайте!

Сюди, брати! Там тиснуть! Не давайтесь!

Путята. Що за чорти? Де Гостомисл? По що

Позамикали двері?

Голоси *(в нутрі)*.

Зрада! Зрада!

(З усіх боків чути змішані крики. До ганку збігають ся прихильники Гостомисла з добутими мечами.)

- Вояки.** Де Гостомисл? Що дієсь тут?
Князь. Стривайте!
 Чи чуєте, у місті дзвонять?
- Вояки.** Зрада!
 Де Гостомисл?
- Князь.** Чи він не меже вами?
Розбійники. У нас его нема.
- Путята (в нутрі).** Ломайте двері!
 Рубайте келефами!
- Вояки (на ганку).** Що за крик
 Отам у сінях? Де Путята?
- Розбійники (у сінях).** Стій!
 Хто перший випресь із дверей, той труп!
- Вояки (на ганку).** Там бійка в сінях! Що се?
Голоси (з подвіря). Зрада! Зрада! Зрада!
- Князь (з розбійниками стає у дверех і добуває меч, громовим голосом)**
 Проч відси! До сіней ніхто із вас
 Не втисне ся, допоки ми живі! (*Прихильники Гостомисла товплять ся в ганку*)
- Розбійники (в сінях).** Бий! Бий!
Путята (в нутрі). О Боже! Смерть моя! (*Крик, лускіт оружя, стогнання*)
- Вояки (в ганку).** Се голос
 Путяти! Вбитий! Проч з дверей! Пускайте!
 Хто б'єть ся там? (*Напирають на розбійників*)
- Князь (відслонює візір).** Се я б'юсь! Князь ваш б'єсь
 Із зрадниками!
- Вояки** Господи! Се князь! (*Дофають ся в перестрахи. В сінях ще йде бійка і крик. За сценою дзвони. З правої куліси впадає юрба народа, а по переду всіх Овлур і Предслава.*)

Ява сема.

Ті самі, Овлур, Предслава, народ (*уоружений чим хто міг, а також розбійники.*)

- Овлур (летить до ганку).** Тут б'ють ся! Де Ставур?
Князь. Нема Ставура.
Овлур. О Боже! Князь! (*падає перед ним на коліна*)
 Так ось хто був таємний
 Товариш мій сю ніч!
- Предслава (кидаєсь до ніг князеві).** О княже! пане!
 Як много я за тебе протерпіла
 Сю ніч!

Князь

Господь се відплатить тобі,
 Душе правдива! Встань! І ти Овлуре
 Вставай! Скінчилось чорне лихолітє.
 Ще вчора ти ізгой був і ходив
 До Гостомисла красти, а від нині
 Ти будеш паном в заїку Гостомисла.

Овлур (*стискає його коліна*) О княже, в карі й милуваню ти
 Однаково великий!

Князь

Ні, Овлуре!

Я в карі був несправедливий троха,
 Та не без твоєї вини. Чомуж ти
 Мовчав уперто про причину вбійства
 Добрині?

Овлур

Не без власної вини мовчав я.

Була у мене на Добриню злість,
 Чи зависть може Тож як в п'яній стані
 Він раз почав облесними словами
 Мене на зраду підмовлять, щоб вбити
 Тебе й Всеславу Київ передати,
 Я замість відповіді вхопив меч
 І розкріїв єму на двоє череп.
 Протверезившись я почав не вірити
 Своїм ушам, чи справді чув такі
 Слова огидні від Добрині. Совість
 Мене страшенно мучила за вбійство,
 А тут прийшлося би в власній обороні
 Ще пам'ять вбитого знеславить Ні! —
 Подумав я. — вже сам перетерпів
 Всю кару за свій вчинок, а не буду
 Імя покійника топтати в болото.

Князь (*подає єму руку*) По тім я пізнаю твою натуру!

Мій друже! (*Цілує його*) Нині я адобув два царства:

Одно, що зрадників позбув ся хитрих,

А друге те, що серце віднайшов

Таке хоробре, щире, благородне!

Овлур

Де ж Гостомисл, Запава, де Путята?

Князь

Путяту вчаствував один із твоїх

Людей почерез тімя бердишем,

Та так, що більше вже єму не треба.

А Гостомисл і та єго горда

Запава — звязані, чекають кари. (*До Кіян*)

Гей, діти! Обступіть сей двір довкола

І всіх оружних, хто тут є, візьміть

І пов'яжіть і в тюрми посажайте!

Суд розслідути мусять все се діло! (*Часть народа розходиться в різні боки купками*)

Та не минула ще нас буча, діти!
 Сі зрадники Всеслава завізвали
 На нашу землю. Треба як найшвидше
 Нам готуватись всім до оборони.

Крик народа. Всі підемо, старі й малі! Не буде

Над нами панувати князь, що руки
 Свої у братній крові полоскав.

Овлур (кидає *земліну рукавицю на землю.*)

Най згинє, хто кровавить Русь ровдором!

(Заслона спадає.)

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. Пісні.

ІХ. Св. Василій і Евладій

Вар. А. Ізлія ся благодать в устах твоїх, отче!
 Тись бил єси пастир добрий, Василіє святче.
 Научай словеснія овца
 Віровати в Бога Отца,
 В Тройцу єдину.

Когда димон заженет (м. б. за женою) Івладію записал,
 Тогда святій Василіє пріч димони одігнал.
 Плаче, болит Кісаріє,
 Вельми молит Василіє,
 Би димони одігнал.

„Василіє святителю, отче добротливий,
 Молю ти ся, пастирю добрий, будь ми милостивий!
 Записал ся мій муж врагу,
 Луциперу пекельному
 Своєю кровію“.

Рече святій Василіє: „О чловеце, мужу
 Івладіє, бій ся Бога, согрішил-єсь дуже!
 Бога Отца опустил-єсь,
 Духа свята прогнівил-єсь,
 Сина Божого.“

„Кай ся, грішний чоловіче, покути держи ся,
І самому Господеві слезами моли ся,
Би тя враги не вхопили,
В огонь вічний не вкинули,
Де будеш горіти.“

Замкнул святий Василіє Явладію в дому,
А сам пішов молити ся ко самому Богу.
„Помилуй мя Боже, отче
Всього світа, тись мій творче,
Пощади мене!“

Димон рече Василию: „Не чини нам пакости,
Бо він ся нам записал за світові сладоcти.
А тепер го відбираєш,
В руці наша нам не даєш
Мужа нашего.“

Славословіє співають, преч димони втікають,
І записи вертають, вікном в церков вкидають.
Вельми зіло нарікають,
Івладію проклинають,
Слугу свого.

Вар. 2.

Ізяви ся благодат уста твої, отче!
Ти був јеси паcтир добрий, Василију сьвјатче.
Научав јес словес словце,
Вірував јес в Бога Тројци,
Во Тројци једину.

„Упадехом пред тобою, ја змилуј сьа надомнов!
Записав сьа мій муж врагам кровіју својеју!“
Замкнув сьвјатіј Василіја Владију в дому,
А сам пішов молити си со сьвјатому Богу.
„Віј сьа Бога, Владија, покути диржи сьа,
Пирид своїм створителем слезами моли сьа,
Би тьа враги ни вхопили,
В огонь, сьірку ни кинули,
Та будеш горіти.“

Тогда сьвјатіј Василіј содражники відогнав,
Владију чоловіка молити сьа наказав:
„Сотворительу мој, мој!
Віткунительу мој!“

Список вар. 1. сеі пісні передав нам д. Василь Бережанський:
в се картка паперу 80, з обох боків записана полууставом. Рукопис

сей дістав в р. 1877 селянин Дмитро Тіцький у Висні від місцевого вчителя, котрий его мабуть сам і переписав. N. 2. виймаємо з інтересної збірки пісень і казок, записаних для д. М. Павлика Олексю Войцехом, селянином у Стецеві сятинського пов. Пісня про св. Василя в тій збірці поміщена між колядками, та співає ся мабуть на щедрий вечір або на новий рік. Оба варіанти взяті з уст народа. Хоча вар. 1. очевидно більше задержав первісної форми, то все таки остатні 4 рядки вар. 2. заховали нам ще один (хоч попсований) куплет, котрого нема в вар. 1. Основою сеї пісні-вірші послужила стара грецька легенда про Евладія, що запродав свою душу чортові і опісля молитвою св. Василя був виратований із чортівських рук. Є се без сумніву найстарший християнський первообраз тої легенди, що пізнійше в Німеччині ввійшла в основу оповідань про Фауста. (Гл. Kiesewetter, Faust in der Geschichte und Tradition, стор. 114.) Грецький текст легенди списав св. Амфілохій в своїм житію св. Василя Великого. Враз із ним житієм і ся легенда перекладена була на мову церковну і здобула собі велику популярність особливо на Русі, де єї переписувано осібно від житія св. Василя. Тексти сеї легенди є майже в кожній багатшій збірці рукописів у Россії; у нас наводить ся один текст в дрогобицькій збірці з 1743 року, описаний нам в „Зорі“ 1886 р. Про популярність сеї легенди у нас свідчать повисні пісні-вірші. Вони важні впрочім ще з одного погляду. Три варіанти єї записані були вже давнійше на Білій Русі і напечатані 1861 Безсоновим в его збірці „Калѣки перехожіє“ (т. I. стор. 777—778. З порівняння білоруських текстів з нашими, особливо з вар. 1. показує ся виразно, що наш варіант найповніший і що білоруські взяті були від нас. Те саме впрочім треба сказати про значну часть наших духовних пісень, особливо тих, що були зведені Василіянами в звітний „Богогласникъ“ 1790 року. Для порівняння пісні з єї жерелом друкуємо церковно-руський текст легенди в рубриці „Із старих рукописів.“ Ів. Франко.

Б Легенди.

29. Звідки взяв ся огонь у кремені?

Воно так було: Приходить дідько до бога і каже йому: Боже, шчо-ж дивного, шчо тебе льуде слухають і тобі молять ся, коли ти їх різним добром даруєш?! Позволь мені світом рьядити хоч тиждень, то будеш бачити, шчо вони про тебе і забудуть!

— Добре, — каже йому бог, — радь!

Ну, зачав же дідько гуляти! Шчо може видумати гіршого, те же на льудеї і насилає. Не помагає нічого то: льуде як на злість йому шче гірш тиснуть ся до бога. „Чекаї“, думає дідько, „заберу ја од вас огонь, тоді ви мусите мені поклонити ся!“ Зібравши усе у купу шчо тилькі може палити ся, запалив і ходить кругом та пильнує, шчоб хто хоч до льульки не вкрав... Бідуєть льуде, та ї руки ломлять, до бога

мольать сьа та просьать, шчоб таке лихо минулось. Вислухав бог лье-деј та ј кличе свјатого Петра і каже јому:

— Петре, голубе, як би ти, серце, украв вогню у дідька?!

— Шчо-ж, боже, вкрасти то ј вкрасти, але як?!

— Ох, Петре, голубе, на шчо-ж ја тебе лисим сотворив, та шче свјатим наставив, шчоб ти не вмів дідька ошукати?! Јди до ковальа, зроби собі залізного дрюка, та ј розпали його коло дідькового вогню: упісља коли до чого доторкнеш сьа тим дрюком, то у тому вогонь і зостанеть сьа! Јди-ж, голубе, та ј не бари сьа, бо льеде плачуть.

— Ну, так шчо-ж, іти то јти — каже Петро. Та ј пішов.

Зробивши залізного дрюка, приходить Петро до дідька. Поздоровкав сьа, починають собі балакати. А тим часом Петро усе підгортује огонь, ніби то помагаје дідькові. А упісља забалакавшись устроимив дрюка у вогонь, та на його спершись, стоїть та ј чекаје, шчоб він розпаливсь. А далі як побачив, шчо дрюк побілів уже, — „Ну, каже, бувај здоров, свату, пора мені јти!“

— Јди, каже дідько, здоров! А чим се ти так собі дрюка помазав?

А Петро ј не знаје шчо сказати: пик-мик, та нема дрібних — та у ноги... Дідько за јім — догадав сьа... Петро не втече, дідько не здожене... Бачить бог з неба, шчо вже дрюк холоне, та ј кричить: — Вдар, Петре, у камінь!

Петро як різане горьачим залізом об камінь! то вогонь у камені ј зостав сьа. І от тепер, бач, як вдарим залізом у кремінь, то вогонь і посиплеть сьа.

(В містечку Острополі, Новоград Волинського пов. записала А Верещинська.)

30. Про грім і блискавку.

Чи ви знаєте, шчо то гримить і jakim то способом перун бје і з чого він і на шчо? Слухајте-ж! Ото як бог повиганьав жанголів з неба за те шчо јого не слухали та ј кепський порьадок вели, кликнув до себе Михајла та ј каже јому: Чујеш, снuku, наробиw ја собі ворогів, зігнавши јіх до пекла; коли ти, голубе, кількох забјеш, то за кожного дам тобі сто душ чоловічих... Іди та стріляј, а помошником тобі дају Илљу, чујеш?!

— Чују, боже! — каже Михаїл, і почухавшись, пішов... Сівши на хмару јїздить та чортів і стріляє. Де дідько сьаде, то як јого Михајло лусне, то він зараз смолоју і розіллеть сьа. Часом і так буваје, шчо він ганьаје, аж јазика висолупить, а дідька не здожене.

На крај світа, де небо з землеју сходить сьа, був здоровиј, дуже здоровиј камінь. Під тим камінем дідько хату собі зробиw і нікого не бојить сьа. Як зобачить Михајла, шчо він пливе на хмарі, то вибіжить та ј давај јому усьаки хвилі представляти. Тој до јого гримне, то він під камінь сховајеть сьа ј нічого јому Михајло не зробить.

Лісник один, з недалекого лісу, ходив за звіром... Ходив, ходив, та ј втомив сьа, сів недалеко од каміньа спочинути. Надходить хмара,

а на ній сидить Михаїло, а дідько вискочив та і почав його дразнити. Може разів зо сто до його стрільвав Михаїло, та не влучить ніяк. Розгнівало се лісника, а він мав на пальці посв'яченні золоті перстень... Знів він того перстеня, переломав на двоє та вкинувши половину до стрельби і луснув дідька у бік. Той оглянувся, а Михаїло тарах його з хмари та і забив.

Зрадів Михаїло і дякувати почав лісникові: „За се, каже, що ти мені услужив, на тобі того пороху, що я в їм перуни роблю. Як одно зерно вкинеш до сього, то що побачить око твоє, те і заб'єш.“ Кажуть, що Хранцузи ще тої порох мають, бо знаєте — де коли оком гляне, то стрільає і заб'є.

(Записано ut supra.)

31. Смерть кумою.

Був собі чоловік і ни міг доховати сьї дьїтиї. Али їго приражали, шоби він як буди вот мати до христа дитину, як буди їшов дорогою, когє адиби, вот чи жінку чи якоо навіт дьїда, шо-б за кума взяти. Він їшов і здибав дьїда і кажи: Їдїть, дьїдуньу, до мени за кума! Дьїд каи: Як ја можу до вас їти за кума, як ја такиї жи-брушчї дьїд? — Він їго вчипив сї: таки їдїть! і дьїд їшов. Али їде знов тої чоловік за кумою гьїадыти. Здибав паньї. А то була смерть. Просит він і жеї. Добре. Їшли до хреста. Вона їшла просто, до хати ни їшла, но їшла під церкву. Як уже ту дитину вохрестили, вона кажи: Їдїть, куми, ја вас кудись поведу (до того чоловіка). Вона їго вивила в поле і засадила в польї такиї патик і кажи: Як алагодите вечеру, то сьуди до того патика ту миньї принесїт. Він приньїс і вичеру, а там такі покої стоїать великі! Вона кажи: Їдїть но, ја вас кудись поведу! І завела його до раїу Та ї кажи: Ви, кажи, знаїти, шо ја її? Ја смерть. То вашої жінки стоїт сьвїчка — згорїла половину, і ваша таї-же згорїла половину, а теї дитини, то шо но надгорїла капку. Як та сьвїчка згорить, то-то тоды чоловік умре. — Вна каи: Ко-б ви були на мени добрі, то ја би-м вам ше шось сказала. Ви будити вилким дохтором, будити помагати льудьам. Али як ви приїдїти, застанїте мине в голові, то тої умре, а як застанїте мине в ногах, то-то виїди.

Али він як уже зачав їїздїти, вже всї знали, шо то він помагаї, та ї до него дужи їїхали льуди. Али він приїхав до їдного пана: пан заслаб і їго привезли. Та ї він приїхав — смерть стоїт у голові. Він казав таке коровадло зробити: шо їи хочи заховернїти в ноги, то вона їде назад, ву голову. Али він кажи до неї: Кумо, шо то такої, шо ви такі теньї сьїти? Тут дьери позачиньанї, ньїде нима шпарки аньї ньїц, а ви вльїзїти! — Вона каи: Ја такою улызу шпарочкоїу, як у гольцї вухо. — Він кажи: Ну, як ви так улызїти такою шпарочкоїу, чи ви вльїзїти в баньку? — А вона шурнула в баньку та ї улызла. (То јака банька? — питаїу ја. — А така во, шо берут по гарак або шчо.) Він взьав її та ї корком заткнув, виньїс у поли і за-

копав. Уже пару лѣт ълуди ни вмирили. Він нагадав сѣ та ј пішов, јіјі викопав — уже шкода јіму зробило сѣ. А вона дужи така то-ненька јак ниточка зробила сѣ, так висхла. Та ј каи: Видити, куме, јака ја добра була на вас, а ви мене так висушили, жи ја так висхла! То він уже јі пустив, то вона вже знов ходила.

(В Берлині пов. бродського записав Осип Роздільський. Паралелі до сего оповіданя зведені в Ж. і Сл. I, 139—140.)

32. Як чорт баби не пізнав.

Перше коли-сь, давніх часів, то ълуди в дьідьків гроші позичали. Но і пішов до дьідька і проси јего хлопица, каже: Позичте мині гроші, тільки і тільки. Та ј дьідько позичив. Чекаје він јему рік, два роки, три роки, тој дьідько тому, і вже там пару лѣт чекав, пѣть-шість лѣт. І виходи хлоп тој на поле горати, а дьідько виходи зь лыса і каже: Ага, је ти мині, голубчику! — так дьідько до тоо хлопа. І хлоп залѣкав сѣ і каже: Вже тибі принесу завтра... І при-шов хлоп до дому і радить сѣ жінки: Де ми возьмем гроші?... Вона кае: Дурниј, не гризи сѣ! Ја так зробљу, жи ми тих грошіј ни від-дамо.. Каже: В-завтра, јак Бог дасѣть дочекати, ја скину сорочку і спідницю, і — кае — ти на мене будеш на голову всѣдати і јіхати до него. Јак він пізнаје, чим ти јідеш (скажеш јіму), то тодѣ віддаси јіму гроші. Ну, переночували Скоро-день, скидаје жінка сорочку і всѣ-даје хлоп на нју і јіде дьідькові гроші віддавати. Влиско дьідька во-бертаје бабу головују на-зад, а тилом на-перед і так јіде. І пријѣз-дѣть блише, виходи дьідько зь лыса, а він каже: Но, пізнајеш, чим ја јіду? Јак пізнајеш, то твојі будут гроші, а јак ні, то мојі. — Дьідько-хирняка так заглядаје, надокола ходи, так заглядаје, і не пізнаје, чим тој хлоп пријѣхав, шо то була за планѣта... І каже до тоо хлопа, жи ја тибі гроші дарују.. І вони пријшли до дому і тѣшать сѣ, жи так вона нарадила, жи гроші дьідькові ни віддали.

(В Клекотіві бродського пов. в авг. 1894 р. від одного господаря за-писав Осип Роздільський)

В. Казки.

І. Премудрий младенец.

До сѣі книжноі казки, поміщеноі в Ж. і Сл. II, 136—142 нахо-дить ся паралельна казка російська, гл. А. а. Анасьевъ, Народныя русскія сказки II, 432—434 і цитовані ним же (IV, 310—313) парал-лелі: німецька, волоська, сербська, норвегська і в кінці книжна, що находит ся в італіянській збірці Basile, Il Pentamerone II, N. 40 (в Лібрехтовім перекладі II, 135—145).

Ів. Фр.

4. Щастє й нещастє.

До сеї жидівської казки (Ж. і Ст. II, 191—194) находимо інтересний білоруський варіант у Афанасьєва, Нар. русскія сказки III, 241—243. Що казка ся орієнтального походження, про се свідчить не тільки істнуванє жидівського варіанта в Галичині, але також те, що історію, котру можна вважати прототіпом обох варіантів, находимо в арабській збірці казок і новелл, звісній під назвою „Тисяча ночей і одна“ (Tausend und eine Nacht, arabische Erzählungen. Neueste vollständige, correcte und billigste Taschen Ausgabe. Wien 18 4, IV, стор. 200—238). Для Афанасьєва, звісно, вистарчає виведенє Щастя і Нещастя в казці яко живих осіб, щоби признати сю казку основаною на якихсь прастарих мітичних віруваннях (Афанасьєвъ, op. cit. IV, 478—488).

Звод бібліографічних вказівок усіх казочних циклів, що відносять до сеї теми, дав Рейнгольд Келер в статі „Vom Glück und Unglück“ (Reinhold Köhler, Aufsätze über Märchen und Volkslieder, Berlin 1894, ст. 99—118).

8. Чудесна скрипка відкриває братоубійцю.

Мав круль три сини: два розумних, їден дурниї. Мав сад; до того саду завадив сї дикї веприк і зачав рити. Приїшов круль, подивив сї і каже: Котрої минї достереже, тої стане на моїм тронї. Як звиклї, најстаршиї син каже: Татуню, ја піду, забју. — Ну, — каже — як забїши, то ти будиши на моїм тронї і ја тебе вженю. — Тої пішов та і ни забив. Молотшиї пішов та і молотшиї ни забив. А најсередущїї каже: Ја піду, забју. — Ті зачали сї сьміяти з него: Що ми такі мудрі не забили, а ти дурниї забїши! — Пішов тої дурниї у сад, зробив собі постельу і положив сї і сон јіго зморив. І він дивить сї: бодьяк ји кольущїї. І він став с теї постелї і пішов, бодьяк вирвав і посадив собі в голови, і шо јіго сон зморив, він головою своју кивне, а бодьяк јіго кольне. І сон від него відлетїв. Приходи дикї веприк, зачав рити і яблока збирати, тої відвинув курок з рушницї та і узьав та і забив. З великим тїхом приїшов до батька, каже: Татуню, ја забив веприка дикого! — Ті з него зачали сьміяти (братї), назвали јіго дурним: Шо ти вогорив? кого ти дурним робиш? ти сам дурниї! — А бігме, тату, забив! — Ану, ходїм на ту спруб, чи то правда. — А батько пішов і вони пішли, дивлять сї — а то правда. Ну, та јіго батько в серце вьзав: Кажете на него, шо він дурниї, а він розумнїїшії за вас обидвох.

Радьать сї вони, шо јїму зробити за тої? Јдїм на спацир і ми јіго забємо. Ходи, Міхась, з нами на спацир! — Али вони пішли, там јїст саджалка — вїсхла вода, но намула. — Ну — каже — ми јіго ту забїмо (старшиї каже брат до најмолотшого). — А тої молотшиї каже: Нї, ни бїймо! — А тої каже: Ја забју. — Відвинув руку, дав јїму в нїс кулаком, кров јіго облила; тої поправив сї другиї раз,

дав йому по за уши та у запаморочив його. Тої вправ Була квасникова палка; так він ту палку вхопив у руку, так його бив, що на смерть його забив. Та вziali, розгорнули те болото, закопали його в ті намулі і палку всадили на ті місці. Та палка прийшла сї; щена виросла злата, яблока злоті і скрипочка висит злата і смик злотиї.

Пастух стадо жине. Пригнав до тії саджалки. Мав малого хлопця: Піди — каже — заверни с саджалки тої товар, а жиби котре ни загрузло. Пішов пастушок завертати тоо товару; дивить сї: їи злата яблона, скрипочка і смичок. Тої хлопець виліз, убірвав і здіньав ту скрипочку і смичок. Завертає товар; с теїї радосьці, що він таку скрипочку маїи і такиї смичок, зачав грати. Та скрипочка примовляїи:

Помаленьку, помаленьку, мїі пастушку, граї,
Тільки мого, тільки мого серденька ни краї!
Бо їи в лузі при галузі брат мине забив,
Іа за того веприченька, шо їи в саду рив.

Прибігаїи пастушок до свого батька: О, татуню, маїи скрипочку! — Де-ш ти вів? — Іа на яблонаї здіньав. — Шо-ш ти маїиш у торбины? — Каже: яблока маїи. — А тої стариї уів за скрипочку і зачав грати Та скрипочка зачала до него примовляти:

Помаленьку, помаленьку, мїі старенькиї, граї,
Тільки-ж мого, тільки-ж мого серденька не краї!
Бо їи в лузі при галузі брат брата забив,
Іа за того веприченька, шо їи в саду рив.

А тої пастух каже: Бігаї, заїмаї товар до дому! — І приганяїи він тої товар до круливства. Приходи до покоїу, приносит скрипочку. Круль питаїть сї: Шо ти маїиш? — А він приїшов, у руку поцїлував, каке: Іа скрипочку маїи. — А де-ш ти теїї скрипочки вів? — Е — каже — їа там у саджалці вів; їи яблона, а на яблонаї ота скрипочка висїла. — Вів круль у руки, зачав грати, таїа скрипочка зачала примовляти:

Помаленьку, помаленьку, мїі татуню, граїте,
Тільки мого, тільки-ж мого серденька не країте!
Бо їи в лузі при галузі брат брата забив,
Іа за того веприченька, шо їи в саду рив.

Дав круль свої жїньці скрипочку таї каже: Подиви сї, як таїа скрипочка жалобно граїи. — Крульова вхопила ту скрипку, готец зачав плакати, мати зачала с теїу скрипочкоїу грати, а та скрипочка зачала примовляти:

Помаленьку, помаленьку, їа матїінко граїте,
Тільки-ж мого, тільки-ж мого серденька не країте

Бо її в лузі при галузі брат мене забив,
 Я за того веприченка, що її в саду рив.

Приходи наймолотшій брат: Покажіть-но жини теї скрипочки, що та скрипка fajно грає! — На тобі, синку, пограй троху! — Він ухопив, смиком потягнув, зачав він грати, зачала та скрипка примовляти:

Помаленьку, помаленьку, я мії брате, граї,
 Тільки-ж мого, тільки-ж мого серденька не край:
 Бо її в лузі при галузі ти казав: Ни биї!
 Я за того веприченка, що її в саду рив.

Приходи најстаршій брат. — Аї — каже — що ти такого маєш? — На тобі — каже. Вхопив брат најстаршій, зачав грати, — зачала та скрипка до него примовляти:

Помаленьку, помаленьку, я мії, брате, граї,
 Тільки-ж мого, тільки-ж мого серденька не край!
 Бо її в лузі при галузі ти мене забив,
 Я за того веприченка, що її в саду рив.

Зара пішли с тим пастухом туди, тої пастух пішов її показав, де він ті яблока вирвав. Зачали ту яму розгортати, а там у ті намулі її тої забитиї. Казав круль вивести гогира зі стані і того најстаршого прив'язати до фоста. Пустив у чисте поле; де вдарив сї головою, то тамки діл її, а де тилом, то горбок.

(В Берліні бродського пов. записав О. Роздільський.

Параллелі до сєї казки зведені до купи д. Буглем в его статі „Tjo ludowe Balladyny“ (Wisła VII. 339, 557, 665); богатий матеріал находимо також в статі Келера „Ballade von der sprechenden Harfe“ (R. Köhler, Aufsätze 79—98); пор. також мої уваги на статю Бугля Ж. і Сл. III, 153—155.

Г. Новели і Фаблію.

II Лісовий корч свідком.

То раз якийсь мав коханку. Пішли вони обоє в ліс, розложили огник, сідьит, гуторьит. А далі тому щось прийшло до голови, взяв тай забив тогу коханку. Уна бідна видит, що ту вже стерть єї, тай крикнула: „Господи, дай щоби хоць той лісовий корч свідчив о мойї смерті!“ А там власне лісовий корч стояв, де він єї бив. Ну, нічо, забив він єї, закопав десь там, а сам пішов — хто знає, десь на десьте село. Став там на службу, дорабіє сї, а далі там сї і

вженив. Жие так с тов уже својов жінков пару років, добре му сї веде. Раз якось ишли вни обоє там самим лісом, де він колись тамту забив, по при тото само місце. Він сї дивит, пізнав тото місце, увидів той лісовий корч тай сї засьміяв. А жінка тото ввиділа тай питає сї його: „А ти сї чого сьмієш?“ Він сї змішів, зачів сї відпирати. „Та де — каже — я сї не сьміяв.

— Але я виділа, щос сї сьміяв, — каже жінка. — Ну, скажи, ти певно на мні щось таке сьмішне ввидів?“

Що сї той чоловік божит, що він сї не з неї сьміяв, та де тобі! Як зачала му жінка приговорувати, як зачала на нього напирати, а він узив тай признав сї. Каже: „Та я ту під ось тим корчом забив єдну таку, що сї мене тримала, а вона крикнула, щоби той корч засьвідчив о єї смерти. То я ввидів той корч тай єм сї засьміяв.“ А єго жінка погадали собі: „Ага, такий ти! Щос зробив з єднов, то можеш зробити і зо мнов!“ Тай скоро лиш прийшли в село, зараз побігла тай го заскаржила. Взяли го тай повісили. Тай так, видите, на правду, лісовий корч го видав.

(Записав в Нагуєвичях в февр. 1892 від Михайла Буцяка Іван Франко.)

Д. Міти і вірування.

15. 900 причин смерти людської.

Ја чув, паничу, жи має чоловік девіть сот пунктів, як має пријти смерть. — Тој — каже — от був на весілы і јів пиріг і вдавив сѧ пирогом; тој був у місьты, був пјаниј і взыав чи там палку чи шо послызнув сѧ і забив сѧ; тој знов — два јіх ішло, взыали, пішли купати сѧ в ріку, взыали бороти сѧ в ріці, у ставу, пішов — пхнув једен друго і втопили сѧ (жарти!); ше деє така причина... То јест таких причинів, таких пунтів має чоловік девіть сот на својім жыті, ш чого јіму смерть приходи. То минї јіден жид розказував, то јест обраховано.

(В Берлині пов. брідського від селянина Гната Романова в р. 1894 записав Йосиф Роздільський.)

16. Як виглядає душа?

Душа? Хто єго знає, шо воно таке душа! А люде кажуть, — приміром, одна вже дуже стара молодица казала, шо бачила, як душа виходила зараз після смерти, та не виходила, а просто пурхнула трома ниточками: біла, голубісенька, красна... пурхнула й пропала. А ще люде кажуть, шо як горить після смерти девять день громница, то ввечорі прилітають метелики та біля світла клопочуть сѧ, — от то, кажуть душа!

Јак помре чоловік, то треба зараз на віконце поставити миску з водою, щоб душа прилітаючи пуринала сѧ та купала сѧ, девять день

так вона пурина та купаєть ся. В шість неділь вона на останнє прилетить ще раз: як побачить, що рід згадує єї, вона радіє, а як ні — плаче й улітає зовсім. Все це время вона не має преділу і вештаєть ся по землі, а після йде хто зна куди. Панахиди треба правять 9 день, 6 неділь, пів року й год.

(Записано в селі Ясиноватці, катеринославської губ. в Росції.)

17. Як душі з того світа вертають ся.

1. Була у нас бабуся — вона ще й досі живе — та замерла. Пролежала два дні, та вже на третій, як заходились єї ховати, прокинулась. Ось що про той світ вона розказувала. Як обмерла — не знаю; як устала, то хтось мені наклав повне плече мокрих сорочок. Пішла я, аж гульк — рівчак здоровий, аж денця не видно, а через яр — дошка, от така завбільшки (показує рукою), ребром поставлена — тіль и й дивнись ся, щоб не впасти. Назустріч іде дід з сивою, довгою бородою, та старезний-старезний! Бере він мене за руку та веде — я не хочу, а він веде. То мабуть Бог був. На силу перейшла. Дивлюсь, аж там рай. Скрізь світло — таке сяйво, що аж очі сліпнуть. Трава рясна та висока. Навкруг доріжки й стежечки. Вишневий сад, а вишні кучеряві-кучеряві! А скрізь младенці, 30 літ кожному, старих не було. А гарно скрізь! Що помре маленький, то в рай, а там єму зараз і 30 літ. Старих нема. Глянула — це було саме як настав третій день — і сорочки позинадали з плечей, я й прокинулась.

(Записано ut supra. Порівн. Куліш, Записки о Южной Руси I, 304 і II, 228)

2. То в Ясениці jedna дівка була завмерла, а потім як єї вже несли до гробу, то єї пробудила таї сніла в труні. Жила потім довго, віддала сні. То вона повідала, як її там було. Каже: тут ям лежыла, слаба, а тут єї буджу, а ја на якімось настівинку широкім такім, шчо і кінцї не видно. А дождж такиї пере, плута така. Ја їду таї їду, так змерзла, так єї трісу. Далі приходжу над ріку. Рече ріка така широка а каламутна, а шумит так, шчо страшно приступити. Дивју ја єї, а через тоту ріку лавка тонка, без поручьн, а довга така, шчо і кінцї не видно. А тут мінї так виходит — конче їти на тоту лавку. Перехристила-м єї, і вже хочу їти на лавку, аж ту дьід якийсь надбігає таї кричит:

— Д івко! дівко! Чекај по!

Ја єї обертају, а він до мене:

— А ти куди?

— Та — кажу — хочу переїти на тамтої бік.

— Шчо, ти хочеш переїти? А диви єї, таже ти зовсім мокра!

Таї як ухопит мене за плечі, а там коло лавки над ріков верба стоїала, як мнов гримне до тої верби, аж ја єї пробудила. Ја єї дивју, а то мене вже ховати несут.

(В Нагуєвичях дрогобицького пов. від матери Марії чув Іван Франко.)

Е. Оповідання про історичні особи і відносини.

І. Король Собеский і жовківські жида.

Король Собецкий — він із Жовкви походив. Він не називався Собеский, то вже так у книжках его прописали. А его отець звався Собек і був зовсім простий хлоп. Той Собек був такий бідний, що не мав ані хати ані поля, але ходив жидам у грубах палити і жив о одного багатого жида за послугача. У того Собка був хлопчик Ясь. Той жид, що у него жив Собек, дуже собі сподобав того хлопця, прибрав его і дав до школи. Як зачав той Ясь учити ся, то вже якось там дістався з Жовкви до Львова а зі Львова до Кракова і пошаму вийшов на великого пана і прозвав ся Собецкий. Потім его вибрали на короля. Аж тогди він, уже королем, прийїхав до Жовкви. Тут пани ему нараду роблять; де хлопн або жида тиснуть ся, щоби побачити короля, то їх панські гайдуки рostrучують та розганяють, а король йїде в кариті і дивить ся на то все і нічого не каже. Далі прийїхав перед дїм того жида, у котрого его отець служив, тай кричить: Гов! Стала карита, всі зупинили ся, король вилазить в карити і просто входить до дому того жида. Всі дивують ся, що то таке, а король каже закликати старого жида. Закликали, жид стоїть перед королем, кланяє ся і трясє ся, не знає, чого король хоче. А король питає ся его: як він називає ся? Так і так.

— А чи памятаєш ти того Собка, що у тебе в грубі палив і воду носив?

— Памятаю — каже жид.

— Ну, то був мій отець, — каже король. — Я є его син, той Ясьо, котрого ти дав до школи. Я прийшов, щоби тобі подякувати за твоє добродїйство.

І при всіх панах і графах узняв і поцілував старого жида в руку. Жид розплакався, впав ему до ніг, а король каже:

— Жадай собі у мене, чого хочеш. Що тільки зможу, дам тобі.

Жид подумав хвилию, а далі каже:

— Нічого не жадаю, тільки даруй міні і моїм потомкам на памятку оту кариту, в котрій тепер йїдеш.

Король дарував ему кариту, а той жид дав із неї зробити шафу і поставив єї в своїм покою. Не бїйте ся, він зробив з тою каритою добрий інтерес! Від тогди всі пани, хто тільки перейїжджав через Жовкву, всі зайїжджали до него, потім до его сина і внука і так аж до наших часів. Ще й доси потомки того жида мають тоту шафу, що зроблена в карити короля Собецкого. Кілька літ тому були якісь пани в Жовкві, оглядали тоту шафу і за самі дверці давали 500 ринських, але жид не хотів дати. На що ему? Богатий чоловік, у него памятка більше варта, ніж гроші.

(Від жида Гершона з Рави в р. 1889 записав Ів. Франко).

До сего оповідання варто додати ще ось яку записку, найдену мною на обложці метрики вроджених в с. Кунині жовківського повіту.

Автором записки був мабуть померший перед роком старий священник. Борисевич; ось єї текст: „Król Jan III. służył u arendarza w Turynce za belfera. Dowodził tego żyd tak nazwany uczony, że to jest u nas napisano (Heli, pachciarz z Kunina), i że dla tego Sobieski wystawił bożnicę w Żółkwi.“

Арендар Гелі ще й доси живе в Кунині, та я не мав нагоди розпитати его про сю справу. О скільки можна судити з повисшої записки, версія его де в чім відмінна від записаної мною від Герсона. *І. Ф.*

2. Татарські напади на Підгірє.

1. Покопень села Нагуевич є на сугорбі з двох боків обточенім річкою Баром, невеличкий присілок Слобода або Нове село. Присілок сей повстав уже за австрійських часів (інтересний документ его фундації подамо на іншим місці). Давнійше на тім сугорбі стояв укріплений замок, котрий так само як і ціле село звав ся Башево чи Дашево. То були королівські добра, а в тім замку сиділи пани Туркули. Було їх два брата. Чогось вони посперечали ся і молодший вигнав старшого геть. Що той пан робить? Власпе тогди напали були Татари на наш край. Взяв він, перебрав ся за діда тай пішов до Татар. Намовив їх, щоби напали на той замок, де жив его брат. Татари послухали, пішли за ним. Але замок був довкола облитий водою, обкопаний фосами, годі було досягнути. Але той Туркул знав, що від того замку іде пивниця по під землю аж у поблизькій ліс Панчужну. От він запровадив Татарів у ліс до того місця, де був вхід до тої пивниці, і тою ямою Татари дістали ся до замку. Всіх, хто там був, вирізали, все забрали, тільки самого пана не могли найти. А той пан як поміркував, що Татари в замку, зараз побіг до пивниці, у котрій був порох, викресав огню і підпалив бочку з порохом. Ще Татари всі були в замку, а то як вибухло, весь замок вилетів у повітрі, Татари всі погинули, а з ними і ті оба Туркули.

(В Нагуевичах від батька Якова чув ок. 1864 р. Іван Франко).

2. Ще як Татари нападали, то раз таке було в однім селі. Як лише зробила ся чутка, що Татари йдуть, зараз усі люди хто що мав позабирали і повтікали в ліси. А лиш на кінці села, за рікою, стояла одна хата, а в ній жила жінка, вдовиця. То їй якось ніхто не дав знати і вона лишила ся. То було рано, баба варить собі обід — борщ, якись варила, аж ту Татари прибігли до села. Всі розскачили ся по хатах рабувати, а до тої бідної вдови не йшли, тільки одного вислали. Приходить він до хати, видить, що біднота, баба стара, тай каже: Бабо, давай їїсти! А баба не много мислившы виймила горнець з борщем із печи тай несе до стола, ніби до миски наливати, а далі підійшовши до Татарина тай бух єму весь горнець кіпятку на голову. Поки там той обварений міг крикнути, баба тимчасом з хати, та в поле, житами тай до ліса.

(В Нагуевичах від пок. матері Марії чув Іван Франко).

3. Повідають, що десь тут у наших сторонах як напали раз Татари, то в одній хаті також лишилася жінка. Цевно, що не навмисно лишилася ся. Доста того, як прийшли Татари тай питають ся єї за гроші — а чули що тут богач живе. Вона каже, що гроші чоловік у коморі законав Добре, веде нас до комори. А там комора була по старосвітськи будована, без дверей, тільки в стіні кругла діра була, така, щоби міг чоловік улізати. Завела їх тота жінка перед діру тай каже: ізьте. Татари кажуть: Ні, лизь ти наперед. Влізла вона до комори — комора темна, а в куті намацала різак під скриньки, що січку ріжуть. Взяла вона той різак, стала собі при стіні тай каже до Татар: Ну, лизьте за мною, я вам покажу, де гроші законані. Що тільки Татари устромив голову в ту діру, а вона як махне різакон — здорова баба була, так тому відразу голову відрубала. Тогди вхопила тулуб і втягнула до середини. За першим лизе другий — вона й его так само справила, далі третій, четвертий... Так їх двадцять погублю. Але тринадцятий устромив насамперед руку, а вона бідна покванцала ся тай мах! тоту руку відтіла. То вже тогди Татари побачили, що то за штука. Вже й грошей не дошукували ся, а зараз вибігли і тоту хагу підняли, і тота жінка згоріла там разом із побитими Татарами.

(В Науєвичих зап ut supra).

3. Цісарева Марія Тереса.

Про сю цісареву особних оповідань я не чував, а тільки між шляхтою ходачковою в Ясениці Сільній дрогобицького пов. чув повірку, що за те, що причинила ся до розбору Польщі, вона тепер покутує в пеклі і має покутувати до страшного суду. Але потому, коли всі грішники підуть до пекла на вічну муку, вона вийде з пекла і піде до неба.

Д. Осип Роздільський чув у Берліні брідєського пов. про Марію Тересу тільки те, що у неї були груди такі великі, що вона могла закидувати їх собі на плечі.

І. Ф.

4. Цісарь Йосиф II.

1. Тото за цісарь Осифа приповідает, що він по всім краю їздив та всеуди сї прицивлив, ци де сї пани над льудьми не збиткують. Моцно панів карав. То ше мої небіжчик тато розповідали за нього таку прахтаку — не знају, ци то правда, ци нїи, але шо-м чув... То десь таке село је, називає сї Стара Кульбака. А в тім селї пан був, такий злив дльа хлопів, шо не даї Господи! Аби ледашо, зараз бив. А був там єден хлоп господар добрий, паншчину відрабїив, усе шо там до нього належїило, давав. Але пан за шось його не злюбив — а за польських чьисів пан міг хлопа без данїи раціїи викинути з ґрунту. То тої пан бере таї того хлопа викидає з ґрунту, з хати, гет дого виганїїє зі Старої Кульбаки. Біда хлопови! Шо робити? Порадив сї з жїнок, нема жїнчої ради, треба їти до циркулу

(тогди ше циркули були). Приїшов, а там пан такиї лѣутиї! Хлоп му зачѣив про свою біду казати, а пан кричит: То до мене не належит! Іди насамперед до домінії! А домінії, то сам тої пан був, шо його з села виганьїє. Шо має бідниї хлоп робити? Пан казав — треба їти Приїшов він, зачинає панови говорити, шо сїи хоче на нього скаржити, за що він його виганьїє зі Старої Кульбаки! Пан як то вчув, нічо не каже, тїлько моргнув на свої гадюки, тоти простерли хлопа і дали му 25 канчуків

— А шчо, — каже пан, — будеш сїи шче скаржити?

— Буду, пане, — каже хлоп.

— Добре. Тепер ти вже в домінії був, тепер можеш їти до циркулу. На тобі отої квіток, абис сїи мав з чим погазати.

Дав йому пан квіток пішов хлоп с тим квітком до циркулу. Як там пан староста дістав тої квіток у руки, як прочитав, як не крикне своїм посєпакам! Узяли того хлопа, простерли, виспали 25 буків, шче ї заперли на тиждень до гарешту. Бо пан написав, шчо то злодїї, громаду бунтує — шчо-то, хлоп темниї, то пан собі написав, шчо хтїв.

Випокутував тої хлоп, шчо му там завдали, гадає собі: Нїи, не попушчу свого. Піду шче до губернії!

Приходит до жінки — а вона десь на другім селі жила, в службу сїи пажїи а ци може коморує — біда така! Каже до жінки: Знаєш, жінко, шчо? Ја свого не даруїу, піду до губернії. А жінка каже: Еї, чоловіче! Бії сїи бога! Тыїькиї сьвіт! Як ти там заїдеш?

— Јакось уже заїду. Спечи пеленицьу, буду јакось їти.

— Але там треба письмо мати.

— Ну, то шчо? А шчо ж то ми обоє не можемо письма зробити?

Взяв тої хлоп, купив паперу аркуш, такого грубого, от јак тої, шо цукор завивајут. Розложив тото на столїи јак верету, взяв саджі, розробив, з мїтли прут застругав, узяли сїи обоє з бабов писати. Жінка каже:

— Напиши Стару Кульбаку!

Добре! Взяв він, обвів тим деревїниим пером дов ола по паперї — то буде Стара Кульбака.

— Тепер напиши нашу хату і наш їрунт

Хлоп намазав там у серединї басамаи — уже је.

— Тепер напиши двір і пана і лїокаїів і гатамаїів, шчо нас виганьїили і тих, шо тебе били і кїлько тобі буків дали. А пото у напиши старосту і тих возних, шчо тебе били і всі буки, шо с там дістав і тої арешт, де тебе держїили.

Хлоп тото все намазгуїив — звичаїє, јак курка лабов. Заехло тото, зложив він своє письмо, завинув у јакусь шмату, положив за паху, пеленицьу в торбу, пішов до губернії. Та поки він там дїїшов, староста з циркулу доїдавав сїи і писав до губернії від себе письмо, шчо має там приїти такиї а такиї хлоп, злодїї, бунтївник, шоби го

арештувати і приставити цупасом. Ледво сї тої бідолаха показав у губернії, ого! зараз його вхопили, простерли, дали 25 буків на привитаннї, таї до гарешту, а за пару неділь післали го цупасом до циркулу. Там йому пан староста знов казав дати 25 буків, шчооби сї не волочив, подержив го троха в арешті таї вислав цупасом до пана, а тої знов дав му 25 буків і нагнав го гет із села.

Але хлоп твердиї був, запека! Приходит до жінки, розпівідаїе, шчо і як з ними було, таї каже: — Нїи, жінко, ја свеїї кривди не могу дарувати. Вже шчо буде, то буде, а ја піду аж до Відні, до самого цїсарьї.

Жінка аж сї перепудила, та в плач — деж то, такі далекї сьвітї! Але чоловік як сї напер — піду таї піду! Печи двї пеленицьї!

Спекла жінка двї пеленицьї, дописали шче обоїе на тїм письмі і за губернію і за циркул і знов за пана — все, куди того хлопа водили і де і кїлько разів бли — весь аркуш списали так, шчо би му ї дїдько лицї не наїшов. Забрав сї тої хлоп таї пішов. Як він там ішов і кїлькиї чїе, досить, заїшов до Відні, допитав сї до цїсарьського бурку таї просит, шчооби го пустили до цїсарьї. Питаїут сї його: А маїеш, чоловіче, письмо?

— Маїу!

Даїе він тото письмо, запечїтане, нїчого, паперишче як луб! Подивили сї пани до середини, аж у доловнї сплєснули.

— Ба а то шчо таке?

— Та то, прошу панів, ја писав, а жінка дїхтувала, — каже хлоп.

— А вміїеш ти тото прочитати?

— А чомуж бим не вмії? Уміїу.

Дивїит сї пани на тото письмо то на хлопа, не знаїут, шо з ним робити. Једнї кажут, шо то јакись варїїат, другї кажут: Еї нїи, даїмо тото цїсарєви, будемо видїїти, як тої хлоп буде тото читати.

Пїшли вни, дали цїсарєви, повїдаїут, шо такиї а такиї хлоп чекаїе. Як сї цїсар подивив на тото письмо, як сї зачїив сьміїати, таї каже:

— Ну, шчїм такого письма не видїїв, як жиїу! Ану, кличте того хлопа!

Прикликали хлопа. Цїсар питаїе:

— Шчо то за письмо?

— То моїа суплїка.

— А хто тото писав?

— Та ја писав, а жінка дїхтувала.

— Ну, читаї же тоту суплїку!

Взїїв тої хлоп, розложив своїе письмо тїм на посачцї, приклик на кольїна таї зачинаїе розпівідати, шчо з ним було, а все пальцьом по тїм письмі водит: То Стара Кульбака, а то мїї дїм і мїї ґрунт, а

то пан, шчо мене зі Старої Кульбаки викидає, а то мої перші буки, а то пан циркул і тут знов мої буки... Все чисто розповів. А цїсар слухає, та аж боки врыває, так сї сьміє з того письма. Далі як то хлоп усьо вичи лв, питає сї цїсар:

— Ну, а зогож ти хочеш від мене?

— Та прїшу најяснішого монархи, нїчого не хочу, лиш абим у Старїй Кульбаці сїдїв.

— Та на шчо тобі старої? Ја тобі нову дам! (Бо цїсар гадав шчо він правдивої кульбаки хоче).

— Нї, — каже тої хлоп, — ја не хочу. Ја тїлько Старої, хочу.

— Га, коли так, то добре. Ја тобі дам таке письмо, шчо стара кульбака має бути твоја і нїхто не має права тебе з неї викинути.

— А наї вам, пане цїсару, пан бїг дасть здоровї і сто лїт прожити! — каже хлоп. Утїшив сї як незнатї-чим!

Казав цїсар написати письмо, шчо дарує тому хлопови стару кульбаку і шчо би нїхто не сьмїв 'го з неї викидати, дав 'му шче на дорогу — пішов хлоп до дому. Приходить просто до пана. Показує йому цїсарське письмо, пан як сї розлїтит! Зараз того хлоп на лавку! Вспили йому відливаних 25, ледво встав, а цїсарське письмо пан подер, шче ј крикнув:

— Десь мїні такиї цїсар!

Хлоп нїчого, забрав сї, пішов до жїнки таї каже:

— Печ, жїнко, двї пелениці! Іду шче раз до цїсарї!

Зїбрав сї, пішов. Приходить там, а цїсар сї здивував.

— Шчо ж то, чого приходиш?

Повїдає тої хлоп усе, шчо було, як јого пан набив і письмо подер і шчо сказав.

Каже цїсар:

— Не бїј сї! На тобі отото друге письмо! Того вже пан не буде сьмїв подерети. І јди до дому!

Подїкував хлоп, знов дїстав дешчо на дорогу, взяв письмо таї пішов. А цїсар тимчїсом зїбрав сї таї поїхав сам. Перебрав сї так, шчо нїхто јого не знає, лиш јого служба. Приїхав до Старої Кульбаки, акурат разом з тим хлопом. Цїсар перебрав сї за јакогось вандровного, здибає хлопа близько двора, зачинає јого випитувати, куди јде, за чим. Уловїв јему хлоп, показав цїсарське письмо.

— Не бїј сї, — каже тої вандровнїї. — Ја вміју читати, ја підус тобов до пана.

Хлоп сї втїшив, шчо має товаришї, вже сьмїлїше до пана јде. Але пан як лиш јого завидїв, то вже ј не питає нїчого, тїлько кричит гїдукам:

— Геј, а всїнте по јому там!

Хопили гајдуки того хлопа, бјут. Але тој вандровниј с письмом приходит до пана тај каже:

— Пане, ви не маєте права так сї наї тим чоловіком збиткувати. А дивїт, осьде цїсарське письмо. Јему цїсар дарував...

— Що? Деє міні такиј цїсар! — крикнув пан. — А ти шчо за једен? Шчо ти тому хлопови за адукат? Дај сьуда того письмо!

Взїв пан письмо — фалат, на кусні, шче ј плънув і ногами задоптав, а того вандровного казав положити і виспати јому 25. Гајдуки до вандровного, а вандровниј розіпїив своју одежину, а там під нев золоті ковчїгї.

— Видиш ти, хто ја је? — каже цїсар. — То так ти шїнујеш цїсарську вољу? Геј, мої војакї! Сьуда!

Јак лиш цїсар крикнув, а војакї вже були коло нього.

— Возьміт того пана і повісьте на вербі! шчоби знав, јак шїнувави цїсарську вољу. А ти хлопе будеш тепер на јего місци паном. Шчо-м тобі написав у тім письмі, шо тобі дарују Стару Кульбаку, то наї так і буде

І так тој хлоп приїшов до Старої Кульбаки, а пан пожив смерти.

(В Пагуєвичах дрогибицького пов. від селянина Івана Гайґла в р. 1880 записав Іван Франко.

2. То јак јїхав цїсар собі по селах, так на прахтику, але јїде бес село, сидит дьїд під плотом і плаче, стариј, сивиј, борода по појас. Але він казав конї заїзнити і питајеть сї: Чого ти, старушку, плачеш? А він каже: Бо мене тато набив. (А вже досить сивиј!) Але цїсара здивувало то і він зльїзаје, іде до хати подивити сї на тоо тата. Приходи до хати — правда! је стариј чоловік, сивиј ше льїпше јак там-тој. — То ваш син, каже, на вулицї плаче? — Каже: Міј. — А за-шчо ви јего бјете? — Бо галґан, не хоче робити... Міј, каже, тато в стодолї, то може молотити, а він, міј син, то каже, жи пїздужаје. А ја, каже, јого за те вибив, вибив і вигнав с хати. — Але тој цїсар на переконаньа ше јде до стодолї подивити сї на там-тоо батька. Приходи — правда! бје цїном. Питајеть сї: Де ваш син? — Каже: В хатї. — А він каже: Ја вже був у хатї, то там је стариј чоловік дуже. А чиму він не молотит? — Бо він пїздужаје, каже вже. — А гльа чоо ви здукајете ше, вже в таких льїтах? — Бо ја, каже, за своје житє нї-їди-м жадноо трунку не пив і солоно-м не јїв, а ж жїнкоју по два рази-м на рік-ім здибав сї. (То не правда! — увага старої Гананїнихи. Один господар до неї: Ви би-сїти так не хтіли? — Де там!) А він, каже, син міј, не хтїв так слухати, јак ја јего вчив, він усього, каже, по-більше вживав, — тепер, каже, за-те пїздужаје. — І тој јего поблагословив і поїхав далї в своју дорогу.

(В Берляні бродського пов. від господаря Каролька Лугового в янв 1893 р. записав Йосиф Роздільський).

3. То таї-же цїсар јїхав так, прахтикував сїбі сьвіт. Але здибаје чоловіка горати на польу штїрма волами, а такиј стариј — в за-

токи. ходит за плугом (затачуєть сьа, а за плугом шче ходит) Але питає його: На-шо ти, такий стариї, гореш? — Каже: Бо мушу. — А дьитиї не маєш? — Каже: Маю три сини — А де-ж, каже, твоїї сини? — Каже: Јіден, кае, різником, а другії, кае, лупієм, а третії дьідом. — Ну, поїхав він далі, здибає другоо чоловіка і питає його: Шчо він там і там такоо ј такоо здибав і питає його там за його сини і він минї так і так казав. — А, каже, ни вірти! бо його, каже, сини то јіден, каже, дохтором, а другії адукатом, а третії ксьондзом. — Допіру він його, значит, ускаржив до староства і закликали його, значит, на термін і питає його, дльа чоо він так своїх синів назвав? — А він каже: Ну, бо шо-ж? 'Бо-ж може, каже, не правда? 'Бо-ж, каже, як хто приїде з јакеју раноју, жи-б јіму, значит, видохторував, то він, каже, шо знає? Він бере тај ріже! То він не різник? У поле, каже, не хоче јти за плугом... А другії, каже, то він, каже, не лупії? Хто, каже, з јакеју там приїде скаргоу до него, він, кае, 'но питає за гроші на самиї перед. І тьагне, каже, доки встатнју сорочку з нео не сьтбагне. (По-тім вже каже, жи ни-ма права! додає Јурко Соколовськиї). А в поле, каже, таї-же не хоче јти за плугом.. За те його, каже, називају лупі-єм. — А тої, каже, третії, шо ксьондзом, каже, пїц не роби, і-но по селї, кае, ходи. То ја його, каже, за те називају дьідом — І за та-ким способом стариї виговорив сї і дали јіму за рехт, старому.

(В Берліні записано *ut supra*.)

5. Панщина на Буковині і Лукіян Кобилиця.

1. Пани Джерджовани та Ромашкани дуже були лютї. Не хочеш робити — не дістанеш дров. Нї тріски не дам з лїса. А лїси всї були панські. Понаставили пани п бережників, аби пантрували, цитоти, що не хтіли панови робити не берут дров із лїса. Побережники мали знаки на топірцях, ішти до тих, що не хотїли робити, та значи и попїл, аби не топили в печи. У кого сї з компа закурило, у кого зме-тепо паньскиї знак із попелу, того зараз фантували: „А ти чим топиш як не паньскими дровами? а робити не хочеш?“ А сидїв тодї у Пло-скїї Лукіян Кобилиця. Добриї і мудриї був, даї му Боже царство! Він обстав за громади. Писав до монархи, що пани діїють. Јїздив і сам до Віднї. Громади го вісилали. Не помагало. Кривдили нас далї. Тодї Кобилиця скликав усї гори на сесїју до Сторонця. На „Панчинї“ (а то був Джерджованів кавалок) зішло сї лїудеї тїлько, шчо добриї жармарок. Врадили, аби чекати, але сї панам не давати. Але ту за якісь чьиси їде в село комісіја, а за пев воєсько на зекунцїју. „Підлараїте сьа лїд палї.“ Стали шукати за Кобилицев. Шукајуть — нема. Пропав без вісти. Тодї прочав деь і Іванко, син Гординчихи*), шчо був за писара у Кобилицї. Старухау Гординчихи,

*) Брат поета Осипа Федьковича. Р е д.

де сидів Іванко, тоді силхундували, а з газдівства Кобилиці то стебелинки не лишили: всьо забрали або силхундували.

(В Сторонци на Буковині від 70-літнього мужика О. П. в р. 1892 записав др. Ол. Колесса.)

2. Дьідичі як ввійшли в наші гори, з разу просили ба ярччю, ба повісма, ба сына, а далі стали правити: мусиш дати! Фудульчі стали. Роздавали між лхудей по терхови горівки (дві бербениці): ао о випиї, або продаї, а гроші даї. От і спили сы лхуде на нынашчо. А податки такої пани арендували. До цысарскої каси самі платили — хто їх знає, кільки, — а з лхудей дерли шчо сы влізло. Податки брали все в зимі. Як не було чим заплатити, то шацували ґрунта. Шацували нераз по 10 або і по 6 левів від фальчі! Забирали земљу як не за податок, то за горівку. Як сы лхуде розпили та не стало грошеї, давали ґрунта за горівку. От і розбогатіли пани, а лхудьом стало тїсно. Тоді Кобилиця став депутатом. Писав листи до цысара таї сам їздив. Не помагало, їшла дальше лхудська кривда. Скликав Кобилиця лхудей на сесыїю до Сторонцьи. На „Панчїйні“ зішло сы лхудїї моц. Збунтували сы лхуди, не давали панам дани, а паньским побережникам волосє обсмальзували. Приїшло воєсько. Обступили село. Били лхудей: „Піддавайте сы!“ Не једному і 100 буків дали.. Зекуцьїя стојала через зиму. А Кобилицю їмили та закували. Завели го до Дороїї та ланцями до підлоги прикували. Аж приїхав монарха. „Приведіт менї Кобилицю! Вже досить сы напекутуват! Дарују му кару.“ Але де там! Пани шчоє му завдали, шчо зараз таки вмер.

(В Сторонци на Буковині від 68-літнього селянина П. Ч. записав др. Олександр Колесса.)

3. Лукїян Кобилиця був із Сергїїв. Тут таки мав газдівство, жінку і дьіти. Мудрії був чоловік! Видьїв він лхудьку кривду. Друг нас нас бувало пани, ої друг! Роботів було мало, лише тоти данни: ба повісма, ба садовину, ба мід, ба збіжє, ба одно, ба друге — не настарчиш! А до льса, то і не навертаї сы за дровами! Фоїї зі смерічки не мож було на віник віломити, аби го не карали. У мого дьідьї 12 сокирів забрали. А як умер газда бездїтнії, то пани ґрунт забирали. Така була біда з панями!... (А тепер з жидами — розбогатїли моц!) От обїзвав сы Кобилиця за громади. Всьо того він посписував та подавав до Відньї. Знали го лхуде! Тепер вибирајуть депутатів у селї, а ми бузало в льсї. Збігнемо сы, бувало, на „Краснім Дїлї“ та вридімо сы та скинемо грошеї, аби мав на дорогу, та вісилајемо Кобилицю до Відньї, аби пани не знали ані паньскї побережники та гаїдуки. А страх вони за ним чатували, шче тоди, як ми го лише до Чернівцьїв вісилали; а потому — то не треба і казати! Але ми го все помїж себе ховали та годували та вісилали до Відньї. Ба та шчо з того?

От скликав Кобилиця сесыїю. (Једну скликав задлі нас до Сторонцьи, а другу задлі Польшиць на Глєдові пониж Вижицьї.)

„Діти божі“ — каже — „будьте спокійні, будете мати розправу. Приїде комісія на панів“. Львуде тогди повідбирали у панів заставлені ґрунти. „То моє!“ Пішли до лисів: „То моє! Голова моја і волос мій; земля моја а лис не мій?“ Бунтацьїю зробили! От і понадили! На „Панчїни“ була сесїя в осени, а в зимі приїшло воєско. Обступили село. Зігнали льудей! „А будете панів слухати?“ Били льудей, так били, шчо коло лавки кров льуцьку пси хлентали: „Хто вам казав бунтувати сьї?“ „Кобилиця“. „Хто вам казав данин не давати?“ „Кобилиця“. Їмили ж вони того Кобилицьу! Знаїшли го у Ілоскії, закували та завели го до Гумори. Цар дарував му потому кару, але пани го зґладили. Завдали му трїґло. Добриї був чоловік! То він обалив паншчину, не хто! Тепер такого нема, а здав би сьї, бо жидова не даје дихати — розмножили сьї як вуши!

(В с. Серґїях на Буковині від К. Х. М., звиш 70-літнього мужика записав др. Ол. Колесса.)

6. Копець Люблинської унії у Львові.

То буде вже тому трицьїть лїт. Цїсар не мґ собі с панами дати ради, бо вони бунтували сьї. А там в Відні (м б. у Львові — ред.) стоїала така висока дуже вежа. Ну, та і цїсар казав їм: Возьїть землю тачками, а як виставите таку вежу високу, як та, то вернеть сьї вам паншчина і всьо. — Ну, та і вони не могли такої вежі виставити і мусїли таки нашого манархи слухати.

(В Берлині пов. бродського в авґ. 1894 р. записав О. Роздільський.)

7. Цїсаревич Рудольф.

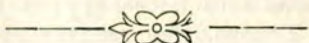
— Ба, ци може то бути правда, шчо син нашого цїсаря оженив сьа у московського царя?

— Або де ви чули таке, хто казав?

— Та ја чув; Польаки говорили в Вельдіжи, шчо ніби так стоїт у газетах... Шчо дес ніби молодїї цїсаревич вїїшов собі на спацьїр, таї заїшов аж до хати Рошїльда. Ну, Рошїльд привитав го фаїно, як сьа належит. Коли цїсаревич дивит сьа, а там на столику лежит письмо, але такє якьєс письмо, шчо в нїм дуже зле стоїт написано на льудїї... Ну, нічо: цїсаревич пішов собі. Коли якос згодї цїсаревич вїїшов собі знов на спацьїр, таї знов здибав сьа з Рошїльдом, але до него вже нічо не обзивав сьа, таї і не поклонив сьа. Але здибує сьа Рошїльд відтак з єго вїтцьом, таї каже јому: Ба шчо се такого значит сьа, шчо твїї син не поклонив сьа менї? Приходит цїсарь до дому, та каже синовї: А чому ти, синочку, не поклонив сьа Рошїльдови? — Добре татуньу — каже син — коли вже поклонити сьа, то ја сьа і поклоньу. — Таї пішов до Рошїльда. Приходит тамки, але не каже нічо, ні зле, ні добре; Рошїльд приступає до нему, а він лиш

зимальнув го добре с кілька раз по-зауш тај пішов собі гет; сів на пїзбан, парнув до московського царя, тај оженив сьа в нього. — Тож відав з-за того може буде војна з Москальом, що син оцего, нашого оженив сьа крадці перед вітцєм у московського.

(В Долині долиньского пов. від Михайла Воробця в р. 1879 записала Ольга Рошкевич (Озаркевичева).)

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

IX.

Вечеріло. Рожавий блиск залляв усеє захід неба. Довкола стояла тиша. В Торецькім дворі по відході гостей було пусто, глухо, тихо, мов у гробі. Тінь від офіци звільна заливала подвірє. Десь колись у вершках лпн перекликали ся ворони.

Пані Олімпія ходила по саду. Її душа була збентежена і вона шукала найгустійших закутків, найтемнійшого сутінку, щоб бути самою. Та неспокій доганяв її й там, не давав їй сидіти ані стояти на місці. гнав її далі. Садівник сидячи в своїй соломяній будці під розлогою яблунею і пихкаючи люльку, слідив її очима, як вона мов мара мигалась то тут то там по гущавині, входила чогось між корчі малини, між молоді вишні, що своїми тонкими гильками били її по лиці та хапали за волосє, то знов чогось немов пильно шукаючи йшла між улії, що становили колись славу торецьку пасіку а тепер стояли без пчіл, зазірала під острішки, засувала руку в затварі, водила очима довкола немов нетямлячи, що робить і чого шукає, — перехресав ся, сплюнув і шепнув сам до себе:

— Знов снує ся, як манія!

Він уже від якогось часу покмітив оте „снованє“ у пані і почував перед нею якийсь острах, тим більше, що пані, кілька разів переходила по при него, навіть оглядала ся з оудку, та про те, здавалось, не замінчала его зовсім або вважала якоюсь неживою колодєю і ніколи не жовила до него ані слова. Садівникови дивне було й те, що звичайно тільки вечерами нападало паню таке снованє, а в день, по за садом, вона була зовсім спокійна, тямуча і говірлива.

— Щось то в тім мусить бути! — міркував собі садівник, водячи очима за панєю, що в своїй чорній сукні мов чорна хмара, без шуму

та хруськоту тут і там мелькала поміж деревами, то вирипаючи то пропадаючи в вечірнім сумерку. — Чи вона чогось шукає, чи то слабкість яка у неї? Та як би шукала, то вже би раз пайшла, або би ще кому казала шукатч. Ні мабуть се така планіта на неї заходить. Адже кажуть, що є такі люде... Як на него така планіта зайде, то все покине, жінку й дітей забуде і йде в світ, сам не знає чого й куди. Але диво, що єї завжди в тім саду така планіта нападає. Певно якась недобра душа наслала на неї.

Пані тимчасом вийшла з густого молоднику. Вже роса падала. Її прунельові черевки, ті самі, що мала на собі при гостях, зовсім промокли. Долішній край сукні також був мокрий і бив єї вохким та холодним по ногах, та вона мов і не тямилася і не чула сего. Раз у раз озираючись, нипаючи, надслухуючи вона пішла в глук саду, між старі дерева, туди, де сад викилюючи ся к півночі розкидав ся по плоскогорі злегка наклонений до сіножаті. В вершках дерев почали соловії виводити свої трелі. З дупла старої ллци крикнула сова. Легенький вітерець похитав гілками, — се було мов остатнє зітханє конаючого дня. Пані Олімпія стрепенула ся і зупинулась на хвилину. 197

Про що вона думала? Колиб хто був став перед нею в тій хвилині і завдав їй таке питанє, вона певно була б видивилась на него счудуваними очима та не пайшла б відповіді. Вона ні про що не думала, хоча про те єї мозок працював, єї нерви не могли заспокоїтись. Мов у годиннику, в котрім поперсе ся котвиця, пружина без перешкоди починає розвивати ся, в середині йде шум, молотки починають прискорено бити, дзвоник дзвонять, колісця крутять ся, ваги з шумом посувають ся в низ, доки енергія механізму не вичерпаєсь, — от так було і в єї душі в хвилях отих вечірніх, самотних прогулок по саду. Котвиця єї волі, сильна і цінка за дня, нараз робила ся мов глина, втрачала свою силу, пропадала зовсім і в голові нестерпимо починали шуміти та пересувати ся без ладу, без звязку тисячні вражіння, думки, образи горячкової уяви, привиди виплоджені всіми горячими та несповненими бажаннями, ошуканими надіями єї життя. Вони плили бурливою, нестрою течією, нічого по собі не лишаючи крім болю голови і прискореного битя серця. Надаремно думка сидувала ся ловити на легу сєй або той образ, придивити ся єму, прослідити єго звязок з ішими. Нові напливаючі хвилі того потоку швидко поривали з собою, затоплювали той один образ, на єго місце пасували десятки нових — сумних, веселих, ненависних, рівнодушних, заповнювали ними весь круг-ір, затіснявали всю атмосферу на те тільки, щоби в слідуєчій хвилині опять змінити все, затемнити старі а наперед висунути нові картини.

Була се дійсно якась слабкість. Пані Олімпія з разу не звертала на неї уваги, тим більше, що сімптоми єї з разу були майже незначні. Але тепер напади сєї слабости за кожним разом були дужші, довші. Вони заповідали ся завжди якоюсь таємною тривогою; в груди починало не ставати повітря, віддих робив ся частійший. В таких разі пані ні за що не могла видержати в покою, не могла всидіти ані всто-

ятись на однім місці. Звичайно йшла в сад, і хоча сумерк та холод саду не впокоював її, то все таки тут вона якось найлекше, незаметно для нікого могла перебути напад своєї нервової немочи, ходячи, „снучись“, як мовляв садівник, нераз годину або й дві поміж деревами.

Ось вона на хвилину зупинила ся на полянці. Знає, що довше хвилини не постоїть, що зараз мусить іти далі. Зирнула в верх; крізь густу сітку конарів і гіляк дерев видно шматок ярко рожевого неба. Де-де прозирають зорі. Довга, рівна, тонка хмарка, мов гладко вичесане пасмо мягкого прядива, зависла як раз над її головою. Зирнула в низ: довкола понурою стіною стоять сумерки по під розлогими деревами; літають світляки мов золоті іскорки. Та ні! Отут у найтемнішій місці розясилюєсь. Якесь бліде-бліде світло розливає ся. Се не світло, а висока жіноча постать уся в білому, з розпущеним на плечах чорним волосем, з замкненими очима іде звільна, мірно, з протягнутою на перед правою рукою. В лівій руці держить свічку — ні, світлячка, що мигоче тихим, зеленковатим світлом. Мертва тиша довкола. Чути мірне, голосне, сонне сапане постаті. А! Се Моджеєвська в ролі леді Макбет! Ось вона присідає, збирає росу з трави, мие руки...

— Ще одна пляма! Ще ота одна пляма!

Пані Олімпія виразно, виразвісінько чує єї сонний шепт. Отут десь близько, над ухом, а може навіть в пупрі власного уха. Вона не боїть ся, не дивує ся, знає, що се Моджеєвська, котру вона бачила в тій ролі недавно на львівській сцені, — а що вона робить у торецькім саду, відки вона тут узяла ся, про се нема часу думати.

— Спати! Спати! Спати! — шепче висока постать, розпливаючись у небуте, та в тій же хвилині пані Олімпія поступивши пару кроків бачить перед собою спальню, вбоге ліжко, мізерне, стареньке покривало, з під котрого виглядає сива, стареча голова з розхиленими синьоватими губами, навислим над верхньою, безвусою губою посом і глубоко запалими очима. Се отець Нестор, — пані Олімпія знає се; йїй ані раз не страшно ані не дивно. Вона йде далі — образ щезає.

— Жаль міні єго! Такий був у сні похожий на мого батька!

Хто се сказав? Де се сказано? Не час думати. Млин над річкою. Величезне колесо обертає ся звільна, без туркоту; вода паде, бризкає та розскакуєсь міліонами перел, але без найменшого шуму. В низу під греблею широкий ставок — тихий, ясний, глубокий — глубокий. Дно видно, місяць і зорі видно в воді, та поміж зорі лаять чорні раки, по місяцю бе хвостом велика, лінива риба. А над тою глибиною, на дощці вбитій одним кінцем у греблю сидить і гойдає ся якась людина — жінка — дівчина — русалка? Не час думати. Гойдає ся — ломить руки — рве коси на собі, знайоме якесь лице, та хто се? От-от пізнає, от-от, ще лиш раз глянути! Та ні, образ розпливає ся, блідне, щезає...

Ось чути шум кроків. Липовою аллеєю йде звільна акась темна, жіноча постать. Нараз зупинила ся, стрепенула ся, хрестить ся і починає непевним та доволі різким голосом співати:

Gwiazdo morza, któraś Pana
 Mlekiem swoim karmiła,
 Tyś śmierci szczep, który szczepił
 Adam w raju, skruszyła!

Пані Олімпія стоїть недалеко неї, схована в пільмі, затаївши в собі дух. Се Гапка — чи дійсна, чи привид? Не час думати. По-стать шугнула і щезла в напрямі к дворови. Невно з села вернула, була у Цвяха, у Гердера, у Маланки. І вже уява рисує пані Олімпії нові картини: Цвяха і его жінки, що плаче з дітьми без хліба, і его молодости, коли він був отут у дворі, ніби слуга, ніби вихованок, панський козачок, поки страшна катастрофа нараз не змінила всего. Ось перед панею стає виразно старий панський двір, обширна панська спальня, богате ліжко, а на нім у пишних подушках живий труп, безпомічний як дитина а зловбий як чорт — єі покійний муж, граф Торський. А при ліжку на стільчику отсей самий Цвах — та не отсей, а молодий, жвавий хлопець з хитрими, злодійкуватими очима, в панській ліберії, подає панови якесь лікарство. Вона бачить і себе саму — отут у противнім куті, за котарою, на ліжку, чує своє сонне сапанє, та чує, що не спить, що пильно ловить ухом кожний шелест, кожний шепт у комнаті, що душею бачить кожний рух Цвяха, кожний жест, кожду найменшу зміну в лиці свого мужа.

— Здаєть ся, вона спить уже! — шепче граф.

— Спить, — повторяє шептом Цвах.

— Ну, говори, що бачив?

— Цілувались.

— Хто почынав?

— Вона.

— Що говорили?

— Змовляли ся.

— На кого?

— На вас. Вона его натуркус. Як засне — каже, — ти прийди до мене, обоє візьмемо по подушці, наляжемо на него, за пару хвиль буде готов.

— Та... так і мовила? Буде готов?

— Тими самими словами! — з безвстидною відвагою бреше Цвах.

— Ну, що далі?

— Він не хотів. По що міні? Вона почала плакати. Ти мене не любиш! Він моє жите затроїв.

— Затроїв — казала?

— Так. А він каже: Прости ему! Нехай має з богом рахунок. Зроби се задля нашого сина!

— Задля нашого — казав?

— Так! Задля нашого сина.

— А що ж далі?

— Вона знов про подумки. Не бій ся нічого! Ніхто не буде знати! Скажемо, що удар був шляк трафив.

— Хитро! — шепче граф.

— Він ні-за-що не хотів. Видасть ся — каже. І так єму не довго вже жити. Лікар казав.

— Лікар казав?

— Еге, каже: лікар казав. Я вмисно лікаря розпитував; казав що леда сильнійше зворушене, і може бути по нім.

— Он як! — шепче ледви чути граф і кидає ся на ліжку. Потім тихо. Цвях ще щось шепче, потім нахилиє ся над ним і промовляє в пів голоса:

— От тобі па! Справді готовий! Я й не думав, щоби так швидко!

Гі серце ще тепер, по стільких роках, стискає смертельна тривога при тих словах. Вона все чула, не спала; відразу зрозуміла, що тут стало ся щось страшенне. Тривога відняла їй усю силу, всю застлану. Вона не знає, що робити: чи вставати, кинути ся до мужа, кликати на поміч, чи лежати і ждати рана? Ждати? Спати — ні, лежати без сну всю ніч отут при труні! Ні, се страшенно, вона сего не видержить! А зриватись, кричати — значить зрадитись, що вона чула оту розмову, зрадитись перед Цвяхом! Та що се? Цвях щось порлеть ся коло вмерлого, брязчить ключами, відмикає касу! Тривога кам'яною горою налягає на єї груди! Вона силуєсь встати, крикнути, вхопити за руки злодія, але не може ворухнути ся. Та ось Цвях замкнув касу, поклав ключі мертвому під подушку і на пальцях вишов з покою. Щасяє що світла не потасив. Але що се? Світло змагав ся. Дим дусить. Тріщить, гуде полумя. Боже! Пані зриває ся — ліжко єї мужа все в огні. Серед диму і полумя, мов у некийм гнізді, на некийм постелі лежить єго труп — спокійний, злобно всміхнутий, з устами троха розтуленими, немов би тільки що сказав:

— Он як!

Крик! Галас! Гармідер. Тупіг кроків, брязк вікон, зойк дзвонів, біганина, безпорадність. А огонь бухає та бухає! Вікнами й дверима вириває ся з комнати, до сіней, на горіще, на дах! Некийне гніздо розросло, розширилось і вже не тріщить, не гуде, а реве, виє, під небо іскрами силе, огняними язиками пічну пітьму лиже. Крик довкола, все село збігло ся, ратують, гомонять, заваджають. А серед усього того гомону, диму, реву, некла, там у самій середині, на єго дні, в головнім гнізді пожежу їй раз у раз вижаєть ся отой труп, неткнутий полумям, спокійний, з розхиленими та злобно перекирвленими устами. Він неживий — вона чує се, та проте єго очи отворені, горять ярким, некийним блиском, горять безсмертною, ненаситною злобою і вперті в неї, повертають ся за нею. Куди вона рушить ся, куди поверне ся, все і всюди вона бачить їх перед собою, чує на собі їх некучий блиск,

чує в глибині думі їх сверлючий позирк. Тими очима труп не перестає говорити до неї, гризти її, мучити її.

— Еге, так ось ви як, пані графине! Задусити мене збирались! Подушками, як Петра III! Се ви від Катерини II навчилися, а? Забавляли увільняти ся від мене? О, ні! Хотіли від живого увільняти ся, так ось вам за се! Маєте трупа, маєте мерця, від котрого ніколи не увільняте ся! Котрого не скинете з себе, не відірвете від себе, не задусите, не отроїте, бо він в вас, в нутрі вашій, у душі вашій! Бажаю вам приємної забави з вашим товаришем і сином! Хе, хе, хе! Моя приємність буде — все і всюди дивити ся на вас отими очима, котрі вас так чарують, графине — правда? Котрі мають на вас невеличкий магичний вплив — хе, хе? Котрі трошка заострюють ваш апетит, розгрівають вашу кров — чи як ви кажете, вельможна пані графине, а?

Чи се в тій хвили хтось говорив? Чи з пітьми визирають ще й доси на неї оті страшенні очі, що давно-давно, довгі літа доводили її мало що не до божевілья? Пані Олімпія тільки тепер почула страшений холод у всім тілі, почула приплив смертельної тривоги в серці і затуливши лице руками зверещала як перелякана дитина, а потім мов безумна кинула ся втікати. Сама не знаючи, які куди, вона по кількох скоках вирвала ся з темряви саду, вдарила ся о штахети, а потім допавши до фіртки відчинила її і вискочила на чисте поле, вся тремтячи і важко дишучи так само як тоді, коли нічу, на пів зомліла, вирвала ся з пожеару, що під собою похоронив трупа її чоловіка.

— Боже, се мама! — почула вона голос тут же обік себе. — А мамі що такого? Чого мама так скричала? Чи що страшне стало ся?

Вона стояла німа, без тями, важко дишучи, безвладна, немов розбита. Тільки по хвили озирнула ся.

Перед нею стояв Адає, зачудуваними очима вдивляючи ся в матір. А коли побачив, що вона пізнала его, підійшов до неї і взяв її за руку.

— Мама зовсім перестудила ся! У мами лихорадка! — промовив він з тією докору в голосі.

— Нічого, синку, нічого! — шепнула пані Олімпія, тулячись до него. — А у тебе що? Чому пішки приходиш? Ти задиханий? Ти біг сюди?

— Се пусте. Ходімо до покою, я все мамі скажу!

І звільна, тихо-тихо крадучись садом обоє війшли в липову аллею і по хвили щезли в її пітьмі.

А над ними високо догарала на небі вечірня зоря. З річки доносив ся рехкіт жаб. По під деревами шнирали без шуму чорні лилики, а соловії заховані десь у темноті виводили невтомно свої трелі

X.

Гадина добру годину лежав у стодолі на соломі. Хотів заснути, та не міг. Ждав на Параску, та вона не приходила. Почав було клясти її, та й перестав, бо чув, що ему не дуже й бажало ся тепер її бачити. Щось мов мулило его в нутрі, якась порожнеча, котрої не знав чим заповнити. Вийти б у село, до коршми, побалакати з парубками, пожартувати з дівками — та ні! Сама думка про товариство була ему тепер бридка та нелюба. Щось немов привязало его сьогодні до от сего подвіря, чогось ждав, чогось надіяв ся, хоч сам не знав чого. Та про те не міг відійти відси. Лежачи в стодолі на соломі він крізь шпару в стіні глядів на подвір'я, на супротилежну офіцину з кухнею, гостинним покоем і помешканєм о Нестора. Думки его мов ворони довкола вершка дуплавої липи кружили та шибались ненастанно довкола того помешканя. Двірське ліниве житє дале ему закоштувати приємностей, яких не дає житє простого селянина, розпалило в нім бажанє богатства, але не дало ані вміння здобувати добро чесною працею, ані не виробило в нім на стілько моральної сили, щоб він міг спротивити ся покусам. Легким способом прийти до маєтку, покористувати ся чужим, загарбати те, коло чого сам не трудив ся, — от се був его ідеал. Старий, слабосилий о. Нестор, властитель величезного, по его понятям, маєтку, з котрого сам не звів і не хотів користати, се була така натуральна, така навіть легальна по его понятям жертва для его апетиту, що не обскубти її, дати собі вирвати з рук комусь другому було б глузотою, гріхом.

Та про те Гадина був не дуже сміливої вдачі. Природа і вихованє зробили его радше дрібним, кішніковим злодієм, ніж розбишакою широкої руки. Урвати потаємно, підстергти, закрасти ся, потягти, на се він був майстер, але висше, по за такі дрібно-злодійськє штуки его фантазія не всмілювалась вибігати. Ему вдалось кілька разів підстергти о. Нестора, як той ховав по кілька або й кількадесят гульденів де-небудь у дупло дерева, між вулії або в шпару під стріхою, і потягти ті гроші. Звісно, се не вдовольило его, а тільки заострило его апетит, розширило бажаня, і тепер він від кількох днів тішив себе фантастичною надією, що ему вдасть ся підглянути таку хвилю, коли о. Нестор вийде зі свого покою і забуде ключ у дверех. Вбігті бодай на хвилину до того заклятого покою при такій нагоді здавало ся ему верхом щастя. О. Нестор так пильно замикав ся, так дуже вистерігав ся впускати кого небудь із прислуги до свого покою, що Гадина про те тільки й думав, як би то він, діставши ся там, обома руками загірбав гроші, котрі — бачилось ему, мусять там лежати зовсім на верха на столі, в шуфлядах, трохи що не по підлові. Двірська цивілізація встигла до тла індеморалізувати его серце, але зовсім не побільшила, не розширила его інтелігенції.

Вже вечір. В стодолі зовсім темно, та й подвір'я залите тіню дерев, слабо тільки освітлене догораючим блиском вечірнього неба. Тихо довкола. Гадині зовсім ніяково зробило ся лежати самому в стодолі. Навіть боязко якось. Він поспішно вийшов на подвір'я. Щось тягло его

нишпорити довкола помешканя о. Нестора, котре з надвору виглядало як цілковита пустка. Ані звуку, ані голосу, ані сліду живої людини, тільки замкнені двері, позашпрані і фіранками позаслонювані вікна манять до себе як загадка, як нерозкрита тайна. Ступаючи на пальцях, хоч довкола було зовсім пусто, Гади́на підійшов до фіртки, що вела до саду і помаленьку відчинив єї, дуже стараючись, щоби ані клямка не брязнула, ані дверці не скрипнули на старих, заржавілих завісах.

Та входячи в сад він майже лобом стукнув ся з садівником, що вмів також так нечутно шпиряти і так як коли б дожидав єго за фірткою.

— Ай! — скрикнув Гади́на, переляканий несподіваною появою садівника, та зараз отямив ся пізнавши єго. — То ви, садівнику?

— Та я.

— Що, може є хто в саді?

— Ні, я так. Та от шукаю молотка. Ти не бачив єго?

— Якого молотка?

— Та мого. Я тут мав свій молоток — треба то лату прибити, то що. Ще нині в полудне я мав єгс, лежав отут на улію. А тепер я похопив ся, за ним — нема.

— Я не бачив. Та ви тут весь день, то ви повинні би скорше бачити, хто тут був такий, що би міг єго взяти.

— Та хто тут був? Я нікого не бачив. Недавно ось пані була. Ну, та чень би пані на мій молоток не лакомила ся. А в тім... Здає ся, що як вона ось туди ходила, то єго вже не було. Мусить так, що не було! Бо я сидів у буді і дивив ся сюди. Як би був тут молоток лежав, то я був би єго побачив.

— Тут сьогодні Цвях вештав ся рано — ви єго бачили?

— Ні, не бачив. Але рано я ще мав молоток.

— Е, хто знає, може він і пізнійше був?

— Хіба би тоді, як я був на обіді.

— А ви гадаєте, що не міг бути? Таже він мече собою всюди як дідько. Де єго не псеїєш, там він уродить ся.

— Ну, та на що би єму молотка?

— О, не знаєте злодія? Занесе до коршми: бодай келішок горівки — єму й то добро.

— А міні шкода! Господь би його побив! А в тім — по що я клину? Може то й не він?

І садівник, побожний чоловік, перехрестив ся і бубонячи молитву потяг до своєї буди, лишаючи Гади́ну самого. Сей також уже й не думав про садівника. Єго очі і думки обернули ся знов до помешканя о. Нестора. Єму забажало ся дуже обійти тихесенько по за углом і заглянути в те вікно, що виходило в сад не з передпокою, але з самого покою о. Нестора.

Він уже знітив ся, скулив ся, щоби повзти поміж корчі малиннику, що в тім місці притикали до стіни будинку, коли почув за собою різкий, анайомий голос:

— А ти злодію огняний, куди настрив ся лізти, га? Чи хочеш бідного садівника окривдити? А, щоб тобі руки покривило! Щоб тобі язик колом у роті став, скоро тільки тих крадених вишень покоштуєш! Чи мало ти ще їх накрив ся? Не досить тобі? А щоб тебе раз розперло та розсадило!

Гадина випростував ся і надармо махаючи руками силував ся втихомирити Гапку. Далі мало що не крикнув, щоби перервати невдержимі потоки ві красномовства:

— Та вітряче теркітливий! Стій! Чого розтеркотата ся? Чи то я сова, чи кіт, щоб я в ночі на вишні йшов? От іще одуріла жінка! Я власне балакав з садівником, то він просив мене, щоб я сею стороною обійшов сад, чи не закрив ся та не сховав ся де тут який непотрібний пташок.

— Ой, брешеш, Гадино, брешеш! Так брешеш, аж тобі з під носа курить ся, — мовила Гапка, та вже ласкавійшим голосом.

— Не віриш, то йди сама запитай садівника! — сміло мовив Гадина.

— Та хіба моє діло! — обурилась Гапка. — Хоче садівник з тобою змову мати, то як собі хоче. Хоче псом доробити ся, а вовком овець допильнувати ся — его воля. Не мож просю, не мої воробці, не буду виганяти! Ну, йди, йди на зломану голову, куди esi намірив ся! Вже я маю в Бозі надію, що тої гиляки, на котрій маєш повиснути, ніяким світом не минеш! Сам на неї наскочиш! Сам хіть голову в зацмюр устроиш!

Тим братолюбним пророцтвом Гапка попрощала Гадину і пішла через фіртку на подвірє.

— Дай Боже й тобі! Дай Боже й тобі те саме, що другим зийши! — крикнув їй у слід Гадина, пасучи очима крізь шпину в пардані, куди вона піде. Гапка направила ся було до кухні, але бачучи, що ким темно і нема нікого, потюпала далі, до покойів пані Олімпії. Гадина знав, що не заставши пані в покою Гапка сяде на порозі і буде ждати на неї; від садівника чув, що пані перед хвилиною була в саду; значить, певно через сад вийшла в поле, на сіножать, де вона любить нераз прохажувати ся до пізної ночі. Значить — пора добра. Тепер чень ніхто не перешкодить. А Гадині страх хотіло ся коли не підглянути, то бодай підслухати, що діє ся тепер у покою о. Нестора. Чи спить він, чи ще ходить по покою, чи сидить та гроші рахує? І він скуливши ся у двоє поповз корчами та високою травою до рога офіцини, потім по під стіну до другого рога, обійшов его і тихесенько-тихесенько, мов кицька по бантині, поповз до вікна.

Вікно було заперте і заслонене, та все таки крізь заслону видно було, що в покою світить ся. Значить, о. Нестор ще не спав. Ціка-

вість Гадини заострила ся в двоє. Що то він робить? Він устав, нахилив ся до стіни, приляг ухом до рами вікна і слухав. Довгу хвилю не чути було нічого ісінько. Здавалось, що в покою нема живої душі. Та от почув ся шелест перевертаних карток, далі стук чогось о стіл, немов у кого випала з рук оправлена книжка. Зітханє, приглушене воркотанє. Знов шелест. Гуркіт відсуваного крісла — і нараз, мов грім, що раптом перериває нічну тишу, почуло ся сильне стуканє до дверей передпокою. О. Нестор аж скрикнув:

— Ой Господи! А се що таке?

Стуканє повторило ся, ще сильнійше. Потім почув ся голос:

— Прошу єгомостя! Прошу єгомостя!

О. Нестор встав і зробив кілька кроків. По стуку чобіт Гади́на пізнав, що він був ще обутий, значить, ще не роздягав ся.

— Хто... хто там? — видимо з трудом видобуваючи з груди голос запитав о. Нестор.

— Та я, Деменюк. Прошу отворити. Я тільки на хвилю.

О. Нестор пішов одчиняти двері. В передпокою було мабуть темно, бо за хвилю о. Нестор ураз із Деменюком вернув до покою.

— Що там у тебе, Юрку? Ти чогось перестрашений!

— Боюсь, єгомость, чи не яке нещастє стало ся.

— Або що таке?

— Маланки десь нема.

— Як то нема?

— Від полудня, як з важи говорила, а потім вийшла з дому, так і пропала.

— Ну, Юрку, що ти говориш? Де могла пропасти? Певно десь у селі, у якої посестри.

— Нема, єгомость. Я оббігав мало не пів села, Максим також бігає цілий вечір — ніхто єї в селі не бачив.

— Ну, то може до міста пішла — адже вона часом у неділю ходить до міста!

— Так, але завсігди каже: там і там іду, тоді а тоді прийду. А нині нікому нічого не сказавши зібрала ся тай пішла.

— Як зібрала ся?

— Ти властиво й не збирала ся. В чім у хаті була, в тім і пішла. Ковалиха каже, що з хати вийшла в город, а з города через перелаз на стежку. Там від них дві стежки є: одна загумінками в село, а друга в поле. Отже не знати, котрою вона пішла. Тільки в селі ніхто єї не бачив.

— Га, то може де в полі ходить.

— Та щож би вона в полі робила цілий день? Чому б досі не вертала? Тай ще одно, єгомость! Нині неділя, всюди по полі люде снують ся, хтось би прецінь був єї видів.

— Ну, ну, Юрку, нема ту ще чого так дуже боятися. Адже не між вовки пішла! Може де в лісі на ягодах засиділа ся. Ще ж не пізна година. Хто знає, може вона вже в тій хвили дома є.

— Господь би з єгомостя говорив! — троха успокоєний мовив Деменюк, — та я про те боюсь! Одного боюсь...

— Чого, Юрку?

— Щоб вона на фільварок не зайшла.

— На фільварок? Щож би то було таке страшне?

— Ой, єгомось! Боюсь я того панича! Воліла б моя дитина нині вмерти — хоч вона одна у мене і ви знаєте, як єї люблю, — ніж би мав отой панич над нею насміяти ся!

— Ну, що ви, Юрку! Бог з вами! Адже Маланка не дитина!

— Ой дитина, єгомось! Добра серцем, не знає людської злости, одурити єї не тяжко. Але не дай Господи чи то паничеви, чи кому небудь зробити їй кривду!

Голос Деменюка був здержаний, але Гади́на почув, як єму від тих слів мороз пробіг по за плечі. З уст Деменюка він таких слів ніколи ще не чув.

— Ну, бійте ся Бога, Юрку! Що се ви? Чи подоба вам таке говорити? Не бійте ся, Бог ласкав! Вашій Маланці нічого не стане ся!

— Дай то Боже! Але моє серце щось мов кліщами стискає. Біжу зараз до коваля, а коли єї ще нема, то біжу на фільварок.

— На фільварок? — здивував ся о. Нестор. — А я би думав, що вам нема чого там бігти.

— Як то нема чого? Аджеж коли єї доси нема дома, то вона певно там.

— Зовсім не певно, Юрку! А ліпше ви лишіть ся ось тут, переночуйте сю ніч зо мною!

— З єгомосцем? — здивував ся Деменюк.

— Знаєте, Юрку, — мовив о. Нестор троха тихійше, — я таки надумав ся зараз завтра вибрати ся зовсім відси.

— До Гердера?

— Хоч би й до Гердера. Ні за що тут довше нелишу ся. Знаєте — тут голос єго ще більше понизив ся, так що Гади́на ледви міг єго дочути, — сьогодні мене знов обікрадено.

— Обікрадено! — скрикнув Деменюк і вдарив ся об поли руками.

— Тихо, Юрку! Силою витягла мене пані до себе, до гостей, і поки я там сидів, тут якийсь злодій у мене порядкував.

— І багато вам забрав?

— Паперів не рушав, тільки готових грошей що міг найти на борзі, то забрав. Зо п'ять тисяч захарачив.

— П'ять тисяч! Господи! — опять не вдержав ся і скрикнув Деменюк.

— Майже всю готівку, яку я мав, — якось слезливо-жалібно промовив о. Нестор.

— Але як же дістав ся сюди? — питав Деменюк. — Ви певно лишили двері не замкнені?

— Ні, Юрку! Двері я замкнув. Ключ був при мні.

— Значить, злодій замок розбив?

— Ні, коли я прийшов, двері були замкнені. Я мацнув до кішені — ключа при мні нема. Я вернув до покою, а ключ із моєї кішені випав був і лежав на софі засунений у кут. Тоді я відімкнув покій і побачив, що грошей нема.

— То може вікном уліз?

— І пані се каже. Та подумай лише, Юрку: котрим? Отсим від саду не вліз, бо закратоване.

— Е, такі то й крати! Невеличкий хлопець, отакий як Гадина, може влізти ся.

— А ще до того міні здає ся, що було защеппене з середини. Правда, пані потому казала, що воно відщеппене, ате міні здає ся, що вона сама єго відщеппила. А тамтим вікном від подвіря також не вліз.

— А що ж каже пані?

— Вона від першої хвилі на Цвяха звернула.

— На Цвяха?

— Так. Каже, що то ніхто другий не зробив, тільки Цвях.

— А коли то так могло стати ся?

— Деся між шестою а семою годиною.

— Ну, єгомось, в таких разі я можу запевнити вас, що Цвях сего не зробив.

— Запевнити? А ви відки се знаєте?

— Від самого війта. Цвях нині по полудни весь час був у коршмі, впив ся як штік, розпочав бійку так, що війт казав єго заперти до арешту на цілу добу. Він певно й доси там сидить. Ні, Цвях сего певно не зробив.

О. Нестор довгу хвилю мовчав, мабуть силуючись розпугати оту скрутку загадку, що темною хмарою виринала перед ним. Потім зітхнув важко, мабуть почувавши свою безсильність і промовив:

— Та вже хто там зробив, то зробив, а я бою ся..

— О, тепер єгомось можуть бути безпечні! — сказав Деменюк. — Той, що се зробив, не швидко поважить ся другий раз до вас заглянути.

— Так ви думаєте?

— Сего я певний. Замкніть ся добре і не бійте ся нічого. Я ще на хвилю побіжу до Гердера, звідаю, чи є Маланка. Коли є, то верну зараз до вас.

— Добре, Юрку, добре! Вертай, бо міні самому чогось так моторшно, так страшно...

— Ні, ні, будьте безпечні! — поспішно мовив Деменюк і вийшов із покою. О. Нестор потюпав за ним. Гадина чув, як він двічі обернув ключ у замку а опісля вернув назад до свого покою. Ще хвилию стояв Гадина під вікном і слухав, як о. Нестор, ще раз важко зітхнувши, почав роздягати ся. У Гадини щось стисло за серце після тої підслуханої розмови. Щось немов важке розчароване і прочуте біди заворушилось у его душі. О. Нестора обкрадено! Хтось зручнійший від него поспішив ся, захапанчив усю готівку! Іменно „захапанчив“! Пять тисяч! Яка страшенна сума! І що найгірше, для него нічого вже не лишило ся! Завтра о. Нестор іде геть зо двора, значить, на будуще також нема надії! От тобі й на! От тобі ті блускучі вигляди, котрими він хвалив ся перед Параскою! Та се ще не все лихо. Отой проклятий Деменюк так собі, з доброго дива, кинув уже підозріне на него. А нуж не найдуть правдивого злодія, — готові справді его чіпити ся! У Гадини не на жарти мурашки забігали по за плечима. Хоч невинний у нинішній крадіжці, він все таки чув ся на стілько винним супроти о. Нестора, що — чув се добре — в разі запитаня не буде міг спокійно говорити. Вид жандарма від малку наповняв его неказаною трівогою, а щож доперва, коли такий жандарм підійде до него, з блискучим пірем на чакони, з карабіном і багнетом, коли почне накладати ему кайдани на руки, коли захоче „побалакати з ним“ сам на сам, то значить, вчидити его пару раз по за вуха або прикрутити ему на руках кайдани так тісно, щоб аж кров з поза ніхтів виступила. Гадина був дуже чутливий на біль, страшенно бояв ся бійки і знав наперед, що під самою загрозою бійки виговорить усе, що знає і чого не знає.

Серед таких важких та невеселих дум він виліз опять із корчів у сад, добрав ся на помацки до фіртки і вийшов на подвірє. Та тут опять він майже лобом стукнув ся о щось м'яке і трохи не скрикнув з переляку, коли те м'яке порушилось і обернуло ся до него лицем. Була се пані Олімпія, котра очевидно стояла притулена до паркана, плечима до фіртки.

— Хто тут? — запитала пані не голосно, та з притиском.

— Я, — ледто вишентав Гадина.

— Що за я?

— Гадина.

— Чого волочиш ся? Чому спати не йдеш? — строго, але внять таки не надто голосно говорила пані. — Не бій ся, завтра до роботи годі тебе добудити ся!

— Та йду вже, йду — буркнув Гадина і направив ся до кухні.

— А памятай собі, — мовила в слід ему пані, — завтра рано, скоро встанеш, викоси міні всі оті буряни тут перед вікном і довкола малинника! Кілько разів маю тобі се говорити?

Гадина мав охоту сказати їй, що вона ще ніколи доси не казала ему сего, але змовчав. Розказ пані в звязку з тими словами, які чув під вікно від о. Нестора, поразив его в саме серце. Що се нараз прийшло пані до голови? По що власне завтра викосувати той бурян? Коли згяда малин, то косивши бурян тепер нічого малинам не поможеш, бои ся

вже майже відійшли, а надто під вікном о. Нестора малин зовсім нема. Гадина довго перевертав ся на своїм тапчані в кухоннім присінку і не міг заснути. Він прислухував ся пильно нічним шелестам, та крім щебету соловіїв, крику сови та різкого, перериваного і незрозумілого балакання крізь сон Ганки, що спала в кухні під вікном, не міг нічого розібрати. Параска спала у нани.

В присінку було горячо, мов у парни. Гадина не міг заснути, перевертав ся з боку на бік. Він не думав ні о чім, не прислухував ся вже, дрімав, а про те від часу до часу перевертав ся на своїй твердій постелі. Вражіня вишнього світа ще доходили до него, але пів-сонний дух не міг уже привязувати їх до певного місця, держати в ладі. Границя між сном і дійсною правдою помаху-малу затирала ся чим раз більше. Увага спала зовсім, а свідомість безучастно, механічно реєструвала ще новопривбуваючі вражіня. Ось брязнув стиха ключ, повертаючись у замку, скригнули з легка двері — одні — другі, здаєть ся й треті і четверті. Ось чути тихі-тихі кроки, немов хтось дуже обережно ходить босо або в тихолазах по підлозі. Шах — шах — шах — і тихо. Потім знов шах — шах — шах — і нема. Де се? Чи то над ним, чи під ним, чи обік? Щось немов мелькнуло в его голову: певно гість якийсь почує в гостиннім покою, що притикає до присінка, але думка безсильна була прослідити, чи се правда, чи ні. Шах — шах — шах — і тихо. Шу-шу-шу, гу-гу-гу... Якісь шепти, якийсь ледво чутний гомін. А потім десь глибоко під землею довге, протяжне, жалібне стогнане: о-о-ох! о-о-ох! о-о-ох! Знов тихо. Знов стогнане, потім глухий стук, немов хтось упав з поду на тік, але десь далеко-далеко. Потім знов шах-шах-шах. Знов тихо. Потім довгий, різкий свист десь далеко-далеко. Фі-і-і-і! Чи то залізниця йде? Залізниця далеко, сюди не чути. Фі-і-і-і!

Се було остатнє напів-замітне вражіне, котре описля, по кількох днях міг собі пригадати Гадина. При тім свисті, що тягнув ся, як ему здавалось, страшенно довго, рівно, тонко, мов мідяний дріт — таке вражіне, вражіне блискучого, прямого, безконечно довгого мідяного дрота завішеного в повітрі у него лишило ся після того свисту — він заснув зовсім і не чув уже нічого більше.

(Конець буде.)

Ів. Франко.

ШАГ-НАМЕ́ або ІРАНСЬКА КНИГА ЦАРІВ

Абуль Касима Фірдовсія Туського.

Передмова.

(Фірдовсієва житєпись. Зміст „Шаг-наме“. Бібліографія.)

Гадка, щоб видати в українському перекладі антологію з „Шаг наме“, йде не од мене, а од мого шановного приятеля Івана Франка. Сам я, хоч як люблю Фірдовсія, не був би зважив ся заходитись коло такої праці, одно тим, що я не зміг би видати книжку своїм коштом, а друге, що я не вгадував, чи є в української громади потреба на такий переклад. Та ледві почали з'являти ся в печаті перші мої проби українських перекладів із східної поезії („Народні турецькі пісні“ в „Народі“ 1890 та „Моаллака Антара“ в „Правді“ того-ж таки року), шановний наш письменник і вчений став зараз таки мене нараювати, щоб я взяв ся за „Шаг-наме“; тай опісля він декілька разів нагадував міні про те саме, обіцяючи зараз видати в світ. Дак от, за Фрааковим приводом, я й заходив ся перекладати вибірки з „Книги царів“, поперед уложивши план в купі с Франком таки. З свого боку я мушу сказати, що передо мною одразу стала важка ділемма: Як дивити ся на всю цю справу? до якої мети прямувати? більш до научної, чи до естетичної? Як на мене, то я б швидче схиливсь до першої мети. Через те бажав би подати в перекладі найбільше ті місця з „Шаг-наме“, котрі просто стосують ся до студій над народньою руською (велико- і малоруською) словесністю, а що „Житє і Слово“ незабаром друкуватиме переклади великоруських білін (старин), то підхожі вибірки з „Книги царів“ нагодились би дуже до речі, з погляду наукового. Переклад перської епопеї іменно на українську, а не на інакшу слов'янську мову тож-само здавав ся міні з наукового погляду найбільше корисним, кориснішим навіть, ніж напр на інтернаціональну мову російську*). Діло в тім, що освіченому Великорусові і інчому Слов'яниннові український переклад „Шаг-наме“ буде зовсім зрозумілий, а вже ж українська мова більше надасть ся до перекладів епічних перських творів, ніж великоруська: дословний переклад Фірдовсія на російську мову тхнув

*) Завважу до речі, що в російській літературі майже нема ніякого перекладу Фірдовсієвого твору, коли не лічити шматочка „вольного подражанія Рюккерту“ Жуковського („Рустемъ и Зорабъ“, себ то Сограб). А вжеж і сам Рюккерт не перекладав точно в первотвору, а теж само „вольно подражав“.

би бридкою семінарщиною, а по українськи виходить гаразд *). Стоячи на такім-о ґрунті, я мусів би звернути найбільшу увагу на ті епізоди з поеми, які мають стосунок до фольклору. Тільки-ж тут виникло перед мною питанє: а чи будуть ті епізоди найцікавішими з усього твору? чи не занудить ся їми звичайний читач, що шукатиме перш усього поезії, естетичної втіхи? Знов же зовсім ігнорувати таких читачів я не хотів і не наслідювавсь. І от я поклав мирити разом обидві мети: дбати і про науку і про естетику. З етнографічних матеріалів я не перекладатиму таких, котрі не так важні і не цікаві, а по просту переказувати му їх коротенько прозою; навпаки, я втягну в антологію і такі епізоди, що зовсім не придадуть ся для порівнюючих студій, а тільки мають естетичну вартість. Завважаю, що я не промину жаднісінького уступу з „Шаг-наме“; ті бки ж багато місць і епізодів я не перекладатиму дословно, а подам голий конспект із них прозою. Що до форми, то я триматимусь віршового складу, тільки ж без рим, задля більшої точности перекладу. Похвалитись можу, що мій переклад дуже близький, а перепрошую за деякі персеїзми.

Та перше, ніж перекладати, треба подати коротку біографію автора „Шаг-наме“. Ця біографія така романтична, що Гейне переклав її навіть на вірші („Firdusi“). Найголовніші джерела, звідки ми маємо звістки про Фірдовсієве життя, се: 1) сама „Шаг-наме“ в сі ліцихних місцях, 2) „Тезкірет ош-шоар“ Довлет-шага († 1495), 3) „Бегаристан“ Джамаї († 1492), 4) передмова до „Шаг-наме“, зложена 1423-го року в наказу Бейсангер-хана, 5) незвісно чия передмова, що трапляється ся вже в рукописах 1434-го р. (я її знаю з видання Валленбурга, Відень 1810). З тих поетових життєписів, які зложено од європейських учених, треба назвати Аткінсонову, Мекепову, Молеву (в передмовах до їхніх видань або перекладів „Шаг-наме“), далі Гаммерову (Geschichte der schönen Redekünste Persiens. Wien 1818). Назарьянцеву („Абуль Касемъ Фердауси“ в „Ученія Записки Казанскаго Университета“ 1848). Європейські біографії не всі кажуть одно і те саме, бо й східні джерела частенько суперечать одно одному. Найбільш популяризовані ті звістки, що зібрав Моль (а він любить покликати ся переважно на н-ри 4 та 5, але я вважаю Молеву композицію за тенденційну і через те найчастійш улаватимусь до Довлет-шага.

Правдиве ім'я нашого поета — Абуль Касим Ман'ур. Уродив ся він мабуть 941-го р. по Р. Х. коло міста Туса в Хорасані, де мусульманство загніздилося зовсім таки не глибоко. Їго батько Емед Фехреддін**) був дигканом***), себ то чимсь середнім між мужиком і дрібним панком поміщиком.

*) Навпаки, до творів Саадієвих краще підходить переклад російський, ніж український.

**) Бать звістки, що вже й батько на прізвище звав ся „Фірдовсієв“. Та в Довлет шага кажеть ся не те.

***) Як у друкарні нема східних черенок, то я часом писатиму деякі східні слова латинською транскрипцією. Дігкан — dihqân.

Абуль Касич ще за молоду почав віршувати епічні іранські перекази, з якими був знайомий або з народніх уст, або з прозаїчної пеглевійської збірки „Ходай наме“, впорядкованої (переважно дигканом Данишвером) за царювання остатніх Сасанідів. Можна напевне думати, що пир. епізоди про Біжена і Меніже та про Зогака і Ферідуну він звіршував ще в Тусі. Поет був тоді дуже небагатий; коли місцеве правління притіснило його своїм сильним здирством, він пішов у дорогу у город Газнін, до самого султана Мегмуда (997—1028) прохати суда й правди. В Газніні він попередю познайомився з дворіськими поетами (між іншими і з „царем поетів“ Ансарі), а за їхньою протекцією доступився до самого султана. Кажуть, Мегмудові дуже припала до вподоби розмова з Абуль Касимом, так що він сказав: „Меджлеси мара фирдовс кярдї — Ти зробив наше товариство раєм“ („фирдовс“ — *parádeisos*), а звідти пішло прізвисько „Фирдовсі“, себ то „райський“. Зрештою нема нічого неймовірного в тім, що поет прозивався так ще таки в Тусі, де, кажуть, хутір його батька звався „раєм“. Після того поет залишився при Мегмудовім дворі, тай незабаром султан сказав йому переказати на вірші староіранський епос.

Араби, завоювавши Іран 641. року, накиннули Персам свою віру і свою мову; здавалося, що вони зовсім з'арабізували край. Тільки ж незабаром почала проявлятися од Персів реакція, почала оживати перська культура, а при Аббасідах (з 749 року) культурна перемога була рішучо на боці Персів. В II. в. гіджри ми бачимо чимало перекладів староіранських літературних творів на арабську мову; Ібн оль-Мокаффа († 759) переложив тоді з пеглевійського на арабське Данишверову „Ходай-наме“, надавши їй арабський заголовок: „Сейір оль-молюк“; другі гібрі тож само працювали коло старих переказів; поет Алій ібн-Могеммед ібн-Егмед Вальхський зложив з тих матеріалів свою „Стару книгу царів“ (по-арабськи: „Шаг-наме ель-кедім“). А тимчасом Персія і політично визволялася по трохи з під арабського ярма. Намістники ставали чим раз самостійніші, і от на 3-й вік гіджри, (в половину IX. в. по Христі) Якуб ібн-Лейс оснував незалежну од халіфів перську династію Соффаріів. Зміркувавши, що оживляючи староіранські спомини він ще більше закріплює свою силу, Якуб звелів своєму візиреві Абдорреззаківі переложити (звісно, прозою) „Ходай-наме“ з пеглевійської мови на новоперську (*persan*) тай доповнити її новими звістками; переклад той скінчено коміссією 874-го р. Через 36 літ (910) соффарідські володіння дісталися новій династії — Саманідам. — то й ті так само дбали про національну іранську спадщину. Саманський володар Нух II. (976—997) бажаючи вславити своє ім'я між Персами і забезпечити свою незалежність од халіфів, звелів поету гіброві Дакики перекласти Абдорреззаківу прозаїчну збірку на вірші. Дакики згодився і написав, як запевняє Фірдовсій, трохи більше ніж 1000 віршів (із середини твору), коли його вбив один невольник. Саманіди не встигли нашукати собі такого самого другого поета, бо їхнє царство в скорості дісталося в руки знов новій династії — Газневідській, що наступала з далекого Сходу. Другий царь з цієї династії, славно-

звісний войовник Мегмуд (997—1028) бажав до решти бути незалежним од халіфату, навіть номінально, а через те дуже дбав про все, чим міг забезпечити і зміцнити свою політичну силу. В адміністрації він зовсім випер уживане арабщини, скрізь запроваджував перську мову, був прихильником чисто-перських поетів. Що до національного епосу, то він бажав зложити збірник повніший од Сасанідського і очевиднож тож само од Саманідського, тай то не прозою, а віршами (така сама гадка була і в Саманідів). Роздобувши „Сейір оль-молук“ (ібн-Мокаф-фів арабський переклад), прикликавши із свого царства до себе деяких людей, що знали на память старі перекази, Мегмуд узяв шукати підхожого талановитого поета. Здасть ся, що вибір его падав найбільше на „царя поетів“ Ансарія, та той не надто охотив ся до цієї праці. Аж тут нагодив ся Фірдовсій. Султан обіцяв ся дати йому за кожне двустихіє по золотому червінцеві.

Фірдовсій з дорогою душею заходивсь віршувати іранську епопею. Дякуючи султанові він мав перед собою всі потрібні матеріали: повну збірку „Сейір оль-молук“ та памятливих оповідачів, прикликаних здалека (деяких він називає по імені в своїй „Шаг-наме“, нпр. старого Авад-Серва); до того йому придалися его давніші проби писані в Хорасані та тая тисяча віршів, яку був зложив Дакики (а в тім, хто його зна, чи не взяв Фірдовсій із Дакикієвої праці ще більше, ніж 1000 віршів?! Вивірити трудно). Треба думати, що він поводив ся з своїм сириим матеріалом дуже совістно: нічого не видумував, нічого не переплутував, не додавав од себе, а держав ся дуже точно своїх джерел. Джерел тих тепер нема, тільки ж натомиць ми можемо порівняти „Шаг-наме“ з Авестою та Бундегешем*), то й побачимо Фірдовсієву совістність. Сам поет декільки разів запевнює, що він нічого не видумує з своєї голови**); дуже часто він оповідаючи що-небудь покликаєть ся на таке, чи на інше свідоцтво; часом ми бачимо надзвичайну сухість в оповіданню про таку важну подію перського епосу, що як би Фірдовсій давав волю своїй власній фантазії, то був би неодмінно оздобив оповідане цікавішими подробицями, — такий нпр. є епізод про Пешенів бій; і навпаки, часом Фірдовсій повторяє в двох різних місцях одну і ту саму історію, тільки з дрібними одмінками та з неоднаковими іменами власними; додамо нарешті, що про Фірдовсієву історичну правдивість свідчать історики мусульманські тай то трохи чи не сучасні ему. Працюючи, як бачимо, дуже пильно, Фірдовсій почував ся зовсім щасливим: він любив своє діло, а султан Мегмуд давав ему всякі засоби до того та дбав, щоб поетові жило ся гаразд; можна вірити, що той панегірик, який поет зложив Мегмудові у вступі до своєї поеми, був зовсім щирий. Тільки ж по троху Мегмуд слухаючи Фірдовсієвих ворогів почав і сам стосуватись до него холодніше. На 71-ім році свого життя Фірдовсій скінчив роботу. Було там, як каже сам поет,

*) F. Spiegel, Arische Studien, Leipz. 1874, pp. 110—128: „Avesta und Schāhnāmah“.

**) Див. напр., его „Передне слово“ до поеми.

60.000 двустяшій*), — випадало, щоб султан дав 60.000 золотих червінців. Вороги ще давніше раз-у-раз натуркували цареві, що праця Фірдовсієва не самостійна, бо він попросту перевіршовує чужі перекази: тепер знов вони намовили царя дати авторові 60 000 срібняків, а не золотих. Поет сидів у лазні, коли до його принесли царський дарунок. Побачивши, що то не золото, а срібло, він угнувив ся, дав 20.000 тому, хто приніс гроші, другі 20.000 купелевому слугі, а решту — оддав за шклянку пива, що випив тут же в лазні. Мегмудові він звелів переказати, що не для срібла і не для золота працював стільки часу. Султан був розсердив ся, та Фірдовсій прийшов і перепросив його. Тільки-ж він перепрошував не щиро, бо зараз, як вернув до дому, спалив у вогні ті вірші, що не подавав іще Мегмудові; потім він дав запечатаний лист Аязові (одному з фаворитів) просячи доручити его султанові, а сам перебрав ся за дервіша і пішов геть із царства Газневідського. Мегмуд як розпечатав лист, побачив там сатиру на себе. В тій сатирі поет насмішкувато заявляв, що царів було й буде в світі тисячі, а Фірдовсієв — не гурт. „Кожен природний царь“ — казав він далі — „був би завітчав великого поета золотим вінцем, а Мегмуд того не зробив, бо він не царь, а невільниченко“. Батьки Газневідської династії справді були з рабів, тож не дивниця, що Фірдовсієва сатира донекла Мегмудові до найбільшого місця. Він розлютувався, звелів шукати поета, обіцяв 50.000 червінців за его голову, тільки ж Фірдовсій був тоді геть-геть далеко. Зрештою він не міг ніде нашукати собі притулку: до якого тільки князя він удавався, кожен боявся могутнього Мегмуда. Серед ненастанного блукання минуло кілька років. Мегмуд пересердив ся і забув про поета. Аж одного разу на полюванні він почув якийсь Фірдовсієв вірш, що йому дуже припав до вподоби. Він тоді загадав про автора і захтів йому оддячитись за „Шаг-наме“: оддати, як годить ся, усі 60.000 золотих червінців. Фірдовсієві прихильники донесли цареві, що поет перебуває тепер у своїм ріднім Тусі; туди й повезли золото. А Фірдовсій незадовго перед тим ішов раз базаром тай почув, що одна дитина співає вірш із сатири:

„Як би царів батько був царь, то його син був би вквічав мою голову золотим вінцем.“

Старого порушила ця оказія: він скрикнув і умлів; його занесли до дому і він там помер (1020 р.). Саме тоді, як его труну виносили на кладовище крізь одну міську браму, на другу браму виїжджали в місто верблуди з золотом од Мегмуда.

От таке було життя перського поета, що в X. віці висловив гордовиту гадку про поетову незалежність.

Тепер треба сказати дещо про саму „Шаг-наме“. Хоч автор її був віри мохаммеданської, та в ній нема мохаммеданського нічогісінько

*) Тільки-ж це гіпербола: 60.000 не набереть ся. Пізніші Перси бажаючи, щоб неодмінно виходила така цифра, робили величезні інтерполяції, вставляючи в Фірдовсієв твір чужі поеми.

окрім хіба деяких стереотипних мертвих формул. Тай то треба знати: Фірдовсій був з тих мохаммедан, що звуться шиїтами, а вже ж шиїтська секта (зложена переважно з Персів) не надто правовірна; деякі з шиїтських віток — просто антиісламські, дарма, що славлять Мохаммеда. В ліричних місцях у „Шаг-наме“ трапляють ся іноді насміхи з мусульманства: „батьки наші, що були поганями, кланяли ся святому огневі“, глузує в однім місці Фірдовсій, „а ми тепер правовірні, кланяєм ся чорному каменеві“. Навіть з поверхнього погляду „Шаг-наме“ дихає старовиною іранською: в ній мова хоч новіща, та без арабізмів*), чиста перська як скло. Так виходить, що і мовою і ідеями „Шаг-наме“ може вважати ся за остатній клик стародавнього Зороастрового Ірану. Щоб читач міг розуміти, в яких відносинах стоїть вона до Заратустрових тенденцій, а zarazом щоб міг орієнтувати ся читаючи мою антологію шагнаміаньську, а коротесенько перекажу зміст першої половини твору (до Александра Македонського**).

Основна ідея старої іранської релігії, на скільки вона виясняється нам із Авести, з Бундегешу, з Мінухиреду, се вічна боротьба між Ормуздом (Агура-Маздао) та Агріманом (Анра-Майніу), себ то між богом добрим і лихим; як відомо, така віра зветь ся дуалізмом. Авеста і жрецькі книги навчають, що боротьба тая не виходить поза область моральну, але народ перський думав, що одбитком боротьби небесних сил треба вважати і тую лютую війну на землі, яка вела ся багато віків між Іраном і північними варварами (Тураном); отся ідея висловлюється в „Шаг-наме“. Таким побутом уся „Шаг-наме“ є ніщо інче, як земний образ великої війни між Ормуздом і Агріманом, між добром і злом. За Іраном стоїть Ормузд із усім своїм небесним військом (амшаспандами), за Тураном — Агріман з дівами (бісами, чортами), з усікими лихими хитрощами, з чарами, з ізрадою, з брехнею, з підманою.

„Книга царів“ починається з першого царя і першого чоловіка, що їм був Кейюмерс. По ній іде Гушенг, основник династії Пішдадської; за его царювання вдумано всякі науки. За Гушенга так тамо як за царя Тегмуреса і Джемшіда над усім світом панував один володар Отже Джемшід дуже записав ся й звелів кланятись собі наче Богові. Бог за те покарав його, наславши на Іран душогубця Зоггака

*) Як відомо, Араби накиннули завойованому Іранові свою мову, через те новоперська мова пересякла семітськими елементами може навіть на половину (лексіки).

**) Дуже гарний і докладний перегляд „Шаг-наме“ дав Шпігелъ у своїх *Erânische Alterthümer*. Leipz. т. I, ст. 508—724 (вкорочений у Веселовського в его „Соломонъ и Китоврасъ“). Та ми зберігаючи місце таких довгих оглядів подавати очевидячки не можемо. У Моля в VIII. томі его видання єсть суха „Table des matières“ значно коротша од Шпігелевої; але ж і вона для нас довга; я згадую про неї тільки для тих, хто б потребував ширшого огляду, ніж мій. В *Antologia Firdusiana* del Dott. Prof. Italo Pizzi (Lipsia 1891) зміст епопеї подано зовсім коротенько, та саме добре. Те, що читач знайде в мене, я переложив з італіянського (ст. 50—52, Introduzione), тай то ще вкоротивши.

(Еждегака), з роду Араба, з двома гадюками на плечах, що повиростали з Агріманового поцілунку. Лютий Зоггак одібрав у Джемшїда престол і сам царював тисячу літ, після чого син Джемшїда Ферідун скував його і замурував у одній горі. На кінець свого життя Ферідун поділив світ між трьома своїми синами; вони швидко посварили ся, і два старші брати, Тур і Сельм, вбили наймолодшого Іреджа. Від тоді запалила ся кровава війна між Іраном (землею Іреджевою) і Тураном (землею Туровою). Іранцям прийшли на підмогу володарі Седжестанські, між котрими найхоробріший був Ростем, син Залів, найперший герой „Книги царів“. За Мінучигра обидві ворожі сторони помирили ся були, тількиж і знов розмирили ся за Новдера і Кобада Кейкобада, першого царя з династії кейської, що запанувала в Ірані по Пішдадській. Довголітня боротьба, так гарно описана в „Шаг-наме“, перервала ся на часину за царя Хосрова (Кей-Хосрова), котрий гаразд пометив ся на туранському цареві Афрасїябові за смерть свого батька Сіявоша; але за дальших царів — Лограсна і Іошгасна Іранці знов люто воювали ся з Туранцями, що вже тимчасом і невірними стали, бо Ерджасп, внук і наступник Афрасїябів, одкинув новий закон, який приніс на землю пророк Зердошт (Зороастр у класиків). Таким чином, за винятком деяких побічних війн (напр. царя Кей-Кавуса в Мазендерані, ціла „Шаг-наме“ обертаєть ся переважно коло довгої, запеклої боротьби Ірана с Тураном, боротьби, що переходить з покоління в покоління і про котру народ думає, що вона ще й досі не скінчила ся. Ті царі, про яких оповідає „Книга царів“ в інтересуючій нас частині, отсі: Кейюмерс, Гушені, Тегмурес, Джемшїд, Зоггак, Ферідун, Мінучигр, Новдер, Зов, Гершасп, Кей-Кобад, Кей-Кавус, Кей-Хосров, Лограсп, Іошгасп*). Далі Фірдовсїй переходить до Александра Македонського, до Арзакїдів, до Сасанїдів; се вже не епічна легенда, а історія.

„Шаг-наме“ ще й досі зостаєть ся дорогою книжкою для всякого Перса, хоча, звісно, мітична сі ідея тепер ему вже неясна: тепер він уважає геть усе здебільша за правдиву, несумнівну історію. Часто буває так, що зовсім неписьменний Перс знає багато оповідань із „Шаг-наме“ на память. Та се й не дивниця, бо „Шаг-наме“ — чисто народна власність. „Твоїм добром тобі ж чолом“, міг би сказати Фірдовсїй. Ми тож само можемо вважати „Шаг-наме“ не зовсім за чужу для нас, бо з Ірану багацько сюжетів перекочували до нас і вплинули на руську народню поезію. Остатніми часами російські вчені з'охотили ся робити параллелі і порівняння в тім напрямі, а найбільше проф. Всеволод Міллер („Осетинские этюды“, „Эксперсы въ область русскаго эпоса“, „Матерьялы для истории былинныхъ сюжетовъ“ і безліч дрібних статей). Перські перекази заходили до нас по часті літературним шляхом,

*) Всі отсі царі згадують ся в Авесті, де вони носять архаїчніші ймення: Gayameretan, Haoshyanha, Takhma-urupa, Yimō-khshaēta, Azhidahaka (зъмїй), Thraētaona, Manuscitra, Naotara, Uzava, Keregagpa, Kavata, Ugan, Nugravanh, Auravat-agpa, Vistagpa.

по частині устним, бо геть усі народи, з якими Перси мали діло, засвоїли собі багачко оповідань, переказаних у „Шаг-наме“.

Переходимо теперечки до бібліографії „Шаг-наме“. Вважаючи повність бібліографічних вказівок за дуже важну річ для нашої громади, я доложив усіх заходів, щоби мій показчик не проминув нічого важного.

В р. 1428 Бейсенгер-хан звелів зробити критичне видане твору (звісно, рукописне). Се перша і єдина проба східної критики, бо звичайно перські списки „Книги царів“ повні інтерполяцій*). Ще раніш, під кінець VII в., Кевам ед-дін з Іспагану зробив прозаїчний арабський переклад, а краще сказати — короткий перегляд „Шаг-наме“; ся переробка має вагу для критики пізнішого перського тексту. 1510-го року Алії Ефендії подав говридському володареві Кансу віршований турецький переклад всієї „Книги царів“; другий турецький переклад (прозовий) зробив серальний офіцер Мегді і посвятив его Османові II. (1621); 1653-го року Тевекколь бег зложив прозовий екстракт із Фірдовсієвого твору, перемішуючи з віршами, перською мовою, і дав заголовок „Монтехеб от-теваріх“ („Вибірка з літописів“). Всі отсі праці окрім останньої ми знаємо тільки з рукописів**). Друковані видання починають ся тільки з кінця XVIII. в.

1) Sir William Jones. Poëseos Asiaticae commentarii (Лондон 1774). Джонс перший познайомив Європу с Фірдовсієвим твором, подавши текст і переклад деяких уривків. Дивись також: The works of Sir William Jones (London 1807), t. VI, p. 231, 307 sqq.

2) The poems of Ferdosi, translated by Joseph Champion, t. I. (Calcutta 1785), ст. 315. Віршований переклад, дуже вольний, кінчаєть ся весілем Заля з Рудабегою. Для новости матерії переклад той передруковано 1790 р.

*) Фірдовсіє трохи гіперболічно каже, що він зложив 60,000 двустишій. Тільки ж коли вивірити, то виходить віршів менче. Щоб неодмінно злішити 60,000, перські переписчики і видавці радищі вбгати в книжку всякі сторояні писаня. В загалі Перси поводять ся з текстом твору дуже безцеремонно. Була міні один раз така пригода: читав я „Шаг-наме“ вкупі з одним природним Персом. Читаємо, аж ось натрапляєм на старе слово, якого мій Перс не второпав. Не вважаючи на мої впевненія, що то архаїзм, він рішучо заявив: „Ні, тут помилка! Треба переправити ось як!“ І він миттю замазав налітографований текст, швидесенько зложив нове двустише в дусі сучасної перської мови і вписав его в текст. Іноді на моїх очах він робив виправки через те, що там або там граматична конетрукція ему не подобалась. „О так, як тут написано, жаден правдивий Перс вам не скаже“. Іноді знов ему не подобалась рима, то він тож само переробляв вірш наново. Як я дивив ся на оту кумедію, міні перед очима ставали середньовікові інтерполятори класичних авторів.

**) Диви Mohl, Le livre des rois, t. I, préface; Mourad gea d' Ohsson, Tableau historique de l'Orient, t. I, p. 3; Смирновъ, Очеркъ исторія турецької літератури (у „Всеобщей исторія літератури“ Корша і Кірпичнікова).

3) Дословний німецький переклад епізодів про Джемшіда та Зорґака — графа Лудольфа, рівночасно с переднішим виданем вийшло в Гердеровій „Die Vorwelt“, в Гаммерових „Die Fundgruben des Orients“ t. II, p. 57—64, і в Августієвій (Augusti) часописі: „Memo-rabilien“.

4) W. Kirkpatrick, пишучи свою історію перської поезії, подав уривки з „Шаг-наме“, де кажесть ся про Дакики. (The New Asiatic Miscellany. Calcutta 1789, p. 39 sq.)

5) Hagemann, Monumenti Persepolitani e Ferdusio poeta Persarum heroico illustratio (Göttingen 1801). Тут єсть поганенький переклад історії про Джемшіда. Гаґеман таки ж подав іще переклад епізода про Беґрам-гура в Шлегелевій часописі „Europa“.

6) Mouradgea d' Ohsson, Tableau historique de l' Orient (Paris 1802), — се витяг із „Шаг-наме“, де викинуто очевидні байки і доповнено звітками з других жерел.

7) Scott Waring, Tour to Sheeraz (London 1807) — тут є кілька епізодів із „Книги царів“ с перекладом Чемпіоновим.

8) Wilken, Institutiones linguae Persicae (London 1807) — тут на ст. 189—209 подаєсть ся історія Александра з латинським перекладом.

9) Wallenburg, Notice sur le Schah-namé (Vienne 1810) — переклад перської передмови, зложеної не пізніш од 1434 р.

10) Під редакцією проф. Ломздена (Lumsden, The Shah-namu, being a series of heroic poems on the ancient history of Persia, by the celebrated Aboul Kausim - i Firdousee of Toos, in eight volumes) вийшов тільки т. I, Calcutta 1810.

11) James Atkinson, Soohrab, a poem freely translated from the original Persian of Firdosee (Calcutta 1814).

12) Stephen Weston, Episodes of the Schah-nameh of Ferdosee, translated into english verse (London 1815) — се маленька книжочка.

13) John Malcolm, The history of Persia from the most early period, 2 vol. (London 1815). Отой самий „the most early period“ написано за „Книгою царів“. Звичайно Макомова історія відома всім у французькому перекладі (чотирохтомному): Histoire de la Perse, Paris 1821.

14) Wahl в 1816 р. вмістив віршований уривок в Mines de l' Orient (Die Fundgruben des Orients), t. V, pp. 109, 233, 351.

15) Joseph v. Hammer, Geschichte der schönen Reden Unsterblicher Persiens (Wien 1818) — на ст. 56—76 переклад „Sieben Abenteuer von Isfendiar“. А передше Гаммер переложив епізод про Хосрова і Шіріну (Mines de l' Orient, t. II, p. 421—450) і про Сама з Залем (там само, t. III, p. 57—64).

16) Silvestre de Sacy, Voyage de Barzouieh dans l'Inde (Notices et extraits tirés des divers manuscrits, t. IX, p. 140—153) — текст і переклад.

17) I. Görres, Das Heldenbuch von Iran aus dem Schah-Nameh des Firdussi, in zwei Bänden (Berlin 1820) — антологія (прозвічна) з „Шаг-наме“ в німецькому важкому перекладі.

18) Ross (псевдонім Gulschin) подав кілька уривків в англійському перекладі в Annales of oriental Literature (London 1820).

19) Jules Mohl, Fragments relatifs a la religion de Zoroastre (Paris 1829) — місія, котрі торкають ся Гомтаспа. Все те переложив Вуллерс (Vullers) під заголовком: Fragmente über die Religion des Zoroaster (1831).

20) W. Tulloh Robertson, Roostum Zaboolee and Sohrab, from the history of Persia entitled Shahnamuh by Firdousee, translated into english verses with the original text (Calcutta 1829).

21) The Shah-nameh, an heroic poem by Aboul Kasim Firdoo-see published by Turner Macan, 4 vol. (Calcutta, 1829). Це найперше повне видане „Книги царів“. Тут є й передмова 1423-го року, є й словар, є й ті епізоди, які видавець уважав за інтерпольовані і через те згуртував їх окремо. Мекенове видане ще й досі має велику вагу, не вважаючи на пізніші видання: Молеве і Вуллерсове.

22) Тегеранське східне видане 1831 р. (1247 р. гіджри).

23) J. Atkinson, The Shah-nameh of the Persian poet Firdausi, translated and abridged in prose and verse (London 1832). Це переклад з Текекколь-беґового „Монтехеб от-теваріх“а. У Англічан ще й досі нема повного перекладу. Недавно Аткінсонова книжка вийшла другим виданєм (London 1892, 436 pp.)

24) I. Vullers, Chrestomathia Schahnamiana (Bonn 1833) — кілька уривків про Іскендера й пізніш. Додано словар.

25) Jules Mohl, Le Livre des rois, publié en persan avec une traduction française en regard. Beix томів сім; 1-ий том вийшов 1838, остатній 1878-го року. Славнозвісне видане, елегантне і розкішне а через те страшенно дороге (500—600 франків); до всього того воно зробило ся вже бібліографічною рідкістю. Тим то 1876—78 року Молеві праця вийшла в світ новим, дешевшим виданєм, але вже без перського тексту. Переклад прозаїчний, не без помилок.

26) Friedrich Rückert, Rostem und Sohrab. Eine Helden-geschichte in zwölf Büchern (Erlangen 1838). Такий сюжет, як бій батька з сином, дуже часто трапляєть ся в європейським епосі. Так отже не можна брати до порівняння Рюккертів переклад, бо се не переклад, а переробка. Часто Рюккерт вставляє довгі епізоди і сцени, про які Фірдовсій нічого не каже або тільки натякає. А вже ж „вольное подражаніє Рюккерту“ Жуковського ще далі стоїть од перського первопису.

27) Carminis epici Schahnameh fragmentum de Dario et Alexandro, hexametris Suethicis redditum, publ. proponit Alexand. Gust. Julius Halisten (Helsingforsiae 1839). Шведською мовою.

28) Sal und Rudabeh. Episch-lyrisches Gedicht, frei nach dem Persischen des Ebul Kassim Manssur el-Firdewsi, von Victor Weiss Edlem von Starkenfels (Wien 1840).

29) Kej-Kawus in Masenderan, metrisch übersetzt von Victor Weiss Edlem von Starkenfels und Theodor Ritter von Schwarzhuber (Wien 1841).

30) E. d. Amthor, Klänge aus Osten, aus dem Arabischen und Persischen übersetzt (Leipzig 1841). Між іншим єсть уривки з „Шарнаме“ (про Джемшида та про Зала).

31) Horti Persici et Arabici. In Latii valles transtulerunt O. Amthorus et A. Fritschius (Melocabi 1842). Єсть про Кейюмерса та про бій Ростема з змієм.

32) Chrestomathia Persica, edidit et glossario explanavit Fredericus Spiegel (Lipsiae 1846). Уривки з „Шарнаме“ на ст. 41—52.

33) Невідомо чие індійське видане 1846 р. (1262 р. гіджри), перський оригінал.

34) Shah-nama, з перської мови на бенгальську переложив Bisheshwar Dat (Калькутта 1847), 458 стор.

35) Переклад на мусульмансько-бенгальську мову, 340 ст., року не знаю (A history of Persian kings).

36) Shah-nama. Translated from Persian into Urdu, by Munshi Mulchand (Transl. soc), Delhi 1846.

37) Кіссі-и хосревани еджем (Історія царів перських), переложив на гіндустанську мову Mul Munshi Дельгійський (Калькутта 1846).

38) Shah-nama. гіндустанський переклад (ibidem 1846).

39) Shah-name, An (hindoostany) abridgement of the Shah-name, in prose, by Moulvi Mohammad Ali (Калькутта 1846). „A translation of Shamshir Khani“ (див. General Catalogue of oriental Works, вид. в Аргі).

40) Шемшір Хані (Дельгі 1844).

41) Точний передрук Мекенового видавця 1829-го р. зробив Могеммед Мерді з Іспагана (Тегеран 1850 т. є. 1267 р. гіджри).

42) A. F. v. Schack, Heldensagen von Firdusi, zum ersten Male metrisch aus dem Persischen übersetzt, nebst einer Einleitung über das iranische Epos (Berlin 1851).

43) A. F. v. Schack, Epische Dichtungen aus dem Persischen des Firdusi, 2 tt. (Berlin 1853).

44) *Idem*, *Heldensagen in deutscher Nachbildung* (Berlin 1865). Тут під спільним заголовком видано дві попередні книжки. Ще раз тую працю видано під заголовком: *Heldensagen, übersetzt von A. Fr. v. Schack*, 3-te Auflage (Stuttgart 1877), три томи.

45) Бомбейське виданє, передрук з Мекенового, 1855—56 (1272 р. гіджри).

46) Виданє Тербізське 1275 р. гіджри (1858).

47) Тереранське 1279 р. г. (1862).

48) *Firdusii Liber regum, qui inscribitur Schahname. Editionem Parisiensem (Моля) diligenter recognitam et emendatam lectionibus variis et additamentis editionis Calcuttensis (Мекена) auxit, notis maximam partem criticis illustravit Joannes Augustus Vullers (Lugduni Batavorum 1877—1883)*, три томи. Це найкраще виданє з усіх.

49) Бежаніані, грузинська поема про Бежана (Біжена). Тіфліс 1880.

50) *Italo Pizzi*, *La morte di Rustem, episodio del Libro dei Re, recato in versi italiani* (Firenze 1882).

51) *Italo Pizzi*, *Manuale della lingua persiana, Grammatica, Antologia e Vocabolario* (Lipsiae 1883). В тій антології є тільки епізоди з „Шар-наме“.

52) *I. Pizzi*, *Il Libro dei re, di Firdusi, poema epico, recato dal persiano in versi italiani* (Torino, V. Bona 1886—1889), 8 voll.

53) *Königsbuch. übersetzt von Fr. Rückert, hrs. v. E. A. Bayer*. Sage 1—13 (Berlin 1890).

54) *Italo Pizzi*, *Antologia Firdusiana, con un compendio di grammatica persiana e un vocabolario* (Lipsia 1891) виправлене ч. 51.

Ще ж Фірдовсій написав поему „Юсоф ве Золейха“ (Йосип і Пентефрія). Задля повности подам і єї бібліографію:

55) *B. Sitzungsberichte der Münchener Akademie* 1872—73 стаття Ете (Ethé).

56) *H. Ethé: Firdussi als Lyriker* (München 1872), відбитка з попереднього.

57) *Ethé, Firdausi's „Jussuf und Suleichâ“, mit Textproben* (Wien 1888).

58) *O. Schlechta Wssehrd, Uebersetzungsproben aus Firdusis religiös-romant. Epos „Jussuf und Suleicha“* (Wien 1888).

59) *Slechta Wssehrd, Jussuf und Suleicha, romantisches Heldengedicht*.

60) *Ch. Pickering, Firdausi's lyrical poetry. Nat. Rev.* 1892, Febr.

Я силував ся, щоб сей перегляд був яко мога повний, але думаю, що такі проминув деякі східні видання Книги царів, а надто літографовані. Ще ж я проминув російську бібліографію, бо хотів усі нерясні вказівки згромадити в однім місці. Ось що я знаю в російськім письменстві:

1) О языкѣ персидскомъ и словесности. Изъ новой книги: *La Perse par Jourdain*, съ франц. перевелъ Пбднѣ. Вѣстн. Европы 1815, N. 12; ст. 285—296 про Фірдовсія, а решта — загального характеру.

2) Отрывки персидской поэзии — Журдена. Вѣстн. Евр. 1815, N. 10 (Сатира на Мегмуда та уривок із „Ш.-н.“) прозою.

3) О литературѣ арабовъ. Изъ превосходнаго творенія: *De la litterature du midi de l'Europe*, par J. Simonde de Sismondi (Paris 1815). Вѣстн. Евр. 1818, N 23. Уривок з історії про Біжена та Меніже на ст. 193—196.

4) А. Болдыревъ, Персидская хрестоматія, 2 ч. Москва 1826; 2-е виданє 1833. Сатира на Мегмуда ст. 193—196.

5) В. Жуковскій, Рустемъ и Зорабъ. Вольное полбражаніе Рюккерту (Друкуєть ся в кожнім зборі его творів).

6) Шахъ-намѣ или Книга царствъ, соч. Фирдуси, пер. Ю. Моля. Стаття Ампера. Сынъ Отечества 1839, т. X, ст. 1—42, т. XI, ст. 1—32.

7) Нѣчто о манускриптѣ „Шахъ-намѣ“ Берлинской королевской библіотеки. Русскій Инвалидъ 1845, N 83.

8) Мифологія персовъ по Фердоуси, Мирзы Казем-Бека. Сѣверн. Обзорѣніе 1848, т. III, ст. 1—12.

9) С. Назарьянцъ, Абулъ Касемъ Фердауси Тусскій, съ краткимъ обзоромъ исторіи персидской поэзіи до исхода XV. ст. Ученныя Записки Имп. Казанск. Унив. 1849, кн. III, ст. 35—136 (і окрема відбитка). Поганенька праця. має вагу тільки як компіляція. Рецензії на неї: Москвитиницъ 1850 і 1851; Журналъ Министерства Народн. Просвѣщ. 1852; Отеч. Записки 1851; Современникъ 1851.

10) Древнія историческія саги Персіи. Библіотека для Чтенія 1850, т. 102, отд. III, ст. 59—78.

11) П. Лерхъ, Семизвѣздіе на небѣ персидской поэзіи. Библ. для Чт. 1851, т. 105, отд. III, ст. 251—268.

12) Эпическія сказанія Ирана. Разсужденіе, написанное для полученія степени магистра И. Зиновьевымъ. СПб. 1855. Типогр. Имп. Академіи Наукъ. 125 ст. — Реценз. в „Русскомъ Вѣстникѣ“ 1856, февр.

13) О происхожденіи и постепенномъ развитіи первоначальнаго персидскаго эпоса. Киевскія Универс. Извѣстія 1867, N 5, ст. 1—11.

14) В. Овсянниковъ, Фирдуси. Родникъ 1883, N 5 ст. 389—408.

15) Смерть Преджа. Изъ „Шахъ-Намэ“, перев. кн. Д. Церте-левъ. Русскій Вѣстникъ 1885, N 12, ст. 1023—1026.

Нарешті варто додати, що до „Шах-наме“ стосують ся ще наукові розвідки про руську і неруську народню поезію і літературу. Всіх їх вилічувати я не буду, згадаю тільки про твори акад. А. Веселовського („Славянскія сказанія о Соломонѣ и Китоврасѣ“ 1872 і др.), В. Міллера („Экскурсы въ область русскаго эпоса“ 1892, „Осетинскіе этюды“, 1882, „Отголоски иранскихъ преданій на Кавказѣ“ Этн. Об. рассм., і др.), А. Хаханова (Этн. Обзор.) і т. і.; В. А. Жуковський надрукував статейку: „Мусульманство Рустема“ (Живая Старина 1892, кн. IV) і „Могила Фирдоуси“ (Зап. VI).

Я мав у себе під руками мало що не всі публікації, які я вгорі вилічив. Отже з видань перського тексту я взяв собі за підвалину Вуллєрсове виданє. Історію про Зоггака спершу я був переложив з одного виданя Тегеранського, бо то була моя перша проба, і тексту Вуллєрсової редакції я ще тоді не придбав; описля я поробив деякі добрі виправки за Вуллєрсом, але другі одміни так і zostавив, бо бачив, що й Вуллєр не був би їх одкинув, а був би надрукував між інчими варіантами, не даючи переваги жадному. Іноді читач побачить, що проти Вуллєрсового тексту єсть у мене ще другі одміни; напр., я часом викидаю по скількись віршів і не перекладаю їх: рація тая, що я роблю не суцільний переклад, а антологію, то й можу деякі плеонастичні, неінтересніші місця викидати. Що до готових чужих перекладів, то я був поставив собі принципом переглядати геть усі, сподіваючись, що через те могли-му добирати собі для свого українського перекладу найкращі слова й вирази. Та англійські переклади мусів я одкинути, бо всі вони або „freely translated“ (та й то very freely!) або „abridged“. Найбільше міні стали в пригоді переклади французькі і німецькі: Моля, Герреса і Шака. З італіянського перекладу (*Il libro dei Re* Піцці) я користав менше, бо швидко пересвідчив ся, що шановний університетський професор, автор багатьох праць про Іран, автор перської граматики, отой Піцці практично знає перську мову дуже зле*). А вже ж більшу користь ніж з *Il libro dei Re* мав я з Піццієвої „*Antologia Firdusiana*“, де поміж популяризацією чужих ідей трапляють ся іноді доволі інтересні самостійні авторові гадки.

Що до транскрипції перських слів і імен власних, то скажу загально, що я силував ся віддавати перську вимову як найточнійше; як же перських вимов є багато, то я тримав ся Фарської, вважаючи

*) Про поверховну Піццієву ерудіцію зрештою вже писало ся в німецькій критиці. Диви напр. статю C. J. Seybold'a в „*Literaturblatt für Orientalische Philologie*“ 1884 Juli-Agust.

єї за найкращу. Тим-то я пишу, напр. „Бозорг“, а не „Бюзорг“ (Bü-sürg) і не „Бузург“; пишу „Ростем“, а не „Рустем“ і не „Рустам“; „Хосров“ зам. „Хозру“, „Хосрев“ і др.; „Гоштасп“ зам. „Гюштасп“ і т. і. Часом підхиляючись старій європейській традиції, я одхиляюсь од свого принципу і пишу, напр., „Абу“ (зам. „Ебу“), „Ібн“ (зам. „Ибн“), „Агриман“ (зам. „Агримен“), „Саадій“ (зам. „Седій“), „Фірдовсій“ (зам. „Фирдовсій“) і т. і.*), але таких слів не багато.

Щоб легше вдержати дословність, я перекладав „Шаг-наме“ віршами без рим („білими“). Та щоб читач мав понятє про форму перського оригіналу, подаю уривок (з історії про Зоггак):

Йекі мерд буд ендер ан рузегар
Зи дешти севарани нейзегозар.
Геранмаїе гем шан о гем нікмерд
Зи терси джигандар ба бади серд.
Ке Мердас нами геранмаїе буд,
Бе дад о дигиш бертерін пайе буд...

На тім і кінчаю свою передмову.

(Далі буде.)

Хв. Кримський.

*) Завважу, що руською буквою „и“ я віддаю перський короткий звук „і“, що зближається до „е“, іменно же до французького *é fermé*.

Нові варіанти кобзарських співів.

Передав з замітками М. Драгоманов

(Посвята Л. П. К.).

Попередня замітка.

З часу, як ми з д. Антоновичем почали видавати „Историческія пѣсни Малорускаго народа“, ми получили од різних осіб чимало нових матеріалів з кобзарського репертуару. Більшу частину їх ми могли б ужити хіба для другого видання „Ист. п. М. нар.“, котрого напевно ми не діждемось. Через те я поклав передати їх в „Житє і Слово“ без дальших заходів, аби вони не затратились. Найголовніші уваги, які б до них треба було додати, пильний читач може знайти чи то в „Ист. п. Мас. нар.“, чи в працях Костомарова і Житецького, легко приступних.

Додам і ще слівце. В теперішні часи, по всему видно, твори народної словесности не дуже то читають ся масою публіки української. Сужу так по тому, що навіть у тих, хто збирає і печатає ті твори, не видно близького знакомства з попередніми збірками. В Галичині-ж ті твори ніколи не були люблені ні читані „народолюбною“ публікою, бо навіть збірка Головацького там майже невідома. Тим то я думаю, що навіть голі тексти кобзарських співів будуть придатні нашій молодіжї і з боку літературного і як взорці мови.

1. 3 записів Ломиковського 1805 р. О. Бодяньського і кн. Цертелева.

П. Ігн. Житецький напечатав в „Кіевской Старинѣ“ 1891, ч. 12 і 1892 ч. 1—2 працю „Старинная запись малорусскихъ думъ съ обзоромъ вариантовъ къ нимъ“, перепечатану потім в его книжї „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“, Кієвъ 1892. Ся збірка дісталась д. Житецькому по смерті проф. А. А. Котляревського од сина останнього. Д. Житецький описує рукопис сеї збірки так:

„На заглавномъ листѣ ея стоятъ слѣдующія любопытныя строки, написанныя, судя по почерку, рукою самого составителя рукописи: „Повѣсти малороссійскія числомъ 16*“. Списаны изъ устъ слѣпца Ивана, лучшаго рапсода, котораго засталъ я въ Малороссіи

*) Есть въ рукописи, кромѣ думъ, три извѣстныя пѣсни — тоже изъ кобзарскаго репертуара: „Дворянская жена“, „Чечотка“ и „Попадья“.

въ началѣ XIX. вѣка⁴. Кго быль этотъ списатель, не видно изъ рукописи, но слова его находятся въ полномъ согласіи съ водяными знаками бумаги, на которой написана вся рукопись: на синихъ листахъ ея, на которыхъ помѣщены самыя „Повѣсти малороссійскія“, водяные знаки относятся къ 1808 году, а на бѣломъ заглавномъ листѣ, который пришить къ рукописи, повидимому, послѣ того, какъ она была написана, водяные знаки указываютъ на 1827 годъ. Принимая во вниманіе эти данныя, можно полагать, что рукопись современна первому (цертелевскому) изданію малорусскихъ думъ (1819 г.), а можетъ быть, и древнѣе его.

Думы и пѣсни расположены въ слѣдующемъ порядкѣ: 1) Три брата въ плѣну въ Азовѣ, 2) Козакъ Иванъ Коновченко изъ города Черкассы, 3) Пирятинскій поповичъ Алексѣй, 4) Федоръ безродной, 5) Три брата Самарскіе, 6) Атаманъ Матяшъ старый, 7) Козакъ прощается съ сестрами, 8) Братъ да сестра, 9) Кишка Самыйло, 10) Иванъ Богословець гет. Запорож, 11) Вдова въ городѣ Чечельницѣ (въ Польшѣ), 12) Дворянская жена, 13) Чечотка, 14) Попадья, 15) Разговоръ Дибра съ Дунаемъ, 16) Вдова Сирка Ивана⁴.

Ми маємо в своїх паперах рукопис, текст котрого дуже схожий з рукописом пр. Котляревського. Він переданий був ще коло 1873 р. пр. В. Антоновичу Масловим, молодім тоді писателем Українцем жившим у Москві, де він незабаром і помер, але вжити его для видання „Истор. Пѣс. Малор. Народа“ ми не могли ось по якій причині:

Ще в 1871 р. почув я од пр. А. Хв. Кістяковського, що у проф. Котляревського єсть стара збірка кобзарських дум, котра буцім то належала до паперів Ів. П. Котляревського, автора „Наталки Полтавки“. Я тоді-ж попросив у Кістяковського, як приятеля пр. А. А. Котляревського, посередництва, щоб той дав копію з тієї збірки для „И. П. Мал. Нар.“. Тільки-ж скоро Кістяковський звівист мене, що Котляревський не згоджує ся дати свою збірку, бо хоче печатити єї сам. (Перед тим так тамо Котляревський не дав для видання казок Рудченка тих матеріалів, котрі ему дістались з редакції „Основи“, остатнім секретарем котрої був Кістяковський, через котрого і обертались в тій справі до Котляревського). В 1873 р. я почув, що Котляревський дав згадану збірку дум (копію чи оригінал) костюмарову з умовою, що той може цитувати видержки з неї в своїх працях, але не може печатати єї цілком. Коло того ж часу Маслов передав свій згаданий рукопис д. Антоновичу, але сказавши, що се копія з того, котрий має Котляревський і що печатати его не можна без згоди остатнього. Таким способом видавці „И. П. Мал. Нар.“ поставлені були в стан людей, у котрих мід-вино по усах тече, а в рот не попадає.

Тепер можна сказати, що обидва рукописи дуже близькі родичі, але не теж-саме. На рукопису Маслова стоїть ось який заголовок: „Малорусскія думы и пѣсни, записанныя въ 1805 году Ломиковскимъ изъ усть слѣпца Ивана, лучшаго расподисты, котораго онъ засталъ въ началѣ XIX. вѣка“. Співів в нему записано на 16, як в рукопису К-ого, а 12 і порядок їх інший і назви деяких одмінні:

1) Кішка Самійло, 2) Федор Безрідний, 3) Три брати Самарські, 4) Атаманъ Матяшъ старый, 5) Вдова въ городі Чечельниці (въ Польщѣ. Замѣч. записавшаго) 6) Вдова Сірка Івана, 7) Розмова Дніпра з Дунаєм, 8) Дворянська жена, 9) Пирятинскій попівичъ Алексій, 10) Братъ та сестра, 11) Іванъ Богославець, гетьманъ запорожскій, 12) Козакъ Іванъ Коновченко изъ гор. Черкась. Въ ріжних місцях єсть під рядками примітки: в думі про Кішку слова: „до дівки Санджаківни“ пояснені: т. є. невѣстѣ (sic!). Примѣч. записавшаго; в думі про Ф. Безрідного слова „перед мечем положено“ пояснені: порубано. Прим. записавшаго; в д. Три брати Самарські „жбанокъ“ — пояснено: манерка солдата. Прим. записавшаго; въ д. Вдова въ городі Чечельниці к словам „при старості літахъ“ примітка: такою оборотъ уже вистрѣчался вище; в д. Вдова Сірка „В городі Мережи“ пояснено: къ Дону. Прим. записавш., — „до стародавняго Тору“ — Рѣка. Пр. запис.; в Двор. жені: „взявъ за коси дай тахтарить“ — Таскать за косы, Прим. запис.; в Попов. Алексію: „Дунайське гірло“ — Чортово окно. Прим. записавшаго. В списку Котл-ого таких приміток менше і поставлені вони по більшій часті в текст.

В текстах обох рукописів одмін мало і вони незначні: напр. в д. про Кішку у Маслова: „габою покривана“, а у Котл-ого: обвивана; у М. „чуден да прочуден, у К-ого: да нема; Ляшъ або Ляжъ бутурлака зам. Ляхъ, — і перше правильніше, бо і в К-ого в однім місці стоїть Іляша (бутурлакъ-потурнакъ, і Лях тут не до речі). В сій думі в К-ого після віршика 132-го пропуск проти Маслова: щоб не могли Турки Трапезонці нас доганяти. В „Розмові Дніпра з Дунаєм“ у Маслова стоїть: Солодкої води в барила набірають, — Шляхи турецькі залягали, — а в К-ого: Холодної води.. Шляхи і дороги замѣчали. В д. про Алексія Поповича після віршиків відповідних до 33—34 в тексті д. Житецького, у Маслова ще стоїть:

Тоє козаки зачували,
Усі замовчали,
Бо в гріхах себе не знавали, —

а за те віршики 43—44 пропущені.

Найбільше між двома рукописами одмін правописних. В Масловському рукопису орфографія приближена до Кулішевої, або по кр. мірі до Метлинського: *ѣ* не вживає ся, *і* стоїть зам *и*, *е*, — *є* зам. *л* в глаголах минувш. ч. і т. д. Чи такий був правопис в оригіналі, звідки писав Маслов, чи сам він так поправляв (Дніпръ зам. Днѣпръ і т. і.) не беремось рішати. Могло бути в купі те і друге, а з двох остатнє скорше.

Вивід з порівняння двох рукописів ми дозволяємо собі робити ось який: копія Маслова мусіла бути зроблена чи з оригі-

налу старішого од рукопису Котляревського, чи з копії з першого. Од того вона має і менше співів. З того, що копія Маслова має примітки записавшого, ми виводимо, що Маслов мусів переписувати не з оригіналу Ломиковського, а з копії з него, на котрій мусіли бути примітки під рядками чи скорше в тексті. Екземпляр Котляревського мусів бути пізнішим списком, котрий зроблений був уже після того, як збирач дав комусь перший список, що ліг в основу копії Маслова, — або копією з такого пізнішого списку. Нема рації не вірити, що сей збирач був дійсно Ломиковський і що перший список був зроблений в 1805 р. Ломиковський був звівний „патріотъ націи малоросійской“, сучасник Полетик, з роду котрого мусіла, як се доводить архівними документами д. Лазаревський, вийти знаменита „Історія Русовъ“^{*)}. Цілком натурально, що серед подібних людей явилась і перша звівна тепер проба записати кобзарські співи. Сю пробу тепер можна поставити точно в 1805 р., раніше ніж час, котрий виводить д. Житецький по рукопису Котляревського. Не маючи під рукою навіть друкованих документів про Ломиковського, ми не можемо розводитись тут про его особу і говорити більше про запис помічений его імям. Звертаємо на сю справу увагу вчених земляків наших, що живуть у вигідніших обставинах. Ми ж дамо тут сатиричну пісню зі збірки Ломиковського, бо д. Житецький не помістив у своїй статі тих трьох сатиричних пісень, які є в рукопису Котляревського.

Дворянська жена.

Дворянская жена
Вона съ розума сжила:
Изъ розуму поступала,
Медомъ, виномъ шинковала,
Компанію частовала,
Къ милому промовляла:
„Охъ, мій милий, милесенький,
Голубоньку сивесенький!

Продай воли чабанниъ,
Купи боти червоніъ,
И фарботи (?)**) зеленіъ!
Бо я панського роду,
Не ходила боса съ роду.
Продай, милий, малі бички,
Купи мені черевчки.
Бо я панського роду,

^{*)} Доси в печаті подав звістку про Вас. Ломиковського той же д. А. Лазаревський, печатаючи в „Кіевской Старинѣ“ (1894 Іюль—Сентябрь) его словник „О Малороссіи, о древнихъ обычаяхъ малоросійскихъ, о службѣ воинской и гражданской, о чинахъ и должностяхъ чиновниковъ По алфавиту. Писано 1808 года“. Родив ся Ломиковський в р. 1778, вчив ся в Петербурзі в кадетському корпусі, служив у війську, жив ще в 1845 р. Після служби з початку XIX. ст. жив у хуторі, котрий прозвав Парк-Трудолюб, коло Миргорода. Там збирав „припасы для малоросійской исторіи“, переложив „Історію малоросійскихъ и запорожскихъ козаковъ“ Шерера і т. д. Д. Лазаревський має чимало рукописів і листів Ломиковського; може в них весті і ключі до історії рукописів Маслова і Котляревського.

^{**) Знаки запитання поставлені в списку Маслова. В загалі ми даємо тут точну копію по его списку.}

Не ходила боса съ роду!
Продай, милий, дві телиці,
Купи мені дві спідниці,
Бо я панського роду,
Не ходила въ дерві (?) съ роду!
Продай, милий, дві корови,
Купи мені чорни брови,
Бо я буду пановати,
Ти на мене поглядати,
Що хороша купава (?);
И прекрасна, чорнява.
Продай лоша и кобилу,
Купи красило, біліло,
Щобъ я по сонцю не ходила,
Щобъ я личка не спалила,
Бо я панського роду,
Не ходила въ черні зроду.⁴
Сидить мила околіла,
Нема дровъ не поліна,
Нічимъ хати затопити,
Нічимъ борщу й каши зварити.
Загадала своему мужу —
Про виликую нужу —
Съ віжками въ лісь по дрова.
Милий думає, гадає,
Взявъ віжечки дай ступає,
Сухих дровъ набірає
И до дому приношає.
Мила съ печи вставала,
Вона хату затопила,
Борщу й каши наварила,
Миленького покормила.
Став милий думати гадати,
Якъ до милой приступати,
Щобъ въ візъ запрягати
И въ лісь поїхати
И дровъ набірати.
Мила богу благодарить —
Взявъ за коси дай тахтарить *)
И на двіръ вивожає,
Хомут справляє,
Дубовия кладі в дротання віжжі
Въ оглобли поставляє

И попадаю загинає (?) **)
„Ту стій, не пани ся,
Въ оглобельки станови ся,
Бо ти панського роду,
Не ходила въ возі зроду.“
Милую въ візъ запрягає,
Й дубиною потягає
И до лісу приїзжає,
И миленьку роспрягає,
И до дуба припинає
И словами промовляє:
„Ой стій, моя мила,
Щобъ ти дуба не сломила,
Щобъ ти сміху не зробила.“⁴
Січе дрова та рубає
И на сонце поглядає,
„А вжежъ, мила, не рано
А ще у насъ и дровъ мало.“
Дрова на візъ складає
Вервкою притягає.
Милую въ візъ запрягає,
Дубиною потягає:
„Ой ну жъ, моя мила,
Ще жъ ты въ возі не ходила,
Ще жъ ты й дровъ не возила,
Бо ти панського роду,
Не ходила въ возі зроду.
Уже сонце низенько,
Намъ до дому не близьенько,
Щобъ я звіря не служався
Щобъ я людей не остав ся!“
Изъ гори зїизжає,
Самъ зъ воза вставає;
Ставъ на гору зїизжати
И колеса гальмовати,
Самъ на візъ сідає,
Дубиною потягає:
„Ой стій, моя мила,
Щобъ ти воза не побила
Щобъ ти сміху не зробила.“
До царини приїзжає
И на діда покрикає:
„Помаленьку, діду, ступай,

*) Таскать за коси. Прим. запис.

**) В вар. Вересая (Записки Югозап. отд. Р. И. Геогр. Обще. т. I (Матерьялы ст. 36—41): по пиці затинає.
М. Др.

Миленькои не сполахай, —
Вона панського роду
Не ходила вь возі з роду.^{*}
И до дому приїзжає,
Миленькую роспрягає
И вь хату вьїхжає,
Сівъ на лавці, оддыхає.
Мила думає, гадає
И кь милому промовляє:
„Охъ мій милий, милесенький,
Ти голубе сивесенький!
Продай боти червонніи,
Купи воли чабанніи, —
Я не панського роду,
Я ходила боса сь роду.
Продай, милий, черевички,
Купи мені малі бички;
Продай, милий, дві спідниці,

Купи мені дві телиці,
Щобъ я рано вставала,
До череди проганяла.
Продай красино й біліло,
Купи лоша и кобилу,
Щобъ я вь возі не ходила,
Щобъ я дровъ не возила.
Я не панського роду,
Я ходила вь черні сь роду!
Продай, милий, чорні брови,
Купи мені дві корови,
Щобъ я рано вставала,
И коровъ подоила,
Тебе, милий, покормила,
Щобъ по хатахъ не ходила,
Сыроватки не просила.
Вжежъ тебе не забуду,
Поки жива в світі буду^{**}).

Ось для порівняння варіант „Дворянської жени“ із збірки пр. Бодяньського, те ж досить старої, писаної в 30-ті рр. с. ст., значно одмінний в деталях. Правопись рукопису Бодяньського.

Я дворянська жена,
Я изъ розуму жыла,
Изъ розуму й поступала^{**}),
Медомъ, виномъ шыковала,
Компанію наповала,
Да все мылого прохала,
Да все мылого благала,
Мылымъ дружкомъ называла:
„Ой мій мылий, мылесенький,
Голубоньку сызесенький,
Чыны мою волю!
Продай, мылий, бычкы, бычкы,
Да справъ мыни черевычкы,
Щобъ я боса не ходыла,

Щобъ я людей не смышляла —
Бо я паньского роду,
Не ходыла боса зроду:
Пекъ-ѣму, и не хочу и не буду.
Продай воли чабаны^{***}),
Купи боты червонны,
Щобъ я вь черни не ходыла,
Щобъ я людей не смышляла:
Бо я паньского роду,
Не ходыла вь-черни зроду.
Продай, мылий, дві телянда по-
[ловеньки,
Справъ мени дві спідницѣ зе-
[лененькы:

^{*}) Варіант Вересая (op. cit.), довший (192 вірші зам. 138) і ще грубіший. Жаль, що не напечатані по рукопису Котляревського варіанти пісень „Попадка“ і „Чечотка“, щоб можна було бачити їх еволюцію в протязу XIX ст. Звичайно пісні коли не забувають ся, то розростають ся. М. Др.

^{**}) В вар. Ломиковського стоїть з жыла, що дає і слову поступала змисл зійшла. Тут, як і в вар. Вересая бачимо жыла, що власне однімає змисл в усій фразі. Чи кобзарі невизначно говорять іноді слово з жыла, чи записачі не гарно чують? Я в початку 1 і 2 в. складено з й + а і єсть приспівна часточка, а не містоіменник я. М. Др.

^{***}) Лучшей породы, сь коими ходять вь Крымъ. (Зам. Б-ого)

Бо я паньского роду,
 Не ходила въ дерзи *) зроду,
 Пекъ-ёму, и не хочу и не буду.
 Продай, мылый. вивцю ярку,
 Зробы мене, якъ панянку:
 Бо я паньского роду,
 Не ходыла въ черни зроду —
 Пекъ-ёму, и не хочу и не буду.“
 Да вже мылый избувае,
 Да вже мылу нарязает,
 Да вже й ума прибирает.
 Сыдыть мыла запанила —
 Въ неи дровъ ни полина.
 Рубай, мылый, гребенище:
 Зварю кашу и борщыще“.
 Мыла борщу наварыла
 И мылого накормыла,
 Малыхъ дитей пожывыла.
 Мылый борщ той кушае
 И на мылу поглядае,
 Ой що мыла похожае:
 Хорошенька вона, все любенька,
 Да дворянка молоденька.
 Винъ на двиръ выходжае,
 И по двору похожае,
 Да все гараздъ прибирает:
 Назадъ визъ завертае
 И дугу знахожае,
 Мылу зъ хаты выкликае
 И у визъ запрягае,
 Вижоньками навожжае,
 Дубылкою затынае:
 „Тпру, стій, моя мыла!
 Тпру, стій, дорогая!
 Тпру, стій, не панысь,
 Да въ оглобли становись,
 Щей на гору подерысь!
 Тпру, стій, моя мыла!
 Щобъ ты воза не побыла,
 Щобъ ты шкоды не зробыла!
 Бо ты паньского роду,
 Не ходыла въ вози зроду.“
 И до лиса доижжае,
 И до дуба прыпынае:

„Тпру, стій, моя мыла,
 Тпру, стій, дорогая!
 Бо ты паньского роду,
 Не стояла въ дуба зроду.“
 Мылый дрова рубает,
 Выше дуги накладает,
 Да все бильше рубает.
 Мылу въ визъ запрягае,
 Вижечками навожжае,
 Дубылкою затынае,
 Изъ горы уставае,
 А на гору ще сидает:
 „Эй, ну жъ, моя мыла,
 Тай ну жъ, дорогая!
 Тай ну жъ поспнишайсь,
 Щобъ я людей не оставсь.“
 До царыны прыжжае,
 Дай на дида винъ гукае:
 „Стій, діду, не торохай
 И мылон не полохай!
 Бо дворяньского роду,
 Не ходыла въ вози зроду.“
 И до дому прыжжае,
 До стовна прыпынае,
 Дубылкою затынае —
 Вона въ ноги зъупадае,
 Да все мылого благае,
 Мылымъ дружкомъ называе:
 „Мій мылый, мылесенький,
 Голубоньку сызесенький!
 Чыны мою волю:
 Продай, мылый, черевычки:
 Купы бычки невеличкы:
 Бо я паньского роду —
 Не ходыла въ вози зроду —
 Пекъ-ёму, и не хочу и не буду.
 Продай боты червонны —
 Куны волы чабаныи,
 Щобъ я въ вози не ходыла,
 Щобъ я людей не смишыла:
 Бо я паньского роду —
 Не ходыла въ вози зроду —
 Пекъ-ёму, я не хочу и не буду.
 Продай дви спидныци зелененьки,

*) дерзя — дохмотье. (Зам. Б-ого) Властиво не дерзя, а дерга — верета, полотнянка. I. Ф.

Купи мѣни двѣ тѣлицѣ поло-
[веньки,
Щобъ я рано уставала
и у череду выганяла,

Щобъ мене людѣ знали,
Госпожою называли —
Называли й почитали *).

Одіславши написане вище д. Ів. Франкові, ми получили од него ось яку замітку:

В Галичині, о скільки тямлю, пісня на тему „Дворянської жени“ доси не була записана, хоч без сумніву існує. Для того, думаю, не без інтересу буде додати тут отсей варіант:

В нещасливий день, я в лихују годину
Взяв собі Івасю пишнују Катерину.
„Продай Івасю волоньки половіі,
Та купи Івасю клејноти дорогіі!“
Продав Івасю волоньки половіі,
Купив миленькіј клејноти дорогіі.
Як закликали другиј день по дубину, —
Вирьигај, Івасю, пишнују Катерину!
Із гори їде, сам на возик сїдає,
До гори їде, бичиком підтинає.
„Продай Івасю клејноти дорогіі,
Та купи назад волоньки половіі!“
Вже ж ти миленька ј клејнотів не схотїла,
Та коли тобі зла панщина доїла.

Ок. 1870 р. від матері Марії зап. Ів. Франко. Мати жалувала, що ся пісня не вся, що там у середині дещо забула.

Рівняючи різні варіанти „Дворянської чи Гусарської жени“ можна встановити таку їх генезу: пісня мусїла народитись на Лівобічній Україні в к. XVIII. ст., коли по скасованю гетьманщини і з переменою козацьких полків на гусарської, дрібні полкові урядники стали претендувати на дворянство, а дочкї їх уважати себе за щось вище од простих козачок, а тим паче посполїтих. Перші варіанти мусїли бути короткі і не так грубі, як пізніші: в них чоловік не бив жінки „дубиною“ і т. і., а лишень запрягав єї в віз, щоб привезти потрібні в дому дрова, замість проданих через неї волів, — при чому чоловік у загалі обертав ся до жінки з іронічною чемністю (як у вар. Бодяньського). Лірники мусїли перейняти пісню од кобзарів і перенести єї з лївого берега Дніпра на правий. В Галичину вже зайшла луна кобзарсько-лирницької пісні, обернулась в звичайну і прилагодилась до обставин панщини.

*) Запряганє жінки (паниці) в борону, радо і т. і., див. в пісні *Сзвращаю димка*, запис. в черкаськ. пов., кїївськ. губ. од дївчат. *Кіевская Стар.* 1884, N XI, 552—554.

Старий варіант пісні про „Попадю“.

Не маючи пісні про „Попадю“ в записі Ломиковського, даємо тут варіант зі збірки кн. Цертелева, першого, що напечатав збірку дум в 1819 р.

Зажурилась попадя своєю бидою :

Бидна моя головонько, що пии зъ бородою !

Охъ мини тошно, ох мини нудно,

Що з бородатымъ жить мини трудно.

Кличуть люди на христыны, треба изъ нимъ сеты,

А як глянешь на бороду, не захочешъ исты. Охъ мини тошно... и проч.

Ой пиду я до владыки, да стану просыты,

Чи не скаже винъ попови борода голыты. Охъ мини... и проч.

Ой забралажъ попадя куры и пидыки,

Пошмандрулажъ попадя просто до владыки. Охъ мини... и проч.

Пришлажъ вона до владыки, дай у ноги пала,

Дуже горко зарыдавши, ему промовляла. Охъ мини... и проч.

Помилуй мене, владыко, що мини робыты ?

Позволь попови моему бороду голыты. Охъ мини... и проч.

Выслухавъ ін владыка, дуже похмурился, —

Стало тисно у кимнати, якъ винъ росходив ся. Охъ мини... и проч.

Где се взялись килейныки, стали ей вчиты,

Що не можно попамъ, ченцямъ борода голыты. Охъ мини...

Пустить мене, такъ попадя стала промовляты :

Сама буду я попови бороду чесаты... Охъ мини...

(Далі буде.)

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

VII. (Далі.)

Відозва Стадіона була для польської публіки великою і дуже немилою несподіванкою. Після податливости губернатора д. 19. марта вона сподівала ся зовсім чого іншого. Тим більше було єї розчароване і гнів *). Як раз вчера вона цілими масами виписувала ся до гвардії; виписували ся навіть діти і старці: кождий, хто виписав ся, був переконаний, що має право жадати оружя, і що уряд зараз на другий день оружя роздасть. Маючи карабіни в руках мож було дуже легко направити тактичну похибку з 19. марта і не лишень вимогти дозвіл на завязанє комітету, але і признанє єго яко офіціального представителя народа. Відозва ся викликала отже передовсім підозрінє, що уряд не хоче видати оружя, а без оружя весь рух подавав би більше на водвіль, як на серйозну драму. Тому-то вже від самого ранку цілі маси польської людности — *Dziennik nar.* говорить о кільканацяти тисячах — обступили ратуш домагаючи ся рішучо роздачі оружя. А коли уряд на ті домагання остав ся глухий, збігались дальші маси народа, котрі окрім ринку позаймали також сусідні пляци і улиці, а всі чим раз голоснійше і різче стали домагати ся оружя. По різних місцях стали виступати бесідники і агітатори, звиваючи нарід, щоби коли не мож по доброму допросити ся оружя, двигнув ся сам до арсеналу і взяв єго силоміць. Коло вікон Кульчицького зібрало ся багато ремісницької молодіжи, котра між собою вела живі наради, і з поміж котрої параз відозвав ся сильний і різкий голос до одного з товаришів: „Димніцкій, ве́ди нас до арсеналу!“

Коли би ся шалена — як каже *Dziennik nar.* — гадка була прийняла ся, то очевидна річ, замість мирних поки що демонстрацій Львів

*) Щоби не повторяти ся з цитатами, подаю, що пригоди 21. марта представляю після: *Dobrzański Jan, Opisanie wypadków z 21. marca (Dziennik Narod. 1848 Ч. 3.) — Zawiazanie się komitetu publicznego i rozwiązanie tegoż na dniu 21. marca 1848 (тамже ч. 4. 5.). — Trzy miesiące życia konstytucyjnego (тамже ч. 75.) — Gazeta Lwowska 1848. Ч. 35. — Zawadzki Władysław, Z młodych lat Dobrzańskiego (1835—1848). Gazeta Narod. 1886 Ч. 250.; дивись також: Widmann Karol, Franciszek Smolka, jego życie i zawód publiczny. Lwów 1856 стр. 142—144 і Schnür Perłowski Stanisław. Z przeszłości Galicji. Wydanie II. Lwów 1895, стр. 493—496.*

був би вже тепер дочекав ся розливу крові. Але допустити до сего керманічі руху не хотіли; до того було ще за вчасно; адреса з 19. марта не була ще навіть цісареві вручена, а невчасними гвалтами мож було многонадійне — як вони думали — діло цілковито скомпромітувати. Та все таки велике роздрознене людности було їм дуже на руку. Воно з одного боку показувало, що солодкими слівцями не мож було сі збути, а з другого боку давало їм дуже добру спосібність показати перед урядом, як мало він має довіря у польської публіки, і що лиш вони одні годні успокоити збурені маси і утримати їх в границях порядку. А логічна консеквенція сего доказу: що треба конче сотворити якийсь орган народній, котрий маючи неограничене довіре у мас міг би бути легальним посередником між тими масами а урядом. „Розбуджене духа публичного і народнього, порушене маси народа і сі стремління показували людям мислячим і розуміючим рух і жите політичне потребу утвореня органу народнього“. (Dz. Nar. Ч. 4).

Грозячий похід ремісницької молодіжи на арсенал здержав Йосиф Дзержковський, котрий головню носив ся з гадкою утвореня комітету, тим, що підіслав кількох знайомих і через них запросив челядника Димніцкого і ще одного ремісника, котрий між своїми товаришами мав велике довіре, на членів організуючого ся комітету. Тимчасом Ян Добжанський з кількома приятелями удали ся до бурмістра гр. Голуховського, щоби як найскоршим зорганізованем івардії зяпобіг можливим забуреням; за ними впало кількадесять обивателів, адвокатів, докторів прав (між ними і Дзержковський), котрі від бурмістра зажадали, щоби або зараз-же утихомирив грізний несупокій між масами, або отворив салю ратушеву, щоби вони могли нарадити ся над способами, як би зяпобігти правдоподібним розрухам. Заскочений так несподівано бурмістр віддав салю ратушеву під надзір і одвічальність Добжанського, а сам пішов до губернатора, щоби его о тім повідомити.

Незабавки зібрала ся повна сая людей з інтелігенції, властителей, купців і міщан, котрі буцим то для того, „що крик кільканайцятисячної людности ставав чим раз грізніший і голосніший, і що всяка інтервенція поліції або властей військових викликала би кров, а в інчий спосіб не мож дійти до ладу“, вибрали „комітет публичний“ з 40 чоловіка. Головою вибрано Яна Добжанського, котрий 19. марта відчитував адресу зібраним масам, кілька раз до них промовляв, уходив між ними за властивого керманіча цілого руху, а навіть за автора сеї адреси *) і через те став ся найпопулярнішою у них особою, а інтелігенція вже давнійше знала его з літературних праць і політичних переконань. На заступників покликано Йосифа Дзержковського і Лешка Борковського. О пів до 12. комітет був уже завязаний, а го-

*) Головним автором адреси був Франц Смолька в співці з Робертом Гешерном і інчими конспіраторами з 30-тих і 40-вих років, а Добжанський лишень єї відчитував публіці, діставши єї по довгих заходах від авторів. (Widmann, op. cit. 138, 139).

лова відчитав слідуєчу відозву (уже наперед готову!): „Ціла Європа за нами. Кожда крапля крови, тепер пролита, є зрадою на власнім народі. Доста крови пролили ми, доста мук натерпіли ся. Хто інакше радить, зраджує власний нарід. Порядком, супокоюм, єдністю все осягнемо. Зорганізоване зараз-же ігвардії є запорукою порядку і супокою, теперішнього і будучого“. Потому додав з пам'яті: „Ми тут, панове, ввійшли ся серед забуреня народа головно в тій цілі, щоби моральним нашим впливом над народом утримувати порядок і супокій сего насильного переходу часів давніших в часи конетітуційні, бо кожда інтервенція дотеперішніх властей довела би лиш до найбільших непорядків“.

Коли так, то треба було доказати, що іменно комітет може зробити те, чого не можуть урядові власти: утримати публичний порядок і супокій. Пора була горяча. Ледво скінчили ся вибори комітету, влітали що раз ічі люде до салі з вістями, що постава народа нагромадженого на долині стає раз-в-раз грізнійша. Голова комітету вислав двох делегатів, щоби о тім переконали ся, а коли ті потвердили, що несупокій доходить до можливо найвиших границь, здав Добжанський президію на Держковського, а сам вибрав ся успокоювати розбурені маси. Ще перед тим він яко голова комітету послав депутацію за депутацією до Стадіона з жадаєм, щоби казав роздати ігвардії оруже з цісарського арсеналу, але депутацій сих або зовсім до Стадіона не допускали або збували їх солодкими словами. Вийшовши тепер успокоювати нарід Добжанський постановив удати ся за одним заходом з прибраною в тій цілі новою депутацією до Стадіона по оруже.

Коли депутація вийшла з ратуша, повитали єї зібрані на улицях маси народа з найбільшим ентузіазмом. Добжанського пірвали на руки і несли як би в тріумфі до губернаторського двірця. Всі очі звертали ся до него; слів єго слухали як розказу. Він в тій був абсолютним паном над тими масами.

Перші голоси, котрі Добжанський почув вийшовши з ратуша, був крик: „Оружя! оружя! бо нас різати хочуть!“ Бо саме в тій хвилі рознесла ся була поголоска, що незлічніні маси мужицтва ідуть на Львів, а боронити ся не було чим. Кількома словами удало ся Добжанському успокоїти людей; памятаючи в перших хвилях про свій обовязок він візав їх, щоби держали ся супокійно, поки хто на них не ударить. Але крики: оружя! оружя! не уставали, а загальний ентузіазм почав поволи поривати є собою і молодого, до таких сцен не привикшого, своїм несподіваним успіхом упоеного миротворця. „Підемо за оружем до губернатора, — нехай нам дадуть оруже. А коли не схочуть, то собі самі єго возьмемо“ — відповів він на поклик народа. В дорозі до губернатора прийшло ся переходити по при арсенал. Арсенал був отворений; війська не було; перед арсеналом стояли вози, на котрі набирали оруже. Побачивши се частина людности крикнула: „Маємо оруже, берім!“ і завернула до арсеналу. Ще раз Добжанський пригадав собі, що єго головний обовязок — утримати в сій хвилі порядок і що годі було депутації, котра ішла просити губернатора о роздачу оружя, забирати силоміць те, що губернатор може по добрій волі дати. Аджеж і те оруже (палаші), котре тепер набирали на вози, було при-

значене для академіків гвардістів! І син разом Добжанський успокоїв і завернув тих, що хотіли вірвати ся до арсеналу.

Але губернатора Добжанський не застав дома. Застав лишень якогось високого урядника, котрого запитав, що значать ті поголоски про мужиків? „О! то Кирило Вінковський зі Ставрополіі щось підбунтував Русинів“, відповів швидко всевідущий урядник.

Довідавши ся тимчасом, що губернатор відбирає на університеті присягу від академіків-гвардістів, завернули маси через ринок до університету. Добжанський, котрого несли на руках, при палаши і з білою шарфою на рамени яко начальника комітету гвардії, говорив по дорозі без перестанку до окружающих его мас народніх. Тон і зміст его бесіди ставав чим раз горячийший. Загальний ентузіазм, горячковий настрій публіки, котрий чим дальше тим більше змагав ся, пірвав с собою і молодого агітатора, хоть він уважав себе холодним, розважним політиком. Ще в неділю 19. марта, коли его приятели зійшли ся були вечером у него в хаті на Краківській улиці, а з улиці доходив усіх крик кількатисячної публіки: „Niech żyje Dobrzański!“ і піле місто потапало в світлі ілюмінації, Добжанський підбігав в-одно до вікон і переривав розмову товаришів питаннями: „Тепер би повстане удало ся певне? Правда, мусіло би удати ся?“... Те, що тоді вечером вигривало ся тихцем в глибині мисли, — каже очевидець Вл. Завадський, — тепер стало перед розгойданою фантазією на яв'у і пірвало его с собою. Забув він і про легальність, до котрої мав накликувати, і про сунокій і порядок, котрого ще перед годиною боронив: найсмілівйші комбінації показались ему тепер можливими до переведеня, а слово его здавало ся ему всемогучим. В ринку казав здержати ся перед ратушем, де був одвах військовий і гренадири стояли власне в повній зброї на поготові. До них він проговорив гарячу патріотичну бесіду, котрої гренадири-Німці зовсім не розуміли і лиш видивили ся на бесідника як на яке дивовиско.

На університеті тимчасом склала ся невеличка пригода. Коли губернатор хотів запрягати академіків-гвардістів на вірність цісареві і конституційному королеві Галичини, заявив професор Рібенбауер (Ruebenbauer) іменем професорів і студентів, що ані він ані студенти на таку роту присягати не будуть, бо яко Поляки готові вони присягати лишень своему конституційному монархові. Губернатор був в клопоті, питав ся здивований других, що стало ся Рібенбауерові? Але не хотівши доводити до крайности уступив перед рішучою волею молодіжи і змінив в роті „короля Галичини“ на „короля Поляків“, а молодіж з великої радости підхопила его на руки і обносила навкруги з окликами: piech żyje! Як раз в сій хвилі наближав ся Добжанський до університету шукаючи губернатора. Почувши про роту присяги і побачивши радість, яка рід того запанувала, він зовсім стратив голову. „Те, що в глибині серця кожного Поляка є остаточним ідеалом, те, думав я, тепер сповнило ся; якась висша воля, здавало ся міні, зливає сю ласку на Поляків“, оповідає він сам. І щоби не дати кому іншому випередити ся з сею радісною новиною, він усе ще несений на руках публіки закричав: „Най жие Польша в границях перед роком

1772!“ Голос сей проніс ся блискавицею по всіх улицях міста. Меси народа ходили як стуманілі, не знаючи властиво, що се має значити? чи се сон чи правда? Декотрі думали, що се початки революції; інші міркували, що проклямація самостійної Польщі вийшла від самого уряду, яко доказ єго прихильности для справи польської. З того всего непорядок ставав однаком чим раз більший; піднялась загальна замішанина. А Добжанський дійшовши на подвірє університеське, був уже майже не при собі; „волосє розчіхранє, очі кровю запливші, погляд блудний, несамовитий, з грудей не слова, лиш один хриплий крик“, — такий став він перед губернатором і не проговорив а прокричав до него бесіду в найвишнім роздразненю. Вислухавши єго бесіду Стадіон звернув ся до тих, що коло него стояли і сказав: „Коли таких загорільців найде ся більше, то певне потече кров“. Добжанський за кілька хвиль зімлів, і єго мусіли віднести до дому. „Але ще з вікон єго доносили ся до зібраного народа голоси: „Не розходіть ся, доки вам не дадуть оружя! Най військо роззброять, а вам дадуть оружє!“. Але голоси сі лишень зашкодили Полякам, бо військо, котре зразу доволі симпатично відносило ся до них, обурило ся, що з вікон начальника комітету жадали роззброєня війська. Скінчило ся на тім, що молодому агітаторови, котрий перед хвилию почував ся таким всемогучим, що відважив ся проклямувати самостійність історичної Польщі, лікарі мусіли пустити кров. Незабавки він прийшов до памяти, а за кілька день зовсім подужав, але то певне, що своїм нерозважним поведєнем став ся головною причиною розв'язаня лиш що утвореного комітету.

Не прочуваючи свого близького кінця комітет став по уступленю Добжанського вести наради під проводом Дзержковського, і вибрав 9 організаторів ігвардії народовой, самих бувших офіцерів війська польського. Серед нарад, коло 1. години з полудня, прибіг хтось зо звісткою, що губернатор в сій хвилі відбирає присягу від академіків вже уформованих яко ігвардія народова, на вірність цісарєви і королеви конституційному Поляків, Фердінандови І. Вістка ся викликала незвичайну радість; усі, хто находив ся в сали, якчлени комітету так і публіка встали з місця з окликом: „Най жие цісарь і конституційний король Поляків!“ „Кожде лице заясніло щастєм; перед очима кожного заблисла щасливша будучність, а чорна і кривава минувшість зникла з памяти“.

Оклики: „Най жие король Поляків!“ і загальна радість перервала на довший час наради комітету. Але не встлигла ще публіка охолонуті від сего першого вражіння, коли прибіг знов хтось з міста до сали з новою вісткою, що голова комітету проклямує власне Польщу в давніх границях! Ся нова несподівана вістка приголомшила усіх відразу. В сали стало тихо; на лицах керманичів руху видко було нетаєний клопіт; кождий зрозумів, що голова комітету зробив непростиму тактичну похибку, відкривши не в свою пору задушевні гадки польських стремлінь. Заступник голови хотів по можности затерти і поправити нерозважний крок, сказав, що справа ся не входить в програму нарад комітету, що правдиві Поляки всі того бажать, але чекати му-

сять, чи Боже провидінє і обставини європейські допущають до того; що не можна грати ся пустими надіями, але треба користати з теперішности в супокою і згоді. Та се не могло затерти першого вражіння. Один офіцер з полку Hoch-und Deutschmeister, вибраний також до комітету заявив, що коли комітет по мисли тої звістки хоче ділати, то він до него належати не може. Держковський заявив, що комітет в тій мисли ділати не думає і не буде, що вістку ту вважає пустою, котра серед такого великого здвигу людности вирвала ся комусь з уст або зістала але понята і перекручена. А щоби усунути можливі непорозуміння, треба з поміж членів комітету вибрати депутацію до губернатора, котра ему має освідчити, що уконституував ся комітет публичний з 40 членів і розпочав свої діланя, що комітет не хоче вдирати ся в власть прислугуючу існуючому урядови, а хоче лиш бути посередником „с сильною моральною перевагою“ поміж урядом переменяючим ся із абсолютного в конституційний, а народом; що хоче урядови улєкшити удержанє порядку, єдности і згоди, котре при теперішніх обставинах є ділом зовсім не легким. А на доказ, що комітет по мисли тої вістки ділати не хоче, перериває наради комітету, аж поки депутація не верне від губернатора.

Але уряд не чекав і не оглядав ся зовсім на сю маніфестацію комітету, бо саме єго заснованє уважав уже за провокацію. Безпосередно по проголошеню через Добжанського Польщі в давніх границях, серед непорядку і хаосу, який воно викликало, єбсавив він ринок і сусідні пляци і улици військом, подвоїв військову сторожу на одвахах, а коридори ратуша і передній покій ратушевої салі міською міліцією; в дверех салі стали жовніри міліції з карабінами на-в-хрест. Незабавки появив ся бурмістр гр. Голуховський і заявив, що приходить від губернатора с порученєм, щоби зібрані зараз розійшли ся, що сая віддана публиці лиш на те, щоби списувати гвардію, а не на публичні наради. Всі члени комітету слухали бурмістра сидячи, а заступник голови відповів, що комітет вислав власне депутацію до губернатора, котра єго має повідомити о завязаню і цілях комітету, що отже комітет ждати буде повороту депутації. Бурмістр відійшов. Публіка притихла і посумніла, „почало будитись недовіре“.

За пів години вернула ся депутація, в котрій був також той офіцер, і привнесла таку саму відповідь, с тим додатком, що губернатор обіцяв прийти за пів години до салі. Всі встали з місця. коли він незабавки явив ся в товаристві кількох офіцерів, і сто кількадесять голосів привитало єго словами: „Най жив!“ Але губернатор повторив свій розказ, присланий попередно через бурмістра, додавши, що завязанє комітету є актом нелегальним і що він сам покличе комітет до організації гвардії з осіб, котрих узнаєсть відповідними до того, просить отже і приказує, щоби зібрані зараз опустили сая. Заступник голови і деякі члени комітету хотіли щось говорити, але губернатор заявив, що він від зборів жадних уваг не приймає, а коли хто має єму що сказати, нехай приїде до него, а він кожного радо вислухає. За снм словом вийшов, а за ним розійшли ся всі зібрані.

Таким способом комітет завязаний перед полуднем, був коло 4. години пополудни розвязаний, не проживши навіть 5 годин^{*)}). Проба захоплення урядової влади в руки революційні не удала ся; перемога осталась при губернаторі. „Ми виділи его — пише автор статі „Trzy miesiące życia konstyt.“ — „по доконанім розвязанню; сам він виглядав як чоловік, приголошений трудом і найсупротивнішими гадками, але в очей его товаришів світила ся скрита радість і найщирше вдоволене“. І справді! Прихильники уряду мали чого тішити ся. Одно нерозважне слово шаленого агітатора освітло цілу ситуацію і показало урядови, с ким має діло.

Та в другого боку і керманічі польські порозуміли, що наробили багато помилок, котрі особливо в початках руху дуже шкідливі, що добороти ся того, чого хочуть, не легко і що вони мають перед собою противника, котрий за сих три дні львівського революційного руху дуже докладно пізнав положенє річей і не дасть собі вирвати добровільно власть із рук. „То, що першої днини легко мож було осягнути, коли би лиш хто був за тим обізвав ся“, каже наведений више автор — „що другої днини було ще можливе, то третьої днини показало ся дуже трудним, майже неможливим. Трудним особливо для того, бо губернатор змиркував, с ким має діло і в чім може удержати ся або ні. Старали ся однакож декотрі всіма силами, щоби завязати комітет і сим разом мали ми доста відваги, але за мало розуму. Коли при підписуваню адресу Фестенбург, хапаючи ся звичайних штук старі системи, замішривізував огонь і цілий гарнізон став грізно під оружем, нарід ведений якимсь добрим інстинктом кликав: „Най живіть брати наші гузари, най жє наша піхота!“ і військо не тайло ся с своїми симпатіями для нас. Се поразило власти урядові, котрим залежало на як найдовшім удержаню своєї поваги і дійсної чи мнимої сили. Від самого ранку бюрократи сердили ся на те, що без найменчої інтервенції поліції незлічимі маси народа проходили свобідно коло місця, в котрім підписувано адрес і не лишень не зайшла ніяка безпирвність, але міг-єсь побачити, як щиро стискали ся жида з христіянами, священники і семінаристи грецькі з латинськими, як братали ся всі верстви, віки і віри. Тривала тота симпатія ще другої і третьої днини. Уряд підвисшував значно плату війську, а томлячи его псбільшеними сторожами і патрулями хотів поволи знеохочувати військо до людности, котра була піби-то причиною збільшеної служби. Здіскредітована поліція і всі, хто через новонаставші пригоди ставав ся лишнім в своїй службі, чекали лиш на хвилю, в котрій би могли поправити свої інтереси і може навіть тайком працювали над тим, щоби викликати непорозуміння. На нещастє непорозуміння прийшли незабавки самі, а викликала їх нерозвага декотрих півголовків“.

*) Гадка Відмана в наведеній повисше книжці, стр. 148 і Зенковича (Wizerunki polityczne dziejów Państwa polskiego IV. Lipsk. 1885 стр. 245), що комітет той завязав ся ще 18. марта, і доперва третьої днини був розвязаний, зовсім невірна, як се видно вже з повисшого представлення уложеного вірно після сучасних жерел і записок очевидців. Оба сі автори нічим зрештою не поперли своєї гадки.

Так писав *Dzien. pag.* — та тільки в три місяці пізнійше, 23 юлія. Безпосередно-ж по розв'язаню комітету навіть той самий *Dzien. pag.* видів в тім акті губернатора лиш одну вопіючу несправедливість і сильними словами боронив конечности такого комітету, а між діячами польськими з 21. марта бачив лиш самих таких людей, котрих розум, посвячене і серце повинні бути славою для Поляків. „Коли то була правда“, — каже він — „що жиемо житєм констітуційним, то повинна зараз бути скликана репрезентація народа до спільного діланя з начальником уряду, бо без скликаня такої репрезентації не лише нема констітуції, але нема навіть переходу до життя констіційного і нескликане такої репрезентації є немов жарт над народом, бо жите, котре обізвало ся в масах народа, можуть спокійною дорогою, без оголошень по рогах улиць розказів поліційних, без багнетів і гармат успокоїти і повести лишень репрезентанти народа, освітлені санкцією і вірою тогож народа. Скаже може хто, що до скликаня репрезентації народньої треба сойму. Але ж на милого Бога! події життя політичного летять блискавкою! мінути становлять літа! Потреба отже, неминуча потреба, котра відзивала ся в серці кожного праведного і мислячого горожанина, була легальністю того комітету, котрий був зорганізував ся. Час був і є дорогий, кожда страчена хвиля значила багато. А щоби виказати і вияснити перед світом хвилеву діяльність того комітету, зачну від єго організації. Передовсім: комітет організував ся явно. По друге: о скільки він хотів бути явним і ясним в своїх діланях, о скільки хотів получить всі мисли і серця, як бажав згоди і братерства, те доказав тим, що на членів того ж комітету вибрав (хто?) представителів усіх верств і вір, а найвисшим доказом, що нічого не хотів ділати против уряду, був вибір двох військових цісарсько-австрійських членами того ж комітету. Чи ж не духом братерства, єдности і згоди віє з відозви голови комітету, котру він відчитав по зорганізованю комітету? Чи ж не повторено кілька раз єю відозву, котра була віроісповіданєм вибраного комітету? З чим же заступник голови вислав депутацію до губернатора? Чи ж в однім якім слові сказанім через комітетових показала ся охота вдирати ся в права існуючої влади? Чи ж не толковано ясно як сонце, чим комітет хоче бути? Де-ж-хоть би найменча помилка, хоть би найменча провинна против існуючої влади? А послунність того ж комітету і свідків, котрі були при розв'язаню, чи ж не є доказом, як дуже він бажав згоди і супокою? Чи ж не доказав перед цілим світом тим ділом, що гадка, яко би ми любили сварки і незгоди, є фальшива? Чи ж представителі вибрані через такий нарід, котрий дав фактами доказ, ще заслуге на віру, чи ж представителі толкуючі в той спосіб потреби і конечність зорганізования себе яко тіло політичне, толкуючі так ясно і без облуди ціли свої і стремління, заслужили на недовіре і розв'язане через начальника уряду?!!! Люде дбаючі о добро публичне завязали той комітет. На першу відозву начальника уряду, на заміт нелагальности розв'язали ся і розійшлись... Розв'язавши ся зложили тягар великої одвічальности, котру би на плечех своїх були мусіли двигати, в руки начальника уряду. Дав-би Бог, щоби він оказав ся належито відповідним для сего

тягару і для тих численних потреб, котрих теперішні обставини вимагають."

Але начальник уряду нічого так горячо не бажав, як лиш сам один, без комітету „двигати тягар великої одвічальности" і „заспокоювати численні потреби теперішніх обставин". Він кожним своїм словом і ділом старався доказати своїм противникам, що він і лиш він один відповідний для двигання того тягару, а вони ні, і заявив навіть, що хоть би єго в сій хвилі покликали до Відня, то доти зі Львова не рушить ся, поки не забезпечить утримане „орядку в краю (Dz. par. ч. 2). Помимо горячої філіпіки Dz. par. годі заперечити, що власне завязане комітету і поведене єго голови, Яна Добжанського, доказ той незначайно єму улекшило.

Граф Стадіон старався на всі боки використати здобуту таким дешевим коштом побіду, і кілька міг, не допускав у Галичині навіть до ужитку тих прав конституційних, з котрих не лише Відень, але і другі провінції вже в повній мірі користали. В Відні давно вже знесена була цензура, в Празі і Кракові теже; але у Львові, коли зараз по розв'язанню комітету 21. марта явилась у гр. Стадіона депутація польських писателів під проводом гр. Олександра Фредра з просьбою о дозвіл на видавництво політичної газети (самі вони навіть не посміли взяти ся до того без дозволу!), то губернатор дозволив лиш під услів'єм зложення дуже високої кавції і утримання цензури у всій силі, і признав ся отверто, що робить се для того, щоби здержувати розвиток журналістики. Статі для Dziennika par. присилані до президіальної цензури перечеркував, хоть були писані дуже блідо і осторожно, декотрих навіть зовсім не позволяв печатати. Дперва за кілька день, коли та сама депутація унішнула ся нарешті о цілковите знесенє цензури, повідомив губернатор, і то аж по довгих, дводневних торгах і спорах, письмом з 26. марта 1848 Ч. 3937 всі друкарні львівські, що з волі цісаря уділена вістала цілковита свобода печати. Та про те властители друкарень мусіли заявити на жаданє губернатора, що не будуть нічого приймати до друку, що би противило ся релігії, моральности або звернене було против існуючому порядкови суспільному або догикало яких осіб. (Dz. par. Ч. 7. Відозва друкаря Піллера: Do moich kolegów!) Та й депутація польських писателів повідомляючи в Dz. par. (ч. 3.) о знесенню цензури вважала konieczним відозвати ся особливо до молодших писателів, щоби не забували, що ті, що так довго мысль людську тримали на привязи, все заслонювали ся тим, що свобода печати веде народи лиш до недолі і нещастя; бравши отже перо до рук повинни лишити на боці всякі особисті сварки, а обертати мысли свої лиш на загальне добро народа свого і цілої людськості. Відозва ся не мала великого успіху, але характеристична тим, що показує, як неспіливо польський рух по невдачі 21. марта посував ся наперед і як він, добиваючись окремо для себе здобутих уже в інших провінціях свобод, бояв ся, що кожда ново здобута свобода може так як 21. марта польську справу скомпромітувати.

Характеристичний також спосіб, яким губернатор старався відстрашити депутацію від свободи печати і як він вже тоді старався

використати слабії сторони польського руху. „Народність польська“, — мовив він депутатам — „має дуже багато ворогів; вірте міні панове, що поки все, що має вийти з друку, перше до мене відносить ся, я стараю ся заборонити і придавити все, що вам шкідливе. Є тут одна руська партія, котра вас з цілої душі ненавидить і готова таку ненависть ширити при помочи друку поміж простим народом. Скоро вам дам цілковиту свободу друку, чи ж буду мій їм заборонити печатати, що їм сподобася? Памятайте ж, що берете велику одвічальність на своє сумління, одвічальність за наслідки свободи печати, котрі в наших обставинах можуть бути страшні.“ (Dz. par. Ч. 88. Trzy miesiące...) Але Поляки мусіли наставати на уділене хоть сего одного здобутка революційного, коли не хотіли себе зовсім осмішити і здискредитувати.

І справді знесення цензури було поки що їх єдиним реальним здобутком. До жадної дальшої концесії для руху польського губернатор не дав ся прихилити. Коли Dz. par. в 6 ч. спробував упінути ся о знесення виданого з д. 20. на 21. марта закау зборів в публичних справах навіть по приватних домах, і сказав, що комітет зложений через губернатора повинен виеднати дозвіл на такі збори під відповідною гарантією для утримання публичного супкою, бо інакше признав би, що і збори на св. Йосифа (19. марта) були нелегальні, а уряд стратив би спосібність черпати відомости про стан річи з іншого жерела крім не конче чистих донесень підрядних агентів, — відповів губернатор зараз категорично: не позволю, і не без злобної іронії прочитав Дзеннікови лекцію о тім, як вольні горожане повинні в конституційних державах поводити ся. „Певне, що в державах конституційних“ — каже Gaz. Lw. з 3. апр. ч. 40. — „горожане мають право збирати ся, але і те певне а навіть конечно потрібне, щоби те право було самою конституцією описане і вимірене; а першим і найсвятішим обовязком кожного конституційного горожанина є тримати ся твердо границь конституційних і ніколи по за них не виходити. Коли б ми зійшли з поля свободи в розпусту, то швидко впади б ми в анархію і підпали б під перевагу грубого насилля. Коли отже має панувати лиш право, то лиш на право треба оглядати ся; а після права всякі збори заборонені, заборонені законом карним до тепер ще не відкликаним, бо нового закона конституційного ще нема, а до тепер відкликаний ще лиш закон о цензурі. Обовязком губернатора є дбати лиш о те, щоби всюди в повній силі виконувано постанови закона; сам він не може ані нових законів постановляти ані обовязуючих переіначувати. Візване Dz. par. схибило отже з законної дороги; дозвіл губернатора був би нарушенем конституційного порядку і виходив би по за границі єго обовязку. Але помишувши становиско права треба вже з огляду практичного піднести, що наради над публичними справами на зборах не принесли би жадного позитку, ба навіть могли би довести в краю до заколоту і знівечити публичний супокій і порядок. Бо коли освічена верства збирає ся публично і веде наради над справами публичними, то хтож смів би, при рівності всіх верств перед правом, заборонити мужикам, щоби і вони не збирали ся? А хто ж може ручити, що би з того вийшло, коли би тисячі і тисячі мужиків згорнули ся в одно

місце на наради? Ті самі панове, що тепер упоминають ся о право вольних сходин для себе, самі перші загнули б урядови, як він може щось такого терпіти — і дуже справедливо. Коли отже не хочуть мати причини до скарг, то нехай дадуть самі добрий приклад і нехай, як се вже сама чесність радить, підопруть щиро змагане уряду, котрий хоче досягнути найважнійшу ціль в теперішній хвилі — чекати (!) супокійно на близькі закони конститутційні“.

Помимо колючої іронії стаття ся Gaz. Lw. а властиво висказані в ній гадки губернатора, були трохи нещирі; він зовсім не бояв ся неспокою поміж мужиками, бо тримав їх цінко в руках і по крайній мірі в тім часі, про котрий іде тепер наша річ, так само не думав робити їм ніяких концесій як і освіченим верствам. Він використав лише в данім случаю страх керманців польського руху перед мужицтвом, щоби сяк-так умотівувати заказ пенависних ему публичних сходин політичних. Він забув навіть, що як-раз в попереднім числі тої самої Gaz. Lw. вихваляв мужиків за їх супокій, розвагу і послушенство, коли ему треба було дементувати пушену через Wiener Zeitung поголоску про лагодивший ся б-то бунт мужицький. „Хоча їм (мужикам) заповіли знесенє панщини, то все ж таки вони обовязки свої з особливим супокоем і розвагою сповняють і всюди вірну прихильність свою до наймилолюбивішого цісаря і короля і послушенство законам явно і щиро заявляють“ (Gaz. Lw. Ч. 39). Але губернатор мало дбав о логіку в полеміці с противником; ему передовсім ходило о утриманє влади державної в цілій єї абсолютній силі, а в тій цілі використовував усі помилки і слабі сторони противника, котрий не був на стільки здогадливий, щоби в першій хвилі вибороти собі від заполоханого 19. марта губернатора всі політичні свободи, конечні до дальшого веденя справи.

Доперва в 19. ч. з 19. апр. здобув ся Dz. pag. на відповідь Гаветі львівській. „Коли настрої неосвічених мужиків наших є для публичного супокою небезпечний“, каже він в передній статі — „то не розуміємо, чому би більше освіченим жителям міст треба заборонити політичних зборів... Як раз на підставі рівности ми прийшли до противного заклученя, а іменно до того, що збирати ся нам вільно. Після нашої гадки рівність перед правом лежить в тім, щоби кожний горожанин і кожда кляса горожан однаково лиш за власні провини відповідала. Значить, і заказ зборів по містах для того, що збори мужиків могли би заколотити публичний супокій, після нашої думки як-раз противний принципів рівности перед правом. Адже ж ми зовсім не вимагаємо, щоби на случай можливости неспокою по містах заборонювано мужикам збирати ся на сходини. Не вимагаємо для себе нічого особливого, нічого такого, що би противило ся праву рівности. Рівність і правдива свобода не дадуть ся розділити. Нехай же нам уряд не відбирає свободи в імя рівности, бо де нема свободи, там є лиш рівність неволі“.

Очевидна річ, що така полеміка журналістична, котра була властиво обявом боротьби між двома сторонами о панованє над краєм, не

лишень не залагоджувала напружених по розв'язанню комітету відносин між Поляками а урядом, але їх ще більше заострювала, бо губернатор на полеміці не кінчив, але маючи власть в руках переводив свою волю рішучо і енергійно, не дозволяючи ані на політичні сходи, ані не вдаючи ся в жадні компроміси в справі розв'язаного комітету. Компроміс такий предложений був в адресі внесенім до него д. 31. марта*); в нім проєктувало ся утворене комітету в той спосіб, щоби існуючий виділ Станів галицьких збільшити 48 особами з шляхти, міщан і з інтелігенції, „посідаючими публичне довіре“. З тих 48 осіб мала б „проживаюча у Львові шляхта вибрати 15, проживаючі у Львові міщане львівські і з інших міст 15, врешті духовенство всіх віроісповідань, доктори і докторанди всіх факультетів, учителі публичні, писателі, завідателі фабрики і промисловці також 15, а університет 3 члени. Комітет той мав би вибрати з поміж себе голову і 2 секретарів; засідання его мали би бути публичні, а діяльність его мала би трівати аж до зібрання конституційних заступників народа. Ціль его мала би бути: введене в жите пунктів петиції з 19. марта, вже дозволених, а також тих, котрі будуть пізнійше дозволені. Та губернатор на сей проєкт не дав жадної відповіді. Всякий комітет, котрий би посередно або безпосередно вривав ся в прерогативи его влади, був ему ще більше ненависний, як публичні сходи політичні, і він усіма силами доки міг не допускав до его утвореня.

(Далі буде.)

Іван Заневич.

* Adres obywateli podany dnia 31. marca Jego Excellencyi Gubernatorowi. (Zbiór Rozmaitości z 1848 roku. Biblioteka ім. Осодінських Ч. 44150[17.]

ЕВАНГЕЛІЇ

Стаття Моріса Верна.

(Конець.)

II.

Характер і вартість історична євангелій; їх можливе походження.

Ми присвятили чимало місця порівнювачому аналізу та критиці євангелій і нам здаєть ся, що се єдиний спосіб до розяснення їх вдачі та історичної вартости. Хто читав наші досліді уважно, той зрозумів запевне, як перше по даті євангеліє — таким по нашій думці є євангеліє зване св. Марка — дало початок трьом іншим, і як явилися на світ одно по другому євангелія св. Луки, св. Матвія і св. Івана. Здумаймо собі трьох будівничих, що взялись приладити вже готову будову для трохи змінених вимог; вони затримують деякі частини, перероблюють інші, а часом становлять і зовсім нові прибудівки.

Але тут ми мусимо спинитись на деяких точках, ледво зачеплених досі. Ми показали, що св. Лука певне мав перед очима євангеліє св. Марка і вмістив єго в свій твір, додавши звістки про дитячі літа і про воскресеніє та розширивши поле для розвитку ідей про бже милосерде та про високу вартість віри і молитви. Гаразд! Чи маємо ж уважати, що сі переробки і додатки були нав'язані авторови писаними жерелами, які він мав у руках поряд з євангелієм св. Марка? На се треба рішучо відповісти: ні, не вважаючи на думки критиків, що силкують ся довести, ніби в часи св. Луки можна було братись поправляти готовий текст тільки при помочи писаних документів або устних переказів однакової ваги. Св. Лука зробив нове виданє євангелія, поправлене, перероблене і значно доповнене задля причин тільки догматичних і тенденційних; треба вважати, що єму або скорше може єго окруженю належить сая заслуга чи вина, а зовсім не тим якимсь таємничим жерелам, що ніби то він знайшов. Він нам сам показав, як по єго думці треба подавати „Євангеліє“ сучасним людям. Ми виказали, що й св. Матвій так само брав ся до сеї справи. Ми черев те поставили се писанє третім з ряду, що так ми легше можемо здати собі справу про єго складанє і зміст тим способом, якого тримались; ставлячи-ж св. Матвія раньше св. Луки ми не можемо дійти ні до якого виводу; при тому багато уступів у св. Матвія доказує, що він дальше стоїть від початкової церкви, ніж єго попередники: се видно по єго стараннях — подати доктрину дуже вироблену і стрійну, по єго нелюбові до жидівства, по прославленю особи і діяльности ап. Петра, по п'ятках на дуже розвиту організацію церкви.

Що до св. Івана, то він в загалі не одрізняєть ся ні замірами, ні вірою від своїх попередників, хоч про те нераз різко противить ся їм; сими сперечностями він завдав чимало клопоту скільком поколінням екзегетів. Що ж, хіба й він користував ся з якої скарбниці, невідомої старшим письменцям? Багато критиків розвивають і таку думку, часом навіть і досить зручно й дотечно, але тим тільки самі себе збивають. Коли ж положити, що автор четвертого євангелія знав три перші, то можна легко пояснити всі єго переробки в фактах, починаючи з воскресення Лазаря і кінчаючи постановою цілого плану, що переносить в столицю все головне і єдино маюче значінє з життя і подій Мессії. Се могло бути навіть таким реченєм, ужитим у двох євангеліях: „Єрусалиме! Єрусалиме! ти, що вбиваєш пророків! Скільки разів я хотів зібрати твоїх дітей, але ви не схотіли того.“ (У св. Луки, XIII, 34; порівн. у св. Матвія, XXIII, 37.)

Євангелія св. Луки, св. Матвія і св. Івана треба роздивлять ся як три переробки євангелія св. Марка, зроблені одно по одному, щоб загодити нові потреби християнської церкви і освітити деякі елементи догматичні занедбані до того часу. Отже треба поставити питанє, чи автор євангелія св. Марка, пишучи свій твір, основу трьох інших, мав іншу мету, ніж вони, чи він писав для доктрини, чи власне для історії? Іншими словами: чи перше євангеліє має інший характер ніж три пізнійші? Досить розвинутий аналіз поданий нами, щоб відповісти на се питанє, а сей аналіз доводить нас до того, щоб бачити в творі св. Марка теологічний виклад про мессіанічну роль Ісуса з Назарету, де говорять ся з початку про те, як він проповідує царство божє і робить дивні уздоровлення, потім як іде відважно на страту, щоб вивести грішних і нещасних людей. Між св. Марком а другими євангелістами є тільки та справедлива різниця, що Марко перший визначив твердою рукою план „викладу євангельського“, а другі тільки поправили єго працю. Але ні один ні другі не думали писати справжньої історії, збирати і подавати в строгому порядку факти зовсім певні; найкраще оправдує нашу думку та свобода — можна се сказати без вагання, — з якою вони переробляли оповідання своїх попередників скрізь, де думали, що більше чи менше радикальна зміна послужить на користь найменшій для них доктрині. Програма розвита у св. Марка є не що інше, як тема для проповіді християнської, такої, яка була встановлена після одного або двох поколінь в гурті тих, що признавали особу Ісуса з Назарета за Мессію, про якого провіщали пророки. Отож там і представлено, як Ісус виповнив програму мессіанічну, визначену в св. Письмі, всею своєю діяльністю в загалі, і власне тою смертю на хресті, що стала од разу підвалиною новонародженої віри. Крайні перипетії діяльності Мессії, власне остатня перемога над ворогами Бога і правди, страшний суд, панованє царства божого на землі, все те відсунуто на пізніший час, і теологія взяла ся розвивати, набираючи вітхненя особливо з текстів Ісаї та Псалмів, потрібний тип Мессії: учителя, лікаря і мученика. Ось тема євангельської історії; але ті подобиці або елементи, що становлять тіло сеї теми, де взяв їх

св. Марко, котрого ми тут уважаємо виразом молодих християнських громад?

Тут можемо вказати на великі постаті з Старого Заповіту та на значніші події з історії Ізраеля, як на такі, що найбільше помагали ділу, і між ними на першому місці на самі дивовижні пригоди з виходу в Єгипет і вандрівки Ізраеля по пустинні, а передовсім на дивне життя пророків Іллі та Єлісея. Се велика заслуга Штрауса, що він звернув загальну увагу на сей пункт. Коли Ісус з Назарета був признаний за Мессію обіцяного і жданого, тоді віра християнська перенесла не него все, що тільки оповідання з минулого затримали надзвичайного про тіпичні особи якого небудь Мойсея, Давида, Іллі або Єлісея, про самий народ ізраельський, все, що тільки споминалось у пророків про діла, віднесені до будущего Мессії. Нема ні одної подробиці в чотирьох канонічних євангеліях, яка б не походила з вітхненя біблійних книг або не була б позичена з сих книг. Треба тільки виділити окреме істнованє в першій половині панованя Тіберія людини, що викликала великий рух серед людю галилейського та юдейського, звіщаючи початок мессіянської ери. Сучасний уряд брутально відповів на те муками і стратою в столиці, за римського прокуратора Понтія Пилата, але гурт відважних учеників признав ту людину за Мессію.

Щоб показати виразнійше, до якого ступня св. Марко позбавлений прикмет літописця, що старається вірно віддати недавно минулі події, пригадаймо кілька типових рис. Ось Ісус двічі втихомурює на озері хвилі здійснені бурею (св. Марко, IV, 35 і далі; VI, 47 і далі). Кому спаде на думку, не впадаючи в плиткий раціоналізм, бачити в сьому епізоді в подвійній формі змінений спогад справжньої події? Се тільки два способи виразити віру в велику владу Мессії, пана світових сил; але та обставина, що письменець не відступив перед подвійним виданем сього епізода, показує, що він мало придає ваги тому, як власне сталося се чудо, що ставить на один рівень дві версії незгідні між собою, але запевне однакою! звісні серед громад християнських, та що він має на думці мету чисто догматичну, аби скріпити віру християн серед небезпек, якими загрожували їм ворожі сили. Св. Марко не вагає ся теж подати в двох формах роздавання хліба (IV, 35 і далі; VIII, 1 і далі; повірн. VIII, 19—21) та мало дбає про незвичайність подвійного оповідання об тім, як Христос згожуєть ся нагодувати простим хлібом голодну юрбу, — той Христос, що подавав усім високий поживок духовний, — він навпаки ставить се як аргумент; врешті чудо розмноження хліба взяте з легенди про Єлісея (2 Царств, IV, 42—44). Сі подвоєня показують теж, що оповідання мали вже викінчену форму в той час, коли писав автор євангелія св. Марка.

Коли ми впевнились в чисто догматичному й апологетичному характері чотирьох євангелій і виказали, що факт відбуває там роль другорядну і підрядну, то ми втвердились у сьому при помочи різних уваг, а з них одна особливо має велике значінє. Не тільки неможливо відзначити поступ чи який небудь хід в євангельській історії, але

сама єї оправа невиразна й туманна. Топографія Палестини, власне Галилеї в І. в. н. е. нам доволі відома. Отже євангелія виставляють центром діяльності Ісусової Капернаум, таку місцевість, якої саме істоване не досить доказане в ту епоху, а положене єї не було доси визначене на землі палестинській. Так справа стоїть майже з усіма місцями, де відбуваєть ся історія євангельська. Се пункт першорядного значіння, але на него досі не звертали потрібної уваги. Ми зазначимо тут теж невиразність і недостачу звязку в описі уряду митарів або зборщиків, де автори не в стані ніколи сказати докладно, кому служили єї агенти; чи збирали мита в пограничних містах, чи були урядниками для збирання місцевих податків? По сьому ми можемо зважити характер і вартість історичну чотирьох євангелій. Їх характер є готувно теологічний і апологетичний; їх вартість історична власне через такий характер є як найменша. Коли ж приходить ся оцінити їх вартість моральну, релігійну, духовну, то ми скажемо, що проби критичні ніяк не вмалили єї і що християнство, змалювавши чотири рази постать Христа, дало побожним і чутливим людям поживок незрівняної сили, краси і смаку. Євангелія стали гідним вінцем тих вартих подиву доктрин, виложених в книгах законодавчих, історичних, пророцких і ліричних Старого Заповіту.

Відкладаючи трохи на далі деякі конечні вказівки про історію критики євангелій, ми приступаємо тут до питання про можливе походження наших книг. Для сього ми маємо вже багато вказівок: найперше та обставина, що вони всі були писані по грецьки (просимо відкинути традицію, ніби єв. св. Матвія — переклад з єврейського або арамейського, бо вона не має жадної вартости) ставить нас досить далеко від початків церкви; потім великі промови так звані есхатологічні (у св. Марка, гл. XIII. і паралельні місця у св. Луки та Матвія) переносять нас видимо в часи пізнійші Тітового зруйновання Єрусалиму в 70 р. християнської ери, — се відноситься до всіх перших трьох євангелій; далі непевний характер географічних кадрів доказує, що письменці мало знали середину Палестини і жили zapewne в приморських містах Сирії; нарешті ми вказуємо на розвиток доктрини, що вже є міцна у св. Марка, у св. Луки показує нахил до соціалістичного містіцизму, у св. Матвія приймає укінчену форму, а врешті у св. Івана являєть ся з усіма прикметами тонкої теології, нахиленої троха до гностіцизму і у всякім разі мало приступної для загалу. Все те заставляє нас віднести початок наших євангелій в час між 80 і 100 роками (близько того; так св. Марка в 80, св. Луки в 90, св. Матвія в 100) в громади християнські, що жили в приморських містах Сиро-Фенікії; що до євангелія св. Івана, то ми єго поставимо троха пізнійше, в першу чверть другого століття, а появилось воно певне в якій громаді в Сирії або в Малій Азії.

Перейдем до питання про авторів. Друге євангеліє являєть ся нам по своїй назві як твір певного Марка, що помагав в роботі св. Павлови і св. Варнаві і, як запевнює легенда, св. Петрови теж; мало можливости, щоб той переказ мав яку небудь вартість. Євангеліє повстало напевне з початку в анонімній формі, а тільки потім, коли явилось

кілька інших видань, подумали про те, щоб одрізняти їх по авторам, говорячи: Добра звістка про Ісуса Христа по такому-то. Те ж саме ми скажемо й про замір надати третє євангеліє певному Луді, ученикови й товаришеви св. Павла; на сей раз твір є чисто особистий, при тому він призначався виразно для певної людини, але ім'я мусіло хутко загубитись і тоді почали шукати в історії первісної церкви якої особи з доброю славою, щоб поставити єї в заголовку. Даючи ім'я вже не товариша апостолів, а справжнього апостола, одного з перших учеників Ісуса, святого Матвія, в заголовку євангелія, що було написане третім а тепер займає перше місце, хотіли мабуть додати єму більшої важтості проти подібних творів; але ми доказали, що прикмети сього євангелія становлять єго на добру далечинь від початків церкви і воно не може бути жадним способом твором людини, що знала особисто Ісуса. Чи сей переказ походить з того самого часу, коли була зложена книжка? Се дуже можливо і ми мали б тоді справжній приклад псевдонімії або псевдоєпіграфії. Тим часом коли ім'я св. Матвія не споминається в самій книжці а тільки стоїть в заголовку єї то нема чого обстоювати при сїм. За те четверте євангеліє є твір виразно псевдонімний; єго автор намагався виставити апостола проти апостола, св. Івана проти св. Матвія. В самій книжці автор обявляє, що він не хто інший, як „той ученик, котрого любив Ісус“; трудно в сій постаті бачити кого іншого окрім апостола Івана; се так і зрозуміла церква, виписуючи се ім'я в заголовку книги. Тут ми маємо діло з писанєм псевдоєпіграфним, на взір тих, що складають більшу частину Біблії, і нам сердечно шкода тих людей, що завзято силкують ся зв'язати хоч би найтоншою ниткою містичного писателя першої чверті II. століття з сином галилейського рибалки Зедедея.

Ми скажемо дуже мало про текст наших євангелій, обмежуючись нагадом, що текст переданий нам, який ми можемо встановити за помічю рукописів V в. і дальших часів, дійшов до нас непопсований; однак він має численні варіанти і в новітніх виданнях в него закралась чималі уступки, зовсім позбавлені автентичности, власне у св. Марка (XV, 9—20) і у св. Івана (VII, 53—VIII, 11) себ то ненадежні до первісної редакції, поминувши деякі окремі вірші.

Скінчимо отсю розвідку кількома показаннями на історію і критику євангелій. Церква не бачила жадної невинги в тому, щоб прийняти чотири євангелія зарівно, не вважаючи на чималу різницію між ними; вона віднеслась була в сьому випадку до свого завдання так само широко, як і збирачі канону Старого Заповіту, певні в тому, що нема жадного лиха, коли добру річ переказати на кілька різних ладів; виставлено вона, сліпо і сама того не знаючи, затримувала почуте не історії, але догмату, що було в тих писаннях. Церква дала євангелію св. Матвія, писану апостола, почесне місце; що до св. Івана, вона не відважилась відкинути єго, але показала своє недовіре призначивши єму четверте місце, не вважаючи на єго претенсії переказувати євангеліє в далеко кращій формі ніж єго попередники. На жаль, теорії божого натхнення, до того ж взяті надто вузко, матеріально, починають переважувати; св. Августин, що не зміг стати вище сього, силкується

виправдати сей розпорядок євангелій говорячи, ніби автори писали в такому порядку, в якому їх твори уміщені в каноні; він пробує, теж не конче вдатно, пояснити або вменшити різниці й суперечності виразні, які там знаходять ся, коли тільки почати там шукати викладу подій справді історичних. Він перший розпочав безплідну роботу гармоністики або погоджування, що калічить факти і тексти, або погодити їх і часто мусить їх роздвоювати і розстроювати, коли вже видно, що воли напевне уривки зведені до купи. Після реформації теологія католицька й протестантська з ростучою відвагою й сліпотою визнають доктрину натхнення що до слова, що до літери; критика євангельська стає чимсь розтягненим і пудним. Врешті трошки світла проблиснуло в сій темряві дякуючи німецьким школам протестантської критики, що в другій половині минушого в. почали обстоювати за правом толкування святих книг з оглядом на граматику та історію. Пробують поставити на ґрунт справді літературний питання про складанє євангелій і відношини їх між собою. На жаль, філософські та догматичні завдання все таки мішають ся до роботи і відбирають найрозумнішим людям найяснішу їх здібність — прозорість думки, притупляють вістре критичного скальпеля. Так при порівнюючих студіях над трьома першими євангеліями, т. зв. сінотичними, дійшло ся до такого питання: яким способом письменці, що місцями переказують один другого літерально, часом раптом показують такі характерні різниці? Чим витолкувати ці перескоки від невідлунського копіювання до незалежності? Тоді видумано існуванє первісного євангелія, тепер втраченого, — усного, але врізаного в пам'яті вірних, казали одні, — писаного, запевняли інші, — і отсе євангеліє кожний з письменців мав ніби вложити в свій твір, прилучивши до него додатки взяті з інших жерел. Се ніби то роз'ясненє не давало жадного кінця-ляду. Але ніхто не уважував ся прийняти єдино можливе рішенє, що різні євангелія сходять ся літерально там, де їм не треба нічого змінити для догмату, а навпаки дають собі волю скрізь, де думають, що можна подати яку правду нову або не досить зазначену до тої пори.

Коли б студії над Старим Заповітом не були тоді так дивно занедбані, екзегети дослідили б се явище, порівнюючи книги Царів і Параліпоменон (Літописі), де місця зовсім нові йдуть слідом за літерально списаними; вони б зрозуміли теж, що такий спосіб роботи оснований на зміні поглядів догматичних. Але вони всі не хотіли немов через якусь нещасливу упертість признати сю правду, що очевидячки виходить з дослідів новітньої критики; вони не хотіли уділити місця вигадці особистій. витворови догматичному й теологічному; се справді провадило за собою руйну історичності історії євангельської, і інтереси шкіл теологічних, здавалось, вимагали того, щоб не приступати просто до небезпечної проблеми про реальність фактів дотичних особи Ісуса. Не зміли навіть дійти того, в яким ладі треба ставити наші євангелія: по черзі то вважали євангеліє св. Марка першим по даті, то знов ставили єв. св. Матвія на першому місці. І потім, коли встановлено, що єв. св. Матвія з его противжидівськими тенденціями не могло бути первісною формою євангелія, то вигадали євангеліє прото-Матвія,

з жидівською барвою, що потім би то було поправлене і перероблене на св. Матвія противної барви.

Тюбінгенська школа не спромоглась вийти з цього безсилля, і сам Штраус, що кинув таке ясне світло на євангельську проблему, показавши все, що є там позиченого з Старого Заповіту, не міг сказати нічого досить певного про їх характер і відносини між собою. Тоді, тратячи що раз то більше надію розв'язати питання про лад євангелій, почали вигадувати Прото-Девтеро й Тріто-Матвіїв. Прото-й Девтеро-Марків, так що стали казати: Прото-Матвій, Прото-Марко, Девтеро-Матвій, і т. і. До сього часу розширювання належить напр. Рейс (Reuss), що утримує, ніби в первісному євангелію св. Марка не було ні місії св. Івана Хрестителя (I, 1-20), ні відділу VI, 45—VIII, 26, ні оповідання про муки (гл. XIV—XVI). Що до четвертого євангелія, то єму не більше пощастило: ясно було для всякої неупередженої думки, що автор постановив собі зменшити до певної міри євангельський ґрунт, топлячи факти в тонких спекуляціях догмату, зводячи чи підносячи їх до гідності тінів чи символів; але по печуваній сперечности стали доказувати, що се писане, таке придатне для ріжких нових комбінацій теологічних, мало в собі збір по-дробиць надзвичайно автентичних. Се був спосіб, щоб поставити під захист св. Івана деякі новітні смілости, але ж се не була здорова екзегеза, і можна дивуватись, що панове Ренап та Сабатьє обстають при тих шкідливих помилках школи Шлейєрмахера.

Найбільше додало плутанини те, що придали значіння не зовсім до ладу кільком стрічкам письменця християнського другого століття, Панієса, захованих в Історії Церкви Евзебія (III, 39): „Марко зробившись товмачем Петра написав, правда не дуже впорядкованим способом, але так докладно як тільки міг пригадати, речі роблені або казані Хрестом... Що до Матвія, то, навпаки, він зложив і написав мовою єврейською збірник промов (Господніх), і кожний їх толкував як умів“, і т. і. Намалались прикласти ці слова до канонічних євангелій св. Марка й св. Матвія, та се було чистісіньким абсурдом, бо раз, що св. св. Марка є запевне найбільше упорядковане з усіх чотирьох наших євангелій, а друге, що св. св. Матвія не є виключно збірником промов, і коли тільки роздивитись його краще, то треба відкинути всяку думку про єврейський або арамейський оригінал. Дарма! Хотіли боротись проти очевидности, силкуючись знайти безлад в канонічних св. св. Марка, насильно перекладаючи вираз *logia* (речі, промови) словами „промови і події“, або обявляючи, що се доказує існування євангелія Прото-Матвія, зложеного виключно з промов і що пізніші письменці, невідомі автори Девтеро-Матвія і єв св. Луки, вложили его в оправу євангельської драми. Після сього бажали надати виключну вагу фактичній оправі поданій св. Марком, і „промова“ Ісусовим захованим у св. Матвія, не беручи на увагу, що перша має дуже теологічний і надприродний характер і що другі показують, від початку до кінця, на церкву християнську вже впорядковану незалежно і з викінченою організацією. Справді, коли почати піддавати виразну проблему історії літературної під якесь речення без авторитету, то можна тим тільки гірше затемнити питання; так воно й сталося. Ми певні, що до

якого небудь можливого для всіх рішення можна прийти тільки під умовою — брати наші євангельські писання в їх теперішньому стані, бо він (більш-менш, запевне) той самий, в якому вони були з самого їх народження, і зважитись відкинути питання про автора в вузькому значінні сего слова, а тим самим відкинути шукане якогось первісного стану наших різних євангелій. Ми говоримо се для критиків, що почувають ся досить сильними, щоб офірувати свої внодобання і помилки фактам дослідження наукою, а не внодобаним. Що ж до нас особисто, то ми мусимо объявити, що глибокі студії над ходом літературного складання законодавчих та історичних книг Старого Заповіту довели нас до обяснення, при якому можна рішити ті труднощі, перед якими невелике число найбільш сумлінних наших попередників обявили себе безсилями. Що до засугинників різних церков, то ми просимо їх заховати при собі свої переконання і не компромітувати скарбниці почуття і доктрин, якою вони владають, упертим підтримуванем неможливих до прийняття рішень літературних.

Ми не можемо розпочинати на цьому місці бібліографії євангелій, що могла б бути тільки нудною і безконечною номенклатурою; до того ж її можна знайти у Рейсовій *La Bible* в томах названих *Histoire évangélique* (1876) стор. 715—719 і *la Théologie Johannique* (1879), стор. 405—410 і в його-ж *Geschichte der Heiligen Schriften des Neuen Testaments* (див. остатнє виданє). З погляду традиційної ортодоксії ми значачимо *Manuel biblique* Бакеза і Вігуру (*Bacuez et Vigouroux, Nouveau Testament*). Екзегетична праця найбільш поступила наперед у німецьких протестантських школах; вона поважно зведена до купи у *Holtzmann Die Synoptiker* і *Hand-Commentar zum Neuen Testament*. Ми особливо припоручаємо ті томи Біблії Рейса, що трактують про євангелія сінотичні та Іванове; там можна знайти всі елементи повної студії, питання поставлені розважно, розібрані з дуже високого погляду, часто рішені геніально; але при ближньому розмислі можна побачити, що ні проблема взаїмних відносин між чотирма євангеліями, ні проблема їх справжнього характеру, їх історичної вартости і можливого походження не знайшла собі там твердого і гідного рішення. Ми дамо такий самий суд і про д. тенні розправи, що умістив д. Сабатьє в Лихтенбергеровій *Encyclopédie des sciences religieuses*, а іменно *Synoptiques (Evangiles)* і *Jean (Evangile de)* в т. XI. (1881) і VII. (1880). Особлива заслуга Штрауса є та, що він у своїй *Nouvelle vie de Jésus* (переклад французький *Nefftzer'a i Dollfus'a*) підніс значні елементи взятих Євангелієм із *Craporo* Заповіту. В творі голандського теолога Шольтена, *Das aelteste Evangelium* (німецький переклад з оригіналу 1869 р.) видно відважну але не доказану пробу — віднайти під теперішніми євангеліями євангеліє первісне; шtrasбурська *Revue de théologie* (1864 і далі) подала, після Шольтена, дуже вдатну *Étude historique et critique sur le quatrième Evangile*. Згадаємо ще Фолькмара, *Der Ursprung unserer Evangelien* і дуже заслужену працю Б. Вейса, *Das Marcusevangelium und seine synoptische Parallelen* (1872) і *Das Matthäusevangelium und seine Lucas-Parallelen* (1876).

Можна сказати в загалі, що новітня критика протестантська не спромоглась пояснити євангелій, особливо сіноптичних, де вона намагалась шукати спогадів більш або менше перемінених про справні події, збору народних анекдотів, не розуміючи, що вони глибоко догматичні, що се твори свідомі і обмірковані теологів або гуртів учених (docteurs), що в них під фактами скрита доктрина. Праці присвячені св. Іванови кращі.

Скажемо врешті скільки слів про роботи чисто французького походження. Рена присвятив один том своїй *Histoire des origines du Christianisme* євангеліям; Аве (Havet) трактує теж про них в останньому томі *Christianisme et ses origines*; але критика першого вийшла хибкою, несмілою, поаною сперечностей і шкідливих скоків назад, другий же пробиваючи собі шлях з міцною звагою, бачить часто тільки один бік проблеми. Де Пресансе в *Jésus-Christ* показує певний нахил зробити працю критика й історика, але не може відважитись на неминучі жертви; те ж саме ми скажемо й про *Vie de N. S. Jésus-Christ* абабта Фуара (1880) і про *Jésus-Christ* Дідона (1891). Що найоригінальнійшого появила Франція, то се запевне *Évangiles* Ейхтала (1863): хоч недостачі і хибні сеї книжки кидають ся в очі, але вони надолужують ся видатною незалежністю та скількома сміливими й світлими поглядами, власне там, де говорить ся про свідому творчість, яку автор признає за додатками властивими св. Луці.

Ми коротко зберемо до купи в формі положень зв'язаних взаємно здобутки наших дослідів над євангеліями.

1) Всякий виразний погляд на євангелія мусить виходити з досліді початкового питання про їх взаємні відносини, а дослід той може бути встановлений тільки достотним порівнюючим аналізом.

2) Сей аналіз показує, що автор єв. св. Луки знав і користувався єв. св. Марка, що автор єв. св. Матвія знав і використовував єв. св. Марка й Луки, а автор єв. св. Івана знав і використовував єв. св. Марка, Луки і Матвія; отже євангелія йдуть одно по одному так: св. Марко, св. Лука, св. Матвій і св. Іван.

3) Цілком виразний замір різних євангелистів був зовсім не в тому, щоб доповнити один одного, а в тому, щоб замінити собою других, бо вони вважали себе здібними дати видане „Євангелія“ висше від всіх попередніх праць.

4) Завдане св. Марка було в тому, щоб подати в повній формі виклад про месіянський характер паданій церквою Ісусови Назаретському; св. Лука, св. Матвій і св. Іван по черзі розвивали сю тему, з чималими догматичними відтінками і кожний по своїй волі переміняв історію євангельську, щоб дати місце ідеям милим для авторів або красше для гуртів чи шкіл, до яких належали автори.

5) Сі різні видання Євангелія суть таким способом утворами справжніх теологічних шкіл, що вживали грецької мови і мали все, що можна назвати дуже виразними особистими відзнаками; школи сі процвітали, по всіх признаках, починаючи з 75 р. серед поважніших християнських громад в Сирії й Малій Азії.

6) Всі вкуні внутрішні і сторонні свідoctва сходять ся в тому, що треба відкинути гіпотезу, щоби єв. св. Марка написано раніше 80-го року нашої ери; поруч з сим вони примушують не ставити початку єв. св. Матвія пізнійше 100-го року нашої ери; дати сі більше-менше певні як і та дата (90-ий рік), що ми даємо для єв. св. Луки; можна вважати, що єв. св. Івана явилось на світ в першій чверті II. віку.

7) Нема причини припускати істнуванє одного або кількох євангелій первісних, або ріжних форм, що перейшли канонічні євангелія раніше ніж увійшли в укінчену форму; ще менше можна гадати, щоб євангелісти могли послугуватись жерелами писаними чи устними, аби переробляти твори своїх попередників; що найбільше можна припустити, що автор євангелія св. Марка розпоряжував елементами заведеними в укінчену форму, писаними чи устними; але пробувати віднайти їх було б марним заходом.

8) Євангелія канонічні, се єсть твори анонімні, їх дату й походженє можна визначити тільки досить певно і то не називаючи авторів; очевидно вони всі чотири належать до того часу, коли християнство зірвало зовсім з жидівством і оперлось на гуртах не-ізраельського походженя; всі чотири стверто ліберальні при своїх окремих відтінках, і показують вплив тенденцій св. Павла.

9) Зміст євангельської історії головно списаний з постаті і дії Мессії, таких якими знайшли їх учені первісної церкви в книгах Старого Заповіту; „Євангеліє“ се є писанє догматичне під прикрийкою історії, і має на меті доказати, що тін Мессії, провіщаний через пророків, був справджений Ісусом з Назарету.

10) Сей доказ ставить конечним істнуванє особи з сим іменем, що справді істнувала і викликала глибокий і міцний рух в громаді жидівській в Галилеї та в Юдеї за часів імператора Тіберія, як своїми вчинками так і остатніми муками, якими закінчилась єї діяльність.

11) Признанє виразно теологічного характеру євангелій запевне провадить за собою поменшенє їх вартости як історичних документів, але тим самим ще ясніше виставляє їх непорівняну вартість релігійну й моральну. Се плоди думки зовсім свідомої і розваженої, дорілого і обмисленого переконання, се ті твердо і широко заложені підвалини, на яких виросла будова християнської доктрини.

З французького переклада

Л. У.

Знадоби для пізнання

народніх звичайів та поглядів правних.

Передне слово.

В одній з чудових „Поезій в прозі“ Ів. Тургенева прирівнує ся руський мужик до Сфінкса; інтелігент глядить цікаво в загадочне лице того Сфінкса і даремно силує ся вгадати, що криє ся під тою маскою, яка душа проглядає крізь ті таємні очі...

У нас на галицькій Русі зовсім не много зроблено для пізнання народа, того Тургенівського Сфінкса, тай то хто знає, чи не більша тут припадає заслуга чужинцям як своїм *). Говорить ся у нас про простий парід дуже много, робить ся для него мало а знає ся єго ще менше. Коли однак на декотрих ланах народознавства (етнографії) зібрано вже і в нас чимало сирого матеріалу а навіть бачимо іроби наукового оброблення і вихиснування того матеріалу **), то інші лани стоять сумним, запушеним облогом. Такою дівчою, можна сказати, пустою, когрі ще не рушало перо, є також народне звичаєве право ***). На тім полі нема мабуть у нас хоч би найдрібніших починів.

Тую обставину, що у нас ніхто ще доси не звернув уваги на народні звичайі і погляди правні, можна собі дуже легко пояснити. Передовсім народне звичаєве право не підпадає так легко під змисли, як нпр. народні пісні або вишивання тай в загалі твори народньої словесности і вироби народнього промислу. Народню пісню учути або народню меріжку побачити може дуже часто навіть той, кого ані пісні ані меріжки не інтересують і хто їх не шукає. Натомісць народні звичайі і погляди правні зауважає тільки той, хто умисне за ними слідить. Вони не мають змислової екзистенції, існують тільки in abstracto; in concreto маємо тільки факти буденного життя, і потреба доперва ті факти умисне аналізувати, щоби доглянути їх юридичне значінє. А се не кождий потрафить. Щоби записати слова пісні народньої або відрисувати меріжку, до того висlane бути грамотним чоловіком; щоби ж описати народні звичайі і погляди юридичні, до того треба

*) Нагадаю, що галицькі Русини не здобули ся ані на один збірник нар. пісень або нар. меріжок, а все те видано заходом Поляків або Москвіїв.

**) Найбільше знає у нас поле етнографії є народні пісні і народні вишивання (меріжки, узорі) а також діалектологія.

***). Розуміє ся, я маю на думці Галицьку Русь, бо на Україні зовсім інакше (Кистяковский, Бѣименко, Лучицький).

конечно якого-такого фахового образования юридичного. Правда, юристів є не мало і на Галицькій Русі, а між ними бувають люди, що відзначають ся загальним і фаховим образованием. Однак тут стрічаємо нову перешкоду.

Фаховий юрист і на університеті і в практиці має до діла тільки з писаним законом а на народні звичаї і погляди правні привик глядіти з такою погордою, з якою правовірний теолог дивить ся на народні забобони і повірки релігійні; для фахового юриста народний звичай правний се тільки обяв хлєпської темноти, котрий треба чим скорше викоринити, але ніяк не стоїть студіювати. Що погляд сей зовсім небірний, се викажу пізнійше; тут тільки зазначаю, що він був головною перешкодою, через котру юристи, котрі зрештою записували народні пісні, слова, казки і т. і. і інтересували ся життям простого народу, не звернули уваги на юридичні форми того життя. До того причинила ся в великій мірі також та обставина що у нас, як і всюди, народне право звичаєве чим раз більше мезає під напором закону писаного котрий проникає що раз глибоше в широкі маси народа за посередництвом судів і інших властей публичних, а то тим більше, що у нас є тільки цісарські (державні) суди, а нема судів громадських, котрі би судили по народньому звичаю, от як на Україні приміром волосні суди.

Се були би головніші перешкоди, через котрі лап народнього права звичаєвого лежить пустою. Коли до того додамо загальну рутенську безсильність і безплідність, то не станемо дивувати ся. Так, дивувати ся нема чого, але жалувати можемо, бо народні звичаї і погляди правні стоять того, щоби їх студіювати. Хотий і законодавці і урядники і учені правники цілковито ігнорують народне право звичаєве, то мимо того воно має велику вагу і для законодавства і для судової практики і наконєць для теорії і історії права.

Коли законодавство не чисить ся з народніми поглядами і звичаями правними і в державі обовязують закони суперечні з правним пересвідченням мас народніх, то тоді знає таких законів проникає в ширші круги населєня тільки дуже поволі і з великими жертвами т. є. з кривдою населєня. Генеральна клявзула всіх сучасних кодексів, що невідомість закона нікого не може оправдати, нічого тут не поможе: вона конечно але несправедлива, коли невідомість законів є загальним правилом а знанє їх незвичайним виїмком. Через сю постанову право стає монополєм розумніших і проворніших одиниць з великою кривдою мас народніх. Темний мужик доперва тоді довідє ся о істнованю якогось припису закона, коли незнає его відчув кілька разів на своїй шкурі і своїм маєтку. Однак і тоді він не все ще знає добре той припис, не все розуміє его значінє а майже ніколи не признає его справедливим. Через те ослабляє ся серед населєня почутє права і справедливости і зростає недовірє до судових властей. О много ліпше було би, як би законодавство узглядняло народне право звичаєве, бо тоді широкі маси народа о много скорше і о много вигіднійше присвоювали би собі знанє законів і зменшили би ся лихі наслідки невідомости законів.

Крім того ще один в жиний аргумент промовляє за тим, щоби законодавець не погорджував правом звичаєвим: воно є несвідомим, ор-

В гавічним продуктом життя суспільного і знаменитого пристає до тих відносин економічних і в загальні суспільних, котрі єго витворили. Про право звичаєве майже не дасть ся сказати, що се „гарний кожух, та не на мене шитий“, коли писаному законові се приходить ся на жалі аж надто часто закинути. А коли праву звичаєвому закидують, що воно занадто невловиме, неточне і нерозвите, щоби могло вистатчити для скomплікованих і різнообразних форм сучасного цивілізованого життя суспільного, що воно, мовляв, годить ся тільки в суспільностях напів варварських, то на те мушу відповісти, що власне в країнах найкультурніших, як Англія та північна Америка, право звичаєве примінює ся на дуже широкі розміри, особливо в справах торговельних, котрі преці відзначають ся найбільше скomплікованими і різнообразними формами. А впрочім законодавець не конечно потребує признавати праву звичаєвому формальну силу обовязуючу; в многих случаях буде досить, коли законодавець матеріально узявднить право звичаєве, то є сформалізує єго законом, так що вправді не єго, а тільки закон буде обовязувати, однак постанови закона будуть опирати ся на звичаєвім праві.

Однак і там де, як у нас в Австрії, законодавство не признає звичаєвому праву ніякого значіння ані формального ані матеріального, навіть і там має воно свою велику вагу практичну. А іменно: суди цивільні, карні і уряди адміністраційні не тільки можуть, але навіть повинні в виконуваню своєї влади звертати увагу на народні звичайі та погляди правні і числити ся з ними. Що до судів цивільних, то відома річ, що постанови права приватного мають переважно характер диспозитивний (*leges dispositivae*), то значить полішають особам менше або більше повну свободу в упорядкуваню своїх відносин правних. В тестаентах, в різпородних контрактах (умовах) і в загальні в усіх актах правних особи обявляють св ю волю звернену на осягненє якихсь наслідків правних і ті наслідки повинні наступити відповідно до змісту обявленої волі. Отже при розсуджуваню таких спорів цивільних, котрі відносять ся до якогось акту правного — а таких спорів є найбільше — розходить ся головню о те, щоби судія цивільний вислідив властиву волю тих осіб, котрі той акт правний зділали. Судія цивільний мусить наперед пізнати і зрозуміти, чого хотів той, що зробив тестаент або заключив контракт, і відтак відповідно до того визнає свій вирок. Отже при досліджуваню волі осіб ділаючих має судія цивільний в праві звичаєвім знаменитє средство помічницє. Бо відома річ, що люде (особливо серед сільського населення) при робленю тестаентів і заключуваню умов ділають по найбільшій часті під впливом напуючих звичайів і поглядів правних, то значить ділають так, як велить право звичаєве. Однак і в інших случаях може судії цивільному придати ся знанє народніх звичайів і поглядів правних. Прихіром ходить о те, чи хтось ділав в добрій чи злій вірі, чи ділав в такім або інчим намірі, чи був в блуді: в таких і подібних случаях мусить судія цивільний зміркувати, яке було пересвідченє тої особи. А що пересвідченє в річах правних зависить

від правового сві огляду дотичної людини, то нема сумніву що судія повинен той світогляд пізнати і узглядинити.

Перейдім тепер до судів карних. І тут має право звичаєве чимале практичне значіння. Відома річ, що в кримінальних справах невідомість постанови закону карного не оправдує; однак невідомість або блуд що до інших приписів правних стоїть на рівні з блудом що до фактів (error facti): такий же блуд вменчує або навіть цілком ухляєвняє і каридостойність проступків. Лучає ся пераз і не два, що хтось нарушує чужу власність, чуже посідає або в загалі чужу сферу правну тільки для того або головню для того, що під впливом пануючих принципів права звичаєвого є „в блуді“ що до чужої сфери правної, то значить є пересвідчений, що своїм поступком не нарушує чужих прав, а те пересвідчене єго є впливом пануючих поглядів правних суперечних з постановами писаного закона. Такий блуд впливаючий з предметової незгідности права звичаєвого з законом писаним мусить судія карний узнати яко обставину облекшую або навіть оправдуючу, а коли хоче бути совісний і справедливий, то мусить знати принципи права звичаєвого.

Те що я тут сказав про судіїв, відноситься ще в більшій мірі до адвокатів і нотарів. Коли судія видє осуд по найбільшій частині тільки на основі актів або по попереднім підготовленню справи чє без адвокатів, то адвокатусе має діло зі стороною без посередню: він мусить добре вирозуміти, що сторона єму про справу говорить і чого вона хоче, а се не завжди єму удасть ся, коли він не має ніякого понятя о правних звичаях і поглядах простого народа і не розуміє єго правних висловів (термінів технічних), котрі дуже часто зовсім неподібні до офіціальних. Подібно і нотар при списуваню контрактів (або інших актів правних) повинен добре зрозуміти всю контрактуючих сторін, бо се є власне єго задача — перенести ту волю сторін на папір. Коли ж тими сторонами є мужики а нотар не знає правового світогляду і правничої термінології тих мужиків, то дуже легко може лучити ся і справді часом лучає ся, що зміст нотаріального контракту буде зовсім незгідний з інтенцією тих осіб, котрі той контракт заключили. Про власти адміністраційні нема що много говорити, бо їх діяльність обіймає всі сфери і проникає в усі закутини житя суспільного і власне для того ті власти, коли тільки про добро населеня їм не байдуже, мають аж надто часто нагоду і обовязок чиселити ся з поглядами і звичаями населеня і то не лише з правними, однак з правними особливо.

Тільки уважав я потрібним сказати про практичну вартість ступдій над народнім правом звичаєвим. Далеко більша є їх теоретична вартість. Народні звичаї та погляди правні суть для науки неоціненним скарбом, і на сю тему дало би ся писати цілі томи; на сей раз однак досить буде зазначити найважнійші точки. Коли зі становища теорії (не практики!) поглянемо критичним оком на сучасний стан правознавства (Rechtswissenschaft), то побачимо доволі темний, невідрадний образ. Хоч на полі правничих наук по всіх цивілізованих країнах працює багато вчених, хоч друкує ся тьма сістем, коментаріїв, монографій і інших книг правничих, а фахових часописів правничих є також не мало,

то про те правознавство яко наука (а не яко ремесло!) стоїть дуже низько і осталося далеко по заду інших наук. Коли вийдемо до святині правознавства, то почуємо носом стухлий, середньовічний смід метафізики і схоластизму; склепіне тої святині, помалюване параграфами, підпирають величезні статуї загадочних Сфінксів і дволичних Янусів, а на кождім камені видніє ся чудісно викручений знак питання, „дивним суєтником обставив“ дуже схожий на знак параграфу, про котрий зловілі люди говорять, що він має „два кінці“. Учена правнича книга виглядає менче більше так: На чолі кожного розділу красує ся дефініція тої інституції правової, про котру говорять ся; далше яко конвенції впливаючі з дефініції слідуєть правила (регули) правні, а ще далше бачимо більше або менче множество виїмків від тих правил. Се був би „текст“. Під текстом друкованим більшим друком бачимо примітки, друковані дрібним друком, займаючі більшу половину сторони. В тих примітках, переплітаних густо цитатами, находимо всякі цікаві річи, бо-ж там містить ся властива мудрість правнича. Передовсім довідуємо ся, що дефініція подана в тексті є хитка і непевна, бо з кільканацятьох цитованих авторів кождий подає зовсім інчу дефініцію того самого поняття, так що ціла та інституція правна являє ся нам з теоретичного боку загадкою, „квестією спорною“. Не ріпше стоїть справа і з правилами правними, бо-ж вони є непевні конвенції непевних преміс. Вправді позитивні принципи правні суть внаше всякого сумніву, бо вони „стоять чорно на білім“ в кодексах і пандектах, однак теоретична конструкція такого принципу правового майже у кожного автора інча. Тож скільки принципів, установ і правил правних, стільки „квестій спорних“, стільки загадок; чим важніша установа, чим важніше правило, тим більше суперечних теорій, тим трудніша загадка. Коли ж розглянемо ся в такій „квестії спорній“, то побачимо, що се справдішній зачарований круг (circulus vitiosus) з котрого не можуть нас вивести учені правники-автори, бо їх аргументи, се „філософічне“ переливане з пустаго в порожнє. І чим більше ми станемо вглубляти ся в правничу ученість, тим ясніше побачимо, що ціла теорія права повисла в туманних облаках метафізики та що їй не достає твердого ґрунту під ногами.

Якж головна причина того сумного явища? Ото фахові правники-учені, в наслідок традиційної закостенілости умственої уважають право чимсь вічним, незмінним, абсолютним; по їх думці установи і принципи правні не залежать від устрою і розвою суспільности і не підпадають законам еволюції; правила правні ставляють вони на рівні з правилами логічними і математичними і намагають ся поняттями юридичними оперувати в подібний спосіб, як математик оперує величинами математичними. Та се їм не може ніяк удали ся, і зовсім природно, бо право не є висновком логіки, але продуктом історії. Пересічний фахово-образований правник, котрий перестудював не мале число системів і монографій правних, звичайно нічого не знає про початок і розвій власности, про єї різні форми ані про те, що ті форми зміняли ся разом зі зміною економічного устрою суспільности, та не знаючи нічого істотного про те все він може написати „знамениту“ монографію „про право власно-

сти після права римського" або "після права французького"! Подібно стоїть справа зі всіми іншими інституціями правовими. Відки взяло ся право, як воно розвивало ся і який его матеріальний підклад, про все те правдивий учений юрист не знає і не хоче знати; его інтересує тільки право „an und für sich"! Така то правнича ученість!

І коли в новітніх часах бачимо що раз сильніше намагання поставити правознавство на висоті сучасної науки, то є се заслуга не так власних правознавців, як більше вчених інших категорій. Особливо антропологи, етнографи, соціологи та історики культури звернули увагу на народні звичай і погляди правні серед народів нецивілізованих і дали початок новій науці: етнологічній юриспруденції. „Камень, єгоже не брегеша зыздуци, той бысть во главу угла"; так і етнологічна юриспруденція (або наука о народних звичаях і поглядах правних) погорджувана фаховими юристами, має перед собою велику і світлу задачу: оживити і відродити ціле правознавство, оперти науку права на нових основах і подати їй новий напрям.

Етнологічна юриспруденція вказує ученим правознавцям дві великі і правди, котрих вони досі або зовсім не признавали, або не достаточо пам'ятали. Народні звичай і погляди правні не легко дають ся сконстатувати: вони не стоять на папері рівними рядками, як писаний закон. Яко прямий витвір життя суспільного вони сплетені і перенутані з функціями того життя так тісно, що звичайно треба бистрої обсервації а нераз старанної аналізи, щоби їх вислідити і схопити. І се велика хіба народних звичаїв та поглядів правних з боку практичного; однак в тім власне лежить їх неопцінена вартість для науки. Ся прикмета народного права звичаєвого вказує учених студіювати право при самих его коренях і наглядно показує їм, що право виростає з економії. Учений, котрий студіює право звичаєве, мусить мимохідь ясно побачити і як слід оцінити сю принципіальну правду, що право (як приватне, так і публичне) є формою економічного устрою суспільности або іншими словами, що економічний устрій суспільности є матеріальним підкладом права приватного і публичного. З того виходить, що явища правні тільки тоді можна добре зрозуміти, коли їх студіює ся в звязку з явищами економічними. Значить, теорію права треба оперти на економію, а тоді правознавство здобуде собі тверду основу, висвободить ся з кайданів метафізики і схоластики і стане успішно розвивати ся. І се буде заслугою етнологічної юриспруденції.

Народні звичаї та погляди правні мають ще другу таку прикмету, котра значно обнижує їх вартість практичну а придає їм незвичайної стійкості в очах теоретика. Маю тут на думці т. зв. „пережитки" (survivals) то є остатки стародавніх установ правних, котрі вже пережили свій час та силою інерції удержали ся подекуди аж до наших днів, хотяй відносячи економічні і культурні, на котрих ті установи вирости, давно вже загинули, а на їх місце настали інші.

Очевидно стрічають ся пережитки і в писаних законах*), однак на полі права звичаєвого вони о много численіші, бо сягають дуже глибокої давнини. Йозаяк пережитки не лицюють уже з сучасними порядками, стались уже анахронізмами, то не мають вони практичної вартости і не стоїть і не годить ся їх придержувати ся, скоро вони втратили вже рацію істнованя. Однак ті анахронізми є з другого боку архаїзмами, себ то зостанками давньої давнини і з тої причини є вони правдивим скарбом для науки. З тих зостанків давнини ми можемо пізнати первісні форми всяких установ павицх; вони говорять нам про початок і розвій права і безвасганно пригадують нам другу велику правду, що право — се живий організм, котрий підпадає всемогучому законові еволюції. І се друга заслуга етнографічної юриспруденції перед наукою.

Коли я тут троха ширше, ніж би в „переднім слові“ годило ся, застановив ся наперед над трудностями, які стрічає праця на ниві народнього права звичаєвого, а відтак ще ширше над позитками такої праці, то не зробив я се в тім намірі, щоби повеличати ся („що ось то, мовляв, я перший у нас звернув увагу на таку важну а трудну річ“) або щоби придати ваги отсій збірці. Зробив я се в інчій намірі. Наперед ходило мені о те, щоби критика ласкавим і виrozumілим оком гляділа на недостатки моєї праці і при осуджуваню тих недостатків не забула на трудність предмету; відтак залежало мені на тім, щоби через зазначене важности предмету звернути увагу читаючої громади на сам предмет і заохотити других до праці на тій самій ниві.

Тепер ще кілька слів про зібраний мною матеріал, котрий подаю отсе до відомости читаючої громади. Є се народні звичаї та погляди правні, котрих придержують ся руські Верховинці проживаючі над жерелами Свічі і Опору, допливу Стрия. Глибокі гори долиньського і стрийського повітів, котрих неприступність охоронила перед затратою много архаїзмів і племінних особливостів — отсе терен моїх дослідів, а на тім терені знаві мені найліпше дві точки: села Сенечів і Волочанка. Весь матеріал, списаний мною на підставі прямої обсервації верховинського життя і розговорів з Верховинцями, подаю тут без сі тематичного впорядкованя і без наукового обробленя, тільки декуди позволив я собі зробити деяку теоретичну замітку, котра мимоволі насунулась мені на думку.

I. Про сільські прозвища.

Мешканці Верховини мають двоякі прозвища: урядові, котрими „пишуть ся“ в метриках і всіляких урядових книгах і письмах — і прозвища сільські, котрими „кличуть ся“ між собою. Не кождий Вер-

*) От хоч би поділ ґрунтів на домінікальні і рустикальні задержаний в нашім законодавстві!

ховинець а мало котра Верховинка знає своє урядове прозвище ; натомість сільське прозвище знає кожде в громаді.

Колись, перед соткою літ, коли закладано книги метрикальні, не було ніякої різниці між прозвищами сільськими а урядовими, бо власне сільські прозвища вписано до метрик яко урядові. Від того часу пішли прозвища сільські і урядові різними дорогами і розійшлися далеко від себе. Урядові закаменили в тій формі, в якій їх вписано до книг, стереотипно переходили з батька на сина, з мужа на жінку, з неслюбної матери на неслюбну дитину, вічно незмінні і вічно послухні параграфам кодексу цивільного ; натомість сільські прозвища як перше жили так і дальше живуть повним житєм органічним.

Прозвища сільські не є незмінні, як урядові; противно, вони підпадають різнородним варіаціям через переміни звукові та через причіплюванє різнородних суффіксів. Прозвища сільські не так довговічні, як урядові, вони швидше гинуть, а на їх місце родять ся нові, звичайно ще за життя старих. Бо прозвища сільські не такі виключні і нетолерантні, як урядові: урядове прозвище не стерпить побіч себе другого урядового, натомість сільських прозвищ буває у не одної людини і по кілька. Коли хто має більше сільських прозвищ, то між ними веде ся завзята боротьба о існуванє, деки остаточно одно прозвище, найліпше приспособлене, не перемаже і не переженє інших. Наконєць прозвища сільські переливають ся з предків на потомків після інших правил, як прозвища урядові.

Кожде прозвище є на те, щоби відрізнити одну людину від другої і в тім напрямі прозвища суть доповненєм і підмогою імен християн, котрі у різних людей бувають однакові*). Прозвища отже служать для означеня осіб, так як інші слова служать для означеня різних річей і понять. З того боку прозвища є витвором бесіди і належать до обсягу лінгвістики, а для правника не мають ніякого інтересу. Правне значінє прозвища виступає доперва тоді, коли прозвище одної людини творить ся від імени або від прозвища другої людини або коли прозвище прямо переносить ся з одної людини на другу. Коли особа А одержує своє прозвище від особи Б, а не від іншої, то видко, що загал громадян бачить між тими двома особами якусь тіснішу звязь, якісь близші відносини. А що права і обовязки людей нормують ся після того, в яких відносинах, в якій звязи вони стоять між собою, то легко зрозуміти, що правила, після яких прозвища переливають ся з людини на людину, є впливом правних поглядів населеня, витвором права. З того боку хочу розслідувати сільські прозвища Верховинців.

В праві австрійськім так само як в канонічнім і римськім і в загалі у всіх культурних, нових і старинних законодавствах принята є батьківська система переносеня прозвищ, після котрої прозвище переходить з мужа на жінку, з батька на дітей, а тільки тоді, коли

*) У Верховинців чоловік з тим самим іменем, що другий чоловік, зове ся „тезком“ того другого. Василь кличе Василя: „тезку!“

дитина є неслюбна, одержує вона прозвище матери. Система батьківська є втвором патріархальної форми сім'ї і аіменно відповідає власти батька над дітьми і мужа над жоною. Інакше переливають ся сільські прозвища у наших Верховинців. Вправді і у них знана є система батьківська і вона навіть переважає. Однак побіч тої системи існує ще кілька інших систем, опертих на зовсім інших основах, часто прямо суперечних з батьківською системою. В загалі зауважав я 5 ріжних систем (способів) переливання прозвищ, а іменно: 1) система матерня, 2) система родова, 3) система батьківська, 4) система ґрунтова, 5) система індігудуальна. Ті ріжні системи або виступають в чистім виді, або перехреснують ся з собою в ріжнородних комбінаціях.

I. Система матерня полягає на тім, що дитина (все одно чи неслюбна чи слюбна, син чи донька) одержує прозвище по матери.

а) Прозвище дитини творить ся від імени (хрестного) матери. Серед прозвищ сільських і урядових, сучасних і загибших, подибуємо чимало прозвищ утворених від жіночих імен хрестних (т. зв. *metronymica* впротиставленю до *patronymica*), нпр. Оленяч (син Олени), Калинич (син Кални), Марич (син Марії), Марушнич (син Маруші), Феннич (син Фени), Евфемі або Февронії), Геклич або Веклич (Геклич, син Гекзі), Маланьчук (син Молани), Ясефчук (син Ясефти, Elisabetha), Парацук (син Параці), Фрузин, Гафин (розуміє ся: син), або: Марина, Гвчина і т. д. (розуміє ся: донька)*.

б) Прозвище дитини творить ся від прозвища матери; дитина одержує прозвище матери. (Никола Сливка, отецький син, зове ся в селі Шиниюком по своїй матери Шині. Матій і Микита, котрі по вітци нишуть ся Олійниками, зовуть ся в селі Труханами, бо їх мати з роду Труханка. Олеку Павловича кличуть Бринячиним, бо его мати з роду Бринячка і т. д.) В обох повисших ґрупах система матерня виступає чисто: дитина одержує своє сільське прозвище прямо від матери, хоч має слюбного вітця і урядове прозвище дістає від него. Надто в случаях наведених під б) бачимо, що жінка задержує своє первісне прозвище родове помімо що вийшла за муж і те своє прозвище переказує дітям.

в) Прозвище дитини творить ся від прозвища або імени батька, однак не прямо, а посередно через маму. Антон Рурак зове тя Павлишин по своїй мамі Павлисі, коґра знов звала ся Павлиха по своїм мужу Павлі; Василь Пикало, син Івана Пикала, зове ся в селі Пикалишин, то є син Пикалихи. Такий сам початок прозвищ: Василишин, Прокопишин, Іванишин, Андрусишин, Вітишин, Дячишин і т. д. Схема того рода прозвищ, розширених дуже по цілій Русі, є така: Василь — Василиха — Василишин. Сесі прозвища становлять перехід від системи матерньої до батьківської і є виразом по-

*) Всі прозвища, котрі в сій розвідці наводжу, записані з уст народа або виписані з метрик сіл Венечола, Вишкова і Волосянки.

гляду правного, що вправді жінка належить до мужа, але їх діти належать до неї, а не до него.

II. Система родова полягає на тім, що дитина одержує прозвище по найстаршій члені роду (по голові роду), отже по дідові або по бабі. Так Павло Федорів зове ся в селі Медвідчуком, бо його баба (мамина мама) звала ся Медвідька. Василь Сливка кличе ся Моланинець, бо его тато звав ся Моланин, то є син Молани. Олекса і Яцько Васильові зовуть ся по своєму дідові — Петрові. Семьяна Панькового кличуть Андрелин, бо его дідо звав ся Андрела (= Андрій). Прозвища: Ганинець, Гафинець, Парашинець, Федияк значать: внук Ганни, Гафи, Параски, Феді. Система родова проявляє ся також в тім, що верховинська дівчина вийшовши заміж звичайно не дістає мужевого прозвища, але задержує своє родове прозвище, котре винесла з дому. Примірів не наводжу, бо шкодую місця.

Система родова є трояка: а) матриархальна, коли прозвище переходить на дитину з маминої матери; б) патріархальна, коли дитина дістає прозвище по татові татові; наконєць в) мішана, коли дитина виводить прозвище від татової матери або від маминого тата.

III. Система батьківська проявляє ся в тім, що дитина дістає прозвище від батька і то або від его імені хрестного (patronymica), або від его прозвища. Прокіп, Данило і Никола Васильові кличуть ся в селі Гаврилові по татові Гаврилі. Івана Гачку зовуть: Костів. Тимка Пикала зовуть: Янчій, бо его тато звав ся Іван. Приведу ще кілька старинних прозвищ, котрі первісно були patronymica: Кузьмич, Микитич, Вінтонич, Василич, Іванютч, Павлович, Романович, Федьович, Джулович (син Джулі, т. є. Юлія).

IV. Система ґрунтова полягає на тім, що людина дістає прозвище від тої особи, на котрої ґрунті жиє і ґаздує (господарює). а) Коли парубок „пристане на ґрунт“ т. є. оженить ся з дівчиною або вдовицею, котра має свій ґрунт, і замешкає в її хаті (або в хаті її родичів), то дуже часто одержує прозвище по своїй жоні або по родичах своєї жони. Так молодий парубок Павло Сливка оженив ся з старшою і багатою вдовицею Парацею (primo voto Гула); тепер зовуть его в селі Павло Парацян або Павло Війтишин, (бо її перший муж був війтом). Михайло Чекан оженив ся з вдовою Шапкуркою — тепер зовуть его Шапкурчин. Василь Біляпський зове ся в селі Бушманів по своїм тестю Бушмані. Грицько Бриняк звав ся по своїй теці Сіканчин (т. є. зять Сіканки), і т. д.

б) Коли господарі, муж і жона, бездітні а вже в старшій віці, то приймають до себе на ґрунт (замість дітей) „приймича“ і „приймичку“ (т. є. парубка і дівчину), женять їх з собою і записують їм свій маєток. Такий приймич або приймичка одержує звичайно прозвище по своїх добродіях. Так напр. жив господар Михайло Гула, а его жінка звала ся з роду Батівка; вони взяли до себе приймича Микиту (ише ся Василів) і оженили его з приймичкою Гафою; тепер той Микита зове ся в селі по своїй добродійці Батівчуком, себ-то приймич Батівки.

V. Система індивідуальна виявляє ся в тім, що людина не виводить свого прозвища від другої особи, а тільки завдяки своїм індивідуальним прикметам дістає від людей нове прозвище. Так приміром одного нарубка прозвали „ярицом для того, що має шепеляву бесіду і замість „ярич“ каже Яриц“. Одного знов господаря прозвали „Дримбавин“ за те, що є гугнявий і єго бесіда пагадує голос дрибми; другого з подібної причини назвали Гусочка. В селі В. є цілий рід Губалів, котрого члени визначають ся надмірно грубими губами. Інчого знов для кривих чи скісних ніг прозвали Скосівчуком. Деякі дістають прізвище від назви того поля, на котрім мешкають і газдують, приміром: Бескидовий (той що мешкає на „Бескидах“), Згарьовий (що мешкає на „згарях“), Багонський (що мешкає на „Багонці“). Тих, котрі займають ся якимсь ремеслом, називають звичайно після їх ремесла і та назва стає ся з часом прозвищем, котре переходить відтак „от рода в род“. Такий початок отсих прозвищ: Ковалів, Олійник, Кітраль (перекручене Кітляр), Мураль (перекручене Муляр), Вартач (той що вартує церков), Гойкалюк (той що „гойкає“, то є кричить коло церкви), Кушнір і т. д. Зайдів, що зайшли з чужих сел і замешкали в громаді, прозивають звичайно від назви того села, з котрого такий зайда є родом, так нпр. Новицький (родом з Новиці), Опірський (родом з Опірця), Гребенюк (родом з Гребенова), Славчанка (родом зі Славська) і т. д.

Ось тих п'ять систем, після котрих творять ся і переносять ся сільські прозвища у Верховинців. Котра з них в конкретнім случаю перемаже і чому? Чому один носить прозвище по мамі, другий по татови, інчий по бабі або по дідови, а знов інчий дістане нове прозвище? Се залежить від суєтику найрізномордніших обставин. Коли дитина неслюбна; коли вправді слюбна, але отець умер в молодім віку і покинув маму вдовицею; коли отець пристав до мами на ґрунт; коли мама більше знана в селі як отець або перевиєднає вітця енергією і темпераментом, тоді дитина одержить звичайно прозвище матери; в протилежних случаях звичайно по татови. Коли обое родичі умерли в молодім віці і діти вирости у баби або діда, тоді часто дістануть прозвище від діда або від баби і т. д.

Як я вже впеше натякнув, ті системи часто комбінують ся і сплітають ся з собою, так що нераз одно прозвище є витвором кількох систем. Возьмім прізвище „Парацюччин“ і розберім, який єго початок. Колись була собі якась Параця; син єї звав ся Парацук; донька Парацюка а внучка Параці звала ся Парацючка; син Парацючки а правнук Параці зове ся Парацюччин. Тут отже прозвище перейшло з прабабки, через діда, через маму на сина. Возьмім друге подібне прозвище „Костишинець“. Був собі Кость; жінка єго звала ся Костиha; син Костиhi звав ся Костишин; син Костишиного зове ся Костишинець. Тут прозвище пішло від діда, через бабу, через вітця на сина. Ще один примір „Моланинців“. Син Молани звав ся: Моланин, внук: Моланиннець, а правнук: Моланинців. Такі прозвища ще й з того боку цікаві, що в них при помочи ріжних сполучених з собою суффіксів змало-

вона ціла генеалогія даної людини, генеалогія сягаюча нераз аж до цього покоління. Очевидно такі прозвища не є продуктом хвили, іно творять ся поступенно, через настанє суффіксів, нераз ціле столітє.

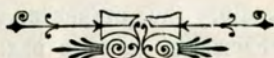
Як далеко відбігли від себе прозвища сільські і урядові, нехай покаже слідуєчий примір:

на імя :	пише ся :	зове ся :
Андрій	Чекан	Білецький.
Роман	"	Дуличів.
Тимко	"	Лесюків.
Іван	"	Батірів.
Семян	"	Штефунів.

В таких случаях, коли в селі є много людей з тим самим прозвищем урядовим, сільське прозвище влекшує значно розрізненє осіб і стає в пригоді не тільки громадянам, але також всяким урядам публичним.

(Далі буде.)

Вол. Охримович.

Із старих рукописів.

VI. Св. Василій і Евладій.

Подавши више (Із уст народа) два варіанти пісні-вірші про св. Василія і Евладія, подаємо тут церковно-руський текст сеї легенди. Текст сей маємо перед собою в трьох списках, а іменно: 1) в рукописній збірці, котрої перша половина походить з початку XVII. віку а друга половина мабуть із XVI. в. (в моім посіданю); текст містить ся на стор. 93—97 та на жаль не має початку. Сей текст, хоч має деякі помилки переписача, все таки досить повний і з погляду на мову має признаки дуже давніх часів; юси (ѡ і ѧ) ужиті не всюди правильно і ѣ замість ѣ на кінці слів вказує на сербо-болгарський оригінал, хоч в тексті бачимо деякі безсумнівні малорусізма; 2) список о. Іллі Яремецького-Білашевича в єго рукописній збірці з років 1743—1753, — є се властиво не дословний список, а вольна переробка легенди, в деяких частях значно вкорочена, де інде стилістично підмальована; список повний, мова хоча церковна, та сильно підмішана малорусиною, конець цікавий особливо тим,

що декуди впадає в віршовий лад; 3) список в Дрогобицькій збірці, зладжений 1743 р. (фрагмент цієї збірки, 15 карток, маю від о. Михайла Зубрицького з Мшанця); текст легенди доволі близький до старшого списку, хоч декуди троха попсований і переписаний недбало: переписчик у двох місцях пропустив по одній або й по дві стрічки оригіналу; примішка малорущини менша, ніж у Білашевича, кінця брак і в середині є прогалина, бо краєць рукопису обшарпаний. Та про те дрогобицький текст декуди доповняє текст Білашевича, а оба ті тексти XVIII-го віку доповняють ся текстом старшого списку. Лишаючи на пізнійше видане старшого тексту я печатаю тепер текст Білашевича, а в нотках подаю з двох інших текстів тільки те, що вважаю конечним для його доповнення.

І. Ф.

Слово святителя Василя Великого архієпископа Кесаріи Кападокійської, како отнялъ Евладія от діавола.

Бяше во Кесарейской странѣ муж, імя ему Синклитіянъ, имѣяше имѣнія много, им же не бѣ числа, весій, маєностей много, каменій многоцѣнныхъ много. Имѣяше одну тѣлько дщєр, імя ей Корасія. Обрѣкъ ю Богу во іноческій чинъ, и божая обручница бѣ, да пріймєтъ млада мнѣшество, да послужитъ Богу до старости. И в ноци сна злаго не имаше, непрестанно Богу служаше, да тоя ради спасутся отец и мати ея. Много веселяху ся о ней Ангели божіи. Имѣше Синклитіянъ слугу единого іменем Евладія, бяше бо мудръ и княженъ. Єгда же помислив за Корасію, великим жалем обнятий бѣсовским навожденієм, єдною ноци лежаше и мисляше себѣ, як би тую інокіню Корасію взялъ себѣ за жену. И такъ себѣ помисливъ, иж мене нѣхто з нею не можетъ совокупити, токмо діавол: аз Евладій запишу себе діаволу и діавол мнѣ поможет иж озму Корасію себѣ за жену. Єднаго же вечера изійде Евладій на роспутіє, где ся дороги розсходять, и призвал діавола к себѣ. В той час діавол явил ся ему и рече: Чѣтребуєши Евладіє и кого ищєши?

Евладій рече: Аз не могу к девицѣ приступити Корасіѣ; хтѣлъ бых ея за жену себѣ взяти.

В той час діавол рече: Пойди но ти ко господину нашему Фармадею царю діавольскому¹⁾.

И написа оний діавол своєю рукою картку и пустил на вихор, вихор же занесе тую картку аж до Фармадея царя. В той час послав Фармадей по Евладія^{4²⁾} слуги своя діаволи и привели Евладія пред Фармадея царя діавольскаго. И видѣ его Евладій на висотѣ престолѣ сидяща и множество діаволов стояху пред ним служащи ему яко царю.

И мовит до Евладія: Кто еси и чого хочеш чоловіче, и чого мя шукаєшь?

Евладій умилим гласом отвѣща: Господи, аще ми сотвориши єже аз требую, дабих взяв Корасію себѣ за жену, буду аз твой на вѣки.

Фармадей рече: Але ви христіяне много мною лжете. Єгда вам нужда, тогда ви мене ищите, а єгда вам отлежит, тогда ви Христу своєму послѣдуете. Зане єще Христос милостивий, що вам прощает таковая согрѣшенія, а мною ви много лжете. Рукописаніє свое запиши, аби еси мой бил на вѣки, аз тобѣ сотворю чого хочєши.

В той час Евладій взяв чернило и наппися карту на себе и дасть в руцѣ Фармадею. В той час посла Фармадей слуги своя и рече им: Идѣтеж слуги моя, обійдѣте келію около Керасіину и заодайте єи великую тугу, заодайте єи любовь ко Евладію великую.

В той час шєдше дїаволи и завдали любовь великую ко Евладію, тугу, скорбь за свѣтцким миром³⁾. Во єдну же ночь востужи велми и возмути ся и не хотяше жити во обителѣ святой⁴⁾. Тогда учувь отец и мати єя из инія полати и прїйдоша скоро ко ней и рекоша: По что тако скорбишь и смутниш ся, чадо? Всего имашь в руках своїх, яденія, питія, одєжди, скарбовъ. Чем, чем скорбиши?

Она же отвѣщаше и рече: Отче мой и мати моя, мужа требует сердце мое.

Єгда услыша Синклитіян таковіє словеса от Корасіи, восплака ся велми отец и мати, глаголюще со жєною своєю: О кто возжєтъ свѣтлую свѣщу во дому нашем? О кто оборонит церков на земли, о ней же Ангели божіи веселяху ся? Кто угасит церковную лампаду?⁵⁾ Опомини ся чадо! Во темен путь грядєш!

Рече Корасія: Отче мой, послухай мене! В тузѣ єстєм великой. Дай ми мужа Евладія!

Синклитіян рече: О чадо, чадо, аз єсмь твой отець! (Аз) и мати твоя надѣяхом ся тебе ради обрѣсти спасєніє. Помини нас чадо, обрати ся ко Господу Богу!

Корасія рече: Отче мой, аще не даси ми мужа Евладія, то горкою смєртію умру.

Синклитіян рече: О чадо, аще сердце твоє мужа любитъ, то обрашем чєловѣка славна, богата, великаго врожаю, а Евладій слуга нашъ єсть.

Єгда услышала Корасія тіє слова, ять себе за горло давити и кричати: Помилуй мене, отче! Евладія хочу взяти за чєловѣка собѣ!

Синклитіян не имѣючи что чинити собрал бояре и сотворил пир велій, банкет, и дасть Корасіи мужа Евладія, и предасть имъ всѣ палаци своя и имѣнія своя и всю худобу свою. И поем жену свою Синклитіян и поїде во монастыр іноческій, а жену отдасть во монастырь ідеже бѣ інокінѣ. Евладій же живяше со женою своею и нейдетъ во церковь Господню. Корасія же чюдяшеся и мовитъ ему: По что, человекъ, не ходиши в церковь Господню?

Онъ же изважаше ю лжею. Во одинъ день бояре, слуги, рѣша Корасіи: По что Евладій не ходитъ въ церковь?

Тако прійде Корасія і рече ему: Аще не вїдешъ во церковь Христову и не причастишися божественными Тайнами, то аз смерти себе горкой предам⁶⁾.

Онъ же не имѣ что рещи, мусѣл еси исповѣсти вся, що ся з нимъ дѣяло и якъ ся діаволу записал. Тое услишавши Корасія со великимъ воздыханіемъ глагола⁷⁾: О горе мнѣ! Боже мой, аз и сама себе врагу предам! Аз не чую родителей своихъ и не слышу гласа их!⁸⁾

Воста кричаще и біющеся во лице, плачущися велми и поїде во Кападокію ко святителю Великому Василю, глаголя: Помилуй мя владико святей! Не послухаламъ родителей своихъ, алемъ во темный путь пошла.

И сповѣсть святителю Василю Корасія вся, що ся дѣяло з Евладіемъ. В той часъ святитель посла по Евладія и мовитъ ему: Право жена твоя глаголетъ?

Евладій (в ркп. черезъ помилку: Корасія) же рече: О владико святей, право глаголетъ.

Василій святитель глаголетъ: О человекъ, человекъ, соблазнилъ ся еси!

Прослезилъ ся святитель и рече: Но еще вопрошаю тя, хочещи ли возвратити ся ко Господу Богу нашему?

Евладій рече: О владико, хотѣл бихъ, але юж не можна, бо мѣ записалъ діаволови и далъ емъ записъ свой въ руцѣ Фармадею старшому.

Василій рече: Сице глаголю тобѣ: любитъ ли сердце твое Бога, егда возвратити ся ко Христу?

Евладій рече: Ох, любил бимъ, владико, и молю ти ся, егда бисъ мя могъ от діавола оборонити!

Тогда поять святитель Василій Евладія за десную руку и воведо его во свою келію и затворилъ его и пребысть Евладій въ келіи 3 дни, а Василій святитель непрестанно у престола Господня служаше и моляшеся за Евладія. Корасія рече: Живъ Богъ мой, не прійду отъ церкви, дондеже не увижду Евладія⁹⁾.

Прійде же ¹⁾ св. Василій и отворит келѣю свою и рече ко Евладію: Что твориш Евладіе?

Евладій рече: Злѣ есмь, владико! Приходятъ бѣсове, стрѣляютъ, бьютъ мене и мордуютъ. ¹¹⁾

Взял же святитель Евладія за десную руку и воведе его во престолъ божественный и нача служити литургію божественную над Евладіємъ. И рече святитель Василій: Святъ, святъ, святъ Господь Саваоѣ! В той часъ крикнулъ Фармадей гласомъ великимъ:

О Василіе, Василіе!
Не твори мѣнѣ насиліе!
Не я Евладія шукалъ,
Але Евладій мене искалъ!

И в той часъ вкинулъ во церковъ рукописаніе Евладієво. Святитель Василій взялъ рукописаніе и показа Евладієви. Видѣвъ же Евладій и рече: Моє рукописаніе, владико святей! Тако взялъ Василій Евладія и дасть Корасіи женѣ его. І воведе Корасія Евладія во домъ свой, и тако бистъ рабъ Христовъ, и прославляли святителя Великаго Василія, честь поклон хвалу ему отдавали до конца житія своего. Аминь.

¹⁾ Ркп. Дрогоб. подає сю промову діавола такъ: Не могу азъ до тебе дѣвици прикоснути ся, но возму тебе ко богу нашеку Фармадею.

²⁾ В ркп. Дрог. се місце читаємо такъ: и чулъ старшій Фармадей и посла штирнацятъ слугъ своихъ и приспѣша ко Евладію и приємше его со радостію великою и приведоша его ко Фармадею.

³⁾ В ркп. Дрог. читаємо тутъ отсе, пропущене у Білахъ: Во єдинъ день видѣ Карасія играюща (мб. пропущено: Евладія) и во радость приняла себѣ. Ркп. XVII. в. має се місце повійше: **Въ єдинъ днь видѣ Карасія Евладія играюща величко и въ драгость пріять его.**

⁴⁾ Остатні слова — додатокъ самого Білахевича; по інішимъ рукописамъ виходить, що Карасія жила ще при батькові, а не в монастирі.

⁵⁾ Білахевич очевидно не зрозумівъ тутъ слівъ оригіналу. Ркп. Дрог. має тутъ вірно: Кто оугасивъ свѣтильникъ свѣтлый яко свѣщу во дому моемъ? і т. д. В ркп. XVII. в. стоить тутъ аорістъ: **(а) кто оугаситъ свѣтлоу свѣтлоу въ домоу нѣемъ, ѡ кто разоритъ црковъ на земли, ѡ ней же агглы веселѣху сѧ, ѡ кто оугаситъ црковноюю лампадоу?**

⁶⁾ Ркп. Дрог. має тутъ: азъ тебе предамъ смерти. Ркп. XVII. в. згідний тутъ з Білахевичемъ.

⁷⁾ Ркп. Дрог. має тутъ: И яко слыша Карасія таковой речи, воскрича со великимъ воздыханіємъ мовечи.

⁸⁾ В ркп. Дрог. вірнійше: Азъ же не послушахъ родителей моихъ, но сама себе предахъ врагу! Такъ і в ркп. XVII. в.

9) В ркп. Дрог. сі слова читаємо так: и не виду ис церкви, дондеже не вижду мужа своего, како обрѣсти (пропущено мб. милость бо-жію?). И не вкушаше ни хлѣба ни воды. Ркп XVII в. сі остатні слова читає так: **ДОНДЕЖЕ НЕ ОУЖИЖ МЖЖА СВОЕГО, КАМО СЯ ШЕРАТИТ, И ХЛѢБА НИ ВОДЫ НЕ ОУЖИШОУ.**

10) Оба інші ркп. мають: По трех днех прійде.

11) Хоча в тексті Білах. тут не зазначений пропуск, то я позволив собі зазначити его з уваги на дійсну прогалину в оповіданю. Позаяк і в Дрог. списку тут взаєне є люка, для того поповнюю текст після ркп. XVII. в.: **Василій дасть їмъ мало мсти и паки затвори его и пребысть є дній, и паки прійде взпроси его гла: како еси, Єладій? онъ же рече: вѣдо, ѿдѣла мене стоат и каржт (sic!) ма, а не приближают сѧ мнѣ. Василій непрестанно оу прѣстола стоаше и мѣаше сѧ с Корасією женою его, и паки по г днѣх прійде Василій взпроси его гла: како еси Єладій? онъ же ѿтѣ-щавъ и рече: ѡ вѣдо, глас ихъ тол'ко слышоу, а ихъ не вижоу. тогда Василій взрадова сѧ и призва всѣхъ людій и попы црковныа, и бысть в'сѣхъ людій х. стѣй же Василій рече ко ним: ѡ дръзи и брата, єдино вѣча заваждио ѿ стада Хвѧ. помозѣте врата, егда како ѡдобрѣмо его ѿ вѣзла, и спокѣда им истиннж и разда им свѣща вѣ ржцѣ. И повел Єладіа за роукоу и взведе его вѣ црковь. и вси людїе взпѣахъ єдиногласно: Гї помилоуї. Вѣзрѣ горѣ Єладій и видѣ діавола лѣтающе іако шра да похитит его. вѣзопи Єладій: ѡ вѣдо, дръжи ма, вѣзати ма хочет діаволь. Василій воспрїаг его под пазхуоу и рече: ѡ про-клатый діаволь, како ты хочеш швраз вжїи и крѣпїє вжїє ѿ ржкоу мою смѣш восхитити? діаволь же вѣзопи гласом великим и рече: ѡ вѣдо, не чини ми на силуо. не азъ того исках, но онъ мене. Ђышавше же вси людїе великим страхом ѡдржыми кѧха (sic!). шѣи кривавахъ лица своа вїюще сѧ ѡ каменъ црковный, и дръзи главою ѡ земаю вїюще сѧ кѣ Бгѣу взпѣахъ: помилуї Гї тварь ржкою своєю и не презри моленїа рабѣ своихъ! Тогда діаволь раздржши сѧ и спаде ржкописанїє Єладїево вѣ ржцѣ Василїю. Василій вѣзат ржкописанїє и дасть ржкописанїє Єладїю. и рече Василій: знаєшь ли, что сіє єсть? Єладій рече: то єсть вѣдо ржкописанїє, єже азъ записахъ діаволоу. и взведе его Василій вѣ црков и ѡсти его и предасть женѣ его и вѣлѣви ихъ. Бгж нїємъ слава і вѣкы аминь.**

Ркп. Дрогоб. в основї згїдний з оцїм текстом, та у него бракує кількох остатніх слів, хоча в закінченю і так уже додано дещо супроти повнєшого тексту; іменно читаємо там, що св. Василій мабуть узав „честная Дары церковная и вниде во домъ ихъ и литургию..“

Болгарський текст сеї легенди по Тиквенському рукопису напечатав 1893 р. д. Н. А. Начов у VIII. томї „Сборника за народни умотвореня“, а в Х. т. тогож „Сборника“ стор. 95—99. подав також невеличку студїйку до сеї легенди.

Ів. Фр.

МАТЕРІАЛИ і УВАГИ

до історії австро - руського відродження

1772--1848.

IV. Модест Гриневецький.

Автор листа напечатаного вище, др. Модест Гриневецький уродив ся 9. ноября 1758 р.^{*)} в містечку Лютовисках в теперішнім повіті ліським, де его отець Василій, що походив із литовської шляхти**), був священником. Мати Модеста називалась Ева, а сам він при хресті одержав імя Михайло. Привчивши ся грамоті в домі родичів він був відтак відданий на науку до Самбора, де скінчив т. зв. школи граматикальні і humaniora, по чім, ведений побожністю, вступив 8. дек. 1777 р. до василіянського монастиря в Добромилі, прийнявши імя Мелетія. Відбувши новіціат а не маючи приписаних літ до зложення монашеського обіту, висланий був молодий Гриневецький настоятелями в февр. 1779 р. до неіснуючого вже нині Спаского монастиря в Самбірським, де під проводом учителя Пірожинського вчив ся красомовства. В авг. тогож року висланий до Замостя на студії філософічні з замишуванням і дуже пильно віддав ся наукам, а відзначаючись спосібностями звернув на себе загальну увагу своєю розпратою „Assertiones philosophicae physicae“. Скінчивши філософію в авг. 1781 р. перенесений був до Дрогобича на магістра шкіл граматикальних і там сповняючи совістно через два роки обовязки учителя з'єднав собі загальну симпатію. Та ось настав час, коли Гриневецький міг уже зложити монашеську професію; то він поїхав до Добромиля і там 23. марта 1783 р. виконав монашеський обіт, перемінивши знов імя Мелетія на Модеста.

З Добромиля вислано Гриневецького до конвікту для клериків в Ляросові, а коли австрійське правительство на внесену просьбу василіянського архімандрита дозволило на богословське образованє двох василіянських клериків у віденьській а потім такожі в львівській дух. семінарії, Гриневецький переніс ся на богословський факультет до Львова, по скінченню котрого зістав професором на тім же факультеті. Він отже враз зі своїм товаришем Теофаном Голдаєвичем був першим з руських монахів, що одержав образованє на львівській університеті, що не ли-

*) Др. Л. Фінкель у своїй книзі Historya uniwersytetu lwowskiego I, 93. прим. подає неврно рік уродження 1755.

**) В бібліотечі оо. Василіян у Львові знаходить ся родовід шляхетський родини о. Василя Гриневецького.

шило ся без наслідків для едукативної системи тодішніх монахів, котрі, як звісно, поклоняли ся ще середньовіковому містичизмови та обожали мертву схоластику виPLEкану в монастирських мурах.

Виклади догматики, спершу на руськiм а потiм i на латинськiм язичi, обняв Гриневецький по тодiшнiм ректорi дух. семiнарії а опiсля митрополiтi Антонiю Ангеловичу, котрий викладав той предмет первiсно в коренетiцях семiнарських. В три мiсяцi по обнятi професури був Гриневецький рукоположений в еромонахи, а в 1799 р. зiстав доктором богословiя а увiльненем вiд диспути. Крiм догматики викладав також полемiку.

Модест Гриневецький не вiдзначував ся крiпким здоровлєм; противно, хоча мав округле рум'яне лице, був слабовитого здоровля. Ще як слухач богословiя заболiв був тяжко на запаленє легких i а тої слабостi двигнув ся дякуючи лише лiкарськiй опiцi проф. дра Томи Седея*), котрий з гiгiєнічних зглядiв приказав ему для свiжого повітря мешкати у св. Юра. Задля розстроеного здоровля просив вiн в 1797 р. о увiльненє вiд руських викладiв, однак перед знесенєм тої iнституції не дочекав ся прихильного полагодженя своєi просьби i слабого професора заступаво. Іван Дуткевич, префект дух. семiнарії (1796—1805), котрий по Михайлi Гарасевичу обняв був також виклади екзегетики. Слабiсть его була причиною, що в старшiм вiцi зробив ся дразливий i пристрастний, через що мав в 1806 р. прикру для себе пригоду зi студентами фiлософiї. Губернiя упикнула его тодi, щоби старав ся сполучити „Ernst, Nachdruck, Sanftmuth und Würde“. Мимо того був вiн люблений i поважаний студентами, чоґо доказом служить факт, що по смертi его, против виданого вишними властями наказу, випросили собі дозвiл на умiщенє его портрету в залi засiдань сенату.

Крiм професорськoї катедри, на котрiй пересидiв 35 лiт, Гриневецький сповняв рiвночасно обовязки монаха i почавши вiд 1803 р. був „procurator causarum“ василiянських монастирiв, а 22. сент. 1822 р. зiстав вибраний протоiгуменом. Сучасники признають, що Модест Гриневецький був свiточем мiж тодiшнiми монахами як пiд зглядом образованя, так i ерудiції; до него удавали ся о порадy вci монастирi в справах спорних i трудних i вiн в iнтересi монастирiв вiдбув два рази по дорож до Кракова i Вiдня.

Лишив ся також слiд, що при великих церковних торжествах Гриневецький виступав з проповiдями; так на пр. Георгiй Савiцький*)

*) Др. Тома Седей перенiс ся в 1787 р. з вiденського унiверситету на львiвський i викладав тут вишу анатомiю, фiзiологiю i окулiстику. На львiвськiм унiверситетi належав до знаменитих професорських сил. Опiсля був довгi лiта професором унiверситету в Краковi.

**) Георгiй Савiцький лишив рукопис пiд заг. „Historia domowa od Nominacyi na biskupstwo lwowskie, halickie i kamien JWX. Piotra Bielańskiego archidyakona katedralnego Wileńskiego, kustosa y administratora generalnego Lwowskiego r. 1779 zaczęta... zapisywana przez X. Jerzego Sawickiego S. Theolog. Licen. i pierwszego seminarii ad cath. S. Georgii professora“. Iсторiю свою допровадив Савiцький до 30. марта ст. ст. 1782 р., дальше ж продовженє тої iсторiї писанє вже iншим почерком.

в своїй рукописній історичній записці згадує, що підчас поминального богослуження устроєного в святоюрській церкві львівській в фебр. 1790 р. за упокій душі Йосифа II. „kazanіe w języku słowiańskim z niewymownym ukontentowaniem słuchacza miał X. Modest Hryniewicz Z. S. B. W. i profesor w akademii Lwowskiej publiczny hermeneutyki i tłumacz języka greckiego“.

Про його діяльність як професора і чоловіка науки переказали нам його сучасники дуже мало. Звісно лише, що в кружках людей науки уходив за світлого і читаного чоловіка і належав до членів комісії конкурсової, коли в 1822 р. ходило о заміщення надзвичайної катедри для азики і літератури польської*).

Окружений загальним поважанем для своєї вчености жив однак з далека від людей, а до своїх сердечних приятелів зачисляв лише Арсенія Радкевича. Разом вони в однім році вступили до монастиря, разом були на філософії в Замості, а відтак разом викладали на львівськім університеті. По смерті свого приятеля Гриневецький написав горячий некролог, а небагом опісля і сам за ним поспішив. Крім Радкевича був приятелем Модеста а радше приятелем їх обох Петро Лодій, котрий переселивши ся опісля до Петербурга не забув своїх приятелів на далекім сівері і прислав на їх руки для монастирської бібліотеки у Львові не лише книжки богословського змісту, але також цінні сучасні видання по історії, археології і філології. Нині значнішої части тих книжок, крім одних слідів, нема вже в монастирській бібліотеці; ріжного рода „любители“ мало по малу їх розгарбали.

Модест Гриневецький умер 1. апр. 1823 р. яко ректор львівського університету и протоігумен Чину св. Василя Вел. провінції галицької.

Матеріали: 1) *Catalogus alphabeticus Patrum et Fratrum Ord. S. Basilii Magni*, рукопис в бібліотеці святооуфрейського монастиря у Львові. 2) *Отечественный Сборникъ*, Вѣдень, 1866, чч. 4, 5. — 3) *Lwowianin*, 1835, стр. 83, 84 (статя Василянина о. Вар. Компаневича). 4) А. С. Петрушевичъ, *Сводная галичско-русская летопись съ 1772 до конца 1800 года*, Львовъ 1889, стр. 138, 294, 303. — 5) Dr. L. Finkel i dr. St. Starzyński. *Historia uniwersytetu lwowskiego*, Lwów, 1894, стр. 93, 94, 166, 241, 242, 266.

Львів, 23. янв. 1895.

Іван Ем. Левіцький.

*) В сиду цісарського рішення з д. 4. нояб. 1817 р. засновано на факультеті філософічнім львівського університету надзвичайну катедру для азики і літератури польської. Катедра та мала бути заміщена в дорозі конкурсу; але в протягу кількох літ не зголосив ся ані один кандидат на ту катедру, хоча губернія рік-річно оповщала конкурс. Доперва в 1822 р. коли губернія скликала особну комісію конкурсону для обсадження тої катедри, до котрої крім інших трьох професорів входив також і др. Модест Гриневецький, справа дійшла до пожаданого кінця: з 8 убігаючих ся о ту катедру кандидатів одержав єї по іспиті конкурснім, що відбув ся 3. марта 1822 р. Микола Михалевич, за котрим був також і Модест Гриневецький.

Критика і бібліографія.

XV. Слівце на слівце.

Учіте ся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь!

Ті слова пригадав я собі, прочитавши розправу д. Вільхівського про Івана Леріцького з поводу 25 років его діяльності письменської. З правдивим докором згадує д. Вільхівський нашу інтелігенцію, з боєм зазначає в неї брак національної самоповаги. „У нас знають — пише він між іншим — таких щоденних літературних робітників московських, як Сібіряки, Р шетникови, Потапенки, а не знають такого талана як Левіцький, не знають романів Мирного, оповідань Федьковичевих або Франкових“. Дійсно — сумно. Та поділяючи тяжкий жаль з поводу нашої української безжурности до всего рідного в загалі а до письменства з-окрема, ми задивовані тою легкістю, з якою д. Вільхівський зводить до спільного знаменника Сібіряка (Маміна) з Потапенком та ще й Решетникова на придачу, стосує до купи людей, котрих ніяким робом не пристосуєш. І Сібіряк і Потапенко і Решетников мають кожен свою відмінну, визначну фізіономію. По що ж брати їх під один шнур, по що виробляти сумбур в виображеннях галицької громади, і так не дуже обзнайомленої з дійсним станом письменства російського? Коли можливо з натязкою балакати про Сібіряків та Потапенків, то вже ніяким чином не заговорити про Решетникових, бо Решетников яко писатель був у Росії тільки один, та на жаль завчасу помер (1841—1871), а натомість не бачимо і не бачили такого другого. Решетников не „щоденний літературний робітник московський“, якого працю сьогодні прочитаєш а завтра забудеш. Ні, такі не густо родять ся, а з'явившись перед світом, на довго остають ся живі в его вразливій уяві, зіркою сяють ему серед темряви, навчають (а се головна річ) справжньою, діяльною любовою любити пригнобленого брата, служити ліпшій справі свої батьківщини. Таких письменників, що-б писали „кровю серця і соком нервів“, що-б плакали щирими сльозами над нещасною долею людини, того затоптаного в багні та нарузі образу божого, — таких письменників, кажу, не гук, а саме таким був небіжчик Решетников, що заставляє нас ридати над своїми нездоленими „Подлиповцями“, опанує нашу душу, пробужуючи в ній найсвятійші пачутя до ближнього — забутого, зниженого, окривдженого, що навіть подобу людську втратив. Перейдуть часи, Потапенки та Сібіряки зроблять ся „преданьєм старини глибокої“, але імя Решетникова безсмертна історія збереже від забути до гурту з невеличким рядом справжніх борців за красну будучину та визволенє чоловіцтва, справжніх оборонців тої верстви суспільної, яка найдовше і найгірше стогнала в путах безправности.

Решетников не шпиряв на крилах фантазії, не вигригував панським звичаєм свої мови, не заносив ся в оболки, а держав ся землі

з єї горем та нудьгою, з єї безрозсвітною темнотою, з єї пеклом крмішним. Вийшовши з простого та вбогого осередка, Решетников до смерти болів муками того осередка, жив єго житєм, розказував про него світови у своїх творах, щоб хоч що небудь зробити на користь єму, а розказував до того єго ж власною мовою, як роблять справдешні писателі, що держать ся ґрунту, як робить і наш Шевченко. Чи можно ж Решетникова рівняти до Потапенка або Сібіряка?

Потапенко — писатель не симпатичний з погляду ідейно-громадського, але не без таланту, котрому шкодить тільки чисто казкова плодovitість; та з купи смітя або полови в него можна вибрати кілька зерен, насінати поодиноких епізодів дуже цінних, навіть для перекладу на мову українську, нпр. з повісти „Генеральская дочь“. Сібіряк — не менше плодovitий оповідач, переважно на заснові етноґрафічній, іноді дуже скучний а в друге цікавий, не без теплого почутя до простого люду, але — повторяємо — громада забуде їх обох, як тільки перестануть писати, хоча серед сучасних письменників російських вони займають не остатнє місце. Ми Українці нічогосінько не втратимо, коли овсі поминемо обох, та не можемо сказати того ж про Решетникова, не можемо гуртувати єго з ними, як то робить д. Вільхівський. Навіаки, ми поради́мо — хоч наша рада може видатись непатріотичною — Українцям читати Решетникова поряд з Левіцьким, Мирним, Федьковичем та Франком, а переважно перед деякими іншими письменниками нашими, бо коли такі твори, як Решетниковські, можуть застали́ти в серці читача любов до рідного люду, при́звичаїти думку писати про него єго ж власною мовою, себ-то, кажучи з-окрема — Українцєви писати про свій люд та край по українському, то такі перли, як наші „торбини реготу“ або підхожі до них тільки компромітують українське письменство і в силі віді́хнути іншу людину від дальшої знайомости з українщиною.

Мушу признатись, що на мене самого не раз робили таке вражінє деякі книжки українські. А тим часом я плакав щирим слізми читаючи Решетникова, з любовою притуляв до розворушеного серця „Пилу“ та „Сисойка“, думкою ж линув до рідного села, де конали та мучились, хоч троха й на інший лад, такіж самісінькі „Подлиповцы“. Тож нехай вибачить д. Вільхівський за моє слівце на слівце. Тракувати нарівні всіх трьох письменників — то річ суперечна дійсности і цілком безпідставна, азгірний погляд на Решетникова не має за себе жадних причинків. Не даром Тургенєв в листі до Анненкова каже про Решетникова: „Я єго цїню високо“. Не цурайтесь свого, але й чужому поучайтесь, коли воно того гідне, — закінчимо ми розумним заповітом батька Тараса.

Павло Граб.

XVI. Століте вірменської преси.

Вірмени — се кавказькі жиди. В їх руках торгівля, вони знають місцеві обставини, вміють визискувати молоді, півдикі народи Кавказу. І ті остатні, найбільше хлібороби, не люблять їх, переважно крамарів. Але виключно крамарями, буржуазією Вірмени являють ся не на своїй батьківщині, а в тих своїх колоніях, якими вкритє чорно-

морське побережжя; у себе дома і вони працюють коло землі і на світі є вірменський нарід, бідний, тяжко працюючий і сімпатичний, як усе, що працює і терпить.

Між Кавказцями Вірмени являють ся найбільше культурний народом. В неділю 16. октября 1894 р. виповнилось як раз сто років з часу появи першого вірменського журналу „Аздарар“ (Вісник), редактор котрого, очевидно чоловік дуже розвитий і адатний підприємець, обернувшись перед тим в маї до публіки з відозвою, пояснюючи цілі і програму задуманого видавництва. Цікаво, що перший вірменський орган був оснований в далекій Індії, в Мадрасі, де в той час жило багато Вірмен, що редактором его був шпц Шмавоньян і друкував ся він на мало зрозумілій для суспільности, старій вірменській мові. З „Аздарара“ починає ся історія вірменської преси, котра потім все розвивалася, хоч з початку і доволі помалу. Преса, як і національна сцена, почала у Вірмен особливо розвивати ся не на їх батьківщині, а в тих пунктах, які здавна приваблювали до себе численних вірменських виходців. З часом головним осередком для турецьких Вірмен став Стамбул, а для російських Тифліс. В першій із цих міст вірменська преса починає ся з 1832 р., а в другій з 1845 р., коли була заложена газета „Кавказ“, котра, правда, майже виключно містила переклади статей з російської газети тої ж назви. На ці два осередки припадає мало що не половина всіх вірменських газет, що видавались в різні часи. Недавно в Тегерані теж оснували Вірмени свій орган „Шіра“, котрий мусить захищати інтереси їх перських земляків.

Крім того було не мало інших міст, де видавались вірменські органи; завдяки тому, що тепер у многих європейських, азійських і навіть американських містах існують вірменські осади, ці органи видавались в самих різнородних точках землі, напр. в Москві, Петербурзі, Парижі, Лондоні, Відні, Марселі, Венеції, Варшві, Атевах, Новій Йорку, Калькуті, Мадрасі, Сінгапурі і в багато інших. Звісний ірменіст Дюлоріє каже, що де б не оселила ся купка Вірмен, перший їх клопіт — се заклад церкви, школи і часопису. Випало раз, що колонія з 50 чоловік мала, хоч і не довго, свій власний орган. Деякі чоловіки набували іноді поважне значіння в історії вірменської преси; таке значіння мали напр. в першій половині с. в. індійські міста, а в 1859 по 1864 рік — Москва, де професор Назарьянець видавав місячник „Північне Сіяне“ (в різні часи в Москві видавалось п'ять часописів на вірменській мові). Нарешті не можна не згадати невтомимої діяльності на користь вірменської преси звісного чернечого ордену Мехітаристів. Сей орден, звісний європейській суспільности головню через зносини з ним Байрона і важний для Вірмен як один з порушителей науки і просвіти, бажаючи розповсюдити між земляками європейську цивілізацію, звернув особливу увагу на розвиток преси. І венеціанські і відецьські Мехітаристи діяльно займали ся редагуванем часописів. Починаючи від 1800 р. аж до нашого часу вони видавали 8 журналів; один з них мусить бути відзначений тут з особливим поважанем як задля свого дуже різнородного змісту, так і задля свого культурного напрямку, — се венеціанський журнал „Базмавел“, найстарший з існуючих в нині

час вірменських органів, оснований в 1843 р. Цікаво, що Мехитаристи перші звернули увагу суспільности на виповившийся столітній ювілей; у Відні працювали вони над бібліографічним описом усіх вірменських періодичних видавництв. Крім того віденські Мехитаристи недавно надіслали цікаві ювілейні картини, де змальовані портрети редакторів усіх теперішніх журналів і гарні fac simile перших сторін або обгортки цих органів.

За минуле століття видавалося коло 150 вірменських щоденників і часописів. Треба зауважити, що за час 1794—1810 їх було не більш 10 і що широкий розвиток преси відноситься до остатнього півстоліття. Особливий рух існував в 60-их роках, дякуючи особливо тому, що в цей час були дані чи ліпше обіцяні турецьким Вірменам деякі права, котрі і називано „вірменською конституцією“; з 1860 по 1870 р. скількість вірменських органів виросла до 49. Тепер на всім світі друкується вірменською мовою 31 видане; з сього третя частина припадає на Кавказ, трохи більше на Турцію, інші-ж розсіяні по цілм світі.

Вірменські періодичні видання дуже відрізняються між собою і змістом і формою; тут є і місячники і щорічники, тижневники і двутижневники, збірники і нарешті щоденні газети. Про те щоденна преса народилася у Вірмен дуже пізно і довгий час найбільше розповсюдження тім періодичного видання були тижневники і двотижневники. Скільки видань загального змісту, як і всюди, значно перевищує скільки видань спеціальних. З цих останніх найбільше видає ся в Стамбулі; тут знайдемо видання теологічні, педагогічні, театральні, музичні, торговельні. По політичним напрямом вірменська преса ділилася на партії схожі з західно-європейськими; існували органи ліберально-політичні, консервативні, клерикальні, соціалістичні і т. др. Боротьба партій, часами дуже гаряча, доволі яскраво відбивалася в пресі, котра від того робилася іноді ареалою живої і навіть непримиримої полеміки.

Довгий час вірменська преса мусіла бороти ся з байдужістю так званої „великої публіки“, котра по своєму культурному вбожеству не могла зрозуміти ваги друкованого слова і почувати в ній потребу. Відсутність культурних осередків, трудність зносин між ними, брак загальнозрозумілої мови дуже шкодили розповсюдженню вірменських видань. Раніш було сказано, що заклад часописів став звичайним явищем у вірменських колоніях і осередках; але се явище можна помітити лише починаючи з 40-их років, і коли всюди знаходилася купка нечисельно більше здатних письменників, то не треба думати, щоб новороджена часописність завсігди могла знайти собі спору купку передплатників. Періодичні видання родили ся часом дуже численне, але багато з них мусіло кінчити своє життя по році або двох роках. Для маси преса довго взагалі не існувала. Часто скількість передплатників лічили десятками (Аштарар мав їх з початку лише 28). При кінці 50-их років такий добрий і впливовий журнал, як „Північне Сіяє“, мав їх лише 300. Подолати міру ширення культури серед Вірмен наступала зміна на ліпше; але й тепер ще часописи не мають у Вірмен такого розповсюдження, як на Заході. 2000 передплатників, се гарна доля не лише для літератур-

ної часописі, але й для щоденника. Від такого стану преси майже кожда вірменська редакція хоруге браком грошей і не може платити своїм робітникам, так що в загалі літературна праця у Вірмен безплатна. Виняток роблено лише іноді для найзнаменитших писателів, напр. для звісного романіста Рафі, але й то плачено дуже мало.

В літописях вірменської преси ми раз-у-раз находимо приміри боротьби редакторів періодичних видавництв з грошовими перепонами, іноді просто з бідю. В сім роді звертає на себе увагу доля стамбульського сатирика Пароньяна, котрий тяжко бідував і щоб мати гроші на виданє своїх журналів, мусів бути то крамарем, то учителем бухгалтерії, віддаючи свій заробок улюбленому ділови. Він деякий час мусів навіть сам розносити свою часопись передплатникам, бо не було за що найняти хлопця, і вмер, прослуживши трохи не 25 років (1868—1891) вірменській пресі, від сухот, котрими захорував завдяки тяжкому життю. Тільки що задуманий тепер вірменський літературний фонд імені поета Шах-Авіза може поліпшити долю «рацьовників газет і журналів».

В історії вірменської преси стрічаємо особливо за останнє півстолітє немало симпатичних і талановитих імен. Споянемо тут наприклад проф. Назарьянца, провадившого в своїм органі культурні ідеї і заступавшого ся за нову загально врозумілу вірменську мову; его рано вмершого співрацьовника, поступового, по європейськи образованого публіциста Налбандьяна; тільки що згаданого Пароньяна, котрий талановито висміював і бичував пороки своїх земляків; звісного публіциста Арцруні, видававшого в Тіфлісі 20 років часопись „Мшак“ (робітник), котрого знали не тільки его земляки, але поважала й російська суспільність; теперішнього католікоса Хрімьяна, котрий при кінці 50-их років зробив пробу видавати в самім осередку турецької Вірменії часопись на щиро народній мові.

Додамо, що багато праць найліпших вірменських писателів з-першу друкувало ся по часописах, себ то, що преса відіграла поважну роль, знайомлячи публіку з творами того або іншого письменника. Поволі вірменський журнал підійшов до реального, сучасного життя; від старої, виключно книжкової мови він дійшов по-троху до живих народніх нарічів; з збірників новин, якими були перші вірменські періодичні видавництва, став поважною культурною силою.

І чим ближше становилась преса до життя, тим скорійше добувала вона народню любов, яка виявилась наприклад на похоронах (!) Арцруні. Се торжество на честь популярного публіциста являє ся добрим, відрадиним знаком, хоч невдовзі перед тим вмер у другім вірменським осередку знесилений тяжкою працею Пароньян.

О. Білобородов.

В книгарні Ставропігійській можна дістати ще ось які твори:

Драгоманов М.	Австро-руські спомини	60	кр.
"	Чудацькі думки	50	"
"	Листи на наддніпрянську Україну	50	"
"	Оповідання про заздрих богів	10	"
"	Про рай і поступ	25	"
"	Шість сот літ швейцарської спілки	10	"
"	Про братство Хрестителів на Україні	10	"
"	Віра і громадські справи	2	"
"	Z dziejów liberalizmu w Rosji	30	"
"	Листочки до вінка на могилу Шевченка	10	"
Куліш П. О.	Дзвін	1 г.	—
Шевченко Т.	Поезії заборонені в Росії	50	"
Франко Ів.	В поті чола	1 "	—
"	З вершин і низин	1 "	50
"	Boa Constrictor		35 "
"	Захаръ Беркутъ	1 "	30 "
"	Смерть Каїна		10 "
"	Фавст Гете, ч. I.	1 "	50 "
"	Без праці, казка		20 "
"	Вибір поезій Г. Гейне		50 "
"	Лисъ Микита		50 "
"	Донъ Кіхоть		10 "
"	Украдене щастє, драма в 5 діях		30 "
"	Сон князя Святослава, драма-казка в 5 діях		40 "
"	Жѣноча неволя въ пѣсняхъ нар.		30 "
"	Навернений грѣшникъ		10 "
"	Вайка o dobrobycie		50 "
"	Едип царь, трагедія Софокля		50 "
"	Наші коляды		20 "
"	Етимологія і фонетика в южноруській літературі		10 "
"	"Перебендя" Шевченка		10 "
"	Іван Вишенський і єго літературна діяльність	1 "	—
"	Царь Лаврін К. Гавлічка		2 "
Кравченко Уляна.	На новий шлях	10	"
Щурат Василь.	Легенда про св. Юліана милосерного Флобера	10	"
"	Про Афон	10	"
"	Пісня про Роланда старофранц. епос, з передм. Г. Парі	50	"
"	Із тюрми, перекл.	2	"
"	Замітки про поему Шевченка "Чернець"	10	"
Граб Павло.	Пролісок, збірка віршів	20	"
"	З чужого поля, переклади	20	"
Українка Леся.	На крилах пісень	60	"
"	Книга пісень Г. Гейне	50	"
"	Роберт Брюсс, шотландська повість	4	"
Павлик М.	Про читальні	50	"
Говариш,	часопись, кн. I. (більше не вийшло)	50	"
Житє і Слово,	рік 1-ий (т. I і II, разом 60 листів друку) брош.	5 г.	—
	оправлене в 1 том	6 "	—
	в кращій оправі, в 2 томах	7 "	—

Запросини до передплати
на другий річник

Житя і Слова.

Житє і Слово в р. 1895 виходить в такім самім форматі і обемі, що й доси. Крім праць розпочатих у першій річнику посідає редакція багатий матеріал етнографічний і історично-літературний, котрий міг би вистарчити на много літ. Передплата лишає ся та сама, що й доси, тільки для Россії ми найшли можливим установити передплату не 12, як доси, але 10 рублів річно. Ціна поодинокі книжки для Россії лишає ся 2 рублі.

Ново прибуваючі передплатники можуть набути ще перший річник за 5 гульд. брошурований а за 6 г. оправлений (оба томи враз). На пересилку треба осібно долучити 25 кр.

Екземпляри висилають ся тільки за гроші. Реклямації незаплачених н-рів не будуть узгляднені.

Всіх, котрі доси зволили підпирати наше виданє передплатою, працями та присилкою матеріалів, просимо, щоб не забували про нас і далі, а особливо щоб приєднували нам нових пренумерантів. Кінчачи перший рік виданя з значним дефіцитом ми тільки в надії на численнішу ніж доси передплату зважуємо ся видавати „Житє і Слово“ ще рік, уважаючи се потрібним для нашої науки і літератури. Надіємось, що й публіка признає сю потребу і оцінить наші змаганя.

Редакція.

Житє і Слово виходить 10-аркушовими книжками раз на 2 місяці. Передплата виносить в Австрії 5 гульд., у Россії 10 рублів. Ціна поодинокі книжки з пересилкою 1 гульд. (2 рублі).

Адрес редакції і адміністрації: Львів, ул. Глибока, 7.

За редакцію відповідає др. Іван Франко.

ЖИТЕ І СЛОВО

ВІСНИК ЛІТЕРАТУРИ, ІСТОРІЇ І ФОЛЬКЛОРУ

В и д а е

ОЛЬГА ФРАНКО.

Рік другий.

Книжка III.

За Май і Іюнь.

Л Ї В І Ї .

З друкарні Інститута Станіславського, під зарядом І. Пухиря.

1895.

Зміст третьої книжки

стор.

з чужих квітників :

Із Измарагда XI—XXX.	331—331
Із слов. нар. епіки. IV. Зрада жінки Груя Новаченка	326—333
Із Детлева Ліліенкрона. I. Покійниці	338—334
II. Голова св. Івана	334—336

Матеріали і замітки до історії життя і слова на Україні, подає М. Драгоманов	336—351
---	---------

Кам'яна душа, драма в 1. дії Ів. Франка	352—368
---	---------

з уст народа. А. Пісні.

Х. Іван і Маріяна	369—372
-------------------	---------

Б. Легенди

30. Про грім і блискавку (параллель)	373
33. Чому у жінок довге волосся	373
34. Вандрівка до неба	373—374
35. Табака і тютюну	374—375

В. Казки

9. Про царівну, з котрою батько хотів женити ся	375—377
10. Царівна Оліяна	377—381

Г. Новелли і фабліо

12. Чоловік між трьома жінками	381—384
--------------------------------	---------

Д. Міти і вірування

18. Навки	384
19. Не годить ся прясти без посвѣту в хаті	384—385
20. Сила цибулі і чеснокау	385—386
21. Дитина зиму зйїла	386
22. Як окомон з чортом на рушниці поміняв ся	386

Знадоби для пізнання нар. звичаїв і поглядів правних Вол. Охримовича II—XV.	387—401
--	---------

Основи суспільности, повість Ів. Франка	401—413
---	---------

Шаг-намѣ, перекл. Хв. Кримського. I—IV.	416—429
---	---------

Літературні стремління гал. Русинів, Ів. Заневича	430—461
---	---------

Матеріали і уваги до історії австро-руського відродження

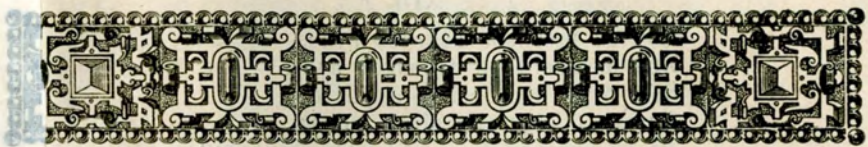
V. Зразок угроруського москво- і мадярофільства з поч. XIX в	461—465
VI. Григорій Таркович, Ів. Ом. Левіцького	465—466
VII. Історичний момент 19. марта 1848 р. К. Н. Устияновича	467
VIII. Руська мова серед молодіжі гімн. в 50-тих роках К. Н. Устияновича	467—468
IX. Незвісний віршик Л. Данкевича	468—469

Із старих рукописів

VII. Зразок релігійної сатири: пееій піст	469—473
---	---------

Критика і бібліографія :

XVII. Апокріф о Адамі	474—476
XVIII. Старохристиянська література	476—479
XIX. Укліна просьба	479—480
Хроніка (Lud, Квестіонар)	480

Із чужих квітників.

—*—

Із Ізмарагда.

XI.

Мороз був лютий, сніг і завірюха.
По вулиці голодний пес блукав;
Обмерз, продрог, здаєсь — лиш пушка духа,
На дармо страви й захисту шукав.

Аж чоловік найшов ся милостивий,
Впустив до хати пса і обігрів,
Пожалував его як друг правдивий,
І йісти дав тогó-ж, що й сам він йів.

Та пес нагрівши ся у теплій хаті,
Спочивши і найівши ся досить,
Замість подяки став гарчати, брехати,
Ще й кинувсь, щоб хозяїна вкусить.

Подібний ти до него, брате милий;
Не тямши, хто добро тобі зробив,
А тих, що розуму тебе навчили,
Як часто ти зневажив, оскорбив!

XII.

Як сережки золотії
В піздрях бурої свині,
Так краса не йде в пожиток
Зле вихованій жоні.

XIII.

Хоч би все небо папером було,
 Хоч би все море чорнилом було,
 Зорі б на пера всі перекувать,
 Ангели б сіли тим пірєм писать,
 То не списали б — так мудрий прорік —
 Мудрости божої в вік.

XIV.

Як у хвилі сумніву і муки
 Не найде ся мудрий наuczитель,
 То приймай потіху і пораду
 Хоч би в простих і невчених уст.

Як на город військо йде вороже,
 І побачуть прості люде в полі,
 І до міста стануть бігти з криком:
 „Ворог! Ворог! Утікай, хто може!“

Чи ж тоді всі мудрі, всі багаті
 Не послухають тих простаків?
 Чи на крик їх не почнуть тікати
 І ховатись за міцні мори?

А як би найшов ся хто і мовив:
 „Що там знають простаки ті глухі?
 Відки мають право так кричати?
 Князь на те їх не послав у поле!“

І гордуючи отим простацтвом
 Він лишив ся б сам без остоpоги
 І попав ся б ворогам у руки —
 Чи не слід его дурним назвать?

XV.

Не звикай незвісними стежками
 Йти за другим сліпо мов у дим;
 Бо як стануть пастухи вовками,
 Треба вівцям пасти ся й самим.

XVI.

Коли обід хтось славний зготував,
 Найідки найдобріні та напитки,
 Царя самого в гості завізав,
 А соли не додав до страв, —
 Які ж із них пожитки?

Оттак і той, що наложив печать
На серце: сам, без дружньої розмови
Жие для себе, — хоч би був не знать
Як чесний, не зблизить ся ні на пядь
До Бога без любови.

Вся чеснота, весь труд єго марний,
Молитва, піст і жертви всі й тривога, —
Все те мов пил розвіє суд страшний!
Одна любов з них зробить скарб цінний
Перед престолом Бога.

XVII.

Не слід усякого любити без розбору.
Як добрі щени садівник плекає?
Так, що всі лишні парості втинає,
Щоб добрі соки йшли все в гору, в гору.

Господь сказав: „Яка тобі заслуга,
Коли кохаєш свого брата, друга?
А ви любіте своїх ворогів!“
Подумай добре, що Господь велів!

Не мовив: „Моїх ворогів любіте!“
Отсе, брати, ви добре розумійте!
Що ворог божий, ворог правди й воді
Не варт любови вашої ніколи.

XVIII.

Хто з всіми добрий хоче бути,
Той швидко втратить добрий путь.
Не може при Добрі той жити,
Хто хоче Злу й Добру служити;
Бо хтівши догодить обом,
Він швидко стане Зла рабом.

XIX.

Як від лютого Татарина,
Що шаблюкою маха',
Всі тікають безоружні,
Так тікай ти від гріха.

XX.

Два сусіди жили поруч себе рядом:
Сей весіле справляв, а другий похорон.
В одній хаті риданє і плач над мерцем,

В другій хаті музика і спів над вінцем.
Тут на мари мертвого кладуть і голосять,
Там до слюбу рушають і дари виносять.
Одним шляхом везуть і труну їм молодят,
Один піп погребє й буде слюб їм давать.
І веселі й сумні вернуть з церкви ураз
І, певнісько, сі й ті спільно впють ся сейчас.

Се не казка, брати, тільки образ мабуть,
Як у парі в житю смутки й радощі йдуть
І сі й ті до одного кінця нас ведуть.

XXI.

Як риба без води на суші швидко гине,
Так пропада чернець, що монастир покине.
Як квока, що з яєць встає занадто часто,
З них запортки потворить,
Так і чернець, що рад виломлюєсь із власти,
Не тіло, але душу вморить.

XXII.

Богацтво злом не є, коли на добре вжите;
Та хто з біди в черці йде Господу служити,
З страху перед житєм і перед боротьбою,
То той не бою там шукає, а спокою,
Не праці, але сну, не посту, а страв много,
Не служби божої, а служби тіла свого.
Волів би віри він зректись — се менший гріх,
Ніж віру сю весь вік отак давать на сміх.

XXIII.

Не такого посту хоче Бог від нас,
Щоб сушив ти тіло й дух приснав ураз.
Бо який пожиток — тілом голод знати,
А без добрих вчинків душею вмирати?
І який пожиток — від йіди здержать ся,
А на блуд та здирство пильно поспішати ся?
І який пожиток, щоб лица не мити,
А в холодну пору голого не вкрити?
І яка заслуга, сли в нас тіло сохне,
А у нас голодний під порогом дохне?
Чи то дуже чесно всю ніч в теплій хаті
Горячо молитись, к Богу припадати,
Поки там під тинем з голоду та стужі
Умирають бідні, зойкають недужі?

XXIV.

Сли від хліба здержуєсь,
А лютую, сержуєсь,
То яка ж моя віра?
Чим я ліпший від звіра?

Звір теж хліба не їсть,
А жре мясо, рве кість, —
Я-ж про вдачу лукаву
Братню рву добру славу.

Хто вином не впивавсь,
Ні м'ясив найїдавсь,
Але сам повен злоби —
Чим він ліпший худоби?

Бо худоба дурна
Не коштує вина
Ні м'ясив не вживає —
Та заслуги не має.

XXV.

Хоча хто й на землі лежить,
А думи злі в душі держить,
Не варт він більшої хвали,
Як скот, що теж спить на землі.

XXVI.

Хоча б ти і поїл слезами місив,
А в серці на брата злий замисл носив,
То вся твоя люта покута
Не варт пересохлого прута.

XXVII.

На двоє сотворено Богом вино:
Розумним на радість, на згубу дурному;
На двоє й багатство даєть ся одно:
На добро милосерним, на згубу скупому.

XXVIII.

Свічку поставив ти в церкві перед образами, богачу?
Добре зробив ти! Ось бач — ярко та свічка горить.
Глянь, ось убогий до церкви прийшов, що его укривдив ти:
Сплакав і важко зітхнув, — свічка погасла твоя.

XXIX.

Вбогому даток ти дав, о богачу? Се добре зробив ти!
Глянь, а он слуги твої, твоїх волів пасучі,
Потратували всю ниву убогого твого сусіди,
Що через кривди твої мусить по жебрах іти!
Глухий! Ти Бога здурити гадаєш сим датком мізерним,
Кривда ж твоя наче грім супроти тебе кричить.

XXX.

Серцем молив ся Мойсей і скорботою духа цілого,
І говорив єму Бог: „Що так до мене кричиш?
Бо хоч зіпнів ти уста так що й слова вони не говорять,
Але я чую аж тут, як твоє серце кричить!“

Із староруського переклав

Ів. Франко.

Із слов'янської народньої епіки.

IV. Зрада жінки Груя Новаченка.

Вук, Песме III, 7 (34—45).

Сів наметом Новаченко Груїо
Між горами висше Дренополя;
Під наметом сів, вино спиває.
Син Степанчик вина доливає,
Максимія край намета шие,
Злотом шие по білому шовку.
Обізвав ся Груїо Новаченко:
„Максиміє, моя жінко вірна,
Сторожи ти там перед наметом,
А я ляжу троха припочти.“
Максимія край намета шие,
Аж ось йдуть три Турки-вояки.
Обзивавсь Степанчик дитина:
„Ей, чи бачиш, Максиміє мамо,
Ось надходять три Турки-вояки,
Піду зараз тата розбудити!“
Відмовляє Максимія красна:
„То не Турки, синку, не вояки,
То є, синку, три кущі-молодці,
Несуть викуп татови твому.“
Та дитина не слухала мамі,
А побігла тата розбудити.
За ним в-доскіч Максимія мама,

Догонила в порозі памета, —
 Як не вдарить п'ястю по личеньку !..
 Тай так лехко вдарила дитину,
 Що та тричі перекинула ся,
 Три здорові вилетіли зуби,
 А чотири з місця захитались.
 В тім зблизились три Турки вояки,
 Максимію Богом привитали:
 „Бог на поміч, жінко молодая!
 Певне ти є жінка юнакова.
 Що за витязь слюб узав з тобою?“
 „Помай-бі вам, три Турки вояки!
 Я є жінка Груя Новаченка,
 Груйо витязь слюбував зо мною.“
 Промовляють три Турки вояки:
 „Ей ти пані, Груєва дружино,
 Видай ти нам Груя Новаченка!
 У Груя ти в чистім шовку ходиш,
 У нас будеш по шовку ходити,
 Будеш срібло й золото носити,
 Будеш наша ти вельможна пані,
 Будеш часто у гості ходити
 Що п'ятниці з другими панями.“

Два Турчини з коней позлізали,
 Третій Турчин почав промовляти:
 „Сгійте Турки, горе вашій мамі!
 Ще ви в бою з ним не трібувались!
 А я знаю Груя Новаченка!
 Ще як мав він п'ятнацять годочків,
 Проходив я ось тут по між гори,
 А він сидить, дукати рахув.
 То я крикнув з за гори на него:
 Дай, гадаю, хлопець ізлякаєсь,
 Ізлякаєсь, у ліс ісховаєсь
 Гроші кине, я їх позбираю.
 Але хлопець серця не такого,
 Не такого серця, юнацького!
 Згорнув гроші, у кішеню вкинув,
 Та за мною по горі в погоню!
 Я був ківно, Груйо пішоходом:
 Сли б не гилька ялиці крутої,
 Що 'му шапку з голови зірвала,
 Ій же Богу, був би мене вхопив!
 Та поки він шапку зняв з гильки,
 Я заскочив в зелену діброву.
 Розмахнув ся Груйо булавою,
 Та як кинув з усієї сили,

Щоби мене з коня повалити!
 Та не трафив мене ні конини,
 Але трафив у круту ялицю:
 Так легенько ту ялицю вдарив,
 Аж ялицю із корінем вирвав,
 Аж гильками та на землю впала "
 Не посміли Турки йти в намета,
 Лиш пішла там красна Максимія,
 Вона Груїї руки ізв'язала
 І до стовпа шнуром обмотала,
 Що був може сорок ок вагою.
 Тоді Турки на него натисли.
 А як скочив Груїо Новаченко,
 Три Турчини піддвигнув на собі,
 А четверту жінку Максимію.
 І хотів він від Турків тікати,
 Та жаль стало Степанка дитини.
 „Горе, горе міні, Боже милий!
 Моє дитя Турки заневолять,
 Моє дитя побасурманить ся,
 То деж піде моя душа грішна?“
 З за дитини Туркам рін віддав ся.
 А як Турки Груя в руки взяли,
 Дали жінці коня сиваника,
 Повели йїх в місто Дренополе.
 А як були в пів дороги шляху,
 То заплакав Степанко дитина:
 „Милий тату, Грує Новаченку!
 Болять ноги у Степанка твого.
 Я не можу по при коні бігти!
 Турки д' горі не дають спочити,
 Канчуками бють по меже очи.“
 Сльози ронить Груїо Новаченко:
 „Ой Степане, дитятко кохане!
 Чим же тато тебе поратув.
 Коли в тата пов'язані руки?
 Йди проси ти маму Максимію,
 Може б мама тебе підсадила
 В перед себе на сивого коня.“
 Просить хлопець маму Максимію:
 „Максиміє, моя мамо мила,
 Підсади мя на сивого коня!
 Болять ноги у Степанка твого,
 То й не можу поряд з кіньми бігти.“
 А та сука, собачого роду,
 Ще нагаєм з коня затинає:
 „Геть від мене, ти собаче племя!
 Мала б тебе на коня саджати,

Не була б вас дала Туркам в руки!
 Дойіхали близько Дренополя.
 Розіпняли два намети з шовку:
 У одному Груїо і Степанко,
 У другому гарна Максимія.
 То два Турки пішли в Дренополе,
 Третій в шатрах лишивсь на сторожі.
 А як прийшли Турки перед пашу,
 То й говорять паші Дренопольцю;
 „Гей ти пане, пашо Дренопольський,
 Славний же ми полон полонили!
 Полон славний — Груїо Новаченко,
 Ще й Степанко, Груєвий хлопчіна,
 Їго жінка — гарна Максимія!
 Що за гарна та Груєва жінка,
 В цілім краю їй пари не має!
 Що за личко — хоч в Стамбул к султану!“
 Сягнув паша у сакви глиб кі,
 Тай дає їм сто дукатів зараз.
 „Ось вам, Турки, сто дукатів в руки
 Йїджте, пийте до завтра до рана.
 А як рано полон приведете,
 Ще осібні дари вам дарую:
 Місце аги чи маєтки земські.“

Пішли Турки скрізь по Дренополю
 Шукаючи солодкого меду.
 Не найшли ж бо солодкого меду,
 Лиш в одної коршмарки Марії,
 Груєвої в Бозі посестриці.
 „Гей Маріє, дай нам меду много!
 Славний бо ми полон полонили!
 Полон славний — Груїо Новаченко,
 Ще й Степанко, Груєвий хлопчіна,
 Їго жінка — гарна Максимія!
 А яка ж то гарна жінка тая,
 Що вже гарна, а ще краще вбрана!“
 Як почула коршмарка Марія,
 Тай почала слізми обливатись.
 А від Турків рукавом вкриватись:
 „Леле, Грує, в Бозі побратиме!
 Тричі ти мя ратував в пригоді,
 Тричі ти мя визволяв з неволі,
 А се й сам ти в неволю дістав ся!“
 Дає Туркам солодкого меду,
 А сон-зіля до-в-нів досипає,
 Що від него сон твердий буває:
 Щоби Турки твердо засипали,

Поки Груїо не слобопить руки.
 Пішли з коршми два Турки вояки,
 Мід солодкий понесли з собою.
 А як прийшли під свої намети,
 То засіли мід солодкий пити.
 Максимія меду доливає,
 А котрому долле меду склянку,
 То той єі зараз поцілує,
 То той єі по під шию гладить.
 Попили ся три Турки вояки,
 Попили ся, як земляця чорна,
 Тай заснули, наче повмирали.
 Тоді стала жінка Максимія,
 Тоді стала ось так міркувати:
 „Як я ляжу поміж ними двома,
 То третьому жаль на мене буде.“
 Все гадає, одно здогадала:
 Звила шати і біліі руки,
 Всім трьом ляже в головах півперек.

А як стало з ночі й о-півночі,
 То заплакав хлопчина Степанчик:
 „Леле, тату, дуже я голоден!“
 Відмовляє Груїо Новаченко:
 „Ой Степане, дитятко кохане,
 А щож тобі тато допоможе,
 Коли в тата повязані руки?
 А йди, синку, під намет до мамі,
 Та вкради ти острій ніж у мамі,
 Розріж міні на руках мотузє,
 Тоді тато тебе нагодує.“
 А дитина роду лицарського,
 Свобідного серця юнацького:
 Прокрало ся під намет до мамі,
 Тай украло острій ніж у мамі.
 Та дитині пригода тяженька:
 Ніж великий, дитина маленька,
 Ледво ножа дотягло до тата,
 Ледво в гору підняло обіруч,
 Навернуло ножа на мотузє,
 Тай тягає ножем по мотузю,
 Аж розтяло на руці мотузє,
 Та врізало й Груя в праву руку.
 Закапала з руки чорна кровця,
 Крикнув хлопець як гадюка люта:
 „Леле, тату, я тебе скалічив!“
 Відмовляє Груїо Новаченко:
 „Не лякай ся, синку мій Степане!
 Се не йде кров із руки моєї,

Се кров кашле з могуза твердого.
 А як Груя руки слобонились,
 Тоді Груйо встав на рівні ноги,
 Та хрестить ся, поклін покладає.
 Спогадав він отця Николая
 І неділю і Христові муки,
 Чесні, славні євангельські квиди, —
 А тоді взяв оковану шаблю
 Тай пішов до Турків під намета.
 Не рубав їх по білому горлу,
 А рубав їх у шовковий пояс,
 Із трьох Турків шестеро зробилось.
 Тоді збігав в місто Дренополе
 До посестри коршмарки Марії,
 Взяв у неї вина і горівки,
 Взяв у неї ще й білого хліба
 І м'якого ягнячого мяса.
 Тоді сів він в шовковім наметі,
 Нагодував себе й сина свого,
 Тай став дзвінко, голосно співати.
 Пробудилась гарна Максимія,
 Вона будить трьох Турків вояків:
 „Встаньте Турки, смуток мамі вашій,
 Чогось Груйо звязаний співає!“
 Як підняла шовкові покрівці,
 Як уздріла, що Турки розтяті,
 Тоді стала тай думку думає:
 „Милий Боже, що мій робити?
 Як я схожу відси утікати,
 Таж від Груя й кінь втекти не може,
 Деж втекти тут живці слабосилій?“
 Одягла ся, руки навхрест склала
 І сама йде до Груя в намета
 Кинула ся Груйови в обійми,
 Цілувала в шовковий нагрудник:
 „О мій мужу, Груе Новаченку,
 Мене бідну вчарували Турки!“
 Відмовляє Новаченко Груйо:
 „Максиміє, ти зраднице клята!
 То живі тебе вчарували
 А мертві тя до мене прислали?“
 Устав Груйо на лицарські ноги,
 Поздіймав він шовкові намети
 Тай поїхав у ліси у гори
 Знов на давнє своє шатровище.
 Розіп'яв там шатро шовковее,
 Тай до жінки оттак промовляє:
 „Максиміє, ти зраднице клята

Чи волиш ти свічкою світити,
 Чи волиш ти шаблю цілувати?“
 Відмовляє гарна Максимія:
 „Ой мій мужу, Грує Новаченку,
 Не хочу я шаблі цілувати,
 Твоя шабля кровю обкіпіла.
 Буду тобі свічкою світити,
 Ні одної пічки спать не буду.“
 Ой підняв ся Новакович Груйо,
 Та взяв єї за правую руку,
 Скинув з неї шовки і атласи,
 Скинув з неї з голови хустину.
 Скинув єї гердани зо шийї,
 Лишив єї у самій сорочці.
 Облив єї воском і смолою
 Ще й посипав порохом сірковим,
 Обвив єї ще й м'яким повісмом,
 Обілляв горівкою міцною,
 Вкопав єї по пояс у землю
 Тай запалив на голові коси.
 А сам взяв ся зимне рино пити.
 Єго жінка мов свічка палає.
 Як до чорних очей догоріла,
 Максимія стала говорити:
 „Ой мій мужу, Грує Новаченку,
 Не жаль тобі моїх кіс русявих,
 Що так часто руки тобі тисли?
 Пожалій хоч очей моїх чорних,
 Що нераз ти цілував так палко!“
 Догоріла до білого личка,
 Максимія знов благи стала:
 „Ой мій мужу, Грує, Новаченку
 Не жалів ти очей моїх чорних,
 Пожалій хоч личенька білого!
 Лицю мому нема в краю пари.
 Много скарбу дав за те твій тато,
 На лице те біле задивившись!“
 Відмовляє на те слово Груйо:
 „Максиміє, ти зраднице клята!
 Правду мовиш, я се добре знаю:
 Лицю твоєму нема пари в краю.
 Много скарбу дав за те мій тато,
 На лице те біле задивившись.
 Та най радше в огні спопеліє,
 Ніж я має Туркам продавати!“
 Як до білих грудей догоріла,
 То заплакав Степанчик дитина:
 „Любий тату, Грує Новаченку!

Ой згоріли моїй мамі груди,
 Ті що мене згодували, тату,
 Ті що мене підняли на ноги!
 Стиско Груя жалем за серденько,
 Як поглянув на дитя Степана,
 І залляв ся слезами рясними.
 Що лишилось, те згасив скоренько,
 Схоронив у землю грішне тіло.

Із сербського перекладу

Ів. Франко.

З Детлева Лілієнкрона.

І. Покійниці.

Ох, коб ти жила!

Тисяч круків чорних,
 Що страшили мене по всіх дорогах,
 Втікали, скоро голуби твої
 Веселости явили ся лиш білі.
 Коб жила ти!

Важка земля холодна
 Труну твою держи в своїх обіймах.
 Не йду туди, бо й не знайду тебе вже.
 Побачимо ся?

Що ж жені вже з того,
 Що ми співати-жем Осанна разом,
 А я не буду сміху твого чути?
 Ні сміху твого, ні потіхи — мови:

„Такий чудовий день, лиш полювати;
 Виймай рушницю з шафи й далі з хати!
 Йди в поле, дрохв багато ще мабуть.
 Лиш з поля в ліс буковий не звертай
 І не лягай на мох снувати мрії.
 Ти дрохв пильнуй і все спокійний будь,
 Щоб перед псом своїм не повстидав ся.
 Клену музику всіх орґавів нині,
 Котра на крилах вітру з сел далеких
 До тебе лине — дрохв тоді не видко.
 Та в очеретах сірих днесь так тихо,
 Їїх чар тебе огорне, лиш пійди.

„На вечір мати-жем гороховянку
 І наш Марґо, що вже огрів ся в хаті.
 То-ж з голодом домів вертай, веселий.

Потім своїх поетів прочитаєш
 Мені, а схочеш — вийдемо під хату
 Співати Шумана, Роберта Франца й Брамса.
 Журбам о гріш спокій дамо на нині.
 Мій Боже, та-ж вірителі твої
 Ще не чорти, щоб аж спекти хотіли
 Тебе. Якось то буде.

„Ще одно :

Тут добрий є коньяк для тебе в фляшці.
 Йди, поздоров від мене ліс, поля
 І очерет, а про довги забудь.
 А я тимчасом в кухні припильную,
 Щоб не спалила ся гороховянка.“
 Коб ти ще жила!

Тисяч круків чорних,
 Що страшили мене по всіх дорогах,
 Втікали, скоро голуби твоєі
 Веселости явили ся лиш білі.
 Ох, коб ти жила!

II. Голова святого Йвана.

Dei gratia Domina.
 Аббатісса Вібке Потвіш
 На престолі княжим сіла,
 Де зібрав ся весь конвент:

Гейльвіг Квален, Метте Тінен,
 Абель Ранцов, Геше Альфельт,
 Трінке Боквольт, Друд Ругморен.
 Бенедикта Ревентльов.

Слухають побожно дуже
 Настоятельку черниці,
 Аббатіссу Вібке Потвіш,
 Dei gratia Dominam.

Перед сестрами на мисі —
 Миса щирим злотом сєє —
 Голова святого Йвана
 З дерева лежить страшна.

Дав се в дарі Ізери Гіннерк,
 Богатир — син графа Герта:
 На побожний путь ступивши,
 В дарі голову ту дав.

Але він жадав, щоб кожда
Панна, що вступити схоче
В монастир, поцілувала
Перше голову святу.

А за те прирік він дати
На конвенг сім сел великих;
Дасть сім сел, коли черниці
Голову тоту приймуть.

З-разу йіжили ся сестри,
Бо-ж і дар то був поганий!
Алеж-ж миса щиро-злота,
Але з сел пливе дохід...

Перед мисою, при сестрах,
На мармур холодний клякши,
Молить ся й тремтить всім тілом
Молячи ся, Анна Віш.

З жахом дивлять ся на мису
Молоді блакитні очі;
Ні, вона не поцілує
Кровю змитого чола!

Все на тямці в неї вечір,
Ліс, де пташечки співали,
Ліс, де цілував ті очі
Сині Детлев Гадендорп.

Аббатісса Вібке Погвіш
З-разу лагідно говорить,
Далі остро і суворо,
Перед очі хрест кладе.

І з мертвецьким білим личком
Йде дівча помалу, з жахом,
Стала, ось вже й поцілує —
В тім роздав ся стук копит.

Трас дверми! брязчать остроги,
І по сходах вибіг лицарь,
З уємішкою поклонив ся
Сестрам Детлев Гадендорп.

В мить пірвав дівча в обійми,
Пара рученят зняйшла ся

На єго могучій шиі, —
Ось вже й на сідлі вона.

Остовніли, оніміли
На своїх кріслах черниці,
Остовніла аббатисса,
Dei gratia Domina.

Вієть стара, що з гробу навіть
Жінку виведе цікавість:
До вікна як стій підбігли
Всі любенькі сестрички.

Видять луг в красі весняній,
Чують жайворонів співи,
Блиск кінських копит з під ліса
Шле послідне: будь здоров!

З німецького переклад
Василь Щурат.

МАТЕРІАЛИ і ЗАМІТКИ

до історії життя і слова на Україні.

І. Лист М. Ів. Костомарова до М. П. Драгоманова.

Января 8. 1877 года.

Многоуважаемый Михаилъ Петровичъ!

Я письмо Ваше получилъ не ранѣ половины ноября, а потому и отвѣчаю поздно. Извините меня, что не поступилъ по Вашему желанію и не отдалъ денегъ N-амъ, потому что если бъ я такъ сдѣлалъ, то всю жизнь не избѣжалъ бы придирокъ отъ многихъ другихъ хозяевъ этихъ денегъ, которые показали бы претензіи и недовольство: за чѣмъ эти деньги пошли другимъ, а не имъ, и употреблены не такъ, какъ бы имъ того хотѣлось. И въ самомъ дѣлѣ: что Вы скажете, если со мной встрѣчается на желѣзной дорогѣ человекъ, который этихъ денегъ привезъ мнѣ до тысячи рублей (не своихъ, а сборныхъ) и въ 1863 г. распинался за малорусскій языкъ, а теперь совершенно оправдываетъ *legem Jusephovicianam* и говоритъ, что если мнѣ этихъ денегъ не нужно, то отдать ихъ на какое угодно общественное дѣло! *Mutantur tempora et mores*. Въ настоящее время я эти деньги положилъ въ биле-

тахъ херсонскаго земскаго банка и храню въ банкѣ, составивъ на случай смерти моею завѣщаніе, показывающее, чьи и какого рода это деньги, которые послѣ меня должны быть препровождены въ министр. Нар. Прош. и обращены на народное образованіе въ Малороссіи. Денегъ было доставлено до 4.000 р., изъ нихъ 1.300 истрачено на изданія Опатовича ¹⁾ и арифметики К. пискаго да дано авторамъ гонорара впередъ, но съ теченіемъ времени проценты отъ оставшихся накопились до того, что теперь скоро опять сумма достигнетъ 4.000 р.

Я надѣюсь, что еще доживу до того времени, когда можно будетъ употребить эти деньги на то, на что они присылались, то есть на печатаніе Евангелія, а если не доживу до того, то другіе доживутъ ²⁾. Меня поучаетъ этому примѣръ прежней нашей исторіи. Возьмите: сколько перемѣнъ въ отношеніяхъ центральной всероссійской власти къ Малороссіи пережито, начиная отъ Мазепы, когда великій Петръ говорилъ, что не намѣренъ ни единого пѣвця брать изъ Малороссіи въ свою казну ³⁾, а кончая варварскимъ закономъ (распоряженіемъ, какъ смягчаетъ начальникъ Гл. упр. по дѣламъ печати, профессоръ ⁴⁾) по просту нашего добрѣйшаго друга Михайла Владиміровича ⁵⁾.

Нека ему буде вѣчна мука!

Богъ убио и со га родно.

Съ каждымъ новымъ царствованіемъ новая политика, новыя отношенія! ⁶⁾ Кто поручится, зная такую нетвердую у насъ почву, что, послѣ запрещенія пѣть малор. пѣсни и играть малороссійскія пьесы, не настанетъ время, когда великіе міра нашего будутъ восхищаться этими пѣснями и покровительствовать преуспѣянію народнаго творчества?

Повѣрьте, что можетъ придти такой моментъ, когда Вы похвалите мое благоразуміе и поблагодарите меня, что я сохранилъ это ничтожное подаваніе для того, щобъ оно послужило первымъ подспорьемъ...

Одно только вѣрно знайте: эти деньги не обратятся ни въ чью частную собственность, пока находятся у меня. Много было уже лицъ, добивавшихся этихъ денегъ, но я не отдалъ имъ, какъ и Вамъ.

¹⁾ Опов. з святого Письма. I вип., 1 вид. 1863 р.; друге вид. вийшло в Київ незалежно від фонду К-ва. — М. Др.

²⁾ Як се вже ся з тим, що К-в по своїй смерті передав гроші міністерству Нар. просвіти (обрусительному!) — не знаємо. — М. Др.

³⁾ Дійсно Петро I. говорив у гарячі часи повстання Мазепи лишень за минуле, буцім в казну царську „ни единого пенязя брати не поведено“, а потім уряд царський преспокойно брав податки на Україні і посередно на свої потреби і прямо. М. Др.

⁴⁾ Юзефовича. — М. Др.

⁵⁾ Дивно се чути від знаменитого історика, котрому мусіло бути звісно, що де далі все більше провадилась на Україні система державно-національного московського централізму. Повертане гетьманів після смерті Петра I. мало зміняє сю еволюцію, котра може мати свій кінець лишень з кінцем абсолютизму. — М. Др.

Ваших плановъ о печатаніи за границею съ цѣлю служити Малороссіи я не раздѣляю. Публики малороссійской нѣтъ, а есть народъ, которому нужны элементарныя книги, а не публицистика, такая литература нужна, которая возможна только при полномъ согласіи съ властью, а не при какой бы то оппозиціи.

Вашъ глубокоуважающій
Н. Костомаровъ.

Ваші брошюры двѣ я читаль *). Въ нихъ много хорошаго, но давно извѣстнаго для тѣхъ, кто Вамъ сочувствуетъ, но нѣтъ такого, что нужно для поученія тѣхъ, кто еще думаетъ иначе, потому что не свыклись съ лучшими думами.

До сего листу мушу додати поясняючі уваги:

В кінці 1875 р., коли печаталось пражське виданє „Кобзаря“ Шевченка, кружок Українців, котрий вів те діло, получив звістку з Праги, що грошей на викиненє того видання не стає, а що типографія жадає плати (Товариство ім. Шевченка ві Львові, руководиме о. Качалою і К. Сушкевичем, не схотіло печатати повного „Кобзаря“ навіть за гроші!). Я не належав до кружка видавців „Кобзаря“, але він обернув ся до мене з просьбою поїхати в Петербург і там просити Костомарова, щоб він позичив певну суму грошей з того капіталу, котрий збирав ся в 1862—63 рр. на виданє українських популярних книг і перекладу Біблії. Саме тоді д. Куліш передав міні право власности на видані ним за кордоном частини Біблії і рукопис усього Нового Завіту, на печатанє котрого поручав міні зібрати гроші. Вислухавши просьбу видавців „Кобзаря“, я сказав їм, що берусь передати єї Костомарову, але додав, що я маю свої види на фонд Костомарівський, а власне хочу просити грошей на виданє за кордоном Нового Завіту в перекладі д. Куліша, вважаючи, що фонд збирав ся власниво на таку ціль. „Кобзарники“ нічого не мали проти мого заміру і навіть поручили міні внести Костомарову мою просьбу і від них.

З сими двома просьбами явив ся я на Різдво 1875 р. в Петербурзі перед Костомарова, але той рішуче одрік міні на сі просьби: на перву на тій підставі, що фонд він збирав на цілі спеціальні, в котрі не входить ні виданє „Кобзаря“, ні які небудь позички, а на другу на тій, що фонд-би-то зібраний на виданє української Біблії в Россіі а не за кордоном. На остатнє я замітив, що по російським постановам виданє Біблії для православних є монополією св. Синоду і що коли б той наважив ся видати українську Біблію, то для того не треба б було ніяких приватних фондів, але певно пройде не мало часу, поки св. Синод, котрий забороняє всякі релігійні книжки українські і проповідь „на простонародныхъ нарѣчіяхъ“, надумає ся на виданє української Біблії. На се все Костомаров одповів мені, що ві за що не дасть грошей на виданє Нового Завіту не ухваленого св. Синодом.

*) „По вопросу о малорусской литературѣ“ і „Турки внутренніе и внѣшніе“. — М. Др.

З тим я і вернув ся в Київ, а через кілька часу поїхав за кордон. Пробуваючи в Відні літом 1876 р. я получив од „кобзарників“ нову просьбу: обернутись до Костомарова на підставі заклику „Основи“ до збору фонду, що був у него, і попрохати вяснити, скільки було зібрано на той фонд грошей, скільки зостає ся, хто складає обіцяний комітет, котрий мусить орудувати фондом, і які взято міри, щоби фонд служив своїй цілі. На сі запити, — як бачите, не на всі, — получив я відповідь в листі, що напечатано више*).

Мушу додати, що в 1880 р., в часи Лоріс-Меликовських „в'яній“ Костомаров заходжував ся коло „власти“ щоб примирити єї з українофільством (статті в „Русской Старині“ і „Вѣстникѣ Европы“) і вимолити в него дозвіл на виданє українського перекладу євангелій, обіцяючи тим викорінити штунду і т. і. Та „власть“ не подалась. Тоді Костомаров розпорядив ся фондом зовсім не згідно з умовами, на котрі він збирав ся, а власне оддав єго в руки Імпер. Академії Наук з тим, щоб вона видала з него премію за найліпший словник українсько-россійський (малорусско-русский) з умовою, щоб той словник був написаний правописю — Максимовича!

Чи Костомаров сам надумав ся на такий ужиток фонду, чи за радою якого кружка земляків, того я не знаю. Які причини задержують появу українського словника, про котрий говорили нераз як про річ майже викінчену, те-ж не знаю.

М. Драгоманов.

II. Дві шутки М. Ів. Костомарова.

Хто знав М. Ів. К-ва, той міг запримітити, що в нему не було нічого педантичного. Се був чоловік простий і любив шутку і сміх. Між інчим він послуговував ся для шутки і своєю безмірною памятю і начитаністю в старих документах церковно-словянських і руських. В одній газеті (здаєть ся, „Новости“) незабаром по смерті М. Ів. було напечатано дві такі шутки єго в статті Д. Л. Мордовцева „Памяти Н. И. Костомарова“. Ми радимо редакції Ж. і Сл перепечатати їх, бо в старій газеті не легко до них добратись. До того додамо, що ми чули ще про дві подібні шутки К-ва, а власне оповіданє на церковно-словянській мові В. Аскоченського (звісний публіцист клерикально-реакційний) про те, як він, понукаємий благочестієм, кидав каміне на голі статуї мітологічні в Літньому Саду в Петербурзі і як за те був арештований поліцією, — а другу — „извѣтъ“ (донос) Кояловича „Великому Государю на єго Государевыхъ людшекъ, черкасовъ: Николку Костомарова, Ваську Вѣлозерскаго и Пантюшку Кулѣшова“, писаний мовою московських грамот XVII. ст. Може в кого заховались копії і з сих шуток.

М. Др.

*) Чому кобзарники самі не обернулись до К-ва просто, сего я не міг зрозуміти. — М. Др.

Ось перша шутка по копії Д. Л. Мордовцева :

„Сказаніе о бѣсовствѣхъ покусенія, како лукавый бѣсъ прелести единого отъ старецъ богомерзкихъ игрищемъ. Повѣсть еѣло умелна, послушати дивно.

„Въ лѣто отъ Р. Бога Слова 1860 е декемврія въ 5 день бысть чюдо велми чюдно и вѣло ужаса исполнено, внигда повѣда намъ единѣ отъ старецъ . Бывшу навечерію великаго и свѣтлаго дне святаго Николаа епископа Миръ Лпкійскія чюдотворца хотящу ми ити въ храмъ всеошного ради бдѣнія, искушаемъ сый отъ присноборюща мя бѣса, совратихся съ пуги истинна и текохъ въ позорницу, юже устрои діаволъ на уловленіе душъ чловѣческихъ, идѣ же окаянніи волохи творяху мерзопакостную игру, юже нарекли естъ „Пророкомъ“, благочестивый же, въ Бозѣ почившій царь и государь всеа Русіи самодержецъ Николай Павловичъ, не терпя таковыя мерзости, премудрѣ повелѣ ю во „Осаду Гента“ преименовати великаго ея беззаконія рѣди. Сѣдшу же ми на мѣстѣ, еже купихъ за тридесять серебрянника, и зрѣхся, и видѣхъ множество много мужей, женъ и дѣвъ, собравшихся того позора дѣя, и се внидоша блудницы мерзкія, плясовицы, дщери Иродовы, невѣсты сатанины, жены адовы, и начаша плясати и бедрами потрясати, погамъ же ихъ бысть подъятіе веліе искушенія ради очесъ чловѣческихъ. Ктому-же сотворися шумъ геенскій и играніе мусикии, и свирѣли, и посвистѣли, и бубны и домры, и накры, и скрипицы, и тимпановъ удареніе веліе, ако, мню, храминѣ поколебати ся. Посемъ нечестивіи фрязи богинную латинскую воображаху, лекого, глаголемаго пророка въ ризахъ бѣлыхъ одѣянна, многоцѣннымъ каменемъ украшенна, въ пѣмчанныхъ сапозѣхъ на царствіе вѣнчающе великому цѣнію бываему, и козлогласованію, и кличу неподобну и кимпанному звененію. Явися-женѣкая жена, мати того пророка себе творящ и поюща, и вопіюща скорбными гласы, и лицедраніе и руку ломаніе творящи, и мечущися ово во едину, ово во ину страну. Посемъ же цѣнію многу свершившуся, сѣдашу пророку тому на мѣстѣ своемъ, блудницамъ же окрестъ его скачущимъ и служащимъ ему, и вземъ чашу вина исполнену, и воспѣ цѣснь бѣсовскую, и се, оло чюда неслыханнаго ! — внезапно изыде изъ земли огонь и куреніе дыма, и сотворися громъ и трусъ неописанный, и потрясеса храмина, и распадеся даже до основанія ея и погребе пророка того и любодѣйци его, и вся кланяющаяся ему, и отыдоша ко отцу своему сотонѣ въ огонь вѣчный, во тьму кромѣшную, въ сіру шибучую, въ муку пензлаголанную. Людіе же безумніи, видяще бываемая, аки бѣсны, извѣся языки свои, непотребно и неустанно на тотъ часъ зываху : Тамберликъ, Тамберликъ. нѣкогого Тамберлика скомраха и цѣвца бѣсовскаго величающе и честь ему воздающе. Азъ же, братіе, видяй, яко вѣтроуловленъ бывъ и поруганъ отъ лукаваго бѣса, изыдохъ вонъ, плакахся горько о согрѣшеніи своемъ. Аминь.“

А ось уривок із „Паломника старцевъ Николая и Пантелеймона, странствовавшихъ ради подвига душевнаго во странѣхъ италійскѣхъ“.

..... „Егда-же всекозненный бѣсъ разлучи старцы, тогда старецъ Пантелеймонъ водворися во градъ Флорентѣ, старецъ-же Николай

потече во предѣлы гельветійскіе, срѣте-же на пути своемъ нѣкоего воина російскаго отъ пребывающихъ во странѣхъ саратовскихъ и совокупистася и потекоста. Притекшими же има въ горы, зѣло высоки, имѣ-же верхи снѣга и льда исполнены суть, со многотчаніемъ придоша въ нѣкій градъ, нарицаемый Сіоно, и узрѣста нѣкій замокъ ветхъ зѣло, стоящъ на горѣ зѣло высокой, стезя-же едина мала ведуща ко замку тому. И поиде воинъ и взыде на верху горы, и поиде за нимъ старецъ Николай, и узрѣ, якъ стезя покосилася и каменіе, еже ограждаше стезю, обвалился и нужда бѣ сотворити два ступленія, зѣло страшна, понеже пропасть бѣ одесную, ошуюю же гора аки стѣна, простирание-же ступленія того яко нозѣ единыя широту имуще и ктому скать бѣ къ пропасти. Мужественно-же сердцемъ укрѣпился старецъ Николай и прииде и взыде и узрѣ царствіа мірска, сирѣчь гельветцка союза кантона Валлиса землю, и постоявъ мало, восхотѣ нисходити. Обаче всекозвенный бѣсъ страхъ и трепетъ всели въ старца посмѣянія ради, яко никако же возможно старецъ къ прежде реченному пути низыти. И прииде нѣкая баба, лѣтъ 80 имущи, и низведе старца. Посемъ лукавый бѣсъ хоташе веліе посмѣяніе сотворити, всели также страхъ въ сердце воина, яко и оный воинъ не можаше никако низыти, дондеже она баба низведе его долу. Тогда бѣсъ призва множество бѣсовъ и восплескаша руками своими и зыграша на гусяхъ и домрахъ и сопѣняхъ, глаголюще: „алай! алай!“ (се есть бѣсовскій ясакъ, якоже ура наше, зри пещер. жит. Памвы святаго) — „посрамихомъ воинство христіанское російское! Се бо исчезе храбрость его: ветха бо деньми жена юнаго сего воина прииде спасати. Возрадуемся, братія бѣсы, о таковѣмъ посрамленіи воинства христіанскаго російскаго!“ И велія утѣха бѣсомъ бысть. Старецъ же Николай зѣло печаловася о семъ, яко же и болѣзнію слабости афедронныя одержимъ бысть скорби ради о поруганіи все російскаго воинства.“

3. Лист Українки до Герцена.

З „Дневника“ Шевченка, котрий напечатано недавно в „Правді“ (на жаль не в оригіналі, в противність усім науковим звичаям, а в перекладі, та ще й лихому) видно, як горячо поважав Герцена наш кобзарь в купі з усіми освіченими людьми свого часу в Росії. В паперах Герцена (псевдонім „Искандеръ“) ми знайшли слідуєчий лист до него дівчини, котра підписалась „Украинка“, і публікуємо его як документ з тодішнього громадського життя. Завважимо, що лист сей писав ся в той рік, коли молодіж основувала недільні школи, і що нестиснена наука, котру давала авторка дітям селянським, нагадує ту педагогічну систему, котру пізнійше практикував і викладав гр. Л. Толстой. *М. Др.*

1859-го года.

Искандеръ!

Всѣмъ хорошо извѣстно, что Вы нуждаетесь въ какихъ бы то ни было поощреніяхъ или одобреніяхъ такъ же мало, какъ и въ успокое-

ни души Вашей, о которомъ говорила Вамъ одна русская дама; но несмотря на это я непремѣнно хочу сказать Вамъ, что журналъ Вашъ съ жадностью читается во всей Россіи, читается даже нами, восемнадцатилѣтними дѣвушками, что и мы ждемъ отъ Васъ заповѣди, изъ которой бы и мы научились быть посильно полезными нашему народу такъ долго страдавшему и теперь еще страждущему отъ невѣжества. Скажу Вамъ не изъ хвастовства и не изъ желанія показать, что я дѣлала то, чего не дѣлали другіе, а просто потому, что занятія мои сдѣлали меня нѣсколько опытною въ дѣлѣ, о которомъ я хочу говорить: скажу, что вотъ уже нѣсколько лѣтъ (я начала эти занятія еще будучи ребенкомъ), какъ мнѣ вздумалось по возможности развѣивать нашихъ крестьянъ; сначала я принялась за дѣтей: каждый день ихъ прибавлялось все больше и больше, потомъ стали приходиться и взрослые. Не дальше какъ недѣли черезъ двѣ, каждый день по окончаніи работъ, въ сумеркахъ ко мнѣ собиралось множество народа и съ жадностью слушали меня. Такому успѣху я несомнѣнно была обязана тому, что не стѣсняла ихъ, не давала имъ уроковъ, и только, дѣтей забавляла, играя съ ними научила читать и думать; а со взрослыми разговаривала и старалась всѣми силами заставить ихъ рассуждать. Слушавшихъ меня нельзя было и сравнивать съ учениками школъ заведенныхъ въ нѣкоторыхъ помѣщичьихъ имѣніяхъ, гдѣ важную роль играли разнаго рода лишенія, наказанія; гдѣ уже одинъ видъ лавокъ, линейекъ, досокъ и строгое обращеніе учителя педанта наводятъ какой то паническій страхъ на свободную натуру нашего мужичѣнка. А перспектива просидѣть нѣсколько часовъ не перемѣняя положенія, слушая что приказываютъ, что вовсе не интересно и чего радъ бы въ жизни никогда не слышать, чего все это стоитъ существу лѣнивому, не привыкшему ни къ какому умственному принужденію.

Скажите нашимъ барышнямъ, что всему этому виною онѣ; что женщина, право, существо слишкомъ разумное, чтобы жить такъ пусто и бесполезно, какъ большая часть нашихъ дѣвушекъ живетъ въ ожиданіи жениховъ. Научите ихъ быть людьми, научите стыдиться своего нравственнаго и умственнаго преимущества предъ крестьянами, а не гордиться этимъ преимуществомъ. Укажите имъ способъ снизойти до понятій мужичковъ, чтобы было легче поставить ихъ на равнѣ съ собой. Научите заниматься ихъ дѣтьми, заниматься ими съ любовью, заинтересовать ихъ свѣжіе, нетронутые, воспримчивые умы, открыть имъ лучшую сторону ихъ существованія, опредѣлить имъ разницу между ними и животными. Разницу, которую наши предки такъ долго старались уничтожить. Развѣ это не прямая наша обязанность, васъ, дѣвушекъ не связанныхъ еще обязанностями жены и матери? Мы должны этому дѣлу посвятить всѣ наши способности, силы, всю нашу волю, чтобы хоть этимъ заплатить долги нашихъ бабушекъ, считавшихъ и труды и душу и сердце и умъ и имущество своихъ крестьянъ своею собственностью и распоряжавшихъ всемъ этимъ какъ своею вещью. Говорите! мы слушаемъ Васъ, мы ждемъ отъ Васъ слова, какъ въ засуху ждутъ дождя, какъ корабли стоящіе на якорѣ ждутъ вѣтра. Пошлите же намъ свѣжій дождь, оживите наши поля и сорвите наши корабли съ якорей

попутнимъ вѣтромъ! Говорите, Искандеръ! Вамъ внемлетъ вся Россія, за исключеніємъ развѣ только нѣсколькихъ старцевъ душею, закостенѣлыхъ въ своихъ вѣковыхъ предразсудкахъ и ни за что не соглашающихся отстать отъ нихъ; но борьба съ ними не страшна для насъ; бороть ся можно только съ равнымъ себѣ врагомъ, а у этихъ господъ нѣтъ убѣжденія, у нихъ єсть только упорство; что значить оно предъ громадной силою нашего убѣжденія? Оставьте мертвымъ погребать своихъ мертвецовъ, а мы пойдѣте впередъ къ свѣту чи-той, святой истины. Пишите, Васъ слушають; каждое Ваше слово отзовется въ сердцахъ милліонівъ, отзовется своєю несомнѣнною правдою, яркою какъ свѣтъ солнца у насъ на Востокъ. Вы для насъ дороги какъ наша совѣсть, какъ залогъ нашего будущаго счастья; уже по этому одному Вы должны обратить вниманіе на просьбу, на мое требованіе. Вы къ этому обязались Вашею любовію къ той самой Россіи, которую я люблю и въ будущее которой вѣрую.

Украинка.

IV. Освіта на Україні в XVIII. ст.

В книзі проф. А. Brückner — Die Europäisirung Russlands. (Gotha, 1888) знаходимо ось які цікаві факти:

На стор. 216—217 автор доводить, що в скликаній Катериною II. в 1767 р. „Комиссії для составленія уложенія“ Українці виступали як прекрасні оратори, не тільки шляхтичі, як Зарудний, Козельський і др., але й простійші козаки, як нпр. депутат з Полтави Мотоніє, котрий проголосив гарну промову про мир та війну.

На стор. 219 пр. Брікнер каже, що ні в одного Великоруса того часу не було такого знаття класиків і історії, як у Заводовського (Українець), але французьку мову він знав слабо. Се показує одну з причин, через що Українці мусіли незабаром стати позаду великоруського панства, а власне на старомодність української просвіти.

Друга причина одсталости Українців була недбалість гетьманського уряду про школи світсько-реальні. не гляючи на те, що ще в Гадацький трактат 1658 р. був внесений пункт (певно аріанином Немиричем, котрий прожив довго в Голландії) про університет і гімназії на Україні і в Литві. Д. Брікнер приводить з книги Чистовича „Історія медичинських шкілъ въ Россіи“ (Петербург. 1883) ось які цікаві цифри: до 1758 р в усій Московщині з Україною не було ні одного медика руського. Від 1758 до 1800 р появилось 74 медики руські, з котрих 53 було Малорусів; між ними були професори московської госпітальної школи, писателі, як Самойлович, Погорецкий, Максимович, Полетика, Сміловський, Шафонський і др. В перші медичинські школи в Москві і потім в університет Московщина не могла виставити студентів і їх набирали переважно з України, що й поясняє повисші цифри; тільки ж не маючи на Україні ні подібних шкіл ні літератури наукової, Українці студенти фатально московились.

Avis á nos patriotes!

М. Др.

V. До історії української хлопоманії в 1860-ті рр.

В наших „Австрорусских Споминах“ (стор. 303—303) ми привели характерні видержки з колективної статті („Отзывъ изъ Кіева“) напечатаної в „Современной Лѣтописи Русскаго Вѣстника“ (Каткова) 1862 р. кружком кїївськїх молодїжї, котрий тоді звали Поляки „хлопоманами“. Стаття ся, викладаюча певний безполітичний демократизм, довго і погїм уважалась за програму українофільства. В книзі Н. А. Любимова „Михаиль Никифоровичъ Катковъ и его историческая заслуга“ (СПетербургъ, 1889) ми знаходимо цїкаві деталї до історії появи тої статті в печатї. Ми не памятаємо, щоб на оповіданє д. Любимова була звернута увага а нащо в Галичині, і через те радимо редакції „Ж. і Сл.“ перепечатати его в ориґіналі тим паче, що воно майже все зложєне з виписок із документів.

„Въ сентябрѣ 1862 года, — розказує д. Любимов, — въ редакцію Русскаго Вѣстника прислано было изъ Кіева обширное коллективное письмо съ 21 подписью, озаглавленное „Общественные вопросы“, заключавшее въ себѣ протестъ подписавшихся противъ ходившихъ въ мѣстныхъ обществахъ неблагопріятныхъ слуховъ о ихъ дѣятельности, состоявшей въ томъ, что они занимались этнографическимъ изученіемъ края и съ этою цѣлю вращались среди народа. Московская цензура затруднялась разрѣшеніемъ статьи къ печати и обратилась съ запросомъ въ центральное цензурное управленіе въ Петербургъ. Черезъ нѣкоторое время разрѣшеніе напечатать пришло и статья, написанная въ самомъ благонамѣренномъ тонѣ, появилась въ Современной Лѣтописи съ весьма сочувственной замѣлкой редакціи.

„Между тѣмъ у дѣла была подкладка, оставшаяся, по всей вѣроятности, неизвѣстною и Михаилу Никифоровичу. Препровождая статью въ Петербургъ, Московская цензура слѣдующимъ образомъ характеризовала подписавшихся:

„Эти лица, принадлежащія, повидимому, къ малороссійскому дворянству, посвящающія свою дѣятельность образованію простаго народа, подверглись, по ихъ словамъ, упрекамъ и даже гоненію со стороны общества, которое видитъ въ нихъ нарушителей общественного спокойствія и приписываетъ имъ политическія тенденціи.

„Излагаая въ этой статьѣ направленіе и характеръ своей дѣятельности, они ищутъ въ общественномъ судѣ защиты отъ такихъ несправедливыхъ нареканій.

„Хотя это изложеніе можетъ дѣйствительно послужить къ оправданію подписавшихся лицъ, но такъ какъ комитету не извѣстно: чѣмъ именно было вызвано и какъ выразилось противъ нихъ общественное негодованіе, на которое они указываютъ, и главное, какъ смотритъ на ихъ общественную дѣятельность мѣстное начальство края, то комитетъ не счелъ возможнымъ допустить этого совокупнаго заявленія къ печати, и имѣетъ честь представить оное въ корректурныхъ листахъ на благоусмотрѣніе вашего высокопревосходительства.“

„Министръ рѣшилъ послать запросъ о подписавшихся къ Киевском генераль-губернатору, приложивъ и самую статью. Полученный отвѣтъ заключаетъ въ себѣ свѣдѣнія, заслуживающія вниманія и характеризующія состояніе умовъ въ краѣ.

„Въ сентябрѣ мѣсяцѣ 1860 года, — писалъ генераль-губернаторъ, — доставлены были мнѣ свѣдѣнія, что студенты здѣшняго университета стараются сблизиться съ простымъ народомъ и дѣйствовать на него внушеніемъ вредныхъ понятій и мыслей; что между ними образовалось общество коммунистовъ, цѣль котораго состоитъ въ сближеніи съ простымъ народомъ, для обезпеченія себѣ его содѣйствія на случай возмущенія въ Польшѣ; что ради этой цѣли студенты сблизаются съ крестьянами, проповѣдуютъ имъ равенство правъ всѣхъ людей, общее право всѣхъ на обладаніе имуществомъ, называютъ крестьянъ братьями, спятъ и ѣдятъ вмѣстѣ съ прислугою, и что общество коммунистовъ имѣя во главѣ бывшаго студента А. (изъ числа подписавшихся), состоитъ болѣе чѣмъ изъ ста членовъ.“

„Изъ словъ „на случай возмущенія въ Польшѣ“ можно бы заключить, что сообщество дѣйствовало въ польскихъ цѣляхъ. Но дальнѣйшее показываетъ, что дѣятельность его была направлена враждебно полякамъ и возбуждала ихъ ненависть и жалобы.

„Молодые люди принадлежали къ „хохломанамъ“; коммунисты, о которыхъ упоминается въ отвѣтѣ генераль-губернатора, были, полагать надо, сами по себѣ *).

„Секретное дознаніе подтвердило, что молодые люди, группировавшіеся около бывшаго студента А., дѣйствительно вращались среди народа, а одинъ въ имѣніи своего отца мучилъ крестьянъ, „разсказывая, что они ждуть вольности, а между тѣмъ помѣщики всѣми силами стараются, чтобы ея не было, и совѣтуютъ дѣйствовать по примѣру дѣдовъ.“ **) За самымъ А. слѣдить было трудно, такъ какъ онъ постоянно переѣзжалъ съ мѣста на мѣсто. При обыскѣ у сестры его найдены „принадлежащіе А. портреты Конарскаго въ цѣпяхъ, Искандера, а также студентовъ въ малороссійскихъ костюмахъ“. А. (католикъ по вѣроисповѣданію) былъ призванъ въ слѣдственную комиссію и объяснилъ свое поведеніе слѣдующимъ образомъ: „Во время пребыванія въ университетѣ онъ проводилъ вакаціонное время у родныхъ и знакомыхъ въ разныхъ мѣстахъ; съ цѣлью этнографическихъ изслѣдованій совершилъ нѣсколько поѣздокъ вмѣстѣ съ товарищами въ западныя и южнорусскія губерніи, а также въ Царство Польское. Онъ желалъ научиться народный бытъ, языкъ, нравы, обычаи, способы жизни и проч. По собраннымъ свѣдѣніямъ онъ хотѣлъ изложить, въ видѣ журнальной статьи, очеркъ народнаго быта. Въ своихъ этнографическихъ экскурсіяхъ употреблялъ крестьянскій костюмъ, какъ по побужденіямъ чисто эстетической симпатіи, такъ и потому, что въ немъ гораздо выгодиѣе

*) Догадка д. Любимова дуже неслухна! В доносах польських панів „хохломани“ (хлопомани) власне і виставлялись комуністами. — М. Др.

**) Се мусить належати до студента Т. Р.

было собирать необходимыя для него свѣдѣнія. Причиною, побудившею его и товарищей къ сближенію съ крестьянами, была наступавшая въ то время — крестьянская реформа. Понявъ, что съ наступленіемъ новыхъ гражданскихъ положеній, предстоящій порядокъ вещей будетъ заключать въ себѣ болѣе гуманныхъ и сообразныхъ съ экономическими выгодами началъ, они предались изученію крестьянскаго вопроса въ отношеніи политико-экономическомъ и въ отношеніи примѣненія его къ жизни. Подобное изученіе требовало не письменныхъ матеріаловъ, но живаго источника — самыхъ крестьянъ. Они и обратились къ нимъ, разспрашивали крестьянъ про всевозможныя мелочи и всѣ собранные факты сообщали другъ другу для общей пользы. Помѣщики смотрѣли на это направленіе студентовъ сперва съ недоувѣрчивостію, потомъ съ ведооброжелательствомъ. Въ ихъ глазахъ студенты были измѣнниками сословныхъ интересовъ, радовались ихъ разоренію, какъ они называютъ реформу. Когда же къ крестьянскому вопросу примкнулъ вопросъ научный, относящійся къ пониманію исторической судьбы здѣшняго края, то начала помѣщичьей неблагоклонности приняла видъ непримиримаго ведооброжелательства. Установившееся въ польской публикѣ мнѣніе, что здѣшній край есть коренная польская провинція, находило отпоръ въ А. и его товарищахъ, которые, ссылаясь на доводы науки, старались доказать, что здѣшній край, по большинству своего населенія, есть южно-русскій. Они думали, что результатомъ несогласій будетъ журнальная полемика, но ошиблись: вмѣсто преній научныхъ ихъ предали всеобщей анаемѣ. Противники ихъ стали увѣрять, что студенты, по неприязни къ польскому дворянству, нарочно стараются списать довѣріе народа, съ цѣлью уговорить его потомъ къ смертоубійству, грабежамъ и другимъ безчинствамъ. Общество, не любящее студентовъ за ихъ мнѣнія по крестьянскому дѣлу, вѣроятно, представило и правительству подобное воззрѣніе за положительный фактъ.*

„Задержанная переписка А. съ однимъ частнымъ лицомъ вообще подтверждала его показаніе. Въ ней онъ, между прочимъ, весьма логически доказывалъ „нелѣпность тенденцій поляковъ, мечтающихъ о возможности соединенія Южной Россіи съ Польшей.“ Вмѣстѣ съ тѣмъ оказалось, что обвиненія противъ А. и его товарищей возникли именно „изъ толковъ и слуховъ между помѣщиками-поляками.“ А. былъ освобожденъ отъ преслѣдованія. Дальнѣйшія наблюденія не обнаружили какихъ-либо неблагонамѣренныхъ стремленій А. и его единомышленниковъ. Впрочемъ слухи о нихъ продолжаются прежняго содержанія; только перемѣнили наименованіе: вмѣсто коммунистовъ ихъ называютъ хохломанами *).

„Въ заключеніе генераль-губернаторъ говорилъ, что если смотрѣть на подписавшихся, какъ на лицъ, составившихъ нѣкоторое неразрѣшенное общество, то было бы неудобно разрѣшить печатаніе присланной ими статьи „Общественные вопросы“.

*) Поляки звали кружокъ А. власне хлопоманами, а уже въ російскихъ сферахъ се слово переробилось на хохломанів. — М. Др.

„Вирочемъ, съ другой стороны, какъ лица, подписавшія статью, объявляя свои имена, вызываютъ своихъ обвинителей обличить ихъ въ неблагонамѣренныхъ стремленіяхъ путемъ печатнаго слова и рѣшить споръ гласнымъ обсужденіемъ, то было бы полезно напечатать это заявленіе, такъ какъ литературная полемика могла би содѣйствовать правительству, въ настоящемъ дѣлѣ, раскрыть цѣль и уяснить духъ и направленіе лицъ, подписавшихъ статью. Кромѣ того, гласное заявленіе этими лицами своего образа воззрѣній и цѣли дѣятельности можетъ удерживать ихъ отъ неблагонамѣренныхъ дѣйствій потому, что на нихъ будетъ обращено вниманіе ихъ противниковъ, вызванныхъ печатно на судъ общественнаго мнѣнія.“

„Министръ просвѣщенія (А. В. Головинъ) послѣдовалъ этому мнѣнію и статья, чрезъ Московскій комитетъ, возвращена была въ редакцію Русскаго Вѣстника съ разрѣшеніемъ къ печати.“

До сего оповідання пр. Любимова ми додамо слівце про початок доносів на „бывшаго студента А.“ В 1861 р. прибув у Київ один Француз яко посланецъ від Мірославського з інструкцією — переробити польські студентські „гміни“ на кадри революційної армії. Саме перед тим, „хлопомани“ виділились в особну гмінку (другі були географічні, зложені з товаришів по гімназіям) і почали зближатись з лівобічними „українофілами“, „православними“ з роду. Хлопомани заявили другим гмінам, що не можуть прийняти польсько-повстанської програми, бо вважають правобічну Україну зовсім не за Польщу, а себе Українцями. Деклярація ся стала звісна не лишень в студентських а й у панських кругах і незабаром А. був покликаний до маршала шляхти („предводителя дворянства“) бердичівського повіту київської губернії, з котрого він був родом, і застав у него цілий сеймик шляхти. Там А-у була показана деклярація хлопоманів і від него як від автора єї зажадали зреченя. А. не дав того зреченя і тоді ему заявили, що принціпи деклярації, по котрому національність країни означаєть ся не панством а хлопством, є принціпи соціалістичний і що хлопомани будуть переслідувані від панів навіть способами урядовими. Незабаром київський генерал-губернатор получив ті доноси, про котрі говорить ся више і почалось слідство против А. як „комуніста“. На слідстві сему депутат від „жандармского управления“ (таємної політичної поліції), Поляк, рішучо не хотів вірити, щоб „образована людина могла справді інтересуватись хлопським житєм з боку лишень етнографічного“, і все зважав ся збити А-а на політичне поле. Оступались же за А-а депутат від „учебнаго вѣдѣмства“, інспектор державних училищ К. округа Тулов і председатель слідчої комісії, „начальникъ секретнаго отдѣленія канцеляріи к., под. и вол. генер. губерната, а“ Андрієвський. Сей останній певно і писав той суд про справу А-а, котрий приводить проф. Любимов.

З записки генерал-губернатора видно, що доноси ему налічували число комуністів-хлопоманів на 100 душ. В дійсности гміна хлопоманська була далеко не така численна, а згодом зо всіх хлопоманів католиків зосталось лишень двоє (А. і Р.). Вони тільки і підписали „Отзывъ

изъ Кієва“, а решта (19 душ) все вже були „православні“, — переважно лівобережці. Через кілька років А. перейшов на „православіє“.

М. Др.

VI. Дві студентські пісеньки з Кієва 1863 р.

Небіжчик Ів. Петр. Новіцький, автор многих цінних праць по історії України, записав для нас по пам'яті в 1875 р. дві пісеньки, котрі були досить розширені серед молодіжі в Кієві в 1863 р., з увагами, котрі слідує далі. Автор сих пісень Магер, визначався серед польської молодіжі кіївської свого часу ідеями подібними до тих, що мали тзв. „космополіти“ серед Українців, — то-б-то критично відносився до націоналістичних тенденцій, піддючи їх аналізу з погляду вселюдської науки і справедливости. Через те він часто виступав проти тодішнього загального настрою польської громади в краю, бачучи в ній під ліберальними прапорами шляхетчину, і дружив з тзв. хлопоманами (кружок Антоновича і Рильського), котрі перейшли до українства.

М. Др.

I.

Szlachcic, panie, to nie żart,

Tralala, tralala.

Płata figle, kiejby czart:

Tralala, tralala.

Dotknie prawdy, z prawdy fałsz —

Chachacha, chachacha!

Daj mu postęp, wsteczność masz —

Chachacha, chachacha!

Sprzyjał jemu w Polsce los,

Dał mu siłę, szablę, trzos;

Szlachcic wolność tworzyć chciał —

I sam sobie cara dał.

Uciekł z Polski carski brat,

Lud za wolność walczyć rad;

Szlachcic chciał się przydać tam:

Lud rozpędził, w nogi sam.

Niemiec-pluder, djabłu brat

Na lud polski z biczem wsiadł

Szlachcic naród bronić chciał, —

Patrz, wszak lud mu w skórę dał.

Szlachcic już o wolność dba,

Za człowieka chłopu ma:

Chciał napisać: „Jeden stan“ —
I napisał: „Jam tu pan!“

II.

Nie wolno kochać polskości
Wyrzekłszy się szlacheckości,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Bez szlactwa polskość wzięta
Chłopomanja to przeklęta,
To pragnienie krwi“ (bis)
Mądra szlachto, praw perory,
Krzycz i pukaj, co masz tchu!
Na złodzieju czapka gore —
Któż to złodziej tu?

Nie wolno ludów oświecać,
Narodowość w nich rozniecać,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Narodowość i nauka,
To rządowa, panie, sztuka,
Wściekła żądza krwi“. (bis)
Mądra szlachto itd.

Nie wolno z ludem przestawać,
O wolności z nim rozmawiać,
Bo cię szlachcic zjé: (bis)
„Lud, swoboda, demagogi —
Toż to mordy i pożogi,
Rzeki całe krwi!“ (bis)*
Mądra szlachto itd.

Lecz już blisko, czas nadchodzi,
Na świat prawda się narodzi,
Lud szlactwo zjé, (bis)
A Słowianie wszędzie razem,
Lecz nie ostrzem, tylko płazem
Puszczą szlachcie krwi.
Głupiej szlachcie na przekorę
Wolność krzyknie: „Jam jest tu!
Na szlachcicu czapka gore,
Szlachcic złodziej tu.“

*) Бap.: To ocean krwi.

Увага Новіцкого. Обѣ эти пѣсенки или вѣрнѣ пародіи сочинены однимъ лицомъ и въ одно время: зимою 1862/3 года, когда дворянство подольской губ. подало извѣстный адресъ*). Въ многочисленныхъ гминахъ (польскихъ студентів) Кіевского университета съ успѣхомъ агитировалось предложеніе выразить подольскимъ дворянамъ благодарность отъ всей польской молодежи края. Противъ этого возстало лишь нѣсколько лицъ изъ Поляковъ нешляхетской партіи, во главѣ которыхъ стоялъ авторъ пародій, Владиславъ Магеръ, пустившій ихъ въ ходъ съ цѣлю агитаціи. Послѣдняя строфа первой пѣсенки относится именно къ подольскому адресу. Въ концѣ концовъ - благодарности не послали.

VII. Народній театр на Україні.

Кілька років тому прочитав я в ківській газеті „Зоря“ виписку з „Одесскаго Вѣстника“ про одно судове діло, а в ній ось яку звістку про народній театр в однім укр. селі. В с. Хорошівці, Верхнедніпровського пов. Катеринославської губ. склалося товариство з 11 парубків, котрі ходили з села в село на Різдво під назвою тронщиків і давали „комично-балаганнія представленія“, а гроші здобуті за них давали на церкву. Чи не знає хто більше про се і подібні товариства?

М. Др.

VIII. Непевний варіант думи.

В „Истор. Пѣсняхъ Малор. народа“ т. I. ст. 241—242 напечатано текст пісні, пошкожої на думу, „про Івана Богуславця“ (як его увільнила Туркєня-пані в полоні і взяла собі за чоловіка). Текст той показав ся нам і товаришеви нашому по виданю непевним і через те ми помістили его лишень з скептичними увагами і показом жерела, звідки він нам дістав ся, а власне на лист (С. Д. Носа з такими словами: „Записано отъ Жука въ Конотопѣ. Жукъ этотъ больше жилъ на Украинѣ (степовой) и только изрѣдка навѣдывался въ Конотопъ; бывало, подъ хмелькомъ поетъ эту думу и все, бывало, насмѣхается надъ молодыми... Походитъ онъ, побродитъ, да опять потащится на Украину, будто ему тутъ не мѣсто“).

Після виходу I. т. Ист. П. М. Нар. ми получили копію збірки Ломиковського і в ній знайшли думу про Івана Богуславця, текст певний по всему, хоч з другою фабулою. Сей текст напечатаний в праці д. Житецького, котрий і рівняє обидва тексти, вірячи зовсім в певність С. Д. Носа. А недавно ми побачили в новій книзі д. Еварицького „Ив. Дж. Сирко“ стор. 147 під назвою „Пѣсня о Романѣ Сѣркѣ“ шість перших віршиків з початку сего тексту — досить несуразні і чере-

*) Про прилучене подільської губ. до Конгресівки. — М. Др

се вже певні, без показу жерела, але очевидно взяті з Истор. П. М. Нар.

Тимчасом в етнографічних паперах, котрі дістались нам від д. Носа (чи фон-Носа, як він іноді підписуєть ся тепер в печаті) ми знаходимо текст его пісні про Івана Богуславця в листі до него підписаному „Яковъ“ і поміченому „18. октябрю 1859 року“ з такою припискою: „Лимана написавъ, скільки у голові мавъ. А того співаки, котрий его співавъ, теперъ дома не має, десь на Дону гуляє, мед горілку кружає“.

Ся противумовність слів Якова і самого д. Носа вбільшує непевність даного тексту. До того обидва показчики не говорять, щоб „співака“ або „Жукъ“ був кобзарь, а звичайно прості співаки не вмють кобзарських дум. Добре було б, як би д. Нос пояснив сю справу, розказавши що треба про Якова і про Жука.

При сій нагоді скажемо ще раз, що пора б нашим ученим етнографам узятись пильніше за очистку наших збірок від фальшованого матеріалу. Праця ся в остатні роки занедбана і навіть пішла назад, бо не тільки такі писателі, як пок. проф. Ом. Огоновський, але й такі, як дд. Сумцов, Жигецький і др. вчені „Кіевской Старини“ беруть під оборону або цитують явно фальшовані тексти і навіть любують ся такими безмислицями, як „Високо (!) сонце сходить, низенько заходить“ (із сфабрикованої Срезневським пісні про Палія), над котрими мужицький співак сміятиметь ся, бо знає добре, що сонце сходить не посеред неба, а так же низенько, як і заходить.

Замітимо, що сюжет оповідання про полонянника християнина, котрого полюбила пані мусульманка (як в словах „Исторіи Руссовъ“ про Івана Богуславця), розказаний і в італіянських новеллах Сансовіно, день VI, нов. VI.

М. Драгоманов.

КАМ'ЯНА ДУША.

Драма в одній дії.

(Присвячую пам'яті пок. Олени Доброграввої)

О с о б и :

Пан Крайник Делятинський, 60 літ
 Ілько Марусяк, ватажок опришків літ 30
 Маруся, його любовниця, літ 28
 Степан Бойчук, опришок, літ 45
 Марко Царь }
 Семен Грім } опришки
 Іван Баюрак парубок літ 20
 Опришки, пушкарі, селяне.

Діяєся в карпатських горах при кінці XVIII. віку.

Сцена представляє дику гірську околицю. Довкола видно гори порослі темними лісами. З ярів підіймають ся клуби білої мряки. В глибокі сцени скала, ній обширна печера з переду загороджена загатою з плота обшитого яловою корою так, що по середині лишено тільки двері, крізь котрі можна бачити нутро печери. На переді сцени, на поляні, велике огнище розбійницьке, докола него каміне, на котрім сидять розбійники. Ліва куліса являє причілок розбійницької колиби зложеної з молодих смерічок і покритої корою та гіляками. День Огнища вигасло.

Ява перша

Край огнища на землі лежить ранений Бойчук. Маруся перевиває его рани.

Бойчук. Марусе!

Маруся. Що тобі?

Бойчук. Яка ти добра!

Маруся. Болить нога?

Бойчук. Як лиш твоя рука

До неї доторкнеть ся, то хочай би

Пекельний біль був, зараз утихає.

Маруся. Встидайсь, старий, такі плесті дурниці!

Бойчук. Що правда, люблю! Дай лише воли!

(Маруся подіє йому воду в дерев'яній черпаці, він п'є.)

Гляджу отак на тебе й жаль міні

Тебе стає! Така хороша, добра

І молода і в оттаке жите

Попаля!

Маруся (махає рукою) Ет! (осторінь починає мити котел)

Бойчук. Тай як би ще хоч він

Та шанував тебе!

Маруся. Пусте говориш!

Міні не кривда, що ж тобі за діло?

Бойчук. Та звісно, що міні за діло! Тільки

Що жаль міні. От я: вже двадцять літ

В опришки ходжу, тисячу разів

Міг висіти чи іншу смерть прийняти,

А най би раз, хоч раз один таке

Міні всміхнулось щастє, як єму!

Не маю щастя до жінок! Такий

Удав ся вже! А бачить ся, коли б

Отак яка — та що то вже й гадати! —

Як би мене яка так полюбила,

Ій Богу, кинув би те ремесло,

Пішов би де в Волощину, в Молдаву,

Прожив би ще старі літа спокійно

У теплій хаті! Ї у мене дещо

Приховано по крийівках — було б

З чого прожити...

Маруся (гордо). Що се ти міні

Балакаєш? По що міні се чути?

Чи може думаєш, що я с тобою —

Бойчук (поспішно, хапаєсь за зранену ногу). Ой, ой! Ой-ой! Як стра-
[шно заболіло!

Та ні, Марусе! Най Господь боронить,

Щоб я тобі... Я-ж знаю, що ватажка

Ти вибрала...

Маруся. От тож і знай і більше

Міні й балакати не смій такого! (Відходить у яскиню)

Ява друга.

Бойчук (сам).

Угнівалась! А славна молодиця!

Відважна, добра... Та тверда душа,

Не подаєсь! Як креміль. Як прийшла

Сюди, то щоб згадала про свій дім,

Про мужа, про рідню — ані словечка.

Ніхто не знає, відки й хто вона,

Хіба ватажко. Наче темний бір

Мовчить. Вже-ж певно, що в душі у неї

Невесело, бо не всміхнесь ніколи,

Не зажартує, пісні не співає.

Мовчить. Чи то горда така, чи може

Який великий біль чи жаль чи встид
Замкнув їй серце?... А, ось видно й наші!

Ява третя.

Бойчук, Марусяк, Царь, Грім і інші розбійники *зоружені в стрільби, ножі і пістолети*; два розбійники *ведуть Бажорака з завязаними очима і з руками звязаними назад.*

Марусяк. Здоров Бойчуку! Що? А як там рана?

Бойчук. Та гоїть ся помалу.

Барусяк. Дике мясо

Не показалось?

Бойчук. Ні, славити Бога.

Марусяк. А де Маруся?

Бойчук. Тут в печері. Бач,

Вона виходить.

Марусяк *(іде супротив неї)*. Ну, здорова, любко!

Ява четверта.

Ті самі і Маруся.

Маруся *(подає руку Марусякови)*. Здоров, мій милий!

Марусяк. Що ж ти порабляла?

Маруся. Та шила троха, ось котел помила,

Та хорому перевязала рану.

Марусяк *(мінить ся в лиці)*. Марусе!

Маруся *(спокійно)*. Що тобі?

Марусяк. Чи я тобі

Не говорив, щоб ти міні держалась

Від всіх їх осторинь?

Маруся. Алеж слабий,

Скалічений —

Марусяк. Не бійсь, іше не гине!

А хоч би й гиб, то не твоє се діло.

Маруся *(покірно)*. Прости, мій милий! Більш сего не буде!

Марусяк *(понура)*. Я надіюсь. Бо знай, небого, я

На вітер говорить не вмію. Раз,

Два рази по добру скажу, а потім — —

Не доводи мене до злости!

Маруся *(стоїть спокійно, не змигнувши з него оком і мовчить. Тимчасом на сцену входять ще нові розбійники. Один несе на плечех поставець сукна, другий бочієку, інший мішок. Усе те вони скидають на куну перед ватажком.)*

Марусяк *(до Марусі)*. Іди в яскіню! *(Маруся відходить.)*

Ява пята.

Ті самі без Марусі.

Марусяк (до розбійників). Ну, ви всі вже хлопці?

Розбійники. Усі ватажку!

Марусяк.

Пощастив нам Бог

Сим разом. Ті угорські купці

Як раз нам в пору надійшли. Сукна

Для всіх нас вистане на сердаки.

Є й хліба дещо, бриндзі бербениця — —

Грім.

Ну, а про гроші ти забув, ватажку?

Марусяк (трохи гнівно). Як би й забув, то не твоє се діло

Міні нагадувать.

Грім.

Як не мов?

Чиж ми не всі ходили на добичу?

Не всі за неї важили житем?

Значить, всі маємо до неї право.

Марусяк.

Без мене всі ви варті торби січки.

Як би не я, не бачити б вам певно

Ні грошей, ні сукна.

Грім.

Се хто ще знає!

Були опришки і перед тобою!

Марусяк.

Мовчать! Ось гроші! (Розперізує черес, скидає сердак
стелить его на землі, потім витрясає з череса гроші.
Розбійники крім тих двох, що держать зв'язаного Баюрака,
товплять ся довкола него. Він мовчки числить гроші.)

Тут є сто дукатів

І тридцять талярів. Нас всіх дванадцять,

Значить від кожного дукат для мене,

А вам по вісім.

Грім.

Як то? Йй хорого

Числиш до паю?

Бойчук.

А по твою хорий

Вже не товариш ваш?

Грім.

Ти ж не ходив

У діло.

Бойчук.

Може завтра доведеть ся

Йй тобі не йти, то я, будь того певний,

На твій не буду наставати пай.

Грім.

А талари! Що з ними?

Марусяк.

По два нам,

А решту для Марусі.

Грім.

Для Марусі?

Чи і вона до паю?

Марусяк.

Чи ж вона

Не хоче жить? Хіба ж вона не робить?

Йість дармо хліб? А в разі небезпеки
 Чи йій не грозить тее ж що і нам?
 Грім (*бере гроші, оєрдито*). Тьфу на таке! Коли прийде до діла,
 То все: Йди Громе! Стань отутеа, Громе!
 А крикни, Громе! Перескіч но, Громе!
 Мов ти чопом, так Громом затикають
 Всі діри. А до поділу прийдєсь,
 То леда баба Громови рівня!
 (*Відходить у колибу*).

Ява шеста.

Ті самі без Грома.

Марусяк. Ну, розбирайте гроші! (*Розбійники беруть кожний по купці грошей і ховають їх у череси. Бойчукови один розбійник подає его купку.*) А тепер
 Ведіть сюди прибуду! (*Два розбійники ведуть наперед Баюрака*) Розв'яжіть
 У него очі й руки! (*Розбійники розв'язують. Баюрак озирав ся довкола. Марусяк сів на камені, креше огню і закурює люльку, потім звільна до Баюрака*).
 Як зовеш ся?

Баюрак. Йван Баюрак.
 Марусяк. А відки?
 Баюрак. З Богородчан.
 Марусяк. А щож тут робиш в горах?
 Баюрак. Я навмисно
 Пішов, щоби до вас пристати.
 Марусяк. Може
 Тебе хто вислав?

Баюрак. Так.
 Марусяк (*живо*). А хто такий?
 Баюрак. Моя біда, моє гірке сиріцтво,
 Моя тяжкая кривда.

Марусяк. Он яке!
 Баюрак. Я з Богородчан родом, та служив
 В Делятині у пана фервальтера,
 Пять літ служив я. Що вже клятий Німець
 Назбиткував ся надімною! Кілько
 Набив мене, бо знав, що я на світі
 Самісінкий, що сирота безрідний,
 Що не впіменє ніхто за сиротою.
 Я пас єго воли отсе пять літ.
 Та три дни тому вбив медвідь одного.
 Почув се пан і каже: Баюрак
 За той вола міні заплатиш ти!

І не досить, що всю мою симбрилю
Зарахував собі, а ще й мене
Хотів заперти до арешту.

Марусяк. Он як

Збиткують ся погані вороги
Над нами!

Царь. О, на того фервальтера

У нас є закарбовано чимало!
Колись у нас з ним буде обрахунок,
Хіба би я не Царь був!

Баюрак. Щож я мав

Робити — втік від Шваба, тай до вас.
Вертать до Богородчан — се значить:
Ставай на панщину! У службі вже
Не міг я видержати довше. Дай —
Гадаю — закоштую ще свободи!
Пристану до опришків. Доведеть ся
Повиснути, так щож? Не перший я
І не останній! А хоч пару хвиль
Пожити на волі! С тим я й вибрав ся
До вас: прийміть, сли ласка, а як ні,
То не пожалуйте хоч кульки в лоб.
Волю отут загинуть, ніж вертати
В те пекло, із котрого вирвався нині.

Марусяк. Лишись у нас! Побачимо, який ти.

Не всякий вдатний в наше товариство;
Прийдеть ся витрібувати тебе!

Баюрак (кланяєсь). Спасибі і за те ватажку! Пробя

Я не боюсь! (Виходить між розбійників)

Марусяк (кричить). Марусе! Йди сюди!

Ява сема.

Ті самі і Маруса (виходить із яскині).

Марусяк (кидає їй під ноги гроші). Отсе твій пай! Візьми!

Ходи сюди!

У тебе є горівка ще?

Марусяк. Найде ся.

Марусяк. Давай сюди! Ідіть один за нею

І винесіть боклаг! (Маруса з розбійником входить до
яскині, по хвилі вертає; розбійник несе боклаг і ставить
его перед Марусяком)

А осьде хліб,

Мука і сало й бриндзя. Уділи

Нам кілька треба, решту заховай!

Маруса (пораєть ся мовчки коло мішка та бербениці, один розбійник
відтикає боклаг, із котрого Марусяк наливає до черпака

горілку і роздає розбійникам. Маруся дає кожному по чертій хліба і по пригорщі бриндзи.)

Царь (випивши). А я, ватажку, яко царь тих гір,

Повинен другу порцію дістати.

Марусяк (наливає). На, пий! Покличте Грома! Що у біса

Він видумав бурчать перед обідом! (Грім входить, Марусяк дає їм горівки а Маруся хліба. Обділивши всіх Марусяк бере боклаг, Маруся мішок, а один розбійник несе за нею бербеницю; обоє входять у яскиню, котрої двері по виході розбійника забирають.)

Ява осьма.

Розбійники без Марусяка і Марусі.

Грім (їсть). Заперли ся! Обоє пють вино,
А нам горівки жалують!

Царь (їсть). Іїй Богу,
Се не по правді! Вже коли кому
Вино тут пити, то міні. А я
Їго й на нюх ніколи не дістану.

Бойчук. Такий ти й царь!

Царь. А ти б мовчав, каліко!

Бойчук. Нога слаба, за те язик здоров,
Тай в голові всі дома, то чого
Мовчати? А вино, що вас обох
Так коле, се хто знає ще, чи й є?
Я не видав єго й не пригадаю,
Де б наш ватажко взяв оте вино?

Грім. В купця угорського він сам відбив.

Бойчук. Він сам відбив? Ну, так же й говори!
Як сам відбив, то найже сам і не!

Грім (гнівно). Ей, ти премудрий! Кілько заплатив
Тобі ватажко й та єго княгиня,
Що так торби за ними носив?

Бойчук. Громе!

Отям ся! Що плетеш? Чого міні
Торби за ким носити? А що правда,
Те я й говорю і не розумію,
Чого тобі бурчати на ватажка,
Котрого сам ти вибрати помагав!

Грім. Чорт вибирав єго, не я!

Бойчук. І чом ти,

Коли тобі не любо так під ним,
Не йдеш собі до іншого ватажка,
Або свою дружину не збереш?

Таж Марусяк за ніжку не припняв
Тебе до себе!

Грім. І піду! Ій Богу,
Ще нині йду відсіля в Черногору!

Царь. І я с тобою! Не подоба нам
Яко царевн, та служить такому,
Що бабським є слугою!

Бойчук. Гріх тобі
Таке балакати, Царю! Баба ся,
То щире золото! Її слугою!
Та ти б тоді аж чоловіком став,
Як би зробивсь єї слугою!

Царь. Бачиш!

Я то казав від разу, як лише
Вона явилась тут в лиху годину:
Се чарівниця, відьма! Вже мене
Не здурини, вмію я таку пізнати.
Погляньте лиш, як тії очі в неї
Блищать несамовито і який

На щоках румянець іграв! Бідний
Бойчуку! Швидко буде смерть твоя,
Бо відьма вже тебе втяла у серце!

Бойчук. Тьфу, тьфу! Безумний! Що се ти плетеш?

Царь. Ага! Чекай, побачиш, чи не правда!

Кому кров з серця відьма ссати стане,
Той з разу почина єї любити:

Вона весь світ заслонить перед ним,

Весь розум помутить. Сам вид єї

Бентежить душу, заставляє серце

У груди битись. Та недовго се

Триває! Хто попав ся відьмі в руки,

Той довго жить не буде.

Розбійники. Правда! Правда!

Бакорак (тихо підходить до Грома). Так ви пан Грім?

Грім. А вжеж, що я, не хто!

Бакорак. Я стілько чув о вас...

Грім. Міні байдуже!

Бакорак. Я мав би дещо вам сказати...

Грім. Міні?

Ну, говори!

Бакорак. Ні, я б хіба самому.

Грім. Підіть, товариші, в колибу! Час вам

Спочить. Я зараз надійду. (Розбійники відходять; два ведуть по під руки Бойчука).

Ява девята.

Грім, Баюрак.

Грім.

Ну, що там?

Балакай!

Баюрак (*чуває ся в потилицю*). Ей, коли бо й сам не знаю,
З чого почати.

Грім.

Починай з кінця!

Баюрак.

Не дай то Боже! В нас, опришків, пане,
Один кінець. Не дуже він приємний.
А я боюсь, що б він нам всім не був
Ще нині.

Грім.

Що?

Баюрак (*по тихо*).

Послухайте, ватажку!

Я вас прийшов тут перестеретти.
Сей Марусяк продав вас всіх! За мною
З Делятина страшенна вийшла ровта:
Сто пушкарів, сам Крайник, а селян
Тьма тьменна. Зрадив їм сам Марусяк
Отсе гніздо. В тій хвили певно вже
Вони сей ліс довкола обступили,
Обхопили залізним обручем.Грім (*хапає его за груди*). Проклятий! Що се ти говориш? СеНе може бути правда! (*Хоче кричати, Баюрак зупиняє его
благальним жестом.*)

Баюрак.

Богом вам

Кленусь, що не брешу! Ще хвиличку
Послухайте! Яж тут прибіг що духу,
Щоб ратувати вас. Для себе тільки
І для своєї любки Марусяк
Пощаду випросив, а вас усіх
За те віддасть у руки пушкарям.

Грім.

О, не дожде! Проклятий! Я в тій хвили
Бго тут на капусту посічу!

Баюрак.

А я б вам радив з ним не заходитись,
А швидко з товариством утікати.
Лишіть его самого і ратуйте
Себе самих! Ще хвилька, і вже може
За пізно бути.

Грім.

Щоб ти стік ся, хлопче!

Се правда! Йду! Біжу! Нехай собі
Сей Марусяк до чорта пропадає!(*Вибігає до колиби.*)

Ява десята.Баюрак (*сам*).

Ну, се чень вдасть ся! Банда розібесь.
 Та як єї остерегти? О Боже!
 Що сталось з нею! У якеє пекло
 Вона попала! Пані! Крайникова!
 Покинути дітей дрібних і мужа
 І роскоші й панованє і тут
 Піти між сих людей! Ні, мусів Бог
 За чийсь тяженький гріх єї скарати!
 Відняти розум, серце заглушити!
 Ах! Підхилиє двері хтось з нутра
 Яскині! Скриюсь тут за деревину.
 Ануж се він! А з ним я не бажаю
 Стрічати ся! (*Ховає ся за дерево*).

Ява одинадцята.

Баюрак, Маруся.

Маруся (*тихесенько на пальцях виходить з яскині. Вся дальша розмова
 їде шептом*). Він спить! Нарешті я
 На хвилюку вирвалась! О Боже мій!
 Лихорадка знай бє мене! Трясує
 Уся, горю, в нутрі немов кліщами
 Щось рве, а мушу перед ним вдавати
 Спокійну! Що за знак, що Баюрак,
 Слуга мій давній, тут явивсь? Значить,
 Мій муж дізнавсь, де я? Мене шукає?
 Чи може вмер? А діти-сиротята,
 Мої маленькі соколята бідні —
 Що з ними? Ох, коли б міві тепер
 Найти єго! Хоч хвиличку свобідно
 З ним побалакать! Ах!

Баюрак (*виступає з за дерева*). Я тутка, пані!

Маруся. Ти тут! Що се значить? Чи Крайник знає?

Баюрак. Дізнавсь. Вівчар доніс єму, що тут
 У полонині з вівцями гостив
 І вас десь бачив.Маруся. Так, ходила я
 До него сира й вурди купувати.
 І щож мій муж?Баюрак. Пан Крайник зараз же
 Почав збивати ровту.

Маруся. Що, він хоче — —

- Баюрак. Не тільки хоче, але йде сюди.
Мене післали передом, а в слід
За мною йдуть самі — та не самі,
А з пушкарями, з купою хлопів.
- Маруся. Пропала я! Та так міні і треба!
- Баюрак. Ні, пані! Що ви? Най Господь боронить!
Пан Крайник хоч лихі на вас, що правда,
Казали вам отсе переказати:
Нехай покає ся, най зробить так,
Щоб віддала міні Марусяка
Живого в руки — я єі прощу.
- Маруся. ✓ Усе однакий! Ох, брудна душа!
Він лакомить ся на тих сто дукатів,
Що визначені тому, хто дістане
Марусяка! Та ні! Мене на се
Не зловить!
- Баюрак. Пані! Стямтесь! Я вам ще
Не все сказав. Пан Крайник наказали
Сказать вам ще, що як не згодитесь
На тєє слово, то значить, що й ви
Тут винуваті, що не силою
Вас вхопив Марусяк, як говорили,
А що ви добровільно з ним втекли.
- Маруся. Так он як! Говорили, що насильно
Украв мене спришок?
- Баюрак. Розумієсь!
Бо хтож би смів подумать, що самі ви
По добрій волі кинули дітей — —
- Маруся. Дітей! О Боже! Літоньки мої!
- Баюрак. Що з ними? Говори! Добий мене!
Та що вам жаю я про них казати?
Ще й доси плачуть, згадуючи вас,
І кожного, хто до двора прийде,
Питають ся: ти бачив нашу маму?
- Маруся (хитає ся за голову). О Мати Божа, поратуй мене!
Закамяни те серпе, щоб не трісло!
- Баюрак. Та ще одио пан Крайник наказав
Вам дати знать. Коли вона мовляв,
Не схоче нам опришка того в руки
Віддати, то значить, що винувата.
Тоді вона міні не жінка. Зловлю
З розбійниками, з ними ж і повішу.
Нехай! Нехай!
- Маруся. Дітей єі зречусь.
- Баюрак. Що?
- Маруся. Се пан Крайник так сказали, пані.
- Баюрак. Що? що сказав? Ти ще раз повтори!
- Маруся.

- Бажорак. Дітей ві зречу ся, як щенят
Прогоню з дому, викину, не хочу
І знать про них, так як вона від них
Втекла.
- Маруся (*важко дихає*). О Боже! Сего вже за надто!
Се вже над людські сили! За один
Фальшивий крок! За хвиливу оману
Чутя! За хвилю забутя — і стільки
Страшених розчаровань і унижень,
І мук і сліз пролитих не очима
А серцем! Що міні тепер чинить?
- Бажорак. Не бійтесь, пані! Адже він заснув.
Ну, най і спить. Годинка ще — я певен,
Пап Крайник близько вже.
- Маруся (*розпучливо*). О, чую, чую!
Він близько вже! А він — то смерть моя.
Мовчи, мовчи! Я знаю! Слухай, Васю!
Скажи, єму — ві, що єму? Нічого
Єму не мов! А от що: поклянись
Міні, що зробиш те, о що тебе
Просити му!
- Бажорак (*вагаючись*). Або ж я знаю, пані?
- Маруся. Не бійсь! Нічого я не загадаю
Такого, що б тобі було над силу.
Клянись! Клянись!
- Бажорак. Клянусь вам божим днем.
- Маруся. Хрестом святим!
- Бажорак (*цілує хрест*). Хрестом святим.
- Маруся. Що зробиш
По совісти, без хитрости і зради,
Те, що тебе тепер просити буду.
- Бажорак. Хоч би житєм прийшло ся приплатити,
А зроблю все.
- Маруся (*знімає з шиї з під сорочки великий золотий хрест на ланцюві і дає єму*). Отсе, отсе — чи бачиш?
Се для моїх дітей! Се бережи
Як око в голові! Я знаю, Крайник
Без серця, він готов їх відречись,
Йїх вигнать з дому. От тоді візьми
Йїх ти і заведи до мого тата,
Ти знаєш, де?
- Бажорак. Та знаю, чом не знати?
- Маруся. Мій тато вбогий, але ти не бій ся!
Сей хрест — — Лиш, чуєш, Крайникови ти
О нім ні слова! Ані слова, чуєш?
Сей хрест —
- Бажорак. Продати?

Маруся.

Борони вас Боже!
 Ти розлупи єго! У шім папір —
 Мій тато прочитає... Памятай!
 Віддай єго —

Баюрак.

Ой пані! Бачте! Бачте! (Скаче в бік за дерево
 і щезає в гущавині).

Іва дванадцята.

Маруся, Маруся.

Марусяк (підчас остатніх слів Марусі по тихо одчинив двері ласкині
 і з топірцем в руці кидає ся за Баюраком, та коли побачив,
 що Баюрак скочив у ліс, кидає за ним топірцем. Топорець
 відбиває ся о дерево і паде на сцену. Марусяк піднімає
 єго і з заціпленими зубами стає перед Марусею, котра
 стоїть зовсім рівнодушно. Хвилю мовчанка.)
 Змиє! Я вбю тебе.

Маруся.

Убий!

Марусяк (б'є ві обухом топіря в плечі). На, маєш!

Маруся (паде на землю). Чому не в голову? Скінчи, коли
 Зачав!

Марусяк (кидає топір і голосно ридуючи припадає перед нею на коліна).
 Марусечко! Душе моя!
 Чи я здурів, чи що зо мною дієсь?
 Здурів! Здурів! Та ти мене доводиш
 До того! Господи! У тебе кров
 Тече з плеча!

Маруся.

Нічого! Не болять!

Марусяк (підносить єї) Встань, серденько! Води! Гей, хто там є?

Маруся. Не клич нікого! Не потрібно! Що там,

Не ма що й агадувати.

Марусяк (дивить ся на неї). Жінко! Що ти

Зо мною робиш? Кам'яна душе!

Скажи, про що ти розмовляла тут

З тим парубком?

Маруся.

Сего я не скажу.

Марусяк (здивований). Не скажеш? Як то?

Маруся.

Так що не скажу.

Марусяк. Ти з ним знайома?

Маруся. Так, знайома троха.

Марусяк. Се може муж твій?

Маруся.

Ні!

Марусяк.

Коханок?

Маруся.

Ні.

Марусяк. Чи справді ні?

Маруся.

Ще раз кажу, що ні.

- Маруся. А щож ти з ним так довго розмовляла?
 Маруся. Значить, було про що.
 Маруся. Я хочу знати.
 Маруся. Тобі про се зовсім не треба знати.
 Маруся. Не треба? (*Халає в'ї за шию і помічає, що нема хреста*)
 Гадино! А де мій хрест?
 Маруся. Сам знаєш, де.
 Маруся. О, так! Їму дала!
 Я бачив! Зраднице! У тім хресті
 Душа моя, жите моє! У нім
 Ї списані всі наші крийівки,
 В котрих ми скрили гроші. Як же ти
 Посміла хрест сей дати — —
 Маруся. Бо посміла.
 Тобі єго не треба.
 Маруся. Чом не треба?
 Маруся. Тих крийівок ти більше не побачиш.
 Маруся. Вовчице! Відьмо! Що се ти говориш?
 Маруся (*лагідно*). Ілашу! Слухай. Сеї ночі сон
 Міні такий приснив ся —
 Маруся. Чорт є тобою
 І з твоїм сном! Скажи, яким ти правом
 Мій хрест дала отсему заволоці?
 Маруся (*лагідно*). Послухай лиш! Я все скажу!

Ява тринадцята.

Ті самі, Бойчук (*стогнувши і підпираючись пальцями є трудом входить*).

- Бойчук. Ватажку!
 Се що значить? Куди пішли всі наші?
 Маруся. Пішли? Хіба в колибі їх нема?
 Бойчук. Нема нікого! Все своє забрали.
 Я був на хвиличку здрімав ся. Прокидаюсь,
 В колибі пусто.
 Маруся. Я нікуди їх
 Не слав. Мабуть по лісі розійшлись.
 Маруся. Мабуть, що ні. Я думаю, що вже
 Їх більше не побачиш.
 Маруся. Що се ти
 Говориш нині?
 Маруся. Як би ти хотів
 Послухати хвилю!
 Маруся. Загадки якісь!
 Ну, слухаю.
 Маруся. Сідай ось тут!

- Маруся. Та може
Не час сідати? Може треба де
За ними бігти?
- Маруся. Се було б даремно.
Не доженеш уже.
- Маруся. Прокляте! Жінко!
Не муч мене! Кажі: нам грозить щось?
- Маруся. Сідай ось тут! Вспокойсь! (*Маруся сідає*)
І ти Бойчуку
Сідай! Хоч жаль тебе, та щож, мабуть
Судилося так тобі, що ти не втік.
- Бойчук. Не втік? Куди міні втікати?
- Маруся. Туди,
Куди всі прочі.
- Бойчук. Та чого?
- Маруся. А того,
Що за годину, за малу хвилину
Тут буде ровта.
- Маруся (*зриває ся*). Грім і пекло! Відьмо!
Ти зрадила мене! Запродала!
Так на-ж тобі за се! (*Добуває нож і пробиває єї.*)
- Бойчук *кидає ся, щоб єго спинити, та за пізно*). Ватажку! Боже!
Ти що зробив? (*кидаєсь до Марусі*)
- Маруся, *котра від удару повалила ся на землю і зомліла, тепер про-
кидає ся, ослабленим голосом*) Спасибі, любий! Так
Було і треба! Ох, та видно ти
Не дуже то любив мене, не трафив
Відразу в серце.
- Маруся (*припадає до неї*). Боже! Ще жива! (*Заходить ся спиняти
кров, що тече з рани*)
Не трафив в серце! Справді ні! Жива!
Марусечко! Скажи —
- Маруся. Я... я невинна.
- Маруся. Невинна! Боже! А я нелюд клятий
Убив єї! Ти певно се від того
Приблуди взнала?
- Маруся. Так.
- Маруся. І хтож се йде
За нами? Хто нас вислідив?
- Маруся. Мій муж.
- Маруся. Твій муж? А хтож він? Богатир який,
Що ровту міг таку велику збити?
- Маруся. Він... Крайник... із... Делятина...
- Маруся. О Боже!
Так ти... ти Крайникова жінка! Ти
Не є селянка?

Маруся (кидаєсь).

Ох, болить! Пече!

Води! (Маруся приносить з яскині і подає їй води, вона не, держачи ся за груди. Маруся і Бойчук піддержують її)

Так, Ілька. Слухай. Молоду

Дали мене за Крайника старого.

Брудна душа... Я рвала ся думками...

Ти в крайній хаті зимував, недужий...

Я часто вечерами, потаємно

Перебирала ся за молодицю

І йшла на передмістє пряти. Там

Тебе побачила. Ти тамиш сам,

Що ти міні балакав, що ти легінь,

Богацький син з Угорщини, що любиш,

Готов зо мною на Молдаву... Я

І піддалась, рішилась... Ох, пече!

І опинилась тут!

Маруся.

Так от хто ти!

Маруся.

Дітей жаль... Двоє ангелят... Ох, серце!...

Ні, не побачу вже!... Для них твій хрест...

О Мати божа! Радуй ся... Маріє!... (Умирає)

Ява чотирнадцята.

Ті самі, Крайник, пушкарі, селяне.

(При остатніх словах Марусі чути з усіх боків голоси рогів, хрусканє гияк і тупіт кроків. Крайник, пушкарі і селяне впадають зо всіх боків і кидають ся на розбійників.)

Крайник (до розбійників). Піддайте ся! Вязіть їх! (Пушкарі вяжуть Бойчука. Маруся клячить над труном Марусі. Пушкарі побачивши труна цофають ся і обступають Марусака довкола.) Га, се що? (Підходить ближе і пізнає труна.)

Умерла? Вбита? Хто се вбив її?

Маруся (клячучи підводить голову). Я, пане.

Крайник.

Псе! За се три дни й три ночі

Завдам тобі я найстрашніші муки,

Заким як пса повісити велю.

Маруся.

Та поки се ще буде, я тобі

Стрілу затроєну запушу в серце,

Котра єго до смерти гризти буде.

Знай, що з любви вона пішла за мною

І вмерла добровільно, щоб тебе

Не бачити на очі.

Крайник.

Хлопці, пуж!

Вязіть єго!

Марусяк *(встає)*. Помалу! Поки ще
 Сей ніж в моїх руках, не наближайтесь.
 Ти, пане Крайнику, гамуй ся троха!
 І замість мук видумувать для мене,
 Придумай краще, як его збрехати,
 Щоб вийшло так, що жіночку твою
 Розбійники спіймали, завели
 В ліси і вбили, бо вона не хтіла
 Тебе їм в руки видати. Бреши,
 Що бідна так тебе любила вірно,
 Що згинуті воліла в лютих муках,
 Ніж зрадити тебе! Се буде гарно,
 І може навіть дехто і повірить.

Крайник *(люто)*. Поганче! Розбишако! Нуте хлопці!
 Чого ви стали? Нам конечно треба
 Его дістать живого в руки!

Марусяк. Звільна!
 Ще я тут пан і ось вам мій одвіт!
(Пробиває ся ножем і паде при труні Марусі.)

Крайник *(копає его в голову)*. Щоб ти сказивсь! Пропало сто дукатів!
 Повісьте сего збуя тут при них,
 А я перешукаю їх крийівку!
(Відходить до яскині. Пушкарі закидають Бойчукови шнур на шию.)

(Заслона спадає.)

Скінчено 12. февр. 1895.

Ів. Франко.

ІЗ УСТ НАРОДА.

А. Пісні.

Х. Іван і Маріяна.

1 Та не мав Іван шчо робити,
2 Та мусїв сьї ї оженити.
3 Ја взяв собі Марјаночку,
4 Марјаночку за жіночку.
5 „Ої Іване, Іваночку,
6 Покинь пити горівочку!
7 Покинь пити, гаїнувати,
8 Будемо си газдувати.
9 Даї коники за волики,
10 А возочок за плужочок,
11 А сіделце за јаремце,
12 А канчучок за јистичок!“

13 „Ої Іване, Іваночку,
14 Ци видиш ти дорожечку?
15 Тов доріжков Турчин граје,
16 Відаї до нас повертаје.“

17 „На добрії день, Іваночку!
18 Продаї міні Марјаночку!
19 Јак ми не меш продавати,
20 Будемо сьї прубувати.“

21 Ја взяли сьї прубувати,
22 Ја взяв Турчин замагати.

23 „Ої Марјано, Марјаночко,
24 Наї тї знесе сумлінічко :
25 Поможи ми цес разочок,
26 Наї не буде загнбочок!“

27 Маріјана јак то вчула,
28 Плечима сьї обернула.
29 „За Јваном би бідувати,
30 За Турчином панувати.“

31 Взяли Івана, ізв'язали
 32 І до коня прив'язали.
 33 Ой сів Турчин на коника,
 34 Маріјана на другого,
 35 А Івана по при коня.
 36 Ідуть гору, їдуть другу,
 37 А на третій треба стати,
 38 Треба стати, почувати,
 39 Ворон коні попасати.

40 „Ой Іване, Іваночку,
 41 Ци видиш ти дібровочку?
 42 Край діброви ја два дуби,
 43 На них сидьа два голуби.
 44 Як би їх ту ај забити,
 45 Вечереньку зготовити?“

46 „Ой Турчине, Турчиночку,
 47 Позволь міні лучка свого,
 48 Нај ја убју два голуби!
 49 Оден буде, пане, тобі,
 50 Другий буде пани твої,
 51 Пани твої, жінці мої.“

52 А Турчин сі не здогадав,
 53 Іванови лучок подав.
 54 Ој а Іван як ізмірив,
 55 Турчинови в серце вцілив.
 56 Маріјана як уздріла,
 57 Тај на ногах обімліла.

58 „Ой Іване, Іваночку,
 59 Нај ти знесе сумліньчко!
 60 Подаруј ми цес разочок,
 61 Не роби ми загибочок!“

62 „Зараз ја ти подарују,
 63 Нај лиш лучок наладују!“

(Від Фр. Батовського з Ценева, пов. коломийського в р. 1880 зап. Іван Франко.)

Один варіант сеї пісні, записаний в Іспасі, також коломийського пов., напечатаний у Кольберга (Рокісіє II, 17). Варіант Кольберга обширніший від нашого на 13 віршів. Подаємо тут важніші відміни Кольбергового запису.

4. Геј на своју головочку.

Між віршами 12 і 13 читаємо там:

Та поїдем в чисте поле,
Таї віорем фаїну ниву.
Оре Јванок ј-один деньок,
Маріјечка воли гонит,
Таї до него не говорит.
На другиј день поступаје,
Маріјечка промовляје:

Між віршами 18 і 19 читаємо рядки, мабуть дороблені якимсь інтелігентом:

Продај ми жінку, Іване,
Нахај буде мојов панев.

Між віршами 21 і 22 читаємо:

Став Турчина замагати;
Став сї Турчин поправляти,
Став Івана замагати;
Ој як став го замагати,
Став сї Іван покликати:

Між віршами 39 і 40 читаємо:

„Ој Турчине, Турчиночку!
Буду в тебе за служечку.
Попусти ми білі руки,
Нај ни терију кижкі муки!“
Ој Турчин сї ни здогадав,
Іванови ручки пускав.

Між віршами 61 а 62 читаємо два віршики, злов; мабуть дороблені, якимсь повочасним моралістом:

Буду ј других научати:
Треба вірнов мужу бути.

В кінці по наших віршику 63 читаємо:

Наладував таї змірив,
Маріјечку бај застрілив.

Другий, коротший варіант (44 вірші), записаний в Чортівці, городеньського пов., новійшої формації: часть перша, що у нас займає 12 віршів, тут має їх 16, за те друга геть коротша супроти нашого. Приводимо з сего варіанта вірші, що слідують після 12 вірша нашого вар. і заступають місце наших 13—35 віршів:

Підемо ја в чисте поле,
Та вимірим собі нивку
Ані довгу ні коротку,
Ані вузку ні широку.
Орав Јванок оден деньок,
Орав же він другиј деньок.
Орав, орав, Богу молит,
Маріјанка не говорят.

Приїхали Турчанини:
 „А дзінь добриї, Іванине!
 Годі, годі вже орати,
 Маріянку збиткувати!
 Маріянку до поїзду,
 А Івана до гаїданків!“
 Вона їде у поїзду,
 А він біжить разом з кіньми.

Схожість мотиву сеї пісні з надрукованою у нас в перекладі сербською піснею про зраду жінки Груя Новаченка відразу впадає в очі. Полишаємо се спеціальному дослідови ствердити, чи наша пісня — оригінальна і незалежна від сербської, чи є тільки єї далеким, затертим і злагодженим відгомонам. Нам здає ся се остатнє правдоподібнішим.

І. Фр.

Б. Легенди.

30. Про грім і блискавку.

У тільки що вийшовшій книжці вельми шановного казанського професора И. Н. Смирнова „Мордва, Историко-этнографическій очеркъ.“ (Казань 1895, ст. 212—213) знаходимо дуже цікаву мордовську легенду до порівняння з тією, що ми подали у Ж. і Сл. (III, 218—219):

„Грім, каже д. Смирнов (по ерзянському Пургине-паз, а по мокшанському Ат'ам) по мордовським віруванням — подібний до чоловіка і живе на небі; озброєний він луком-веселицею і кам'яними стрілками і без устанку воює з шайтанами (чортами), котрі єго дратують. Д. Митропольський наводить (у Тамбовських Епархіальн. Відомостях 1876, 360) про се ось яку легенду: „Мисливець блукав по лісі завчас непогоди і звернув увагу на те, що хто-сь у лісі передражикє грім. Огледівшись він побачив, що се виробля чортяка (шайтан) перекинувшись змією і залізши в дупло у дереві. Мисливець підстеріг, як змія вистромила голову з дупла та й вбив єї. З того часу пішла єму така вдача на влови, якої не було за усе житє.“ Коли громові, додає д. Смирнов, трапляє ся вбити якого шайтана, то кров чортяка зараз-же займаєть ся полум'ям, а місце, де він ховавсь, почина горіти.

Мордовська легенда здаєть нам давнішою і примітивнішою від нашої: в ній не видно ні християнського впливу ні таких зовсім новітніх одмін, як порох, рушниця, Французи і т. і. Порівн. Сумцовъ, Культурныя переживанія, ст. 40—401; Етнографич. Обзорѣніе, т. XII ст. 184, т. XIII. ст. 212, т. XV. ст. 159; Ястребовъ, Матеріали для этногр. Новороссійскаго края ст. 6; Драгомановъ, Малорус. народ. пред. ст. 16; Réville, Les religions des peuples non civilisés I, 59, 216 Чубин. Труды этног. экспед. III, ст. 224.

Париж, Март 1895.

Хв. Вовк.

33. Чому у жінок довге волосє?

Як Бог сотворив сьвіт, постановив довершити своє творене чимось шляхотнішим і сотворив чоловіка Адама. Жив собі Адам в раю, та хоть мав усього по-достатку, то все за чимось банував. Пізнав Пан-Біг, чого Адам банує — за жіною, бачите! — і замислив ему сотворити жінку і зробити з неї Адамови несподіванку. Коли раз Адам за-сянув, підсунув ся до него Пан Бог на пальцях, отворив ему груди, виймив з них одно ребро, положив за себе, а сам почав дірку в грудях залатувати. Тимчасом надбіг пес (запхав осяхину!) і нім Пан Біг спостеріг ся, вхопив ребро тай вгьоки з ним. Бог пустив ся собаку доганяти, але собака розумний: до плота тай гоп! через него. Ледви вспів Пан Біг зпанати го за фіст, але якось так потяг нещасливо, що фіст лишив ся ему в руках, а пес з ребром уйшов. Що мав Пан Біг робити? Адже не мав ще друге ребро Адамови виймати! Тому взяв і з фоста собачого сотворив Еву. Тому то у жінок таке волосє довге, як собачий фіст.

(В Григорові буцацького пов. від Осипа Жабського в р. 1890 записав Вол. Гнатюк.)

34. Вандрівка до неба.

Один парубок хотів ся довідати, шчо робјат в небі јего татуньо та мама. Дља того вибрав ся раз в дорогу до неба. Іде він один день, другіј, і не може діјти до того неба. Аж подибује він раз јакогось јангола ци апостола, цілого біло вбраного. Тој јего запитав сја, де він іде? — Іду, каже, до неба, довідати сја, шчо там мојі тато ј мама робјат! — Добре, — каже сьвјатіј. — Іди собі туди просто, а јак би тобі було потреба помочи, то заклич: Ісусе мій, ратуй мене! Парубок пішов дальше. В дорозі натрафив на велику ріку. Не знајучи јак јі перејти, закликав так јак го сьвјатіј научив. Через воду зробила сја сејчас суха дорога. Јак тільки перејшов на сеј бік, вода сја до купи зільльала. Пішов він дальше і діјшов до того місца, де душі покутујут нім діјдут до неба. Једен висів за ногу, другіј за вуса, третіј за варгу — і інчі муки терпіли. Він піјшов дальше і пријшов до рају. Іде через рај і дивит сја, аж тут два соколи бјут сја. Соколи кричали до него: Розжени нас! — Ја вас не зганьав, то ј розганьати не буду. — Дальше надибав він діда тај бабу. Вони сиділи тај котили до себе јаблуком. — Возьми від нас — казали — оте јаблуко, бо ми вже многі літа тут бавимо сја і не можемо сја розділити. — Ја вас не зганьав і не буду розганьати, — сказав він і пішов дальше. Іде, іде, так все далі та далі, аж зајшов до неба. Там так грали музики і гульали сьвјаті, аж шиби бреніли. Пријшов до него јакіјсь сьвјатіј, і позволив јему три години гульати. Він гульав три години і просив сја вже тут на віки аїстати. — Ні, сказав јему сьвјатіј, — верни сја на земљу, твоје тіло мусит там лишити сја, а твоја душа пријде тут. А јак будеш вертав на земљу, то розлучи там соколів

і діда від баби. Він вернув сьа і відобрав дідови та бабі яблоко, і вони перестали бавити сьа. В них пізнав він свого тата та маму, шчо ціле жите дармували та тільки бавили сьа. За те мусіли на тім сьвіті яблуками бавити сьа. Пішов далше і розігнав соколів, а в них пізнав своїїх стрижів, шчо ціле житє сварили сьа за кавалок полья і за те мусіли на тьім сьвіті бити сьа. Заїшов він на тої сьвіт, але нічого вже на нім не міг пізнати. Приїшов там де стояла його хата, але вона була вже розвалена, а з грушки, шчо їй був засадив вибираючи сьа до неба, лишив сьа тільки стариї штурпак. Від того часу минуло не три години, як јему здавало сьа, але триста літ. Він розсіпав сьа тогди в порох, а душа полетіла до неба.

(В Золочеві записано незвісним збирачем.)

35. Табака і тютюн.

Умерла јакось то чортова мати. Дуже по ній чорт бідкав сьа, бо була душа несогирша. От і покликав богато льудей на јеї погріб, шчо-би небіжці віддати остатнју честь. Запросив і поїв, ті заспівали вічнаја памјать і читали всьакі чтеніја над труною. Але најдужше смутило чорта те, шчо ніхто з покликаних не хотів за небіжкою плакати, а шче були ј такі, шчо балакали:

— Добре тії старії чарівниці, шчо померла, менче буде лиха на сьвіті, менче чортів виведе сьа.

Се старшого чорта аж по души пекло, от він і думав, шчо би то таке зробити, шчо-би ті льуде розплакали сьа по јего небіжці матери. По погребі запросив чорт усіх погребових на гостину, шчо-би за грішну душу випили та дешчо перекусили. Попи не хотіли јти, але льуде пішли до чорта до хати. Чорт јіх примаје чим може: і горівкою і колачми і свининоју. А на остатку натер повниї макортёт табаки, поставив на стіл перед гістьми тај каже:

— Льудонькове, доси јів рот, а тепер нај јість ніс!

І давав јім табаку, шчо-би пчихали. Люде горнули сьа до макортета, а сльози течут јім по лицах. Чорт утішаје сьа бачучи, јак льуде плачут по јего матери.

Побачив се премудриї Соломон і задумав сьа, шчо хитриї біс отак підіїшов невинниї нарід. Убрав сьа в сьвјаточне шматє, вичесав голову, надів чорну кучму тај гајда до Пана Бога. Розповів Богови все, шчо накојів чорт на землі тај почав Бога просити:

— Господи, треба дати льудьом тьутьун і файки, шчо-би курили і спльовували по плачу за чортовою мамоју.

— Добре, — мовив Бог, — зроби, Соломоне, јак кажеш.

Соломон зараз потім навјазав собі цілиї вінок тьутьуну і файок і кинув усе те на земљу до чортової хати. Почали льуде курити,

і кожди, хто кілька разів пакнув, за кожним разом сплунув та все каже :

— Тыфу на чортову маму !

(В Ваньовичах самбірського пов. записано в р. 1890; чеський переклад сеї легенди напечатав д. Ржегорж у своїй статі „Tabak“ (Zlata Praha 1891 ч. 44, ст. 522).

В. Казки.

9. Про царівну, з котрою батько хочів женити ся.

Був собі цісарь таї мав він жінку і једну доньку. От жінка јему вмерла, а він і каже до доньки :

— Буду с тобов женити сьа.

— Як же то можна ! Таж то гріх ! — каже донька. А він усе на своїм стоїт : женити сьа таї женити сьа.

— Ну, добре, — каже донька. — Але принесіт міні перше таку сорочку як місяць, спідницю як сонце, а фартушок як зоря. Пішов јеї тато шукати того всего, а вона казала собі зробити трумну таку, шчоби вода не протікала, положила сьа там, казала трумну забити дошками і кинути в море. Так усе і зробили. От пливе вона, пливе, аж заплила в чужий край, до іншого цісаря. Коли виходит син того цісаря на spacer, дивит сьа : така сьлічна трумна пливе ! Уподобав він јеї собі, казав слугам принести до палацу і поставити в своїм покоју.

А тому царевичови та носили шчо вечера вечеру до јого покоју. Дивит сьа він рано, аж вечеру хтось зјів. Він гадав, шчо то слуги. Питаје сьа једного, другого, але всі виширајут сьа. На другу ніч так само хтось зјів вечеру. На третю ніч він і каже :

— Ну, добре, буду ја тепер сам пильнувати, хто то в ночи моју вечеру јість.

Льаг він нїби спати, але не спит. Коли це дивит сьа, вітворила сьа трумна, а з неї виходит сьлічна паньанка таї до вечері.

— А, так ! то ти ! — каже до неї царевич. Уподобав він јеї собі дуже таї каже мамі, шчо буде з неју женити сьа.

— Та бо ти јеї не знајеш, відки вона і хто така, — каже мати. Але він і слухати нїчого не хоче. Мусіли старі згодити сьа. Взяв він з неју шлюб. Живут рік і други, а далі ј хлопчик знајшов сьа, такий красиві — не натішат сьа на него.

А тимчасом тої царь, отець јеї, пријіхав до дому, видит : доньки нема, і пішов јеї шукати. Приходит до млива, де шатани душі мелют таї повідаје, куди він іде і кого шукаје. Дали јему шатани зелізні черевики і зелізну палку і кажут :

— Доки тих черевиків не сходиш, доти ј доньки својей не знајдеш.

Ходив він, ходив, але приходит до того цісаря, де його донька була. А вона власне сиділа на ганку. Він зараз жеї пізнав, а вона його ні. От він приходит, просит, щоби йому шчо дарувала. Вона дала йому пару крейцарів і шче казала дати хліба. А він тоді ж каже:

— Прошу јасневельможної пані дати міні шче сочевиці.

Вона сказала слугам дати йому сочевиці, а він узяв ту сочевицьку тај розсипав, тај почав збирати. Жаль јїј сьа зробило старого, шчо він так ту сочевицьку збираје, тај казала слугам шче йому винести. Винесли йому шче, а він і другиј раз висипав. Знов кинув сьа збирати, а сам дивит сьа, аби ніч борше запала. Вже ж смеркло сьа, а він усе збираје, а далі просит сьа на ніч. Нема шчо робити, дали йому вечерьу, постелили на ганку. Всі поснули, а вона, його донька, спала аж у дванадцятім покоју. Коли це в ночі стариј устаје і тоју зелізноју палкоју вітворив усі 12 покојів і пријшов аж до того, де вона спала і хлопець коло неї. Вона шче не спала і давала тіј дитині цицьки. Приходить він до неї тај каже:

— То ти така! Втікла від мене! Чекај же, ја тебе заріжу.

Вона тільки скрикнула, а він вихопив ніж і зарізав дитину у неї на руках і всьу одежу на нїј захльзав кровју, а сам пішов.

Устајут усі на другиј день, дивјат сьа, а дитина зарізана. Питајут сьа жеї, — вона нічого не каже. Тогди жеї свекруха каже до сина а жеї чоловіка:

— От видиш, јака то твоја жінка! Ми тобі казали: не бери жеї! А тепер видиш, вона тобі дитину зарізала. Вижени жеї геть!

Взяли жеї, привізали јїј зарізану дитину до рук тај вигнали жеї геть. Іде вона сама, аж тут по дорозі доганяје жеї отець.

— А видиш, небого, тепер і тобі конець пријшов!

Бере він жеї і веде до того млина, де шатани душі мельут. Привів жеї до колеса тај каже:

— Лізь під колесо!

А вона каже: — Ја не вміју. Покажіт міні, јак то сьа лізе.

Він тільки нагнув сьа, шчоби јїј показати, куди лізти, а вона його трутила під колесо, тај там зараз його шатани змололи. А вона забрала свого хлончика та ј пішла. Ішла вона, јшла, аж пријшла в ліс. Зміркі став западати. Сіла вона під јавором тај задрімала, а дитина все у неї на руках. Коли чује: прилетіли три голуби (а то були ангели) тај сіли на јаворі тај кажут:

— Тут під деревом сидит нешчаслива мати. Јак би вона знала, шчо коли набере води з тої кірнички і помаже неју дитину, то головка зросте сьа з тілом, а јак візьме водиці з другої кірнички, то воно ожије, а јак з третьої, то воно стане говорити...

Вона то чула і все так і зробила. Јак тільки розвидніло сьа, лішла, знајшла кірнички, зачерла водиці з једної, помазала дитину — зросла сьа головка; за другоју — дитина ожила, а за третьоју — стала говорити:

— Мамо, де це ми?

Дуже вона зраділа, але щож, їсти хоче сьа, а тут нема шчо їсти ні її ні дитині. Журит сьа вона. Іде далі, іде лісом, а тут уже і віч наступає. Дивит сьа вона, хатка стоїт, огоньк світит сьа. Вступає вона до середини, дивит сьа: пан слабіє лежит. Втішив сьа тої пан, мовить:

— Сам Пан Біг прислав тебе сьуди. Ле в мене тут шчо їсти і пити, а як ја умру, поховаєш мене, а собі візьмеш усе добро, шчо тут їсть поховане.

Зістала вона там. Жиї таї жиї, уже сім літ минуло, як жеї вигнали з цісарського двора. Синоє жеї вже виріс, ладний такий. А тої царь, жеї тесть, поїхав на польуванє, і царевич із ним. Заблудив він аж до того ліса, де вона жила. Іде лісом, уже вечеріє, аж видит світло. Заїшов до хатинки і просит сьа переночувати. Вона жеї зараз пізнала, а він жеї ні. От вона йому дала їсти, ліжко постелила. Ляг він собі, а вона в хаті порьадкує, читає, то-шчо, а далі викликала свого хлопця таї намовила жеї, шчо би він жеї просив баїку говорити. Сіла вона і розповідає йому, як був царь і хотів з власною донькою оженити сьа і як вона втікла і далі все за порьадком. Оповідає вона, а тої ніби спит, а все чує і від разу догадав сьа, шчо то жеї жінка, а сеї хлопець — жеї син. Тоді він кинув сьа до неї, почав жеї обїжмати та цілувати, забрав з собою і вернув з неї до свого царства. Там вони може шче і доси царьуют.

(Від служниці Фльої із Ляшок Королівських в році 1894 записала Ольга Франко)

Ся казка — відгомон вельми популярної романтичної поеми, звісної в середніх віках у Франції й Німеччині як оповіданє про Мая і Беафлору, а пізнійше переробленої на прозову людову книжку пз. „Про терпльву Глену“. По думці видавця старонімецької поеми основа сего оповіданя перейшла в часі хрестових походів із Греції через Італію до Франції а відси до Німеччини. (Dichtungen des deutschen Mittelalters, Leipzig 1848, Bd. VII. Mai und Beaflor, eine Erzählung aus dem XIII. Jahrh., стор. VIII). Текст німецької людової книги перепечатав Karl Simrock, Die deutschen Volksbücher, Bd. X, стор. 501—547. Дальшу літературу гл. Görres, Die deutschen Volksbücher; A. Elwert, Deutsches Museum 1784, т. 2, стор. 256—276; Hagen und Büsching, Grundriss 201.

I. Ф.

10. Царівна Оліяна.

Був оден цар. Жінка йому вмерла. Кає свої доньці:

— Ја тебе озму за жінку.

Вона каже: — Таточку, де хто годен послухати, шчо би тато доньку брав?

Пішов він до папи римського, аби папа римський дозволив йому брати доньку. Папа римський каже: — Так Бог не позваляє і ја не позваляю, шчоби тато брав доньку.

Взяв він раз тај појіхав у дорогу тај написав собі сам лист, шчо папа римський уже дозволив, аби він брав доньку. Тај каже јі:

— На, читај, шо папа римський уже дозволив!

А вона так плаче, шчо з плачу гине, бо вона того не хоче. В нејі була покојівка Мариньца. Вона каже до нејі:

— Мариньцу, зітни мні голову, а відтак зітни собі! Нај ми обі погинемо, ніж ја мају јти за тата.

А Мариньца каже: — Ні, не треба вам голову стинати, лиш наберіт собі грошеј та тікајте, куда вас очи несут

Рајо цісар встав, питаје си Мариньці, де донька, а вона каже — Ја не знају. Зараз цар казав Мариньцу вкுவати і добре притиснути, тај вона сказала. Кэже:

— Вона набрала грошеј тај втекла.

Але цар си питаје Мариньці:

— А хто јі на це нарадив?

А вона каже: — Ја. Вона — каже — казала: Зітни — каже — мені голову а потому собі тај обі гиньмо, ніж ја мају јти за тата, а ја јіј кавала грошеј набрати тај втікати.

Цісар зараз казав Мариньцу на терновім огни спалити, а сам пішов доньки шукати.

А донька так тікаје... Приходит до однојі води тај каже:

— Перевізники, перевізт мене, бо мене тато ловит! Нате вам усі ці грші, лиш мене перевезіт!

Перевезли јі перевізники тај тікајут разом з пев. Приходит до другојі води, каже перевізникам: — Перевезіт мене!

Перевізник каже. — Плати! — А вона не маје чим. А перевізники собі так подумали: — Ми тебе будем везти, а серед води вбјемо, коли ти не мајеш чим платити. — Привезли јі серед води, зараз порон сперли. А вона каже:

— Біјте си Бога, не біјте мене, нај ја зговорју оченаш перед смертев!

Біг так дав, шо јак вона прикликла, зараз си звіяли бујні вітри і човен перевернули, перевізники си потопили, а вона лишила си на одні дошці тај поплила далі. Плила на тіј дошці три неділи, аж приплила до берега, јімила си дерева, тај вилізла на беріг. Дивит си, а спідниці на нї чисто зогнила. А там је остров, а по тім острові спацирује цісарський син. Приходит він до нејі тај каже:

— Ја тебе озму за жінку.

Вона каже: — Будем це вітак говорити, лиш біј си Бога, дај мені јісти, бо ја три неділі ніц не јіла ані крішкі.

А він пішов до дому, взяв її їсти, взяв її убранье. Зараз прийіс, її вона си зараз убрала, наїла си, тај уже їдуть обоје до дому. А стара вздріла тај каже:

— Ади, вже веде якус шельму!

Пришов він до дому, дав на заповіди, оженив си. Двори собі поклав на боці від своєї мами, гздував з нею шість років. Віпала војна, іде він на војну, а її лишає дома при наїї. Вона каже:

— Најди мені таку покојівку тај такого льокаја, шоби собі були брат тај сестра, а покојівці шоби було мнї Мариська.

Розпитав він, тај зараз си наїшло двоје таких тај пришли в службу до него. Тепер лишє він їх коло неї а сам іде на војну тај каже:

— Диви си, аби мені віписала, шо си вродит, чи дівчина, чи хлопец.

Поїхав він, а за пару негіль вона зльїгла, мала два хлопці з золотими головами. Написала вона лист, закликала ж мнїра, дала їм грошеј на дорогу тај каже:

— Іди там, в тім і в тім місті је цар, тај від ај јему не пишмо.

Тој жомњир зібрав си, је, а царова мама вішла тај клече јего. Увішов він до покоју, вона дала јему горівки, він си напив, льїг спати, вона зльїла тој лист і переписала іншиј, шчо вона погодила два пси. Приходить жомњир до царя, віддав лист. Цар тој лист прочитав тај відписує до неї:

— Вже все одно, чи то пси, чи діти, то все моја кров, аби си їх обходила ј годувала.

Царова мама знов того жомњира закликала, дала јему горівки, він льїг спати. Вона ј тој лист узьїла і переписала, шчо би її разом з дітьми спалити на терновім огні.

Прийіс жомњир тој лист, вона зацьїла читати тај зацьїла плакати: — Шо то таке, шо він мене хоче палити? — І написала вона другиј лист. А царська мама знов переписала, шо вона пуста жівка. А цар відписав: — Нај буде јака је, мајете так її обходити, јак доси обходили.

А мама знов переписала, шо мајут її спалити зараз сеї ночи о 12 годині, а мама маје си дивити.

Перечитала вона тој лист, зацьїла плакати, руки ломити так шо ради собі дати не може. А тота Мариська, јеї покојівка, каже:

— Ој паві! Ви такі добрі, так міні вас жалъ. Ліпше ја за вас згорю, а діти зробимо з катранів, то в ночи та стара не буде видіти. А ви з дітьми тікајте в сьвіт!

І так сї стало. Мариньцу з тими шматъаними дітьми спалили, а стага вілізла на цюнтро тај сї дивила. А та з хлопцями тїкаје. Пришла в льїс, під дуба тај так захотїла спати. Аж ту пришов до неї лев тај ведмїдъ: лев ухопив одного хлопця, а ведмїдъ другого, а Оліјана (так сї називала цїсарська донька) і не чула.

А був там у лісі такий чоловік, що сидів під дубом, було йому мнѣ Черпак і він мав 100 рік. Прибіг ведмідь, кинув дитину меже свої ведмедьята, а Черпак пришов тај відобрав. Також так само від лева. Хлопці дав до мамок, аби плекали, а від мамок до шкілів, аби си вчили. Як си понаучували, він відобрав їх до себе. Приходить оден пан до него тај питає: чи не дав би ти мені на службу ці хлопці? Черпак пристав на то: нај ідут.

Стали вони в того пана служити. Але до того пана написали два цісарі: — Ти си рихтує, бо ми маємо бути в тебе на обіді.

Але вернім сьї до того цісаря, Оліяниного чоловіка. Як він вернув з војни, то льокај оповів йому, шчо його сестру спалили, а Оліяна пішла в сьвіт. Тогди він пішов жеї шукати. А цар, тато Оліяни, як учув, шо в'на си віддала, також пішов її шукати. Так вони си оба здибали.

А до того пана приходит бідна жінка. То була мама тих хлопців, але вони того не знали. Кажут вони до неї:

— Знаєте шо, жінко, будьте тут коло нас, а нам си буде здавати, шо то наші мама. Тут — кажут — завтра приходе до цего пана два царі: оден іде шукати жінки Оліяни, а другий доньки, та також Оліяни. А тимчасом, доки вони пообідајут, то ми вас сховајемо до пивниці під сходи.

Вона зараз то пізнала, шо то жеї тато і жеї чоловік за неју шукајут, то вже не чекала на них, але пішла до одної вдовиці тај каже:

— Сховајте мене, бо тут мій тато і чоловік ідут мене шукати та хотьї мене спечи, аби ја згоріла.

Приїхали ті два царі до того пана, сіли обідати, тај зачьили си питати того пана, відки він має цих хлопців. Пан розповів усьо, як то було, як їх дістав від дьїда Черпака і як їх Черпак відобрав від звірів. Зараз тој молодшиј цар догадав си, шо то його сини. А хлопці кажут:

— Тут у нас је якас бабка в пивниці під сходами, шо як почувла о вас, то просила, аби смо її сховали. Може то буде наша мама?

Пішли шукати під сходи, а жеї нема. Тогди вже си здогадали, шо то вона мусіла бути.

А тимчасом тота вдовицьа вислала Оліяну по воду. А власне тогди цісарькиј фірман зајмив коні до води тај жеї видьїв. А вна набрала води тај так утьїкає, шчо може, аби її тој фірман не пізнав. Але фірман підстеріг добре, до котрої хати вона пішла.

А Оліяна скоро принесла воду, така перепуджена, тај зачьїла просити тої вдовиці, аби її де сховала. А одовицьа сховала її до скрині. Зараз царі вислали того фірмана і других слугів, шоби її шукали. Пришли вони, тој фірман зачав шукати, а цісарі стоїи на дворі. Пришов тој фірман до скрині, каже розтворити скриньу. Розтворили, а вона там у скрини. Каже фірман:

— Геть, вілізај із скрині!

А вона зачала си в фірмана просити, каже:

— Біж си Бога! Що тобі з того приїде, як мене зараз спалить на терновім огні? А фірман каже: — Цить, дурна! Вони тебе не будуть палити. Вони ради би тебе вже вздріти.

Зараз крикнув на цісарі, цісарі приїшли до хати. Втішили сьї, привитали сьї, взяли її відтїв. Пішли до того пана, взяли хлопців.

Приходьї до дому, а молодїї цар каже до Оліїяниного тата:

— Ану, тату, їдьїт сватати мою маму, що вона вам буде казати?

Пішов тато сватати стару, а вона каже:

— Ади — каже — вже мїї син привів собі якус другу суку. Але ја шче найду на ньї спосіб, спалю жеїї на терновім огні, так як першу спалила.

Старїї си вернув таїї каже:

— Видиш, синку, вона каже, що спалила Оліїяну і шче спалит.

Зараз тоїї молодїїї цар казав закликати того жомньїра, зачїв си питати: — Як тобі жїнка лист писала, куда ти повертав?

— Нікуди, лиш до вашоїї мамї. Ваша мама дала ми горівкї і ја льяг спати.

Тогди цар казав спалити того жомньїра і своїїї рїдну маму. А вони собі обоїї гадували фажно. І тесть старїїї уже си лишив при них.

(В Стецевї снятинського пов. від Йосипа Сухолиткого в 1890 р. записала Марїя Гаморакївна.)

Ся казка, без сумнїву в головному — варїант попередньої, інтересна тим, що в деяких епізодах (діти похапанї звірями і їїх уратоване) являє ся відгомном іншої старофранцузької поеми „Guillaume d'Angleterre“, приписуваної знаменитому середньовіковому поетови Кретєновї де Труа. Поему сю видав Fr. Michel, *Chroniques anglonormandes*, т. III; німецький прозовий переклад гл. A d a l b e r t v o n K e l l e r, *Altfranzösische Sagen*, Heilbronn 1876, стор. 135—191. Про саму поему і про авторство Кретєна де Труа гл. W. L. Holland, *Crestien de Troies, eine litteraturgeschichtliche Untersuchung*. Tübingen 1854, а також *Romania, recueil trimestriel consacré à l'étude des langues et des littératures romanes*, publié par Paul Meyer et Gaston Paris, III, 507; VI, 27; VIII, 315; XIII, 442. I. Ф.

Г. Новели і Фабліо.

2. Чоловік між трьома жінками.

Такиїї був їїден мудриїї і богач, шчо вженив сьїїс трьома жїнками. Поїїхав ді Львова, там вженив сьїїз їїдноїї; він собі купив таку кам'яницьїї і там вона продавала, там собі гиндель провадила (такиїї

склеп мав), а він казав: Я їду далі ше собі шукати в'єнце.— А потім як він поїхав до друго міста, то він не казав, що він жонатий, то він собі шукав і там з другою вженив сї; то там знов він собі таки купив дім і жінку зіставив, жиб гнидель провадила, а сам він поїхав до третього міста, кільканадцят миль. Так він знов казав, що він кавалір, і вженив сї с третьою знов. Н' але вони їднв другої не знали — ті казав, жи він там мешкає, а ті казав, жи він там мешкає, а жадна не знала де. Та ї як він довгий час уже в них в жадної не був, то вони кажна до него їхала; але як їх ніч ухопила, то вони всї, значит, заїхали на їдно місце на-ніч — але їдна другої не знала. Допіру їдна другої питає там: Сконт панї? як панї сї навива?

А як вони собі заїшли в мову, і всї три їднаково сї називають, по чоловікові, нїби кажна сї так пиши, розумно? Ну, і таким способом як вони вже там до него добули сї всї три разом, і вже далї нема що з ним вогорити... Ну, і що робити? вони сї як порадили — що-жь будут? сварити сї ни випадає, ни поможе нїц, — (Всї три сьлюбні, додав Микола Кравіцкїй) — і заскаржили їго до суду. Од-жи і суд того ни мїг розїбрати, значит, як-би то всудити. Але видав їм такиї термін на цїлий рік, аже-би кажна його здурила (та як він ї — Мик. Крав.), а котра најлїпше здури, то то буде їїї, а тих двї собі їдут так.

Але як то вже він до їдної написав лист, жи він приїди там на тої на тої день, то вона собі заложила, справляє весїльа. О'-жи він приїхав до неї, там признаєть ся до неї, то вона казала, жи то який-сь рабусь, каже. Він каже, жи ја его жінка, а ја, каже, шо-но замужь їду! Та в мени, каже, весїльа! — О'-жи він вже вдурів — довгїй час там ни був і каже: Може Сути, жи ја вмилив сї (то нічною порою приїхав).— Але пішов собі по сусїдах, жи то, значит, блисько їго дому були — та бо нї! таки то его дім! То він знов там приїшов, жи то таки то его жінка. То там ше его хтіли замкнути, там его вбрали за такоо шпекулянта за якоо, жи він мов хоче там шо вкрати або шо, жи він каже, жи то его жінка — сам їн ни знав, як то зробило сї вже. Вже значат розум стратив з неїу. Но, але він собі мислит; Е, мать твоїу за ноги! ја ше маїу двї!

Пише до другої лист, жи він до другої вже приїди. Од-же та друга як сподївала сї, жи він приїди, то вона собі такиї погріб справляла, шо їїї чоловік умер; то вона взяла собі з гуми такоо мерця зробила, жи то буде лежати акурат як чоловік (баїсованїї, — Мик. Крав.), і такиї погріб то справляє. Там у тїм домї такиї жалїб великї повиставляли... То він там приїхав і признаєть сї до неї, а вона каже: вона его ни знає. — Знов его за такоо самоо рабусьа вбераїут. Кає: Мїї чоловік на катафельку лежит, умер, а тої, кає, приходить і кає, жи ја его жінка!... Він знов сї збаламутив, гадав собі, жи до гїншого дому в ночї заїшов, значит, ни втрапив до своо. Але виїшов на двір, там пішов собі по сусїдах, всьуда там убїїшов, значит, — та бо нї! таки то его дім! там, де тої умерец є. Вертає на-зад

і таки там сї чїльає гостро до неї. Там його знов хтіли гарештувати. С тоо всьоо він зрікаїть сї її, пише до третьої, шо він приїде, — як ше в третьої му власьть сї. Але як приїхав до третьої, то вже звикті як до жінки, вона вже їму нїц не робила. Але там вже він був який час довгїй з нею, але шо-ж то як таки богач, то були льокаї в него, то він як льагав, то його роззули і розьдїагнули (добре було вигадувати! — Мик. Крав.), а як вставав, то його вмили і взули і вдїагнули, а їсти пити то вже шо хтів. Но, але на-раз, як він рзїбрав сї і льїг спати і то всьо своє шматїа поскладав на такім столику (а завше льубив книжку читати в лїжку сїбі або яку-сь там газету, то там на тїм столику то всьо їму було: сьвітло, цїгарок, вбранїа всьо лежало коло него), — як він вже заснув, то вона їму дала такеї води поньухати, шо він заснув на пару дїб; і топіру їго вьзала і затаскала до гїншого цара, сонного, до гїншої землї і там віддала його до воїска, розказала ту свою причину, заплатила там-во с-пару тїсїачі, жиби вони його там троха розуму навчили. Ну і він тут, значит, як льагав спати, то знав, де льагає, а як вставав, то були слуги зара коло него, вода, там-во. Але як там-ті жомнїїри повставали, дали їму такеї води поньухати, жи він вже має встати, і зачинають їго бити (такоо пача! — стариї Гананїїна). Він схопив сї, ни знає, шо сї роби: льагав у такім паньствї спати, встав межи воїском! І став і стоїт, дивить сї. А там капраль до нео кажи: Чому сї ни збираєш? То він ни хочи. Друїї приходи та ї їго в писок. Він каже: За-що бїеш? ја ни знаю, шо сї роби с тим! — Третїї приходи, друїї раз їму дав: Вчєра-сь, каже, знав, а нинї ни знаєш? (Ах, моїа годино! Мик. Крав.) Шо робити, бїут.. (При воїску ни ма спасу; бїут і плакати ни даїут, — Мик. Крав.) Ну, треба сї вже збирати по јакомусь. Отам їму вже, зачав сї збирати, вже їму помогли, ну, вже виходьть на двір, штельуїуть сї до глїду, він знов не знає як — тої знов його в писок: Вчєра-сь, каже, знав, а нинї не знаєш? (Баки їму забиваїут — стара Гананїїниха). То він вже цалком одурїв, вже ни знає, шо сї з ним роби. Тї знов бїут: ни знає, як їти. — Вчєра-сь, каже, знав, як їти, а нинї ни знаєш? — Досить, цїлиї рік їго так мучили. Але вже по-тїм, то вже їму було троха льїпше, як він 'брихтував. 'Но завше він ни знав, шчо з ним робить сї, а нї-їди ни знав, де він є. Але як минув рік, як він льїг спати, то вона приїхала і заплатила там то всьо, дала їму знов такої води там поньухати, шо він заснув на пару час, і вьзала їго на-зад до дому і положила їго на тїм самїм лїшку, і так то всьо лежит віт тоо часу, як він тодї льагав на тїм самїм лїшку, і тї самї слуги, те саме всьо, та' як він зїставив. (А там ни було тоо! Там по мордї давали. Ше ї поранили його там.) Ну, дала їму знов такеї там води поньухати, шо він ожив, досить, він як схопив сї, як звиклі при воїску, гостро... Досить вона його питає, дьа чоо він так гостро встав, буцїм вона нїц ни знає. Він кажи: Бїї сьа Боа! каже, по јакому то? Ја був у воїску, як ја льагав спати, і ни знав-їм навїть, де був у воїску. — Вона каже: Е, бїї сьа Бога! шо ти говориш, каже, такі, каже, глуства говориш! в ночї сї тобї, каже, сніло, черес сон, а ти тепер, ка', за

правду вбертаєш! — То він уже, значит, цілком одурів, він вже ні знав, що з ним робить сьї. Він їй показує, що як його в воїську порубали, аж їму дохторї шшивали, і такі шрами є, знаки, а вона каже: То ти з маленьства мусїв так мати. — І значит, він цілком удурів, він ні знав, як він на свїті жиє, ні знав, що то робило сьї і як то сьї робило.

Аж ту вони по-тім всї три знов збирали сьї до купи і взьали його і поїхали знов на тої термін, ще раз, і кажна приставляє, як його здурила. Од-же та перша, що весїла справляла, як ні він приїхав до першої, приставила своє. — Но, каже, то-сь мудро здурила його! — Приїшла та друга з тим погрібом. — Но, то-сь та-же мудро, каже, його здурила! — Але як приїшла та третя, приставила своє, як вона здурила, топіру там як зачали розберати там ті судї, там хто їх там судив — та ї наймудріши таки та здурила, що до воїска їго взьала. Та ї він з тоїу третьоїу жиє ї до тоо часу, а тих двї то їа ні знаїу, де пішли.

(В Берліні бродького пов. від господаря Каролька Лугового д. 6 янв. 1895 р. записав Осип Роздільський.)

Д. Міти і вірування.

18. Навки.

Діти, що вмирають нехрещені, переминають ся в Навки. Вони цілком голі, тільки з переду носять червоні фартушки. На весні є один такий день в понеділок, що називає ся Розігра, то вони тоді „данцюють“. Один хлопчище сидить на зрубаним пни та ї грає на фуярі, а вони на около него крутять ся. Той день треба святкувати до полудня, бо хто тогди робить, то вони его чіпають ся, висисають і видоюють молоко у коров і прячуть масло, дуже ладне, жовтеньке, в бербенички з кропиви. Як хто тото масло найде і дасть корові зїїсти, або підкурить єї ним, то вже Навки не мають до неї приступу. Як би хто на Розігри лишив дитину де сплячу на отвертїм місці, то вони її щось таке вдіють, що вже більше ніколи не пробудить ся.

(В Криворівни косівського пов. записала Марія Бурачинська.)

19. Не годить ся прясти без посьвіту в хаті.

Раз було так. В хаті був потемок. На печи спала стара баба, а молода молодиця прjala кужіль. Аж ту приходить який панок, кидає їй через вікно дев'ять веретін таї каже:

— Я ту зараз верну ся. Як міні до того часу тих дев'ять веретін не напрядеш, то ти житє возму

Молодиця дуже вергла ся, збудила маму таї розповідає. А стара на то:

— Та то, душко, був щизник (чорт)! Біднаж ма головко! Щож ми наробили! Вже по тобі буде! Але знаєш що? Возми, напряди нитку і по кавалочку навий на кожде веретено, а як він прийде, то скажеш, що-с на всі девять напрядла.

Вона так і зробила. Чорт приходить, а вона ему дає девять веретін, а на кождім по куснику нитки. Він всердив ся, що так єго змудрувала тай пішов кленучи. Від того часу „чельдь“ (жінки) „сокотит ся“ (стереже ся) прости „як нема посьвіту в хаті“.

(Записано ut supra.)

20. Сила цибулі і чесноку.

Раз прийшов до одного господаря хлопець і просив ся в службу за пастуха.

— Коли хочеш у мене служити, — каже господар — то я тобі дам таку заплату за цілий рік: кілька моїх овець перекинеш через пліт з кошари до загороди, то будуть усі твої.

На другий день той хлопець устав раненько, вмив ся і помолив ся, взяв батіг у руки і жене вівці на толоку, а господиня дала ему на цілий день один корж кукурузяний і жмит цибулі. Взяв то хлопець і пігнав пасти. Нас він вівці цілий рік, а все діставав лиш коржа і цибулю їсти. Коли скінчив ся рік, кличе єго господар до заплати і каже:

— Перекидай вівці через пліт! Кілько перекинеш, то твої.

Бере ся той пастух до вівці, але навіть піднести єї не може, не то щоби перекинути — такий слабий від цибулі. Ледво тільки перекинув одного баранчика.

— От видиш, — каже господар, — яка твоя заплата! І на сесе мусиш пристати.

Просит ся той хлопець до служби ще на один рік. Наймив ся, але став собі вже інакше радити. Той корж кукурузяний замінював у хлопців за житний хліб, а цибулю кидав завше в одну спорохнавілу вербу. Замість цибулі їв він часник, котрий випрошував у хлопців-пастухів, або й крав по городах.

Минув рік, кличе єго господар до заплати.

— Служив єсь міні вже рік, — каже газда — належит ся тобі заплата. Иди, перекидай вівці. — кілька перекинеш, то твої. Господар думав, що він і сего року їв лише корж і цибулю і що він слабый, не здужає нічого перекинути так як тамтого року, і тишив ся наперед, що мав через два роки дармого пастуха до 200 овець. Але наймит лиш хапне одною рукою вівцю хоть би й найситшу, і вже вона на другім боці плота. Так перекидав усіх двіста овець. Коли господар се уздрів, зачудував ся, з відки він набрав тільки снч і почав просити наймита, щоби ему розповів усе по правді.

— Я від часнику такий дужий, — каже наймит, — бо вашу цибулю кидав я в вербу, котра від того аж усхла, а їв часник. Але

Жите і Слово. III.

щоби я не зробив вам великої кривди, то візьму собі тільки половину тих овець, що-м перекинув.

Але господареві жаль було дати сто овець і утратити такого моторного хлопця, а що мав доньку відданицю, то просив его, щоби з нею оженив ся і аби ті вівці були при ній і его доньці. І так ся й стало.

(В Снятині записав Дям. Шимчук.)

21. Дитина зиму зйіла.

В Садогорі коло Черновец уродила жінка дитину з трома головами. Скоро таја дитина лиш приїшла на світ, зараз правила їсти. По-страшили ся льуде, шчо се за чудовище таке з трома головами, та з зубами та з бесідоју, як би стариј чоловік, та пішли до нан-отця, поспитати, шчо би јему їсти давати? А нан-отець подивили ся в письмо, та повідајут: Дајте јему леду.

Саме тогди був приморозок Взяла баба леду, дала, і воно ликнуло. Та скоро ликнуло, повідаје: То шчастье ваше, шчосьте мені леду дали, бо як бисьте були міні дали хліба, було бимь зїло весь хліб з цілого світа, і три роки був би великиј голод; як бисьте були дали мені молока, було бимь зїло веьу худобу, все би вигинуло, а шчосьте мені дали леду, то ја зїло зиму, за то три роки не буде зими. Отже то за то нема зими.

(В Стрільчи городенського пов. чув в 1873 Іван Наумович, гл. Наука 1873, ч. 2. стор. 79—80.)

22. Як окомон з чортом на рушниці поміняв ся.

От пішов собі раз наш гокоман з рушницеју до лыса. Та був довго, аж вертав сы собі десь у вечир тај сьів собі на колодї. Аж тут приходи до него тој панич (дїтько) тај сьів собі коло него. Гокоман виньав капшук сь тьутьуном, а паничик собі виньав. От, тој тому даји, а тој тому даји. Али кажи паничик, шчооб гокоман заміняв ся з ним з рушницеју. Тај тој пристав на то, гокоман нїби. Поміняли ся, гокоман пішов до дому, приходи, а жінка на него диви-ця і зачинаји сьміјати ся. А то јиму тој панич замісьць рушницї дав патик на лику.

(В Висоцку пов. бродського від селянки записав в р. 1893 Іван Труш.)

Знадоби для пізнання

народніх звичайів та поглядів правних.

II. Система споріднення і свояцтва.

Під системою споріднення і свояцтва розуміють учені комплет усіх слів (виразів), уживаних для означення різних степенів споріднення (*consanguinitas*) і свояцтва (*affinitas*). Отже що до тої системи зауважав я у наших Верховинців деякі інтересні особливости.

1. Найінтересніше є се, що муж тітки (*coniux sororis matris aut patris*) зове ся не вуйком, але „дідом“. „Вуйко“ — се брат матери, отже „родич“ (*consanguineus*), а „дідо“ — се муж тітки, отже тільки свояк (*affinis*). Однак слово „дідо“ означає також вітця тата або матери (*avus*). Яким чином одно і те саме слово може служити для означення так неподібних понять? Відгадати сесю загадку я не вмію. Позволю собі тільки привести кілька аналогій, котрі можуть причинити ся до вяснення сеї дивниці. Наперед нагадаю, що подібну появу бачимо в латинській бесіді. „*Avus*“ значить там тільки що отець матери або тата: *deminutivum* від „*avus*“ — „*avunculus*“ означає вуйка, отже в латині вуйко називає ся властиво „малий дідо“. З другого боку латинське слово „*peros*“ є ідентичне з руським словом „небіж“, „небож“ а німецьким „*Neffe*“. Однак „*peros*“ значить тільки, що внук, а „небіж“, *Neffe* означає стрийкового або вуйкового сина. Тепер-же дідо (в значіню *Grossvater*) і вуйко займають серед асцендентів (старшого покоління) ті самі степені, що внук і небіж серед десцендентів (молодшого покоління). Наконець слово „дідо“ є егімологічно споріднене з словом „дядько“, а се остатнє значить тільки, що вуйко або стрийко.

2. Другу особливість становить значіне, в яким Верховинці уживають слів „зять“ і „невістка“. Іван має „жону“. Отець жони — се Іванів „тесть“; мати жони — се Іванова „теща“, брат жони се Іванів „шурин“, сестра жони — се Іванова „свість“. Однак усі вони, не тільки тесть і теща, але також шурин і свість кличуть Івана „зятьом“. Зять отже значить не тільки: муж доньки, але також: муж сестри. Аналогічно має ся діло з „невісткою“. Анна має мужа. Отець мужа — се Аннин „свекор“; мати мужа — се Аннина свекра; брат мужа — се Аннин „діверь“, сестра мужа — се Аннина „зивиця“. Однак усі вони, не тільки свекор і свекра, але також дівер і зивиця зовуть Анну „невісткою“. Ба навіть дальша рідня мужа, мужеві стрийки, вуйки, тітки зовуть Анну „невіст-

кою", так само як жінчині тітки, вуйки, стрийки кличуть Івана зятем. Для цілого роду жінки Іван є зятем, для цілого роду мужа Анна є невісткою. Сеся особлива система свояцтва є витвором тих часів, коли то ще цілий рід творив одноцільну зорганізовану спілку і коли супружество вязало не тільки дві одиниці, але два роди.

3. Сестра вітця або матери — „тітка“. Жінка вуйка — „вуйка“. Жінка стрийка — „стрийна“. Син брата — „братанич“. Син стрийка — „стрийчанич“. Син вуйка — „вуйчанич“. Син тітки — „тітчанич“. „Ми собі невістки“ — значить: ми є жінки двох братів. „Ми собі теці“ — значить: мій син є мужем твоєї доньки (або на відворот).

III. Весіле а вінчане.

Після народнього стародавнього звичаю звязь супружеска заключає ся через весіле, а весілем називаю комплет народніх обрядів сповнюваних тоді, коли дівчина йде замож; до важности супружества треба весіля і більше нічого крім весіля. Сей первісний погляд правний змінив ся в части через заведенє християнства і писаних законів горожанських. Після права канонічного і обовязуючого права австрійського актом, котрим заключає ся супружество, є вінчанє або слюб, то є торжественне заклученє умови супружжі перед священником і двома свідками. Яке ж тепер відношенє межи весілем а вінчанєм?

В більшій части руського краю церковне вінчанє стало ся інтегральною частею народнього весіля, так що з весіля ідуть до церкви, до слюб, а з слюб ідуть знов на весіле. Народні обряди зросли ся з церковними в одну органічну цілість і найбільше розповсюджені народній погляд такий, що до заклученя супружества треба і весіля і слюб, при чім слюб уважає ся тільки одним з многих актів весільної драми.

Інакше у Верховинців живучих над жерелами Свічі і Опору, в горах долиньського і скільського повіту (судового). Тут весіле а вінчанє (слюб — се два цілком окремі акти. Коли парубок висватає дівчину, то наперед вінчають ся (беруть слюб) в церкві, а доперва потому, по якімсь часі „заладжають весіля“. Час той буває коротший або довший; лучає ся, що весіле справляють в три або навіть в шість тижнів по вінчаню. Отже через той час, від вінчаня до весіля, парубок, хоть уже звінчаний з дівчиною в церкві, преці не жиє разом з нею, не вважає єї своєю жоною, ані вона его своїм мужем; для громадян він ще парубок, вона ще дівка і супружество після їх правного погляду ще не заклучене. Доперва по весілю дівчина стає жоною, парубок — газдою, вона йде з ним газдувати і супружество вже заклучене.

IV. Друге супружество вдови або вдівця.

Коли вдова віддає ся у друге за муж або коли вдовець у друге женить ся, то се друге супружество вдови чи вдівця після правного погляду Верховинців не є справедливим супружеством. Справедливе є

тільки перше подружжя; друге є тільки суррогат першого. Так як мати не є правдивою матір'ю, а тільки заступає матір; як „приймич“ (прибрана дитина) не є рідною дитиною, а тільки заступає місце рідної дитини, так само друга жона або другий муж тільки заступають місце першого супруга, місце опорожнене через його смерть.

Сей правний погляд проявляється передовсім в тім, що коли дівчина віддає ся за-муж, то без весілля, то є без весільних обрядів і пісень не може ніяк обійти ся; коли-ж вдова у друге за-муж іде, то тоді у Верховинців не буває правдивого весілля. Кажу правдивого, бо і по вінчанню вдови буває „гостина“ (прийняття гостей), буває музика і тавці, одязь то не є правдиве весілля, бо ані не „ладкають“ (т. є. не співають пісень весільних), ані не сповнюють навіть найважливіших обрядів весільних. Кожда жінщина може і по кілька разів в житті вінчати ся, коли кілька разів повдовіє; однак тільки один раз в житті може жінщина своє весілля обходити, бо тільки один раз стає вона з дівчини жонкою. Коли дівчина виходить за-муж за вдівця, то по її стороні заховують ся всі обряди весільні і ладкають ся всі ладкани; тільки по його стороні весілля не буває так повне, як тоді, коли парубок женить ся. Коли парубок оженив ся з дівчиною, то кажуть, що він „узяв її“, а про неї кажуть, що „віддала ся“. Коли-ж парубок оженив ся з вдовою, тоді кажуть про него, що він „пристав до неї“; її уважають газдинею, а його уважають радше за її парубка або приймича, як за мужа. Причина того є в великій часті економічна. Звичайно тільки така вдова вийде за-муж за парубка, котра має доста ґрунту, і звичайно тільки такий парубок оженив ся з вдовою, котрий не має ґрунту, так що вона його перевисшає не тільки роками, але і маєтком. В таких случаях звичайно муж дістає прозвище по своїй жоні, як то вже ми висше згадували.

В. Лишанки.

Газда (муж, чоловік) є найстарший над усею челяддю; він старший і над жонкою. Коли муж і жона йдуть дорогою (нпр. до церкви або до корчми), то ніколи не йдуть побіч себе, тільки він іде все наперед а вона кілька кроків за ним позаду. Коли муж говорить в достойнім товаристві про свою жону, то каже: „Шануючи сонічко святеї і піч і стів... — моя жона“... і т. д. Коли-ж знов жона веде розмову в мужеськім товаристві, а прийде ся їй сказати щось неприличного, то вона так перепошує товариство: „Шануючи сонічко святе, і піч і стів і муські голови,“

Після правного погляду Верховинців муж має право жону бити, коли вона його не шанує або ему не вірна. Однак муж не повинен того права надуживати, не повинен її „збиткувати“. Коли-ж муж збиткує жону, то тоді вона іде в „лишанки“, значить, покидає свого мужа і йде мешкати до свого вітця, до брата, або до іншого родича. Тут перебуває вона доти, доки муж не прийде за нею; коли він перепошить її і її родичів, тоді вона вертає назад до його хати. Коли-ж муж не хоче

єї перепросити, або коли єї родичі не хочуть єї мужеві віддати, тоді одна або друга сторона „заладжає право“ перед урядом громадським.

„Лишанки“ є то отже свого рода „*separatio a mensa et thoro*“.

VI. Прѣдани.

Як „не ведуть ся кому діти“, то значить, єсли комусь умерло кількоро дітей маленькими, а вродить ся єму знов дитина, то вже „продає“ тоту дитину. Обряд той полягає на тім, що отець або мати такої дитини запрошують до себе такого чоловіка, котрому діти ведуть ся (т. є. котрий має много живучих дітей); той чоловік стає під вікном хати і купує дитину в той спосіб, що отець або мати дають єму через отворене вікно свою дитину, а він їй в заплату дає паристе число дрібних грошей (2 або 4 кр.). На тім кінчить ся акт продажі; таку продажу дитину всі в селі кличуть „проданом“ і вона, після пересвідчення народу буде вже певно рости здорова, або як кажуть „викохає ся“, а то для того, бо вона вже будьто би не є дитиною того, котрому діти не ведуть ся, а тільки того, котрому діти ведуть ся.

Нині обряд сей чисто символічний і не веде за собою ніяких правних наслідків, а власне між „проданом“ а чоловіком що купив єго символічно, нема ніякого правного відношення, ніяких прав ані обов'язків; колись однак обряд сей мусів мати правне значінє, бо має форму акту правного (купно-продаж) і нагадує дуже римську „*mancipatio per aes et libram*“.

VII. Приймичі.

Коли газда і газдиня постаріють ся а нема в них дітей, то приймають до себе, то значить до своєї хати і на свій ґрунт, парубка, женять єго з якоюсь дівчиною (звичайно родичкою) і наділяють єго частиною (звичайно половиною) свого ґрунту, а часом обіцяють ще записати єму щось більше на случай смерті. Такий парубок зове ся приймич; він разом зі своєю жінкою мешкає в хаті своїх добродіїв і газдує — або „з ними на-спів“, або окреме на своїй частці.

Приймичі дістають звичайно прозвище по своїх добродіях, як то вже висше було сказано.

VIII. Комірниці.

Комірниця — то жєнщина, що „коморить“, т. є., мешкає в чужій хаті. За те не платить вона своїм газдам (газді і газдині) ніяких грошей, а тільки віддаєчує ся роботою. Повинність комірниці є: замести хату, винести води, принести дров і затопити в печі. Коли прийдуть прикрі роботи літні коло сїна або збіжа, то комірниця повинна передовсім „поратувати“ своїх газдів, за те однак належить ся їй платня, як кождому іншому наймленому робітникови.

Страву варить собі комірниця окреме від газдині, хоть при тім самім огні, що і газдиня; комірниця має свою миску і свою ложку і їсть окреме від газдівської челяди.

IX. Майор, майорка.

Коли обое газди, газда і газдиня вибирають ся на довший час (бодай на два-три дні) з дому, то просять когось із своїх родичів, сусідів, або приятелів, щоби їх на той час в газдівстві заступив: дітей нагодував, худобу обійшов, про ціле газдівство памятав. Про такого отже чоловіка, що заступає газду і газдиню в часі їх неприсутності, говорять в Сенечові, що він лишив ся „за майора“, або: він „майорит“ у того і того; а если то жінка, то кажуть, що лишила ся „за майорку“.

Мимоволі приходять на гадку франконські „maiores domus“ за Меровінгських часів.

X. Слуги.

Слуги наймають ся на службу звичайно на цілий рік і то звичайно „о Водорщіх“ т. е. в часі Йорданських свят (18. янв. н. с.). Коли газда „стокмнт“ (згодить) слугу, то на знак заключення умови запиває з ним могорич. „Заслуженина“ слуг складає ся з одежі, „рубата“ і „сембрилі“. Слуга (т. е. парубок) дістає всю одежу (а то: сірак, бунду, холошні, ремінь і крисаню), троє рубата, то є три сорочки і троє ногавиць, а ходаків (обуви) кілька сходить і крім того кільканайцять срібних „сембрилі“ (то є заплати грішми.)

Служниця (дівка) дістає також всю одежу (сірак, заплітки, холошні, хустки). двоє рубата (т. є дві сорочки, два фартухи (-спідниці) і дві півки або два катрани (запаски); ходаків кілька сходить, а крім того кілька срібних сембрилі. Заслуженина слуги зредукована на гроші виносить коло 50 гульд., а заслуженина служниці коло 30 гульд. Малі „скотарі“ (пастухи) не дістають нічого „сембрилі“, лишень одежу і рубата. Слуги йдять разом з газдами з одної миски.

Коли слуга через слабість (хоробу), військову службу або через яку інчу причину опустить кілька днів або кілька тижнів служби, то мусить той час „надбувати“, то значить, по виході року мусить ще тільки днів або тижнів довше служити.

XI. Вільний вигін худоби на чужі ґрунти перед св. Юрієм і по св. Покрові.

В Верховині є звичай, що на весну перед св. Юрієм („перед Йірря“, 5. мая) і в осені по св. Покрові („по Покровіх“, 13. октябрі) вільно кождому пасту свою худобу на чужих ґрунтах, не оглядаючись на ніякі межі, де кому вигідно. Можна сказати, що в тих двох періо-

дах всі ґрунти орні (о скільки нема на них озимини; однак в Верховині по більшій частині не сіють озимини) і сіножати стають неначе спільним громадським пасовищем. Все отже один із останків первісного громадського комунізму, котрого інші, повніші форми спізнаємо в двох слідуєчих розділах.

ХІІ. Тóлока — цáрина — за́города.

В селах положених вздовж річки Опору і його притоків (а іменно в селах: Яленковате, Волосянка, Хашоване, Лавочне, Опоpecь, Славськo і інші) є звичай, що одного року одна половина всіх ґрунтів у селі, а другого року друга половина на перемену обертає ся в спільне громадське пасовище. Звичай сей в'яже ся з розкладом ґрунтів у верховинських селах. Хати в тих селах тягнуть ся рядом по над річку (ріку, звóрину), так що ціле село лежить в долині між двома гірськими хребтами. Від кожної хати в оба боки аж до верхів хребта тягнуть ся рівними ланами ґрунти одного властителя, так що кождий ґазда має ґрунти по обох боках ріки, на правій і на лівій горі. Властиво сей симетричний розклад ґрунтів існував в повній чистоті тільки в давнину; нині через спадкові поділи ґрунти роздробили ся і перемішали ся, так що той симетричний поділ ґрунтів уже більше або менше нарушений. Отож усі ґрунти в селі, положені по правім боці ріки, повертають ся в рілю, або як самі Верховинці говорять, „орють ся під царину“, а всі лівобічні „ви́пу́щають ся в толоку“, то зн., стають спільним для всіх пасовищем, на котрім кождий ґазда пасе свою худобу („маржину“) де схоче, не оглядаючись на межі. На слідуєчий знов рік протилежно: на лівім боці ріки цáрина, а на правім — тóлока. І так діє ся все без перестанку: по толоці наступає царина, а по царині толока, так що кождий бік села що другий рік оре ся і що другий рік повертає ся в вільне пасовище. І не тільки всі господарі одного села згідні в тім, що одного року всі орють по правім, а другого року всі по лівім боці, але також усі села положені вздовж ріки і сусідуючі з собою в рівномірний спосіб змінюють толоку і царину.

Ся громадська установа нагадує нам старо-германський примус лановий (Flurzwang) і вказує, що маємо тут діло з останками первісного громадського комунізму. Кажу — з останками, бо в тім громадським комунізмі бачимо великі виломи, пороблені розвитком індивідуалістичних принципів. Бо той „лановий примус“ не є вже нині так абсолютний, як в давнину. Кожний ґазда може уживати свій кавалок ґрунту наперекір громадському порядку культури — одначе в такім разі мусить той кавалок обгородити плотом. А іменно: коли хоче зорати і засіяти свій кавалок, положений по тім боці ріки, що сего року випущений в толоку, то мусить собі той кавалок відгородити, бо інакше сам собі буде винен, коли „людська худоба“ столочить его засіви — і ніхто єму за те не буде відвічальний.

В противнім разі, коли який ґазда хоче свою худобу пасти на своїм ґрунті по тім боці, де є царина, то також мусить свій кавалок обгородити, бо інакше відповідає за всяку шкоду, яку єго худоба зробить в чужім збіжу. Такі кавалки ґрунту, уживані властителем незгідно з громадським порядком управи і для того обведені плотом, зовуться загородами. Коли отже царина і толока суть установами громадського комунізму, то загорода є вже продуктом новішого індивідуалізму.

Звичай, що ціле село поділене на два рейони, котрі на переміну обертають ся в різю і вільне пасовисько, існував перед кількома або кількадесятьма роками в многих селах, в котрих уже нині не існує, як приміром в Синевідську над Стриєм або в Велдіжи над Свічею — тільки що в тих двох селах період, в яким наступала царина по толоці, обіймав не два роки, як в Тухольщині, але три роки: то значить, плодovitшу сторону села засівано через два роки поспіль, а доперва що третій рік випущано в толоку, а противно другу, менше плодovitшу половину села уживано через два роки рядом за пасовисько а доперва кожного третього року була там царина.

Причиною, що висше описаний звичай в декотрих селах уже давно скасований, а в тих громадах, де ще існує, що раз то більше тратить силу, є то, що через зміну економічних відносин звичай той стає ся все більше несправедливий.

Доки ґрунти селянські були неділимі і рівномірно розділені по обох сторонах села, а заможність поодиноких ґаздів була менше-більше рівна, доти сей звичай мав повний *raison d'être* і не робив нікому кривди. Тепер вже не те. Передовсім через поділи спадкові ґрунти перемішали ся так, що деякі ґазди мають кавалки тільки по одній стороні села, так що ніяк не можуть придержувати ся громадського порядку культури, бо мусіли би що другий рік обходити ся без збіжжя. Не много ліпше вийшли би на громадським порядку культури також ті ґазди, що виправді мають кавалки по обох сторонах села, але в дуже нерівних розмірах. Такі ґазди мусять мати „загороди“.

Дальше установа, що ґрунти випущені в толоку суть спільним, для кожного вільним пасовиськом, стала ся нині несправедливою через те, що число худоби у поодиноких ґаздів дуже нерівне*) і не стоїть в ніякій пропорції до розміру ґрунтів випущених в толоку. Виходить се на добре тільки богачам, що мають много сіножатей і худоби, а за мало власної толоки. Такі богачі хіснуючи з спільної толоки кривдять бідніших ґаздів („говдошів“), котрі мають мало худоби, так мало що і власної толоки для неї би стало. Тож розказувано мені в тих селах, де той звичай уже скасовано, що свого часу богачі всіми силами старали ся звичай той як найдовше задержати.

*) Число худоби у ґаздів залежить головню від того, кілька кожний ґазда має з своїх сіножатей сіна (кілько може перезимувати)

ХІІІ. Спільний випас волів, кіз і овець на громадських полонинах.

В селах Сенечолі і Вишкові корови і ялівник пасе кождий господар окреме і то на власнім пасовиску (бо тут нема звичаю „випущати ґрунти в спільну толоку“, як над Опором); за те воли, вівці і кози всі господарі пасуть спільно, на спільних громадських полонинах*); і то на інших полонинах пасуть ся воли під доглядом волярів, а на інших вівці і кози під доглядом вівчарів.

Воляря (пастуха для волів) наймає ціла громада спільно, а іменно старшина громадська вишукує воляря, годить ся з ним що до платні а відтак умовлену платню складають на руки війта властителя волів в рівній квоті від кождої пари. Зрештою в громадськім випасі волів нема більше нічого інтересного для правника; за те спільний випас овець і кіз**) являє ся з становища юридичного дуже займаючим і оригінальним, а іменно спосіб, в який властители овець розділяють між себе спільні видатки і спільні пожитки, зацікавлює правника в найвишій мірі.

Спільні видатки властителів овець обіймають а) заплату для вівчарів і б) т. зв. „десятину“. Десятина, се заплата скарбови (ділчеви) за те, що дозволяє громаді пастись вівці в лісах скарбових, окружуючих громадські полонини; заплата сея виходить на 5 кр. від одної штуки.

Вівчарів не наймає гуртом ціла громада так як воляря, а тільки поодинокі ґазди, звичайно богачі, що мають найбільше овець. Вони вишукують вівчарів, „токмлять ся“ (т. є. умовляють ся) з ними за платню, і тільки вони (а не ціла громада) відповідають вівчарям за належну їм платню. Вівчарів буває звичайно п'ять або шість в одній громаді; залежить се від числа овець. Перед двайцятьма роками бувало в селі звич тисяч овець і майже не було ґазди без овець; нині число овець в громаді не доходить до п'ятисот і много ґаздів не держить овець зовсім. Кождий вівчар дістає крім інших користей, про котрі скажемо далше, передовсім платню в грошех в квоті около 30 злр. за ціле літо. На сю платню для вівчарів складають ся всі ґазди в той спосіб, що розраховують, кілька крейцарів виходить на одну штуку, а відтак платить кождий ґазда більше або менше, розмірно до числа овець, а платить на руки того богача, що наймив собі вівчаря. Крім платні в грошех мають ще вівчарі і інші немалі користи. Через цілий час випасу на полонині***) всі вівчарі живлять ся безплатно і майже

*) Властиво громада Сенечів наймає від скарбу державного (камери) полонини для випасу волів; чиниш політний розділює ся між господарів відповідно до скількості волів і зове ся „полониньщина“.

**) Далше будемо говорити тільки о вівцях, розуміючи разом також і кози.

***) Випас на полонині триває около 5 місяців, звичайно від св. Якова (12. мая) до Покрови (13. жовтня).

виключно свіжим овечим молоком і сиром. Далше, належить ся кождому вівчареви яко заплата в натураліях 10 гелет бриндзі і жентиці, в вартости около 5 гульд. А щоби вівчарі на полонині мали в шо одягнути ся і обути ся, то кождий властитель овець по черзі мусить позичити вівчарям свої сорочки і своїх ходаків на довший або коротший час, відповідно до того, чи має більше чи менше овець. Чергу визначає найстарший вівчарь.

Ще більш інтересний є спосіб, в який властители овець розділюють між себе пожитки з овець а іменно бундзи (овечий сир) і жентицю („кваснину“), добувані через ціле літо з овечого молока*). А ділене є конечно, бо всі вівці доять ся „у ворох“ (гуртом) і відтак годі пізнати, котрий кусничок сира є від моїх овець а котрий від твоїх. Отже при тім діленю сира і жентиці дивлять ся Верховинці не тільки на те, кілько у кождого газда є дійних овець і кіз**), але також числять ся з тим фактом, що кози бувають у троє молочнішій від овець та що і вівця одна дає менче молока а друга більше. Ціла ся справа доволі скомплікована, тож для ясности мушу все розказати, як то кажуть, за рядом з кінця.

В половині мая, о св. Якові, „мішають“ вівці, то значить: всі газди зганяють свої вівці на полонину до купи. В кілька днів по мішаню, як уже вівці папасуть ся полонинської трави, сходягь ся рано всі властители овець на полонину до салаша і там при веселій забаві (пють горівку і ріжуть баранця) „доють вівці на міру“. Діє ся се так: кождий газда доїть під оком найстаршого вівчаря свої вівці, а відтак оба (т. є. газда і вівчарь) перемірюють удоене молоко „полонником“ (рід деревляної хохлі; „полонник“ яко міра зове ся також „кубка“ або „мірявча“ і містить в собі трохи не пів літри). Се „доєне на міру“ є власне підставою до розділу бриндзі і жентиці між властителями овець, бо кождому властителеви належить ся за ціле літо два рази тільки „гелет“, кілько „полонників“ удоєно того дня від его овець. Приміром: якийсь газда має 10 дійних овець (крім баранів і ялівнику) і при „доєню на міру“ дали ті вівці разом 15 полонників молока; то той газда має дістати за ціле літо $2 \times 15 = 30$ гелет. Що ж то є „гелета“? Є се деревляна судина, обєму близько 16 літрів, до котрої зливають вівчарі удоєне овече молоко і котра побіч полонника вживає ся до мірєня овечого молока. Тую скількість сира і жентиці, котру добуває ся з одной гелети овечого молока, зовуть коротко також „гелетою“***). „Гелета“ містить в собі около 40 полонників, а що кождий газда дістає у-двоє тільки гелет, кілько при

*) Вовну стриже кождий газда окреме з своїх овець дома

**) Число овець у поодиноких газдів дуже нерівне: є такі, що мають над 100 овець, а є й такі, що мають лиш кілька або і зовсім не мають.

***). „Бундз“ великості бохонця хліба має в собі 2 гелети молока і коштує 1 гульд.

доєню на міру мав від своїх овець полонників, то значить, дістане за ціле літо 80 разів тільки, кілька удоїв на міру*).

Тепер-же ходить о те, щоби і вівчарі і властители овець добре через ціле літо памятали, кілька кождому газді належить ся гелет, а зглядно, кілька полонників кождий газда надоїв на міру. Очевидно, такої штуки ніхто не годен доказати, бо писати ані читати Верховинці не вміють, отже помагають своїй памяти в інший примітивний, та досить дотепний спосіб. Ого при доєню на міру має найстарший вівчар під рукою патички з смерекового дерева, кільканайцять сантиметрів довгі, а 3—4 сант. широкі а власне тільки патичків, кілька є всіх властителів овець. На таких патичку нарізує вівчар тільки карбів, кілька котрий газда надоїв від своїх овець полонників, а відтак переколює той патичок поздовж на двоє так, що на обох половинках лишають ся карби. Одну половинку патичка дає газді, а другу лишає собі. У вівчаря є отже тільки патичків, кілька газдів, а у кождого газди тільки один. Ті карбовані патички зовуть ся „роваші“ (від рівців або карбів) і сповняють трояку функцію. Передовсім служать для памяти, бо з „роваша“ кождої хвили може вівчар довідати ся, кілько гелет і кому має дати, а газда довідує ся, кілька гелет від вівчарів має дістати. Дальше служать ті патички для взаємної контролі, бо обі половинки роваша „пристають до себе так щільно і карби на них лучать ся так докладно, що успішне підроблене роваша або побільшене числа карбів є неможливе. Наконєць роваші суть орудієм обміни (обороту), бо вівчарь видасть сир і жентицю всякому, хто тільки прийде з ровашем до салашу; деякі отже газди замість продавати готовий уже сир продають наперед роваш за ціну тої кількості гелет, яка на нім означена. Значить, роваш можна уважати за рід примітивного документу на оказателя (Inhaber-Papier).

Стільки о „доєню на міру“. Тепер-же треба розповісти, в який спосіб приходить кождий газда до того, що єму належить ся. Ото через ціле літо ходять властители овець один по другім в полонину**) „на очередь“***), щоби відобрати свої „гелети“. Той що „йде на очередь“ зове ся „ватаг“. Ватаг бере з собою коня, бесаги на сир і боклагі на кваснину і прийїхавши на полонину до салаша, доїть разом з вівчарями череду. Відтак клягає і варить молоко, відціджує жентицю (кваснину) а з сира робить бундзи. Коли вже набирає ся належна скількість гелет, ватаг забирає свою „очередь“ і вертає домів. Через ватага переказує найстарший вівчар в село, хто найблизшого дня має йти „на очередь“, бо, як сказано, на очередь ідуть по черзі, то значить: коли один відбере свої гелети, тоді йде другий і т. д.

*) Як побачимо дальше, богачі дістають значно більше

**) Полонини віддалені від села 5 до 20 клм.

***) Слово „очередь“ утворене від слова „черед“ і означає пожиток з череди, т. є сир і жентицю, а технічно ту скількість, котра кождому газді належить ся. В Словари Желєхівського „очередь“ зн. „черга“; виправді на очередь ходять „по черзі“, однак „очередь“ не значить „черга“.

Ті однак що мають дуже много овець, ходять на череду кількома наворотами. орядок, в яким газди мають іти на череду, означає найстарший вівчарь.

Коли мине три місяці від мішання, отже найскорше до Спаса (18. авг.) а найдалше до Першої Матки (27. авг.), відібрали вже всі газди свою череду, то значить, кождий газда дістав уже тільки гелет сира і жентиці, кілько на роваша назначено. Тоді кінчить ся літній сезон а починає ся осінній. Вівці пасуть ся спільно на долощині далше аж до Покрів (13 окт.) отже ще майже через два місяці. І через ті два місяці вівці далше доять ся і сир варить ся. І сир той далше розділює ся між властителів овець в тій самій пропорції, що і дотепер. Та скількість сира і жентиці, що припадає на кождого газду в осени, зове ся „осіцинна“. Однак тої осіцини, в порівнянню з літніми гелетами, вже дуже не багато, бо в осени наша скупа і мало поживна, не то, що в літі — то й молока вівці дають мало. А що хід на долощину далекий і тяжкий, то за осіциною оплатити ся іти тільки тим газдам, що мають много овець. Ті-ж газди, що мають кілька або кільканайцять овець, не відбирають осіцини зовсім і їх пайка дістає ся богачам. В інтересі богачів лежить, щоби літній сезон трівав як можна коротше і літніх гелет було як можна менше, а за те осінній сезон щоби починав ся як найшвидше і щоби осіцини було як найбільше. А се залежить від того, кілько вівці дадуть молока „при довню на міру“: чим менше удоїть ся, тим менше випаде гелет і тим швидше скінчить ся літній сезон а зачне ся осінній. І тому беруть ся богачі на способи: підмовляють вівчарів, щоби перед довнем на міру гонили вівці по скалах і вертепах, де нема доброї трави, щоби удій на міру був скупий. Вівчарі радо слухають богачів, бо ж власне богачі їх годять і наймають.

Так діє ся в Сенечолі і Вишкові; в Вишкові однак богачі менше кривдять загал, бо там держать газди більше овець. В інших верховинських громадах спільний випас овець і кіз відбуває ся подібно, з більшими або меншими відмінами. І так в Уричі і Сопоті (між Сколім і Дрогобичем) доять виправді також на міру, але за підставу поділу бере ся не гелета молока але фунт готового сира (значить, розраховують, кілько кождий газда має дістати фунтів сира, а не кілько гелет). В Побуці коло Скольного не розраховують ані на фунти ані на гелети, а тільки „на удої“ чи „на молоко“. Коли ціла череда (всі вівці всіх властителів) раз здоїть ся, то зове ся се „один удій“ або „одно молоко“. А що вівці доять ся тричі на день а пасуть ся спільно через 5 місяців або 150 день, то всіх „удоїв“ (або всіх „молок“) є 450. Отже тих 450 удоїв розділюють між поодиноких газдів пропорціонально до числа і молочности овець кождого газди, при чім держать ся такого порядку, що той газда, котрий має найбільше овець, бере свої молока (удої) на самперед, по нім приходить черга на кождого газду тим скорше, чим більше має овець, а ті що мають найменше, беруть на сам послід. І тут знов криядуть богачі бідних і то ще більше як в Сенечолі, бо весняний удій богача має в собі три або пять раз тільки молока, що осінній удій бідного. Вскуди отже показує ся, що

спільний громадський випас овець є установою тих давніх часів, коли то ще не було „богачів“ і „бідних“, а бодай не було такої різниці між одними а другими, як нині. Нині спільний випас овець в тій формі, в якій досі у Верховинців удержався, не пристає вже добре до сучасних відносин і яко анахронізм чим раз більше зводить ся, тим більше, що через славетну „регуляцію сервітутів“ громади потратили много полонин і вільний випас по лісах.

XIV. Ліс і вода. Звірина і риба. Гриби і ягоди. Копань, спаль або пасіка. Чертежі.

Після первісного погляду правного Верховинців ліс — се річ нічия, річ, котру всякому вільно хіснувати і уживати після потреби і вподоби. Верховинці тільки з трудом і поволи освоюють ся з тою гадкою, що ліс і дерево після писаного закона є так само приватна, індивідуальна власність, як ріля або худобина — дарма, що ділчі і їх лісові урядники дають селянам в тім напрямі доволі переконуючі лекції. Лісова крадіж в очах Верховинців не є ані гріхом ані проступком „Тото Бог сіє ліс“ — говорять вони і висказують в той спосіб погляд, що праця і тільки праця повинна бути основою власности. Ліс не є продуктом праці, то і не повинен бути предметом виключної власности.

Тож коли Бойко потребує дерева на опал або на матеріал, то не довго роздумує над тим, чи в своїм чи в чужім лісі буде рубати, а за те більше застановляє ся, де росте здатне дерево і до котрого ліса найблизша і найліпша дорога. З свого боку верховинські газди зовсім не користають з постанов закона о лісових пошкодах і не противлять ся коли чужа людина збирає на їх ґрунті гриби, ягоди, мох, зілля або щось подібне. Також і многі лісові урядники, скарбові і камеральні, дивлять ся через пальці не тільки на дрібні але і на грубі лісові пошкоди, але за те домагають ся від громадян різних датків і послуг, кажуть собі за дармо возити дрова, давати яйця, бундзи і сушені гриби.

Коли в Верховині не много є сокир, котрі би були невинні перед законом лісовим, то вже певно нема і одної стрільби, котра була би чиста перед законом ловецьким*). Верховинець не в силі зрозуміти, що вільно мати стрільбу а не вільно полювати, а ще менче годен пізнати, як можна не стріляти звірини там, де вона власне є, а що звірина утікаючи і шукаючи крийівки не оглядає ся на межі і на право власности, то не дивиння, що в Верховині кождий, хто має стрільбу, стає „вільним стрільцем“ (Raubschütz).

*) Після австрійського закона не вільно полювати не тільки на чужім, але і на своїм ґрунті, коли той не становить одноцільного комплексу 200 морґів.

В Верховині лісів много, а землі придатної до хліборобської управи мало (в скільськiм судовiм повіті займають ліси половину, а в долинськiм дві третини всего простору). В давнину творили ліси безкрає, непроглядне море, серед котрого наче острови видніли ся невеличкі кусники орної землі та сіножатей. Тож кождий Верховинець уважав за найважнійшу задачу свого життя як найбільший кавалок ліса вирубати, викорчувати і очистити для хліборобської культури. Давніші домінії не тільки тому не противили ся, але ще заохочували, полишаючи мужиків в спокійнім уживаню тих кусників землі, видертих дикий, лісовій природі.

Коли Верховинець вирубає кусник ліса, тоді красні і здорові цівки смерекові „обчісує“ на місці з галузя і звозить їх собі волами на обійсте, щоби мати дрова і матеріал. Коли вже в зрубі нема доброго дерева, лишень саме пнів, галузя, ріща і такі цівки, що їх не оплатить ся з ліса вивозити, тоді Верховинець стягає все те нездале дерево в куши, в стоси і лишає ті куши в спокою, поки добре висхнуть. Тоді такий вирубаний кусник ліса зове ся „пасіка“.

Як пасіка висхне, запалюють її; лісова земля покриває ся вуглем і попелом і тоді вже пасіка зове ся також „спаль“ „згарь“, „погарь“ або „згарища“. Відтак перекопує Верховинець спаль мотикою і сіє там жито або інче збіжа через один або два роки. Тоді пасіка зове ся вже „копань“. По літах, коли пні, що стирчать з землі, збутвіють, Верховинець корчує і чистить пасіку: викопує пніва і корчі, вибирає каміня і там, де колись був ліс, має рілю або сіножать. Такий кавалок управної землі, добутий через вирубане і викорчуване ліса, зове ся „чертіж“. Копань і чертіж — се вже не дарунок природи, як ліс або полонина, але здобуток людської праці; тож після правного погляду Верховинців копань і чертіж є виключна, індивідуальна власність того газди, хто ліс вирубав і викорчував, без огляду на те, що хтось інчий держить себе за власителя ліса.

Як ліс, так само і ріка є річ нічия, або ліпше, громадська. В ріці кождому вільно рибу ловити. Такий є первісний погляд правний.

В деяких селах, як приміром в Синевідську, ловлять селяне рибу гуртом, або як самі кажуть: „гонять вир“. Кільканайцять хлопів стає рядом на поперек ріки з сакулями і вятірами, а два або три хлопів з довгими жердками в руках, влізають до ріки в місці висше положенім і штуркаючи довкола себе жердками і перевертаючи каміне, ідуть долі рікою. В той спосіб вистрашують рибу і гонять її на них, що стоять на поперек ріки з сакулями. Кждому з рибаків належить сятя риба, котра зловить ся в єго сакулю або вятір, а щоби труд тих двох або трьох хлопів, що гонили рибу, не був за дармо, то рибаків скидають для них по дві, по три або і по більше риб, після того, кілько зловить ся. Коли зловить ся дуже мало риби, то нагінці не дістають нічого.

XV. Межа. Руська присяга або відходжене межі під дерном.

На межі якбить садіти, оссина-му, злий дух. Через чужу межу не годить ся нести по заході сонця молоко, бо „відбере коровам молоко“. Через чужу межу не годить ся перейти жінці, котра по злогах не була у „виводі“ (очищаючий обряд церковний), бо вона нечиста. Отсі повірки вказують, що межа в очах простого народу стоїть під опікою надприродних сил.

„Ані я тобі перекосив (scilicet: межу), ані я тобі переорав“ — говорить один Верховинець другому, коли хоче сказати, що між ними обома нема ніякі причини до гніву і суперечки. Коли ж один сусід обвинює другого, що той ему межу перекосив або переорав, а обвинений заперечує тому і твердить, що межа як-раз туди йде, поки він косив або орав, то такий спір о межу рішає ся після стародавнього звичаю через „відходжене межі під дерном“. Діє ся се в той спосіб. Той, хто кривдує собі, що его межа перекошена (чи переорана), визиває свого противника „при людях“ менче більше тими словами: „Коли ти кажеш, що межа йде туди, поки ти косив (або: поки ти орав), то відійди межу під дерном!“ Коли обвинений не згодить ся сповинити те жаданє, то тоді в очах громадян він винуватий, тоді всі громадяне пересвідчені, що він „не по правді“ (в злій вірі) робив, та що він справді межу перекосив (або переорав). Значить, обвинений програв справу і повинен уступити, бо того домагає ся оінія і воля громади.

Коли ж противно обвинений згодить ся на жаданє поставлене противником, тоді йдуть оба супірники „з людьми“ на те місце, котре є предметом спору, „на котрім собі зайшли“. Прийшовши там, обвинений виконує дернянку (кусник землі в травую, кусник муруга), кладе собі тую дернянку на голову і притримує єї лівою рукою а праву руку кладе на груди і клякає: в тій поставі, на колінках, йде туди, поки він косив чи орав і куди після его „сумління“ тягне ся межа, а один з присутних людей йде слідом за ним і тикає в землю колики (патики), щоби знати було, куди той „під дерном“ ішов. Коли се стало ся, тоді обвинений виграв справу: і обвинитель і всі громадяне мусять ему вірити, що він по правді робив, що межа не перекошена (чи там не переорана), а тільки справді йде туди, поки він косив (чи орав) і куди він ішов навколінки під дернянкою.

Цілий сей акт зове ся у Верховинців „відійти межу під дерном“, а коли я питав ся їх про значінє сего акту, то поясняли міні, що се „така руська присяга“. Після їх інтерпретації акт сей має символічне значінє, а іменно, коли обвинений клякає, кладе собі дерно на голову а праву руку на груди, то через те він неначе говорить: „нехай мене свята земля вкриє, нехай я піду під землю коли я не по правді роблю, коли межа не йде туди, куди я йду.“ Тож загал Верховинців вірить, що як хто насупротив свого сумління відійшов під дер-

ном межу, то за ту страшну кривоприсягу мусить до року умерти. Міні навіть розказувано дотично того конкретні приміри.

Хотай ще й тепер спори о межу не рідко рішають ся через „руську присягу“, то все-ж таки лучає ся се чим раз рідше, а за те чим раз частійше звивають сусіди против сусідів помочи цісарських судів в дорозі провізоріального процесу. І не дивниця, бо віра в над-природну санкцію „руської присяги“ чим раз більше ослабає, а екзекутівна власть цісарських судів має більшу силу і повагу, як опінія громади.

(Далі буде.)

Володимир Охримович.

Основи суспільности.

(Повість із сучасного життя.)

Часть перша.

XI.

На фільварку у Адася панувало велике оживленє. В кухні горить огонь, варять і смажать, слуги та служниці бігають то за водою, то до шпихліра, то до пивниці. В панських покоях світло, гамір. Там сидять гості дожидаючи вечері. Повернувши з підвечірку у пані графині вони ще поки було видно оглядали фільварок, заходили до ліса, любовали ся з горбка заходячим сонцем, а тепер власне вернули до покойів, курили цигара і пили вино. Розмова йшла сим разом зовсім на інші теми, віж у пані графині. В товаристві були самі кавалери, тай ще одної компанії, люде молоді, котрих справи публичні в ґрунті річи обходили дуже мало і для котрих вони були тільки вигідними щєблями, по котрих доходить ся до гонорів, впливів, протекцій, значіня. Тож тут, в своїм тіснім кружку вони не потребували ставати на котурни і драпувати ся в тоги людových трібунів, — тут кождий виявляв без ніякої жєнади свої властиві чутя і погляди. Розуміє ся, пані Калясантий був героєм розмови. Ще підчас проходу він висипав перед товариством цілі міхи своєї мудрости о расах коней, о штуці продаваня ліса на зруб, о тім як треба обходити ся з хлопами, щоби удержати їх в послузі і залежности, і тепер власне кінчив свої глаголаня на сю тему.

— Бо властиво о що ходить? Цивілізація — се квітиєк. Мужики — се гній, добрий тільки на те, щоби его соками кормили ся, на его плечех виростили нишні квітки — ми, репрезентанти цивілізації. Коли вони спротивлять ся сему призначеню, захочуть і собі ж бути квітками — о, pardon, тоді не тільки для нас не стане ґрунту, але весь край стане ся пустинею.

— Вони се самі знають, Кайцю, — мовив пан Еміль. — У них і приповідка така є: коли кождий схоче паном бути, то хто буде свині пас?

Тадзьо тим часом у другім покою, взявши під руку Адася, ходив з ним геть і назад і розмовляв притишеним голосом.

— Адась, тобі чогось не стає? Ти чогось маркітний?

— Я? — на пів здивованим, на пів тривожним голосом відмовив Адась. — Ані міні снить ся.

— Не крути! Передо мною не скриєш ся. Я ціле пополудне обсервую тебе. Ну, скажи, забракло монети? Не бій ся, се людська річ. У мене знайдеш в тім пункті повне співчуте.

— Співчуте?..

Адась знов видивив ся на Тадзя, хотів сказати, що він не потребує грошей, але далі поміркував щось і силуючи ся на спокійний тон додав:

— Е, що там, дрібниця! Моментально хибло міні, ну та я... Сьогодні йду з вами до Львова, то вже там якось... А властиво, знаєш, не міні, а мамі потрібно.

— Ну, а довг в касині?

— Чорт би їх побрав з казином! Заплачу, що маю робити.

— Ну, а кілька ж тобі треба? Знаєш, я тепер троха при грошах, що у мене не є звичайна річ. Та боюсь, що як будуть у мене, то швидко їх не стане, то міг би я на короткий час тобі вигодити.

— О, спасибі тобі! — горячо промовив Адась, стискаючи его руку. — Міні так двісті гульденів вистарчило б на разі в повні. А за тиждень або два — на коли тобі треба буде?

— Думаю, що не швидше як за два тижні.

— От і гарно. За два тижні служу тобі.

Тадзьо виняв із портмонетки 200 гульденів десятками і дав Адасеві, почім вернув до товариства. Адась тим часом вийшов до сіней, заглянув до кухні і крикнув, щоби квапили ся з вечерею, потім обійшов подвір'є, де крім одного львівського фіакра стояла злагоджена до дороги его така бричка. Коні ще стояли в стайні і хрупали привялу конюшину.

Адась вернув до своїх гостей. Вони починали нудитись. Пан Калясантий силував ся забавляти їх показуючи, як робить ся вольти з картами та оповідаючи різні картярські пригоди, але его оповідання не дуже займали товариство. Тадзьо насупившись ходив по покою, пан

Альфоне сидів у фотелю і курив цигаро за цигаром, а пан Еміль оглядав Адаसेві стрільби і пістолети.

Подали в кінці вечерю і гумор молодих людей зараз підняв ся о цілу октаву. Розмова оживила ся, почались жарти і сміхи, навіть Адась повеселів, хоч що хвиля якось боязко позирав довкола, немов дожидаючи от-от якоїсь неприємної вісти. Після вечері внесли цілу батарею бутельок і Адась попросивши Талзя, щоби на кілька хвиль заступив місце господаря, перепросив гостей, що на хвиличку вийде, бо має одно пильне діло. Гості навіть не дуже звернули увагу на его вихід.

Нють паничі, забавляють ся. Шумить вино в головах, лунає їх голосний спів і з кожною хвилиною живіші, голосніші стають їх розмови. Дим від цигар синявими клубами стоїть під стелею, два лакеї Адаसेві раз у раз відкорковують бутельки та наливають чарки.

— Як жеж ви тут живете в тій пустині? — обзиває ся пан Калясантий до одного з лакеїв. — Від села далеко, служниці якісь старі баби, — не вже так без молодих дівчат обходите ся?

— Радимо собі як можемо, прошу ясневелиможного пана, — відповів лакей усміхаючись широкою усмішкою.

— Ну, як же собі радите? Ану скажи!

— А що! Тут по при фільварок сгечка в ліс — і на гриби і на ягоди —

— Ага, а ви немов ва рогачці стоїте і мито збираєте від молодих дівчат.

— Ясневелиможний пан, як бачу, розуміють сю річ.

— Ха, ха, ха! — голосно регоче ся пан Калясантий. — Ще я би, братку, не розумів! Го, го! Ну, але стій — ось порожний келишок. Налий собі вина і випий! Зараз!

Лакей не дав собі сего два рази казати.

— Ну, а панич ваш, пан Адась, — допитував пан Калясантий, — він любить так — за дівчатами?..

— Сего не знаю, прошу ясневелиможного пана. Се не моя річ.

— Го, го, братку! Так міні не викрутиш ся. Не твоя річ? А як пан Адась каже: Мацьку — чи як тебе кличуть?

— Антін.

— Антоне, я хочу, щоби нині тота й тота дівчина до мене прийшла.

— У нас того нема, прошу ясневелиможного пана. Не такий нарід.

— Он як! Не добрий нарід, кажеш? Не послухає?

— Ні.

— О, то кепсько. Але я тому не вірю, щоби пан Адась так таки —

— Ну, Кайцю, — перервав сю індагацію Тадзьо, — досить того. Я заступаю місце господаря і не позволю, щоби по за его очима ти компромітував его перед его домашніми.

— Тадику! — зовсім уже підпилий балакав пан Калясантій. — Що тут за компромітація. Людська річ! Аджеж я певний, що наш дорогий, коханий, почтивий Адає і тут так само як у Львові не живе монахом, а оті его старі служниці ще побільшують мое підозрінє. От тим то я, яко старий практик, рад би знати, як він собі радить.

— Із сего тобі не буде ніякої користи, — флегматично сказав пан Альфонс.

— Хто знає! Я припускаю, що він і тепер пішов десь на якесь rendez-vous з якою небудь Дафною або Хлоєю.

— Се дуже може бути, — задумчиво сказав пан Альфонс. — А справді, резолютний хлопець. Нас лишив і навіть не сказав, куди і по що йде!

— Отсе то хвалю! — не то проговорив, не то прокричав пан Калясантій. — В таких справах треба бути резолютним. По вояцки або по шляхецьки. Шах-мах і діло готове! Випиймо тимчасом Адаєве адоровле! Niech żyje nam!

Всі встали з місць, підняли чарки і півп'яними голосами проспівали: Niech żyje nam! Але спів їх на половині такту урвав ся. В сусіднім покою, в котрім була Адаєва спальня, щось заворушилось, почув ся якийсь шелест, якесь буркотанє мов людини розбудженої з глибокого сну, а потім гомін кроків і голосне стуканє до дверей.

— А се що? — скрикнули нараз усі гості.

Стуканє повторило ся. Лакеї стояли зачудувані чи перелякані і жаден з них не поворухнув ся. Перший пан Еміль підбіг до дверей, до котрих з другого боку стукано. Двері були замкнені і ключ винятий.

— Де ключ від дверей? — запитав Еміль одного з лакеїв.

— Не знаю, прошу пана.

— Що значить: Не знаю? Руш ся, знайди, а не балакай дурниці!

Лакеї кинули ся сюди-туди і принесли кілька ключів, з котрих один придав ся до тих дверей.

— От цікаво, хто там такий схований! — мовив пан Альфонс, від стола позираючи до дверей.

В отворених дверех спальні показала ся висока, струпка стать сільської дівчини. На пів сонними, на пів здивованими очима, очевидно ще не розуміючи гаразд, де се вона є, дівчина дивила ся на паничів, що побачивши сі всі збігли ся і цікаво приглядались їй.

— Ге, ге, ге, — скрикнув весело пан Калясантій. — От яка німфа стереже тут Адаєвих пенатів!

— От який монах ваш шановний господар! — замітив з усміхом пан Еміль.

— Одно мусите панове признати, що смак у него несогірший і що ся красавиця справді варта, щоб нею заопікувати ся, — розсудливо промовив пан Альфонс.

Дівчина тимчасом усе ще стояла на порозі спальні, мов без тямки поводячи очима довкола і не мовлячи ані слова. Тадзьо обернув ся до одного з лакеїв.

— Слухай, — запитав его півголосом, — ти знаєш сю дівчину?

— Знаю, прошу ясного пана.

— Хто в на?

— Та тут із села, Маланка зове ся. Служить —

— А, служниця! Ну, а панич із нею... тее то?

— Ні, прошу ясного пана. Я єі тут ніколи не видав.

— Ніколи не видав? А вині?

— І нині я не бачив, коли і як вона сюди ввійшла.

— Як то, ти не знав, що вона тут є?

— Ні, не знав.

— Ось що! А се що таке? Яким же способом вона сюди дістала ся?

— Не знаю, прошу ясного пана.

Тадзьо підійшов до Маланки і взяв єі за руку. Вона не супротивляла ся, а тільки обернула на него свої палкі, чорні очі, в котрих видно було якесь безсилне напруженє, немов би мозок єі, убезвладнений чимось, на дармо силував ся розрушатись і дійти до ладу з тим, що его окружало.

— Слухай дівчино, — мовив Тадзьо, — скажи нам, що ти тут робиш? Відки ти сюди дістала ся?

Маланка все ще вдивляла ся в панича. Та дотик его руки був немов першим товчком, що ввів єі мозок у нормальний рух. Вона почала приходити до себе, почала розуміти, де вона. Та се протвереженє не було для неї приємне. Бачучи себе в панськїм покою, при горючих лямпах і серед кунки тих цікавих, на пів п'яних панів, вона страшенно перелякала ся. Вона зрозуміла, що проспала весь день до вечера, що запізнила ся до дому, та тільки одного не розуміла, як се стало ся, що вона після обіду і склянки вина, котрими почастував єі Адася, могла так твердо заснути, чого се голова у неї болить так страшенно і в роті чути такий поганий смак, і як се стало ся, що замість Адася вона опинила ся в товаристві отсих панів, а Адася десь зовсім нема.

— Ой Господи! — скрикнула вона і вирвала свою руку з руки Тадзя, — щож се я наробила! Я вже давно мусіла бути дома!

І вона зробила такий рух, немов би хотіла проміж панами пройти до дверей.

— Е, ні, серденько, так не можна, — крикнув Тадзьо. — Ти мусиш нам сказати, що ти тут робиш?

— Я? Я нічого... Я спала, — промовила Маланка.
 — Спала, спала. Але відки ти тут узяла ся? Як ти вийшла, що тебе ніхто з слуг не бачив?

— Я з паничем... Я прецінь не сама.
 — А, так ти з паничем! — скрикнув пан Калясантий. — Він тебе сам запровадив, чи ти добровільно прийшла?

Маланка видивила ся на него.
 — Ну, скажи, ти его дуже любиш, га? Чи ти тільки так до него прийшла, в гостину?

— Ти часто так приходиш сюди?
 — Ну, а як панича нема, то може би ти і з нами погостила ся? Така гарна дівчина, нам буде дуже приємно.
 — Ну, Маланю, справді! — промовив Тадзьо. — Поки твій панич прийде, сядь собі ось тут з нами, вапий ся вина! Гей, ти, хло, подай сюда келішки з вином!

— Нам усім! Нам усім! — крикнув пан Калясантий. — Усі випеємо на здоровле гарної Малані — чи ти справді так називаєш ся, га? Гарне ім'я!

— Ну, Маланю, на, не бій ся нас! — приговорював пан Еміль, подаючи їй келішок з вином. — Панич зараз прийде, а ми его гості. Ну, чогож ти так стоїш? На, бери і пий!

— Пустить мене! — скрикнула нараз Маланка і прожогом кинула ся наперед, відсуваючи своїми крешками руками на бік влазливих паничів. Пан Еміль похитнувся і розлив вино на підлогу, а на пана Калясантия наскочила Маланка так сильно, що він відскочив аж до стіни і вилив на себе все вино не тільки з келішка, але і з бутельки, котру держав у лівій руці.

— Ах ти худобо неотесана! — скрикнув він, із сентиментально-слізливого тону відразу випадаючи в грубіянський, — а ти що робиш? Ми до тебе делікатне, а ти тручаєш ся? Що ти собі думаєш, що ти на толоці зі своїми парубками?

І він не думаючи довго замахнувся і вдарив її в лице. Маланка, котру в її розгоні зупинили лакеї, зойкнула тихо і рванула ся опять, щоби вибїгти з покою.

— Держить її! — кричав розлючений пан Калясантий. — Вона мабуть злодійка, пократла щось з панського покою.

— Сам ти злодій! — уся обливши ся полум'ям відповіла їй Маланка. — Пустить мене! Чого ви хочете? Господи! Додай міні сили!

І вона добуваючи всіх сил пхнула одного з лакеїв до стіни так міцно, що той покотив ся на підлогу, а сама кинула ся до дверей, волочучи за собою другого. Та пан Калясантий, Тадзьо і Еміль заскочили їй дорогою.

— Ні, сій! Тепер не втечеш, — мовив до неї лагідно але рішучо Тадзьо — Ми не можемо тебе пустити, поки панич не прийде.

Слуги говорять, що не бачили, як ти сюди входила, а панича бачили. Значить, се не може бути правда, щоб ти з паничем увійшла.

— Пустіть мене! Пустіть мене! — з сльозами в очах, важко дихучи благала Маланка.

В тій хвили лакей, що був упав на підлогу, зірвавши ся прискочив до неї і з злості вдарив її кулаком у карк.

— Ти негіднице! — скрикнув він. — Ти ще тут будеш шарпати ся? Чекай, ми тебе звяжемо і жандармам віддамо. Вони з тобою інакшу справу зроблять. Будеш ти не тої співати.

Ся погроза була для Маланки мов удар обуха в тімя. Вона з малку страшенно бояла ся жандармів і до тепер не могла ніколи на них глядіти без страху. Тож почувши, що її хочуть віддати жандармам, вона відразу пригадала собі всі ті страхіття, які їй розповідано про жандармів. Їй мигнули в уяві кайдани, ланцюхи, карабіни з насадженими багнетами; а ось її оковану ведуть селом, усі біжать на ню дивити ся, всі з неї глузують, матері показують її дітям, а діти шепчуть, говорять, а далі кричать, верещать за нею: злодійка, злодійка! І вона зовсім стратила застанову, память, розвагу. Дикий страх довів її майже до безумства. Вона почала кидались, шарпатись, рвати ся, у одно повторяючи:

— Пустіть мене! Пустіть мене! Я не злодійка!

Почала ся коротка та шалена боротьба. Пять мужчин (бо пан Альфонс мовчав, з філософічним супокоем придивляв ся тій сцені) кілька минут мочувало ся з одною дівчиною. Вона вдарила одного лакея в лице так, що йому бризнула кров з носа, потім штовхнула в груди лицарського пана Калясантого, відірвала Тадзьови рукав від сурдута, а пана Еміля копнула ногою так сильно, що той з зойком повалив ся на крісло. Та в кінці удалось їй перемогти. Один лакей ухопив її за праву руку і закрутив їй на хребет так сильно, що аж кість хруснула і Маланка з голосним окриком упала на коліна.

— Ти гадюко! Ти безпутнице! — люто кричав пан Калясантий хапаючи її за коси і пригинаючи її голову в низ. — Чекай лишень, ми тобі покажемо, як з нами бороти ся! Гей хлопці, вяжіть їй руки!

Лакеї моментально скрутили їй руки на плечех.

— Ведіть її сюди! — командував далі проповідник шляхетського демократизму, показуючи двері спальні. Лакеї пхнули Маланку до спальні, в котрій було темно і тільки з сусіднього покою доходив туди скісний стовп світла.

— Обшукайте її, чи чого не вкратла, — командував він дальше і засвітивши в спальні свічку примкнув двері від покою. По хвили розляг ся зі спальні голосний крик Маланки — такий голосний та розпучливий, що прочі панове в покою аж здригнули ся.

— Кайцю, не роби дурниць! — скрикнув не рушаючи ся з місця пан Альфонс.

— Ну що ви скажете про таку відьму? — гнівно говорив Тадзю, оглядаючи свій розфалатаний рукав. — Адже єі справді варто прочити.

Пан Еміль усе ще сидів на фотелю держачи ся обома руками за живіт і загризаючи губи з болю.

— Ох! Та я б єі роздер! Я б єі — Адже се звір якийсь, не дівка!

В спальні крик утих, тільки чути було глухе шептанє, тихі проклятя пана Калясантого та важке сапанє Маланки. Паничі в покою замовкли і прислухували ся, їх лютість по малу втишувала ся, вертала ся холодніша розвага і в серці у кожного робило ся якось несмачно, а далі чим раз більше бридко і погано. Усі почули, що на їх очах, при їх помочи і співуділі стало ся ось тут щось таке дике та несуразне, таке погане та огидне, що може важкою плямою впасти на ціле їх житє, одним замахом розбити всіх їх пляни і надії, що вони, перед хвилию ще весела і безжурна компанія, отсе неждано-негадано перебули одну з рішучих, фатальних і страшних хвиль свого життя. І як се стало ся? з чого се пішло? По що, для чого се так вийшло? Фатальна хвиля була така коротка, така незвичайна, ні з чим не звязана, ні чим не мотивована, що розум не вмів у першій хвилі впоратись з єі вражіннями, не вмів дійти до якого небудь ладу. Всі вони сиділи понури і пригноблені, навіть пан Альфонс стратив свій філософічний спокій і кинувши в кут недопалене цигаро, крикнув голосно, обернений до дверей спальні:

— Кайцю! Скажу тобі рішучо, що ти крайна худобина!

В тій хвилі з лускотом отворили ся двері покою, що вели з передпокою і в них показала ся постать старого, сивоголового мужика, без капелюха, з розвіяним довгим волосєм, босого, в короткім суконнім лейбику. Лице єго було образом тривоги і перестрахи. Се був старий Деменюк.

— Моя дитина! моя дочка! Де моя дочка? — скрикнув він впадаючи до покою. — Де вона? Я чув єі крик — ще онтам, за городом бувши я чув, як вона кричала: Татку! Татку! Ратуйте! Скажіть панове, де вона? Де ви єі поділи?

В тій хвилі зі спальні роздало ся страшення. проймаюче стогнанє, мов чоловіка що конає у страшних муках а при тім має щільно затканий рот і не може кричати. Деменюк мов ранений звір кинув ся туди, отворив двері, і бачучи, що там діє ся, заревів мов скажений, так що паничам здавало ся, немов увесь фільварок захитав ся в своїх основах від сего нелюдського крику.

Потім голосний стук, немов би хто кинув міх життя з поду на землю, і глухий зойк пана Калясантого — потім довга, довга тиша переривана тільки якимсь шелестом, якимсь шентом та важким хлипанєм. Паничі сиділи мовчки на своїх місцях, тільки пан Альфонс неспосте-

режено на дальцях вийшов на подвіре і велів чим швидше запрягати коні. Потім отворили ся двері спальні и вийшов старий Деменюк, піддержуючи Маланку. Вона була смертельно бліда, єї прекрасна голова безсильно звисала на батькове рамя, а руки обіймали батькову шию. Не кажучи ані слова обоє вийшли геть з покою, а за хвилию були за обрубом фільварку, мов дві безтілесні тіни потонули в сумерці тихої, теплої літної ночі. Ще пару минут пройшло, і гості, не дочекавши ся Адася, посідали на фіакра і на Адасеву бричку і веліли візникам їхати як мога швидко. 222

В покою, де недавно перед тим відбули ся всі оті потрясаючі сцени, ще світило ся, лакеї мовчки робили порядок після недавньої сutoлоки, коли нараз мовчки вийшов до покою Адася. Він був задиханий, мокрий від роси і також блідий як стіна. Та лакеї сего не звважали, бо й самі були збентежені і тремтіли на саму думку про те, до якого діла були помічниками.

— Що тут стало ся? — запитав Адася озираючись довкола.

— Ні... нічого... про... прошу ясно.. ного пана, — пробультів один лакей.

— Вони поїхали?

— Так

— Чому на мене не чекали? Що се значить ся? Відки тут такий непорядок? Ай!

Адася скрикнув се остатнє слово, немов би нараз наступив на остре скло і воно вбилося єму глибоко в босу ногу. А причиною сего викрику було те, що він побачив свою спальню отворену, ліжко збенжене, свічку засвічену, крісло перевернене.

— Що тут стало ся? Хлопці, говоріть зараз! Що тут було?

— Та... та... та нічого.. Щож би... мало...

Адася прискочив до одного з них мов у нападї скаженої люто-сти, захопив єго за груди і потрясши ним, безсильним зо страху, мов горсткою, крикнув єму над ухом.

— Мерзений! Зараз міні скажи, що тут було, а ні, то смерть твоя!

Лакей увесь тремтячи і ледви видушуючи з горла слово по слові оповів коротко що стало ся. Оповіданє се неначе сокирою підтяло Адася. 224

— Ідть спати! — сказав він лакеям, а сам по їх відході замкнув за ними двері. Потім сів при столі на фотелю, де ще недавно сидів пан Альфонс. Сів і впер очі в світло лампи, прислонене рожевим абажуром. Тонучи поглядом у тія світло-рожевія плямі, він сидів без думки, без руху, але й без сну, аж поки пляма не почала бліднути-бліднути, поки літнє сонце золотим колесом не викотило ся з пурпурової мракї і не зазірнуло крізь вікно до єго покою.

XII.

Та ми ще вернемось до тайн і чарів тої ночі.

Розливши ся безбережним морем по над землею і позапалювавши на небі незлічимі свічечки на те тільки, щоби тим виразнійше показати, яка вона темна та глибока та густа, ніч пустилась на чари. Дмухнула по лугах і поріччях і повила їх густими, сивими туманами пари, що стояли недвижно, мов незлічимі полки готові в далекий похід. Широкою долонею погладила по ланах і полях, і колосисті лани жита і пшениці, похиливши ся з легким шелестом під тою долонею, потім піднесли ся в гору, випростували ся і стали тихо, недвижно, насторожившись, немов заперли в собі дух і слухають, що далі буде. Потім та стара чарівниця виняла з мішочка жменю золотого піску і кинула его в простір: розсипали ся золоті зернятка і почали літати довкола, обережно, звільна пробіраючись крізь густі тіни та стовпи мраки, крутячись над млаковинами, підносячись у гору, то знов зупиняючись на хвилю на однім місці; се палахкотіли часті на торських багновинах блудні огники. Деякі з них, гуляючи по над сіножатями, забігали аж у панський сад, що густою, темною масою бовванів на склоні, — та тільки смілійші зважувались вверчувати ся глибше в ту темну гушавину на те тільки, щоби по кількох хвилях у ній згаснути. Та ніч сим не вдовольнила ся. Вона почала з великого мішка пригорщами брати грубий, кришталевий горох і розсипати его по землі. Тихо-тихо падав той горох на трави, на листки, на квітки, чіпляючись острих їх кінчиків, сточуючись у глибину їх барвистих чашечок, роздроблюючись на дрібнесенькі перли на шовкових волосочках, що встелювали листе деяких рослин, тут і там важко, чутию спадаючи з високого дерева в низ і вдаряючись о широку плахту лонуха.

Висипавши весь запас гороху-роси стара чарівниця стрепенула ся, — і по всій природі пройшла тиха дрож. Понесло холодом — ніжним та таким проймаючим, що, здасть ся, й старі дуби та липи почули его і стрепенули своїми коронами, так що з них тисячі перелпосипали ся в низ. Замовкли соловії в гушавинах, вітер притаїв ся, так що чути було тихе каванє роси, немов із соток очей мірно та ненастанно капали незримі сльози. Десь не десь пролетів чорний жук, брєнєчи протяжно та меляхотійно, мов далекий відгомін якоїсь журливої думки. І здавалось, що вся природа стихнула, замерла на момент в якимсь німим ожиданю.

А! Ось воно! Тихо-тихо скрипнула фіртка, що вела з двора до саду і обережно ступаючи якась поява шмигнула крізь неї і мов вюн у болоті моментально потонула в темряві, що заповнювала сад. Потонула і немов зовсім пропала, розвіялась без шелесту, без сліду, так що садівник, котрий у своїй будці прокинув ся було при скрипі фіртки, надаремно напружив слух, щоб почути бодай найменший шелест у саду. Він ждав добру хвилю, але не чуючи нічого і чуючи надто хропінє пса, що спав тут же обік будки, заснув і собі ж. Тільки після яких десяти минут темна поява, причаєна в пітьмі о яких десять кроків від

будки, тихенько поповзла далі, мов гадюка пробираючись крізь корчі і високі допухи. Виповзши з саду чорна поява випрямила ся, відітхнула, стрепенула ся, щоб стрясти з себе грубі краплі роси, що понависали у неї на волосю, на лиці, на руках і на одежі і бігцем пустила ся далі, стежкою поперек сіножати. Одним духом перебігла аж до містка, перекиненого через торецьку річку, та тут зупинила ся, виняла з під поли свого вбрання якийсь звиток чорного шматя, на помацки найшла коло містка здоровий камінь, вложила его в середину того звитка і міцно скрутивши звиток замахнула ся, щоби кинути его в воду. Та ні! Вона мабуть пригадала собі, що коло моста вода мілка і подумавши хвилюку пустила ся бігти в низ по при річку, бродячи по поясе у високій, мокрій траві. Пробігши так зо двісті кроків аж до місця, де річка закручувала ся і творила глибоку, корчами оброслу калабану, нічна поява швидко вкинула там свій пакунок і що духу побігла далі. Бігла якийсь часі доли річкою, потім перескочила єї в вузкому місці і скрутила під гору, до фільварку, на ниву засаджену картоплею. Якийсь час вона бігла бороздою, потім зупинила ся, присіла, слухала. Що се таке? Серед ниви немов щось ворухнеть ся? Чи то дикий кабан картоплю рве? Та ні, дикий кабан був би чорний, а се біле. Нічна поява почала тихо, помалу сунутись далі. Друга, біла поява, випростувалась на хвилюку — се була жінка, селянка, з мотиком в руці.

— Бестія! — буркнула чорна поява. — Ось де зайшла картоплю красти.

Та чорна поява не кинулась на злодійку, не гукала, не полохала єї, але тихесенько, хильцем, майже повзком пробирала ся далі, раз у раз трівожно озираючись. Ось біла поява опять схилила ся — чути єї сапанє і удари мотики о суху землю — ось пронеслось єї глибоке зіханє — якісь слова, чи то молитва чи проклятє — та нараз, що се? З недалекого гостинця донеслись нові голоси. Дудять поспішні кроки по твердо втопаній стежці, чути важке розриваюче душу риданє, а далі слова:

— Таточку! Таточку! Пустіть мене! Я не хочу жити! Я собі смерть занодію!

Се тонкий, дівочий голос говорить. А в відповідь єму старечий, розбитий голос:

— Дитино моя! Бог з тобою! Що ти говориш? Здай ся на Бога! Він бачив твою кривду, він єї помстить.

Чорна поява мов прикіпіла до місця, слухала не ворухнувшись, слухала довго ще, хоч ридуюча дівчина і єї старий батько були вже далеко. І жінка, що крала картоплю, також чапіла скулившись, поки вони пройшли. Та не було їй сьогодні щастя. Ледво пройшли ті двоє, коли се закрипіла брама в фільварку, роздав ся туїт кінських копит, а по хвили дві брички заторохтіли гостинцем. Жінка опять схилила ся в низ, прилягла в борозду, та чорна поява чуючи той туркіт випрямила ся і не вважаючи на свою дотеперішню обережність пустилась бігти в напрямі до гостинця, замахала руками і скрикнула що сили:

— Гей, гей!

— Ой Господи! Пропала я! — скрикнула в тій хвили жінка, що крала картоплю, і покинувши мішок і мотику пустила ся втікати доли нивою. Та крик чорної появи не зупинив тих що йїхали гостинцем. Брички поторохтіли до Торок, а коли жінка по якійсь хвили обернула ся, чи чорна поява біжить за нею, не бачила вже нікого на полі. Вся тремтячи зо страху і стужі — вона була в одній сорочці і вся промочена росою — вона стояла ще якийсь час на місці мов остовпіла до-влячи ухом далекий туркіт бричок по селі, ще дальше гавканє собаки і ті неясні шелести літньої ночі, що видає сонна природа. Ось туркіт на хвилю затих а замість него роздав ся голосний, протяглий свист:

— Фіііі! Фі-фі-фіііі!

Тихо. Потім знов затуркотіли брички, та вже щораз тихійше, дальше, невизначніше, поки туркіт йїх не зілляв ся з тими неясними шелестами літньої ночі, що видає сонна природа. Тоді жінка важко зітхнула, перехрестила ся і звільна, обережно почала повати назад на те місце, де покинула свій мішок з картоплею і мотику. Чорна поява не забрала нічого, все лежало на своїм місці. Та жінка вже не всмілювала ся копати. Вона поспішно вхопила мішок, завдала его собі на плечі, ваяла мотику і опять поповзла як могла швидше доли нивою аж до самого єї кінця. Дійшовши до кінця, вона не входячи на сіножать півперек загонів засаджених картоплею дійшла аж до гостинця і трі-возно озираючись та важко дишучи під вагою мішка поспішала до села. Дійшовши до кінця села вона опять вийшла з гостинця, щоб не йти серединою села, де єї могла побачити селова варта. Вона з трудом перелізла через рів і по під паркан, що обгороджував обійсте коваля Гердера, стежкою поповзла на загумівки. Зупинила ся на хвилю, а далі заглянула крізь шпару в паркані. У Гердера ще світило ся, чути було якийсь гомін. Та ось пси загавкали, і жінка з картофлями не дожидала, поки вони вибіжать на стежку, але що духу поповзла далі, хрестячись та шепчучи отченаш.

Ось вона зупинила ся і скрутила в бік на вузьку стежечку, що вела до перелазу; ось стогнучи почала перелізати через перелаз, не скидаючи мішка з плечей, коли се разом по тій же стежці, тільки з противного боку надбігла якась друга постать, задихана, перелякана, мов якимись незримиими страховищами гнача і прожогом кинулась до того самого перелазу, так нагло, що вдалилась о мішок з бараболями, що був на плечах у жінки.

— Йой, а се що? — скрикнула перелякана постать, зупиняючись.

— Господи! А се що? — в тій самій хвили скрикнула жінка і пустила мішок, котрий так і геишув ся під ноги переляканій постаті.

— Се ти, Марто? — мовила перелякана постать.

— Ой Господи! Та се Цвях! — скрикнула жінка. — Що з тобою? Де був?

— Се відки бульба? — запитав Цвях, не відповідаючи на єї питання, а беручи мішок собі на плечі.

— Коло фільварку накопала. Що було діяти? Чень же з голоду не будемо мерти. Але говори, куди тебе носить? Адже казали, що тебе вийт до арешту замкнув.

— Та замкнув, дводушник, щоб ему мову замкнуло. Набили мене в коршмі, ще й до арешту замкнули в додатку. Ну, та що міні їх арешт! Я виважив одну дошку в підлові і виліз. Але то байка. То пусте. А от що я тепер бачив — ой Господи, жінко! Що я тепер бачив!...

Він уже переліз був через перелаз. Згадавши про те, що він бачив перед хвилею, він увесь затрептів, скулився і притулився до жінки, мов перепуджена дитина. Голос его перед хвилею мало що не крикливий, тепер низився до ледви чутого шепту.

— Ну, що ти таке бачив? Чого трясешся?

— Ой жінко! Страшно подумати! Ходім до хати, я тут не можу...

— Та що таке? Говори бо!

— Ні, ні, ні! Ходім до хати. Знаєш, я був у дворі...

— Все тебе чогось до двора носить! Ей, чоловіче, чоловіче! Напитаєш ти собі знов якоїсь біди в тім дворі!...

— Та ні, ти лишень послухай! Адже я таке бачив!... Господи, та ти би на місці вмерла, як би ти таке побачила. Ще доси дрож по мні проходить, коли про се погадаю. Ходім, ходім до хати! Живо, щоби нас тут хто не побачив!

І Цвях шугнув передом, а за ним поспішала его жінка, раз у раз хрестячи ся та шепчучи молитву.

Хата Цвяхів стояла на кінці довгого і вузкого як кишка города, в котрім були всего чотири широкі грядки. Хата була старенька, під соломкою, занедбана і давно не білена. Перед нею від гостинця стояли дві головаті та дупленаті верби, що служили заравом за стовпи, до котрих прикріплені були ворота. В хаті не світило ся. Діти спали. Цвях і Цвяшиха посідали на приспі.

— Ну, говори, що там таке ти бачив? — запитала Марта.

Цвях нахилив ся до неї, обняв її голову лівою рукою, прихилив до себе і почав щось швидко, задихаючись та путаючись, шептати.

— Ой Господи! Та не може бути! Ой мати божа! — скрикувала Марта час від часу слухаючи его оповідання. — Бій ся Бога, чоловіче! Се не може бути! Ти пивий! Тобі приснило ся!

— Щоб мене свята земля не носила, коли хоч о-тіпечко брешу! — кляв ся Цвях.

— І ти бачив усе? На власні очі?

— Кажу ж тобі, що бачив!

— Господи, Господи! Що ж се таке? Що з того буде?

— Або я знаю!

Марта заломала руки глянувши на него.

— А я знаю! Ой, знаю, чоловіче, що буде! Все на тебе звальть! Всему ти будеш винен! За все ти відповідатимеш!

— Що? Я? — скрикнув Цвях мов ужалений. — Ну, що ти говориш? Як же се може бути, коли я нічого не винен?

— А от побачиш! Згадаєш моє слово! Ой Господи! Щож міні тоді робитоньки!

— Але жінко! Чого ти журишся, коли се не може бути. Адже я бачив —

— Воліли б тобі очі повилазати, щоб ти й світа божого не бачив, от що! — скрикнула жінка. — Волів ти каменем сидіти в тій арешті, де тебе посадили! Та гов! Тебе бачив хто, як ти тікав із арешту?

— Та хто мав мене бачити? Як би побачили, то гадаєш, що були б мене пустили?

— А ти міг би вернути там назад, так щоб також ніхто не побачив?

— Чому ні? Можу.

— Ну то знаєш що? Я тобі раджу, і прошу тебе, милим Богом тебе закликаю: іди заразівсьню там і влізь до арешту, лязь і спи аж до самого рана. А рано я прийду до тебе, принесу тобі їсти, то щоб я тебе застала ще сплячого, розумієш?

Цвях подумав хвилю, а далі вірвавши ся з місця сказав поспішно:

— Розумію! Добре ти міні радиш. Добраніч!

І не кажучи нічого більше він скулився в двоє і побіг огородам опять туди, відки перед хвилиною прийшов. А жінка посидівши ще хвилину на приспї і прошептавши молитву пішла до хати і не передягаючись, в мокрій сорочці, лягла спати на дошках застелених кляпцем соломи і грубою веретою. Та вона довго не могла заснути, обертала ся з боку на бік, раз у раз січучи зубами, важко зітхаючи та шепчучи молитви.

А стара чарівниця ніч бачила все те, чула все те, бачила й чула ще далеко більше. Не новина їй людські злочини, людські терпіння, людська тривога, та про те вона любить такі сцени, розпинає всі свої багаті чари, щоб додати таким сценам як найбільше дикої поезії, проймаючого жаху. Вона любить дразнити людей, підбуджувати їх фантазію і заповнювати сі тисячними урочними страхітками, більшими і страшнішими від дійсної дійсности. Вона як добрий режисер дбає не тільки про зміст штуки, але також про декорації і костюми. І поки о тут, в тихім, темнім куточку землі мовчазливї, переляканї, напів свідомї актори відіграють страшну, кроваву драму і роблять усе що треба, щоби єї завязкою підготовити незвісну їм розвязку, чарівниця ніч тисячами таємних очей слідить за кождим їх кроком, зазирає їм у очі, в руки, в пазуху, в саму глибину душі, шепче їм до уха таємничі шепти, незрозумілі а такі страшні, що їх кров від них ледом стинає ся, воля чує ся немічною, вся душа мов тростина від вітру хилисть ся за подувом таємного фаталізму. Пітьма довкола. Свічка меркоче мов догасаюче жите. Глибокі стогнання проносять ся мов десь із під землі і потрясають не тільки душею людською, але здаєть ся й основами всієї природи. Горячково бігають актори кровавої драми, нишпорять за чимось, носять

щось, шепчуть щось, обдумують щось, міркують, радять ся, а все без звязку, без плану, мов у помішанку, мов під обухом. А коли зирнуть нараз по за себе, в той бік, де би їм зовсім не треба глядіти, то бачуть притулене до темного вікна бліде, перелякане, знайоме, огидне лице несподіваного, непожаданого свідка. Мертва хвиля мертвого перестрашу. Тихі шепти. Ще один позирк — страшного лица нема при вікні. На двір! — Нема нікого, не чути нічого! Се був привид, була мара, був жарт, страшливий жарт старої чарівниці ночі.

— Гі, гі, гі! Гу-у-у! — роздає ся нараз проразливий регіт тут же над їх ухами. Їх серця завмирають, кров збігає ся до серця, тіло холодне. Та по хвили груди підносять ся звільна, вертає притомність і застанова. Се сова, що має гніздо в дуплі старої липи. Се новий жарт старої чарівниці ночі.

— Патиком, патиком, патиком! Там тріс, там тріс! Туррр! Ці, ці, ці, куїть!

Се соловейко щебече-примовляє на вишеньці, під самим вікном комнати, з котрої від часу до часу доходить до него глухе стогнане та харчане. Дрібна пташина не розуміє, що значать ті дикі тони, щебече-заливає ся, величає чудову літню ніч і меркотячі зорі і пахучі липи і дрімаючі рожеві та білі квіти і оті легенькі хмарки, що залетіли далеко-далеко на схід і там уже починають наливати ся ледво замінним зеленковато-пурпуровим відтінком, першим признаком не близького ще сходу сонця. Від сеї хвилі всі чари ночі безсильні; сон найсильніше притулює до своїх грудей землю і всі грішних та бідних дітей, наводить бодай хвилиний супокій на їх душу, поки ранок розбудить їх до нового життя, до нових турбот, до нової праці і нового страждання.

Ів. Франко.

(Конець першої часті.)

ШАГ-НАМЕ́ або ІРАНСЬКА КНИГА ЦАРІВ

Абуль Касима Фірдовсія Туського.

Початок книжки.

Во імя Бога милосердного, милостивого!

Похвала Господеві (вірші 1—15): Пізнати Бога не можна, а тільки вірувати в него.

Слово на похвалу розумові (вв. 16—35)*). Хто не слухаєть ся розуму, того роздеруть єго ж власні вчинки. Розум — очи душі, а без душевних очей людина не може прямувати світом. Розум сотворено передше од усього.

Слово про сотворенє світа (в. 36—60). Бог создав світ з нічого. Він без труду і без праці зродив чотири елементи: зверху огонь, по середині повітря, далі вода, а на самім споді тверда земля. Елементи увійшли один в один тай склали наш світ. Виробив ся небесний звід, що так швидко крутить ся, а на тім заводі явили ся планети і зорі. На землі поросли дерева і всяка поросль, потім явили ся звірі, нерозумні звірі.

Слово про сотворенє людей (61—76). Після того явилась людина, ключ до всіх отсих закутих речей, бо має розум.

Про сонце (77—84). Небесну баню зложено з рубіву, а не з води, не з повітря, не з пороху, не з диму. По середині котить ся світило; звідки воно підводить свою блискучу голову, там схід, а де воно ховаєть ся, то захід.

Про місяць (85—92).

Похвала Пророкові (93—124). Хвала Пророкові, хвала Абу-Бекрові, Омарові й Османові, а найбільше — хвала Алієві! Хто ворог Алію, той наймізерніша людина по всім світі.

Оповіданє про те, як зложено Книгу царів (125—144). Все, про що я повідатиму, не новина, а старі перекази. В мойій книжці нема ані брехні, ані вигадок; може тут була аллегорія, дак розумному і те піде на користь. Дуже давно зложила ся одна книга, де записано було всякі історії, тільки ж вона не була складена до купи: шматки з неї переховували ся в моведів (жерців), з неї користав усякий розумний. Жив-був один витязь, з роду дигкан (див. передмову), що кохав ся в оповіданях про старовину; отож він допитував ся

*) Ще раз нагадую, що я тримаю ся тексту виданого Вуллерсом.

в кожного мобеда про первопочаток світа, про перших царів та героїв і записав усе в одну книгу.

Про поета Дакики. (144—153). С тієї книги кобзарі оповідали всім людям багато історій, і світ прихилив своє серце до тих оповідань. І от нарешті проявився один молодець, говіркий, красномовний, талановитий. Він намислив перекласти книгу тую на вірші, — всім людям серце зраділо. Тільки ж він злигався з поганими людьми і вони його загубили. Праця Дакикієва зсталася не скінчена. Господи! прости йому його гріхи тай уведи його в свій рай!

Про те, як я поклав підвалину цій книзі (154—169). Перечувачи про стару книгу царів я дуже бажав роздобути її тай переложити на нашу новітню мову. Я про неї скрізь розпитував і перепитував і боявся, що час-година уплива, а я книжки тієї на очі не побачу; я не хотів покинути тої праці комусь іншому. Так збігло чимало часу. Нарешті один мій приятель*) роздобув мені тую пегльвійську книжку, і моя туга обернулася в радість.

Похвала Абу-Менсурові бен-Могеммедові (170—187). Як я здобув собі те писане, жив один пишний вельможа, славний, багатий, добрий. Він захопив мене до праці, обіцяючи мені всяку допомогу. Алеж лихо моє! Як стій убито його! Та він нарав був мене, що, каже, „коли викінчиш свою „книгу царів“, принеси її царям таки“. Отож я саме так і зробив.

Хвала цареві Мегмудові (188—237).

I. Кеюмерс.

I. Кеюмерс був найпершим володарем Іранським і царював трицять років (вірші 1—30).

Кого оповідач-дигкан зве найпершим царем? Хто перший навітчав собі на голову царський вінець? Ніхто того не пам'ятає крім тих синів, що затамили перекази од своїх батьків. Такий син за своїм батьком розкаже тобі всю старовину, одно по однім, як воно все колись діялось: і хто перший підніс величезне ім'я „цар“, і хто з поміж тієї старшини найбільше вславився. Так от той, хто обслідував старі книги, де є багато оповідань про витязів, каже, що престол і корону спорудив Кеюмерс, і він був цар. Сонце ясно блищало, в світі було гарно, коли Кеюмерс запанував над світом. Спершу він оселився в горах, престол його пишню стояв на горі, цар був одягнений у барсову шкуру, він сам і його народ. З него йде вся культура, бо доти ніхто не знав, як одягатися та як годувати ся. Дикі звірі як побачили царя Кеюмерса, позбігалися до него з усіх усюдів і схилили ся пе-

*) Здається Могеммед Лешкарі.

ред его престолом: от саме з того й пішла Кеюмерсова слава і доля. Вони приходили молитись до него, вони од него поняли закон. Був у царя дорогий син Сіямек. Кеюмерс тільки й дихав, що для сина, та був у него ворог, лихий Агриман; він тож-самомав сина, що скидав ся на хижого вовка; той заздрий син надумавсь одібрати престол у Кеюмерса. Але до царя прилинув шасниця-Серуш *), гарний наче перія **), запнутий барсовою шкурою, і виявив усі хитрощі Агримана з сином.

2. Про Сіямекову смерть у боротьбі проти Діва (31—53).

Угніваний Сіямек рушив з військом проти лиходійного Діва ***). Зустрівши ся з військом чортячим він виступив наперед, роздягнений, і скопив Агриманового сина. Та лукавий Дів ударив Сіямека своїми драпцями, перегнув его на дві половини, кинув об землю і видер кіхтами всі потрохи. Після того Кеюмерс ні в день, ні в ночі не спочивав, тільки думав про пімсту.

3. Похід Гушенґа з Кеюмерсом проти чорного Діва (54—74).

Блаженний Сіямек покинув сина,
Що був радником своєму дідусю.
Гушенґом прозивав ся той розумник,
Сказати б: весь він — розум та талан.
Для діда був він згадкою про батька,
То й викохав дідусь его на грудях,
Любив Гушенґа наче рідве чадо
І на нікого більше не дививсь.

Коли поклав він пімститись війною,
Дак він прикликав бравого Гушенґа,
Повідомив его про все, що буде,

*) Назва „Серуш“ вживається у орієнталістів наче імя власне, дарма що іранська мітологія налічує серушів чимало. Пеня того слова — зендське „grush“ (слухати, слухатись), так-що і етимологічно, і розумінням цей термін зближається з грецько-християнського „ангел“. В Авесті „graosha“ зветь ся нпр. дух (або ангел), що вперше оповіщає людям божий закон. Див. Burnouf, Comment. sur le Yagna, p. 40, 42, 189.

**) Сучасні Перси вважають перій за ангелів жіночого роду, надзвичайно вродливих, с тілом із світла, дуже добрих (порівн. Schultze, Handbuch der persischen Sprache, p. 69). Але в Авесті перії зовсім не добрі: авестичні „pairika“ — вродливі, лихі дівчата, що чинять людям погань, спокушаючи їх своєю красою. В Вендідаді (I, 36) ми читаємо, що перія Khnathaiti нападає на Keresâsra. Перії живуть у Кабулі, що зветь ся в Авесті Vaêkêreta. Пор. Spiegel, Eranische Alterthümer, II, 138.

***) Діви — те саме, що чаші чорти, біси, діяволи; їх сотворив Агриман, вони — его військо, так само як у Ормузда є військо з амшаспендів (Amesha spenta — в Авесті). Дуже часто Фірдовсі зве Дівом самого Агримана, а тут его сина.

І всеькі таємниці розказав,
 Що, каже, „хочу я зібрати військо
 І з покликом гучним піти в похід.
 А воєводою хай будеш ти:
 Міні пора вмирати, ти ж юнак“.
 От Кеюмерс почав скликати перій,
 Пантер, левів, вовків і лютих тигрів.
 Зібрав він військо, де було всего:
 Хулоби й звіря, перій і пташні;
 Йїх ватаг — бравий, ще й убраний в панцир.
 Цар Кеюмерс пішов по заді військо,
 Гушені на самім переді іде.
 Аж ось і чорний Дів, страшний, лячвий,
 І закурів він пилом аж до неба.
 Як заревли звірюки, обважніли
 У Діва лапи; бачив се і цар.
 Счепились вороги поміж собою,
 І звірі дівів тих перемогли!
 Гушені на чорного накинувсь наче лев
 Тай так зробив, що світ томў скрутив ся:
 Зв'язав єго од голови до ніг,
 Одтяв єму страшенну головоище,
 Вергнув під позі, потоптав пятою,
 Іздер із його шкуру, тай кінець!
 Помстившись отак-от за Сіямека,
 Цар-Кеюмерс спокійно міг померти.
 Помер. По ньому світ zostавсь на спадок...
 Дивись: чи був славнійший хто од його?
 Він був царем над сим облудним світом,
 Людей вичував, аж гульк — і вмер!
 Усеький світ — мана, мана, тай годі:
 Не вічне в нім ні лихо, ні добро.

II. Гушені.

I. Єго сороклітнє царюване (вид. Вулл. ст. 17, вірші 1—15).

Так от Гушені, розсудливий, правдивий,
 Намісто діда парський взяв вінець.
 Зробило сонце сорок поворотів, —
 Він царював по розуму й по правді.
 Сідаючи Гушені на царський трон
 Він так сказав на тім величній місці:

„На всіх сімох країнах *) я царюю,
 В усякім місці все міні покірне, —
 Коритимусь я Богу-переможцю.
 Підпережусь **) на правду і добро“.
 І став він дбати геть про всенський світ
 Та праведнії вчинки скрізь чинити.
 Він перший нашукав новітню річ:
 Бо з каменя він вилучив металл,
 Вхитривсь добуть блискучее залізо.
 І ремество він вигидав — ковальство,
 Тай наробив сокир, ножів і пил.
 Зробивши цеє, цар упорав воду:
 Канавами спустив він на болоні
 З великих рік річкі та течії.

Полекшало за отаким царем:
 На світі люде стали більш тямущі,
 Навчились сіять, волочити, жати;
 Став кожен заробляти власний хліб,
 Орати землю, зазначати межі.
 А доки не було цього на світі, —
 Крім овочів — страв інших не було,
 Поводило ся людям не гаразд,
 І одіж в них була з самого листа.

2. Про початок свята „седé“ (16 — 46).

Уже й за Кеюмерса був закон
 І віра в Господа й богослуження,
 А за Гушенга проявивсь огонь,
 Такий святий, як для Арабів Каба ***).
 Цар викрив і по світі розповсюднив
 Огонь, що був таївсь у кременці.

Ходив він по горах одного дня
 Укупі де-с-ким із своїх підручних.
 Аж гульк! іздалеку летить проява:
 Велике, довге щось тай чорне-чорне!
 Дві оці — два кривавих джерела,
 Із паші дим ляга на світ імглою.

*) Авеста поділяє світ на 7 кешверів (karshvare), себ то країн або кліматів або поясів (зон). Навкруги тих 7 поясів тече море; по самій середині всіх кешверів стоїть той, де живуть люде. Див. Windischmann, Zoroastri-sche Studien, p. 67 та Bundehehsh, p. 14.

**) Так дословно стоїть по-перськи. Наша стара мова знає такий самий зворот: препоясати ся на службу кому. В „Словѣ о плъку Игоревѣ“ є близький вираз: „иже истагну умъ крѣпостію своєю“.

***) Каба, Кааба — мусульманська церква в Мекці, велика святість, бо в стіну вмуровано „чорний камінь“ (севед).

Зирнув розважний, мудрий цар Гушенг, —
 Скопив він камінюку, кинувсь бити ся.
 З царською дужстю шпурнув він камінь,
 Та змій палисвіт одстрибнув геть-геть.
 І знов полинув камінь, тільки менчий,
 Тай гучно зачеркнувсь об перший камінь.
 Як стій блимнула іскра з під обох,
 Із серця каміня поллялось саяво:
 Не вбито гада, дак із схованки єго,
 Із каміня як стій з'явивсь огонь.
 Коли ж хто бив по каміні залізом,
 То теж викресувалось відти світло.
 Цар-володар тут помоливсь Творцеві
 І щиро дякував єму за те,
 Що Він їм наділив такого світла;
 А місце те Гушенг назвав святим.
 „Це світло — каже — дар од Бога, святість,
 „То й кланяйтесь єму, котрі розумні“.
 Посутило Цар наклав багаття
 Завбільшки з гору. Всі тут згуртувались.
 Цар святкував ту ніч і пив вино *)
 И нарік щасливий празник той „седé“ *).
 „Седé“ zostавсь навик після Гушенга.

Бодай було таких царів багато!
 Він дбав, щоб світлові жилось гаразд,
 І гарну памятку лишив у світі.
 Великий, богославний цар Гушенг
 Повилучав з поміж звірів худобу;
 З поміж онагрів й оленів прудких
 Він вилучив ослі, корови, вівці,
 І все, що путне, взяв, пригнав до праці.
 Тай зговорив премудрий цар Гушенг:
 „Обладуйте худобою, паруйте,
 Прапюйте нею, з неї користайте,
 Беріть собі із неї данину.“
 З опрочих знов звірів, котрі смухаті,
 То їх він бив і шкуру з них здирав,
 Приміром: білки, лиси теплогрійки,

*) Тут Фірдовсій одступає од звичайної перської традиції, яка живе й досі та каже, що вино вперше вигадали за Джемшида. Порівн. сучасну „Наме-и хосрован“ (Історія царів іранських), прозаїчну, видану в Тегерані 1287 р. гіжри (1870) та в Відні 1297 р. (1879), т. I.

**) „Седé“ — 10-й день місяця Бетмана; того дня Перси накладають великі багаття, наче внає на Івана Купайла. Був іще й такий звичай, щоб привязувати огонь до ніг птахам і так пускати їх. Єсть перекази, буцімце свято йде не од Гушенга, а од Кеюмерса, котрий встановив той празник на честь своєї сотні дітей („сед“ = 100).

Горностаї й пухкі соболі.

Отак то шкурою з чотириногих

Розумний цар одяг людськєє тіло.

Таким-от чином діяв він добро

І клопотавсь і дбав, а там — помер

Тай не лишив нічого окрім слави.

Урема сорок год він царював.

Дбайливий, добрий, щедрий, справедливий;

Вкусив журби чимало за той час

Через турботи й думи нечисленні.

А як прийшла остатня година,

Зоставсь великий трон на спадок другим.

Не забарилась доля, не задлялась:

Як стій, Гушенга Мудрого не стало.

Гей, люде! світ не полюбя нікого,

Ні перед ким обличчя не одкрив.

III. Тегмурес.

Тегмурес, що приборнав чортів, царював трицять год.

(Вуллєрс, ст. 20, в. 1—50.).

В Гушенга був син, що й запанував по єго смерті. Той син звав ся Тегмурес, а ще ж додавали до того ймення прізвище „дівбенд“, себто „бісовяз“, бо він тяжко воював ся з дівами. Тегмурес іще звінний з того, що навчив людей прясти вовну з овець та ткати одіж і килими; в загалі він дбав про те, щоб із диких звірів робити свійських. За все він хвалив Всемогущого Бога. Був у царя порадник, на ймення Шідасп, свята людина; він у день постив а в ночі молив ся Богу. Задля Тегмурєса той святий був наче провідна зірка: через него і сам цар став святим, а через те зміг звязати Агримана, осідлати єго тай поїхати ним наче конем по світу. Діви обстали за своїм паном і кинулись були бити ся з переможцем. Тільки ж той святим своїми чарами заповонив і звязав дві третини чортячого війська, а решту побив важкою булавою. Перелякані діви, аби визволити ся, навчили Тегмурєса писати, тай то не одним якимсь письмом, а аж трицятьма: грецьким, арабським, парським, согдійським, китайським, пеглевійським і т. і.

IV. Джемшід.

I. Єго царюваня було сімсот років. (Вулл. ст. 23, в. 1—85)

Як помер Тегмурес, то єго син Джемшід, або просто Джем, став царем. Весь світ був єму покірний, єго слухались і люде і діви, і пе-

рії і звірі. Радіючи, що на світі зробило ся так гарно, новий володар надумав ся наробити з заліза всякої зброї, щоб добрі люде мали чим одборовяти ся од лихих. За тим ділом минуло 50 год. На другі 50 год Джем заходив ся обробляти лен, шовк, вовну з овець та бобрів, парчу. Далі 50 год він витратив на те, щоб гуртувати в одну спілку тих людей, котрі працювали коло одного і того самого діла. Таким чином він спершу згуртував спілку „Амузіян“ (вар. „Катузіян“) себто жерців, далі „Нісаріян“ — вояків, далі — „Несуді“ або хліборобів, нарешті — „Егнуховші“ себто ремісників. Дальші 50 год пішли в Джемшід на те, щоб учинити багато добра кожній спілці. Потім цар звелів дівам наробити цегли тай вибудувати з неї палати. Між камінем він повибирав такі, котрі блищали: вишукав дорогоцінні, самоцвітні каміні й метали. Опроче Джемшід нашукав усякі пахощі, напр. камфору, мошус, алой, амбру, рожеву воду, придумав і всякі ліки. Нарешті цар вигадав корабель. На все те пішло знов 50 років.

Після всіх таких вигадів Джемшід запишав ся страшенно. Збудувавши собі престол, він пообтикав его геть увесь дорогим камінем самоцвітним, а заввишки був престол аж до неба: діви будували. На високім своїм троні цар Джем засяяв наче ясне сонечко. Люде посходились до него, дивувались вельми, посипали его сріблом золотом і назвали той день „Новруз“, себто новий рік; припада тес свято на перший день місяця Фервердіна*); того дня всі пють вино, слухають співів та музики і веселять ся. Отак минуло 300 років і люде тоді не мерли. Цар блищав на троні, слухав ся Господа і хвалив Его.

Та на кінець кінців занадто запишав ся цар Джемшід, загордував сам на себе гляючи. Прикликавши до свого трону старих воеводів, він оголосив, що він — бог і сотворитель світа. За такі речі одступилась од Джемшіда божя ласка: почали ся на землі свари, нелагоди, вельможі воеводи кидали гордого царя, его сила зникала. Пишний цар покаяв ся Богу, та дарма!

2. Історія про Зоггана та про его батька (в. 86—144).

За тих часів жив був один людець,
Пустельний цар комонних спісоторців**).
Той цар був дуже гарная людина
І Вседержителя бояв ся щиро;
На йження сей спасеник звався Мердасом.
Він щедрий був і дуже справедливий.
Худоби дійної у него безліч,
По тисячі од кожної породи.
Верблюди, кози, вівці — все було.

*) Весною. Перси святкують „Новруз“ дуже весело й пишно.

**) Як видно з дальшого оповідання, під пустельними комонними спісоторцями розуміють ся Араби. Авеста тожсамо виводить змія Аждахаку з семітського краю, з Баврі, себто з Бавилону. Див. Яшт 5, 29.

Чередники їх вірно доглядали,
 А вкуші з ними і коровиць дійних,
 Й арабських коней, бистрих мов стріла.
 Коли, бува, цар молока бажає,
 То скаже пастухам, і має вдосталь.

В сего царя святого був синаш,
 Якого він любив таки ж немало.
 Хоробрий, жвавий і безстрашний хлопець,
 Шукай-біда він був, Зоггак на ймення*).
 Його ж і Бівереспом називали,
 А „Бівересп“ — то назва пеглевійська,
 По-нашому „бівер“ — то „десять тисяч“,
 Бо мав він десять тисяч добрих коней;
 На всіх були вуздечки золоті.
 В день і в н.ч. сідалось дві третині,
 Не для війни, а просто на показ

Отак стояла справа, як Ібліс
 Прийшов одного ранку до Зоггака,
 Немов яка прихильная людина**).
 Він збив з пуття молодикове серце,
 Бо той охочо слухав, що він каже.
 Спод балась чортяча мова хлопцю,
 Не відав він про чортову лукавість,
 Оддав Іблісу тямку й серце й душу
 Тай сам собі накликав безголове.
 Як зміркував Ібліс, що молодик
 Його злюбив і слуха аж радіє,
 Дак він почав балакати ще солодше;
 А той не знав, до чого діло йдеть ся.
 І рік Ібліс: „Багато маю я
 Сказати такого, що того не знає
 Ніхто на світі другий, тільки я“.
 То молодик: „Скажи! скажи! не гай ся!
 Повчи мене, тямущий чоловіче.“
 „Е, ні, — мовля — спершу заприсягни ся,
 То аж тоді скажу я щирю правду“.
 Хлопяга був простець, усе вчинив:
 Як той звелів, так він і заприсяг ся,
 Що, каже: „Я нікому ні чичирк!“

*) „Зоггак“ — слово арабське, значить „сміхун“. Тільки ж таку форму ймення перекинуто з чисто перської назви „Дегак“, назви архаїчної. В Авесті (Yagna IX) кажеть ся про „azhi dahaka“, себто „змія погубного“. Піцці в своїм італійським перекладі Шаг-наме так і зве нашого героя Дегаком а не Зоггаком. Що до мене, то я скрізь писатиму власні ймення так само, як їх написано у Фірдовсія, а хто схоче знати їх авестичну форму, нехай подивить ся в передмову.

**) Як бачимо, замість „Агриман“ лихий дух титулуєть ся тут іскрізь далі в цій історії „Ібліс“. Остання назва арабська, перекинена з християнського „*diavolo*“. На думку Молеву звідси м. жна покладати, що епізод про Зоггака дійшов до Фірдовсія за якимсь мусульманським посередництвом.

А слухать буду все, що ти розкажеш.“
 На те Ібліс: „Гей, славний ти молодче!
 Чому не ти господар у палатах?!
 Де син такий як ти, по що там батько?!...
 Ти вислухай од мене добру раду.
 Отець старий, та житиме ще довго,
 То й будеш ти сидіть собі без слави.
 Візьми ж ти сам ці пишні палати,
 Тобі єго царськєє місце личить.
 Як що ізробиш те, що я нараяв,
 То будеш царювать на світі сам“.

Замислив ся Зоггак учувши тее:
 Убити батька — серцю жаль завдати.
 „Ні, не годить ся, — каже до Ібліса:
 Що друге радь, бо це — не до ладу“.
 Ібліс одрік: „Коли цього не зробиш,
 Коли зірвеш умову і присягу,
 Скує тобі твоя присяга шню,
 І слави ти не залинеш собі,
 А йтиме честь уся самому батьку“.

Ой, закрутив він голову Арабу!
 Счинилось так, що той на все згодив ся.
 Питає: „Ну, кажи, що треба діять:
 Я од твоєї ради не одкинусь“.
 На те Ібліс: „Уже ж найду я спосіб!
 Тебе я піднесу аж по-над сонце,
 А ти мовчи та дыш, і більш нічого:
 Помічників міні не тра ніяких;
 Що треба, те я справляю сам, а ти
 Не витягай меча словес із піхов“.

В середині хором царя Мердаса
 Був гарний сад, що душу звеселяв.
 Цар видбав той садок за-для молитви;
 Звичайно він у-досвіта вставав,
 Змивав там голову і тіло нишком:
 Ніякий раб не йшов за ним із світлом.
 Дихе намисливши, лукавий дів
 Сконав глибоку яму на дорозі.
 Оту глибоку яму він ізверху
 Присипав хмизом, шлях затушкував.
 Минає ніч, простує до садочку
 Глава Арабів, старшина йменитий.
 Наближив ся він до тії канави. —
 Як стій цареве щастє закотилось:
 Він завалився і спину поламав.
 Загинув милосердний боголюб!
 Чи в щасті, чи в нещасті — був він щирий,
 А що вже сина, дак любив як душу,

Впадав над ним, ховав его голубив,
Радів на сина, збагатив его.
Та сталося так, що лютий син Мердасів
Не заплатив прихиллем за прихилля.

Отак мерзений лиходій Зогтак
Усадовивсь на батьковім престолі,
Напаяв на голову вінець арабський,
Почав судить-рядить арабський люд.
Ібліс побачивши, що це вже сталося,
Новітнє путо злагодив на него
І каже: „Ти, до мене привернувшись,
Знайшов на світі все, чого бажав.
Коли ж опять погодиш ся зо мною,
Коли послухаєш моїх наказів,
То зацарюєш над усеньким світом,
Над звірем над пташнею, над рибеєм“.
Сказав, а сам пішов на інчий спосіб,
На хитромі такії, що аж-аж!

3. Як Ібліс кухарював (в. 145—187).

Ібліс переродивсь на молодця,
Укладливого, хитрого вродливця.
Прийшов він до Зогтака, забалакав
Облесливими, хитрими речами.

І зговорив: „Коли б я здався цареві!
А з мене знаменитий, чистий кухар“.
Зогтак его вподобав, приголубив,
Дав хату, де б він мав кухарювати;
Міністр вельможний передав ему
На руки ключ од царської пекарні.

На світі страв було тоді не гурт,
Бо м'ясива тоді іще не йїли
Живились овочами садовими
Та ще городиною, більш нічим.
Надумавсь лиходійний Агриман*)
Тай зважив ся єбивать на харч живеє:
Він взяв звіряче і пташаче м'ясо,
Щоб готувать Зогтакови на їїжу.
Він хтів живить царя, як лева — кровю,
Щоб цар з такої харчі хоробрійшав
Та щоб чинив усе, як зіс накаже,
Та щоб слухняний був ему всім серцем.
Спершу Ібліс кормив его жовтками;

*) Тут знов лихий дух зветь ся по старому Агриманом, а не Іблісом.

Зоггак з тієї харчі поздоровшав,
 Став сильне кухаря хвалить за неї,
 Вподобав нещасливу тую харч.
 Тоді Ібліс хитруга прсказав:
 „По вік живи: й пишайсь, великий царю!
 У завтра я таку зготую страву,
 Що будеш ти вживать ві по вік“.
 Пішов і цілу ніч гадав та думав,
 Яку б чудову їжу зготувати.
 У завтра, скоро сонце заблищало
 В небесному блакиті паче яхонт,
 Надумавсь він насмажити Зоггаку
 Курінок і бажантів білоперих,
 І, зготувавши, сміливо приніс.
 Як крові скоштував арабський цар,
 Він нерозумний покохав Ібліса.
 На третій день Ібліс подав до столу
 Курча й ягня, посмажені укуні,
 А дня четвертого він на печеню
 Посмажив яловичу полядвицю,
 Заправив мошусом та шафраном
 Старим вином, рожевою водою.

Узяв Зоггак і скоштував печеню
 Тай здивував ся, що за гарний кухар!
 „Кажі, — пита, — чого собі бажаєш?
 Проси, що хоч, добрячий чоловіче!“
 На тес кухар одказав: „Гей, царю!
 По вік живи веселий та могутній!
 Люблю тебе я, царю, цілим серцем,
 Дивлюсь на тебе підживляю душу.
 Я в тебе мав би попросити дещо,
 Хоча ж такої чести я не взрґ:
 Дозволь тебе в плече поцілувати
 Та притулить до него очі й твар.“

Як переслухав мову цю Зоггак,
 Нічого злого в тому не добачив.
 Сказав: „Гаразд! Твою вволю волю.
 Тобі ж із того може буде й слава.“
 Се кажучи він бісови дозволив
 Поцілувать себе в плече по-друзьки.
 А той поцілував тай провалив ся.

Ніхто такого дива ще не бачив!
 Як стій на кожному плечі в Зоггака
 Пречорная гадюка поросла.
 Їго боліло. Скрізь шукав він ліку,
 Нарешті взяв, поодтинав обох.
 Та тільки знов счинила ся дивниця
 Така, що справді чудуватись варто:

Немов гиляки з дерева, два гади
 З плечей царевих поросли у друге!
 Ой, понаходило тямущих лікарів.
 Один по другім, кожен дещо равав,
 На всякі-всякі способи пускались, —
 На цю хворобу ліків не знайшли
 Ібліс убравсь за лікаря. Прийшов
 І хитро забалакав до Зоггака:
 „Гадюки вирости сами собою,
 То поки живі, їх чіпать не тра.
 Давай їм корму: тим їх заспокоїш,
 А інчого ж тут способу не має.
 Годуй не чим, як мозком із людей:
 Сами с такої їжі поздыхають“.
 На віщо голова поганих дівів
 Таку пораду дав? Чого бажав він?
 Мабуть, щоб нишком нашукати спосіб,
 Щоб світ зовсім zostав ся без людей.

4. Про скінчання Джемшідових днів (в. 188—216).

В Ірані йшли тимчасем заколоти
 Безладя й чвари звідусіль кипіли;
 Блискучий, білий день пригас, примеркнув;
 Всі люде од Джемшіда одсахнулись,
 Господня ласка утекла од него,
 Пустивсь він на кривес, на непутнє.
 З'явилась купа цариків новітніх,
 Бо з кожної гряниці кожен витязь
 Набрал війська і пнув ся воюватись,
 Одкинувшись од вірности Джемшіду.
 І от як стій з Ірана вийшло військо,
 Простуючи аж у арабську землю,
 Бо чутка йшла, що мов тепер панує
 Там грізний, зміслиций володár.
 Іранська кіннота, що жадала,
 Собі царя, вдала ся до Зоггака.
 Прийшли, вклонили ся ему покірно,
 Царем землі Іранської назвали.
 Цар зміслиций полетів, як вітер,
 Коронуватись на царя Іранців.
 З усіх країв Арабщини й Ірана
 Понабирав собі він вірне військо,
 Заволодів Джемшідовим престолом
 Тай мов би перстін, в руку взяв весь світ.
 Побачив Джем: не має щастя-долі,
 Жене єго новітній володар

Покинув він Зоггаку трон, корону,
 Вінець і скарби, війська і всю силу,
 А сам сховавсь і слід по нім загуб^{*)}.
 Сто год про него чутки не було,
 Ніхто єго на світі і не бачив:
 На сотній рік на морі на Китайським,
 Цар нечестивий Джем явив ся знов.
 Отам Зоггак як стій єго застукав
 І довго гаятись єму не дав:
 Щоб світ не мав уже чого лякатись,
 Джемшіда він перепилив пилюю.

До чого трон?! До чого сила й слава?!
 Гей, гей, не вір на долю: доля зрадить!
 Вона тобі дасть меду-солоднечі,
 Вона натурка в вуха гарні співи,
 Та ледви ти урадуєш ся з того,
 Од разу доля все те перекине. —
 Втомив ся я на білім світі жити,
 Скорійше, Боже, визволь звідсіля!

(Далі буде.)

А. Кримський.

^{*)} Єсть у Персів романтичні перекази про те, куди втік Джемшід та що він діяв до своєї смерті.

Літературні стремління галицьких Русинів

від 1772 до 1872.

VII. (Далі.)

Не менче енергічно боровся губернатор також з революційним рухом на провінції, котрий крім звичайних демонстрацій містив у собі також багато небезпечних змагань, може ще небезпечніших, як змагання польські у Львові. Так в Тарнові дня 18. марта на вістку о катастрофі віденській зійшлося кількасот осіб: властителей маєтностей, міщан, адвокатів, студентів, жидів і навіть мужиків (?) до готелю Кракірського, і під покривкою, що по селах видно якісь незвичайні рухи мужиків, котрі задумують повторити різню з 1846 року, завязали комітет з 30 чоловіка, котрий мав зайняти ся ніби-то обдуманем способів, як би відвернути грозячу небезпеку. Комітет ухвалив внести до старости петицію, щоби зараз-же порозсилав військо по селах для успокоєня мужиків; щоби урочисто оголосив цісарський патент з 15. марта; щоби скликав усіх виїтів до окружного уряду (циркулу), і в присутности членів комітету вияснив їм теперішнє положєнє, увільнив їх від дотеперішньої присяги і на-ново „відповідно до теперішнього часу і обставин“ їх заприсягнув; щоби також в асистенції членів комітету заявив виїтам, що всі властители маєтностей хочуть подарувати панщину і т. д. Далше комітет ухвалив і вніс просьбу о загальну амністію для всіх політичних переступників, вибрав депутацію до Відня, щоби подякувала за уділенє конститутції і зажадала амністії, гвардії, заведеня польського язика в урядах і школах, знесеня панщини; приймав депутації з Пржецлава і інших місточок, котрі з ним захотіли получить ся і т. д. В неділю 19. марта поприпиняли собі польські патріоти національні польські кокарди, а против тих, хто не припинав, підносили ся погрози, так що до полудня офіцери, урядники, жиди і мужики мусіли „на знак згоди і єдности“ поприпиняти і собі такі кокарди. В полудне зібрали ся сусідні властители маєтностей до генерала „gdzie wręcz prawdę mówiono“, а перед військовим одвахом мусіла військова сторожа на галасливе жаданє зібравшої ся маси людей презентувати перед нею оружє, при чім перед непопулярними домами гвалтовано, свистано і вибивано вікна. (Dz. Nar. Ч. 3 і 9). В Ряшеві не хотів начальник циркулярного уряду оголошувати конститутції, але начальник магістрату оголосив єї 22. марта з приладженої на ринку трибуни, а властитель Бяли, Антоній Мента мав відповідну промову. Потім зібрали ся сусідні властители маєтностей, міщане, жиди і навіть кілька мужиків (?) на нараду і зажадали від начальника циркулярного уряду, щоби як найскорше оголосив по селах конститутцію і сформував гвардію народову (тоді ще не дозволєну), а начальник, хоть з разу отягав ся за для браку

інструкцій зі Львова, всеж таки під напором зібраних мас на другий день скликав війтів з поблизьких сел і оголосив їм конституцію, а в дальші околиці порозсилав комісарів циркулярних „маючих довіріє у обивателів“, щоби в їх асистенції „ту ласку монаршу оголосили.“ (Dz. Nar. Ч. 7.) В Сяноці зажадали патріоти польські зараз-же оружя для утворення гвардії народової. бо між мужиками розходить ся багато фальшивих поголосок, отже скорє утворене гвардії потрібне конче для утримання порядку і безпеченства. Людем непосидавшим симпатії патріотів повибивано вікна „i bez guzów się nie obeszło“ (Dz. Nar. Ч. 5.) В Перемишлі на вістку про віденьські пригоди зійхали ся 20. марта також сусідні властители маєтностей: міщане і т. д.; відчитувано і підписувано привезений зі Львова адрес з 19. марта. 21. марта єпіскоп Вержлейський відіравив службу боку і мав відповідну проповідь; молодіж рішила поголовно вписати ся до гвардії, а окрема депутація з великою масою народа і молодіжи зажадала від начальника циркулярного уряду як найскоршого формованя гвардії. Начальник вимовив ся тим, що не має жадних інструкцій і просив о 24 годни терпливости, та на другий день не дав появившій ся у него знов депутатії дозволу на формованє гвардії, при чім цілий гарнізон виступив під оружєм. Постановлено отже вислати окрему депутацію до губернатора з жаданєм, щоби утворено гвардії по містах окружних, щоби заведено свободу печати, щоби наказано урядови циркулярному поступати в дусі конституційнім, і щоби заведене конституції оголошено по селах не через урядників циркулярних, але лиш в їх асистенції через самих властителів маєтностей при місцевій зверхности домінікальній (Dz. Nar. Ч. 4.). В Бережанах зійхала ся 2. апр. сусідня шляхта, щоби святкувати заведене конституції і утворити гвардію. Шляхта міщане, урядники, жиди, студенти зійшли ся до касинової салі, де прийшов і запрошений староста. Адвокат Зайончковський подякував старості за уділене конституції і просив о дозвіл вписувати ся до гвардії; староста дозволив і сам перший записав ся. Потому виступив один із патріотів в асистенції урядників циркулярних і оголосив конституцію; військовим поприпинано кокарди (Dz. Nar. Ч. 14.). В Стрию відбуло ся д. 3. апр. при відповідних демонстраціях і фратернізованю з військом вписуване до гвардії (Dz. Nar. Ч. 14.). В Станіславові зараз по оголошеню цісарського патенту міщане завязали гвардію і уоружили ся. А коли висланий комісар циркулярний (гр. Туш) узнав їх поступок нелегальним і завязав їх, щоби занехали виконуваня функцій гвардії і зложили оружє, зібрало ся міщанство, внесло протест против візвання комісаря, а на єго заяву, що він не має права позволяти на нелегальні діланя, підняв ся великий крик і галас, котрий доперва тоді втихомирив ся, коли комісар загрозив острійшими кроками (Gaz. Lw. Ч. 45.).

Поменші демонстрації був би уряд мусів так само стерпіти на провінції, як їх мусів стерпіти у Львові; вони зрештою не були дуже небезпечні, а в такий горячий час треба було на неодю дивити ся кризь пальці. Але ще менче може як у Львові міг уряд рівнодушно дивити ся на те, що і на провінції побіч циркулярних урядів починали завязувати ся комітети яко провінціальні центри польської агітації. Такі

комітети були би для уряду ще більше небезпечні як центральний комітет польський у Львові. Ані губернія ані заведений побіч неї центральний комітет не стикали ся безпосередно з народом, перед котрим властивими і фактичними представителями цісарської самодержавної власти були уряди циркулярні і їх начальники, з котрими нарід кожної днини стикав ся, котрі єму оголошували і виконували цісарські розкази. Коли б отже польській агітації удало ся опанувати в який небудь спосіб циркулярні уряди і зробити їх своїми орудіями, то велика половина побіди була би в її руках. Так вона справді хотіла зробити і з тактичного боку плян її був дуже добре обдуманий. Домагаючи ся оголошеня по селах конституційного патенту з 15. марта через п. к. комісарів в асистенції представителів шляхти, або навіть через саму-ж шляхту лиш при німій асистенції п. к. комісарів, як в Черемисли, вона хотіла перевести перед мужиками доказ *ad oculos*, що часи тепер радикально перемінили ся, що властива власть перейшла тепер в її руки, і що циркулярні уряди і цісарські урядники, котрі до тепер були езекуторами самодержавної волі цісаря, стали тепер езекуторами волі самодержавної шляхти польської. І не лишень оголошене конституції, але всі урядові ділання циркулярних урядів мали після жаданя Поляків відбувати ся лиш при участі шляхти або делегатів комітету, а інтервенції тої добивала ся польська агітація під всякими можливими покривками: то під покривкою, що мужики бунтують ся і що уряд стративши довіре в народі сам один не буде годен утримати порядок і супокій, то під покривкою, що вони начальникам циркулярних урядів хочуть бути помічними в виконаню їх урядових функцій. А користі, котрі би агітація осягнула була з такої інтервенції, були би дуже великі. Нарід, котрий завсїгди з таким великим поважанем і покорюю відносив ся до урядової цісарської шапочки, мав поволи привикати до того, що побіч цісарської шапочки урядувала би і непопулярна а навіть ненависна народowi польська конфедератка, щоби пізніше, коли з якої небудь причини цісарський уряд зникне, перехід до виключного урядованя польської власти відбув ся супокійно і без ремонстрацій з боку народа. Провінціальні уряди мали отже бути німою стіною, по за котрою відбуватись мала злегка переміна панованя. Що більше, провінціальні уряди мали навіть своєю повагою покривати, о скільки могли, агітацію. Коли ж пр. агітатори так як Соколовський в Цуцилові*) говорили мужикам, що властители маєтностей хочуть подарувати панщину, податки, дадуть вільну сіль і тютюн і що в Станіславі є озброєних 5000 Поляків, а мужики протів таких агітаторів допускали ся яких безправностей, то присланий на комісію циркулярний урядник яко щирий посередник між „темним з причин довгої неволі народом“ а властителями маєтностей так би — після жаданя польських проводирів — менче більше повинен до мужиків проговорити: „Те що вам Соколовський обіцював, а власне дароване панщини, я як

*) Про цуцилівську і інші аналогічні справи буде бесіда пізніше.

то певне самі розумієте, великою ласкою для вас, і за сю ласку належить ся ему від вас вдячність а не образа. Щож би ти один з другим сказав, коли би ти побачивши жебрака давав ему з себе сердак, аби покрити его голе тіло, а він тебе за то хотів убити? Хто з вас не розуміє божої заповіді о вдячності для добродійів, той є художбиною; а найяснійший пан наш Фердінанд І. не хоче панувати над художбиною, але хоче, щоби кождий его підданий знав заповіді божі і людські і свято їх виконував. Отже кажу вам з мого уряду, як той, що виконує полю найліпшого нашого монарха, що панщина є власність панська і тому навіть називає ся панщиною. Пан платить від неї цісареві податок, так як ти від твоєї хати, а через те, що ти від тої хати платиш податок, не перестає вона бути твоєю власною, і тобі вільно єї продати або дарувати. Коли вам отже пан дарує панщину ему належну, яко людям бідним, котрі і на себе і на него довгі літа працюючи не мали коли просвітити ся докладно, чим ви є і які маєте обовязки для вітчизни („ojczyzny“), то такий учинок не лиш що не розгніває нашого найліпшого цісаря, але его навіть утішить і він за те пришле подяку вашому властителеви... Але пан Соколовський обіцював вам подарувати тютюн; то прецінь люде добрі зрозумієте, що коли він накупить тютюну в Станіславі, то буде міг вам его подарувати; а чужого дарувати вам не може і ви такої даровизни не приймайте, але бити его за то не маєте права, бо кождому вільно жартувати. Зрештою знаєте, що магазини з тютюном і табакою дуже добре стережені. То само розуміє ся і що до соли і що до податків: коли платите який чинш або який податок своему властителеви, то властитель може вам его подарувати; а з цісарського не може вам подарувати ані крейцара, хіба щоби его, як то часом лучає ся, з власної своєї кішені за вас в циркулі заплатив. Ще одно, мої любі! Поляків є не 5 тисяч, але 5 міліонів в краях цісарських і всі вони цісареві щиро прихильні. А ті, що узброїли ся в Станіславі, то наші приятелі, приятелі порядку, і узброїли ся вони за відомістю старости і комісарів і дбають про те, щоби такі безправности як між вами, ніде не діяли ся. Незабавки покличе цісар і вас мужиків, особливо більші громади, щоб ви з ними, як з вашими братами, стерегли порядку і безпеченства в краю.“ (Dz. Nar. Ч. 24. передня статя А. Бельовського).

Такою мала бути діяльність цісарських урядників по думці одного з найбільше уміркованих діячів польських з того року, — і може бути, що коли би агітація польська дізнала була з боку уряду такої безкористної і прихильної опіки, то пропаганда польська була би пішла між мужиками гладше, як се дійсно стало ся.

Але зовсім інакше думав про сю справу губернатор. Він ясно зрозумів, яке велике небезпеченство грозить урядови з таких змагань польської агітації, котра ему таким способом хоче підкопати ґрунт під ногами, і взяв ся енергично і рішучо до ратовання zagrożеної ситуації уряду. Губерніальним письмом з 4. апр. 1848 Ч. 4413 (Gaz. Lwowska Nr. 48, *Dodatek nadzwyczajny*) звернув він увагу урядів циркулярних на ті „інтриги“ властителів маєностей завязуючих комітети, котрі таким способом спляняють і утрудняють їх урядованє і присвоюють

собі становиско, котре би авторитет циркулярного уряду зовсім знищило. „Такої інтервенції Ви не смієте стерпіти і всякими способами маєте не допускати до завязування комітетів, а де би він уже завязав ся, там маєте его розвязати не оглядаючи ся на мнїмї причини, котрі будуть наводити в їх обороні. Ви маєте обовязок заслужити собі на довіре властителів, але также і мужиків (підданих), маєте отже поступати зовсім отверто і при поучуваню мужиків о їх поступуваню, о конституції не лиш не потребуєте уникати властителів, маєте навіть дбати про те, щоб і вони при тім були; але їх присутність не сміє вироджувати ся в контролю над урядованем уряду циркулярного. Абсолютно однакж не мож допустити до того, щоби властители маєтностей їздили разом з циркулярними комісарами на комісії, щоби непокликані люде мішали ся в справі уряду циркулярного і щоби повага уряду циркулярного підкопувалась через допущене посередників між урядом а сторонами“. А позаяк агітатори в тих своїх діланях покликували ся на конституцію, то губернатор покликаючи ся на факт, що окрім законів цензурних усі інші закони утримані виразно в правній силі (стало ся се патентом піс. оголошеним в 37. числі урядової Gaz. Lw.) приказує старостам в імені закона, конституції і зложеної через них службової присяги, щоби власть передану їм через монарха в цілости утримали і в своїм часі в тім обемі зложили в его руки, в якім єї від него одержали і не допустили до того, щоби побіч законного авторитету циркулярного уряду виростав який небудь інчий авторитет. „Старайте ся по доброму утримати порядок, але в потребі уживайте й строгости. До того маєте також в конституційній дорозі всі способи в руках, бо переступників закона або якого приказу можете казати арештувати і через компетентну власть укарати; можете також так само, як се роблять власти в Англії, на случай потреби за попереднім публичним оголошенем декотрі шкідливі річі, як публичні сходини, публичні бесіди забронити і рішучо їх непустити; заграничних людей можете по попереднім оголошеню приказу видалити“. „Польська демократична партія“ — каже Стадіон в другім губерніальнім письмі з 8. апр. 1848 Ч. 4577 (Gaz Lw. тамже), — розвиває дуже обширну діяльність, щоби приготувити повстанє в цілі основаня самостійної Польщі яко демократії. Загальне напиранє, щоби зараз-же досягнути завязане ївардії народної, змаганя, щоби по всіх містах циркулярних позавязувати комітети, котрі би знівечили урядованє законних властей і себе самих яко власти настановили, оголошенє, що мужикам буде дарована панщина, фактичне дарованє панщини, котре декотрі властители в цілі позисканя мужиків для своїх цілей уже навіть оголосили, свідоме ширене фальшивих поголосок по селах, як напр. що цісар і австрійський уряд побіджений, що побідили Поляки і тепер на-ново панують, вказують зовсім виразно на ціль, котру та партія хоче досягнути. Покликаючи ся в справі ївардії, комітетів і дарованя панщини на попередні президіальні і губерніальні письма (о котрих далі буде бесіда) приказує губернатор, щоби в справі фальшивих поголосок уряд циркулярний без перестанку висилав комісарів, котрі мають нарід що до теперішнього політичного положеня успокоювати і его в довірю до уряду укріпляти, а особливо щоби

від часу до часу розсилав движимі військові кольонни, в котрій то ціли на 4 особливо важних місцях нагромаджено значні сили військові.

„Само собою розуміється“, — кінчить він — „що нагромаджене більших сил військових дуже не на руку партії, котра стремить до знищення існуючого порядку, бо спільне діланє політичних властей з воєнними, увага і рухливість війська іде на поперек єї плянам, а побачивши, що не годна звести військо з дороги обовязку і позискати єго для своїх плянів. старає ся вона зробити єму службу можливо найтяжшою, змучити єго, сліпими алярмами ослабити єго увагу і довести до того, щоби в хвилі, коли вибухне повстанє, військо було заскочене і стратило свою попередню увагу і енергію. Запевняють мене з кількох сторін, що властители маєтностей і шляхтичі все обсилюють уряди циркулярні скаргами на духа пануючого між мужиками, немов би раз тут, раз там то знов рівночасно на кількох місцях почались або мали почати ся неспукоюї між мужиками, — очевидно все се лиш в тій цілі, щоби увагу уряду циркулярного і війська звернути на фальшиву дорогу, щоби жовнірам зогидити службу и при ненастанних сліпих алярмах впоїти їм переконанє, що все те лиш неправдиві поголоски, навіть тоді, коли би мало справді почати ся повстанє. Дуже затим важна річ, щоби уряди циркулярні при розсиланю движимих кольон не давали впроваджувати ся в блуд поголосками рзвношеними через непевних і підозрених людей, щоби не піддавали ся жаданю кожного властителя маєтностей, посесора або мандатора, але щоби кольонни лиш тоді і лиш туди посилали, коли і куди уряд циркулярний або начальник кольонни, засягнувши докладних відомостей, узнаєть відповідним, а з особами, котрі уряд циркулярний непокоють очевидно неправливими або видуманими поголосками, належить поступати строго і такі свідомі непокоюєня уряду карати в дорозі поліційній“.

Як бачимо, губернатор слідив дуже пильно за агітацією, котру вважав ворогом уряду і підозрівав навіть о змаганя отверто революційні. І який там був результат єго заходів, се на кождий спосіб очевидне, що навіть найдрібнішої концесії, котра би підходила під категорію тих революційних змагань, польська агітація не змогла би від него добровільною дорогою ані випросити ані виторгувати; він з кождою дниною ставав ся чим раз більше неприступний і завзятий.

Ся неприступність губернатора драанила Поляків, але ані крихітки їйх не знеохочувала. Та й політичні обставини, котрі викликала була революція в Парижі а в слід за нею революції в Німеччині і в Австрії, зовсім не складали ся так, щоби могли їйх бути знеохотити. Противно. вони викликали у нях екзальтовані надії на сповненє їйх задумешного ідеалу — відбудованя історичної Польщі. „Перші пориви запалу брилянтним туманом дорогих ілюзій заслонили перед Поляками правду“, каже Едмунд Хоецький про сі часи *). Але мабуть ані один

*) Chojewski Edmund. Rewolucyoniści i stronnictwa wsteczne w 1848 r., передруковано у Zienkowicza, Wizerunki polityczne. III. 235.

Поляк не вважав тоді тих ілюзій за неправду, — та не лише Польки, але ледви не ціла Європа була тої галки, що одним з найперших здобутків революції буде самостійна Польща. Французький народ явно виповідав свої симпатії для Поляків, а хочь міністерство французьке троха холодніше дивилося на сю справу, то за те в Німеччині парлямент франкфуртський оголосив д. 31. марта і 4. апр. поділ Польщі яко волюю несправедливість і узнав святым обовязком німецьких народів приложити всіх сил до відбудовання Польщі, а уряди німецьких держав зазивав, щоби запевнили Полякам вільний перехід без оружа до їх рідного краю, а на случай потреби навіть їм помагали (Sch nür-Perłowski, Z przeszłości Galicyi, II. wyd. Lwów 1895, стор. 502, 503).

Але найбільші надії викликала між Поляками революція в Берліні 18—22. марта. Побідивши в тяжкій, кровавій боротьбі королівський деспотизм народ берлінський отворив в'язниці і увільнив усіх арештованих Поляків, котрих за заговор з 1846 року суджено кримінальним судом, а Мірославського і Лібельта повіз до міста серед окликів: „Най живуть Поляки!“ В місті принесли хоругов німецьку і польську; німецьку несли Мірославський і Лібельт, а польську Німець Дейке, а обійшовши в такий спосіб серед великого ентузіазму кілька улиць стали перед ратушем, де народ голосно заявив свої симпатії для Польщі: „Най живуть Поляки! Вертаємо вам князівство познанське яко власність вашу; розвивайте в нім все те, що вам послужити може до боротьби з північним тираном, а ми вам допоможемо! Станете знов першим постерунком освіти; будьте братами Німців, так як Німці віднині стають братами вашими.“ (Dz. Nar. 7.) Від ратуша попровадив народ увільнених Поляків перед королівський дворець, а король з відкритою головою вийшов на балкони і в відповіді на оклики народа: „Най живе Польща!“ заявив: „І я з свого становища кажу: Най живе Польща!“ На другий день міністер Арнім прикликав до себе кількох Поляків, котрі вже були завязалися в комітет; а коли вони прийшли, то князь Радзівіл, королівський родич, освідчив їм, що ревне просив короля, щоби памятав о Польщі і узнав єї самостійність, а король єму відповів, що в сій хвилі припинає німецьку трікольору на доказ, що йде за голосом народа, і готов навіть до війни з Россією. „Так, панове, додав князь Радзівіл, маєте те, хоч-сьте хотіли, буде війна з Россією!“ (Zienkowski, Wiz. pol. IV, 5).

А 24. марта „став ся великий акт справедливости“: король пруський зрік ся своїм посіlostей польських. Поляки мали повістати відповідно до власного бажання під опікою Прус, король мав бути їх протектором. Орел польський заняв в Познані місце пруського; замість війська зорганізовано тимчасом польську народну гвардію; військо пруське почало виходити з Познаня до Брандербурґії; всі уряди, високі і низькі, обсаджено Поляками. В Берліні зараз утворила ся польська легія, а народ берлінський вертаючи з похорону погибших підчас революції 22—24 марта привитав єї окликом: „Noch ist Polen nicht verloren!“ „Не увірши“, пише одна патріотка польська з Дрезна, „які симпатії маємо у Німців: на улиці нас нападають, гратулюючи. Годі

описати, як нам сприяють. Нехай нині Москаль переступить границю, то всі Німці повстануть і разом битимуться за свою і за нашу свободу." А в Берліні всі Поляки не посідалися з радостю, що король пруський зрікаючися познанської Польщі „відкупив давню провину“ (Dz. par. 7. 11). Голосні ті сімчаті Німців для Поляків були не лишень заявою прихильності освободившійся з під ярма абсолютизму німецької народності для добиваючоїся свободи народності польської, але мали крім того свою дуже реальну підкладку. Коли пруський король Фрідріх Вільгельм заявив, що стає на чолі поліченої, ліберальної Німеччини і своїх німецьких підданих закликав, щоби разом з усіма Німцями лучилися під стягом єдиної нероздільної Німеччини, а не-німецьким підданим своїм полишив повну автономію і свободу гравітувати до своїх національних центрів, то се в подвійний спосіб провокувало Росію і вело — як гадали революційні а навіть по часті і урядові круги німецькі і Поляки — до неминучої війни з Росією. Раз що царь Миколай не міг рівнодушно дивитися, як пруське царство, одна з головних твердинь абсолютизму і св. Союзу, демократизувалося і підіривало тим самим головний принцип миколайівської системи; а друге, що зрікаючися своєї Польщі пруський король очевидно лишав їй усю свободу робити з собою, що сама захоче, отже і оголосити ся зовсім незалежною і подумав революції перенести до Польщі російської. На случай отже війни з Росією Поляки могли в великій пригоді стати ліберальній Німеччині і своїми грудьми заслонити Німців від російського нападу. Коли отже Поляки в перших днях по берлінській революції стали з незвичайним успіхом організувати гвардію народну і зовсім отверто лагодити ся до близької війни з Росією, то Прусакі і загалом Німці, а навіть уряд пруський не ставив їм жадних перешкод (Zienkowicz, op. cit. III, 235, 236; IV, 3 і д. 36 і далі) ба навіть сам їх до того заохочував (B. Wybranowski, Pamiętniki, Lwów. 1882, I, 362). Зараз же 24. марта завязав ся в Познані комітет народний польський, а за кілька днів польська гвардія народна числила вже понад 30.000 „війська“ і мала вправлених ще з 1831 р. офіцерів і генералів. „Майже увесь простий народ стоїть під косами“ писали з Познаня 24. марта (Dz. par. 10.). Не треба забувати, що пруська Польща була єдиним закутком колишньої Польщі, в котрій польський мужик, давно вже освободжений від панщини і в рівній мірі як і висші верстви польської народності давлений германізацією пруського уряду, радо горнувся до патріотичних змагань польської інтелігенції, через що польський рух в Познанщині набрав серйозної ваги і мав велике реальне значіння; коли б отже польській інтелігенції удалось тут швидко зорганізувати цілий рух, приготувати весь матеріал потрібний до активного виступу і надати йому певну ясно означену ціль, то стремління до відбудовання Польщі могли серед загального заколоту революційного в зах. Європі легко перейти з поля фантазій до реального переведення, могли перший раз показатись перед Європою не яко стремління одних лише висших верств, але яко стремління всенародні на великий розмір. А організаторів вправлених і добре вишколених давала сему рухови еміграція польська, котра на перший голос о революціях

у Відні і Берліні майже вся вернула із Франції і Парижа до країв колишньої Польщі, особливо до Познанщини, щоби стати на чолі цілого руху.

Журналістика німецька підтримувала всіма силами польський національний рух звернений против Росції, виказуючи тотожність інтересів німецьких і польських против Росції. „Росція осягнула свою ціль,“ — писала *Augsburger Allgemeine Zeitung* з 26. марта — „не допустила до істновання найменшої навіть частини самостійної Польщі і навіть імя єї вишазала з карти Європи. Відомо до яких сумних наслідків довела російська система замкнення границь, до котрої виконання і Пруси причинилися союзом картельовим, а річ се певна, що російська політика пруського двора стала ся правдивим і майже єдиним жерелом революції. Народ чув глибоко, що ворог сидить єму на шиї і що серце монархії без оборони виставлене на єго напади; окрім того російська система замкнення границь стала ся жерелом зубожєня східних і західних Прус і найбільшої часті Шлезії. Доки ся система давить Польщу, доти годі їй думати, щоби провінції єї розцвили ся і легко собі представити, яке успособленє між людністю такий склад річей мусів викликати і все ше підтримує. Ми стреміли до свободи не з яких там причин теоретичних, але для того, що силою опінії публичної ми хотіли позбутися зрадливої приязни російської, котра після переконання народа мала своїх платних прихильників навіть в самих двірцях королівським. Росція мусить в Польщі панувати деспотично, а Поляки деспотизмови сему ніколи не можуть піддати ся добровільно; Росціяне споконвіку виховані в неволі, а Поляки занадто великої уживали свободи, свободи, котра їй запропастила, але котра навіть в невольницьких кайданах є для змагань деспотизму нескорюваною перешкодою. Лишь по трупі Польщі могла Росція дістати ся до серця Німеччини; лиш придавненє всякої свободи в Німеччині могло також і в Польщі забезпечити панованє кнута. Тепер Німеччина пірвала пута свої, мусить отже і Польща скорше чи пізніше повстати; а коли вона воскресне, тоді Росція буде відперта поза Двину і Дніпро і в одній хвилі стане державою другорядною... Увільненє польських арештантів (в Берліні) значить як раз те саме, як коли би заявлено Росції, щоби вступила ся далеко за Двину і Дніпро. — Між Росцією а Німеччиною веде ся тепер моральна війна, котра коли не перед, то в кождім разі за найменчим порушенєм Поляків перемінить ся в війну отверту... Росція втягнула своїх союзників, Австрію і Пруси, в систему переслідування Поляків; рівночасно з пригодами у Відні і в Берліні переслідуванє се мусить зупинити ся, а хоть би навіть в сій хвилі не наступила (в російській Польщі) отверта революція, чого їй шире бажаємо, то всеж таки само розбудженє духа національного в Польщі є для Росції незвичайно грізною проявою. Тим Европа ше більше як французькою революцією захитана в своїх основах; наслідки розвинуть ся з невмолимою консеквенцією скорше чи пізніше.“ (*Dz. Nar.* 12).

Так говорила одна з найповажніших газет. А берлінські газети говорили далеко острійше. *Zeitungs-Halle* з 21. марта сподівала ся, „що остатні дні, дні слави для Берліна і для цілої Прусії законали на

віки вічні в могилу ту перестарілу політику, котра на сором народа німецького виділа щастє і силу Німеччини в союзі з темним азіатським кольосом; що для Німеччини потрібний завзятий союзник против північного деспотизму, а против єго брутальної сили лишень здоровий кулак свіжого, свободолюбного народа може Німеччині забезпечити оборону і порятунк." (Zienkiewicz op. cit. IV, 5.)

Пущених з кріпости в Берні австрійських Поляків, котрі переходили пішки пруську границу, гучна музика з множеством народа запровадила аж до двірця залізної дороги до пруської Шлезії; там їх Прусаци прийняли тостами і окликами: „Най живуть Поляки! Най живуть Німці! Най жие самостійність і тісний союз їх обоїх!“ (Dz. Nar. 9.). Адам Чарторийський, котрий з товаришами перейїжджав в дорозі з Парижа через Німеччину, щоби приблизити ся до польської границі, був через цілу дорогу в Німеччині предметом шумних овацій. По всіх стаціях залізної дороги окликували єго Німці словами: „Най жие вольна Польща! Най жие Чарторийський!“ Коли прийїхав до Ганноверу, зібрали ся зараз цілі маси людности під єго вікнами, співали національні пісні німецькі і польську: „Jeszcze Polska nie zginęła!“ (Dz. Nar. 18.)

Із тих загальних прояв сїмпатії серед цілої Німеччини і заохочень до акції Поляки висували ціле пасмо найкращих надій. „Вимірене справедливости, віра Німців в наші сили і поміч, переконанє їх о конечности самостійної Польщі огортає серця і духа тріумфуючих Берлінців. Творять ся клуби німецькі, щоби попирати нашу справу; отворено лісту охотників до служби польської; небавом зголосило ся їх кілька тисяч. Поляки разом з гвардією обивательською відбувають сторожеву службу, кокарда польська побіч німецької на їх груди вже не є предметом ненависти. Два недавні вороги подають собі руки. Покривджений Поляк прощає, Німець обіцєє урочисто направу кривд вдіяних Польщі; стає згода в імени братерства народів. Тимчасом князівство Познаньське, огнище справи нашої під пруським панованєм, задумує з прихильними вже Німцями, котрі упоминають ся о самостійність Польщі, здобути сю самостійність разом з інституціями народними, правами і військом мирною дорогою від короля пруського, і опираючи ся на сих здобутках проложити дорогу до війни з Россією. В обєтавинах, які їх окружають, в сїмпатії народів, в голосі Німеччини, жителі князівства Познаньського уважають сю війну, на котру Поляки завсїгди так нетерпеливо ждали, яко неминучу і тим певнішу, що демократія остатню боротьбу в абсолютизмом буде мусіла видержати на берегах Висли. Вони не сумнівають ся, що боротьба та скінчить ся користно для Поляків, бо Россія вже не є тою, якою була 1830 року; тоді вона мала могучих союзників, котрі нині є єї противниками; уряди, котрі нас тоді явно або тайно зраджували, нині помагатимуть нам. Москва переповнена елементами розкладовими; ніколи Курляндія і Лівляндія, також німецькі, хоть під царською рукою, не будуть мати крашої нагоди пімстити ся за кривди вдіяні їх народности, їх мові, релігії, як при новім повстаню в Польщі і коли їх німецька вітчизна починає відроджувати ся. На молодіжї російській, на освічених Россіянах, ко-

трих оживив дух часу, лежить тяжким тягаром ярмо, котре їх народ перед цілою Європою покриває соромом. Військо давлене довголітньою службою, батогами і голодом, тікає зі служби серед супокою, а що ж доперва коли настане війна? Відділити отже князівство Познаньське від Німеччини і вивести для него самостійність значить при теперішніх обставинах прилучити до него цілу Польщу, а тоді справа з Москалями вже легка. Заняті повстанєм Польщі не могли би загрозили свободі Німеччини; річ очевидна, що сам інтерес власний наказував би Німцям підпирати повстанє Польщі не лиш симпатією, але всякими можливими силами. Франція взяла на себе обов'язок помагати підневоленим народам, симпатія Європи і єї поміч всюди би нас підпирала" (Zienkowicz, op. cit. IV. 5, 6.).

Уважаючи самостійність князівства Познаньського не лише конечною з національно-польського погляду, але також потрібною для самої Німеччини, зажадала народня польська комісія реорганізаційна від пруського уряду: 1) виставлення армії нар. польської для князівства Познаньського; до організації сеї армії прошено пруського генерала Віллізена; 2) іменования цивільного комісара Поляка для переведення реорганізації; 3) заведення польської мови в судах і урядах публичних; 4) право вибирання совітників краєвих (Landrath) має прислугувати лиш жителям краю; 5) низші урядники поліційні і комісари повітові яко не-популярні мають бути відправлені, а поліція має бути інакше зорганізована; начальниками властей мають бути вибрані Поляки; 7) решта урядників, котрі знають по польськи, можуть лишити ся, всі інші мають бути відправлені" (Dz. par. 19). Провінціальний сойм познаньський заявив ся великою більшістю рішучо против прилученя Познанщини до Німеччини (Dz. par. 23.). А відозва пруського генерала Віллізена, котрий був висланий урядом яко надзвичайний комісар до Познаня, обіцявала скорє виконанє всіх тих бажань: „Поляки! хочете мати уряд народній і поступуванє судовє в вашім язичі — будете мати одно і другє" (Dz. par. 21.).

І як би відгадуючи наперед, що з такого обороту польської справи в Познанщині само собою вийти мусить, подавали польські газети з російської Польщі вісти, котрі ще більше причинити ся мусіли до того, щоби польську справу видвинути серед революційного заколоту і хаосу на перший плян і надати їй як найбільше розголосу і ваги в політичних комбінаціях тих часів. Так 24. марта пронесла ся з Кракова вістка, що в Варшаві і в Калішу піднялось велике повстанє (Dz. par. 5.); з Берліна писали 2. апр. що власне в тій хвилі о 1. годині пополудні виїшла від гвардії королівської палати відомість з просьбою, щоби єї як найскорше розголошено по місті: що цар російський зрікає ся Польщі, а князь Лейхтеябургський має стати королем польським. Навіть розважний Dziennik par. подаючи сю відомість в 19. ч. додав від себе, що з сею звісткою годять ся довнесеня листовні з Варшави, що від якогось часу всі заграничні газети там вільні і сам кн. Паскевич говорить тепер по польськи, хоть давніше ніхто від него не чув польського слова.

Вісімнадцять літ польська еміграція у Франції спорила, організувала ся і лагодила ся до великої революції на нових правдиво-народніх основах, щоби відбудувати розпавшу ся історичну Польщу; „Централізація“ демократичного Товариства польського вложила була всю свою агітаторську енергію в переведення сего польського ідеалу, але побита 1846 р. в невчасно розпочатій боротьбі, знеохочена і розбита мусіла починати всю роботу на ново, доживаючи ся з резігнацією нової відповідної хвили. Аж ось по двох роках „слухний час“ настав — здавало ся — сам собою, і мов би на даний знак великі держави, що поділили між себе царство польське, самі добровільно починають зрікати ся того, що забрали, мертва Польща сама собою починає воскресати, розлучені часті єї тіла починають лучити ся, оживати!

Вистарчить лиш на хвилю перенести ся гадками в мартові дні і в першу половину апр. 1848 року, коли весь склад державний і політичний Європи тряс ся в своїх основах, коли ані револютуючі народи ані повалені уряди не знали що принесе завтрашня днина, а революційний рух огортав чим раз ширші круги і видимо набрав сили, щоби зрозуміти, що хоть би навіть усі ті звістки, пляни і надії польські не мали ще поки що реальної підстави, то все таки могли єї легко в кожній хвилі здобути. Один який небудь случайний припадок, одна неосторожна похибка урядів боровших ся о своє „бути або не бути“ могла від разу роздути тліючі іскри польської пропаганди в величезний огонь, котрий при сімпатії тодішнього європейського революційного руху міг знищити всі перешкоди, що стояли на дорозі до відбудовання самостійної Польщі.

Нічого отже дивувати ся, що у Поляків, котрі в тій справі були безпосередньо інтересовані, бо се була для них найважливіша, єдина справа, такий єї розвиток будив як найбільші надії, і що вони з усім своїм горячим, палким темпераментом кинули ся у вир революційний, щоби не заспати справи і кувати залізо поки горяче. Треба б було бути дуже прозорливим політиком, щоби до цілого руху віднести ся критично; та й ледви чи й найбільша прозорливість могла на що придати ся в тих перших хвилях революції, коли кожда днина, кожда година приносила несподівані пригоди, зводила ні на що і найхитріші комбінації.

Таким чином, набираючи сил з революції і вносячи в ню і свої вправлені сили польська пропаганда ставала одним із головних двигачів революції, з котрим кожний уряд мусів дуже серйозно числити ся і дуже обережно обходити ся. То ж і уступки зроблені Полякам пруським урядом і звістки про реставрацію конгресової Польщі мали в даній хвилі велику політичну вагу, без огляду на те, чи були більше або менше оправдані.

Бо ж отсе один історичний противник, переляканий несподівано сильним напором революційної бурі, бачилось, добровільно випускав з рук своїх ту частину упавшого царства, котра єму була дістала ся. Бракувало же другого противника, котрий ще може більше як єго берлінський товариш був заполоханий і котрому удачний розвиток революції грозив цілковитим розкладом. Використати єго незвичайно прикре

положене і приневолити єго бодай до таких, коли не більших, уступок, які вже мала познанська Польща, — сю задачу взяла на себе польська депутація, що при кінці марта і в перших днях апріля прийїхала з Галичини до Відня.

Денутація складала ся властиво з трьох сполучених депутацій: львівської, тарнівської і краківської, до котрої прилучив ся лат. єпископ Верхлейський з Перемишля з одним лат. перемиським крилошанином. Всіх депутатів було около 70 чоловіка; тут були репрезентовані всі верстви польської суспільности почавши від магнатерії а скінчивши на мужиках, котрих було два; було також кілька жидів. Таким способом зложив ся у Відні формальний польський парламент, котрий заявив себе представником австрійської Польщі і яко такий виступав перед публікою як і перед короною і урядом. (A. Siemiński, Do Braci Polaków. Dz. Nar. 21.)

Пора для депутації була як найкраще вибрана. У Відні існувало вправді від 20. марта перше одвічальне міністерство гр. Колловрата з бар. Піллерсдорфом яко міністром справ внутрішніх, але міністерство се, зложене з самих старих, давно зужитих сил старої системи, зовсім не було урядом в справедливім розуміню сего слова. Воно не мало жадної програми ні найменшого розуміння своєї задачі, не мало ані спосібности, щоби кермувати рухом революційним, ані відваги до єго поборення. Годі було й думати, щоби се міністерство могло тільки що почавшу ся революцію довести до скорого і щасливого кінця. Особливо в справах внутрішньої політики не було ані ясного пляну ані твердої консеквенції; все тут залежало від припадку і від того, що принесе хвиля.

Фактична власть була зрештою властиво навіть не в руках міністерства, але в руках національної гвардії і легії академічної, котрі дуже скоро зорганізували ся і доходили до 60.000 чоловіка і в руках університетської аулі, котра перемінилася в ненастанно радячу корпорацію, складала ся з разу з самих студентів під проводом студентського комітету, та коли опісля на наради стали в великім числі приходити також не-студенти, перейшла під провід центрального комітету зложеного з депутатів національної гвардії, академічної легії студентів, і виро-била ся в якусь дивну сумішку законодавчої і адміністративної власти, провадила політику, мішала ся нині в справи юстиції, завтра в справи адміністрації, критикувала закони, одним словом, маючи на случай потреби в гвардії і легії академічній езекутивну поміч, робила, що сама хотіла. Побіч неї комітет студентів, хоть не виступав офіційно яко урядова корпорація, мав все ж таки, яко головний осередок усіх імпровізованих народніх властей, дуже великий вплив, тим більший, що само міністерство признало єго формально яко власть. (Gegenwart, Leipzig. Brockhaus 1855, X, 135—145, а також V, 676—740)

Денутація польська мала отже певну підставу думати, що серед хаосу і безголовля, яке тепер панувало в уряді, можна буде зовсім отверто виявити свої задушевні пляни і рішучим, самосвідомим виступом коли на разі не зовсім відірвати Галичину від Австрії — се вже

з огляду на Росію не конче було порадне — то бодай усю законодавчу і адміністративну владу в Галичині загорнути в свої руки. Думка ся була тим більше оправдана, що ціла Австрія видимо розпадала ся: Ломбардія і Венеція була в отвертій революції, Угорщина мала вже своє зовсім самостійне міністерство і лиш особою монарха була звязана з рештою монархії, а Чехи домогали ся реституції чеського королівства. Могла отже і польська депутація не лишень домогати ся, але і здобути те саме. А ще ж прийняте єі народом віденьським могло лишень осмілити єі *) Гостина єі у Відні була одним великим тріумфом; здавало ся, немов два побідителі, що побороти спільного ворога, зійшли ся, щоби нароскошувати ся своєю побідою і прилагодити ся до дальших ще більших побід. В цілім Відні ні о чім так богато не говорили, як о польській депутації; не було кінця окликам: „Най живють Поляки! Най живе польська депутація!“ Всі словянські депутації, котрі були тоді у Відні, загостили до неї.

Депутація взяла ся зараз до серйозної політичної роботи. Виділ вибраний з поміж неї заняв ся уложенем адреси (автором єі був гр. Лешок Борковський, Dz. Nar. 80.) і предложив єі 4. апр. повній депутації до затвердження. Депутація була зовсім свідома того, що крок, до котрого вона лагодила ся, буде рішучий, що від него залежить уся будущина революційного руху польського в Галичині. Тсж і наради над проєктом адреси були дуже поважні і горячі і тривали весь день 4. апр. від 8. год. рано до 1. по півночі і ще на другий день до полудня. Пункт за пунктом, уступ за уступом розважувано докладно, критиковано і ухвалювано більшістю голосів. „Цікаве справді було розбуджене і розвиток перших початків життя політичного“ — пише А. Семіньський до Dz. Nar. — „тут можна було пізнати кожного серце і голову, тут як духи померші вилазили бліді і безсильні але все ще відживаючі давні пересуди, норови і пристрасти; тут ясно показало ся, о скільки ми сильні духом народнім, о скільки ідея, за котру ми стільки літ проливали свою кров по цілім світі і за цілу людськість, за котру нас три рази прибито до хреста, виробила ся в нас, ввійшла в наше життя і стала ся силою; о скільки з другого боку довга неволя мала шкідливий вплив, о скільки вплив наших противників зганяв нашу суспільність. Але не бійте ся, брати! думаю, що з того пробного вогню ми вийшли чисті і ясні.“

Мусіла депутація, а бодай єі більшість бути певною свого, коли рішила ся на такий крок, який навіть серед неї самої викликав був сильну опозицію. Крок був рішучий; від него до отвертої революції було вже дуже не далеко. „Найясніший Монархо!“ — сказано в адресі врученій цісареві на авдієнції д. 6. апр. — „Незвичайні пригоди, котрі наступили одна по другій, змінили всі основи європейської політики; в одній хвилі упали системи, підпирані такий довгий

*) Про побут і діланє депутації польської у Відні дивись Dziennik Nar. 4. 9. 13. 16. 17.; A. Siemiński; Do Braci Polaków, Dz. Nar. 21. 22. Deputacja polska w Wiedniu, Dz. Nar. 32.

час силою багнетів і змаганнями найспосібніших розумів дипломатичних. Виробила ся самостійність народів, против котрої ніщо вже не можуть найповажніші декрети і найчисленніші війська... Частина Польщі, Найясніший Монархо, котра зістає під Твоїм панованем від часу нещасливого розшматкування нашої Вітчизни, знаходить ся тепер в небезпечнім і незвичайно грізнім положенню. Се нас примусило помімо адреси, котру ми занесли до Твого трону 18. марта 1848 р., представити Тобі тепер разом з горюжаними округа краківського наше занепокоєне і жадати конечної тепер і як найскоршої оборони від нещастя і терпінь, котрі грозять Твому тронові, Твоїм народам і цілій цивілізації. Ми з положення нашого насамперед виставлені на них, а симпатія всіх народів справедливо відчула, що жде нас, здаєть ся, другий раз задача, котру ми вже раз чесно сповнили, задача: станути на сторожі Європи від вриваючої ся до неї неволі і темноти. Розуміли се великі попередники Твої, Найясніший Монархо! що насиле поділу dokonane на народі вашим було великою несправедливістю, а навіть політичним блудом. Від тої хвилі починає ся довгий ряд непорозумінь, переслідувань і ненависти між двома приязними собі давнішніми народами: німецьким і польським. Від тої хвилі почало підупадати європейське значіне австрійської держави, бо політична сила народів є зглядна, а держава, котра має побіч себе сильнішого сусіда, стоїть завсїгди в другім ряді. Признаємо з подякою, що на конгресі 1815 р. міністерство Твоє домагало ся направи тих кривд, виділо потребу відбудовання цілої і незалежної Польщі. Те, що тодішні обставини утрудняли, можуть нинішні улекшити. Не таїмо, що се остаточна ціль наших бажань; що для сеї надії готові ми пролити кров, віддати жите і маєток. Ся одна гадка може видобути всі сили народні, загіти нас до найтяжших жертв. Зовсім отверто і з повним довірєм, до котрого нас уповажнює патент Вашого ц. к. Величества з 15. марта 1848, де запевнено признане і пошановане кождей народности, предкладаємо Тобі наше переконанє стверджене судом історії і голосом цілої Європи, що поділом Польщі р. 1772 зістала народність польська знасилувана, що отже в заяві Вашого ц. к. Величества, що хочеш народність нашу узнати і шанувати, справедливо бачимо охоту до ухилєня трактатів поділу Польщі."

"Найясніший Монархо! Коли Тобі дорога цїність трону і щастє Твоїх народів, не отягай ся з словом, котре нас спасти має. Бог вже се слово сказав на небі а Ти єго повтори на землі. На се слово міціони рук узброять ся між всіми народами. Голос народа, котрому вільно говорити, є завсїгди голосом правди. Трактат віденський зломаний в цілій Європі. Війна здаєть ся неминучою. Ми війни не боїмо ся, але хочемо заздалегідь до неї прилагодити ся. Коли через кілька віків ми проливали кров нашу за других, то хочемо єї тепер пролити за других і за себе. На голос воскресаючої Батьківщини відозвуть ся серця всіх Поляків. Але Галичина слаба, без війська, без средств до оборони, віддана на ласку першого ліпшого завоювателя. Щоби отже не стати здобичею ворогів Твоїх і наших, потребуємо Твоєї опіки, хочемо бути в союзі з Австрією і всіми єї народами. Союз сей може завершити ся лиш на підставі щирости і правди, на підставі спільних і від-

повідних часови свобод, як се вже стало ся фактично на Угорщині а особливо в князівстві Познаньськім, близькім нам з походження, однаковім по минувшині, подібнім умовинами життя. Про імо отже:

„Передовсім о встанову народнього комітету з Поляків, котрі мають загальне довіре. Сей провізоричний комітет має зараз же заняти ся внутрішньою реорганізацією краю на чисто народній основі, бо лиш вона може дати запоруку порядку і суспокою і вдоволити жителів; має перевести зараз-же внутрішнє впорядкованє краю відповідне духови часу і нагличим потребам народа; має уложити плян будучої конституції краю і установити правила виборів до будучого сойму народнього, котрий має заступити місце давнього сойму, вже самим своїм складом безсильного і з самої природи конституційної держави *de facto* вже неважного і розвязаного; має визначити комісії потрібні для розв'язання всіх повислих питань організаційних, адміністраційних, суспільних; має нарешті в діяльності своїй поводити ся і перевести слідуєчі, по части вже в адресі з 18. марта 1848 заявлені жадання народа:

1) Віддаленє дотеперішніх урядників після потреби узнаної через комітет і обсадженє опорожнених місць людьми краевого походження, бо адміністрація народня може складати ся лише з людей, зв'язаних з народом спільними інтересами і народови прихильних. А теперішні урядники, в найбільшій части наші внутрішні вороги і вороги обіцяної нам конституції, стоять між монархом а народом яко невтомимі проповідники невогди і ненависти.

2) Зорганізованє гвардії народньої на найобширшій підставі в цілім краю після потреб, які комітет узнає відповідними.

3) Військо власне, народнє, зорганізованє комітетом, зложене як найскорше з людей краевого походження і комендерованє людьми краевого походження або такими чужинцями, котрі для польської справи прихильні і хочуть їй служити. Першим початком до сего війська мають бути полки рекрутовані дотепер в Галичині, котрі мають як найскорше бути повернені до краю і віддані під управу комісії організаційної визначеної через комітет. А військо, котре тепер находиться в краю, має бути зараз-же завізане до присяги, що доки є в краю, в нічім не буде виступати против польських інституцій народніх, і має бути тимчасом ужито до утримання порядку і безпеченства по селах.

4) Заведенє польського языка в школах, судах, всіх справах публичних і урядах, а в школах для простого народа в такім нарічю, котре в даній місцевості переважає.

5—11) Як найскорше скликанє народнього сойму після засад конституційних вироблених через комітет, на підставі репрезентації народа без ріжниць кляс і віри; крім свободи печати і знесеної вже цензури також свобода зборів в справах публичних; загальна амнестія для цивільних і військових переступників політичних; публичнє і устнє судівництво з судами присяжних, до чого комітет має виробити плян і піддати его під ухвалу сойму; зрівнанє перед правом усіх станів і вір; уділенє нових законів громадських для міст і сіл, опертих на як найширших свободах; зміна існуючої до тепер поганої системи поліційної

після засад конституційних, щоби нікого не вільно було самовільно арештувати і переслідувати, але щоби поведжено ся після засад акту „Habeas corpus“.

12) Увільнене дотеперішніх підданих від панщини і повинностей підданських і признане їм власности ґрунтів підданських є питанєм животним а навіть фактом історичним (!) ствердженням з одного боку волею і горячим бажанєм дотеперішніх властителів панщини, з другого загальним голосом дотеперішніх підданих. Комітет провізоричний оголосить знесене панщини і признане мужикам власности ґрунтів рустикальних в цілім краю, а сойм, котрий має бути скликаний, видасть постановку о служебностях, домініях, урбаріальнім податку, впорядкованю посіlostей, загалом о умовах, на яких увільнене від панщини і данин переіменити ся має в закон для всіх обовязковий“.

Вичисливши в сей спосіб усі бажання депутації польської, адреса кінчить так: „Всі ті бажання виражаємо з найсильнішою просьбою о безпроволочну санкцію народнього комітету. Бо над нами зависли хмари, котрі несуть з собою бурю. Не таймо того перед Тобою, Найяснійший Монархо! Цілий край находит ся в найбільшій роздразненю. Коли б в котрій польській провінції почалась війна, то в Галичині в теперішніх обставинах ніяка сила не вдержить повстання. З того вийде найбільше нещастє для нас і для Твого трону, Найяснійший Монархо. Галичина розпочинаючи повстанє подвійне, на внурь і против заграничного ворога, попаде в анархію і стане легкою здобичею ворога. Лишень енергічний, широко народній комітет з властью адміністраційною і реорганізаційною, зложений з мужів загального довіря, ділаючий під Твоею опікою, є для нас одним способом ратунку, бо лиш він може скоро піднести силу народню, здержати нещасні повстання. Кождий інчий перехід до свобод конституційних з під пановання урядників, під котрим тепер стогнемо, кинув би нас над пропасть і потряс би сусідні народи. Сповни отже, Найяснійший Монархо, сю просьбу нашу, сповни для щастя Твого трону і Твоіх народів.“ (Dz. Nar. 16.)

На сю адресу, котру голова депутації кн. Юрій Любомірський, против прийнятого тоді з уваги на здоровлє цісаря звичаю, відчитав перед цісарем цілу, відповів цісар, що просьбу депутатів свого королівства галицького приймає з великим уподобанєм і видасть розказ, щоби їх бажання зараз взято під розвагу, і о скілько вони мають на цілі добро краю, як найскорше їх полагоджено. На се князь Любомірський додав, що час наглить, а кожда проволочка може бути небезпечна. На тім авдієнція скінчила ся.

Як бачимо, не тільки тон адреси був незвичайно різкий, бо грозив повстанєм, але і жадання депутації виявлені в ній були такі, що не багато ріжнили ся від жадання цілковитого відірвання Галичини від Австрії. Вся власть адміністраційна мала перейти в руки „провізоричного комітету“, а вся власть законодавча в руки сойму; окреме військо, окремі фінанси, окрема юстіція, так що центральний уряд віденський не мав мати навіть номінального значія. Сего власне й хотіла поль-

ська агітація; Галичина і Познанщина мали зовсім відокремити ся від держав, до котрих належали і позістати лишень під протекторатом дотичних монархів, та й то лишень провізорично, поки обставини політичні в Європі не складуть ся так, щоби оба сі краї могли увійти в склад відбудованого королівства польського.

Помимо таких далеко сягаючих плянів, а може навіть власне за-для них, ріаке і сміле иступуване депутації не тільки не натрафило на жадну опозицію, але противно, прийате було з як найбільшою симпатією. Передовсім, розумієть ся, серед віденської публіки. Цілий Відень вийшов дивити ся, коли депутація ішла до бурґу на авдієнцію; тисячі народа витали єї окликами: „Hoch den Polen, es lebe Polen!“ Стільки симпаній і поважання не оказував Відень для жадної депутації, як для Поляків, „dieser Löwen der Freiheit“. Коли депутація по цісарській авдієнції завернула до академії, вийшла против неї на Грабені депутація молодіжи університетської з польською хоругвою, украшеною лавровим вінком; один із членів депутації взяв єї в руки і ніс перед депутацією серед шпаліру ївартії народньої і невтихаючих окликів публіки. Перед Leseverein'ом вивісили хоругов німецьку; депутація наблизила ся до неї і доторкнула польською хоругвою німецьку серед окликів: „Dies sei der Bruderkuss der polnischen und der deutschen Nation!“ В залі академічній мали Юрій Любомірський і Бесядецький промови до академиків, на котрі відповів іменем академії один студент. Потім академики взяли хоругов польську, злучили єї з хоругвою німецькою і вийшовши з залі на галерію кликнули одногласно, розмахуючи хоругвами: „Jetzt sind wir stark genug“ і „Hier wird sie gut vertheidigt!“ Подібні сцени були також на політехніці.

Сі докази симпатії були зрештою в тодішній хвилі, т. є. в перших днях революції, зовсім природні. Обі сторони добивали ся того самого: єдності державної. Німці сподівали ся, що серед почавшої ся колотнечі революційної діють ся єдиної німецької держави, і радо би були відступили Полякам за те Познанщину і Галичину, бо Поляки в даній хвилі були їх природними союзниками і виступаючи рівночасно з ними до боротьби ломали відпорну силу двох найсильніших монархій, від котрих німецькі краї належало прилучити до німецької держави, а що найважнійше, перегороджували собою дорогу російській інтервенції, бо Россія всю свою силу мусіла би звернути против польської революції. Не диво отже, що стремління польської депутації найшли такий симпатичний відгомін серед німецьких патріотів у Відні.

Депутація була зовсім задоволена зі свого поступка. „Честь і гордієть народня були в цілім нашім иступуваню єдиним нашим провідником... Ми сповнили одну часть нашої задачі, як самі, дорогі братя, осудите, прочитавши нашу петіцію. Осудить сей крок пізнійше історія наша“ писав до Dz. Nar. член депутації А. Семінський. І коли вже сі прояви симпатії з боку публіки мали при тодішніх обставинах дуже велику вагу для плянів польської агітації, то ще важнійше було те, що й декотрі політичні сфери в Австрії брали цілу справу дуже серйозно і вважали відбудоване Польщі не лишень яко річ справедливу і можливу, але навіть яко таку, для котрої Австрія в власнім інтересі повинна

причинити ся поважною жертвою, зрікаючи ся для неї Галичини. Ба, Польща, хоть іще не відбудована, почала навіть уважати ся силою, з котрою треба заздалегідь вийти в дружні відносини, постарати ся о союз із нею, щоби може уряд пруський не випередив в тім Австрію. „Довідуємо ся“ — писала зараз на другий день по авдієнції Wiener Zeitung з 7. апр. ч. 94. — „що король пруський складає князівську корону познанську і відступає Познань. Зреченє се можна б уважати почином ; реставрації Польщі, що могло би Фрідріха Вільгельма зробити божищем Польщі як і Німеччини... Таке поступуванє було би може лицарське, але не є політичне. Поляки певне не заспокоять ся відступленєм Познаня, але разом з Европою зажадають скорого, цілковитого відбудованя своєї батьківщини. Вони ніколи не забудуть, що Фрідріх Великий, творець політики заокругляючої, перший загадав поділ Польщі і гадку сю перевів; що єго наслідник, хоть конституцію 3. мая 1791 урочисто гарантував, зараз же опісля, скоро лиш обставини змінили ся, оголосив єї яко якобінську і подав руку до другого поділу нещасливого краю; вони завсїгди пам'ятатимуть, як то в 1831 році російські війська при помочи інженерів пруських переходили через землю пруську, щоби з заду напасти на геройську армію польську. Далеко більше Польща поглядає на Австрію, котра лиш з відразу руку подала до першого поділу; слова Марії Тереси на віки живуть в історії; на Австрію, котра з другого поділу нічого не взяла; на Австрію, католицьку державу з численною людністю словянською. І справді Австрія відповість на поклик Польщі, а відбудованєм єї довершить діло високої справедливости і мудрости політичної і доступить розрішення за великанську новожитну провину против права народів. Відомо нам добре, що сильна в Польщі партія найзнаменитших людей виділа давнійше єдиний ратунок для будущої своєї батьківщини лиш в сильній спілці з політикою австрійською. А хоть і ся партія по страшних пригодах 1846 року мусіла замовкнути, то все ж таки Поляки не будуть в серцях своїх чути ненависти до Австрії о свободженюї, бо система, під котрою вони враз з Австрією стогнали, упала, а свободна Австрія принесе свободу і Польщі. Не буде вона бояти ся війни з Росією для такої великої ціли, бо буде сильна союзом з Польщею і симпатіями Європи. Марія Тереса проливала сльози підписуючи перший поділ Польщі; єї правнук добросердечний Фердинанд відбудує Польщу, а єго пам'ять буде благословитись в Польщі і в Австрії; як зруйнованє польської річипосполитої навело на Европу цілу хмару нещастя, так славний акт з 15. марта поклав підвалини до відродження Польщі і Австрії і приєднає тяжко покривджений нарід, знасилюване право людськості і народів. Відбудованє Польщі zapewнить великій части світа тривкий супокій, а Австрії союз з великодушним, вдячним народом, а се більше ніж всіякі інші способи утвердить існуванє монархії австрійської. Числа перенага австрійських Словян над Німцями зменшить ся вправді о 5 міліонів, але ж через се як раз скріпить ся елемент німецький; а через своє внутрішнє скріпленє монархія буде могла єю більше поверховну як справдішню утрату винадгородити собі в інчий спосіб.“

Що сей гол. с Wiener Zeitung не був голосом без ваги, але доволі вірно представляв гадки тодішніх політиків австрійських, доказує факт, що граф Монтекукколі, президент шляхетського сойму (станов) долішньої Австрії заявив делегатам шляхетського сойму галицького, що „доля Галичини може незабарки зовсім змінити ся, бо парламент франкфуртський порушив справу відродження польського королівства“ (Ркп. Оссол. 2945, стор. 39), а депутати шляхетських соймів Австрії, Сирії і Морави заявили підчас своїх нарад д. 12. апр. протоколярно свої симпатії для проєктованого відбудованя Польщі. „Галичина“, — каже їх заява — „частина Польщі, після загального признання безправно набута, з людністю майже зовсім словянською, стремить до сполучення з тими частинами, котрі Росія і Пруси собі присвоїли. Не може бути задачею Австрії, — придавлувати се велике народне стремління Польків.. Але поки зможе повстати незалежна Польща, треба, щоби під рукою сильного уряду конституційного насамперед загоїли ся рани завдані кривавими пригодами (1846 р.) і голодом. В сій хвилі сама навіть Галичина не може хотіти відрвання від Австрії, бо се викликало би нові нещастя, але і Австрія повинна пізнати, що природна точка гравітаційна політичного життя Галичини не лежить у Відні. Вже тепер покутуємо тяжко в Італії, щось-мо не тямилі про се право природи, після котрого части великого народа стремлять злучити ся в одну цілість. Чи ж маємо ждати, щоби і в Польщі повстане знищило наші ілюзії? Ні! дбаймо лучше про те, щоби Галичина яко край нам приязний, легально і суспільно виступила зі складу австрійської держави, коли під славним і могучим іменем Польщі має стати нероздільне конституційне королівство. Лиш таким способом можна відвернути від Австрії грізну небезпеку, направити тяжку кривду вдіану Польщі, а за разом утворити сильний пост против напору абсолютизму... Ціла Галичина повинна так як Угорщина бути уконституована як окреме королівство, щоби крім монарха не мала з іншими провінціями Австрії нічого спільного. Очевидно також, що як Галичина так і Ломбардія мають бути на завісідні виключені від репрезентації в парламенті австрійським.“ (Dz. Nar. 31.)

Ба навіть члени цісарської родини заявляли свої симпатії для відбудованя Польщі. По звіденції у цісаря удала ся депутація також до архикнязя Йогана, найпопулярнішого тоді члена цісарської династії, будучого Alter-ego цісаря і управителя німецької держави, вручила ему один примірник адреси і просила его, щоби причинив ся до скорого надання жаданих свобод. Архикнязь відповів депутації: „Будьмо отвертими! Моя бабка і король Фрідріх згрішили поділивши Польщу. Поділ той, се найбільше нещастє Європи; від тої хвилі пропав супокій і ретельність в Європі а почало ся торговане народами. Се нещастє не мине доти, доки Польща не стане назад незалежною. Незалежність Польщі — річ конечна і природна“.. На представленє депутації, що Галичині і Австрії грозять від Росії і панславизму велика біда, відповів архикнязь, що се ему відоме, що отже для того конечна осторожність, бо Росія може в першій хвилі заляти Галичину і Польщу

150.000 війська. Коли єму депутація сказала, що для скріплення Поляків треба їх конче увільнити від пановання бюрократії, сказав, що він сам дуже добре знає, кілька шкоди урядники державі роблять і уважає їх яко нещасте Австрії, що він не лиш яко німецький патріот, але яко чоловік найширіших гуманних засад тепер, коли має уста розв'язані, буде говорити і коли его уряд запитає в справі польській, освідчить ся в душі тих самих засад (Dz. Nar. 32.)

Так отже перенесена з душноі галицької атмосфери, де єі давали строгі поліційні міри губернатора, на вольний віденський ґрунт, в сприяючі єі розвиткові політичні обставини, польська пропаганда відразу розправила крила. „Тут у Відні навіть в цісарських кімнатах вільно нам бути Поляками, вільно безкарно признавати ся до того, що ми Поляки і що ними бути хочемо; а на землі нашій ледви зігнути вільно до свободи, ледви признати ся вільно до імени польського. На милого Бога, отворить людям очи; система, котра упала в Відні, існує ще у Львові“ пише один член депутації до Dz. Nar. (Ч. 17.). І справді, аж у Відні польське питанє з питаня провінціального виросло на питанє загально-державне, ба навіть міжнародне. Се мало очевидно і свій невідгідний бік, бо Польща розділена була між трьома великими державами, мала отже трьох могучих противників, котрих зовсім не легко було побороти. Але в хвили, котру опишемо, обставини дають і з сего боку складали ся так, що бодай один, коли не два з сих противників стояли по стороні польської пропаганди, через що очевидно шанси польські в евентуальній війні значно поправляли ся. За те з другого боку, поставивши себе на становищі між народнім, польська пропаганда мала ту неоцінену користь, що, як ми бачили, втягала в свій інтерес усі як австрійські так і заграничні круги революційні, через що сила єі незвичайно піднімала ся і для офіціальних сфер ставала тим грізнішою.

А в міру того росла також єі агресивність. Се вже ясно видно по великій різниці між адресами з 18. марта а 6. апр. В порівнянні до сеі останньої адреса з 18. марта виглядає дуже блідо і покірно; ланій відбив ся ще той вплив, під яким галицьким Полякам доводилось жити в 30. і 40. роках, і хоть посередно відбила ся ясна свідомість тих перешкод, з якими польська справа в Галичині мусить бороти ся. І справді автор єі, Франц Смолька, слабо вірив в заграничну поміч для польської справи, а вже зовсім не вірив і навіть усіма силами противив ся всяким повстанським поривам в Галичині, бо не вірив в можливість повстаня без уділу простого народа, а знав, що простий народ в нім ані тепер ані навіть в далекій будущині участи не візьме. (Widmann, Fr. Smolka, 102—116.). За те як розгуляв ся автор адреси з 6. апр., граф Лешок Бєрковський! Зараз пізнати, що адреса писана була не в Галичині серед реальних обставин галицького публичного життя, але у Відні, серед побідоносного революційного гамору, серед котрого понура галицька дійсність здавала ся такою дрібною і маловажною!

Але і в самій Галичині відбила ся тодішня розмахистість польської пропаганди. Так в Кракові*) ще 28. марта завязав ся був комітет народний, котрий однакож цілу свою діяльність обмежив на тім, що видав відозву і вибрав депутацію до Відня, а далі на просту заяву старости бар. Кріґа, що не може дозволити на дальші наради, завісив свою дальшу діяльність аж до повороту депутації з Відня. Ся покірна уступчивість змінила ся однакож від разу, скоро з Відня почали приходити веселі відомости і Краків віджив під впливом вайхавших емігрантів. Д. 5. апр. не чекаючи навіть на поворот депутації з Відня комітет з 28. марта, що перед Кріґом обов'язав ся був чесним словом нічого не робити, розв'язав ся, а нарід краківський зійшовши ся в кілька тисяч в салі Новодворській вибрав новий комітет по часті з членів попереднього, по часті з поміж емігрантів, між ними Леона Зенковича; комітет сей через окрему депутацію устами емігранта Зенковича заявив старості, що важні і наглячі обставини вимагають урядованя комітету, котрий має сповнити те, до чого уряд в сих часах зовсім неспосібний, а іменно: забезпечити права польської народности і дбати про те, щоб обі народности живучі на одній землі (польська і німецька) не мали потреби ненавидіти ся і кров свою проливати, але щоб боролися разом проти спільного ворога — Москви; що теперішній уряд пайізничний не може знати всего, що загрожує супокою і внутрішньому безпеченству; що може настати хвиля, в котрій усі заходи теперішнього уряду не підпорані волею і силою народа окажуть ся даремними а єдиним органом і діячем в теперішніх часах для безпеки порядку і супокою публичного може бути лиш власть поставлена волею народа і посідаюча стоїть повне довіре, якою є власне вибраний комітет. Староста зараз же затвердив сей комітет і дозволив єму провадити свою діяльність в намічених цілях і дусі, а описля затвердив єго 13. апр. також міністер Ціхлерсдорф. Так добив ся Краків того, чого Львів не міг добити ся: самостійного, через міністерство затверженого комітету. Позволив уряд тижок на прийїзд емігрантів з за границі, а вплив їх був такий великий, що особна депутація зложена з жителів Кракова і емігрантів накладала у Відні окремої для них субвенції з фондів краєвих і уформованя з них окремого народного польського війська, а емігранти Зенкович і Трентовський в промовах і особних відчитях яко єдину ціль польського руху представляли отверто освободжене цілої Польщі.

У Львові вже сам виїзд депутації польської до Відня сильно підняв духа оповіщеного, котрий, як ми бачили, і тут як у Кракові з разу був доволі смирний, бо польська пропаганда сподівала ся дійти до своєї цілі в порозуміню і за дозволом уряду. Тепер же неуступчивість гр. Стадіона з одного, а підростаючі з кождою днинною шанси польської пропаганди з другого боку викликали також у Львові острій

*) Диви ся: Газета Rada Narodowa, 1848. Ч. 1. Z Krakowa — далі: Зенковича Wizerunki polityczne IV. Sprawy krakowskie w 1848 roku: I Sprawozdanie korespondenta Demokracji polskiego, стр. 151—156; II. Sprawozdanie komitetu narodowego krakowskiego, стр. 160—186.

і завзятий тон, котрий в тій мірі, як надходили до Львова відомости з Познанщини, Франкфурта і Відня, чим раз більше ріс і піднімався. Видно се стало зараз з того, як верховодячі сфери польські у Львові віднесли ся до першого кроку губернатора, щоби стремління польські утримати в границях провінціальної, а по крайній мірі тісно-австрійської справи і зредувати їх а з ними й увесь рух революційний в Галичині до як найменших розмірів. Д. 4. апр. запросив гр. Стадіон пробуваючих на той час ві Львові членів шляхотського сойму галицького (Станів) на 5. апр. до себе і візвав їх. щоби відповідно до запросин гр. Монтекукколі, президента сойму Долішньої Австрії, вибрали з поміж себе двох делегатів до наради враз з делегатами інших шляхотських соймів австрійських: 1) над відповідними способами в цілі побільшення участі четвертого стану в нарадах шляхотських соймів; 2) над потрібними змінами і поправою законів муніципальних і громадських*). Але на внесенє гр. Олександра Фредра поперте через Тадея Васильєвського зібрані члени (числом 94) освідчили ся поміж енергічної опозиції губернатора за тим, що стоять на ґрунті адреси з 18. марта (адреси з 6. апр. тоді ще не було) а делегати, коли би вістали вибрані, заявити мають на будущих нарадах у Відні рішучо, що вибрані лишень через приватних людей не мають права репрезентувати краю і забирати в его імени голос, бо по мысли адреси з 18. марта о справах публичних може рішати лиш сойм галицький скликаний на підставі все-народньої репрезентації всеї галицької людности. Навіть ся ухвала показала ся декому за мало рішучою, бо перед виборами депутатів кн. Людвік Яблоновський враз з 9 політичними приятелями відмовив вібраним у губернатора членам шляхотського сойму права вибору делегатів і вийшов з залі. З вибраних 3 делегатів гр. Тит Дідушицький зовсім не прийняв вибору, заявивши на скликаних ад hoc публичних зборах, що супроти адреси з 18. марта він не має права приймати сей вибір. Другі ж оба вибрані делегати, князь Лев Сапіга і Маврикій Країнський заявили разом з вибраним через місто Львів делегатом І. Чайковським осібною відозвою з 6. апр., що не вважають себе покликаними до полагодження справ, над котрими у Відні мають вести ся наради, і стоять рішучо на становищі адреси з 18. марта, від котрої ні за що не відступлять. А прийїхавши до Відня заявили графови Монтекукколі, що з причини внесенної через депутацію польську адреси з 6. апр. зовсім не можуть брати участі в нарадах делегатів станових (Krański, Zbiór materyałów стр. 38. 39. Ркпс. Оссол. ч. 2945).

За сею першою невдачею гр. Стадіона, котра вже тим самим була дуже великою, що походила від найконсервативнішої частини польської суспільности, наступила швидко друга, далеко більша. Д. 12. апр. оголосила урядова *Gazeta Lwowska* (ч. 44.) на підставі цісарського рішення скликанє на 26 апр. ставів королівства Галичини на надзвичайний сойм в цілі наради над предложенєм що до більшої участі в соймі тих підданих, котрі до тепер мали в нім лиш ограничену участь і що

*) Диви ся: *Gazeta Lwowska*. 1848. ч. 42; *Dziennik Nar.* ч. 14. 15. 18.

до зміни і поліпшення законів муніципальних і громадських. Сойм сей вже тепер мав бути побільшений значним числом нових депутатів з міст (12 зі Львова, 26 з інших міст, і 23 університету). До сойму сего губернатора очевидно прив'язував дуже велику вагу. Він все ще сподівався, що удасться йому польський революційний рух утримати в своїх руках і повести його дорогою для держави нешкідливою. „Коли нова конституція державна — писала *Gazeta Lwowska* — має спочивати на безпечній підставі і становити міцну і трітку будову, в котрій всі інтереси монархії і поодиноких її частей знайшли би безпеку, то повинна опирати ся на дійсних потребах краю і його жителів і розвивати ся органічно з існуючих інституцій. Справа нового впорядкування держави повинна почавши від найнижчих фундаментів державного організму навіязувати до існуючих порядків, змінювати їх відповідно до потреби нового часу і перемінюючи перевести без насильних і руйнуючих потрясень... Тою дорогою органічної переміни хоче також уряд поступати, забираючи ся до реформи інституцій старої системи і розпочинаючи своє діланє від інституцій, котрі становлять основу державного устрою; в тій цілі покликуює на наради не лиш дотеперішніх представників краю, але також і тих, котрі через свою інтелігенцію і знанє краєвих відносин дають запоруку основної, для інтересів краю корисної реформи.“ (*Gaz. Lw.* з 14. апр. ч. 45.).

Може бути, що як би уряд зараз в перших днях революційного руху в Галичині здогадався був скликати сей сойм, то був би приєднав собі і керманичів руху і утримав цілий рух в пожаданих границях. Адже ж сама адреса з 18. марта на самім вступі жалувалась, що сойм сей від 2 літ не був скликаний. А *Dziennik Narodowy* ще в ч. з 4. апр. заявив був у вступній статі, що перепровадити цілий край до життя конституційного на дорозі легальній є обов'язком Станів краєвих, бо лиш вони до тепер суть органом легальним признаним від уряду і повинні бути посередником і керманичем краю. „Користаючи зі свого легального положення повинні Стани відозвати ся до трону в той спосіб, що від хвилі оголошення нових інституцій не признають собі компетенції до завідування краєвими справами і просити, щоби відповідно до тих нових інституцій уконституоване було нове тіло, котре би було справедливою репрезентацією цілого народу. Поки справа введення конституційного життя в нашій краю не буде в такій імені спосіб поставлена, доти не зможемо зробити ані одного кроку наперед. Лиш виділ становий може тут зробити почин і належало би бажати, щоб зробив те, що вже давно був зробити повинен! Лиш виділ становий може з урядом конституційним навіязати нові відносини, уложити програму дальшого поступовання і улекшити в такій спосіб нелегкий перехід із давнього положення до нового.“ (*Dz. Nar.* 10.).

Що гадка ся, коли б була скоро поставлена і переведена, могла справді статись популярною, доказує ще й той дальший факт, що навіть тепер, по оголошенні скликання сойму міродайні сфери польські розділили ся на дві партії, з котрих одна була против сойму, друга за соймам (*Krański. Zbiór materyałów...* стр. 45, 46.). Так один із членів сойму, котрий підчас нарад у губернатора д. 5. апр. не хо-

тів навіть приступати до вибору делегатів на нараду Станів австрійських, значить, стояв в опозиції до губернатора, оголосив в надзвичайнім додатку до Gaz. Lw. письмо, в котрім каже, що спокійним своїм поступуванем по 15. марті Поляки заявили ся за переходом з уряду абсолютного до уряду конституційного способом легальним; отже і перший крок в тім переході т. є. ухваленє закона виборчого до народного сойму не інакше як лиш легальним способом повинно бути переведене. „А іншого легального способу не маємо, як лиш наш дотеперішній сойм, в котрім хоть не всі суспільні верстви, але всеж таки духовенство обох обрядів, академія, стан магнатів, шляхти і міщан львівських є репрезентовані; сей сойм, коли би зійхали ся всі ті, що мають право до него належати, складати ся буде найменче з 500 осіб, а при теперішній свободі провадженій інтелігенцією писателів, уложить певне провізоричний закон виборчий до нового сойму, відповідаючий духови часу і бажанням народа...“ (Gaz Lw з 19. апр. Nadzwyczajny dodatek до ч. 47.).

Але справедливо каже Країнський, що австрійський уряд до остаточних рішень в принципіальних реформах приступав звичайне — за пізно. Так було і тут. Рішенє, котре в перших хвилях революції стало би може було популярним, тепер, по врученю цісареві адреси з 6. апр. керманічі польського руху прийняли як формальну провокацію, як маневр, щоби обійти жадання сеї адреси і зробити їїх безпредметними. Маневр сей викликати мусів тим більше роздразненє між Поляками, що рівночасно друга чеська депутація добила ся майже без заходу всего, чого жадала. На другу петицію чеську міністерство дозволило д. 12. апр. на всі жалання національної чеської партії. Чехи мали дістати архикнязя Франца-Йосефа на намістника і самостійні центральні уряди в Празі. Для найблизшого сойму видано окреме, для чеської народности дуже користне право виборче, а всі чеські країї коронні мали ввійти до свіжо відновленого чеського королівства. Таким способом Чехи стали зовсім самостійні так як Угорщина (Gegenwart X, 143.).

А тимчасом Поляки, мов на сміх, на всі жадання адреси з 6. апр. дістали циркуляр губернiальний скликаючий давній шляхотський сойм галицький! Ясна річ, що на таку провокацію обурені Поляки відповіли з свого боку також провокацією.

Зараз же дня 16. апр. видала депутація польська відозву, в котрій між інчим каже, що „скликанє давнього шляхотського сойму є очевидно зверненє до роздвоєня і спаралізовавя всякої між нами (Поляками) єдності, котра є єдиною можливою підставою організації нашого (т. є. польського) народа на дорозі легальній. Будьмо отже консеквентні в сім першим нашім політичним кроці! Ми подали адресу; ждїм отже на відповідь, уоружім ся силою мысли і духа і не даймо собі накидувати форм, котрі би не впливали з потреб нинішнього часу і волі цілого народа. Сойм такий, якого оголошенє читаємо в Gaz. Lw., був би з нашого боку очевидним безсенсом політичним. Депутація... пром'яляючи в вашім імені каже те, що ви самі мислите і чуєте. Саля соймова може бути прилагоджена, але чи хто між нами або вами сумніває ся, що вона остане порожня!“ (Dziennik Nar. ч. 27.).

Але властивою відповіддю на скликане сойму було завязане „Ради Народової“, котра своє заложенє оголосила в відозві: „Rada narodowa mieszkancom obwodów galicyjskich pozdrowienie braterskie!“ з 15. апр. 1848. „Зібрані в великім числі на дні 13. с. м. обивателі-дідиці, обивателі міста Львова і молодіж академічна“ — каже ся відозва — „викликали 22 імен людей, котрих тимчасом, поки на дорозі легальний будуть могли наступити вибори, наділяють повним довірем і поручають їм тим самим діланє всего, чого добро краю вимагає і теперішнє положенє позволяє, а передовсім всего, що моглоб поперти адресу з 18. марта і поданє депутації. Покликані таким сильним голосом порозуміли ся д. 14. апр., а зваживши, що перед дозволом цісарським жаден комітет не може брати на себе ділань адміністраційних, а діланя законодавчі нікому інчому не прислугують лише зібраному в сойм народній народови, то покликані ограничують ся лиш на діланя, котрі мають на цілі зсумувати опінію публичну, вияснити єї через вислідженє не лиш у місті Львові але в цілім краю, і таким способом сполучити всі проміні житя народнього у одно огнище, а опісля надати ему ціху практичну і одностайну. Покликані приймаючи отже завізанє признають, що в теперішнім положеню прислугує їм лишень голос дорадчий, голос виявленя опінії публичної при можливости вислідженя єї і приймають назву Ради Народової.“ (газета Rada Nar. 1848. ч. 1.),

Щоби розвинути свою діяльність Рада Нар. постановила видавати щоденну газету під назвою „Rada Narodowa“, котра, „яко орган не якоїсь поодинокі партії, а тим менче якої поодинокі особи, але яко орган соборної, всі народні елементи репрезентуючої громади, буде немов би урядовим дневником опінії публичної. А щоби ту загальну опінію тим докладніше зрозуміти, порозуміє ся столична громада з подібними громадами кореспонденційними ві всіх містах окружних, котрі в своїх округах мають бути таким самим огнищем опінії і морального впливу, яким головна редакційна громада хоче бути для столиці, а через порозуміне з громадами провінціальними, для цілого краю. Через таке всестороннє порозуміне знайдуть поодинокі місцеві справи голос і відповідну поміч в нашім центральнім огнищі опінії народньої, а всі справи загальні, задля столичного, центральному урядови краюому рівнорядного положеня Ради Народової, яко найбільше тійже Раді приступні і зрозумілі, найдуть собі певну дорогу до розширення в найдаліші сторони. Приймати отже буде Рада Народова всякі донесеня, жаданя помочи, справозданя з ділань обивательських на провінції, а з свого боку буде подавати найновіші відомости з столиці, з краю і з заграниці. Становище Ради Нар. се становище найсильнішої охорони краю і потреб народніх перед урядом і против усіх змагань реакційних, шкідливих добрій справі. Рада Нар. виходить з адреси з д. 18. марта і з поданя депутації польської д. 6. апр. і буде боронити і дальше розвивати всякі наслідки, що впливають з тих адрес“ (тамже). В тій цілі має в кождім окружнім місті бути викликана, по можности в дорозі виборів, окружна Рада народна з 7 членів з усіх верств суспільних, котра стояти має в органічній звязи і непереривній кореспонденції з центральною львівською Радою і поступати після єї програми; кожда Рада

окружна має право вислати з поміж себе одного члена до головної Ради у Львові для піддержання взаємних зносин. Рада Нар. має улежшати і прискорити утворення гвардії народової і зайняти ся призбиранням фондів на покриття своїх „видатків кореспонденційних“ і на запомогу для прибуваючих емігрантів“ (тамже).

Одним з перших ділань Ради Нар. був протест против скликаного на 26. апр. сойму шляхотського. „Хто приступив до обох адрес, той тим самим мусить уважати скликаний сойм яко неважний, яко *de facto* розв'язавий“ — каже єї відозва з 20. апр. „Хто би обивателям покликаним до сойму радив брати в нім яку небудь участь, той би став у суперечність із самим собою. Само навіть зібрання і уконституування сойму, хоть би лиш в тій цілі, щоби ухвалою соймовою узнати некомпетенцію сойму до яких небудь ділань, противить ся засадам адрес, котрі узнали сойм *de facto* розв'язаний, отже не істнуючий, отже не уповажнений не лиш до жадного ділання, але навіть до зібрання. Воля народа в державі конституційній обявляє ся справедливо лиш через збори репрезентаційні, зложені з незалежних обивателів краю, вибраних св. іми земляками на підставі загального права виборчого, котре лиш певний вік і добру славу повинно узгляднити. В часах переходу з під абсолютного уряду під конституційний для браку права виборчого в ля народа обявити ся може лиш через комітет реорганізаційний, зложений з людей м. ючих загальне довіре і покликаних голосом публичним. Через такий комітет обявить ся також воля народа що до провізоричного права виборчого, на котрого підставі збере ся будучий сойм конститууючий. Само вже зібрання обивателів на сойм скликаний оголошенем з 11 апр. в якій небудь цілі могло би збути підозрінє, що вони не прихильють ся до засад і просьб обятих обома адресами. Підозрінє таке могло би некористно вплинути на остаточне рішенє монарха. Одноразна згода всіх обивателів усякого стану і віри на обі адреси буде як раз їх найсильнішою підпорою.“ Повинні отже всі зав'язані на сойм, чи то кожний з осібна чи в женчих або більших кружках заявити на письмі, і заяву сю там подати, відки одержали візване на сойм, що по адресах з 18. марта і 6. апр. не почувають ся в праві збирати ся на сойм, а крім того яко найсвятійший обовязок кожного з осібна і всіх разом уважають: вистерігати ся всего, що би хоть з далека могло виглядати яко відступленє від засад і просьб поміщених в обох адресах“ (Рада нар. ч. 3.).

Ся відозва Ради Нар. мала тим більший вплив, що вона в кількох днях була вже зовсім zorganizована, поділила ся на виділи і секції, zorganizувала свої фінанси, вступила в тісну зв'язь з зав'язавшими ся окружними Радами, і справді хоть не *de jure* але *de facto* узнана була в перших часах свого істнованя яко формальна власть національна, котрій кожний Поляк без опору піддавав ся. Не було отже й сумніву, що відозва ся осягне свою ціль, і що загалом в кожній іншій справі вистарчить оголошенє якої небудь „Ради“ вим'яне против урядовим роспорядженням, щоби діяльність цісарських урядів в значній мірі або зовсім спаралізувати.

Була тут однакож ще одна обставина, котра се пове огнище польської пропаганди робила для уряду і держави справді грізним. Саме в той час, в половині апр., почала зйїздити ся до Галичини польська еміграція з Франції, поділена зрештою на всіякі партії. Перші явилися члени „Централізації“ польського товариства демократичного еміграційного з своїм начальником Гельтманом. Ся партія була найбільша числом і своїм несупокійним поступуванем найбільше завдавала клопоту. Вона вихала ся всюди де могла і де виділа користи для себе. Вона обаламутила відразу Раду Народову, втиснула ся між академічну легію. А хоть тут пізнійше не мала явних приятелів, то потайним способом в-одно єї підбурювала. Кинула ся також до завязування всіяких товариств, а се все в тій цілі, щоби сили народа польського так поділити, щоби з них лиш вона могла користати. Завязала отже товариство Братів милосердя, Братів справедливости, товариства офіціалістів, ремісників, льокаїв, фірманів і робітників і сими товариствами заповонила всю польську суспільність. Окрім того навязала скрізь по цілій Галичині відносини, щоби мати вплив на всі гвардії народові, що почали в краю творити ся, і на всі міста. Друга партія еміграційна була чисто демократична, без начальника, тиха, смирна, бідна, котра, як казала, прийшла до Галичини думаючи, що буде тут потрібна, і до нічого мішати ся не хотіла, поки би єї сам край не покликав і не сказав їй, що має робити. В ній були люде практичні і з висшим образованием. Покинули який хто мав заробіток у Франції і прийшли, як думали, на поміч краю. Не мали начальника як централізатори, котрі їй не лиш ненавиділи, але де могли то їм шкодили. За те Гельтман мав с собою всі власти: начальника цивільного уряду, бувшого предсідателя Радомського, начального предводителя оружної сили, полковника Бабінського, шефа штабу і всіяких інших наперед вже іменованих урядників цивільних і військових; сам Гельтман старав ся о їх харч, о помешканє для них, о заплату і всі вони були від него залежні. Третя партія була аристократична, невелика числом, котра відбирала свої інструкції з Франції. Члени єї сиділи по заможних домах панських і держали себе тихо і супокійно. Четверта партія була партія військова або Рибінського, а прислав єї генерал Рибінський лиш в тій цілі, щоби переконати ся, чи він не міг би стати начальником повстання викликаного в краю. Ся партія не любила всіх інших партій, а особливе Централізацію.

Те що діяло ся у Львові, діяло ся також у Кракові, де Централізація майже все загорнула під свою власть. Але найбільший рух був в Познаньщині, де комітет утворений разом з арештантами випущеними в Берліні, з Мерославським на переді, порушував усіх, формував військо, до чого зразу заохочував також уряд пруський. На повстанє Познаньське числили Ради львівська і краківська; а як в князівстві Познаньським з рамене Централізації начальником повстання був Мерославський, так в Кракові на начальника призначений був Висоцкий, а у Львові, де кожної днини прибувало значне число еміграції, котрою верховодив Гельтман, находили ся при нім всі ті, що підчас повстання призначені були на начальників уряду і війська. Гельтман швидко

дізнав ся, що більшість опінії не була за ними, що нещасні пригоди 1846 року і попередніх літ приписувано їм і що їх до служби публичної лиш тоді хотіли прийняти, коли їх буде потрібно. То ж і він і его приятелі розголошували зразу, що прийшли лиш в тій цілі, щоби служити народови, що не будуть нічого робити без его призову і будуть супокійно ждати на его розкази. Але потайно агітували між всіми верствами польського народа, намагали ся особливо приєднати для себе молодіж академічну, хотіли все і всіх загорнути під свою владу. А коли їх запрошено на засіданє Ради Народової, котра їх публично приймала, то там вже Гельтман виразно і публично заявив, що прийшли вони з краю, в котрім за кількالیтнього свого побуту назбирали стілько відомостей і практики ві всіх справах політичних, що яко досвідчені своєю радою і світлом будуть помагати народній справі. І від тої днини ціла Рада Нар. була під впливом Централізації, котра всілякими способами і під всілякими покривками нею кермувала, справи краєві баламутила а потайно старала ся весь край загорнути в свої руки, щоби опісля викликати повстанє і втягнути до него також край і під російського панованя (Wybranowski, Pamiętniki, Lwów 1882, I, 360—364).

Годі сказати, що уряд не бачив того небезпеченства, яке єму грозило з боку організуючої ся в сей спосіб польської пропаганди. Ні, він его добре бачив, і в своїм безголовю і непорядности може навіть бачив его більшим, як воно справді було; але без грошей, без енергічного керманіча, без приятелів, придавлений невідрадним для него розвитком революції в Угорщині, отвертим бунтом в Ломбардо-Венеції, до котрої мусів висилати всяке військо, яке лиш міг захопити, загрожений революційними елементами в Відні і в Празі, бояз ся він стати сам-на-сам до отвертої, рішучої боротьби з революційною польською пропагандою в Галичині, щоби і з неї не сотворити собі другої Ломбардо-Венеції і не довести держави до цілковитого розкладу. Він о скільки міг отягав ся з рішучим словом і як міг проволював відповідь на польську адресу з 6. апр., то заслонюючи ся перед напіраючою енергічно польською депутацією браком інформації від губернатора Стадіона, то спроваджуючи дискусію з нею на всякі можливі і неможливі теми, аби лиш введнати собі кілька день проволоки*), поки може який щасливий припадок не принесе ратунку.

Але довго зволікати годі було, бо противник не був такий неполадний як міністерство і не показував найменчої охоти позбутися для вигоди держави того користного положеня, яке єму в тодішній хвилі давали політичні обставини. Та й само міністерство бачило, що конче-кінцем треба буде зважити ся на якесь рішуче діло, щоби який несподіваний поступок противника не заскочив его несподівано і не звалив

*) Диви ся: Rozmowy deputacji polskiej z ministrami w Wiedniu. Rozmowa z p. Fiquelmont. — Pierwsza rozmowa z p. Pillersdorfem z dnia 10 kwietnia. — Druga rozmowa z Pillersdorfem z dnia 11. kwietnia — Trzecia rozmowa z Pillersdorfem z dnia 14. kw. (Dz. Nar. 1848, Ч. 3. 40. 41.)

з ніг. В заснованю Ради Народової і єї філій на провінції воно бачимо явне стремління до того, щоби усеунути власти державні на бік і в свої руки захопити власть адміністраційну, а опісля маючи власть в руках ужити для своїх революційних цілей доходи краю, цілу людність, хоть би навіть силоміць і навіть армію. Таким грізним представляло ся ему небезпеченство, яке з сего вийти могло для держави, що воно бояло ся навіть утрати провінції і старало ся обдумати способи, як би в найгіршім разі вивести бодай цісарську армію з краю*).

Так стояли напротив себе оба противники добиваючи ся одноі і тої самої цілі: панованя над краєм; один в імені підкошеного революцією авторитету державного, другий в імені оголошеної тою ж революцією свободи і своїх яко би історичних прав до панованя. І годі заперечити, що в даній хвилі положене уряду було дуже некористне. Своїми питомими силами він не годен був побороти противника, бо не мав по за собою вікого і не репрезентував нічого окрім самого себе.

Але і положене революційної пропаганди не було такі зовсім уже безпечне і блискуче. По єї боці була рішучість і енергія, були, річ певна, явні сімпатії цілої західньої Европи. Але чи були і сімпатії народа, в імені котрого вона виступала і говорила? Чи справді нарід вірив єї словам, що вона добиває ся для него свободи і чи сподівав ся, що в разі єї побіди жите єго стане свободніше і лекше як доси? Судивши по пригодах 1846. року мож було догадувати ся, що нарід зовсім недовірчиво відносив ся до єї плянів, ба навіть прямо уважав єї яко свого ворога. Але то були ще часи абсолютизму, неограниченого панованя бюрократії, а польська пропаганда тодішній ворожий настрій народа приписувало деморалізуючому впливови і агітаціям власне тої бюрократії. Тепер же, коли вплив бюрократії був підірваний а натомиць польська патріотична пропаганда могла в повній свободі розвивати ся, могла віднести ся безпосередно до мужика і вияснити єму свої цілі і змаганя, обставини могли змінити ся. Сам факт однакож, що пропаганда польська признала в адресі з 18. марта істнованє такого великого розділу між властителями і мужиками, котрий грозить цілковитим розкладом усіх суспільних звязей і домагала ся як найскоршого уоруженя міст в цілі утриманя порядку, а в адресі з 6. апр. жадала, щоби армію цісарську ужити до удержаня порядку і безпеченства по селах, позволяв догадувати ся, що і тепер пропаганда польська уважала нарід яко свого противника, бо інакше не була би домагала ся против него військової помочи. На всякий спосіб показувала ся для неї конечність вияснити відношенє своє до народа, і коли він був обаламучений, представити єму, о що ходить в сій боротьбі єї з урядом, — а коли був покривджений, направити ті кривди і за всяку можливу ціну позискати для себе єго прихильність і активну поміч, без котрої, річ

*) Диви ся письмо міністра Пільдерсдорфа до губернатора графа Стадіона з дня 19. аур. 1848 ч. 5624 (Krański, Zbiór materiałów. Allegat No 65).

очевидна, цілий її рух ставався пародією боротьби за свободу, тратив усяку реальну силу і внутрішнє управління і так сам висів в повітря, як і стремління уряду до рятівного державного авторитету в краю.

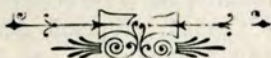
Уже з сего соціального боку стояла отже тодішня революційна пропаганда польська на дуже слабких ногах. Але ще й з другого боку положене було дуже непевне і хитке, а власне з боку національного. Сей другий бік був для неї навіть далеко важніший, як бік суспільний, котрий був лишень средством до цілі. коли тимчасом національно-державна сторона руху була властивою ціллю всієї голосної пропаганди. Аджеж вона іменно для того представляла поділ Польщі яко волюючу несправедливість, що тим поділом ризикований був польський нарід на три часті і через те стратив міць і силу самому становити о своїй долі, і для того домагалася в імені народної свободи відбудовання Польщі, щоби тим вернути народови польському самостійну організацію державну і національну. І в тім їй бажанню лежало єдине жерело тої великої і щирої симпатії, з якою цивілізована Європа відносила ся до її змагань. Але чи її змагання мали лиш народню свободу на оці? Чи на землях колишньої Польщі жив лиш польський нарід? Ми знаємо, що ні, що на далеко більшій половині тих земель жив окрім інших поменчих народів також другий великий нарід, що до числа більший навіть від польського, що він і в самій Галичині займав більшу половину краю, і що тим народом був нарід руський. Знаємо також, що в 30-тих роках, коли польська революційна пропаганда почала була в Галичині організувати свої сили, також і між народом руським почали будитись змагання до відродження своєї народности, і що польська пропаганда до тих змагань віднесла ся була з нетаємним ворогованем. Коли так, то очевидно, що і з сего боку національна пропаганда польська не була принципіально чистою. бо йшла поперек змагань другої народности до свободи і в відношенню до неї перемінювала ся із пропаганди поступової, революційної в пропаганду реакційну і також із сего боку тратила розумну рацію і внутрішнє управління, а не маючи до диспозиції фізичної сили, висіла в повітря. Та може революція 1848 року, котра закликала до рівної свободи і рівних прав усі підневолені народи, і тут змінила ситуацію? На кожний спосіб і сю сторону своїх змагань мусіла польська пропаганда вияснити, щоби в разі неминучої, як здавало ся, боротьби з урядом і сей бік собі забезпечити.

Оба противники, котрі ладнили ся до рішучої розправи, не мали твердого ґрунту під ногами. Держава, котра за мало мала війська, тої ultima ratio кожного загроженого уряду, не могла би поборити противника, коли би і маси народні відвернули ся від неї. А з другого боку немислима була і народня революція без народа або против волі народа а так само немислима була польська революція на руській землі, колиби руський нарід заявив себе против неї. Змагання обох противників були при даних обставинах лиш абстрактними, теоретичними програмами, котрі оживити і перевести мож було лиш при активній участі народніх мас. І лиш той противник міг мати надію на перемогу, котрий ті маси годен буде для своєї програми приєднати. Значить, дер-

жава і революційна польська пропаганда мусіли раді-не-раді відкликати ся до тих мас і просити у них помочи і рятунку в рішучій хвилі. Таким способом склали ся обставини так, що серед загального революційного заколоту виплили на верх с. мі найбільше упосліджені і підневолені верстви суспільні і національні, раби-мужики і раби-Русини, і дістали можливість обізвати ся за свої права і за свою правду.

(Далі буде.)

Іван Заневич.

МАТЕРІАЛИ і УВАГИ

до історії австро-руського відродження

1772--1848.

V. Зразок угроруського мадяро- і москвофільства з початку XIX в.

Між паперами по галицько-руським писателю Йосифі Левіцьким, котрі одержала бібліотека „Народного Дому“ у Львові по смерті свояка того писателя о. Лісікевича і котрі зволив міні ласкаво уділити до перегляду та використання завідагель тої бібліотеки Впов. д. Богдан Дидицький, знаходить ся невеличкий зшиток (у 8-ку звич. сірого паперу), записаний рукою Й. Левіцького правдоподібно ще десь у 30-тих роках. Зшиток той зложений з 16 карток, має на першій титуловій стороні напис „Опытъ Рускои Библиографіи, Іосифъ Лѣвицкій“. На 2 картці напис: Часть II, по чім на 3 сторонах ідуть бібліографічні виписки, мабуть із якоїсь бібліографії російської, найшвидше із „Опыта“ Сопікова, з захованем нумерів, під якими находили ся дані книги в тій бібліографії. Наводжу деякі з них: 1743. Абевега русскихъ суевѣрій, идолопоклонническихъ жертвоприношеній, свадебныхъ обрядовъ, колдовства, шеманства, Михайломъ Пулковымъ (sic!) Москва 1786, 80 1 р. 50 к.; 3481. Древняя религія Славянъ Грегорія Глинка 1804. 1 р. 20 к.; 3730 Енейда Виргильева перелицованная на малороссійскій языкъ Иваномъ Котляревскимъ, издание 3, 4 части, Спб. 1809, 80, 5 р. і т. д. Далі йдуть виписки із Историч. Словаря митрополита Евгения, — виписано тільки деякі назви южноруських учених і писателів (Могила, Гігель, Ст. Яворський, Прокопович, Лопатинський, Варлаам Ясташевський

(? мб. Лашевський), Георгій Кониський) і при кождім приписано рік его смерти. Далі йдуть 4 картки порожні, потім на 9 сторонах виписки граматичні і мовні — малесенький розмах до уложеня порівнювального словаря русько-німецько-латино-грецького, а на останніх 5 сторонах, крім кінцевої білої картки, знаходиться переписаний рукою Левіцького отсей вірш:

Марковичъ 1805.

Русскія Музы! Съ карпатскихъ сидите горъ
 До Уга, въ мой ставите ся владыи дворъ,
 Внушите: отъ Песта вѣсть радостну пріяхъ,
 Что праздникъ строится на Дунайскихъ струяхъ.
 Францишкъ графъ Сечени, угорскій Аполло,
 Его же имя во Европѣ процвѣло,
 Венгерскія библіотеки создатель,
 Здѣшнихъ народовъ Музамъ истый пріятель,
 На день Обручнику Іосифу святой,
 Князю Палатину тезоименитый,
 Готовитъ пиръ и изрядное торжество,
 Сообщая себѣ въ томъ все отечество.
 Для того подданнымъ Музамъ разгласилъ соборъ,
 Да сберутся на Парнасъ, то есть его дворъ —
 Той Царевичу представитъ оныхъ лики,
 Игры, привѣты и веселы мусики.
 Въ храмъ Славы покажетъ Музамъ дорогъ,
 Аможе съ вами тшуся, колико могу.
 Сихъ ради и вы, моя дщеры любезны,
 Кончайте скорьбъ и ліяте потоки слезны:
 Невску престаньте Нимфу плакати,
 Дастъ небо ей во сестрѣ равной востати
 Прочъ слезы и черны гризы! мракъ отходитъ;
 Вновь солнце восходяй новъ свѣтъ намъ вводитъ.
 Тѣмже стройтеся, сложте вербцы, волоки,
 Холошни, шубы, гуни, пестры сѣраки.
 Смлите кудры, пантлы, парты, косицы,
 Мониста, бѣлы платъ, перстени, рукавицы,
 Пристройте дуды, пищали, роги, трубы,
 Ко симъ прилѣвы, пеаны хотя грубы
 Вѣмъ трепеть вашъ: вамъ страшенъ народный Парнасъ,
 Бо (где) рыкъ, бечъ, бунчъ, крикъ, звукъ, квакъ, кликъ —
 Тамъ не милъ ликъ.
 За Ляду, Коляду, Лелію, русалки
 Тамъ гнусны пѣсенки и просты пищалки.
 Вѣмъ: Палласъ при Невѣ престолъ положила —
 Неблагодарна Ужокъ, Латюрку лишила.
 Карпатъ Славяновъ есть истый отецъ, мати,
 Но разсѣяны дѣти то не ищутъ знати.

Буди тако! Вы отъ Перемесскихъ токовъ
 Далеко; да живетъ тамо Сумароковъ!
 Любовь, вѣрность, кротость, простота природна
 Паче правильныхъ римоу княземъ угодна.
 За то не стойте во сомнѣнномъ упорѣ:
 Идутъ другіи, и вы сѣшете въ воскорѣ (sic!)
 Несите жертву, шедше гдѣ Пестъ и Буда
 Во имя Отца и клира и народа.
 Тамъ Власъ, Вакхъ, Сива, Помона, тамъ Земный рай;
 Тамъ струй млека, меда. О преблаженный край!
 Тамъ пышно узрите палату Корвіна
 И во ней свѣтло живуща Палатина.
 Видъ красный, умъ ясный, духъ бодръ, вся природа
 Покажутъ того сына царскаго рода.
 Дѣдъ, Баба, Стрый, Отець, Мати — Цары славны.
 Сихъ живъ образъ въ немъ, тѣхъ бо росли имъ равны.
 Узрите неуподобимую благодать
 И ко всѣмъ въ князѣ тоу равную милость.
 Того вси чтутъ яко отечества отца
 И общаго благополучія творца.
 Венгерскіи народы въ правду блаженны,
 Палатина такова имѣть сподобенны.
 Пришедше тамо предъ князевъ Оронъ высокий,
 Колѣномъ и сердцемъ дасте поклонъ глубокий.
 Помните Австрійскихъ Монарховъ доброты,
 На Карпатъ излижны многи щедроты:
 Откуда онъ къ своимъ княземъ въ жарѣ таеъ,
 Будь тамъ сѣгъ, вѣтръ, зима присно обитаеъ.
 Рците: Благослови Боже ихъ державу,
 Имя, племя! Умножи силу и славу!
 Иосифу князю просите у Бога
 Быть здраву, блаженну и жить лѣта многа.
 Графъ Сечини (sic!) ко просвѣщенію свѣта
 (Прибавте) купно да живетъ многа лѣта!
 Ширь, лики, игры, забавки чинятъ конецъ,
 Гдѣ угодні приемяють честь и вѣнецъ.

Помимо страшної мови і важкої аж до смішного, схолястичної форми вірша ся з многих поглядів заслугоє на увагу як цікавий документ літературний а по троха й політичний. Автор вірші — угорський патріот: він величає не тільки князя Палатіна (архикнязя Йосифа, сина цісаря Леопольда II. а брата цісаря Франца I.), але з ентузіазмом говорить також про мадярського патріота і діяча графа Франца Сечені. Але він при тім почуває себе Русином тай то „общеруссом“: обіє тамтих високих осіб ему однаково дорога „невська Німфа“ Катерина II., котрої смерть він оплакує ще в р. 1805. По єго думці осередком руської поезії є Петербург над Невою і він зі свого далекого ажутка шле туди привіт Сумарокову яко найвишшому представникови

руської поезії, не знаючи жабуть, що той умер ще 1777 року. Та в авторі ворухить ся й ширше, слов'янське почуте: по его думці карпатські гори — осередок Слов'янщини; він згадує про слов'янські божища Ладу, Коляду, Лелію, русалки, хоча й противставить пісні пренних, прості та „гнусні“ тим врочистим і вченим співам, яких би було треба для даної нагоди. От тим то він велить своїм „руським“ Музам покидати жалібні чи радше буденні вбраня а прибрати ся святочно, мов карпаторуським дівчатам до тавцю, і в тім місці вірша его має певний культурно-історичний інтерес. Видно, що автор почував себе членом хлопської нації, почував, що Муза его, помімо надневської Німфи і Сумарокова, повинна бути хлопською музою і стати в хлопським строю перед високими особами; звязок інтелігенції з мужиком угоруським не був ще порваний так основно, як тепер, хоч симпатії до того мужика у автора нашої вірші не бачимо ані іскорки. Противно, симпатії тягнуть его очевидно до панів — усе одно, чи вони живуть в Будапешті, чи в Петербурзі

Коли була написана ся вірша і хто був єї автор? Зі змісту вірші виходить, що вона була зладжена для врочистої нагоди — імення архикнязя Палатіна, для котрих гр. Фр. Сечені приготував якісь літературні вечериці. В житєписах архикнязя Йосифа і Фр. Сечені, помішених у Вурцбаховім Biographisches Lexicon (s. v. Habsburg i Szechenyi) нема про се ніяких близьких подробиць. Та з даних біографічних про Фр. Сечені бачимо, що мусіло се стати ся між pp. 1804 і 1807, боані швидше ані пізніше гр. Сечені не жив постійно в Будапешті. Значить, що до дати ми не маємо причини не вірити написови, зробленому Левіцьким в наголовку вірші, хоча не знаємо жерела, з якого він узяв саму віршу і отсю дату.

Інакше стоїть діло з авторством. В рукописі Левіцького читаємо виразно „Маркович“, а тимчасом ніякого Марковича писателя в Угорській Русі не було і сама ся назва там, здаєть ся, не звісна. Натомісць жив там в тых часах знатний учений Русин Таркович, котрий справді міг бути автором сеї вірші. Далі ми подаємо біографію сего мужа, уділену нам ласкаво д. Іваном Омелянським Левіцьким, а тут скажемо ще кілька слів про те, що промовляє за авторством Тарковича, а що против него.

З біографії Тарковича побачуть читачі, що се був чоловік світлий і вчений. Важнійше те, що власне від 1804 р. він проживав у Будапешті яко цензор руських книжок і яко такий певно мав близькі зносини з заснователем угорської бібліотеки, меценатом і писателем Фр. Сечені, і з хто небудь інчий з Русинів, а при устроюваню літературного вечера в честь архикнязя Палатіна міг бути дуже заінтересований в тім, щоби й руський народ був тут представлений. Та годі промовчати, що деякі важні аргументи промовляють і против авторства Тарковича. В початку вірші автор звиває руські Музи, щоби ставили ся „до Уга“ в „его владичий двір“, значить, дає до пізнання, що він є не хто, як ужгородський єпископ. Се свідоцтво було би в повні достаточне на те, щоби від разу виключити авторство Тарковича що до сеї вірші, коли б ми не знали, що тодішній ужгородський (унгварський)

руський єпископ Бачинський був чоловік старий, хоровитий і до писання віршіз зовсім неспосібний. Значить, лишає ся все таки можливість, що автором був власне Таркович і що віршу сю, написану буцим то іменем єпископа, він вислав до Унгвара, щоби при помочи єпископа склапити Русинів до численної участі в задуманім празнику.

Ів. Франко.

VI. Григорій Таркович.

Таркович Григорій уродив ся в 1752 р.*) в селі Пасіці берегського комітату, де его отець був дяком**). Гімназію скінчив у єзуїтів в Унгварі, а філософію в р. 1773 і 1774 в Великім Варадіні. Відтак був висланий яко питомець мукачівської єпархії до Відня на студії богословські, котрі з відзначенєм покінчив в тамошнім університеті.

Повернувши до єпархії Таркович був в 1779 р. рукоположений на пресвітера і майже рівночасно був іменований професором церковної історії в єпархіальній семінарії в Унгварі і zarazом віддано єму ректорство тої духовної інституції. Яко професор і ректор Таркович працював в Унгварі повних 15 літ, а відтак переніс ся на прихід до Дорога, міста саболчського комітату, і в признанє за свої труди около вихованя молодого клиру був відзначений достоїнством архідіякона того ж комітату. В 1800 р. переселив ся однак назад до Унгвара яко приходський священик і тут скінчив розпочату будову мурованого приходського дому. Не довго перебував і в Унгварі, бо вже в 1804 р. був покликаний до Будина на цензора руських книжок (*librorum ruthenicorum*).

Коли по смерті генерального капітулярного вікарія Івана Кутки († 1812) був вибраний генеральним вікарієм кошицький областний вікарій Михайло Брадач, то на місце сего посліднього (*vicarius foraneus*) був в 1813 р. покликаний Григорій Таркович, а по смерті Брадача († 184) був вибраний капітулою одноголосно на генерального вікарія.

В 1816 р. засновано нову пряшівську єпархію і першим владикою тої єпархії був 11. іюля 1817 р. іменований Григорій Тар-

211

*) В „Шематизм.“ єпархії пряшівської за 1857 р. сказано, що Григорій Таркович уродив ся в 1744 р. За тим жерелом пішов імовірно др Юліан Пелеш, котрий в своїй „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom“ (II том, стр. 1050, примітка 25) говорить так само, що Гр Таркович уродив ся в 1744 р., наколи Михайло Лучкай, котрий жив в его часах, удержує, що він уродив ся в 1752 р.

**) Село Пасіка під зглядом душпастирської організації належить до матрічного прихода Сусків.

кович *). В окт. того самого року подав ся він до Відня, щоби випросити средства на утриманє єпископської катедри і одержати папське затвердженє. У Відні сидів три роки і за той час удалось єму одержати все, о що просив, а іменно: на утриманє єпископської катедри село Лехниц, а для облекшеня управи єпархією капітулу, котра мала складати ся з 5 каноніків. В 1818 р. видані були також і потрібні буллі папою Пієм VII. що до затвердженя новозаснованої єпархії, назначеного першого єї єпископа і капітули. По щасливім довершеню справ у Відні Таркович повернув до своєї єпархії і 5 (17) юня 1821 був рукоположений в краснобродським монастирі на єпископа мукачівським єпископом Алексієм Повчієм. Мимо глибокої старости він до остатніх хвиль житя управляв єпархією без офіціального помічника, послугуючись лише помічу свого секретаря, котрим почавши від р. 1822 був Василь Попович, звійний пізнійший єпископ мукачівський (1837—1864).

Таркович відзначав ся основними науками богословськими і був щирим любителем наук в загалі, як також великим знавцем церковно-словянської мови, о чім між інчим свідчить виданє під єго надзором біблії в Будині, в котрій ледви чи найде ся яка похибка. Хоча відзначав ся троха прудким темпераментом, то про те був дуже совісний. Критик був дуже строгий і многі писателі — як примічає в своїім рукописі Михайло Лучкай — не рішались писати лише для того, що „боялись єго критики“. Поясненє літургії протоігумена Йоаннікія Базилевича не могло бути надрукованє лише з тої причини, що Таркович, яко цензор, відкинув рукопис **). Одобривши „Граматику“ (Будин, 1830) і „Проповіді“ (Будин, 1831) Михайла Лучкая, приказав духовенству своєї єпархії купити по однім примірнику тих видань для кожної парохії. Таркович помер 4 (16) янв. 1841 р. Тіло єго похоронено в крипті церкви прашівської.

Матеріали: 1) Рукопис латинський Михайла Лучкая, а зглядно копія того рукопису уділена мені до хвильового ужитку в 1885 р. пок. Іваном Раковським, парохом в Ізі; 2) Церковная Газета, Будин 1857, ч. 45; 3) „Отечественный Сборник“, Відень, 1866, ч. 41; 4) Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, von Dr. Julian Pelesz, Wien, 1880, II, 1043, 1044, 1050.

Львів, у февр. 1895.

Іван Ем. Левіцький.

*) По причині ведених пертрактацій що до заснованя єпископства в Пряшеві скінчилось в 1816 р. також кількालітнє сирітство (1809—1816) єпархії мукачівської. В тім році зістав мукачівським єпископом шкільний товариш Тарковича, Алексій Повчій. Таркович хотів первісно замінити прашівський владичий престол за мукачівський. але що в своїй дотичній просьбі не виразив сего досить ясно, то просьба була єму звернена для докладнішого вираженя і умотівованя. Пізнійше надумавшись, рішив лишити ся в Пряшеві.

**) Рукопис той находить ся нині в єпископській бібліотеці в Пряшеві.

VII. Історичний момент 19. марта 1848 р.

В неділю 19. марта 1848 р. явились у львівській дух. семінарії два пани тай завзивали питомців спішити на академію, щоби там підписати адресу до цісаря. Питомці, на скрізь переняті польськими революційними ідеями, оповіли ся ректорови; однак той не хотів їх випустити з семінарії, закриваючи ся браком всяких інструкцій з консісторії і радив Ляхам удатись з просьбою о дозвіл для питомців в тій справі до владики. На те Ляхи упросили ректора поїхати туди wraz з ними і посадили духовника в каритку; однак замість до Св. Юра почвалані з ним в-силуміць на академію. „Куди ректор, туди й ми“, подумали питомці і побігли гуртом в слід за своїм настоятелем. В академії застали вони великий здвиг Львівян і приїзжих панів, котрим якийсь пан читав готову до підпису адресу. По відчитаню єї прийняв слово адвокат д-р Веньковський (Русин) і просив, щоби в сій адресі згадано було также ще й о другій народности Галичини, т. є. о Русинах. Алеж підняв ся великий крик, єму не дали договорити, аж якийсь панок — чи не той сам, що читав адресу — що називав ся Подлеский чи Падлеский, закричав над всіх голосніше: „*Tu niema Rusinów! To zdrajca Moskal... za okno z nim!*“ По сій, френетичним криком і віватами одобреної заяві повиносили ся алюмни, а з ними й другі світські Русини. „І від тої пори“ — каже славчанський парох о. Ст. Михайлевич, котрий оповідав мені сю приклучку — „перестали ми вірити в польську щирість і в польську патріотичну фразеологію. Від тої пори почалось обопільне ворогованє“.

Юзюмий Н. Устіянович.

VIII. Руська мова серед молодіжі гімн. в 50-их роках.

Русина принималась між Русинами в Галичині дуже пеняво. Як тее зерно, що киене під стужу в холодну землю не скільчить ся, поки єго не огрів сонце і теплий не зрєсть дожджик, так і руська мисль києна Маркіяном не принималась довго і була би — помімо таких адентів як Головацький, Вагилевич, Устіянович, Могилянський, Гушалевиц, Данкевич і многих інших і помімо загального одушевлення Русинів в р. 1848, помімо руських викладів богочестія і языка руського в школах — на віки завмерла, коли би не подуло на неї весною констітуції 1860 р.

В р. 1857—8 рр., отже 20 літ по чаруючім призиві „Русалки Дністрової“ а 10 літ по короткій провесні 1848 го р. завязав я був з пок. Владиміром Шашкевичем, учеником 6 кл. гімназії домінік. дружество в ціли ширєня руської мисли і руського слова між соучениками гімназії домініканської, а по тім бернардинської у Львові. Перші сходили наші відбули ся осіню 1857 р коло церкви Св. Пятинці в саду пок. крил. і пар. Як. Шведицкого. Один з єго синів, Дунько і мій брат Микола належали тоді также до нас. В зимі 1858 р. приступили до дружества Адольф Підляшецький (нині сов. суду), брат єго пок. Максим, бурсаки Фединський (нині професор в Холмі) і Костів (проф. в Петербурзі) і — ачєй-

же — Денис Кулачковський (нині урядник при фіскусі у Львові). Всі вони окрім брата мого Миколи були учениками 7 класи гімн бернарда. Хто як міг і умів, пробував ся в продукціях словесних руських. Що хто писав, не памятаю; тямлю тільки те, що Адольф Підляшецький написав був прозою трагедію „Добуш“, що він послугувавсь формами старими як „что“ тай що я йому завидував доброго знатя книжного язика. Нам спочували сушленти О. Огоновський і Думанський тай де хто інший. Так ми й пустились на агітацію за тим, щоби руські товариші наші в гімназії бернардинській почали між собою говорити по руськи. Однак пропаганда ся не вдала ся нам цілковито. Товариші висміяли нас і ми притихли боячись, щоби нас за наші змагання не вигнано зі шкіл. До-перва в 1860 р. запалата та сама молодіж огнем патріотизму руського і кинулась вводити мову руську в родинні руські круги по селах Галичини.

Юрний Н. Устіянович.

IX. Незвісний віршик Л. Данкевича.

На кінцевій білій картці одної з метричних книг с. Кунина жовківського пов находимо деякі інтересні записки пороблені рукою бувшого пароха сего села, пок. о. Борисевича. Приводжу деякі з них як причинки до історії настрою руської інтелігенції в 50-тих і 60-тих роках. І так читаємо там ось яку приказку: „Господь говорил до Адама по руски, Ядам до Ёви по чески а дідько до Ёви по польську.“

В 60-тих роках, ще від часу звісної боротьби о азбуку, найбільше ненависною для Русинів особою був Евзебій Черкавський, Русин з роду, пізнійший професор університету і польський патріот. На него находимо в тій книзі ось яку епіграму:

Черкавському дру любомудрія

Że Czerkawski krzyżyk dostał,
Nie dziwuj się kmotrze:
Dawniej wisiał łotr na krzyżu,
Dzisiaj krzyż na

Між іншими записками находить ся тут слідуючий гарний віршик Л. Данкевича, котрий, здасть ся, досі не був ніде друкований:

До тих як мати промов,
Що тя своєв мовов звут,
А в чужий біжат покров,
Чужой пенці вінок вют.

Як голубиця з під чужой клич стріхи
Тих, що-сь родила, що твою грудь ссали,
А вмісто вдяки і вмісто потіхи
Бесіди рідной, тебе ся встидали.

Най отрясут ганьби студ,
 На матерню впадут груди;
 Ти невяки прости блуд,
 І заблудшим мати будь.

Віршик сей виглядає як відривок якоїсь більшої цілості. В усякім разі він, як також опублікована мною давнійше в „Дѣлѣ“ сатира того ж автора на конституцію 4. марта 1849 р. показують, що в 50-тих роках побіч мертвечини, котрою в значній мірі заповнювались тодішні руські часописи, просочувалась хоч слабенька струйка живійшої і свободнійшої літератури способом рукописним. Отсю власне струйку треба би добре прослідити.

Ів. Франко.

Із старих рукописів.

VII. Зразок релігійної сатири: песій піст.

В моїй статі „Przyczynki do podań o Mahomecie u Słowian“ (Wisła, VIII) підніс я той інтересний факт, що середньовікові християне, у котрих весь спосіб мислення був догматичний і апіорний, уміли бути раціоналістами, коли ходило о те, щоби висміяти і звести ad absurdum догми та легенди чужої, в тім разі магометанської релігії. Велика часть християнських легенд о Магометі має на собі виразні признаки раціоналізму (Дух св. в виді голуба, що мав нашіптувати Магометови божу воду, після християнських вияснень був звичайний голуб, котрого Магомет привчив видзьобувати собі з уха зерна пшениці ітп.). В церковно словянській літературі православних народів таких раціоналістичних легенд о Магометі нема, — вони розширені були головню на заході, відки приходили до Чехів та Поляків. Тим цікавіше буде для нас побачити церковно-словянську легенду, що висміває при помочи раціоналістичної людвої анекдоти іншу неправославну церков — вірменську. Ся коротенька легенда, звісна під назвою слова „о постѣ Арменскомъ Арциоуріевѣ“ або „Арцивурцовѣ“, була вельми розширена в староруськім письменстві і находить ся в множестві рукописів різних часів, особливо в збірках XVI. і XVII. віків. У нас вона певно була розширена не менше, як і в північній Руси, от тим то ми вважаємо потрібним познайомити з нею близше наших читачів. В тій цілі ми

можемо покористувати ся трьома єї списками, що всі були зладжені в Южній Русі і показують нам традицію сеї легенди на протягу майже 250 літ: бо коли найстарший список, узятий із Ковельської Палейї (віденьської надв. бібліот. ркп. Slav. 9) сягає початку XVI. або кінця XV. віку, то другий список, на жаль без початку, походить з кінця XVI. або з початку XVII. в., а третій находит ся в рукописній збірці о. Яремецького Білашевича і зладжений був ок. 1743 р.

А. В рукописі, що містить на початку Палею і в р. 1549 переданий був Ковельським священником Кузьмою Василевичем в дарі на Афон, находимо на карті 377 г. слідуєчий текст: **И же вх стѣхъ ѿца нашего Ларіона єїпа Мегленскаго в арменстен єреси. Єи стѣи арменскіи постъ по истиннѣ исповѣда, вх скоем во граде множество Ирменъ вх православіе шкрати.**

Ізко Єргіє нѣкто арменскіа єреси оучитель бывъ, имаше ѿа зовома Ирцивѣрціє. вѣ же вѣстникъ предреченному Єргію и пришствіє єго множицю прехода възвѣщаваше бесовскимъ възмагаемъ дѣиствомъ. хотѣ во прїити вх нѣкїи ѿ градовъ или вх вес(ь)^{*)}, в нихъ же живахъ оучнїи и причастници пагоубї єг(о), ї єгда предреченнаго ѿа видахъ, нсхождахъ прежде єдинаго днє на поприца нѣколика вх срѣтєніє оучтлю. нѣкогда же на сквернѣю такоєю слоужєвъ пєс посланъ бывъ, и ѿ волковъ снѣдєнъ быс(ть). и во ѡтрїи днѣ пондє Єргіє идеж(є) послаа єашє ѿа, и никоמוужє стрѣтшю єго по швычаю зѣло wskорєи сѧ и оувѣда їзко не прїидє к нимъ предтєча (єго) пєс, посла на възысканїє єго. ї їзко познаша кости, єж(є) волкомъ снѣдєнъ быс(ть), повелѣ вѣмъ Ирменомъ постити с(ѧ) в скончанїи єго, печаловатї и сѣтовати на днїи срєчены вх лѣтє, и постъ тои Ирцивѣрцєвъ именовѧ. и сєго рад(и) Ирмени того ѡставѣ последѣюще таковыи постѧтсѧ постъ, єгда в насъ єсть недєла в мытарїи и в фѧриси. и того ради стїи ѿци разришиша намъ в' тои недєли не поститї, но во средѣ и пагокѣ исти масъ мирѧномъ, а мнїхѧмъ сыр ї ѡнца и пити вино, да не с ними пришвѣраємсѧ нхъ постѣ трєклатѧмоу Ирцивѣрцєвоу.

Ся статя вказує ще ясно на жерело, з котрого походить. Є се житїє болгарського єпископа Іларіона Могленського, що жив в поло-

*) Букви в скобках не находять ся в ркп. а доповненї нами. І. Ф.

вині XII віку. Житіє се в скороченю вийшло в южнословянські а потім і в руські хронографи. Про Іларіона Могленського ми знаємо, що він завзято спорив і воював з Вірменами, Маніхеями і Богомилами (Jireček, Geschichte der Bulgaren 213), і житіє, написане незвісним автором, приводить вразки єго полемічних диспут з тими сектантами. В оповіданю про диспути з Вірменами читаємо: „Въпросъ епископа: Чего ради постите ся постъ Арцивуріевъ? Отвѣтъ Арменъ: Сергію нѣкоему Арменину таковий постимся постъ, иже въ нашей странѣ пострадавшему. Отвѣтъ епископа: Вамъ злославнымъ сущимъ откуда имате показати, яко Сергій онъ православенъ бѣ и Христа ради пострада? Отвѣтъ Арменъ. Они же утѣсненіи рѣша: яко Ниневитскій есть постъ, лъжуще глаголаху; потомъ рѣша Адамовъ; таже глаголаша Арменскій, егда хотѣхомъ крестити ся; таже Константина Великаго постъ. Отвѣтъ епископа. Святой же обличивъ ихъ ложь отъ писанія, рече имъ: о несмысленіи и косніи сердцемъ, еже вѣровати истиннѣ, азъ вамъ реку, еже и сами добрѣ вѣсте, яко Сергіе нѣкто, Арменскыа ереси учитель бывый, имѣяше пса зовома сиде Арцивурцыне; бѣ же вѣстникъ предреченному Сергію, пришествіе єго возвѣщеваше бѣсовскимъ дѣйствомъ, егда хоташе прійти въ нѣкій градъ или весь, идѣже живяху ученици єго и причастници нагубѣ єго, егда предреченнаго пса видяху, преже єдиного дне исхождаху въ срътеніе учителю. Нѣкогда же на такову ю скверную службу песь посланъ бысть и отъ волкъ снѣденъ бысть; во утріе же Сергіе пріиде, и не срътоша єго, и пришедъ къ нимъ увѣдѣвъ, яко не пріиде къ нимъ предотеца єго песь, и оскорби ся аѣло, и посла на възсканіе єго, и обрѣтоша точію кости єго, и сєго ради повелѣ всѣмъ Арменомъ постити ся и сѣтовати о скончаніи єго во дни уреченныа лѣта и постъ Арцивурцевъ именована. Сєго вы уставу послѣдующе постъ той держите. Они же студомъ многымъ обьяти бывше, мнози же отъ нихъ, свою ересь укоривше, къ соборнѣй приступиша церкви“. (Андрей Поповъ, Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей внесенныхъ въ хронографы русской редакціи. Москва 1869, стор. 19; повний текст житія Іларіона Могленського виданий Ст. Новаковичемъ в збірці Starine, издаваній Югословянською Академією в Загребі). Із порівняня сих двох текстів бачимо повну їх схожість крім закінчення: в южноруськім тексті додано поясненє, що піст Арциурців припадає в неділю митаря і фарисея (25 февр.) і що „святі отці“ власне для відріжнення православних від Вірмен дозволили весь той тиждень їсти православним мясо а монахам сир і яйця, навіть в середу і п'ятницю.

Б. Другий текст, котрий виймаємо з рукопису з поч. XVII в., що находиться ся в нашім посіданю, досить значно ріжнить ся від попереднього. Лишаючи на боці деякі похибки переписача піднесемо тільки, що назва Арціурцій тут розірвана на двоє: учитель-еретик тут зове ся Арцій а пес Урцій або Урець (Рець). Далі находимо тут нову подробицю, що пес не тільки своєю, так сказати, парсуною заповідав прихід учителя, але прямо ширив его науку, посячи на шиі привязані листи вчителя до его учеників. Натомісь скорочено тут уступ про смерть пса і не згадано о віднайденю его костей. Ось сей текст:

..... цекандела. Арцій оу нй был оучтл а Рець пес оученик его, послаам своим оучителем Арцієм кз своим оучеником: написав свою ерес и вѣроу вз епистолѣ а заважав на выю своимъ оучиоу Арціѣ ѡж. шнже рица по градом и по селом троуждаасъ свержшав своего оучтла поклєніе. Лѣтом же многим миноукишим ѡж Оурцоу влзкн сзиденоу выѣшоу, велнка скрзѣ и печаль вист тогда оучтла Оурціѣ (м. б. Арцію): многи слезы излѣи и вздыханіе ѡ срдца ѡ своем оучицѣ пск Оурци. проповѣдав своим оучином пост и сам сѣ постилъ тогда тои недѣлѣ своего оучника дѣла Оурца ѡа, и плача сѣ часто поминав его послушнїство. Нам же проповѣданно вист стѣмн ѡци, да не постим сѣ Оурцекы ндѣлѣ, да не шбрацємсѣ съ еретики постащес(а).

В. В кінці текст о. Яремецького-Білашевича являєть ся пробою погодити відміни обох попередніх текстів. Загалом основою его є радше текст Хронографа, ніж текст в роді Б., та все таки з сего він узав розділ назви Арціурцій між учителя і пса, хоч учитель обіч назви Арцій має ще й імя Сергій. Згадує Яремецький і про листи, котрі розносив пес, але якось несміло і невиразно.

Г) постѣ Арменскомъ Арциѡрцовѣ.

В недѣлю, в онже начинается трюдь, тогда поетсѣ притча о митари и фарисеи. Армени же тогда постат сѣ постѣ Арциѡрцевъ. Бистѣ з нихъ свчитель ереси ихъ именемъ Сергій Арци, навѣшав з себе пса зовамаго Арци. Егда же хоташе прійти свчитель ихъ Арци в нѣкій градъ или вѣсь, ндѣже живяхъ свченици его и причастници пагбѣк его, то прежде себе послааше пса своего со писаніем. Песъ же онъ Арци прихаждаше от свчителя своего дѣволским дѣйством, козвѣщав пришествіе свчителя своего. Они же егда видяхъ предреченнаго пса, прежде единого дне исхождахъ во срѣтѣніе свчителю. Нѣкогда же на таковою сквернѣю

сладжеє пєсѣ посланѣ вистѣ и от кєлковѣ снѣдєнѣ вистѣ. На втрѣ же прїйдєтѣ вчитєль их Арци и нє срѣтєша єго по обичаю вченици єго. Он же пришед к ним и вѣдѣвѣ, іако нє прїйдє к ним вѣстникѣ єго пєсѣ врци и оскорби сѣ зѣлє и посла на взысканїє єго, и оврѣтєша точїю кости єго. И сєго ради вчитєль арменскїй Сєргїй Арци пости сѣ недѣлю тѣ и вѣм вчеником своим Арменом повелѣ постиги сѣ і сѣтовати о скончанїи ради пєса врци, во дни врєчєннїа лѣта, и пост Арцивврцєвѣ именовє. Нам же христїаном свѣтїми отци преданно, да нє постим сѣ Арциврцєкой недѣли (сєдмици).

З порівняня тих трьох текстів бачимо, що на южноруській ґрунті легенда про пєса — єретицького слугу — пустила деякі парості. В тексті Іларїона пєсу приписано ще якусь демонську силу; южноруські тексти бачуть в нїм простого рознощика листів Сєргїя. Назву пєса Арциурцїй розділено на двоє; єретик називає ся Арцїй а пєс Урцїй так що назва посту є композицією з обох сих імен, т. є. пєс ставить ся на рівні з учителем-єретиком. В кінці подано докладно дату посту і докипєно подробицю про загальницю, санкціоновану буцим то свѣтїми отцями в пику єретикам.

Інтерєсно було б знати, відки взяв се оповіданє автор житїя Іларїона Могленського, а зглядно сам Іларїон. Що він єго не вдумав, се певна річ, бо в житїю виразно каже він до Вірмен, що „ви й самі се добре знаєтє“. Правдоподібно маємо тут якусь бродячу сатиричну повість в роді нпр. тої, що Мадяри вибрали собі пєса царєм, (гл. про неї мою статю „Węgierska bajka W. Potockiego i „psia krew“ (Wisła, t. VI). Цікаво було б дослідити, чи і ся друга легенда про пєса-єрєтика пустила корінь в фантазїї народній і в популярній літературі.

Ів. Франко.

Критика і бібліографія.

XVII. Апокріф о Адамі.

В 42 томі „Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, philosophisch-historische Classe, Wien 1893“ напечатав проф. В. Ягіч першу частину своїх „Slavische Beiträge zu den biblischen Aposcyphen“, а іменно розбір церковнословянських текстів апокріфа про Адама. Апокріф сей, в котрім розказано про жите Адама в раю, про єго гріх, вигнання з раю, покуту, слабість, смерть і похорон належить до найбільше розповсюджених в старім словянськім письменстві; він був також популярний в західній Європі в латинськім тексті (п. з. Vita Adae et Evae) і в численних перекладах та переробках на новіші народні мови. Старословянський текст без сумніву перекладений з грецького оригіналу, та про те деякі обставини значно комплікують питанє. який був той оригінал. Вже від першого часу, коли словянські вчені зацікавилися апокріфами, а особливо від часу Тихонововського видання старослов. апокріфів 1862 р. звісні були дві редакції Слова о Адамі і Єві, про котрі виправді можна було сказати, що одна з них мусить бути оригіналом, а друга переробкою, та про те треба було рішити, котра власне є оригіналом, а котра переробкою. Далі від часу опублікування Тішендорфової збірки грецьких і латинських текстів „Apocalypses Aposcyphae“ 1866 р. звісно було також, що як одна так і друга церковнословянська редакція Слова о Адамі і Єві ріжняться від грецького оригіналу напечатаного в тій збірці, і тут опять являлася потреба прослідити докладно ті ріжницї і рішити, чи і о скілько відміни слов. текстів полягають на відміннім грецькім оригіналі, з котрого вони колись були перекладені, чи може вони були плодом оригінальної переробки або компіляції словянських перекладачів. Не розібравши тих ріжниць докладно деякі словянські вчені, як ось Порфірьєв, Мочульський, Соколов повторяли думку, що словянський текст Слова о Адамі загалом близький до грецького первовзору, а відміни, які в ньому бачимо, пішли з болгарської, спеціально сектантської, богомільськї і переробки. Се твердження мусіло ще збільшити вагу детального розсліду сего апокріфа від того часу, коли історики старої словянської літератури почали пильніше шукати виразних слідів богомільства в дохованих до нас пам'ятниках церковно-словянського письменства. Хоча в останніх часах чимало вчених занималося апокріфами, втягаючи їх в більше або менше широкий обсяг порівнюючих історико-літературних студій — досить буде назвати тут Веселовського, Порфірьєва, Пипіна Новаковича, Кіріпичікова, А. Попова. Мочульського, — то про те ніхто з них не брався до сеї праці з ґрунту, починаючи від зводу і порівняння текстів між собою і прокладаючи таким робом дорогу для дальших

студій і зближень. Проф. Ягічу належить і тут, як і в многих інших зглядах честь першого почину, не говорячи вже про те, що праця его з погляду методологічного, як також з погляду на ясність викладу, прозорість і простоту пляну і умірковане в громадженю вченого баяласту (браком сего уміркованя грішать в остатніх часах надто часто) є в повні майстерна і візріцева.

Проф. Ягіч не вдоволяє ся опублікованем якогось одного тексту по одному рукопису, як се робили російські вчені, котрі вважали коначним копіювати даннй текст зо всіми навіть очевидними писарськими похибками. Він користує ся всіми досі опублікованими і деякими старими рукописними текстами на те, щоби на їх підставі зложити повний, поправний текст памятника, як найблизший до колишнього першого. Призначаючи свою працю для широкої європейської (вченої) публіки він обік словянського тексту дає також німецький его переклад. Ділячи слов. текст на глави відповідно до поділу заведеного Тішендорфом в его виданю грецького тексту сего твору проф. Ягіч порівнює главу за главою словянський текст з грецьким і доходить ось до якого цікавого спостереження: від початку аж до вигнання Адама з раю (гл. 1—24) слов. текст ширшої редакції, хоч не зовсім докладно, та все таки держить ся досить близько грецького візріця, декуди вкорочуючи его, а декуди додаючи невеличкі нові подробиці. Від гл. 25 ріжниці між: слов. і грецьким текстом стають значнійші, а від гл. 28 до 39 вкл. слов. текст подає оповіданє, котрого грецький текст зовсім не знає (Адам плаче перед раєм, хоче вбити Єву, Бог віддає їм шесту часть раю на прожиток, архангел Йоїлє учить Адама орати, Сатана не дає єму орати і Адам записуєсь єму своєю рукою, Адам і Єва покутують молячи ся 40 день стоячи в воді — вона в Тгрі а він у Йордані). Конець оповіданя (гл. 40—50) опять схожий з грецьким текстом. Та порівнюючи рівночасно слов. текст з латинською *Vita Adae et Evae* проф. Ягіч переконуєсь, що власне в тих главах, котрих нема в грецькому тексті, слов. текст досить близько підходить до латинського, звиємком уступу з Сатаною і з Адамовим рукописом, котрому аналогії нема ані в грецьким, ані в латинським тексті. Проф. Ягіч застановляє ся ближше над тим оригінально-словянським додатком і приводить кілька аналогічних церковно-словянських текстів дуалістичного характеру, до казуючи, що уступ про Сатану в апокріфі про Адама вплив з такого самого погляду і може вважати ся вставкою богомільською. Що до решти тексту, то проф. Ягіч показує дуже правдоподібною ту думку, що словянський перекладчик не робив копіляції із двох відрубних редакцій — грецької і латинської, але мав перед очима грецький текст апокріфа, в котрім були епізоди, котрих тепер нема в грецьким тексті Тішендорфа, але котрі заховали ся в латинській версії.

Далі займає ся проф. Ягіч спеціально другою редакцією апокріфа, котра без сумніву владжена була на підставі першої, та з деякими додатками взятими з Палейї (я додав би ще Слово Меоодія Патарського відки міг бути взятий плач Ада а по вигнаню з раю). Ся друга редакція тим особливо интересна для нас, що по думці проф. Ягіча вона повстала на руськім ґрунті (стор. 51). Та міні здаєть ся, що се

твердження не є ще доказане. За ним промовляло би те, що на Русі друга редакція була далеко більше розширена, ніж перша (южноруського списку першої редакції досі зовсім не знаємо) коли у Южних Словян, противно, досі звісні тільки списки першої редакції, а списків другої редакції зовсім не найдено. Та про те деякі язикові і інші признаки (напр. середньоболгарське: *взътъ плочъ* — взяв плиту, таблицю, котре староруським переписачам дало причину до різних непорозумінь) вказують дуже на болгарське походження сеї редакції.

В додатку до детального розбору обох редакцій апокріфа проф. Ягіч подає в перекладі ще деякі старословянські легенди про Адама, головню із Толкової Палейі, далі із Вопросодвітів св. Григорія, Василя і Івана Богослова, із слова о св. хресті болгарського пона Гремїі (о голові Адамовій найденої Іеусом) і інший текст о голові Адамовій, котру демони принесли до Соломона wraz з деревом, що виростало було над нею і т. д.

Дуже интересна глава праці проф. Ягіча посвячена чеським версіям апокріфа про Адама. Старочеська література має чимало рукописів і старих друків сего апокріфа, а чеські вчені склонні приписувати їм велику міру оригінальності в обробленю теми. Проф. Ягіч виказує на підставі опублікованого досі а в часті й рукописного матеріалу, що старочеські забутки сего апокріфа розпадають ся на дві групи: оповідане про Адама схоже дуже близько з латинського версією сего апокріфа і обширний роман звисний під назвою *Solphernus* (процес чортів з Богом о рід людський), в котрий вплетено також повисний апокріф; сей роман є також перекладом з латинського. Подібний, але від чеського тексту незалежний твір виданий був також у Польщі р. 1570 (передрукований краківською Академією на. *Postępek prawa Czartowskiego*); се видане интересне для нас тим, що з него зладжений був в р. 1687 руський (правдоподібно южноруський) переклад, що находит ся в кількох рукописах перехованих у російських бібліотеках. Таким способом на тексті сего апокріфа ми бачимо, як на нашій землі перехрещували ся релігійні і цивілізаційні впливи сходу і заходу, полишаючи по собі більш або менше виразні сліди в письменстві. Проф. Ягічу належить ся щира подяка за его прекрасну працю, котра крім важних позитивних здобутків наукових містить багато важних вказівок і перспектив для дальшої праці на тім полі. З великим зацікавленням дожидаємо его слідууючої праці про слов. апокріфи; темою єї має бути знаменита Книга Еноха, котра заховала ся в цілости в старосербьським і южноруським текстах, так що ся праця шановного професора буде ще важнішим причинком також до історії нашого старого письменства.

Ів. Франко.

XVIII. Старохристиянська література.

Згадане вже у нас (Ж. і С. І.) діло А. Гарнака про старохристиянську літературу (*Geschichte der althristlichen Litteratur bis Eusebius, von Adolf Harnack. Erster Theil: Die Überlieferung und der Bestand, bearbeitet unter Mitwirkung von Lic. Erwin Preuschen. Leipzig 1893*) поступило о стілько на перед, що перед нами лежить

готова частина перша зложена з двох здорових томів (разом 1020 сторінок). Як уже сказано в титулі, ця перша частина містить тільки бібліографічний скелет діла, показує, про які твори старохристиянської літератури ми маємо відомість, а що з того дійшло до нашого часу, де, коли і ким було видане або де знаходиться в рукописі. В рецензії годі дати виображення про величезну масу праці вложеної в це діло; звисно, дуже багато могли автори взяти від попередників, та все таки сама контролья того, що зробили ті попередники, доповнюване їх праць новішими здобутками, систематичність і ясність при впорядкованню величезного матеріалу чинять це діло кінечним підручником для кожного, хто хоче займатися старохристиянською літературою. А позаяк звисно, що твори тієї літератури мали величезний вплив на початки і розвій усіх новітніх літератур європейських, то легко зрозуміти вагу Гарнаковогото діла для кожного, хто займаєся історією старших національних літератур європейських.

Треба додати, що понятє старохристиянської літератури автори сего діла беруть широко і дають огляд не тільки тав. правосірної літератури (православної і католицької), але також огляд новозавірних апокріфів і літератури сектантської, особливо гностичної і інших зближених до неї. При кожнім творі, коли він не дійшов до нас (а таких в тій літературі дуже багато) введені до купи всі місця сучасних або пізніших писателів, котрі згадують про той твір або подають із него виписки; коли твір звисний, показані далі его рукописі, видання і важніші праці про него. Цілість попереджена вельми цікавою передмовою, в котрій показано початки старохристиянської літератури, умовини єї розвою а далі впливи, що причинили ся до звірчення найбільшої частини і то нераз найцінніших єї творів. В перших часах християнства, а по частині й геть пізніше „писательство вважало ся ділом небезпечним, не виглядало так, немов би то ходило о те, щоб перевертати або поправити святі книги, в котрих прецінь містила ся вже неохибна і повна правда“ (XXI). Правда, такий погляд міг запанувати тільки тоді, коли святі книги були вже готові; значить, перед тим писательство цінити ся мусіло дуже високо, бо панувала віра, що хто пише в ділах віри, чинить се за приводом св. Духа. Та коли пізніше зложенний був звод книг нового завіту, змушувала боротьба з поганським світом до писання щораз то нових творів, до укладання принципів для організації церкви, до побороування єресів. Та про те церков привкладала до писаного слова доволі строгу міру. „Читати більше по над те, що є в книгах канонічних — гріх“ говорили ієванські єпископи в спорі з Прісцилліаном, а св. Тертулліан писав різко: „*adversus regulam nihil scire — omne scire est*“. Що читанє єритицьких писем уважалося гріхом, про се нема що й мовити; се значить, що церква, ще сама переслідувана, вже нищила писання і книги противні єї догмам, а пізніше робила се систематично. При тім з часом у ненастанних спорах вироблювали ся догми церковні, т. є. обсяг єресів збільшував ся, а обсяг правосірности звужував ся, так що твори, котрі вперд уважали ся дозволеними а то і канонічними (як деякі апокріфічні євангелія та оповідання), з часом попадали в число єритицьких. А коли сего й не говорено явно,

як на пр. при великій часті старих отців церковних, т. зв. апологетів (з них тільки Оріген признаний був опісля еретиком), то за те часто бувало так, що імя того отця повторяло ся з пошаною і честю, але єго твори попадали в забутє, або переписувались тільки шматки з них тай то з чужими приписками. або вони перероблювались і поправлялись в дусі нових догм, з котрими ті старі писателі не мали нічого спільного (XXIII—XXV). Та сего не досить. Починаючи від II. віку по Хр. назбирало ся в христ. церкві чимало важних і впливових писань без індивідуального характеру (приписи моральні, постанови що до дисципліни і культу, але також і євангелія, доки ще не були зведені в канон, далі література св. оповідань, дійів апостольських і апокаліпс), котрі приписувано апостолам. Певна річ, що в тих творах справді лежали зерна первісної традиції, але з часом їх перероблювано в міру потреб церкви, лишаючи при тім їх апостольські титули. З часом ті титули почали розуміти як авторство в тіснім значіню, а коли се вже було неможливим, то ставлено в титулі бодай назву якогось ученика апостолів; т. зв. отці апостольські, *patres apostolici*, стались таким робом авторами многих писань зложених геть-геть по їх смерті. І ось ми одержали ряд писань будім то зложених апостолами (в роді *Doctrinae, Constitutiones, Canones apostolorum*), котрим церков признає високе значінє, а котрі про те не належать до канону. Очевидна річ, що історик церкви, котрий би брав на віру титулятуру тих писань, мусів би виробити собі наскрізь фальшиве понятє про первісну історію і організацію церкви.

Дальшим важним чинником, що причинив ся до забутя і затраченя старохристіянської літератури, були легенди, оповідання та житія. Певна річ, вони мали в собі зерно правди, та з часом їх підмальовувано чим раз яркйшими красками. роблено з них правдиві романи та чудесні казки. Від IV до XI в. продукція цих творів була безмірно богата; „вони були улюбленою лектурою христіян від Ірландії до абіссинських гір і від Персії до Іспанії. І коуж хотіло ся ще заглядати до скромних карт правдивої історії церковної, коли єго фантазія привикла до тих чудес? Дійсна історія супроти них була сіра і неінтересна. Можна сказати, що цілі покоління, цілі народи христіянські духово посліпили від ярких красок сих оповідань, стратили зір не тільки для правдивого світла історії, але й загалом для світла правди“ (XXVI). В кінці починаючи з IV в. христіянські писателі чим раз частійше вживають тої методи, що невинідні для них місця старих писателів признають або пізвйшими вставками, фальсифікатами еретиків, або навіть допускають, що давній писатель говорив не щиро, двозначно, аллегорично і підсують єго словам інше значінє. Се було конечно ось чому. Одною з основних догм церкви стала ся єї незмінність: церков вірить завсїгди так, як вірила з початку; значить ся, те, що є тепер, мусіло бути і в початку, а коли сего нема написаного, то було в устній традиції. Таким робом історична перспектива розвою церкви мусіла зовсім затратити ся, а писаня, котрі вказували етапи того розвою, попадали в забутє і пропадали зовсім.

Із сего короткого резюме одної часті Гарнакової передмови побачить, надіюсь, усякий, яке цікаве і важне буде ціле діло. Додам іще,

що видана тут перша часть має деяку вагу й для славістів, бо в розділі XII подано між іншими також огляд старохристиянської літератури (до собору нікейського) перекладеної на мову церковно-словянську. Огляд сей зладжений Д. Бонвечем (стор. 886—917) обіймає не тільки друки, але також рукописи. Автор користувався значним числом друкованих і рукописних каталогів словянських, особливо російських бібліотек і рукописних збірок. Список його хоч не повний, заслугує на повну увагу задля своєї точности і систематичности.

Ів. Франко.

XIX. Уклінна просьба.

Приготовуючи до друку систематичну збірку памяток старшої южноруської літератури, а іменно апокріфів, легенд, притч, повістей і т. і. обертаюся з уклінною просьбою до всіх Вп. Земляків, що мають у своїм посіданню наші старі друки, а особливо старі рукописи, щоби звелили повідомити мене про їх зміст, а в разі, коли б у них находилося що небудь таке, що входить у плян мого видання, щоб були ласкаві уділити міні чи то дотичний рукопис, чи докладний список із него для використання при моїм виданню.

Для сего видання я начеркнув ось який плян :

Том I. Апокріфи Старого Завіту.

Том II. Апокріфи Нового Завіту.

Том III. Тав. Вопросы одвіи і статі есхатологічні.

Том IV. Статі магічно-ворожбитські і старинне природознавство.

В отсих чотирьох томах я надіюсь вичерпати той запас апокріфічної, переводної літератури, котрий обертався серед южноруської публіки і заховався в южноруських, а особливо в червоно-руських рукописах, котрі поперед усього становити будуть основу мого видання. Таким робом крім вияснення важних питань культурно- і літературно-історичних збірка моя, надіюсь, буде мати значінє також як причинок до історії розвитку южноруської мови народної і письменської.

Кождий том мого видання, об'єму 10—15 аркушів друку, містити буде: 1) загальну передмову, в котрій показане буде значінє зібраних у книжці памяток; 2) опис рукописів, із котрих черпані тексти; 3) самі тексти з поясненнями історико-літературними та бібліографічними вказівками до кожного; коли якийсь текст має ся у мене в кількох списках, що належать до одної редакції, то варіанти списків будуть подані в примітках; коли текст маєть ся в різних редакціях, то вони будуть напечатані одна по другій або в міру потреби одна побіч другої; 4) словар важніших слів ужитих в текстах, з углядянням менше звичайних форм і зворотів язикових; 5) показчик імен власних і 6) показчик тем і предметів. Хоча перший том сеї збірки незабаром уже почне друкувати ся, то про те всеж таки я прошу Впов. Земляків допомогти міні до того, щоб виданє моє з погляду на багатство текстів, на число визисканих списків, на многоту зведених до купи варіантів а то й відмінних редакцій могло стати гідно побіч видань Пипіна, Тихонравова, Порфірьєва і др. При браку великих рукописних збірок, якими могли хіснувати ся оті російські вчені, при малочисленности, розсіянности та незвісности наших рукописів сили одного чоловіка за

малі на те, щоб зібрати і визискати для науки ті зостанки для нашої старовини; потрібна конче громадська поміч, щоби здобутки єго пошуквано були як найменше przypadкові.

Особливо прошу всіх В. П. Священників, щоб були ласкаві звідувати ся у старих дяків і інших сільських грамотіїв за такими рукописами. Надіюсь також, Що Ви. Вчителі нар. і світліїші селяне не відмовлять міні своєї помочи і звольте бодай листовно завідомляти мене, де і у кого є який рукопис того рода. Імена всіх тих Ви. Добродіїв, що чи то інформаціями, чи присилкою рукописів або відписів із них, чи іншим яким способом причиняють ся до довершення моєї збірки, будуть уміщені при кінці передмови до кожного тому. Рукописи і книжки прислані міні будутьпо використаню звернені властителям з подякою.

Львів д. 1. мая 1895.

Др. Ів. Франко.

Х р о н і к а.

(Lud.) Дякуючи головни невтомимим заходам голови львівського фольклорного товариства, проф. А. Каліни, появил ся вже й місячник того товариства пз. Lud, organ Towarzystwa ludoznawczego we Lwowie pod redakcją Dra Antoniego Kaliny. Перший нумер містить вступне слово від редакції, далі статю Ів. Франка „Najnowsze prądy w ludoznawstwie“, читану на першім місячнім зборі товариства, гарну замітку Яна Карловича „Deska grobowa“, реферат про книгу Адальберга „Księga przysłów polskich“ А. Стмелецкого, бібліографію, огляд часописів, звістки з обсягу фольклору, квестіонар і обширне справоздане про дотеперішні справи товариства. Щиро витаємо сего нового товариша при праці над пізнанем жита людowego.

(Квестіонар.) а) Чи є (на Україні і у Галичині) звичай що не-судь робити недавно народженням або маленьким дітям, щоб у них „головка кругленька була“? — чи нема?

(Будемо дуже вдячні за усяку відповідь: чи є чи нема; бо й у тому і у другому разі се знати дуже потрібно.)

б) Звідки йде відповідь? (Визначити яко мож докладнійше місто, містечко, село, губернію чи округ, про котрі відповідають.)

с) Що іменно роблять: 1) чи розтирають головку або натискують по неї пучками, або усією долонею, 2) чи чим небудь тугенько завязують?

д) У першому разі — хто се робить, коли, як і яку сторону (чи з верху у низ, чи з боку; чи вдовж готовки, чи впоперек, од лоба до потилиці, чи коло ушей)?

е) У другому разі — як іменно завязують і чим? Чи не роблять за для цього яких небудь особливих пристроїв. (Як що можна то найкраще було б додати до відповіді хоч аби який малюнок.)

ф) Які про се є народні оповідання або забобони?

Просимо шановних Земляків засилати відповіді або до редакції або безпосередно д. Х. К. Вовкові (M. Th. Volkov, Ecole d' Anthropologie, Paris).

Дуже просимо ш. редакції українських і інших часописів на Україні і у Галичині о передрук цієї відозви.

В книгарні Ставропiгійській можна дістати ще ось які твори:

Драгоманов М.	Австро-руські спомини	60	кр.
"	Чудацькі думки	50	"
"	Листи на наддiрпрянську Україну	50	"
"	Оповідання про заздрих богів	10	"
"	Про рай і поступ	25	"
"	Шість сот літ швейцарської спілки	10	"
"	Про братство Христителів на Україні	10	"
"	Віра і громадські справи	2	"
"	Z dziejów liberalizmu w Rosji	30	"
"	Листочки до вінка на могилу Шевченка	10	"
Куліш П. О.	Дзвін	1 г.	—
Шевченко Т.	Поезії заборонені в Росії	50	"
Франко Ів.	В поті чола	1 "	—
"	З вершин і низин	1 "	50
"	Boa Constrictor		35
"	Захаръ Беркутъ	1 "	30
"	Смерть Каїна		10
"	Фавст Гете, ч. I.	1 "	50
"	Без праці, казка		20
"	Вибір поезій Г. Гейне		50
"	Донъ Кіхотъ		10
"	Украдене щастє, драма в 5 діях		30
"	Сон князя Святослава, драма-казка в 5 діях		40
"	Жіноча неволя в пісняхъ нар.		30
"	Навернений грѣшникъ		10
"	Вайка o dobrobycie		50
"	Едип царь, трагедія Софскля		50
"	Н. шй коляды		20
"	Етимологія і фонетика в южноруській літературі		10
"	"Перебенда" Шевченка		10
"	Іван Вишньєський і его літературна діяльність	1 "	—
"	Царь Лаврін К. Гавлічка		2
"	Каміна душа, драма в 1. дії		10
"	Z dziejów synodu brzeskiego		20
Кравченко Уляна.	На новий шлях	10	"
Щурат Василь.	Легенда про св. Юліана милосерного Флобера	10	"
"	Про Афон	10	"
"	Пісня про Роланда, старофранц. епос, з передм. Г. Парі	10	"
"	Із тюрми, перекл.	2	"
"	Замітки про поему Шевченка "Чернець"	10	"
Граб Павло.	Пролісок, збірка віршів	20	"
"	З чужого поля, переклади	20	"
Українка Леся.	На крилах пісень	60	"
"	Книга пісень Г. Гейне	50	"
"	Роберт Брюсс, шотландська повість	4	"
Павлик М.	Про читальні	50	"
Товариш,	часопись, кн. I. (більше не вийшло)	50	"
Житє і Слово,	рік 1-ий (т. I і II, разом 60 листів друку) брош.	5 г.	—
	оправлене в 1 том	6 "	—
	в кращій оправі, в 2 томах	7 "	—

Від Редакції.

І знов приходить ся нам пригадати ся Впов. Громаді Кінчачи III. том „Житя і Слова“ можемо з спокійною совістю сказати, що задачу свою сповнюємо як можемо і віємо найліпше. Упевнюють нас в тім голоси оцінки таких компетентних людей, як д-р Мурко (Archiv für slav. Philologie), д-р Полівка в Празі і др. На жаль, ми мусимо сконстатувати, що в міру як наша часопись розвиває ся до багатства і добору змісту, заінтересоване галицько-руської громади зменшує ся, число передплатників маліє. Повторяє ся те саме явище, котре ми мали сумну нагоду сконстатувати вже нераз: наша громада спосібна тільки до хвиливого розбудження, котре швидко втахає мов солом'яний огонь. Закінчивши перший рік видання „Житя і Слова“ з значним як на наші засоби дефіцитом ми мали надію, що наша праця таки протре собі дорогу, що в другім році зміст нашої часописі зацікавить більшу громаду читачів. Тимчасом виходить не так, бо в міру того, як до нас пригортає ся чим раз більше число співробітників, як в редакційній теплі збирає ся чим раз більше займаючих матеріалів і важних праць наукових, читачі чим раз більше починають відступати нас. Очевидна річ, що коли так далі піде, то ми, не маючи ні відки підмоги матеріальної і не можучи числити зовсім на пренумерату із за кордону, де нашої часописі не пускають, будемо змушені з кінцем року залишити дальше видаване „Житя і Слова“, котре вкладає на нас масу праці а в додатку вимагає з нашого боку дуже великих жертв грошових. Певна річ, часи тепер тяжкі, та годі знов ждати ліпших нічого не роблячи, не вчачись, не розвиваючись, бо так і до кінця віку нічого не дождеш ся. При тім здавалось би, що число 350 — 400 пренумерантів, потрібне на удержанє нашої часописі, не таке знов страшно велике, щоб і при нинішніх тяжких часах Галицька Русь не могла на него стягнути ся

В другім півроці нашої часописі помістимо між іншим другу часть (цілу) романа „Основи суспільности“, дальшу главу праці Ів. Заневича, в котрій перший раз, на підставі багатого рукописного і офіціального матеріалу представлена буде історія знесеня панщини в Галичині а. до апр. 1848 р., дальші розділи Фірдовсієвої Шаг-наме в перекладі Хв. Кримського, статі М. Верна „Історія Жидів“ і „Житє Ісуса Христа“, переклад Софоклевого Едіпа в Колоні, дальші части епостережень В. Охримовича над правними звичаями і поглядами Верховинців, працю о. М. Зубрицького про село Кондратів, ряд оригінальних поезій наших і українських поетів, поему М. Попеля, „Русинна правнику“ і т. і. Нові пренумеранти можуть ще одержати всі вишшовші доси томи „Житя і Слова“ по ціві склеповій, чи то брошуровані, чи в оправі.

Житє і Слово виходить 10-аркушовими книжками раз на 2 місяці. Передплата виносить в Австрії 5 гульд., у Росії 10 рублів. Ціна поодинокі книжки з пересилкою 1 гульд. (2 рублі).

Адрес редакції і адміністрації: Львів, ул. Глубока, 7.

За редакцію відповідає др. Іван Франко.

ИП 21 941
1895

Життя
і слово

1895

III кн. I-3

Життя
і слово

Т III
1895 кн. I-3